TARİH

İslam Korkusu

Kökenleri ve Türklerin Rolü

Özlem Kumrular

İSLAM KORKUSU

Kökenleri ve Türklerin Rolü

Yazan: Özlem Kumrular

Dijital Yayın Tarihi: Aralık 2012 / ISBN 978-605-09-1180-0

Kapak tasarımı: Geray Gençer

Kapak görseli: Roger Viollet / Getty Images Turkey

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.

19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL

Tel. (212) 373 77 00 / **Faks** (212) 355 83 16

www.dogankitap.com.tr/ editor@dogankitap.com.tr/ satis@dogankitap.com.tr

İslam Korkusu

Kökenleri ve Türklerin Rolü

Özlem Kumrular

Biricik hocalarım Halil İnalcık ve Ercüment Atabay'a...

Giriş

Kıymetli okur, önsözü okuyun; aksi takdirde gerisini okumayın.

The Travels (1609), William Biddulph

Sevgili okur, bu kitapta başrollerini Türklerin ve Arapların oynadığı, Ortaçağ başından Yeniçağ'a uzanan sürede Avrupa'daki İslam korkusunun hikâyesini bulacaksın. Büyük bir kısmı beni de şaşkına çeviren sürpriz bilgileri, hep dünyanın öbür ucunda buldum. Küçük bir ipucunun peşinden gidip hikâyenin eksik parçalarını bir araya getirdim. Beyrut'ta bir kitapçıda, Sardinya Adası'nda bir arşivde, Cezayir'de bir kütüphanede, Ljubljana'da bir sahafta, Zagreb'de bir sokak satıcısından alınan bir eserde, yakın bir dostun özel arşivinde, Atina'da bir arşiv-kütüphanede, Brüksel'de kitap yığınları altında kalmış özel bir yapıtta bu yap-bozun parçalarına rastladım ve resmi elimden geldiğince tamamladım.

Bu bir imgebilim kitabıdır. Arap, Osmanlı ya da Türk tarihi üzerine bir kitap değildir. İmgebilim çalışmalarının gerektirdiği şekilde düzenlenmiş, kurgulanmış ve bu çerçevede araştırılmıştır. Müslüman toplumların dışarından nasıl göründüklerini, Avrupa'nın İslam'la istemsiz bir şekilde tanışmasının ardından yaşadığı travmayı, korkuyu ve buna karşı uygulamaya koyduğu antipropagandayı incelemeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla içerideki gerçeklerden ziyade, dışarıdan görülen, çoğu zaman çarpık algıyı işlemektir esas olan. Bu eser Osmanlı devleti ya da başka bir İslam devletini incelemeyi değil, yarattığı tepkiyi incelemeyi hedeflediğinden kaynakları da bu doğrultuda seçilmiştir.

Bu kitapta kahramanlarımız sınırlar arasında gidip gelen, çoğunun adı bile hatırlanmayan küçük insanlar. Hikâyemi onlar üzerine kurdum. Çünkü ne de olsa hayat ayrıntılarda gizlidir ve aslolan bu küçük hayatlara sıkışan ve önemsiz gibi duran küçük olaylardır. Son yıllarda dünyanın dört bir yanında İslam korkusu üzerine geniş bir külliyat çıktı. Ben bu korkunun kaynaklarını büyük akımlar üzerinden değil de, işte bu sıradan insanların hayat hikâyeleri ve edebiyattan parçacıklarla baştan kurgulamayı seçtim.

Cezayir doğumlu yazar Y. B. (Yassir Benmiloud) 2003 yılında Paris'te çıkan *Allah Süperstar* adlı eserinde "şimdi durumu size açıklığa kavuşturacağıma söz veriyorum" der ve şöyle devam eder: "Önce şunu söylemek lazım, İslamcıları Müslümanlarla karıştırmamak gerekir, çünkü onların İslam'la alakası yok, çünkü Allah köktendincilere karşıdır. Özetliyorum: İslam insanın Tanrı tarafından sömürülmesidir, İslamcılık da tam tersi."[1] Bu sert söylem kitabın neden Cezayir'de değil de Paris'te yayımlandığını yeterince açıklar. Paris'in kuzey varoşlarının diliyle, Fransa örneği üzerinden Avrupa'nın İslam korkusunu hicveder ve "Mesela ben Müslüman'ım, ama fark etmez, çünkü sana bir şey yapacak değilim. Babam da günde beş kez namaz kılarken kıbleye dönüyor, sana değil. Ne demek istediğimi anlıyor musun?" derken de adeta hicvi sertleştirir.[2] Diğer bir taraftan Bernard Lewis de Müslüman olmayan bir İslam tarihçisi olarak "farklı ırklardan insanlara kardeşçe, farklı inançlardan insanlara ise yan yana makul bir hoşgörüyle yaşamayı öğreten bir dinin" zaman içinde olumsuz pek çok kavramla eş tutulduğunu anlatan makalesinde İslam'ın modern dünyada nasıl algılandığını özetler.[3]

Salamanca Üniversitesi'nin saygın Arap dili ve İslam çalışmaları profesörü ve İspanya'nın İslam üzerine en verimli külliyatının sahibi, harika akademisyen Felipe Maíllo Salgado'nun *Acerca de la conquista árabe de Hispania* (İspanya'nın Araplar tarafından fethine dair) adlı çalışmasına yazdığı önsözde, onca yıldır dillerine, tarihlerine, kültürlerine emek verdiği Müslümanlar konusunda zıvanadan çıkmış yorumlarda bulunmasının altında yatan ne olabilirdi? "Ahlakın sekülerleşmesine karşı çıkan ve seküler sağduyuyu demokrasilerin medeni temeli olarak kabul etmeyen" bir ümmeti bu denli hararetle tenkit etmesinin sebebi neydi?[4] İspanya'ya gelip "uğruna hiçbir savaş vermedikleri [İspanyolların] özgürlüklerimizin tadını" çıkarmalarını da şiddetle kınıyordu. Bugün İspanya'da yaşayan, camileri devletin bütçesinden yapılan Müslümanların sonunda "kendilerini konuk eden topraklarda geleneklerini alenen yerleştirmeye çalışmalarını" protesto ediyordu. 2010 Nisanı'nda bir grup Müslüman, eskiden cami olan Córdoba (Kurtuba) Katedrali'nde Paskalya'nın göbeğinde toplu bir dini ayin yapmaya kalkışmışlardı. Oysa nisan ve mayıs ayları boyunca yüzlerce Hıristiyan Fas'ta dinlerini yaymaya çalışmakla (*proselitismo*) suçlanarak ülkeden atılmışlardı.[5]

Özetle, elinizdeki bu kitabın işlerin bu noktaya nasıl varmış olduğunu/olabileceğini anlatmaktan başka bir iddiası yoktur. İslam'ın başta Hıristiyan dünyasıyla aynı alanda mesken tutmasıyla/tutmaya çalışmasıyla ortaya çıkan, yüzyıllarca sürecek bir çatışmanın kaynaklarına mütevazı bir giriş yapmak dileğim.

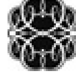
2008 yılında yine Doğan Kitap'tan çıkan *Türk Korkusu* adlı kitabımda Türkler üzerinden İslam korkusuna geniş olarak yer vermiştim. Avrupa'nın İslam ve Müslüman algısı konusunu o eserde tüm detaylarıyla incelediğim için, o sayfalarda işlenmiş noktalara yeniden değinmedim. Bu kitaptaki eksikler orada mevcuttur.

Bu kitap başta İspanyolca, İtalyanca ve İngilizce olmak üzere, Katalanca, Fransızca, Portekizce, Yunanca ve Almanca kaynaklardan yararlanılarak oluşturulmuştur. Kaynakların bir kısmına ulaşmamı sağlayan dostlara sonsuz teşekkürler. Öncelikle kitabın ilk halini büyük bir sabır ve özenle okuyan, hatalarımı tespit eden dostum Derya Tulga'ya sonsuz teşekkürlerimi iletlemeliyim. İyi ki var! En yakın dostum ve biricik hocam Yusuf Eradam'ın kitap yazma süreci boyunca eline geçen her veriyi ve kitabı, kitabın atölyesine getirdiğini söylemeliyim. Kitaba son anda hakkınca sığdıramadığım bir Hırvat destanı olan *Osman*'ın metnini Girit'e kadar elleriyle getiren Hırvat tarihçi dostum Vjeran Kurşar'a ne kadar teşekkür etsem az. Bir sonraki çalışmada hak ettiği yeri alacak eser. Benimle Alexandroupolis'te (Dedeağaç) kitapçı kitapçı dolaşarak danışmanlık yapan, pek çok kitap hediye eden biricik Yunan arkeolog dostum Dimitris Merkouris ise hayatımın tadı tuzu. İspanya'dan konuyla ilgili kitaplarımı bulup gönderen en yakınlarım Ana Carabias Torres, Emilio Sola Castaño, Fernando Fernández Lanza'ya; her yeni çıkan kitabını bıkıp usanmadan sevgiyle gönderen akademisyen/yazar Felipe Maíllo Salgado ile Hırvat arkadaşım Lovro Kunčević'e ayrıca teşekkürler. Zorlu Almanca metinler konusundaki yardımı için biricik Almanca hocam Nurten Bilenoğlu'na ve dini terimler konusunda sabırla destek olan dostum Vagarşak Seropyan'a da şükran borçluyum. Canım arkadaşım Adolfo Muñoz García'nın verdiği yarım milenyumluk Salamanca türküleri kitabı renklendirdi. Bunun yanı sıra sevgili hocalarım Nilüfer Narlı ve Nebi Ceylan, sevgili arkadaşlarım Aslı Niyazioğlu, Levent-Deniz Safalı, İrini Dimitriadis, Giorgios Koutzakiotis, Niça-Antonio Filipuçi ve bana az kalsın

unutacağım bir eseri hediye eden Mehmet Burak Çetintaş'a da sevgiler. Telaştan katkılarını unuttuğum dostlarıma ayrıca teşekkürler.

Ve en önemlisi en sona... Ben çok şanslı bir insanım. Çünkü Halil İnalcık ve Ercüment Atabay gibi iki muhteşem hocanın yakınında olma lüksünü verdi hayat bana. Kutb-ül müverrihin Halil Hocamız her türlü desteği, varlığıyla, tüm nezaketiyle gönderdiği kitaplarıyla, gösterdiği yolla, sohbetiyle bu kitabı mümkün kıldı ve elinizdeki kitabın bazı bölümlerini okuyup sabırla düzeltti. Onun şefkatine layık olmaya çalışacağım. Ercüment Hocam dünyanın diğer ucuna da gitsem bulamayacağım sayısız kitabı ve yakın arkadaşı Bernard Lewis'in yıllar yılı kendisine gönderdiği *off-print*'leri bana "yerini buldu" deyip hediye ederek, hayat boyu her konuda cesaret verip destekleyerek, yalnız olmadığımı hatırlatarak bu kitaba tam anlamıyla can verdi. Allah onlara sağlık ve huzur dolu daha nice yıllar versin!

Lütfen sonuna kadar okuyun.

I

Taşları oynatan üç tarih:
1453, 1478, 1492

1

1453: Fetih ve telaş içinde bir Avrupa

Sene 1439, kış mevsimi. Fatih'in İstanbul'u fethinden tam 14 yıl önce. Kadırgalar İtalya'nın kuzeyinde, Veneto bölgesindeki Adige Nehri'nden girip karlı dağları aşarak Garda Gölü'ne inerler. Brescia şehrini Milano Vikontu'nun kuşatmasından kurtarmak isteyen Venedik'in karadan şehre götürdüğü yardım Milanolular tarafından engellenince, onlar da koca koca kadırgaları karadan yürütmeye karar verirler. Yani, Senato'nun Venedik doçuna yazdığı kelimelerle: *Galeas per montes conducendo* (kadırgaları dağlardan yürüterek). Erasmo da Narni ya da takma adıyla Gattamelata'nın kumanda ettiği bu nefes kesen donanma, karlı tepeleri aşıp Garda Gölü'ne indiğinde Milanoluların nasıl bir şaşkınlığa uğradığını bilemiyoruz, ancak Giralamo dalla Corte'nin *Istoria di Verona* (Verona Tarihi) adlı eserine düştüğü notu atlamamak lazım gelir: "Donanmanın gittiği bu yerleri, şoseden çıkıp o tepelerden nasıl hızla indiğini gören birisi bunun insan dehasının ve gücünün çok ötesinde olduğuna karar verirdi."

Bu unutulan şaşaalı donanmanın tarihini Kuzey İtalya'nın farklı şehirlerindeki arşivlerden ve kroniklerden topladıktan sonra, müthiş bir tiyatro oyunu haline getiren Paolo Domenico Malvinni olmasaydı, tarihin bu renkli sahnesi hâlâ tozlu arşivlerde, kroniklerde ve birkaç satırla geçildiği biyografilerde saklanmış olacaktı.[1] 2010 yılında Trento'da sahnelenen ve Titino Carrara ve Laura Curino'nun canlı oyunculuğuyla vücuda gelen bu tarih kesiti, Malvinni'nin köylülerinin tatlı Veneto ve Trento şivesiyle daha da renkleniyordu. Dağın tepesindeki küçücük evlerinin penceresinden kadırgaların geçtiğini görüp "*La nave sula montagna*!" (Dağın tepesinde gemi ha!) diyen kızcağızı düzeltir ağabeyi: "*Fradel, se dis: la neve sula montagna*" (Kardeşim, dağın tepesinde kar var,

denir). "La nave" (gemi) ve "la neve" (kar) belki de hiçbir zaman olmadığı kadar anlamlı bir benzerlik ve kafiye içindedir. Ağabeyi bu kısmen uyumsuz diyaloğun sonunda şöyle devam eder: "İnanmıyorum, ama görüyorum. Dağların tepesinde görüyorum... Kadırgalar!"[2]

1453 yılının Mayısı'nda Fatih'in gemilerini Beşiktaş/Tophane tepelerinden çıkarken gören Bizans ahalisi ne düşünmüştü? Çıplak gözle görülebilen bir manzara mıydı bu, yoksa Bizans halkından birileri de tepeleri tırmanan gemileri ellerindeki merceklerle şaşkınlık, korku ve dehşet içinde izliyorlar mıydı? Halk da bunun "insan dehasının ve gücünün ötesinde" olduğunu düşünüyor muydu acaba?

Gemilerini karadan yürüten Fatih, bütün dünyanın gözünün üzerinde olduğu bir şehri, bir megapolü fethederek bir tarih yazacaktı belki, ama bugün sanıldığı gibi dâhice karadan gemilerini yürüten ilk hükümdar, ilk komutan olmayacaktı. Fatih, Aydınoğlu Umur Bey destanında da var olan karadan gemi yürütme tekniğini bu cesur denizcinin de uyguladığını biliyor muydu? Enverî'yi okumuş muydu? Yoksa yakın çevresindeki Venediklilerden Gattamelata'nın bu ağızları açık bırakan macerasını mı dinlemişti? Her ikisi de doğru olabilir. Sonuç itibarıyla Ortaçağ İspanyol destanı olan *Cantar del mio Cid*'i (Cid'imin türküsü) yeniden yorumlayan Ortaçağ tarihçisi Salustiano Moreta Velayos'un söylediği gibi, "Tek bir tarih yoktur."[3]

Şimdi de meseleye başka bir yerden bakalım... Chklosvski'nin masal analizleriyle ilgili verdiği bir örnek olan *Bir Postluk Arazi* masalını başka bir niyetle ele alalım. Masal kahramanımız, hasmından bir sığır postunun kaplayabileceği kadar bir yer talep eder. Ve elindeki postu olabildiğince ince katlara ayırıp birbirine dikerek karşı tarafın hayal bile edemeyeceği kadar bir arazi ele geçirir.[4] Bu hikâyeyi tanımamamız mümkün değil! Fatih'in Rumelihisarı'nı inşa etmeden önce bir "gönlük yer" talebinde bulunup, o öküz postunu ince ince kesip hisarın yapıldığı alanı Bizans'tan nasıl ince bir zekâyla kopardığına dair efsanevi anlatının aynısı değil midir bu? Masalların tarihlerini, yazarlarını bilemeyiz. Dolayısıyla bunun eskiden beri var olan bir Slav masalından mı türetildiğini, yoksa keskin bir zekâsı olan Fatih'in gerçekte de elde ettiği arazi hakkında üretilmiş bir masal olarak mı bize kadar ulaştığı konusunda kesin bir yargıya varamayız.

Berbat kaderden dolayı Turkopolis denen şehir

Sonuçta İstanbul fethedilmişti. Avrupa'da gerçek bir korku fırtınası esmeye başlamış, din adamları, hükümdarlar, yerel yöneticiler ve diğer bireyler arasında gidip gelen "felaket haberleri" bu dalganın da büyümesine yol açmıştı. Şehirden kaçmayı başaranlar kaleme kâğıda sarılıyor ve haberleri daha da uzaklara iletiyorlardı. Sadece "meşum" haberlerle değil, dramatize edilmiş sahnelerle dolu bu mektupların İstanbul'un fethinin geniş kitlelere ulaşırken yarattığı psikolojik etkiyi de hesaba katmayı unutmayalım. Ruteno Kardinali Isidoro şehirden kaçabilmesini "balinanın karnından kurtulan Yunus gibi Tanrı da beni dinsizlerin elinden kurtardı" şeklinde dramatik bir hale getiriyordu.[5] Son imparator Konstantin'in ruhunun göğe uçması da yeterince teatral bir sahne şeklinde tasvir ediliyordu.[6] Isidoro "Hatta Tanrı bile yüz çevirdi" diyor ve "bu şehre bir zamanlar dinsizler ve gaddar kâfirler tarafından Konstantinopolis denilirken şimdi ise berbat kaderden dolayı Turkopolis (Türk şehri) deniliyor ve ben bunun hatırası için sürekli nehirler dolusu gözyaşı akıtıyorum" diye trajik anlatısına devam ediyordu.[7] "Konstantinopolis şehri öldü" deniyordu. Artık hiçbir hayat belirtisi yoktu. Bu arada Pera adındaki şehir de çıplak gibiydi.

Düşmanın kılıcı tepemizde sallanıyorsa

Siena Piskoposu Enea, Venedik nezdinde elçi olarak görevlendirilen Leonardo Benvoglienti'ye gönderdiği mektupta, kendisine gönderilen haberleri aldığını bildirirken aslında tüm bu haberlerin kısa bir özetini çıkarmış olur: "Her ne kadar ben Konstantinopolis'in alındığına, Pera'nın tahrip edildiğine, Türk'ün çok kuvvetli bir tehdit unsuru olduğuna, İtalya'nın bir savaşa kurban gittiğine ve artık hiçbir düzelme ümidinin bulunmadığına dair haberler aldım ise de anlattığın hadiselerin gelişmesi hakkında hiçbir şey bilmiyordum."[8] Fetih yılının 25 Eylül'ünde gönderilen bu mektup, bir taraftan Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleşme hayallerinin suya düştüğünü gösterirken, diğer bir taraftan da bir sonraki yüzyılda hem Katolikler hem de Protestanlar tarafından sıkça kullanılacak olan bir savı

gündeme getiriyordu. Enea, "Eğer Efendi'nin kızgınlığı bizim üzerimize Türk'ü salıvermişse ve düşmanın kılıcı tepemizde sallanıyorsa neden hayret ediyoruz?" diye bir tecahül-i arife başvuruyordu. "O ilahi kanunlara karşı gelenleri din dışı bir davranışla cezasız bırakmamak niyetinde görülüyor. İşte bu sebepten dolayı Tanrı'nın inayeti sayesinde bu çok azgın Türk, Konstantinopolis'i ele geçirdi." Tanrı Türklere zaferi Hıristiyanları cezalandırmak için veriyordu. Bunu bir sonraki yüzyılda Luther başta olmak üzere pek çok düşünür, din adamı ve hükümdar defalarca dillendirmişti.

Katolikler "Mağrur Bizans"ın Osmanlılar tarafından ele geçirilmesini hep Tanrı'nın şizmatik Ortodokslara verdiği bir ceza olarak görmüşlerdi. Ayrıca daha beterinin de Protestanların başına geleceğine inanıyorlardı. Kardinal Isidoro Türklerin zaferini şeytanın desteğine bağlarken, Sakızlı Leonardo ise başlarına gelen bu felaketin esas sebebinin iki kilisenin birleşmeyi başaramamasına bağlıyordu.[9]

Sülün üzerine yemin ederim ki...

İstanbul'un fethine, Avrupa'nın terminolojisiyle "İstanbul'un düşüşü"ne dair anlatıları bir kenara bırakıp, fetihten bir yıl sonra bugün Fransa'nın Belçika sınırları yakınında olan Lille şehrine gidelim. 17 Şubat 1454'te Burgonya Dükü Philippe'in bu şehirdeki sarayı, belki de yüzyılın en anlamlı şölenine sahne oluyordu. *Le banquet du Faisan*, yani "Sülün Şöleni" olarak tarihe geçecek olan bu şölen, Türklerin hızla Avrupa içlerine doğru ilerlemesi karşısında paniğe kapılan Avrupa devletlerini bir araya getirerek yeni bir Haçlı Seferi düzenlemeyi amaçlayan Philippe'in şövalyelik simgesi olan canlı bir sülün üzerine ant içmesiyle doruk noktasına ulaşmıştı.[10] Her ne kadar Papa Eugenius'un 24 Mart 1455'te ölümü üzerine tüm bu haşmetli hayaller son bulmuş olsa da, Sülün Şöleni piktografik, sembolik ve gastronomik özellikleriyle tam bir Rönesans şöleni olarak hafızalarda kalacaktı. Büyük salonlarda saygın hükümdarlar, senyör ve asillere bir tavus kuşu ya da başka bir kuş sunma âdeti Ortaçağ'dan kalmadır. Onlar bu hayvanlar üzerine, yapmakla yükümlü oldukları işleri tamamına erdireceklerine dair ant içerlerken, hayvanlar da onlara bu yolda ruhen yoldaşlık edeceklerdir.

Bu hiç de sıradan bir Haçlı Seferi toplantısı olmayacaktır. Hiçbir detay akıldan kolay kolay çıkmayacak şekilde düşünülmüştür. Her biri en az 40 porsiyonluk tepsiler halatlarla yukarıdan inerken halılarla süslü salonda büyük, küçük ve orta boy olmak üzere üç masa bulunmaktadır.[11] 28 kişilik bir koro da unutulmamıştır. Misafirler yerlerini alınca kilise çanı çalmaya başlar ve masayı kutsayacak çoksesli koronun sesi duyulur. Sahnede ise sembolik figürlerden oluşan ve Türk'e karşı savaşı canlandıran teatral bir eser sergilenmektedir. Kartal başlı, aslan vücutlu *grifone*, kucağına bir adamı alırken perde iner. Av sahneleri de mevcuttur pek tabii. Sırtında kule taşıyan bir fil, bir de saray. İstanbul'un elden çıkışına bir ağıt seslendirir koro: "Lamentatio Sanctae matris ecclesiae Constantinopolitane" (Kutsal İstanbul ana kilisesine ağıt) *Grifone*'nin kullanılması ise bir tesadüf değildir. Ne de olsa bu mitolojik figür Ortaçağ boyunca İsa Peygamber'i, dolayısıyla da Tanrı'yı simgelemiştir.

Sülün yeminleri/adakları (*voeux du faisan*) şövalye yemininin saraya taşınmış bir versiyonudur. Tehlike döneminde, vecitle yemin etme geleneğinin bir parçası olarak gelişen bu ritüel, bir yemek esnasında masaya getirilen bir kümes hayvanı üzerine tanıkların huzurunda yemin edilmesi suretiyle gelişmiştir.[12] Tanrı, Meryem Ana, şövalyelerin olmazsa olmazı kadınlar ve kuşlar üzerine edilen yeminler, çoğu zaman en büyük düşmanlar addedilen din düşmanlarını hedef alır; aynı Burgonya Dükü Philippe'in yaptığı gibi. Başka bir örneğe bakalım. Ortaçağ'ın parıltılı figürleri olan şövalyelerinden biri Müslümanlarla dövüşe girmeden, cumartesi günü yatakta yatmayacaktır.[13] Başka bir şövalye on beş gün aynı şehirde kalmayacaktır. Zırh giymemek, şarap içmemek, yatakta yatmamak, sofrada oturmamak, keçi kılından aba giymek gibi cezalar vardır. Müslümanlarla savaşmak üzerine edilen yeminler şövalye romanslarında önemli bir yer tutar. Messire Philippe Pot, Türklerle sağ kolu çıplak dövüşmeye yemin ettiğinde, dük bu yeminini yazılı olarak belirtir.[14]

Cervantes'in *Don Quijote*'nin iki koca cildinde hicvettiği gibi şövalyelerin çağı artık geride kalmış ve modern devletin doğmaya başladığı bir döneme girilmiştir. Her ne kadar tarihe İber Yarımadası'ndan bakanlar, Ortaçağ'ın kendileri için 1492'de bittiğini savunsalar ve Kıta Avrupası'ndan kendilerini tarihsel olarak soyutlasalar bile, 1453 İstanbul'dan çıkıp Akdeniz'in diğer ucuna kadar ulaşacak tehlike sinyallerinin ilkidir. Sanıldığının aksine

Türklerin Doğu Roma'nın başkentini fetihleri İspanya'da büyük yankı uyandırmamış, sadece ticaretlerinin belkemiği Doğu Akdeniz suları olan Aragonluları ilgilendirmiştir. Lakin unutmayalım ki, Avrupa'nın göbeğinde bu haberlerle birlikte çalmaya başlayan tehlike sinyalleri devasa panik dalgaları yaratmaya başlamıştır.

Kurtuluş çabaları

Papa V. Nicolaus, aynı yılın eylül ayı sonunda bir papalık fermanı (*bula*) yayınlayıp Hıristiyanlık âlemini Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşmaya çağırdı. Fatih Sultan Mehmed'den "Hıristiyan Kilisesi'ne zulmeden, şeytanın oğlu, azap ve ölümün oğlu, şeytan babası gibi kana ve can almaya susamış. Hıristiyan kanı dökmeye hiçbir zaman doymayan kuduz bir canavar gibi yetiştirilmiş" diye bahsediyordu.[15] Bu vesileyle yeniden Osmanlı sultanının Deccal'ın kendisi, Kıyamet'in kızıl ejderi olduğunu iddia ediyordu.[16] II. Pius adıyla papalık makamına gelen Eneo Silvio Piccolomini aynen şöyle demekteydi: "Geçmişte Asya'da ve Afrika'da, yani yaban ellerde yara aldık, Ama şimdi Avrupa'da vurulduk, kendi vatanımızda, kendi evimizde."[17] Türklerin Asya'dan Yunanistan'a geçmiş, Moğolların Avrupa'ya yayılmış, Arapların ise İspanya'yı ele geçirmiş olmalarından dert yanıyordu. Avrupa Bohemya Kralı Jiří z Poděbrad'ın (Georg von Podiebrad) başı çekip bir Haçlı birliği oluşturmasını istiyordu, ancak papa boş yere uğraşıyordu.

Papa II. Pius 1454 tarihli meşhur mektubunda Hıristiyanlık âleminin içinde bulunduğu durumdan yakınıyor, "İnsanlar ne papanın hakkını papaya, ne de imparatorun hakkını imparatora veriyorlar. Hiçbir yerde itaat ve saygı kalmadı" diye isyan ediyordu.[18] Artık her devletin kendi hükümdarı, her hükümdarın da kendi çıkarları olduğunu söylüyor ve bu kadar uyumsuz ve birbirine düşman güçlerin bir bayrak altında toplanmasının güçlüğünden dem vuruyordu. Hangi ölümlünün İngilizlerle Fransızları, Cenevizlilerle Aragonluları uzlaştırabileceğini soruyordu. "Eğer küçük bir grup Haçlı savaşına katılacak olursa, bunlar kâfirler tarafından yenileceklerdir. Eğer büyük devletler bir araya gelecek olurlarsa da bunların nefretleri ve kargaşaları kendi sonları olacak" diyerek içinde bulunduğu

çıkmazı tanımlıyor ve şöyle son veriyordu sözlerine: "Her yerde zorluk var. Şu Hıristiyanlık âleminin haline bakın!"[19]

Avrupa'nın yüreğini ağzına getiren bu felakete rağmen, tüm bir araya gelme çabaları sonuçsuz kaldı. Alman İmparatoru III. Friedrich 23 Nisan 1454'te bütün Avrupalı ve Alman prensleri Regensburg'ta toplamak için heyecanla kolları sıvadı. Burgonya dükünü ve İtalyan devletlerini çağırmıştı. Lakin toplantı günü neredeyse kimse yoktu. Davetlilerden sadece dük kendini göstermişti, diğerleri ise çeşitli bahanelerle diyete katılmamışlardı.[20]

Panik dalgaları hızla yayılıyordu. Kardinal Bessarione de Türklere karşı bir Haçlı savaşı girişimi için canla başla mücadele edenlerdendi. 1455'te papalık seçiminde şansı yaver gitmeyince boşu boşuna Ortodoksluktan Katolikliğe geçtiğine üzülmüş olmalıydı. Lakin çalışmalarına Rum Ortodoks din adamı kıyafetiyle devam etti.[21] Şizmatik görülen Ortodoksların genel olarak iki T arasında yaptıkları seçimin tersini yapmış, *turbante* (sarık), yerine *tiara*'yı (konik papalık tacı) seçmişti. Konstantinopolis'i Türklerin elinden kurtarma hayalini gerçekleştiremeden ölüp gitti.

Sekiz yıl papalık asasını taşıyan Papa Nicolaus'tan sonra seçilen III. Calixtus daha göreve geldiği gün yazdığı satırlarda Konstantinopolis'i konu almıştı. Yani 8 Nisan 1455'te. Baba, oğul ve kutsal ruh üzerine verdiği sözde, Konstantinopolis'i yeniden fethetmek için mümkün olan her şeyi yapacağını belirtiyordu.[22] Kaleme aldığı bu satırlarda II. Mehmed'in insanlığın günahlarına ceza olmak üzere fethettiğini, onun şeytanın oğlu olduğunu (*figlio del diavolo*) söylüyor, esir düşen Hıristiyanları özgürlüğüne kavuşturacağı, gerçek inancı yeniden canlandıracağı, Doğu'dan bu şeytani dini (*diabolica setta*) söküp atacağı sözünü veriyordu. Ayrıca "ağzının içindeki dile felç indiren" Kudüs'ü de unutmadığını ekliyordu.

Calixtus sadece dua ve vaatlerle yetinmemiş, en kısa zamanda Türklerle savaş için Roma'da Tiber Nehri üzerinde on altı adet kürekli gemi inşasına başlamıştı.[23] Papa Nicolaus bir hümanist olarak öne çıkmış, Calixtus ise kültürü yaymaktan ziyade kendisini Türklere karşı vereceği savaşa adamıştı. Bulduğu her şeyi paraya çevirip en büyük düşmanı II. Mehmed'e

karşı kullanılmak üzere yığıyordu. İmparator Konstantin'in lahitinden çıkan altın ve gümüşleri bile eritmişti. Masasından gümüş takımları kaldırıp o meşhur sözü söylemişti: "Bana toprak tabaklar yeter!" Üç yıllık görevi boyunca sanata ve kültüre gereğince önem vermemesi sebebiyle "barbar papa" olarak anılmıştı. Oysa bütün gücünü Avrupa'yı tehdit eden Türklere karşı kullanması gereken kritik bir dönemde papalık tacını giydiğini göz ardı etmişlerdi.

Calixtus 1458'de sadece yerini değil, dertlerini de II. Pius'a bırakmıştı. Umutsuzca geride bıraktıkları arasında Avrupa hükümdarlarını bir araya getirme ve dinamik bir Haçlı seferinin adımlarını atma hayalleri de vardı. Hiç kimse parmağını kıpırdatmıyordu. II. Pius Osmanlı tarihinde en çok Fatih'e yazdığı mektupla anılacaktı. "Seni var olan insanların en şanlısı yapmak için, pek ufak bir şey yeter: O da seni vaftiz etmek için birazcık su."[24] 1461 yılında yazılan bu mektubun gerçekten gönderilmiş olup olmadığı konusunda ciddi şüpheler olduğu ve büyük bir kesimin de hiç gönderilmediği inancını taşıdığını da belirtmeden geçmeyelim. Üstelik Fatih'e "gaddar ve eli kanlı kasap" (*crudelis et sanguinarius carnifex*), "Türklerin aptal lideri" (*spurcissimus ille Turchorum dux*) olarak hitap eden Pius'un tüm bu Haçlı seferi planları arasında neden böyle bir mektup yazma gereği duyduğu da hesaba katılmalıdır.[25] Yoksa gerçekten de papalık makamına geldikten sonra, yaşının da iyice ilerlemesiyle düşmanına böylesine bir umutla yaklaşacak bir olgunluğa mı erişmişti? Mektubun Yunanca ve Türkçe bir çevirisi yoktur. Ayrıca 1462 baharında Pius mektubunu yeniden elden geçirirken, bir taraftan da kardinallerine bir Haçlı seferi arzusunda olduğunu beyan etmiştir. Bu XVI. yüzyılda da sayısız örneğini gördüğümüz, gönderilmek için değil kitleler tarafından okunması için yazılan manifestolardan biri olmalıdır.

Pius mektubuna "Türklerin saygın hükümdarı" hitabıyla başlıyordu. 1466'da G. Trapezuntios da Fatih'e benzer şekilde seslenecekti: "Kimse şüphe etmez ki, sen Romalıların imparatorusun. İmparatorluk merkezini hukuken elinde tutan kimse imparatordur ve Roma İmparatorluğu'nun merkezi de İstanbul'dur."[26] Biz Pius'un mektubuna dönelim."Dinimizin düşmanı olmanıza ve de silahlarınızla Hıristiyan halka baskı yapmanıza rağmen size nefret duymuyor ve sizin şahsınızı tehdit etmiyoruz" diyordu. "Biz sizin eylemlerinize karşı düşmanca bir tavır içindeyiz, size karşı

değil."[27] Belki de gerçekten içinde samimi bir umut vardı. Ne de olsa Osmanlı hükümdarlarının kısmen aslen gayrimüslim kadınlardan doğdukları Avrupa'da bilinmeyen bir şey değildi. Kardinal Isidoro Bologna'daki papalık elçisi Bessarione'ye yazdığı mektupta, "Eğer hakikat ise her gün Büyük İskender'in hayatını Arapça, Yunanca ve Latince dinliyor" diyordu.[28] Fatih'in Batı dillerine ve kültürüne çok yabancı olmadığını, kültür düşmanlığı gütmek bir yana, Batı medeniyetine büyük bir hayranlık beslediğini bildiğinden mi böyle bir hevese kapılmıştı Pius? Bunu başarırsa gelmiş geçmiş papalar arasında adının altın harflerle yazılacağından emindi muhtemelen.

Pius mektubunda Hıristiyanlık ve Müslümanlık arasındaki benzer noktalara değiniyor, İsa Peygamber'in İslam'da mucizeleriyle meşhur kutsal bir adam ve peygamber, Meryem'in de oğlu olarak tanındığının altını çiziyordu. Hıristiyanlığa dönmenin getireceği avantajları sayıyor ve en kayda değer örnek olarak da şehri kuran Konstantin'i veriyordu.

Ağlama Meryem Ana

Bizanslılar başkentlerinde geçirdikleri son Noel'i çok büyük tedirginlik ve endişe içinde kutlamışlardı. Kiliselerde ayinlerde kullanılan gümüş kap kacak eritilmiş ve erzak alıp asker tutmak için harcanmıştı.[29] Ama bu yine de en kötü ayinleri olmayacaktı. Çünkü daha sonradan yazılı ve sözlü edebiyata geçerek dramatize edilecek pek çok sahne arasında, Türklerin Ayasofya'da ayin bitmeden şehre girmeleri yer alacaktı. Dimitriou Soutzou'nun eserinde yeniden hatırlara getirdiği bir Yunan halk ezgisinin sözlerine bakalım.

Bahsi geçen kilise büyük ihtimalle bazılarınca "Bizans'ın mucizesi" bazılarınca da "Dünyanın mucizesi" olarak anılan Ayasofya'dır.[30] Türklerin gelmesiyle kilisede her şeyden ses gelmeye başlar. Tanrı, yeryüzü, gökyüzü inlemeye başlar. Ayasofya'nın kendisi bile çan gibi çalar.[31] 400 küçük çan ve 60 çanı da susmaz. Papaz, diyakoz, patrik herkes oradadır. Gökyüzünden haber gelir. Azizeyi indirmelerini, mumları söndürmelerini söyler Tanrı onlara, çünkü şehir Türkleşecektir (η πολη να τουρχεψη). Tanrı "Sadece Frengistan'a haber gönderin, üç gemi göndersinler" der. "Biriyle

kutsal haçı, diğeriyle Kitabı Mukaddes'i, üçüncüsüyle de ayin masamızı (αγια τραπεζα μας) taşıyın ki köpekler bunları alıp şereflerini lekelemesin." Tam bu esnada ikonalar canlanır, dile getir ve Hz. Meryem'in ağladığını görerek onu avuturlar:

Susunuz Meryem Ana
Dökmeyiniz gözyaşı
Geçtikçe yıllar, geçtikçe zaman
Yine bizim olacak.

İstanbul'un fethi, Hıristiyanlık âleminin terminolojisiyle Konstantinopolis'in düşüşü sadece büyük bir panik dalgası yaratmakla kalmamış, kronik yazarlarına şaşaalı bir konu, romanslara, epik şiirlere tema olmuş, ozanların dilinde halk türkülerine geçmiş, nesilden nesile türlü varyantlarla çoğalmıştır. Fetihten yüzyıllar sonra bile hâlâ hem sözlü, hem edebi yazında kendine fiyakalı bir yer bulmuştur. Başka bir halk edebiyatı manzumunda da İstanbul'u yeniden ele geçirme hayalleri işte böyle ölümsüzleştiriliyordu.

Konstantin inşa etti,
Konstantin kaybetti,
Ve Konstantin yeniden ele geçirecek.[32]

Kehanetler silsilesi

İstanbul'un fethinden önceki kehanetler, fetihten sonra da uzun yıllar çılgın bir furya halinde kendini gösterecekti. Sözgelimi İstanbul'un Türklere karşı savunmasında yer alan Nicolo Barbaro'ya göre İmparator Konstantin bir aziz, bir peygamberdir. Kendi kurduğu şehirde kendisi için dikilen sütunun üzerinde konuşlandırılmış heykelinde elini ufka doğru kaldırmış,

kendi imparatorluğunu sona erdirecek olan Türklerin gelecekleri yeri işaret eder.

Kâhinler yıldızların yer değiştirmesiyle Türklerin ilerlemesini ilişkilendirmişti. Aynı yılın sonunda Battista Canale'nin adıyla çıkan *Glosa* adı eserde ise Deccal'ın kesin olarak Hz. Muhammed'in ta kendisi olduğuna karar verilmişti. 1480 yılının Martı'nda da Cenova kentini başka bir korku sarmıştı. Asıl adı Giovanni Nanni olan Dominik papaz Annio da Viterbo, *Apocalisse* (Mahşer) adlı bir metin yayımlamış ve gelecekte Hıristiyanların Sarazenler tarafından ele geçirileceğini önceden bildirmişti.

1744 yılında *Viage estático al mundo planetario* (Gezegenler Dünyasına Dural Seyahat) adlı eserini kaleme alan Lorenzo Hervás y Panduro, yıllar önce Franza adlı bir zatın vakayinamesinde okuduğu bir bilgiyi paylaşır. Buna göre 1450 yılına denk gelen 6962 yılının yazında bir kuyrukluyıldız belirir, aya yaklaşır ve tutulma olur. Bu eserin dipnotlarını koyan Cizvit Jaime Pontano'nun ise bariz bir hatayı düzeltmeyi ihmal ettiğini söyler. Bahsi geçen yıl 1450 değil, 1453'tür.

Kıtanın diğer ucunda bu kehanetleri iyiye yoranlar da vardı. İstanbul'un "düşüşü" Akdeniz'in diğer ucundaki Müslümanlar ve Yahudiler için bir umut ışığı olmuştu. Kuyrukluyıldızların gökyüzünde belirmesi, daha da ötesini vaat ediyor gibiydi. Böyle bir kuyrukluyıldızın gökyüzünde belirdiği dönemde, Ciudad Real'li mühtediler Sancho de Ciudad'ın evinin tepesinde toplanmışlar ve hatırlı mühtedilerden biri yıldızın kaydığını görür görmez "Mukadderatı bizi kurtarmak olan kişi doğdu!" diyerek çığlık atmıştı. Ayrıca bu yıl mühtediler arasında İspanya'yı bırakıp topluca Türk topraklarına gitmek için bir hareket başlatılmıştı.

Yeni Roma'dan eski Roma'ya giden yol...

Mistik bir rüyet (*visione*) esnasında Dionigi il Certosino kaygı içinde sormuştu: "Senyör, Türkler Roma'ya gelecekler mi?" Bundan birkaç yıl sonra da Machiavelli *Mandragola* (Adamotu) adlı eserinde bir kahramanının ağzından, "Türklerin bu yıl İtalya'ya geçeceklerini sanıyor musunuz?" sorusunu yöneltiyordu.[33] Avrupa XV. yüzyılın ikinci

yarısından itibaren bütün bu kaygı dolu soruların cevaplarını ilahiyat, kehanet, astroloji ve siyaset yoluyla aramaya başlamıştı.

Konstantinopolis fethedilmişti. Bir sonraki büyük durak neresi olacaktı? Avrupa'nın en büyük korkusu olan Roma'yı kaybetme ihtimali hiç de uzak değildi. Fatih'in Batı Roma İmparatorluğu'nun başkentinde gözü olduğunu tüm Avrupa biliyordu. Bunu büyük torunu Kanuni de bir sonraki asırda kendine hedef olarak belirleyecek, lakin çok sık telaffuz etmeyecekti. Fransız sarayına gelen Venedik elçisine, I. François bile açık açık söylüyordu bunu: "Süleyman hep 'Roma'ya Roma'ya' diyor."[34]

Biz ise son soruyu şöyle soralım: 1204 Latin istilasında şehrin Katolik Haçlılar tarafından talan edilmesi, sayısız ganimet ve bugün bile hâlâ tartışılan miktarda paranın götürülmesine rağmen[35] akıllarda kalan tarihin sadece 1453 olması ve Fatih'in izin verdiği üç günlük yağmanın Haçlıların silip süpürdükleri 1204 istilasını hafızalardan silmesinin asıl sebebi İslam mıdır?

2

1478: Engizisyon

İstanbul'un fethinden 16 yıl sonra, Fatih'in ölümünden ise 12 yıl önce İspanyol toprakları yüzyılın en önemli evliliklerinden birine ev sahipliği yapıyordu: Kastilya Kraliçesi Isabel ile Aragon Kralı Fernando 18 Ekim 1469'da, bugün İspanyolların "faşist" kelimesine gönderme yaparak Fachadolid olarak ironik bir şekilde adlandırdıkları Valladolid şehrinde evleniyorlardı. Bundan 5 yıl sonra, 1474'te gerçekleşecek olan büyük birleşme ise beraberinde çılgın bir olaylar silsilesini getirecekti. Bu sadece Valencia, Katalonya, Balear adaları, Napoli ve Sicilya'yı[36] içine alan topraklarıyla Aragon'un İspanya'nın kalbini temsil eden Kastilya'yla birleşip devasa bir toprak parçasına dönüşmesi anlamına gelmekle kalmıyor, Avrupa'nın kaderini değiştirecek olaylar silsilesini başlatmış oluyordu. Osmanlı'nın 1480'de Otranto'da ayak bastığı İtalyan çizmesinin topuğu da,– Papalık topraklarına kadar uzanan diğer yarısıyla– Aragon Krallığı üzerinden İspanyol birliğine katılmıştı.

Tarihe "Katolik Hükümdarlar" olarak geçecek Isabel ve Fernando, sadece dindarlıklarıyla değil hırslı planlarıyla da İspanya için yeni bir gelecek hazırlamanın arifesindeydiler. Bir taraftan hızla *Reconquista*'yı (Yeniden Fetih) tamamlamak üzere İber Yarımadası'ndan Arapları "temizleyerek" aşağı doğru iniyor, diğer bir taraftan da dünyayı altüst edecek bir keşfin arka planında Kristof Kolomb ile müzakerelerde bulunuyorlardı. Bütün bu karmaşık olaylar zinciri içinde 1478'de Papa IV. Sixtus'un izniyle Engizisyon'u kurdular ve 1480'de kendi hükümleriyle Sevilla'da ilk Engizisyon heyetini tayin ettiler. Bu bir bakıma İspanya'nın Vatikan'a tavrıydı. İspanyol Engizisyonu'nun Papalık Engizisyonu'ndan en önemli

farkı ise, İspanya'da Engizisyon üyelerini papa yerine kralın tayin etmesiydi.

1492 İspanya'nın çehresini değiştirecek bir yıl olur. Dört büyük olayla tarihin seyri değişir: 1) Kolomb, İspanyolların, –ve tabii ki Portekizlilerin–, Yenidünya'ya yayılmalarının başlangıcı olacak keşfi yapar. 2) *Reconquista* tamamlanır ve Endülüs'teki son Müslümanlar Katolik hükümdarlara boyun eğer. 3) Yahudiler İber Yarımadası'ndan kovulur. 4) Ve Nebrija İspanya'nın yeni birliğini müjdeleyen ilk İspanyol dili kitabını yayımlar. İspanya, ülkenin ve dünyanın profilini değiştirecek olan bu olaylara ev sahipliği yaparken, yarımadada yüzyıllardır yan yana yaşayan üç dine mensup insanların sevgisi, birlikteliği ekilen nifak tohumları yüzünden nefret ve kıskançlığa yenilir. Katolik İspanya için yarımadanın "dini ve sosyal temizliği" adına yapılan bu kitlesel kovulma, tüm İspanyolların iliklerine işleyecek bir "ötekine duyulan nefret"i daha uzun yıllar kanla besleyecektir.

Engizisyon bir taraftan okyanusa açılıp Yenidünya'ya yayılacak, dünyanın en büyük imparatorluklarından biri olma yolunda, edebiyatta ve tüm diğer sanatlarda "Altın Çağı"na imza atacak olan genç İspanya için bir yüz karası olacaktır. 1492'de yayımlanan İspanyolca grameri kitabının önsözünde Nebrija Hıristiyanlık dininin arındığını, din düşmanlarının savaş ve silah gücüyle yenildiğini, artık sanatın ve barışın gelişebileceğini yazar.[37] Granada'nın (Gırnata) düşmesinden sonra Kardinal Cisneros Kudüs'e kadar gitme hayalleri kurmaya başlar bile. Kişisel birikimlerini ise Cezayir'deki Oran şehrinin fethi için harcar.

Ya inan, ya terk et!

Granada'nın düşmesinin ardından, 1499'da ayaklanan Müslümanlar yatıştırılamaz. Kardinal Cisneros'un sert metotları kısa zamanda tepki görür. Granadalılar da bu baskı sistemine aynı sertlikle cevap verirler. Albaicín'de bir ayaklanma çıkarıp Cisneros'un vekillerinden birini öldürürler. Ayaklanma ancak 1501 yılında bastırılabilir ve bu da Isabel ve Fernando'ya Müslümanlar için yeni bir düzenleme getirmek için bahane yaratır. 1501'de Granada'da, 1502'de ise Kastilya'da Müslümanlar için bir kanun çıkartılır.

İki seçenekleri vardır: Sürgün ya da din değiştirme. İkisinden birini kabul etmemeleri halinde üçüncü seçenekleri her daim bakidir: Ölüm!

İspanya Yahudilere de çok fazla seçenek sunmaz: Sonsuza dek sürgün, Hıristiyanlığa dönme ya da ölüm. Çoğu İspanya topraklarında kalmak aşkına, korkunun gölgesinde canlarını kurtarmak için toplu vaftizlerle Hıristiyanlığı kabul eder. Moriskoların da 1499'da kovulmasıyla misyon tamamlanır.[38] Hıristiyan olan Müslümanlar Morisko (*Morisco*), Yahudiler ise *Marrano* adı altında yeni bir cemaatin parçası olmaya çalışırlar boş yere. Yedi göbek Hıristiyanlar, yani Eski Hıristiyanlar (*cristianos viejos*), Yeni Hıristiyanlara (*cristianos nuevos)* kucak açmayacaklardır. Hıristiyanlığın yeni mensupları arasında samimiyetle yeni dinini kabul edenler dışında, gizli gizli "eski" dinlerinin gereğini yerine getirenler de vardır ve bu Hıristiyanlığın kıdemli mensuplarının gözünden kaçmaz. İspanya "temiz kan" (*sangre limpia*) takıntısıyla kavrulurken 1502'de hayat mücadelesine devam etmek için pek çok Müslüman Kuzey Afrika sahillerine gider. Mağrip korsanları bunun öcünü almakta gecikmez: Barbaros İspanya sahillerine yaptığı saldırılardan sadece ganimetle değil, gemiler dolusu Müslüman'la döner Tunus ve Cezayir'e.

100.000 kişi olduğu tahmin edilen Sefaradlar Osmanlı topraklarında, başta Avlonya, Selanik, İstanbul ve Safed olmak üzere farklı şehirlere yerleştirildi.[39] Selanik'e yerleşen Sefaradlar Osmanlı ordusuna, yeniçeriler için yünlü kumaş dokuyarak hizmet etmişlerdi. Sultan II. Bayezid İspanyol Yahudilerine kucak açtı ve Fernando ve Isabel'i bu toplumun en verimli katmanını sınır dışı ettikleri için kınadı. İber Yarımadası'ndaki Engizisyon şiddetinden kaçan zengin tüccarlar Osmanlı başkentinde sadece ticari olarak yepyeni, parlak, müreffeh bir dünya yaratmakla kalmayıp aynı zamanda sultanın yakın çevresinde bulunarak siyasette de kendilerini gösterdiler. Gracia Mendes II. Selim'e yakınlaşacak; siyasetini yönlendirecek derecede bir diplomatik başarı gösterecek olan akrabası Josef Nasi, –Portekizce adıyla João Miykas– bunların başında gelecekti.

Engizisyon işkence ve fanatikçe bir hoşgörüsüzlüğün simgesi olmuştu. İsa Peygamber'in ilk engizisyoncu olduğu görüşü popülerite kazanıp Engizisyon'un acımasız takip ve cezalarını bir şekilde meşrulaştıran bir işlev görürken[40] sosyal çatışmalar ayyuka çıkıyordu. Madalyonun diğer

tarafında ise Braudel'in de dediği gibi bir halk baskısı, kitlelerin hoşgörüsüzlüğü vardı.[41] Aslına bakılırsa sosyal sürtüşmeler ve kıskançlık dinin önünde geliyor, din de buna güzel bir kisve oluşturuyordu. Kıskançlık, rekabet ve nefret bu dönem toplumu için anahtar kelimeler olabilirdi. Engizisyonun yarımadada yarattığı korku ve dehşete dışarıdan bakanlar da şahit oluyordu. Pek çok Venedik elçisi arasında bunu en iyi dile getiren 1562-64 yıllarında İspanya sarayına gelen Giovanni Sorzano'ydu. Sorzano, II. Felipe'nin bu geleneği yerleştirmek için hiçbir fırsatı kaçırmadığının altını çiziyordu.[42]

Yahudiler söz konusu olduğunda ise dini öğelerden çok, ekonomik öğeler ön plana çıkıyordu. Yahudiler siyasi ve ekonomik hayatın anahtar noktalarında yer alıyorlar, hükümdarlara danışmanlık, hekimlik yapıyor, sarayın içinde bulunuyorlardı.[43] Ordunun ihtiyaçlarının tedarik edilmesinde de rol oynuyorlardı. Bu Yahudi grubu uzun süre ayrıcalıklardan faydalandı ve kraliyetin koruması altında yaşadı. Kendi imtiyazlı durumlarının tehlikede olduğunu gören asiller sınıfı toplumun bu katmanını eritmeye niyetlenmişti bile. Diğer sıradan Yahudi cemaati mensupları ise genellikle şehirli bir nüfusun parçası olarak kolay kazanç sağlamakla suçlanıyorlardı. Önde gelenleri sermayeyi ellerinde bulunduyordu ve bu da Katolik İspanyollarda kıskançlık yaratmaya yetiyordu. İspanya'da daha 1391 yılında Yahudiler kâbus yaşamaya başlamışlardı. Ülkedeki Yahudi karşıtı halk toplanıp Yahudilerin toplu halde yaşadıkları mahalle ve köylere saldırmış, pek çoğu Hıristiyanlığa geçmeye zorlanmıştı. Antisemitizm, İspanya'dan Portekiz'e de sıçramış, 1506'da Lizbon'da Hıristiyanlar Yahudilere karşı ayaklanıp yüzlerce can almışlardı.[44]

İspanyol Engizisyonu'nun ruhaniyetle maddiyatçılık arasında kurduğu sıkı ilişki, yok etmeye yöneldiği sosyal ve dini sınıflardan olduğu kadar, bu gruplara verdiği cezalarda da açıkça görülüyordu. Müsadere en çok uygulanan cezaların başında geliyordu ve devleti fazlasıyla zengin edebilirdi. Engizisyon sadece kana susamış bir ejderha değil, maddiyatçılıkla ve ruhaniliği bir potada eritip devlete para akıtmak için kullanan bir para makinesi haline gelmişti.

Ve diğerleri...

İspanya'nın bu dönemde karşısına aldığı pek çok güç vardır: Moriskolar, Türkler, Mağribiler, Fransızlar, Protestanlar, zındıklar, cadılar, korsanlar... Bunlar arasında bizi başlıca ilgilendirecek olan Mağribileri ele alalım ve Mağripli/Mağribi kelimesinin karmaşık uzantılarını da kısaca özetleyip karışıklıklara engel olalım. Mağrip Nil'in batısından Atlas Okyanusu'na kadar uzanan Kuzey Afrika topraklarını oluşturan bölge için kullanılır. Genel bir kavram olarak Mısır'ı çok içine almaz ve Fas, Cezayir, Tunus ve Libya'yı kapsar. İspanyolca *moro* (İng. *moor*, İt. *moro*) kelimesini genellikle Mağripli olarak çevirsek de çoğu zaman dönemin kendi içinde yaşadığı kavram karışıklığı da bu kelimeleri sağlıklı bir şekilde çevirmemize engel olur. Geç Ortaçağ ve Yeniçağ metinlerinde karşımıza çıkan *moro* kelimesi genel olarak her türlü Müslüman'ı tanımlar, sadece Mağripli olanlarını değil. Moro kelimesinin, Yunanca siyah anlamına gelen "mauro"dan doğduğu su götürmez. Zaten Yunan coğrafyacı Strabo da MÖ 50 yılında Afrika'nın siyahi halkı için bu kelimeyi kullanmıştır.[45] Moritanya kelimesi de buradan türemiştir. Dolayısıyla İspanyolca ve İtalyanca kaynaklarda karşımıza çıkan kelimeleri metne göre kimi zaman Müslüman, kimi zaman da Mağripli olarak çevirip dikkatli olmamız gerekecek. Morisko ise gayet net bir kavramdır: 1501-1502 kanunlarıyla din değiştirip Hıristiyan olmak zorunda kalan Müslümanlara denir.

Kuzey Avrupa'da özgür düşüncelerin nispeten özgürce dolaştığı bir zamanda, İspanyollara yurtdışında eğitim yasağı gelmişti. Flandre'yle ilişki doğal olarak yakındı, fakat İspanya ve Avrupa'nın diğer ülkeleri arasındaki entelektüel ilişki felce uğratılmıştı. İspanya'nın etrafındaki çember daralıyordu. Sansür ve kurbanları İspanya'da kültürel gelişmeye sekte vurulmadığını gösterdiler. Engizisyon'un en parlak devri, İspanya'da edebiyat ve güzel sanatların en görkemli günleri oldu. Diğer bir taraftan Engizisyon pek tabii üniversitelere kadar girmişti. Dönemin saygın figürlerinden keşiş Luis de León, İncil'in IV. yüzyılda yapılan, XIII. yüzyıldan itibaren yaygın bir şekilde kullanıldığı için *Vulgata* olarak anılan tercümesinin doğruluğunu sorgulamak ve Solomon'un *Cantar de los Cantares*'ini (Türkülerin Türküsü) çevirmek suçundan Engizisyon'un zindanlarına atılıp burada beş yıl kararın verilmesini beklemişti.[46]

Protestanlar ise İspanya'da "Kutsal Katolik İnancı"na tehdit oluşturmaktan uzaktılar. Yarımadadaki Protestan "sapkın"lar, Yahudiler ve Müslümanlar

arasında kaybolup gidecek kadar azdı. Luther ve Calvin'in doktrinleri bu ülkede yeşeremedi. Ama yine de Engizisyon psikolojik baskıyı elde tutmak için Protestan kitapları yaktırdı ve yarımadaya yasak kitap sokan kaptanları ve tüm mürettebatı hapsedecek kadar ileri gitti.

Şüphe kara bir bulut gibi çökerse

Engizisyonun belki de en trajik sonuçlarından birisi çocukları ebeveynlere, kardeşleri kardeşlere, ebeveynleri çocuklara, eşleri ve komşuları birbirine düşürmesiydi. Muhbirlik ayyuka çıkmış, aile fertleri birbirlerini Kutsal Mahkeme'ye ispiyonlamaya başlamıştı. Dini temizlik çılgınlığı aile birliğini çökertmiş, Kilise saygınlık kazanırken toplumun en küçük topluluğu "aile" çökmenin eşiğine gelmişti. Yeni Hıristiyanlar arasında samimi olarak din değiştirmeyenleri takip eden Engizisyon'a halk büyük bir içtenlikle yardım ediyordu. Kripto-Müslümanlar (gizli Müslümanlar) ve *Judaizante* olarak da adlandırılan Kripto-Yahudiler (Gizli Yahudiler), eski Hıristiyanların yakın markajına maruz kalmışlardı. Bütün ülke sınırları içinde tam da Katolik hükümdarların hayalini kurduğu gibi bir "temizlik" çalışması başlamış ve aile fertlerini, dostları, komşuları birbirini gözetlemeye zorlamışlardı. Ülkeyi paranoya sarmıştı!

Engizisyon, suçluları takip edebilmek için *familiar* adı verilen memurlarını işbaşına getirdi. 20.000 *familiar*'ın İspanya'nın dört bir yanında kurban avına çıktığı bu karanlık zamanlarda durumun dramatikliği artık doğrudan cennete gittikleri iddia edilen *familiar*'ların da birbirini gammazlamasıyla tavan yapmıştı.[47] Şüphenin kara bir bulut gibi toplumun üzerine çöktüğü yarımadada herkes birbirini gözetlerken, Kutsal Mahkeme özellikle gizli Yahudi ve Müslümanlar gibi halkın nefret ettiği grupları ve yazar, filozof, bilim insanları ile Protestanlar gibi kendine "uzak" bulduğu "garip insanlar"ı hedef aldı.

Kutsal Mahkeme yakalanmalarında kolaylık sağlamak için aslında memleketin bütün vatandaşlarından birer ajan yaratmıştı. Bu ajanlara pratik bilgiler içeren küçük kitapçıklar dağıtmıştı. Böylelikle Eski Hıristiyanların, yakınlarındaki gerçekte Hıristiyan olmamış halkı ayırt etmesi daha kolay olacaktı: "Yahudiler: Cumartesi günleri temiz elbise giyenler, etin yağını

ayıranlar, hayvan keserken çentikli makas kullananlar, *Gloria Patri* demeden dua edenler... Müslümanlar: Ramazan'da gün doğmadan kalkanlar, sonra ağız yıkayıp yatağa dönenler, kolları sıvayanlar, domuz eti yemeyen, şarap içmeyenler, Arap hikâyeleri anlatanlar... *Alumbrado*'lar (*Illuminati*): Gözlerini kapayıp trans haline geçenler." Artık erkeklerin gizli gizli sünnet olup olmadığının kontrol edileceği zamanlar gelip çatmıştır. Aziz Katolik inancının tüm düşmanları teker teker deliklerinden çıkarılır.

Şahitler ve şikâyetçiler

Engizisyon çocukların babalarına, karıların kocalarına, kocaların karılarına karşı, kardeşlerin birbirlerinin aleyhinde şahitlik yapmasını kabul ediyordu. Hatta belki de amacı buydu: Tanrı sevgisini ve korkusunu aile bağlarının önüne geçirmek. Aile bağları dışında kadın ve erkek hizmetçiler ve beslemeler de efendilerinin aleyhinde şahitlik yapabiliyorlardı. Engizisyon şahitlerin sarhoş, fahişe, çoban ya da halkın en fakir kesiminden gelen birisi olmasıyla ilgilenmiyordu.[48] Bir dedikodu başpiskoposları, piskoposları ve başdiyakozları hemen harekete geçirmeye yetiyordu.

1482 yılında durum yeniden ele alındığında papa güvenilmez tanıkların mahkemede sanıkları mahkûm ettirmesine karşı çıkmıştı. Sanıkların eski hizmetçileri ya da ölümcül düşmanları da bunların başında geliyordu.[49] Diğer taraftan toplumsal bir kargaşaya engel olmak ve zaten zirveye varan düşmanlıkları kısmen de olsa engelleyebilmek için Engizisyon şahitlerin isimlerini gizli tutuyordu. Yine de durum bir veba gibi yayılan toplum içi çözülmeye engel olamayacak sonuçlar doğuruyor, bu gizli şahitlerin kim oldukları Kutsal Mahkeme önüne gönderdikleri insanlar tarafından tahmin ediliyordu.

Engizisyon aynı dinden, aynı dilden, aynı ırktan olan aile fertlerini bile birbirine düşürüyordu. Aynı çatı altında yaşayanlar birbirinden şüphelenir olmuştu. 1578 yılında Gracia de Gemas kendi kardeşleri Pedro ve Josepe tarafından katledilmişti. Bu işe amcası Josepe de yardım etmişti, çünkü hepsi de Gracia'nın kendilerini gammazladığını sanıyorlardı.[50]

Engizisyon kayıtlarında eşler arasındaki ispiyonlama ve şikâyet vakaları da hayli kabarıktır. Eski Hıristiyanlar ve Yeni Hıristiyanlar arasında evlilikler de genel olarak hüsranla sonuçlanıyordu. Sadece sosyal ve günlük hayatlar arasında uyumsuzluk değil, dini dogmalar konusunda çıkan tartışmalar da büyüyüp nahoş çatışmalara yol açabiliyordu. Sayısız örnek arasından 1582 yılına ait bir Engizisyon kaydına bakalım: Luis López, eski Hıristiyan bir aile tarafından yetiştirilen, evlerinde hizmetçi olarak çalışan bir kadın Morisko'yla evlenir. Kadınla kocası sık sık tartışırlar. Koca, "Arapça (*el algaravia*) ve besmeleyi (*el bizmala*) bilmediği için" her fırsatta "Aptal kadın, seni yetiştiren seni kandırmış" der. Haçın "birbirine geçirilmiş bir tahta parçasından başka bir şey olmadığını" ısrarla öne sürerken,"Meryem'in nasıl hem bakire olup hem de doğurabildiğini" sorgular. "İsa iyi bir adamdı, ama ne Tanrı'ydı ne de Tanrı'nın oğlu" diyerek Kutsal Teslis'i yok sayarken, karısına son sözünü söyler: "Ah zavallı, seni cennette azizler olduğuna inandırmışlar, ama Tanrı'dan ve Muhammed'den başkası yok!"[51] Bütün bunları doğal olarak Luis López'i Kutsal Mahkeme'ye şikâyet eden Eski Hıristiyan karısının mahkemeye verdiği ifadenin kayıtlarından öğreniyoruz!

Quevedo, *La vida del Buscón*'da (Bir Dolandırıcının Hayatı) kâhya kadını Engizisyon'a şikâyet etmekle tehdit ederek tavuklarını gasp eden düzenbaz Pablos'un aracılığıyla bu içler acısı sosyal yarayı hicveder. Kadının bir gün tavukları "Pio, pio, pio" (Gel bili bili) diye çağırdığını duyar ve kafasında bir ampul yanar. "Aman Tanrım! Kadın, eğer bir cinayet işleseydin ya da kralı soysaydın sesimi çıkarmazdım fakat bana şimdi bu yaptığın karşısında asla sessiz kalamam. Tanrım bana yardım et!" diyerek ortalığı velveleye verir. Kadının durumu anlayamaması karşısında Engizisyon'a haber vermekten başka seçeneği olmadığını, yoksa aforoz edileceğini söyler Pablos. Kadın korkudan titremeye başlayınca "En kötüsünü yaptın" der. "Engizisyon'a numara yapmaya kalkma sakın. Bir aptallık ettiğini, aslında amacının o olmadığını söyle, fakat küfrettiğini ve saygısızlık ettiğini inkâr etme" diye de üsteler. Nihayetinde de kadının suçunu açıklar: "Tavuklara 'pio, pio' dediğini hatırlamıyor musun? Peki, o papaların, İsa'nın başpiskopos vekillerinin ve Kilise'nin başlarının ismi değil mi? Şimdi işlediğin günahı anlamışsındır" der. Sonra da tavukları "bir Engizisyon üyesine yakılmak üzere vermek için" alır ve gider.

Suç ve ceza

Engizisyon mahkemelerinde görülen davaların sayısının Juan Antonio Llorente'nin verdiği rakam olan 341.021'in çok daha altında, 150.000 civarında olduğu sanılmaktadır.[52] Bunların genel olarak bir ayrıştırması yapıldığında ise yüzde 50'sinin Marranolar, yüzde 12'sinin Moriskolar, yüzde 30'unun ideolojik davalar ve yüzde 8'inin de diğer suçlarla ilgili olduğu söylenebilir.

Engizisyon giderek işkence ve fanatikçe bir toleranssızlıkla eşanlamlı hale gelirken, işkence sonrasında cezalar yağmur gibi yağmaya başlar. Genel olarak Engizisyon üç çeşit ceza uyguluyordu: ruhani, fiziksel ve maddi. 1575-1610 arasında sadece Toledo Engizisyonu'nda mahkemeler şöyle sonuçlanmıştır: 207 kiliseyle uzlaşma, 186 *sambenito* (tunik), 185 müsadere, 175 hapis, 167 sürgün, 133 kırbaç, 91 kürek mahkûmluğu, 15 canlı canlı yakılma, 18 sembolik olarak maket yakılması, 56 kınama, 51 beraat, 128 düşen ve ertelenen dava. Tanrı'ya ve azizlere küfür etmek Kilise'nin büyük bir zevkle cezalandırdığı suçlardandı. "Tanrı'yı inkâr ediyorum", "Tanrı'yı tanımıyorum" cümlelerini telaffuz etme cüreti gösterenleri kürek mahkûmluğundan dilin kesilmesine kadar bir dizi değişik ceza beklerdi. Bu durumda asillerin ve şövalyelerin ifadesi özel bir dinlenme odasında alınır ve sonra birkaç aylığına manastıra kapatılırlardı. 1500 yılında Baş Engizitör Diego de Dea, kızgınlık anında telaffuz edilen ufak tefek şeylerin (*cosas livianas*) küfür kabilinden sayılmamasını önermişti. Lakin teologlar bu kızgınlık anı konusunda hemfikir değillerdi ve bu XVI. yüzyılda engizitörler arasında tartışma konusu olmaya devam etti.[53]

Saco bendito yani "kutsal çuval" kelimelerinden bozularak oluşturulan *sambenito* Kilise'yle uzlaşan ve hapse mahkûm edilenlere giydirilen uzun bir papaz tuniğiydi ve bunu üzerinde taşımaya mahkûm olanlar, toplum içinde ayırt edilmelerini sağlayan bu kılığın yarattığı psikolojik ve sosyal etkilere katlanmak zorundaydılar. Torquemada 1486'da Kilise tarafından uzlaştırılan iki yüz suçluya ömür boyu önünde ve arkasında bir haç olan siyah bir *sambenito* giymeyi zorunlu kılmıştı. Farklı zamanlarda farklı şekiller alan sambenito'lar, piramit şeklinde, üzerinde suçlunun cezasının

resmedildiği bir kukuletayla tamamlanıyordu: Dev ateşler, hac yolculuğu, hapis... Bu cezaya çarptırılanlar, genel olarak bu kaba, üstelik de psikolojik olarak fazlasıyla rahatsız edici kıyafeti üzerlerinde paralanana, lime lime olup dökülene kadar giymek zorundaydılar. Kimi zaman da bunlar kişiyi deşifre etmek için mahalle kilisesinin duvarlarına çakılıyor ve suçlu her gün aşağılanmaya maruz kalıyordu. Bu dikdörtgen beyaz kumaş parçaları üzerinde suçlunun adı, suçu ve davanın tarihi bulunuyordu.

1481-1488 yılları arasında sadece Sevilla'da yakılan suçluların sayısı yaklaşık 700, Kilise'nin sinesine dönenlerin ise 5000'dir.[54] Eğer suçlu mahkemesi gerçekleşmeden hapishaneden kaçmışsa ya da ölmüşse o zaman *en efigie* (maketiyle) yakılarak "ruhu huzura kavuşturuluyordu." Söz konusu Müslümanlar olduğunda Engizisyon ölülerin kemiklerini, Yahudi dönmelerine yaptığı gibi gömmüyordu.[55] "Hatalarını" kabul edenler ve tövbe edenler Kilise'yle uzlaştırılıyorlardı. Ama bu bütün mallarının otomatik olarak müsadere edilmesine ve başka cezalara çarptırılmalarına engel olmuyordu. Mesela Valencia'da mahkemeye çıkanların yüzde 24'ü kadırgalarda son bulmuştu. Kilise'yle uzlaştırılanların ise yüzde 48'i Majesteleri'nin gemilerinde küreklere asılmak zorunda kalmıştı. Anlaşıldığı üzere Kilise'yle "uzlaştırılmak" (*reconciliación*) her türlü cezadan muaf kalmak anlamına gelmiyordu.

Engizisyon ihtiyaca cevap vermeyi ihmal etmiyordu. 1570'lerde Majesteleri'nin gemilerinde kürek çekecek adam ihtiyacı hızla artmıştı. Bu da krallığı kadırga mahkûmlarının sayısını çoğaltacak yöntemlere itmişti. Devlet, Aragon Krallığı'na bağlı Engizisyon mahkemesine kendilerine sistematik olarak kadırga mahkûmu göndermelerini buyurmuştu.[56]

Din adamları ve asil sınıfı Engizisyon'un cezalarına tabi tutulmuyordu. Eski Hıristiyanlara gelince, Engizisyon'un bunlardan sadece yüzde 1'ine işkence ettiği ortaya çıkmıştır.

Kan temizliği, yani pırıl pırıl bir cet

Devrin en parlak figürlerinden, ince zekâsı ve esprili anlatımıyla bugünün okurlarının dudaklarına da bir gülümseme yerleştiren Francisco de

Quevedo, en hiciv yüklü pikaresk roman sayılabilecek *Bir Dolandırıcının Hayatı*'na imza atarken ne denli cesur davrandığını, eserinin çok kısa süre içinde Engizisyon'un pençesine düşeceğini tahmin ediyor olmalıydı. Herkesin Katolik ve İspanyol olmakla gurur duyduğu ülkede, Yahudi ve Müslüman kanıyla "kirlenmemiş" bir geçmişle övünmenin ne denli patolojik olduğunu ilk kaleme alan korkusuz yazarlardandı Quevedo. "Pırıl pırıl" bir ceddin torunu olduğunu göstermek için halkın yedi göbek sülalesini bulmaya çalışmak, şeceresini çıkarıp eski Hıristiyan olduğunu ispatlamak zorunda kalmasını, hatta bunu çoğu zaman da gurur öğesi haline getirmesini tatlı bir kinayeyle ölümsüzleştirdi. Bahsi geçen romanın başkahramanı Pablos'un şu sözlerine kulak verelim: "Babasının adının tamamını kullandığını söyledi: Don Toribio Rodríguez Valligo Gómez de Ampuero y Jordán. Böylesine tekerrürden ibaret bir isim duymamıştım doğrusu. Çan sesi gibi don'la başlayıp dan'la bitiyordu."

Bu "temiz kan" ve "soyağacı" çılgınlığı pek çok kişinin görevine ve imtiyazlarına veda etmesi anlamına geliyordu. Devlet ve din işlerinde kan temizliği, saray ve kilisede yeşerecek bir kariyerin pasaportuydu. İşin esas ironik yanı, İspanyol Engizisyonu'nda görev alan şahısların büyük bir çoğunluğunun Yeni Hıristiyanlardan müteşekkil olmasıydı. Entelektüellerin bile kapıldığı bu furya, Salamanca Üniversitesi'nden devrin en büyük akademisyeni keşiş Luis de León'un günlüğünde trajik bir şekilde ölümsüzleşir: "Kanımdan ve geldiğim sülaleden gurur duyuyorum." Engizisyon Mahkemesi hücresinde geçirdiği beş koca yılda akıllanmış mıdır? Yoksa bir ironi midir?

"Temizlik" üç farklı düzeyde algılanıyordu: dini, sosyal, ırksal. Temiz kan ve onur arasında ciddi bir bağlantı kurulmuştu. Bunun yanı sıra İspanya'da iki türlü onur, haysiyet kavramı çıkmıştı: *Hidalguía* (Hidalgo'luk) ve kan temizliği. *Hijo de algo*, bir şeyin, yani birisinin oğlu anlamına gelen bu kelime, *sir*'lük gibi bir asalet unvanıydı. Ama yine de İspanyol Altınçağı'nda (1519-1681) kanında "leke" bulunmayan bir insan yeterince "asil" sayıldığı için diğer asalet unvanlarına ihtiyaç duymuyordu. Kelamın piri Cervantes, şaheseri *Don Quijote*'de kahramanlarının ağzından bunu özetle yansıtır. "Eski Hıristiyan'ım ve bu da bir kont için yeterli ced sayılır" der Sancho. Don Quijote de onaylar: "Fazlasıyla yeterli." Altınçağ edebi

sahnesinin başka bir muhteşem ismi Lope de Vega da, delikanlı Peribáñez adlı alt sınıftan gelen kahramanını işte böyle konuşturuyordu:

> Ben bir insan evladıyım
> Alt sınıftan olsam da
> Temizdir kanım ve asla
> Lekelenmemiştir Yahudi ve Müslüman kanıyla.[57]

Yeni Hıristiyanların topluma kabul edilmeleri çok sancılı bir süreçtir. Hatta çoğu zaman imkânsızdır. Hep dışarıda kalırlar, hep ana çemberin içinden uzak tutulurlar ve her konuda binbir türlü engelle karşılaşırlar. Zengin olsalar bile pek çok alanda yasaklıdırlar. 1473 yılında Córdoba'lı Eski Hıristiyanlar Yeni Hıristiyanları dışarıda tutan bir kardeşlik derneği kurarlar. Genel olarak da zaten yeni din değiştirenler kamu görevlerinden, üniversite görevlerinden, Yenidünya'ya yapılan göçten, derneklerde görev almaktan ve buna benzer pek çok sosyal imkândan uzak tutulurlar. Din adamları ise en başta teolojik olarak din değiştirenlerin samimiyetlerini kabul etmezler. İnançlarına göre Yeni Hıristiyanların Eski Hıristiyanlarla karışması İspanyol kanının saf bir kan olarak kalmasına engel olacaktır, bu yüzden de karışık evliliklerden uzak durmak gerekecektir.

Alevler arasında can çekişen sayfalar

Romanın babası Cervantes yarım yüzyıl sonra bunu *Don Quijote*'de hicvetmeyi unutmayacaktır. Köyün papazı ve berberi –bu konuda şüphesiz en yetkisiz iki kişi– Don Quijote'nin mışıl mışıl uyuduğu bir anda kitaplığına usulca girip, kendilerine göre karayı aktan ayıracak, kütüphanenin büyük bir kısmı arka bahçede kül olacaktır. Kim bilir, belki de Kazancakis de yüzyıllar sonra *Kardeş Kavgası* adlı romanında Peder Damianos'a, Peder Yannaros'a köyün meydanında ikonaları yakmalarını söyletirken *Don Quijote*'nin bu sahnesine gönderme yapıyordu.[58]

Büyük bir alegoridir bu aslında. Cervantes belki de papaz ve berber karakterleriyle, Toledo Başpiskoposu Kardinal Francisco Ximénez de Cisneros ile Kastilya, Aragon ve Sicilya'nın ilk başengizitörü Torquemada'yı canlandırmak istemiştir. Torquemada 6.000 Yahudi eserini ebediyete gönderirken, Ximenez de Arapların tüm elyazmalarını ateşe atar. Kıyımdan sadece memleketin işine yarayacak tıp kitapları kurtulur. Sayısız insanı ve kitabı gözü kapalı alevlere gönderen Torquemada'nın adı içinde geçen *quemada* (yanık) kelimesi de tarihin trajik olduğu kadar sembolik bir oyunudur.

1499 yılında Kardinal Cisneros başta Kuran-ı Kerim olmak üzere bütün İslami din kitaplarının toplanıp imha edilmesini emretti. Albaicín Camii'nin kiliseye çevrilmesini buyuran da oydu. Bu trajik yangından kurtulan Arapça felsefe kitaplarını ise kendi kurduğu –yıllar sonra Cervantes'in de okuyacağı– Alcalá de Henares Üniversitesi'ne naklettirdi.[59] Kardinal, Granada'nın meydanında yapılan bir *auto-da-fé* (Engizisyon mahkemesi duruşması) esnasında yakılan devasa ateşte bütün bu kitapları alevlere teslim etti.[60] Arap edebiyatı engizitörlerin elinde can verdi. Binlerce kitap meydan ateşlerinde yakıldı. Kütüphanelerin yakılıp yıkılması, yazı dilinin şahitlerinin yok edilmesi, Kuran tercümelerinin, din kitaplarının, hadis kitaplarının, vaazların, kehanet kitaplarının, büyü kitaplarının ve hikâyelerin acıklı sonuyla devasa bir edebiyatın imha edilmesi demekti bu!

Ne de olsa İspanya Rönesansı çok farklı bir şekilde yaşamıştı. Katolik dünyasının bile baş tacı ettiği Erasmus'un öğretilerinin İspanya'da ömrü kısa olmuştu. İspanyolların, bu büyük adamın eserlerini 1551'de çıkan *Indice*'ye (Yasak Kitaplar Listesi) alması uzun sürmedi. Yasak kitaplar metodik bir şekilde toplatılıp cezalandırılırken her şeye rağmen İspanya'ya her türlü kitap girmeye devam etti. Bununla birlikte ciddi bir sansür mekanizması doğdu. 1559'da Roma'da çıkan *Indice*'nin İspanya'da bir ağırlığı olmamış, İspanya kendi listesini oluşturmuştu.

Engizisyon'un sansür faaliyetleri devrin pek çok kalem ehlinin korkulu rüyası olmuştu. Toplumu en iyi, en doğru anlatan pek çok eser bu gazaba uğradı. Özellikle de en gerçekçi toplumsal portreleri çizen pikaresk romanlar. *La celestina*, 1632'de kısmen sansürlenip 1790'da büsbütün yasaklanmıştı.[61] İlk pikaresk roman örneği olan *Lazarillo de Tormés*

(Tormés'li Lazarillo) Avrupa'nın ilk modern romanı *Don Quijote*'den tam 52 yıl önce, 1554'te yayımlanmıştı. Fakat Engizisyon'un, kitabın içinde bulunan saldırgan kilise aleyhtarı yorumları keşfetmesi uzun sürmemiş ve 1559'da kitap yasaklanmıştı. 1573'te birkaç bölüm dışında yeniden yayımlanabildi. Ayrıca Francisco de Quevedo'nun bazı eserleri ise 1672'de yasaklanmıştı. Sadece toplumsal değil, ruhani konuları işleyen yazarlar da Engizisyon'un oklarına maruz kaldılar: Luis de Granada, Juan de Ávila, San Francisco de Borja, Bartolomé de Carranza ve daha pek çokları...[62]

Auto-da-fé

Bütün dillerde aynı şekilde anılan *auto-da-fé,* Kutsal Mahkeme'nin halk içinde suçluları yargıladığı ve cezalandırdığı duruşma ve seremonidir. Sabahın erken saatlerinde şehrin ana meydanında kurulan büyük bir sahnenin etrafını dolduran kalabalık, Charles Dickens'ın bundan üç yüzyıl sonra kaleme aldığı *İki Şehrin Hikâyesi* romanındaki örgü örerek kafaların giyotinden sepete düşmesini izleyen kadınları çağrıştırır. Bütün şehir, bir boğa güreşi heyecanıyla suçlular için biçilen cezaların tatbikini izler keyifle. Ne de olsa Hıristiyan dinine ihanet edenler ve karşı çıkanlar cezasını bulmaktadır ve "İyi Hıristiyanlar" ülkenin gerçek sahibi olarak baki kalacaklardır. Sırasıyla tüm suçlular bir karnavalın parçası gibi meydana yürürken, halk nefretini bu "sapkınlar"a yöneltmekten geri durmaz. Önce en hafife alınan suçlular gelir: Yani cadılar kırbaçlanır, ardından kürek mahkûmları ve sürgünler geçer. Suçla birlikte ceza da bir çığ gibi büyür ve ateşte son bulur. İspanya kralının devletin siyasi lideri olarak hazır bulunduğu bu kitlesel seremonilere katılmazsa halk "incinir" ve durumu "tuhaf" bulurdu. Böyle alengirli bir törende koyu Katolikliğiyle tanınan II. Felipe suçlu bir aristokrata yaklaşıp "Eğer benim oğlum sizin gibi kötü niyetli olsaydı, onu yakacak odunu kendi ellerimle taşırdım" demişti.

İspanya'nın I. Carlos'u, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun V. Karl'ı Şarlken, 1528 yılında Valencia'da onuruna düzenlenen bir *auto-da-fé* törenine katılan ilk İspanyol hükümdar olarak tarihe geçmiştir.[63] Engizisyon görevlileri, din adamları ve suçluların katıldığı resmi geçitler zamanla bir saray düğününü veya kral ya da prensin resmi ziyaretini kutlamak için yapılır hale gelmişti. *Auto-da-fé*'ler yapıldıkları şehre prestij sağladığından Toledo

Konsili, krala ne zamandır şehirlerinde bir *auto-da-fé* yapılmadığı şikâyetini götürmüştü.

Auto-da-fé'lerde halkın gözü önünde cezalandırılan suçlar, genel olarak Hıristiyan halkın dini inancının inşa edilmesinde önemli rol oynayan büyük suçlardı. Bu tür suçların büyük bir kısmını da Yeni Hıristiyanlar işliyordu. Diğer önemsiz görülen, ya da en azından halka ibret olması açısından ikinci sıraya düşen suçlar, kapalı kapılar ardındaki mahkemelerde cezalandırılıyordu.

Cezaların en büyüğü büyük ateşlerde (*hoguera*) diri diri yakılmaktı. *Auto-da-fé*'lerin son etabı olan bu tüyler ürpertici ceza, genelde son anda tövbe ettiklerini inkâr edenlere uygulanıyor ve onları canlı canlı ebediyete gönderiyordu. Alevleri görüp paniğe kapılanlar ve ateşi içlerinde hissedince tövbe edenlerse acı sondan kurtulamıyorlardı. *Hoguera* cezası alıp da ortalıktan kaybolmayı başaranlar en şanslılarıydı: Bedenlerini temsilen bir heykel, halkın alkışları arasında ateşi boyluyordu.

Engizisyon'un adamları kol gezerken

1610'da çıkarılan, tüm Moriskoların ülkeden kovulmasına ilişkin kanuna rağmen nasıl oluyordu da Moriskolar 1614 yılına kadar Murcia Krallığı'nda yaşamayı sürdürebiliyorlardı? Bir taraftan konsey, diğer bir taraftan da Murcia'dan gelen şahitler tarafından sıkıştırılan kral buraya bir Dominiken keşiş göndermeye karar verir.[64] Santo Tomás de Ávila Manastırı'ndan Juan de Perera adlı bu keşiş, krallıkta bütün *mudejar* (müdeccen) yerleşimlerini tek tek dolaşır ve teftişte bulunur. Kadın, erkek, çoluk çocuk herkese günah çıkarttırır ve Hıristiyan diniyle ilgili bilgilerini test eder. Vardığı sonuç şudur: "Gördüğüm kadarıyla çok iyi Hıristiyanlar ve Majesteleri'ne sadık tebaa olduklarını doğrulamak için gereğinden fazla şahit var."[65]

Bu teftiş konusunda ilgimizi esas çeken konu Engizisyon'un bu teftişin yapılması için gerekli gördüğü yöntem ve soruşturma şeklidir. Bu Engizisyon'un inceden inceye nasıl çalıştığını göstermek için güzel bir örnek teşkil eder. Perera'ya yaklaşık 150 kişilik bir sorgulama listesi verilir. Perera yaptığı sorgulamalarda Tanrı'ya ve Majestelerine olan sadakatlerini

ölçer. Özellikle günah çıkardıkları gün ayin yapıp yapmadıklarını, zorla mı yoksa isteyerek mi din değiştirdiklerini (yani 1501'den önce mi, sonra mı olduğunu), Müslüman geçmişleriyle ilgili şüpheli faaliyetlerde bulunup bulunmadıklarını soruşturur. Krala sadakat konusunda gelen sorular ise kahramanca ve onur duyulacak işler yapıp yapmadıkları, 1568'de Moriskoların ayaklandıkları *Alpujarras* savaşında bulunup bulunmadıklarını öğrenir.

Kutsal Engizisyon'a açın kapıyı!

Quevedo yukarıda bahsi geçen *La vida del Buscón* (Bir Dolandırıcının Hayatı) adlı eserinde, kaldığı pansiyonun kirasını vermeden sıvışmak isteyen başkahraman Pablos'un aklına parlak bir fikir getirir. Brandalagas adındaki bir adam ve onun iki arkadaşıyla bir gece gelip onu tutuklamaları için anlaşma yapar. Gece yarısı gelip ev sahibesine Engizisyon'dan olduklarını ve tek kelime etmemesi gerektiğini söylerler. Sadece Engizisyon'u değil, büyücülere ve onlara inananları da mercek altına aldığı anlatısına şöyle devam eder:

> Hepsi korkudan donakalmışlardı, çünkü onlara büyücü olduğumdan bahsetmiştim. Beni götürürlerken tek kelime etmediler, fakat bavulumu görünce bunu onlara olan borcum karşılığında almak istediklerini söylediler. Fakat arkadaşlarım Engizisyon'dan geldiklerini ve bunun asla tartışma götürmeyeceğini belirttiler. Beni yollayıp hep böyle bir şeyin doğru olmasından korktuklarını söylediler. Engizisyon görevlileri beni soran insanların şeytan olduklarını, benim de onlarla bir yakınlığım olduğunu söyledi. Sayıp durduğum paralara gelince, onların belki de para gibi göründüğünü fakat kesinlikle para olmadığını söylediler. Kadınlar ikna oldular, ben de olaydan elbiselerim ve yiyeceğimi kurtararak sıyrıldım.[66]

Quevedo'nun alayla dile getirdiği Engizisyon'un kapıya dayanması sahnesi gerçek hayatta tedirginlik, korku, heyecan doludur. Kaç İspanyol hiç beklenmedik bir anda alacaklı gibi çalınan kapısından gelen o tüyler

ürpertici cümleyi duymuştur! "Kutsal Engizisyon'a açın kapıyı!" Hangi kesimden olursa olsun bir İspanyol vatandaşının kanını dondurmaya yetecek olan bu sesin akabinde, eşikte beliriveren mahkeme suratlı *familiar*'lar sanığı alıp götürürken, o en doğal hakkı olan "Neden?" sorusunu sorma hakkından mahrum kalacaktı. Asla cevabı verilmeyen bu soru, sadece engizitörle yapılacak olan ilk oturumda cevaplanırdı.

Sorgu odasında her şeyden önce sanığın gerçek bir Hıristiyan olup olmadığı sınanırdı. Önce kendisinden sırasıyla *Padre Nuestro* (Göklerdeki Babamız), *Ave Maria* (Selam Sana Meryem), *Credo* (İman ikrarı/Amentü) dualarını okuması istenir, sonra Tanrı'nın ve Kilise'nin buyrukları sorulur ve ardından birkaç dua daha okumaya zorlanırdı. Eğer bilemez ya da söylerken yanılırsa işi bitmiş demekti. Daha da ileri giden engizitörler vardı. Bunlar, bütün duaları mükemmelen ve her seferinde aynı tonlamayla okuyan sanıklara, "Bunları sonradan ezberlemek suretiyle öğrendi" gerekçesiyle tutuklanma kararı çıkaran katı engizitörlerdi. Sorgulama, sanığın "İyi bir Hıristiyan" olup olmadığını ortaya çıkarmaya yöneliktir: "Bu İsa'nın vücudu mu?", "İsa'yı Meryem Ana'nın doğurduğuna inanıyor musun?", "Yeniden dirileceğimize inanıyor musun?", "Tefeciliğin suç olduğuna inanıyor musun?", "İsa göğe yükseldiğinde canlı mıydı?"

Karar okunduktan sonra, suçlu işkence odasına alınır, soyulur ve vücudu geren bir işkence aleti olan *potro*'yla (İng: *Spanish horse*/İspanyol atı) başlanırdı işe. Ve "Tanrı adına doğruyu söyle" emri yöneltilirdi. Cervantes "Daganzo Belediye Başkanları Seçimi" adlı eserinde bu huzursuz dönemde bilginin insan sağlığıyla ters orantılı olduğunu keskin bir hicivle dile getiriyordu: "Az bilen, az anlatabilir. Bu yüzden de ızgarada közlenme ihtimali az olur." Bu ihtimal azalsa da işkenceden kaçışın olmadığı aşikârdır. Suçlu iplerle sımsıkı bağlanır, böylece işkence sonunda bütün vücut dayanılmaz acıdan eşit şekilde nasibini almış olurdu. "Utanç bezi" adı verilen küçük bir bez parçasıyla suçluların mahrem bölgelerini örtmelerine izin verilirdi. İşkence görevlisi suçluyu tehdit edemez, ona "Doğruyu söyle"den başka bir cümle yöneltemez ve aynı gün içinde işkence tekrarlanamazdı. Ama bu karabasanın bittiği anlamına gelmezdi: Çünkü seans başka bir güne ertelenirdi!

Her türlü kötü söylentiye rağmen, Kutsal Mahkeme de diğerleri gibi işkenceyi "doğruyu söyletmek" için kullanıyordu. Hep varolan işkenceyi insanlıkdışı tekniklerle zenginleştiren Papa VII. Innocentius oldu ve İspanyol Engizisyonu'nun başını çektiği bu furyada Almanya, Fransa, İtalya ve İsviçre de önemli roller oynadı. Kan dökülmesi ve hayat boyu kalacak hasarlar verilmesi yasaklanmıştı, ayrıca suçlu soyunurken yanında mutlaka bir doktor ve cerrah bulunurdu. İşkence aletleri çok sık kullanılmıyordu, ölüm ise az rastlanan bir ceza şekliydi. Durum ciddi olduğu takdirde asiller ve din adamları bile işkenceye maruz kalırken, işkencenin kapsama alanına girmeyen sadece bir avuç insan vardı: Krallar!

Yine de büyük acı veren işkence aletleri icat etmekten geri kalınmamıştı. Fareler ve böceklerle dolu zindanlarda dışkılarıyla baş başa kalmak bunların en sıradanıydı. Bir engizitör ve bir papaz önünde tamamen soyunan suçlu suçunu itiraf ederse "merhamet" gösterilir, itiraf etmezse işkence devam ederdi. Ne de olsa işkence itiraf ettirmenin en "meşru" yoluydu.

İşkence öncesinde, kurbana işkencenin etapları ve her etapta yapılacaklar anlatılırdı. Pek çok defa bu taktik itiraf için yeterli olurdu, "Engizitörün atölyesi"ni gören kurban için daha fazlasına gerek kalmazdı.

Birinci etap sonunda, kurban soyulur, tıraş edilir, vücudunun çeşitli yerlerine metal çubuklar batırılırdı. "Şeytan izi" denen bu izlerin çoğalması suçlunun kendi elindeydi: İtiraf gelmedikçe doz artırılıyordu. Kurban işkence görürken, papaz ya da mahkeme görevlisi sorularını yöneltir, noter de not alırdı. Sorgu kendi dilinde ya da lehçesinde olmadığı zaman yanılgı payı büyük olurdu. İşkenceci kurbanı öldürmeden itiraf ettirmekle yükümlüydü. İlk seans başarısız geçerse, kurban güç toplayıp başka bir gün tekrar işkence edilmek üzere zindana gönderilirdi. Her seans bir öncekinden daha vahşi geçerdi.

İşkence "bedava" bir sistem değildi. Bütün bu "hizmet"in parası kurban tarafından ödenir, kurbanın ödeyecek parası olmaması halinde para yakınlarından temin edilirdi. Zindanda geçen süre boyunca verilen yemek, "konaklama" ve engizitörlerin hizmet ücreti son kuruşuna kadar karşılanmak zorundaydı. Ama kutsal görev burada son bulmuyordu. Suçlanan kişi, işkencenin sonuna doğru itiraf etmekte direnirse işkence

tırnakların, dilin sökülmesi, kızgın demirle vücudun değişik bölgelerinin dağlanması gibi şekillere bürünebilirdi.

Yaratıcı "itiraf ettirme" yöntemleri

Ruh temizliği: Din sapkınlarının ruhları kirli olduğundan kendilerine ceza verilmeden once ruhları kaynar suyla temizlenir, yani suçluya kaynak demir, kömür ya da sabun içirilirdi.

Garrucha: Kurbanın elleri arkadan bağlanır, vücudu L şeklinde kıvrılır ve bağlı ellerinden yukarı asılırdı. Belirli bir yüksekliğe çıkınca aniden yere bırakılırdı. Kurban, ilk seferde herhangi bir itirafta bulunmazsa, işlem kurbanın ayağına bir ağırlık bağlanarak tekrarlanırdı.

İtalya'da bu "Strappado" diye adlandırılırdı.

Potro: Kişi aletin üzerine yatırılır ve kol çevrilerek bedeni gerilirdi. Bedenin on iki parmak esnetildiği olmuştur. Kurbanın vücudu gerilirken, engizitör buna ek olarak başka işkence aletleri de kullanabilirdi. Ete saplanan kızgın kıskaçlar, göğüs ucu, dil, kulak, burun ve cinsel organları koparmayı amaçlardı. Aşırı durumlarda kurbanın bağırsakları çıkarılabilirdi.

La Horquilla: Dört sivri ucu gırtlağa ve göğse gelecek şekilde yerleştirilen ve kımıldamayı imkânsız kılan bir aletti. Suçlu *Hoguera*'ya (Büyük ateş) yanmaya götürülmeden önce kullanılırdı.

El Cepo: Başlı başına bir işkence aleti değil, bir bekleme aracıydı. Kurbanın elleri ve ayakları deliklerden sokulur ve o halde halk arasına çıkartılırdı. Halk en iyi ihtimalle kurbanı provoke eder, tokat atar, üzerine işer ya da ağız, burun ve kulaklarına pislik yapıştırır ya da gıdıklardı. Daha kötü durumlarda ise sakat bile bırakılabilirdi.

Garrote: Bu işkence şekli *hoguera*'da acı içinde yanarak ölmekten kurtulacak kadar parası olanlar içindi. *Hoguera* cezası ilan edilen ve ardından tövbe edenler bundan faydalanabilirdi. *Garrote* arkasında bir delik olan, uzun ve dik bir sandalyeydi. Arkadaki delikten uzanan ip, kurbanın

boynunu sıkarken, elleri koltuğa bağlı olurdu. Bazı "yaratıcı" engizitörler kurbanın boynuna uzanan büyükçe bir çatal da yerleştirirlerdi. Bazen de çatal yerine bir bıçak kullanılırdı.

Kırbaç: Kurbanın boynu ve elleri *cepo*'ya geçirilir, elbiseleri çıkartılır ve Kutsal Mahkeme'nin layık bulduğu sayıda kırbaçlanırdı. Sayı 50 ila 200 arasında değişebilirdi. Kırbaç, kurbana suçunu itiraf ettirmek amacıyla değil, cezanın bir parçası olarak verilirdi.

Başparmak sıkıştırıcı: *Pinniwinks* olarak da bilinirdi. Tırnaklardan kan fışkırana kadar sıkan bir aletti.

Kedi tırnağı: En az insan parmağı kadar uzun dört sivri pençeden ibaretti. Etleri kemiklere değecek şekilde kazımaya yarardı.

Göğüs koparıcı: Dört ucu kadınların göğsünü tanınmayacak bir hale gelene kadar çekiştirip kopartan bir aletti.

La Turca: Tırnak koparmak için kullanılan kerpeten benzeri bir aletti. Adının neden "Türk"ten geldiği ise karanlık.

Yahuda beşiği: *Potro* ya da İspanyol Atı olarak anılan işkence aletini de andıran bu sistem, kurbanın üç ayak üzerinde duran sivri bir koninin üzerine kuyruksokumundan ya da vajinadan oturtulması anlamına geliyordu.

Kafatası sıkıştırıcı: Kurbanın kafası aletin içine yerleştirilir ve yukarıda bulunan tornavida ile sıkıştırılarak kırılırdı.

İş şirazesinden çıkınca

Engizisyon çoğu zaman kendi sınırlarını bile aşıyordu. Hatta sadece canlıları değil, ölüleri bile takip eder olmuştu. Tomás de Cuenca, San Francisco Mezarlığı'ndaki mezarları açmış ve naaşların Yahudi geleneğine göre gömüldüğünü görmüştü. Aynı teftişte gizli Yahudilerin kuyularda ve oyuklarda kitaplarını sakladıklarını ortaya çıkarmıştı.[67] Ölülere gelince,

hayatta cezalarını çekmedilerse, öldükten sonra kemiklerinin ateşte yakıldığı da oluyordu.

3

1492: Moriskolar

VIII. yüzyıldan beri üç dinin yan yana var olmaya çalıştığı İber Yarımadası'nda sorunsuz bir birlikte yaşamın söz konusu olmadığı su götürmez bir gerçektir. Arapların hükümranlığı süresince de, her ne kadar hoşgörülü bir yönetim mevcut olsa da sosyal ve dini sürtüşmeler hep varolmuştu. İspanyolların Arapları *Reconquista* (Yeniden fetih) ile yavaş yavaş güneye doğru sürmeleri ve bu toprakları yeniden Katolik kraliyet yönetimine geçirmeleriyle üç din arasındaki çatışma daha nahoş boyutlara erişmişti. Farklı dinden, sosyal yapıdan ve dinden üç milletin eşit haklara sahip olduğuna inanmak imkânsızdır.

İber Yarımadası'nda İspanyol Katolik hükümdarlığı altında yaşayan Müslümanlar, Arapça *Müdeccen* (kalmasına izin verilen, bir yerde ikamet edip oraya alışan) kelimesinden bozulup İspanyollaştırılan *Mudejar* sıfatıyla adlandırılmışlardır. Bunlar dinlerini, gelenek ve göreneklerini korumuş Arap-Müslümanlardır. Müdeccenlerin tarihi 1085 yılında Toledo'nun VI. Alfonso'nun eline geçmesiyle başlamıştır.[68] Bunlar Aragon, Kastilya, Valencia, Extremadura ve Endülüs bölgelerine yayılmışlar, koruma altına alınmış küçük azınlık grupları olarak hayatlarına devam etmişlerdir. Hıristiyan hükümdarlarla yaptıkları anlaşma gereği sosyal ve dini hayatlarını garanti altına almışlar; ibadet, hareket, dil ve gelenek görenekleri konusunda özgür bırakılmış, karşılığında da Osmanlı'nın zimmî tebaası gibi bir vergi ödemişlerdir. Büyük şehirlerde müdeccenler *morería* adı verilen kendilerine ait mahallelerde yaşıyorlardı. Müdeccenler bir bakıma, İber Yarımadası'nda Arap hükümdarlar zamanında onların saltanatı altında kendi hayatlarını sürdüren Hıristiyanlar olan *Mozárabe*'lerin tebaa

olarak karşılığıdır. Bunlar ehl-i kitap olarak şeriat tarafından korunuyorlardı.

İber Yarımadası'ndaki dini ve sosyal iklim uzun süre barışçıl niteliğini koruyamaz. Yeniden Fetih ilerledikçe ayrımcılık da artan bir parabol şeklinde ilerler. Valencia'lı hekim Arnaud de Villenueve, 1301 yılında basılan *De Mysterio cymbalorum* adlı eserinde İslam karşıtı sert bir söylemle çıkıp gelecektir: "İspanya, İslam denen sapkınlığın sütannesi",[69] "Üç kültürün kralı" olarak anılan Alfonso *el Sabio*'nun (Bilge Alfonso) hükümdarlık günleri geride kalmıştır. Biçimsel ayrımcılık ise çok erken başlar. 1408 yılında ortak naipler Fernando de Antequera ve Catalina de Lancaster Kastilya'daki müdeccenlerin toplum içinde tanınmaları için bir dizi düzenleme hazırlarlar. Maddeler arasında omuzlarında mavi bir hilal taşıma zorunluluğu da vardır.[70]

1473'te Córdoba'daki Eski Hıristiyanlar, Yeni Hıristiyanları aralarına almadıkları bir dernek (*cofradía*) kurdular. Engizisyon, daha ilk kurulduğu yıllarda, din sapkınlarını müreffeh bir hayatın simgelerini toplum içinde kullanmaktan men etmeye başlar: at, kılıç, altın, inci, ipek, araba...[71] Osmanlı Devleti'nin zimmîlere uyguladığı kuralları (ata binememek, silah taşıyamamak, milleti ve dini deşifre edecek kıyafetler giymek vb) andıran bu yasaklar gittikçe keskinleşmeye devam eder. Daha 1414 yılında Salamanca'daki San Bartolomé üniversite yurdu Yahudi menşeli taliplerini dışarıda tutuyordu.

Gerginlik hızla artıyordu. 1455'te Valencia'daki Müslüman mahallesi yağmalandı. Müdeccenler burayı terk etmek zorunda kaldılar. İspanyollar, Katolik ve İspanyol olmayanları iyiden iyiye ayırmaya başladılar. Bir taraftan da eli kalem tutanlar nifak tohumlarını kâğıtlara ekmeye devam ediyorlardı. Alonso de Espina, *Fortalitium fidei* (İnancın Kalesi) adlı eserinde "Yahudiler, Müslümanlar ve şeytanların sebep olduğu kötülükler ve belalar"ı konu alıyordu.[72] *Diálogos cristianos contra la secta mahomética* (İslam Dinine Karşı Hıristiyan Diyalogları) 1530 yılında Gandía'da kaleme alınmıştı. Yazarı Bernardo Pérez de Chinchón Hıristiyanlar "kendi kutsal inançlarının zorunlu kıldığı şekilde iyi yaşarlarsa" Müslümanların da bunu örnek olarak kendi rızalarıyla din değiştireceklerini iddia ediyordu.[73]

Arapların artık Granada şehrinden de tümüyle atılmasından sonra bu savaşın sonuna gelindiğine kanaat getirildi. Arapların yığıldığı yerlerde peteşiyal humması gibi hastalıkların baş gösterdiği görülüyordu. Hıristiyanların hükmettikleri bölgelerde uzun zamandır açlık ve mahrumiyet içinde yaşayan Arapların bu hastalıklara tutulmuş olması şaşılacak bir şey değildi.[74]

1492'de İslam'ın İber Yarımadası'ndaki en büyük sembolü ve son kalesi olan Granada'nın yeniden fethi, üç dinin birlikteliği için yeni bir milat olacak ve Moriskolar için yeni bir çileli dönem başlayacaktır.

Gerginlik artıyor

20 Nisan 1502'de Katolik Hükümdarlar Isabel ve Fernando'nun Müslümanlara dair çıkardıklarını kanunda, "yapmakta oldukları hatayı anlayıp bizim Aziz Katolik inancımıza dönmeyi istediklerini" belirtirlerse bu halde krallıklarda tüm eski Hıristiyanlar gibi fazladan bir haraç ödemeyecekleri garanti ediliyordu.[75] Ama sorun hiç de lanse edildiği gibi barışçıl bir politikayla halledilmeyecekti.

1524 yılında Papa VII. Clemens, Şarlken'in Müslüman sorununa vaftiz yoluyla son vermesini istemişti.[76] Bunun üzerine imparator da Valencia ve Aragon'daki Moriskolara din değiştirme ve sürgün olmak üzere iki seçenek sunmuştu. Akabinde de İslami gelenekleri ve sosyal hayata dair temel unsurları yasaklayan bir kanun çıkarmıştı: Arap dili, kıyafetleri, muskalar, İslam'a uygun hayvan kesimi ve daha pek çok şey yasaklanmıştı. Uymayanların cezası ise 90 bin *ducado*'dur. Bunun üzerine Valencia'daki Moriskolar 1526'da ayaklanmış ve bu ayaklanma Moriskoların haklarının bir şekilde güvenceye alınmasıyla son bulmuştur.

Geçen yıllar İspanya'yı Moriskolar için daha da yaşanmaz bir yer haline getiriyordu. II. Felipe 1566 ve 1567 yılları arasında çıkardığı kanunlarla Moriskoların Hıristiyan topluma intibak sağlaması için yeni zorunluluklar getiriyordu. 17 Kasım 1566'da yine kendisi tarafından resmi olarak yayınlanan buyrultuya göre en fazla üç yıl içinde İspanyolca öğrenmek zorundaydılar, Arapça konuşmak, okumak ve yazmak yasaktı. Bu dilde

yapılan bütün kontratlar geçerliliğini yitirmişti. Moriskoların ellerinde bulunan Arapça yazılmış kitaplar 30 gün içinde Granada'da otoritelere teslim edilecek, teftiş edilecek, elden geçirildikten sonra uygunsuz bulunmayanlar geri verilecekti. Sadece halka açık yerlerde değil, aynı zamanda özel alanlarında da Arapça konuşmak, okumak ve yazmak yasaktı. Moriskolara has elbiseler giyemeyeceklerdi. Kastilya usulü (*a la castillana)* kıyafetler giyilecekti, pek tabii Hıristiyan usulünde. Kadınlar kesinlikle yüzlerini kapatmayacaklardı. Kına yakmak da yasaklanmıştı.

Kararlar sık sık çıkan kanunlarla sağlama alınıyor, yasaklar genişletiliyor, cezalar detaylandırılıyordu. Moriskolara ait her türlü eğlence yasaklanmıştı: Şarkılar, danslar, düğünler. Ayrıca artık cuma ve bayram günleri evlerinin kapılarını da açık bırakmak gibi bir zorunlulukları vardı. Böylelikle Hıristiyan komşuları gelip gizli gizli eski dinlerinin gereklerini yerine getirip getirmediklerini kontrol edebileceklerdi.

Gelenek ve göreneklerini, törenlerini tamamen bırakacaklardı. Hamama gitmeleri yasaktı, mevcut hamamlar yıkılacaktı. Cuma namazına gidilmeyecekti. Bundan böyle Müslüman bayramlarını değil, sadece Hıristiyan bayramlarını kutlayacaklardı, hatta pencerelerini de açık bırakacaklardı. Müslüman çalgıları da çalınmayacaktı.

Arap kökenli soyisimleri yerini Hıristiyan kökenli soyadlarına bırakacaktı. Ayrıca *gaci* (gazi) tabir edilen soydan esir bulundurmaları yasaktı; bu soydan olanlar sürgün edilecekti. Zenci esir alabilmeleri konusundaki izinleri de yeniden gözden geçirilecekti.[77] Bütün yeni doğan Morisko çocukların Eski Hıristiyan vaftiz anneleri ve vaftiz babaları olacaktı. Ayrıca Moriskoların evlilikleri bir Eski Hıristiyan'ın şahitliğinde gelişecekti.[78]

"Bu kanun bizi mahvetmeye yönelik!"

1567 yılında çıkarılan bu kanunlara bir Morisko ve Yeni Hıristiyan olarak saygı uyandıran Francisco Núñez Muley karşı çıkmıştı. Duyarlı ve ön görüşlü bir insan olarak bu kanunun 1492'de verilen sözlerin ve kanunların ihlali olduğunu söylüyordu. 1492'deki din değiştirme kararnamesi

Moriskoları dillerini, geleneklerini, danslarını, şarkılarını, bayramlarını bırakmaya zorlamıyordu. Muley'in savunması şöyleydi:[79] Müslüman kadınlar Kastilya'da ve diğer bölgelerde olduğu gibi, kendi geleneksel kıyafetlerini giyiyorlardı. Kadınlar kıyafetlerini yılda bir kere yenileyebiliyorlardı ve şimdi ise yenilerini alabilecek durumda değillerdi. Erkekler ise mütevazı bir şekilde Kastilya stili giyiniyorlardı. Üstelik eğer bir Morisko'nun üzerinden bir bıçak çıkacak olursa hemen zindana atılıyordu. Ayrıca bütün Müslümanlar aynı tarzda giyinmiyordu. Söz gelimi, Türklerin kıyafetleri farklıydı.

Düğünler, şarkılar, danslar ve diğer eğlenceler ne iyi Hıristiyan olmaya engel teşkil ediyordu, ne de bunlar Müslüman seremonilerinin bir parçasıydı. Zaten dindar Müslümanlar da bunu hiç hoş karşılamıyorlardı. *Zambra* adı verilen danslar da bölgesel bir geleneğin parçası idi: Ne Türk topraklarında, ne de Kuzey Afrika'da vardı. Evlerin kapısının açık bırakılmasına gelince, bu hırsızları ve rahatsız edecek insanları davet etmekten başka bir şey değildi. Eğer maksat Müslüman ayinlerinin yapılmasına engel olmaksa, bu işe yaramayacaktı, çünkü yapacak olanlar bunu geceleri de yapabilirdi.

Hamamların İslami amellerle bir ilgisi olduğu sanısı çok yanlıştı, çünkü hamamlar zaten Hıristiyanlarla doluydu. Bunun ötesinde Müslüman ritüelleri için hayli pis ve uygunsuz sayılırlardı. Ayrıca bu yerler yıkanmak için kullanıldığına göre, orada yıkanılmayacaksa nerede yıkanılacaktı?

Peçe İslami kanunun bir gereği değildi. Ahlaki gevşeklik ve evlilikte eşitsizliğe engel olmak için kullanılıyordu. Peçe olmazsa erkekler sadece güzel kadınları alırdı, çirkinler de evde kalırdı.

Eski Arapça isimlerin kullanılmasının yasaklanması da mantıksızdı, ne de olsa bu isimler insanların soylarını ve aile ağaçlarını gösteriyordu. Bunu unutmanın faydası ne olabilirdi?

Gaci ad verilen vaftiz olmamış Müslümanları ülke dışı etmek büyük bir sorun oluşturacaktı, çünkü bunların çoğu buranın yerlisiydi ve bekârdılar. Bu bir vicdan meselesiydi. Sayıları hayli kabarık olan zenci köleler için de bu geçerliydi.

Arap diline gelince insanların büyüdükleri dili onlardan koparmaya çalışmak nasıl bir şeydi? Mısırlılar, Suriyeliler, Maltalılar ve diğer pek çok insan Arapça konuşuyordu ve "bizler kadar Hıristiyan"dılar. Bütün Moriskolar İspanyolca konuşabilmeyi arzu ediyorlardı, ama bu imkânsız olmasa da çok zordu.

"Sonuç olarak bu kanun bizi mahvetmeye yönelik!"[80]

Ve ayaklanma saati: Alpujarras

Dr. Johnson'ın "dağlar daha geç fethedilmiş ve daha geç uygarlaşmıştır" dediğini hatırlayalım.[81] Geç uygarlaşması konumuz dahilinde olmasa da geç fethedilmesi Moriskoların son ayaklanmalarını neden dağlarda, Alpujarras'ta başlattıklarını açıklar.

Alpujarras Dağı halkı İslam'ı en son kabul etmiş ve onu en son terk etmiş halktır. Moriskolar aleyhlerinde gelişen bu durumda, Engizisyon'un nefesini her daim enselerinde hissetmelerinden doğan korku, kısıtlı ve hayli gergin yaşam koşullarıyla iyiden iyiye yaşanmaz bir hale gelen İspanyol topraklarında, kendilerine son yüzyıllarda en son kalan topraklarda, yani Endülüs dağlarında ayaklanırlar.

Uzun süren bir ayaklanma projesinin son noktası olan bu açık savaş 24 Aralık 1568'de Alpujarras'ta başlar. Burada Moriskolar biraz da Türklerden gelecek yardımın hayaliyle ayaklanmışlardır. Bu gerçek bir bağımsızlık savaşıdır. 1570 yılının Eylül ayına kadar devam edecektir ve az kan dökülmeyecektir. Aralarında Müslümanlar ve Hıristiyanların bulunduğu 30.000 kişinin ölümüyle son bulacak olan savaş Granada Krallığı'nın tüm nüfusunun onda birini alıp götürecektir.[82]

Alpujarras tam bir protesto sahnesi olmuştu. Granadalı Moriskolar kiliseleri yakmışlar, insanları Hıristiyanlıktan dönmeye zorlamış, din adamlarını ve masum insanları öldürmüşlerdi. Eski Hıristiyanların sürülerini çalmışlar, çiftliklerini yakmış ve değirmenlerini yerle bir etmişlerdi. Hükümetin buna verdiği karşılık da aynı derecede sert olmuştu: yağma, tecavüz, ayrım yapmadan katletme, insanların ayaklanmaya katılıp

katılmadıklarına bakmadan onları esir alma.[83] Bu kargaşayı ayrıntılarıyla anlatanlardan biri olan Mármol Carjaval, Moriskoların kiliseye girip mihrabın süslü arkalığını (*retablo*), kutsal tasvirleri, haçları ve vaftiz havuzunu parça parça ettiklerini kaydeder.[84] Ginés Pérez de Hita ise *Las Guerras Civiles de Granada* (Granada İçsavaşları) adlı eserinde Müslümanların Guécija'ya gelip Dominiken keşişlerine ait olan bir manastırı ateşe verdiklerini, burada çok sayıda vaiz bulunduğunu, bütün keşişleri boğazladıklarını, çırılçıplak soyup sürüklediklerini, zeytinyağı başta olmak üzere ne buldularsa aldıklarını yazar.[85]

İnebahtı'nın Avrupa için şanlı figürü, İspanya Kralı II. Felipe'nin kardeşi Don Juan de Austria bir kez daha Müslümanlara karşı savaşta görevlendirilir. 1569 yılında II. Felipe, o esnada İtalya'da bulunan ve yeniçeriler gibi düzenli birlikler olan İspanyol askerleri *tercios viejos*'u bu ayaklanmayı bastırmakla görevlendirir.[86] II. Felipe Latin Amerika'daki yerlilere yaptıklarını, şimdi de Moriskolara yapmak peşindedir. "Şeytandan ilham alan bir kültürün tüm hatırasını" silmek niyetindedir.[87]

Don Juan de Austria tarafından İspanya'nın güneyine getirilen bu askerler Müslümanlara karşı savaşın gereğini yapmışlardır. Lakin bunun yanı sıra kadınlar ve çocuklar olmak üzere pek çok Morisko'yu da esir almışlardır. Yağmalamış, talan etmiş, meydanlarda kadınları ve çocukları satmışlardır. Kadınlar ve çocuklar savaş esiri olarak satılırken erkekler dağda savaş vermeye devam ederler. Moriskoların düzenli İspanyol birlikleri karşısında bu savaştan galip çıkma şansı yoktur.

Bir Müslüman'ı nasıl tanırsınız?

1609'dan sonra İspanya'da Moriskolardan eser kalmadığı iddia edilemezdi, çünkü IV. Felipe (h. 1621-1640) döneminde bile hâlâ sürgünden kaçan Moriskolardan bazıları dağlık bölgelere saklanmış halde yaşıyorlardı. Kimileri eski Hıristiyanlara esir olarak hizmet ediyorlardı, kimileri de Afrika'da yapamayacaklarını anlayıp geri gelmişlerdi. Cervantes'in, Ricote'nin ağzından dile getirdiği gibi, İspanya'ya dönme özlemi içinde olanların karılarını, çocuklarını bırakıp döndükleri bile oluyordu. Geriye

yalnız dönen Moriskoların kürek mahkûmiyeti cezası bazen madende çalışma cezasına çevrilebiliyordu.

1610 yılında artık İber Yarımadası'nın tüm topraklarından kovulduktan sonra Müslümanlar çok sıkı şekilde takip edilmeye başlanmıştı. Âdetlerini, gelenek göreneklerini, hatta fiziksel görünümlerini, baskın karakter özelliklerini anlatan kitapçıklar basılıp dağıtılmış, onların Eski Hıristiyanlar tarafından tespit edilmesini sağlayacak pratik bilgiler verilmişti.

Hıristiyan halka verilen pratik bilgilerden bazıları şunlardı: Müslümanlar namaz kılarken kıbleye dönüyorlar, hayvanları kıbleye doğru kesiyorlar, temiz pak olduktan sonra bir odaya doluşup kapıyı da sıkıca kapadıktan sonra dua ediyorlardı. Ayrıca genelde gizli yerlerde dua ediyorlardı: sazlardan yapılmış kulübelerde, bostanlarda, kavun karpuz tarlalarında. Onların Ramazan ayında olduklarını ise "en güzel elbiselerini giydiklerinden" ve "fakirlere sadaka verdiklerinden" anlayabilirlerdi. Hıristiyanları şaşırtan İslami özelliklerden biri de sık sık yıkanma âdetiydi. "Aralık ayında dışarıda bile yıkandıklarına" şahit oluyorlardı. Kendilerini ele verecekleri geleneklerinden biri de buydu. Ramazan'da "gece yıldızlar görünene kadar" oruç tuttukları da biliniyordu. Ramazan zamanı kendi dininden olanlara zekât verdiği fark edilen Moriskoları ise hayırlı günler beklemiyordu.

Çalışkan mı, tembel mi?

Fransa Kralı I. François 1525'te Pavia'da Şarlken'in askerlerine esir düşüp de İber Yarımadası'na getirilince Valencia Krallığı'ndaki Benisanó'da konaklatılır. Tan vakti, uykusunda pek yakınından gelen, tuhaf sesler duyar ve yerinden sıçrar. Kalkınca bunun şatoyu saran ve imparatora hizmet etmekle yükümlü bir grup insan olduğunu anlar. Hemen beraberinde getirdiği hizmetçisi Alarcón'u çağırır ve bu gürültünün sebebini sorar. O da gürültüyü yapanın yerli Müslümanlar olduğunu, işe gitmek için erkenden kalktıklarını, şatonun pencerelerinin altındaki meydanda işleri güçleriyle ilgili konuşmaya daldıklarını, bu gürültünün onların konuşmasından başka bir şey olmadığını, genelde böyle bağıra çağıra konuştuklarını söyler. François buna öyle çok alınır ve kızar ki bunu kendilerine ödeteceğine

yemin eder. Topraklarında bu insanları barındırdığı için imparatora serzenişte bulunur.[88]

Bu anekdotun doğru olup olmadığını bilemeyiz. François'nın İspanya'daki esareti sırasında üretilen pek çok hikâye gibi bu da uydurma olabilir. Bizi ilgilendiren arka planındaki suçlamalar. Biz İspanya gibi Müslüman bir nüfusu bulunmayan Fransa kralının, alışık olmadığı bir davranış aracılığıyla –anekdottaki gibi yüksek sesle konuşmak, bağrışıp çağrışmak– Moriskoların hedef tahtasına koyulması ihtimaliyle ilgilenelim.

Burada Moriskolara yöneltilen iki suçlamanın izleri var: Yarımadada birlikte yaşadıkları diğer halklardan daha çok gürültü yaparak konuşmak ve herkesten erken kalkıp işe gitmek. İkincisi her ne kadar bir erdem gibi görülse de Hıristiyanlarla rekabet unsurunu göz önünde bulunduralım. Moriskolar çok çalışırlar, dolayısıyla bu çalışkanlıklarıyla diğer işçilere tercih edilirler. Bu da diğer grupları ikinci sınıfa iter. Diğer bir taraftan, tuhaf bir şekilde tembellikle de suçlanırlar. Bir iddiaya göre de daha az çalışırlar, tembeldirler, günde 3-4 saat çalıştılar mı yeter, "tembelin önde gideni"dirler.[89]

Bu insanların hem çalışkanlıkla, hem tembellikle suçlanıyor olmaları da başta akıl almaz gibi görünse de, Moriskoların XV. yüzyılın sonunda sıkışıp kaldıkları Endülüs bölgesinin sıcağı ve nemi göz önüne alındığında, bütün dinlenme, nefes alma, işe ara verme sahnelerinin kötüye yorumlanıp bir tembellik tablosu yaratmanın hiç de zor olmayacağını tahmin edebiliriz. Diğer taraftan, Moriskolar hep kolay para getiren meslekler seçmekle itham edilirler. Bu da kendilerine yakıştırılan tembellik sıfatının bir parçasıdır. Suçlamalara göre espiyonaj ve casusluk gerektiren işlere giriyorlar ve hayatlarını güneşin altında yatarak geçiriyorlardı.[90] Türklerle ve Kuzey Afrika halklarıyla irtibat halinde oldukları yalan değildi, ama bu hepsinin casus olmasını gerektirmiyordu elbette.

1602 yılında Valencia Başpiskoposu Juan de Ribera halk arasında çok sık dile getirilen bir düşünceyi resmileştirmiş oluyor ve saldırı oklarını yine Moriskoların üzerine yöneltiyordu: "Genel olarak açgözlü ve tamahkâr oldukları için ve parayı harcamayı değil, saklamayı sevdiklerinden en kolay

meslekleri seçiyorlardı: bakkal, gezici esnaf, fırıncı, bahçıvan oluyorlardı". "İspanya'nın zenginliğini sömüren bir sünger" gibiydiler.[91]

Belki de Katolik İspanyollar, Altınçağ'ın bir klasiği haline gelen aylaklık ve kolay para kazanma sevdasını onlara yansıtırlar sadece. Fernández Navarrete bu düşünceyi çok güzel ortaya koyar: "İspanyolların büyük bir çoğunluğu bir şey yapmaz: bazıları, asalet bahanesiyle; bazıları da dilenmeyi tercih ettikleri için. Madrid sokakları garip bir manzara sunar. Bütün gün boyunca kâğıt oynayan, manastırların kapısında yemek bekleyen ya da ev yağmalamak için kırsal kesimden gelen serseri sürülerine rastlanır."

Minarenin kılıfı

Katolik Monarşi, Moriskoları Engizisyon aracılığıyla çok yakından takip edip her fırsatta ensesine yapışırken suçlamalarını meşrulaştırmak için onların eski dinlerinin gereklerini gizli gizli yerine getirdiklerini ortaya çıkarmaya çalışıyordu. Bunda pek de zorlandığı söylenemezdi. Ne de olsa insanların geceden gündüze dinlerini, dinleriyle birlikte gelen sosyal çevrelerini, geleneklerini, göreneklerini, yeme alışkanlıklarını, eğlencelerini ve alışık oldukları daha pek çok şeyi bırakmaları pratik olarak imkânsızdı.

İspanyol toplumunda, Eski Hıristiyanlar Moriskoları sosyal olarak hayatlarından soyutlamak için çalışmalara devam ediyorlardı. Onların "kalplerinin açgözlülükle yandığını", en çok paranın döndüğü meslekleri icra ettiklerini, böylelikle Hıristiyanların işlerini de ellerinden aldıklarını iddia ediyorlardı.[92] Ayrıca çok cimri olduklarını da düşünüyorlar, paracıklarını saklamaktan yemeyip, içmeyip, giyinmeyip sefil bir hayat yaşadıklarını söylüyorlardı. Moriskoların Kuzey Afrika'ya geçip orada özgürlük içinde yeni bir hayat kurma hayaliyle paralarını biriktirdiklerini düşünmek yanlış olmaz. Eski Hıristiyanların en büyük yakınmalarından biri de, Moriskoların daha az ücretle çalıştıkları için her zaman işverenler tarafından tercih edilmeleriydi.

Her türlü kötü sıfat yakıştırılıyordu onlara. Bilimin ve edebiyatın düşmanı, şehirli ve nazik olmaktan uzak oldukları söyleniyor, çocuklarını

hayvan gibi yetiştirmekle suçlanıyorlardı. Kıyafetleri komik bulunuyordu. Hep yerde yemek yiyorlar, masa nedir bilmiyorlardı. Yerde, döşeklerde yatıyorlar, yatak kullanmıyorlardı. "Kadınları tavşan gibi doğuruyor, evleri karınca yuvası gibi çoluk çocuk çığırışlarıyla dolup taşıyordu."[93] "Zararlı otlar gibi çoğalıyorlar" deniyordu. Eski Hıristiyanların kaygılarından biri de buydu. Moriskolar "tavşanlar gibi" çoğalırken, onların nüfusu azalıyor ve bu da ciddi bir kaygıya sebebiyet veriyordu. Gerçekten nüfus kayıtları da bunu onaylıyordu. Moriskolar, Eski Hıristiyanlardan yüzde 35 daha fazla çoğalıyorlardı. Bundan tam 500 yıl sonra Avrupa'da aynı kaygının devam ediyor olması da yanılmadıklarını gösterecekti. Çalışıp çoğalıyor ve azla yetiniyorlar, üstelik yaşamayı da bilmiyorlardı. Çocuklarını daha küçükten meslek sahibi yapıyorlardı. Aralarında neredeyse hiç dilenci bulunmayan bir millettiler.[94]

1502-1570 arasındaki Engizisyon mahkeme kayıtlarında genel olarak küfür, sadakatsizlik ve Türklerin zaferlerine sevinmek suçu hâkimdi.[95] Çocuklarını sünnet ettirdikleri, vaftiz yağını suyla yıkayarak temizledikleri, çocuklarına Arapça isimler verdikleri söyleniyordu. Ayrıca kendi bayramlarını kutlamaya devam ediyorlar, kiliseye gitmiyorlar, günah çıkarmıyorlar, kilisede ayin sırasında saçma sapan şeyler yapıyorlar, yasaklı günlerde et yiyorlar, vaizlere ve din adamlarına saygısızlık ediyor, çokeşliliğe devam ediyorlar, Tanrı'ya ve Katolik mezhebine küfür ediyorlardı.

Segorbe piskoposu, 30 Temmuz 1587'de bir genelge yayınlayıp Granada'nın fethinden bu yana Morisko sorununu özetliyor ve daha önce belirttiğimiz suçlamaların dışında şunları göz önüne seriyordu: Moriskolar günah çıkarmak yerine hâlâ kafalarını, ellerini ve ayaklarını yıkayarak (aptes alarak) günahlarından arınmayı umuyorlardı. Hem çokeşlilik hem de boşanma günahı işliyorlardı. (Katolik mezhebinde boşanmanın olmadığını, Franco'nun 1975'te ölümüne dek İspanyolların boşanamadıklarını hatırlayalım.) Hıristiyanları öldürmenin kendilerini kurtaracaklarını sanıyorlardı. Katliam, hırsızlık ve diğer suçları işliyorlardı. Çocuklarını sünnet ettiriyorlar, uyarıldıklarında da böyle doğduklarını iddia ediyorlardı. Ölülerini kendi dinlerinin buyurduğu şekilde gömmeye devam ediyorlardı. Kilisenin gelişmesi için çalışmıyorlardı. Aziz tasvirlerine saygı göstermiyorlar, bunları evlerinde barındırmıyorlardı. Şarap içmiyor, domuz

eti yemiyorlardı. Papazları öldürüyor, kutsal mekânları kirletiyor ve ayaklanmalar düzenliyorlardı. Hıristiyanların ellerinden işlerini alıyorlardı. Kilise ve devlet onlar için pek çok şey yapmıştı, ama onlar kendi yanlış Müslüman inançlarına devam ediyorlardı. Din değiştirmek onlara bir fayda sağlamamıştı, çünkü Kuzey Afrikalı Mağribiler gibi Müslüman olmayı sürdürüyorlardı. Onları Hıristiyanlar arasına karıştırmak, dağıtmak da işe yaramamıştı, çünkü her zamanki gibi Müslüman (*moro*) idiler![96]

Moriskolar konusunda suçlamalar bitmek bilmiyordu. Diğer bir taraftan da Moriskoların kullandıkları –ya da kullandıkları iddia edilen– muskalar da bir korku ve çekinme unsuru olmuştu. Ayrıca büyücülükle itham ediliyorlardı. Moriskoların küçük çocukları kaçırıp denizaşırı topraklarda yaşayan Müslümanlara onları kendi dinlerinde yetiştirmeleri için sattıklarına dair bir inanç yayılmıştı. Buna benzer bir dedikodu daha, dört bucağa yayılıyordu. Guadalajara'lı Marcos adlı bir zat yolcuların katledildiğini, soyulduğunu ve cesetlerinin de gözden ırak mağaralara atıldığını iddia ediyordu.[97] Dini otoriteler hükümdara ölüm vakaları yüzünden halkın gece sokağa adım atmaya korktuğunu bildiriyordu. Zehirleme iddiaları da yok değildi. Memlekete kalp para sokmakla da suçlanıyorlardı.[98] Ruhban sınıfının suçlamalarına rağmen hâlâ *zambra* dansını yapmaya devam ediyorlardı.[99]

Diğer bir suçlama ise dönem itibarıyla Osmanlılar için de sıkça gündeme getirilecek bir konuydu: Moriskoların oğlancılıkta da çok ileri gittikleri iddia ediliyordu. Gerçekten de oğlancılık suçundan ceza alan pek çok Morisko vardı.[100] 1567 yılındaki bir vakaya bakalım: Valencia'da Buleilet adlı bir Morisko'nun "onunla yatan genç Moriskoları olduğu ve onunla doğaya aykırı bir şekilde birlikte olduklarını, bunun halk arasında da bilindiğini" iddia ediyordu bir şahit. Üstelik sadece tek bir şahit de söz konusu değildi.[101] Moriskolara yakıştırılan oğlancılık hikâyeleri zaman zaman içine Eski Hıristiyanları da katıyordu. Engizisyon'da tanıklık yapanların anlattıklarına bakılırsa bu çoğu zaman kolektif bir suç olarak çıkıyordu ortaya. 1574 yılında Engizisyon'a tanıklık eden keşiş Salvador de Morales geceleri dolaşmaya çıktığında gördüklerini anlatıyordu. Manastırına pek de uzakta olmayan Alcira bostanında yaşadıklarını engizitörlere anlatmıştı. Moriskolar gelip "onu bir kadını öper gibi öperler", hatta biraz daha ileri giderler. Üstelik bütün bu olanlardan hiçbir ekonomik

menfaatleri yoktur. Yine Eski Hıristiyanlardan bir sokak satıcısının iddiasına göre Amador de Molina, çapkınlık için evine gelen dokuz Morisko'yla kapanıp üç gün üç gece geçirmiştir.[102] 1584'te dilenci bir keşiş, bir grup genç Morisko'yla benzer bir maceraya atılmıştır.

Katolik İspanyolların Moriskolara karşı sert ve acımasız tutumunun yanı sıra onlarla duygudaşlık kurabilen bir kısım da mevcuttur. Toplumun kıyısında kalan, azla yetinmek zorunda olan, ufak tefek şeyler satarak hayatını idame ettirmeye çalışan bir Morisko figürü ve buna acıyan merhametli bir İspanyol da çıkar karşımıza. Gizli Müslümanları korumak, onları evlerinde saklamak da Hıristiyanların başına iş açıyordu. Engizisyon'dan kaçan Moriskolara kol kanat germek de suçtu. 1576 yılında bir grup Yeni Hıristiyan Granadalı bir esirin fidyesini ödeyip onu özgürlüğüne kavuşturunca şüpheleri üstlerine çekmişlerdi.[103] Engizisyon diğer türlü samimiyetleri de sıkı takipteydi: 1513'te çıkan yasaya göre Eski Hıristiyanların Morisko kadınlarla yakın ilişkiler içinde olması bile yasaklanmıştı.[104]

Geceleri Moriskolar aralarından birinin evinde buluşup dini sohbet ve dua ediyorlardı. Moriskoların kendi aralarında bir dayanışma başlamıştı. Hiçbiri dilenmek zorunda kalmadan birbirlerine destek olarak hayatta kalmayı başarmışlardı. Esir düşenlerin sayısı ise dindaşlarının yardımları sayesinde hayli azalmıştı.

Mekke'ye bakarak dinlenen ölüler

Moriskoların eski geleneklerine devam ettikleri, gizli gizli inançlarını devam ettirdiklerini ele veren pek çok gösterge vardı. Bu göstergelerin en ilginçlerinden biri de mezarlıklara ölülerin ruhları için kuru üzüm, incir gibi yiyecekler bırakmalarıydı.[105] Mezarlarını çok derin kazıyorlardı. Mükemmel bir dikdörtgen şeklinde kazılan mezarlar Müslüman ölü gömme geleneğinin parçasından başka bir şey değildi İspanyol topraklarında. Müslüman geleneklerine uygun olarak sağ taraflarına doğru yatarak kıbleye bakar şekilde gömülüyorlardı.

Moriskolar içindeki bulundukları durum itibarıyla İslam'ı sadece aile içinde yaşayabildiler. Kapalı kapılar ardında kalplerindeki İslam yaşamaya devam etti. Yeni doğan çocuk için dua ediliyordu. Moriskolar çocuklarını vaftizin etkilerinden korumak için doğar doğmaz yıkıyorlar ve kafasını ekmek kırıntılarıyla ovalıyorlardı.[106] Genelde de sıcak suyla yıkıyorlardı. Vaftize benzeyen bu işlem için suyun içine gümüş, mercan ve amber parçaları da atıyorlardı. Yeni doğan çocuğun kafasını tıraş etmek de İber Yarımadası Müslümanlarına ait bir gelenekti.

1597 yılında Başengizitör ve Cuenca Başpiskoposu Potocarrero bir yıl içinde "Katolik inancını kucaklayan, Muhammed'in dininin hatalarını kabul eden ve onlardan alçakgönüllülükle özür dileyen tüm Moriskoları affedeceğini" belirtmişti.[107] Dinden dönüp zorla Hıristiyan olan Müslümanların Hıristiyan dinine gösterdikleri saygı, sevgi ve ilgi de gözaltında olmaya devam ediyordu. Diğer bir deyişle, din değiştirmek rahat bir hayatın değil stres dolu günlerin başlangıcıydı.

Artık her hareketleri yakın markaja alındığından hayatları takip edilmenin verdiği gerginlikle geçiyor, en ufak bir şüphede Engizisyon mahkemelerinde buluyorlardı kendilerini. Yeni Hıristiyanlar ve Eski Hıristiyanlar arasında gerginlik her yerde çıkabiliyordu. Ortak sosyal alanları kullanmaya devam ettikleri için yine hep birbirlerine yakındılar. Örneğin Miguel Abusset bir gün komşularıyla meşe palamudu toplamaya gitmiş ve kim daha çok toplayacak yarışına girdikleri bir anda gerginlik başlamış, Abusset "pis inançlı Müslüman köpek" hakaretine maruz kalmış ve konu daha da büyümüştü.[108]

Müslüman geleneklerini devam ettirdiği anlaşılan Beatriz Padilla uzun süren takibi sonunda aforoz edilir. Sadece kendisi değil, oğulları ve kızları da bundan sonra şan, şeref ve dini ve seküler her türlü görev ve işten mahrum kalacaklardır. Padilla'nın şerefi elinden alınır ve kendisini takip eden üç nesil için de geçerli olacak bir ceza verilir: "Altın, gümüş, değerli taşlar, mercan, ipek taşıma, at binme ve silah taşıma yasağı." 1598'in Aralık ayında Cuenca ana meydanında yapılan bir *auto-da-fé*'de cezası verilir.[109] Silah gerçekten de nazik bir konuydu. Moriskoların silah taşıyıp taşımadıkları sıkı sıkıya denetleniyordu. Mesela 1563 yılında Aragon Krallığı topraklarında 16.377 Morisko'nun evi denetlenmişti.[110]

İspanya'dan kovulma kararı çıktıktan sonra Moriskoların mallarının da istimlak edileceği duyurulur. Yakalandıkları yerde her şeylerine el konulacağını öğrenen Moriskolar ilk iş mallarını saklamaya çalışırlar.

Denizin ötesine

Cervantes, *Persiles y Sigismunda*'da (Persiles ve Sigismunda) kahramanlarının gece evinde konakladığı yaşlı bir Morisko'nun kızı olan Rafala'nın ağzından Morisko sorununu gündeme getirir. O gece oradan Berberi korsanına ait 16 gemiyle bütün Moriskolar mallarını yanlarına alarak gideceklerdir. Hem de geri dönüp almaya gelecekleri hiçbir şey bırakmayacak şekilde. Bunlar, Cervantes'in sözleriyle Mağrip'te "bedenlerinin zevkleri ve ruhlarının kurtuluşu"nu bulacaklarını sanmaktadırlar.[111] Oysaki oraya giden halktan geri gelen tek haber pişmanlıklarıdır.

Gerçekten de yüzyıllardır yaşadıkları toprakları, yarattıkları medeniyeti, şehirleri, meydanları, kasabaları, camileri arkalarında bırakıp Kuzey Afrika'nın sıcak ve kuru topraklarına gitmek zorunda kalmak İberya'nın Müslümanları için pek travmatik olmuş olmalıdır. Çileleri daha Mağrip'e ayak basmadan başlar. Juan Luis de Rojas bize Moriskoların ne acı dolu yolculuklarla İspanya'dan göç ettiklerini nakleder. 1568'de basılan eserinde, her birinden altı duka alıp onları Marsilya'ya göndermek için gemilere doldurduklarını, 10-12 gün boyunca denizde dolaştırıp sonra da Fransa'ya geldiklerine inandırıp karşı Fas kıyılarındaki Al-Huseyma'ya (Alhucemas) bıraktıklarını anlatır. XXI. yüzyılda bile hâlâ kaçak göçmenlere uygulanan bu oyunu beş yüz yıl önce görmüş oluruz. Onlara en kötü elbiseleri verirler. Bıçak bile kullanmaya gerek olmadan peksimetlerin de en kötüsüyle beslerler. Etraflarını bin Arap süvari sarıverince onlar da Tetuan, Alcase ve Larache'ye dağılırlar.[112]

Ayrıca Moriskolara İspanya'dan çıkmak üzere yola koyulduklarında her şey pahalıya satılır. Biraz fazla mübalağalı anlatılara göre, yolda derelerden avuçlarıyla içtikleri su ve dinlemek için durdukları ağaç gölgeleri için bile para istenir kendilerinden.[113] Pek çoğu sahip oldukları toprakları çok düşük bir fiyata elden çıkarıp Kuzey Afrika'ya kaçar. Ulemadan zatlar

Endülüs'ün "İslam dinini ayakta tutacak âlimlerden yoksun kalıp kapkaranlık bir ada haline geldiğini", "her şeye kadir Tanrı'nın bir lütfu sayesinde burada yaşamaya devam edenlerin ise ışıklarını, okullarını, Arap dilini kaybettiklerini" savunuyorlardı.[114] 800 yıllık ortak yaşamda doğal olarak asimilasyon, sürtüşme, etkileşme, şüphe ve rekabet hüküm sürüyordu.

Valencia ve çevresindeki bölgelerin nüfusu yarım milyonu buluyordu ve 160.000'ini, yani yüzde 34'ünü Moriskolar teşkil ediyordu.[115] Bu rakamdan 125.000'in kendileri için tutulan özel gemilerle Kuzey Afrika'ya gönderildiği biliniyordu. Yine de bir kısmı Fransa'ya kaçmayı başarmıştı. Ortalama olarak yaklaşık yarım milyon Morisko'nun sınır dışı edildiği sanılıyordu. İber Yarımadası'ndan kovulan bu Moriskolar Akdeniz'de farklı yerlere dağılmışlardı: Balear adaları, Fransa, Sicilya, İtalya, İstanbul ve diğer Doğu şehirleri. Ama yine en başta Fas, Cezayir ve Tunus vardı.[116]

Kehanet

Her felaket döneminde olduğu gibi, bu çileli günlerde de halkın sinesinden çıkan kurtuluş kehanetleri umut dağıtıyordu. Moriskoların arasında apokaliptik ve eskatolojik anlatıların ve inançların gelişip yayılması da bu umut ışığıyla açıklanabilir. Cervantes'in *Persiles y Sigismunda*'sında, Rafala'nın amcası Jadraque Jarife astroloji âlimi olan dedesinin bir kehanetini anlatır. Dediğine göre İspanya'da Avusturya hanedanlığından bir kral hüküm sürecektir ve bütün Moriskoları İspanya topraklarından atacaktır.[117] Bu *jofor* adı verilen kehanet anlatılarının belki de en romantiği *aljamiado* (Arap harfleriyle yazılmış İspanyolca, Portekizce, Ladino vs) olarak yazılan Tamim el-Dari'nin hikâyesidir. Hikâyenin kahramanı bir cin aracılığıyla esaretten ve dini baskıdan kurtarılıp güzeller güzeli bir yere götürülür. Sonunda burada İslam cemaatine ve uzun süredir acı çeken karısına kavuşur.[118]

Jofor'lar umut vaat ederek dağılmakta olan Moriskoları bir araya getiren, morallerini yükselten beklenti yüklü edebi türlerin başında gelir. Bunların içinden popüler olanları Türklerin gelip Moriskoları kurtaracaklarına dair anlatılardır. Hepsi de gelecek vaat eden türdendir: Müslümanlar yeniden

güce kavuşacak ve bu kötü günler artık sona erecektir. Kayıtlı sayısız *jofor* arasında Fernando adlı bir bıçak ustasının anlatısına göz atalım: "Tanrı'nın sevdiği kuluymuşsunuz ki hâlâ hayattasınız, ne de olsa her şey Müslümanların eline geçecek. Biri Granada'dan, biri Valencia'dan ve diğeri de Aragon'dan olmak üzere, üç büyük Müslüman çıkıp Hıristiyanlardan bütün bu toprakları geri alacak ve her şey Hz. Muhammed'in dininde kalacak."[119] Bu yüzyılda bütün Kastilya'da dolaşan kehanet hikâyelerinden biri olan İspanya'nın Türklerin elinde son bulacağı iddiası San Isidoro'ya atfedilmişti.[120]

Yine halk arasında Eski ve Yeni Hıristiyanların girdiği bir söz dalaşı sayesinde gün ışığına çıkan başka bir *jofor* vardı. Buna göre Granada'da Müslümanların hüküm süreceği söylenmişti. Ve bir müneccimin de dediğine göre, bir Müslüman hükümdar Granada'nın altın kapısından içeri girecek ve Kraliçe Isabel'in kemiklerini yakıp sonra da onları rüzgâra salacaktı.[121]

Hıristiyan İspanyollar, Moriskoların *jofor*'lara olan tutkulu inançlarını bile kullanmaktan geri durmadılar. Alpujarras Savaşı sırasında II. Felipe'nin tercümanlarından olan Alonso de Castillo'ya Müslümanların teslim olmalarını sağlayacak *jofor*'lar yaratması buyrulmuştu.[122] Moriskoların inandıkları *jofor*'lardan birisi de 1588 yılında basılan *Pergamino de la Torre Turpiana* içinde olan, dünyanın sonuna dair bir apokaliptik bir kehanetti. Buna göre, İsa Peygamber'in gelişinden altı yüzyıl sonra Doğu'da büyük bir karanlık söz konusu olacak ve Doğu'ya hizmet edenler tarafından bu karanlık Batı'ya da taşınacaktı. Ve bunun üzerine de güneş tutulacaktı.[123]

Basit anlatılar gibi görülen bu kehanet hikâyelerinin umutsuz Moriskolara moral vermenin ötesinde başka bir fonksiyonu daha vardı. Alpujarras ayaklanmasını ayrıntılı şekilde aktaran çağdaş yazarlardan Luis de Mármol de Carvajal bunu ortaya koymuştu. *Rebelión y castigo de los moriscos de Granada* (Granada Moriskolarının Ayaklanması ve Cezalandırılması) adlı eserinde Moriskoların *jofor*'larını ve kehanetlerini yaymaya başladıklarını, bunu da bazılarının gizlice, bazılarının da açıkça yaptıklarını yazıyordu. Ne de olsa iddiasına göre kaybedecek hiçbir şeyleri yoktu. Diğerlerini de bu *jofor*'ların yardımıyla ayaklanmaya sürüklediklerini iddia ediyordu.[124] Bu anlatılar ateşe körükle gitmek demekti.

Osmanlı, kurtar bizi

İspanya diğer bir taraftan Moriskoların Türklerle birlik olma ihtimalini hesaplıyor ve buna çareler bulmaya çalışıyordu. 1541 yılında Granadalılar İstanbul'a içinde bulundukları sefil durumu anlatan bir mektup göndermişlerdi. 1541, İspanya-Osmanlı düellosunda trafiğin yoğun olduğu bir yıldı. Şarlken yıllar yılı planladığı meşhur Cezayir seferini 1541'de gerçekleştirmiş, lakin bu 1535 Tunus zaferi gibi kendisine zafer ve şan getirmek bir yana, büyük bir bozgun ve fiyasko olmuştu. Biz mektuba dönelim. Granadalılar mektuplarının sonunda Barbaros'un Osmanlı donanmasının başına geçerek Cezayir'e dönmesi ve kendilerine yardım etmesi için yalvarıyorlardı. Mektuptan bir bölüm alalım:

> 50 komutanı Granada'da ve diğer yerlerde meskûn olan ve sayısının 364.000 olduğu tahmin edilen, yaban ellerde dört bir yana saçılan sefil ve bahtsız kullarınızın hepsi, bu bahtsızlıklarından, çektiklerinden ve silahlarından dert yanıyorlar; boyunlarını eğip Efendimiz Sultan'ın –Allah şerefini ve zaferlerini baki kılsın– yardımı için yalvarıyorlar. Hepsi de din düşmanları tarafından nasıl kovalandıklarını bildiriyorlar (...) Onları ateşlerde öldüren kâfirlerin gece gündüz eksik olmayan saldırılar, zarar ve ihaneti (...) Efendimizden –Allah kendisini muzaffer kılsın– zatıâlilerinden uygun gördüğü birisini bu ülkeye göndermesini rica ediyoruz; bu tüm Müslüman nüfusun düze çıkmasını ve şeytan saflarının gerilemesini sağlayacaktır. Müslüman cemaatimiz bu arzuhali İslam'ın yüce sultanına –her daim şerefli ve muzaffer olsun– sunmak ve bize yardımını dilemek için karar verdi.[125]

Granadalı Müslüman bir şair, XV. yüzyıl başlarında kaleme aldığı manzum bir şikâyetnamede Moriskoların trajik halinden dem vurmuş ve bu eserini II. Bayezid'e göndermiştir.[126] Osmanlı'nın bu dönemde İspanya'dan kovulan Müslüman Araplara yaptığı en büyük iyilik onları topraklarına kabul etmek olmuştur. Bunun dışında gözle görülür bir Osmanlı yardımının

söz konusu olamamasının sebebi 1499-1503 Osmanlı-Venedik savaşı ve akabinde Alevi-Türkmen aşiretlerinin Anadolu'da ayaklanmasıdır.[127]

1492 öncesinde de İber Yarımadası'ndan İstanbul'a gelen yardım çağrısına bir cevap verilememiştir. 1486 yılı ortasında Ben-i Ahmer Devleti'nin bir elçisi Osmanlı başkentine gelmiş ve Ebu'l Beka Salih bin Şerif'in bir ağıtını padişaha sunarak yardım istemiştir.[128] Osmanlı donanmasının sefere çıkacak olmasının yanı sıra, Cem Sultan'ın Rodos Şövalyeleri'nin elinde bulunması sebebiyle Akdeniz'in diğer ucuna yardım gönderilememiştir.[129] Lakin Kemal Reis'in, Osmanlı'nın hizmetine resmen girmeden önce, 1487 yılında İspanya kıyılarında bulunduğu bilinmektedir.

Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa 1568'de Alpujarras'ta ayaklanan Moriskolara küçük bir yardım eli uzatmış, onlara silah ve mühimmat yollamıştır. Ancak yine ciddi bir engel vardır: Osmanlı İmparalorluğu Kıbrıs seferine hazırlanmaktadır. Bunun arkasından gelen İnebahtı savaşıyla birlikte yardım hayalleri yeniden suya düşmüştür. Haedo'nun da dediği gibi Kılıç Ali bu arada Granada'dan ziyade Cezayir'le ilgilenmektedir.[130]

Moriskoların Granada'da verdiği savaş için Kuzey Afrika'daki Müslümanlar da kolları sıvamıştı. Yahudi casusu Manuel'in 6 Aralık 1569'da verdiği habere göre, Cezayir'de Moriskolara yardım amacıyla gönderilmek üzere 50 kadırga donatılmıştı. Ertesi yılın 3 Şubatı'nda ise aynı casus pek çok Morisko'nun karıları ve çocukları ile Cezayir'e yerleştiğini, Murcia ve Valencia'da ayaklanan Moriskolar için Türk donanmasından gelecek yardımı beklediklerini bildiriyordu.[131] Fas'tan da yardım beklenmişti. Mektuplar gönderilmiş, yardım istenmiş, lakin sağlıklı bir sonuç elde edilememişti. Fas'a haber gönderdiği tespit edilen isyankâr şeflerin başına gelmedik kalmıyordu. D. Fernando Muley ve Garci López on yıl küreğe ve 200 kırbaç yemeye mahkûm edilmişlerdi.[132]

Luis de Herrera, Ceuta'dan Granada'ya yolladığı 13 Şubat 1574 tarihli mektubunda Fas tahtına yeni geçen bir şerifin İstanbul'a mektuplar gönderdiğini, "Büyük Türk"ün hizmetinde çalışmak istediklerini belirttiğini yazıyordu. Herrera, şerifin gönderdiği mektubun bir örneğini de bu mektupla birlikte Granada'ya göndermişti. Yeni Fas kralı krallığında bulunan bütün askerleriyle Oran'ı kuşatacaktı. Merselkebir'e girecek,

böylece onlara gelecek yardıma engel olacaktı. Bir kere Oran ele geçirildikten sonra Kuzey Afrika'nın ele geçirilmesinin önünde bir engel kalmayacaktı. Don Juan'ın 1573 yılında yeniden zapt ettiği Tunus bir yıl sonra artık kesinlikle Türklerin eline geçecektir. Bazıları için ise Moriskoların İspanya'ya kazandırılması, onların Türklerle yapacakları olası ittifakın önünü almakla eşanlamlıydı. Bu yüzden de daha ılımlı bir politika izlenmesinden yanaydılar.

1609 yılında tüm Moriskoların tamamen İspanya'dan kovulmasıyla Osmanlı yeniden araya girmiştir. I. Ahmed, Cezayir, Tunus ve Trablusgarp beylerbeylerine Moriskolara ellerinden gelen yardımda bulunmalarını emretmişti.[133] O dönemde dostane ilişkilerde bulunduğu İngiltere, Fransa ve Venedik nezdinde de çalışmalara başladı. I. Ahmed 1610'da İngiltere'ye bir elçi göndererek İngiltere'ye sığınan Müslümanların İngiliz gemileriyle Osmanlı topraklarına yollanmasını rica etti. Ayrıca İspanya'dan yola çıkan ve Venedik topraklarına uğrayan Moriskoları güvenceye almak için 1614'te Venedik doçuna yazarak Osmanlı topraklarına gelmekte olan bu Müslümanların uğradıkları yerlerde "kendilerine ve davarlarına ve esbab u erzaklarına" ahitnameye muhalif bir saldırıda bulunulmasına izin vermemelerini buyuruyordu.[134]

Moriskolar kurtuluşu Türklerde buluyorlardı. Yine Engizisyon'a kadar giden şikâyetlerden biri, María de Mendoza'nın Tanrı'nın inayetiyle Türk'ün gelip bütün Moriskoları götürmesini dilediği, Moriskoların bu ülkede kendilerine kötü davranıldığını Türk'e şikâyet ettiklerini söylemesiydi. Kadın ayrıca herkesin kendi dininde yaşayabileceği bir yer hayal ediyor ve Türk'ü bu sebeple örnek gösteriyordu.[135]

Müslümanların zaferleriyle gurur duymak da pek tabii yasaktı. Hatta bu içten gelen ve engellenemeyen coşku pek çok gizli Müslüman'ın kendisini ele vermesine sebebiyet veriyordu. Cristóbal de Cuéllar adlı çilingir Türklerin Hıristiyanlara karşı kazandığı zaferlerden gurur duyduğu için Engizisyon'a şikâyet edilmişti.[136] Türklerin zaferlerine sevinme cezası pek çok mahkeme kaydında görünmektedir.

İstihbarat ağları çok sağlam olan Kral II. Felipe Moriskoların Türkler ve Mağribilerle irtibat halinde olduklarından, onlara asker, casus ve tercüman

olarak yardım edebileceklerini hesaba katıyordu. Moriskoların bir kısmı gerçekten de istihbarat ağlarında çok önemli roller oynadılar. Marsilya, Messina, Venedik, Zante ve daha pek çok kesişme noktasından haberler gönderdiler. Dil bilmeleri onlara büyük avantajlar kazandırdı. Sicilya ya da Sardinya'da engizitörlerin ellerine düşünce hemen Türk ya da mühtedi taklidi yapıyorlardı.

Doktorların kaderi

1487'de Huesca şehrinde Moriskoların şehir surları içinde tıpla iştigal etmeleri ve üniversitelerinde tıp okumaları yasaklandı.[137] Moriskolar için eğitimin de sonu gelmişti. Varlarını yoklarını biriktirip çocuklarının üniversite eğitimi için gönderen zanaatkârlar ve tüccar Moriskolar artık boşa kürek çekiyorlardı. Yasak 1607'de Kastilya için de gündeme geldi. Bu yıl Kastilya'da toplanan Cortes'te (İspanyol Divanı) Pedro de Vesga krala Moriskoların tıp fakültelerine girmelerini ve doktor olmalarını yasaklamasını öneriyordu.[138] Alcalá ve Toledo Üniversitelerinde pek çok Morisko tıp eğitimi alıyordu ve bunlar yakın zamanda doktor çıkacaklardı.

Müslümanlar yıllar yılı kralların ve diğer senyörlerin saraylarında başarıyla doktorluk mesleğini icra etmişlerdi. Belki de tarihin oynadığı en ironik oyuna kurban giden Gandía'lı Morisko doktor Jerónimo Pachet olmuştu. Bu Hıristiyan doktorların tedavi etmeyi başaramadıkları sekiz yaşındaki bir çocuğu hayata döndürmüştü. O çocuk büyümüş, III. Felipe olarak İspanya tahtına geçmiş ve bütün Moriskoları topraklarından kovmuştu!

Doktorların bahtı o zaman da bugünkünden hiç farklı değildi. İspanya'daki Morisko doktorların hali ise içler acısıydı. Meşhur doktorların hemen hemen hepsi hayatlarını Engizisyon'un elinde kaybetmişti. Önce Kastilya'da, sonra Aragon'da mesleğini icra eden Ramón Ramírez; Gandía bölgesinde çalışan Jerónimo Tana; Arapça yazdığını, okuyup konuştuğunu bildiğimiz, Valencia'da yaşayan Jerónimo Jover; Buñol'lu bir Morisko olan Gaspar Capdal; Segovia, Guadalajara, Madrid ve Toledo'da da çalışan Francisco de Córdova... Hepsi de Engizisyon mahkemesine çıkmış, hepsinin de dua ve şeytanla anlaşma yapma yoluyla tedavilerini

gerçekleştirdikleri iddia edilmişti.[139] Çoğu masumiyetlerini ispatlayamadan işkenceye tabi tutulmuş ve hücrelerde ölmüşlerdi. Bazıları ise daha hafif cezalarla ölümden dönmüşlerdi. Gaspar Capdal 1605'te beş yıl içinde ülkeyi terk etmek koşuluyla ölümden kurtulmuştu. Ama ölümünün sonuna dek bu mesleği icra etmekten men edilmişti. Aragonlu bir Morisko olan Doktor Calabera biraz daha şanslı çıkmıştı: Engizisyon'la bir derdi olmamıştı.

İntikam çanları çalarken

Tetuan'da yaşayan Morisko Juan Alfonso İspanyollara olan nefretini şu mısralarla kusuyordu:

Kahrolası İspanyol kargası
Vebalı Kerberos[140]
Üç başıyla
Cehennem'in kapısında dikiliyor.[141]

Kerberos mitolojik anlatılarda genelde üç başlı, ama bazı anlatılarda elli ya da yüz kafalı gösterilen bir köpektir. Kuyruğu kocaman bir yılandır. Hades'in giriş kapısında zincirlerle bağlı olduğu halde sadece korkunç havlamalarıyla bile ölü ruhları dehşete düşürür.[142] Juan Alfonso'nun Katolik İspanyolların İberya'yı bir cehennem bekçisi gibi korumalarını eleştirirken bu motifi kullanması boşuna değildir.

Tunus'taki başka bir Morisko, Hıristiyanların Endülüs'e hapis hayatı, işkence ve ölüm getirdiklerini söylüyordu.[143] İntikam saati gelmişti. Üstelik bu kelimelerle değil, eylemle kendini gösterecekti. Moriskoların kendilerine toplum içinde yaşama şansı bırakmayan Eski Hıristiyanlara karşı biriken kinleri çok yaratıcı şekillerde zuhur etmeye başlamıştı. Doğrulukları şüphe götüren ithamların mutlaka mevcut olduğunu düşünsek de, pek çok tanık tarafından doğrulanan taşkın hareketleri de kaydetmek gerekecektir. Bu denli baskının ve gerginliğin yaşandığı bir dönemde bu

çeşit saldırgan ve intikamcı hareketlerle karşılaşmak şaşırtıcı olmasa gerek. Örneklere bakalım:

Yıl 1574. Zaragoza'ya bağlı Ricla'da beş Morisko bir *auto-da-fé*'de halk içinde tövbe etmeye zorlanmışlardı. Suçları bir gece yarısı ellerine insan dışkısıyla kaplanmış bir haç alıp Eski Hıristiyanların köylerin girişlerine koydukları haçları pisletip kırarak yollarına devam etmekti. Bunu gören Eski Hıristiyanlar zıvanadan çıkmışlar ve onları bıçaklamaya kalkmışlardı. Marcos'un şahitliğine göre, onların elinden kurtulmaları araya giren Engizisyon memurları sayesinde olmuştu.[144]

Engizisyon'a buna benzer "kutsal haç"a saygısızlık vakaları nakledenlerin sayısı hayli kabarıktı. 30 Mayıs 1564'te bir Morisko olan Ángela Miguela benzer bir olay anlatıyordu. İtiraflarına göre imam herkesi üzerinde İsa figürü olan bir haçın bulunduğu evde toplamıştı. Önce herkes haça elinden geldiğince tekme tokat girişmişti. Sonra imam insan dışkısı getirilmesini emretmişti ve dışkıyı bir sopayla alıp haçın deliklerinden içeri tıkmıştı. Bir sonraki cuma, hemen hemen aynı saatte Ángela'yı da yanlarına alarak aynı eve gitmişler, haçı kırbaçlamışlar, sonra bütün kadınlar eteklerini kaldırarak popolarını haça göstermişlerdi.[145]

Ángela Miguela'nın anlatısı işte tam bu noktada uhrevi bir hal kazanıyordu. Anlattığına göre, son cuma günü kadınlar tam bu şekilde haça hakaret ettikleri anda gökyüzü açılmış, güneş çıkmış ve gökten sayısız taş yağmaya başlamıştı. Bu bir süre devam etmişti. Üstelik taşlar yumruk büyüklüğündeydi ve çok da can yakıyordu. Kiremitleri mahvetmişler, tarlalar ve ağaçlarda da büyük hasara sebebiyet vermişlerdi. Daha sonra bunları itiraf eden Ángela o anda bütün bunların Tanrı tarafından haça yapılan hakaretin cezası olarak gönderildiğini anlamış ve çok korkmuştu.[146]

Rafael Carrasco'nun belirttiği üzere bu türlü doğaüstü olaylara dair şahitliklere çok sık rastlanıyordu. Guadalajara'lı Marcos benzer bir vaka anlatmıştı. Engizisyon mahkemesinde verdiği ifadeye göre Morisko bir kadın, koca bir börek yapıp içine de bir haç koymuş, bunu diğer ekmeklerle birlikte fırına vermişti. Börek ve ekmekler pişince hepsini çıkarmış, haçın

bu sıcak fırından en ufak bir zarar görmeden çıktığına hayretle şahit olmuştu.[147]

Moriskoların zorla kabul etmeleri gereken bir dine saygı göstermeleri beklenemezdi. 1565 yılında Pedro Guerrero Moriskoların yaşadıkları sürece asla gerçek Hıristiyanlar olamayacaklarını iddia ediyordu.[148] Bu iddiası pek çok Morisko için geçerliydi. Kendi hür iradeleriyle bu dine geçmeyenlerin, Hıristiyanlığa şiddetle yaklaştığı görülüyordu. Şiddet, alay, aşağılama gibi sürtüşme çıkaracak davranışlarla Eski Hıristiyanların nefretini kazanıyor ve onların kendilerini Engizisyon'a ispiyonlamasına yol açıyorlardı. Hatta bu sürtüşme, neredeyse bir film sahnesi gibi Engizisyon hücrelerinde de devam ediyordu. Cuenca'da hapishanede kalan Moriskolar yastıklardan kuştüyü çıkarıp bunlarla haç yapıyor, sonra da yere atıp üstlerine basıyorlardı. Quintanar'lı Diego Henríquez sandaletlerinin hizasında sallanan bir haçı kendine bir kemerle bağlamıştı. Yürüdükçe onu peşinden yerde sürüklemiş oluyordu.[149] Socuéllamos'ta bir grup Morisko toplanıp üzerinde İsa'nın çilesinin tasviri olan el işi bir ipek kumaşı yakmışlardı.

Moriskolara pazar günkü ayinlerde hayli ters ve nahoş gelen bir şey de İsa'nın kanı ve etinin kutsanmasıydı. Bazılarının pazar ayinlerinde bunu protesto edip alaya aldıkları oluyordu. Peder kutsamaya başlarken bazıları kafalarını eğiyor, sırtlarını dönüyor, alaya aldıklarını gösteren el hareketlerinde bulunuyorlar, hatta pelerinlerinin altından el hareketleri yapıyorlardı.[150] İsa Peygamber'in etini ve kanını temsil eden kutsanmış ve şaraba batırılmış ekmek konusunda da hayli cüretkâr kelimeler sarf edenler çıkmıştı. 1592'de bir Morisko Valencia'da "ayinin kutsanmış ekmekle ya da ekmeksiz yapılması hiç de önemli değildir, çünkü ağızdan giren zaten kıçtan çıkar" dediği için Engizisyon mahkemesi önünde terlemek zorunda kalmıştı.[151] "Kilisede dağıtılan kutsal mayasız ekmek (*hostia*) yoğrulmuş bir parça undan başka bir şey değildir. Bunun içinde de Tanrı yoktur. Rahibin yaptığı bir şeyde Tanrı nasıl olur?" diye karşı çıkacaktır Moriskolar buna.[152]

Hıristiyanların kutsal bulup saygı duydukları tahtadan tasvirler de Moriskoların kabullenemedikleri bir şeydi. Ne kiliseye gitmeye, ne de tahta parçalarına tapmaya ihtiyaç vardı onlara göre. Haç üst üste konulmuş iki

tahta parçasından başka bir şey değildi nazarlarında. Ayrıca kutsal teslise inanmalarına da imkân yoktu. İsa Peygamber için "iyi bir adamdır, ama ne Tanrı'dır, ne de oğlu" diyeceklerdir.[153]

Müslümanlar Hıristiyan ritüellerinin izlerinden kurtulmak için sayısız yöntem geliştirdiler. Vaftiz yağlarını kilise dönüşü yıkadılar, eve gelince geline Müslüman kıyafetleri giydirip ona Müslüman geleneklerine göre nikâh kıydılar. Ama bu ikili din hayatı onlar için hiç de kolay olmayacaktı. Kendilerini ne Hıristiyan, ne de Müslüman hissedebiliyorlardı. Ölüm tehlikesi altında uygulanması gerekeni yaptılar: takıyye.

Oran Müftüsü 1563 yılında verdiği fetvayla Moriskoların içlerine su serpti. Müftü dinin uygulamalarının değişmesinin söz konusu olabileceğini, ama sadece işaretlerle bile olsa, dua edilmesi gerektiğini bildirdi. Zekât, gerekli aptesin alınması, kiliselerde ibadet etmek ve putlara karşı bakmak zorunda kalındığında Tanrı'nın adının kalpte yüceltilmesi, gerekiyorsa şarap da içilmesi ama hiçbir zaman bunun ahlaksızlık olarak yapılmamasını salık verdi. Ayrıca gerektiğinde domuz eti yemek ve diğer yasakları da çiğnemek gerekçeler çerçevesinde söz konusu olabilirdi. Sonuç olarak eğer mümin İslam'dan başka bir şeye inanmak zorunda bırakılıyorsa, bu dille söylenebilir, ama kalple inkâr edilebilirdi. Lakin İslam'ı kolaylaştıran bu kurallar diğer bir Kuzey Afrikalı din adamı olan Al-Wansharishi tarafından ihbar edilmişti. Çünkü o Moriskoları Dar-ül İslam'a gelmek yerine İspanya'da Hıristiyan hükümdarların boyunduruğu altında kâfir olarak yaşamaya devam ettikleri için suçlu buluyordu.[154] Diğer bir taraftan da Hz. Muhammed'in eğer bir Müslüman kırk gün boyunca arkadaşlık erdemiyle kendini bir Hıristiyan'la özdeşleştirir ve bu süre içinde ölürse bir kâfir olarak öleceğini ve doğrudan cehenneme gideceğini belirttiği söyleniyordu.[155]

Kuzey Afrika topraklarına gitmek zorunda olan Moriskoların ise intikamı daha farklı olacaktı. Buralardan gelecek olan Mağribi ve Türk korsan saldırılarına rehberlik ederek yüzyıllardır yaşadıkları topraklardan atılmalarının cezasını ödeteceklerdi Hıristiyanlara. Valencia sahilleri bunların başını çekecekti, ne de olsa Moriskoların emek verdikleri, her karışını bildikleri yerlerdi. 16 Eylül 1547 yılında Murviedro yakınlarına sekiz Mağribi kadırgası yaklaşmıştı. Tam gece yarısı 200'den fazla korsan

"bizim Moriskolarımız tarafından yol gösterilerek" karaya çıkmış ve Santo Espíritu Manastırı'na gitmişlerdi. Kiliseyi ve evleri yağmalamış, üç pederi öldürmüş, diğerlerini de üstleri başlarıyla birlikte esir almışlardı. Bir tanesi kaçmayı başarmış ve Murviedrolulara haber vermişti. Halk Mağribilerin peşine düşmüş, bu sefer onlar Mağribileri esir almışlardı. Yöre halkının eline geçince de Gilete yakınlarında bir köyün Moriskoları olduklarını itiraf etmişlerdi. Lakin bu, Valencia valisinin onların dörde bölünmesi (*descuartizados*) emrini vermesine engel olmamıştı.[156]

"Dilim Hıristiyan, ruhum Müslüman!"

Araplar için hazırlanan bir dizi yasak içinde, kendi dillerini kullanma yasağı da vardı.

1526'da Granada'da verilen karara göre İspanyolca Moriskolar için tek dil olarak belirlenmişti. 1564 yılında Valencia Krallığı'nda ele geçen her türlü Arapça kitabın yakılması emrediliyordu. 1566 yılında ise son olarak Moriskolara İspanyolca öğrenmek için bir üç yıl müddet daha veriliyordu.[157] Pazarda, çarşıda, meydanlarda, sokaklarda Hıristiyan halk tarafından anlaşılmayan Arapça bir tehdit olarak görülmeye başlamıştı. Artık Moriskoların sadece İspanyolca kullanmaları gerekiyordu. Pek çok yasak gibi bu da kapılı kapılar ardında önüne set çekilemeyecek bir yasak olarak kalmaya mahkûmdu. İnsanları anadillerini unutup bambaşka bir dili konuşmaya zorlamak da insafsızca bir talepti. Las Alpujarras ayaklanmasında Aben Daud "Arap dilini kaybeden, kanununu kaybeder" diyerek dilin yok olmasının kültürü de beraberinde karanlık bir kuyuya nasıl sürüklediğini özetle ifade edecektir.

"Müslüman'ın evinde her zaman Arapça konuşulur" İspanyol atasözü ise yine bu kapılı kapılar ardında yaşanan hayatlardan türemiş olmalıydı. Morisko Miguel Jímenez, Engizisyon hücresinde hücre arkadaşları tarafından Arapça konuşmakla suçlanınca "Tanrı'nın kendisine bu dili verdiğini ve onu bırakması gerekmediğini" söyler.[158] Francisco Ramírez ise şahitlerin önünde, belki de hiç kendisini Engizisyon'a şikâyet edeceklerini aklına getirmeden şöyle cesurca meydan okumuştu: "Dilim Hıristiyan, ruhum Müslüman."[159]

Aile içinden Engizisyon'a yapılan şikâyetlere örnek teşkil eden bir duruma bakalım. Eski Hıristiyan bir kadın, kocasının "kendisine geceleri Arapça öğrettiğini" belirtir. Kadın öğrenmek istememesine rağmen, kocası ısrar etmektedir ve "eğer Arapça bilmediğini bilse onunla evlenmemiş olacağını" dile getirmiştir. Ayrıca koca, Eski Hıristiyan olan karısının diğerleriyle toplanıp ayine gitmesine karşı çıkar ve kadın bir gün kocasından ayine gitmek için izin istediğinde, kocası ona "eğer gidecek olursa kemiklerini kıracağını" söyler. Başka bir şahide göre Arcos'lu bir Morisko eşine dua etmesini öğretir.[160]

Arapça konuşmanın yasaklanması, Moriskoların diğer dindaşlarıyla irtibatlarına sekte vurulması demekti. Özellikle de büyük bir tehlike arz ettiğine inandıkları Mağrip'teki Müslümanlarla. Böylelikle kendilerine karşı yapılan komplolardan da haberdar olabileceklerdi. San Luis Bertrán ise "Müslümanlara Arapça konuşmalarının yasaklanması, ceza olarak da bizim halk dilimizi konuşup anlayana kadar hem erkekler, hem kadınlara evlenme yasağı konulması" gerektiğini bildiriyordu.[161] Arapça kitaplar, özellikle de din kitaplarının bulundurulması tamamen yasaktı. Bunlar Aragon'dan gizli gizli getiriliyordu.

İspanyolların *Algarabía* dedikleri, Al-Arabiyye, yani Arapça zaman içinde anlam değişikliğine uğramıştı. Moriskoların konuştukları bu dil, değişimi esnasında bu grubun toplumsal olarak dışlanma sebeplerini de barındırmaya devam etti. Bugün bile hâlâ İspanyol dilinde kelimenin içerdiği farklı anlamlar dönemin Morisko sorununu dile getirir. *Algarabía* ne olduğunu anlaşılmayan yazılı ya da sözlü konuşmalardır. Hızla konuşmak ve ne olduğu anlaşılmayacak şekilde kelimeleri yutmak da aynı kelimeyle ifade edilir. Ayrıca birkaç kişinin aynı anda konuşması ve kaos yaratması da modern İspanyolcada aynı kelimeyle anlatılır.

Öte yandan Arapça öğrenmenin gereği de savunulmuştur. Moriskolara hitap edebilmek için onlara kendi dillerinde yaklaşıp kalplerini fethetmek gerekir. Aynen, ilk İspanyol dili gramer kitabını yazan Nebrija'nın Yenidünya'daki yerlileri kazanmak ve amaçlarını deşifre etmek için onların dillerinin öğrenilmesi gerektiğini iddia ettiği gibi.

Keşiş Pedro de Alcalá'nın bu amaçla yazdığı kitabın başlığı bile bizi bunu gösterir niteliktedir: *El arte para ligeramente saver la lengua arabiga y el vocabulista arábigo*: Arap dilini ve kelime dağarcığını yüzeysel olarak bilme/öğrenme sanatı.

"Konuşmayacaksın, çünkü Aragon'dasın"

Aragon Engizisyonu'nun ne denli sert olduğu işte bu atasözünde ölümsüzleşmişti. Oysaki Aragon ve Valencia topraklarının senyörleri, tarlalarında çalışan Moriskoların Engizisyon'a karşı en sağlam kaleleri olmuşlardı. Senyörler bu kadar düşük ücretle çalışıp çalışkanlıklarıyla ün salan, dolayısıyla kendileri için pek faydalı olan bu kesime kol kanat germek zorunda hissetmişlerdi kendilerini. Aragon Krallığı içinde Müslümanlar Ebro Vadisi'nde, Zaragoza çevresinde yoğun olarak bulunuyorlardı. II. Felipe bunların Pirene sınırları için büyük bir tehlike oluşturan Huguenotlarla (Fransız Protestanları) birlik olmalarından korkuyordu. Valencia Krallığı'nda ise Moriskolar tarım yapılan bölgelerde ve dağlık alanlarda yaşıyorlardı. II. Felipe Moriskoları olabildiğince kuzeye itmeye çalışacaktı.

Tarımın can damarı olan Müslüman Araplar burada senyörleri tarafından kollanıyorlardı.[162] Çalışkan, azla kanaat eden, uysal işçiler olarak her zaman tercih sebebiydiler ve efendileri de onlar için savaşmakta kararlıydı. Küçük işlere bakan, kötü beslenen, az para harcayan, şarap içmeyen –bu da en büyük avantajları olarak gösteriliyordu– bir halk olarak biliniyorlardı. Engizisyon'la yapılan müzakerelerde bu Müslümanları din değiştirme zorunluluğundan kurtaramasalar da en azından onlar için bazı avantajlar sağlamışlardı. 1526 Ocak ayının sonunda 40.000 *escudo* karşılığında 10 yıl boyunca kendi dillerini ve kıyafetlerini kullanmak hakkını kazanmışlardı.[163]

Moriskoların çalışkanlığı ve az ücret talep etmesi Eski Hıristiyanları iş dünyasında rekabete itmişti. Kendileri için yaşanılmaz sayılacak şartlarda yaşamaları, kabul edilmeyecek şartları kabul etmeleri Eski Hıristiyanları çileden çıkarıyordu. Diğer bir taraftan Aragon'daki toprak sahiplerinin başı derde girmeye başlamıştı. Müslüman işçilerini kanatları altına almak ve

onlara Engizisyon tarafından yasaklanan pek çok özgürlüğü sunmakla suçlu konumuna düşmüşlerdi. 1568 yılında Aragon Krallığı'nın amirali Don Sancho de Cardona, emrinde çalışan Moriskoların bir cami açmasına ve Ramazan ayında oruç tutmasına izin verdiği için yargılanmıştı. Kendisine yemin ettirilerek bu davranışlardan vazgeçmesi sağlanmış, ayrıca 2000 duka da para cezası verilmişti.[164] Amiral Cardona'nın adamlarından biri olan Fenollara, genel olarak Moriskoların senyörlerinin kendi topraklarında uygulanan bu Engizisyon dehşetine karşı çıktıklarını, 1544 yılında yeterince etkili bir şekilde ifade ediyordu. Vaftiz edilmek ve boğazlanmak arasında kalan bu Moriskolar haklı olarak vaftiz bile olmadan Kuzey Afrika'ya kaçıyorlardı. Böylelikle hem amiral topraklarından aldığı geliri kaybediyor, hem de Majesteleri büyük bir tebaasını yitirmiş oluyordu.[165] Ama Engizisyon takibinde ısrarlıydı. Valencia'daki Engizisyon mahkemesi 1586-1595 yılları arasında kendisini Yeni Hıristiyanları takip etmeye adamıştı. Faaliyetlerinin yüzde 84'ü gizli Müslümanları kovalamaktan ibaretti.[166]

Valle de Ricote'de yaşayan Murcialı Moriskolar için kovulmak hepsinden acı olmuştu. Zaten en son buranın halkı kovulmuştu. Ne de olsa son ana kadar iyi Hıristiyanlar olduklarını göstermişlerdi ve İspanya'dan kâfir sıfatıyla kovulmak istemiyorlardı.[167] Arşiv belgeleri bu halkın dini otoriteler tarafından değil, askeri otoriteler tarafından kovulduğunu doğrular.

Zeytinyağı ve domuz yağının düellosu

Moriskolar ve Eski Hıristiyanların sosyal çekişmesi masada da kendini gösteriyor, Katolikler dinlerine yeni geçen Müslümanları damak zevkindeki farklar sebebiyle mahkemeye getiriyorlardı. Hıristiyanlar yemeklerinde domuz yağı kullanmayı tercih ederlerken Moriskolar alışık oldukları üzere zeytinyağı kullanmaya devam ediyorlardı. Bu da komşular için isyan edecek yeni bir mesele yaratmış oluyordu. Zeytinyağının kötü koktuğunu ve çok rahatsız olduklarını beyan etmek üzere Engizisyon kapılarına gitmişlerdi.[168]

Domuz eti doğal olarak en problemli yiyecekti. Pek çok Yeni Hıristiyan sadece gösteriş olsun diye kasaptan domuz eti alıyor ve tüketmiyordu.

Moriskoların bu gösteriş dışında asla köy kasabından et almadıklarını, hayvanları evlerinde İslami usule göre kestikleri kimsenin gözünden kaçmıyordu. Pek tabii sadece helal hayvanlardı kestikleri. Domuz etini ise yemek bir yana, koklamaya bile dayanamıyorlardı. Bu zaafları da doğal olarak onları hemen ele veriyordu. Komşularını domuz eti yemeye zorlamak Eski Hıristiyanların en sık uyguladıkları sınavlardan biriydi. Katolikler Morisko komşularının küçük çocuklarını sırf kötülük olsun diye evlerine çağırıp onlara gizli gizli domuz eti yediriyorlar, çocuklar ise ne yediklerinin bilincinde olmuyorlardı. Ayrıca komşularını ramazan ayında yemeğe davet etmek, onların gerçekten din değiştirip değiştirmediklerini ölçmek isteyen eski Hıristiyanlar arasında hayli yaygındı.

Katolik İspanyolların milli yemeği sayılan ve nohut, domuz eti ve sebzeyle yapılan bir tencere yemeği olan *olla* da Müslüman ve Hıristiyanları ayıran bir yiyecek haline gelmişti. Takıntılı Eski Hıristiyanlar Morisko komşularının *olla*'larına sadece soğan ve zeytinyağı kattıklarını görüp şüpheye düşüyorlardı. Quevedo, *Bir Dolandırıcının Hayatı'*nda bu konuyu hicvetmekten alamaz kendisini. Kahramanımız Pablos kaldığı pansiyonun sahibini anlatırken, gizli Müslümanların domuza gösterdikleri tepkiyi ele alır: "Ev sahibi Tanrı'ya gerçekten değil de gösteriş olsun diye inananlardandı. Bu insanlara yarı-Müslüman derler. Bu cins insanlar ya da koca burunlarıyla domuz eti koklayan insanlar hiç de az değildir."[169]

Saplantılı Eski Hıristiyanlara domuz eti yediğini, dolayısıyla içten bir Hıristiyan olduğunu ispatlamaya çalışan Yeni Hıristiyanların Portekiz gastronomisine hediye ettikleri çok anlamlı bir yiyecek olan *alheira*'yı unutmayalım. Eski Hıristiyanlar sucuklarını yapıp damlara astıklarında, Hıristiyanlıklarını sorgulayanlara cevap veren Yeni Hıristiyanlar onları uzaktan kandırmayı başarmışlardı. Onlar gibi doldurup astıkları sucuklara domuz eti yerine pirinç ve baharat başta olmak üzere evde bulduklarını koymuşlardı. Böylece hem üzerlerindeki şüphe dalgalarını uzaklaştırmış, hem de bugün Portekiz masalarında tüketilen çok leziz bir şarküteri ürününe hayat vermişlerdi: *alheira*'ya.

II

Üç anlatı

1

Vaka anlatıları

Tarih, şövalye romansları okurken/dinlerken kendilerini bu dünyanın içinde buluveren, aklı dinledikleri hikâyelerin dünyasıyla özdeşleşenlerden sıkça söz eder. Portekizli bir koca, eve geldiğinde karısını gözyaşları içinde bulur. Kadın okuduğu şövalye romansının kahramanının ölmesi üzerine gözyaşlarına gark olmuştur. XVI. yüzyılda bir Norman arazi sahibi, Sieur de Gouberville, yağmur yağdığı zaman köylülere yüksek sesle *Amadis de Gaula* okur. Herkesin can kulağıyla, hayal dünyasının orta yerinde bir oraya bir buraya salınarak dinlediği anlatılardır bunlar. Okurları, –daha ziyade dinleyicileri– ise her kesimden, her sınıftan, her kültür düzeyinden insanlardır: Fakirler, zenginler, okuryazarlar, okuma yazması olmayanlar... [1] Hanlar gibi farklı dünyalara ait insanları kış günleri aynı ateş etrafında, yaz gecelerinde aynı ay ışığının altında birleştirebilen hikâyelerdir bunlar.

Edebiyat tarihinin kaydettiği en meşhur örnek ise *Don Quijote*'nin ta kendisidir. Okuduğu şövalye romanslarından "beyni sulanan" kahramanımız Ortaçağ'ın geride kalıp Yeniçağ'ın ortasına gelindiği bu dönemde romansların, *novella'*ların ve diğer fantastik hikâyelerin okur/dinleyici kitleleri üzerindeki sıra dışı etkisini ölümsüzleştirir. Bu anlatılar gerçekten de okuma yazma oranının hayli düşük olduğu İspanya'da bile toplu okumalarla pek çok insana ulaşmış, büyük kitleleri avcunun içine almıştır. IV. Felipe'nin kahkahalarla gülen bir öğrenci görünce "Ya delirmiş ya da *Don Quijote* okuyor" demesi kâğıt üzerinden yayılan eserlerin devrin insanını ne denli etkilediğini, halkın nabzını yakalamayı başaran yazının nelere kadir olduğunu göstermesi açısından ideal bir örnektir.

İslam'ın Türkler aracılığıyla Balkanlar ve Akdeniz üzerinden Avrupa topraklarına yayılması, bu korkunun oluştuğu bölgelerde düşmanı anlatan eserlerin kaleme alınıp hızla çoğalmasına yol açmıştır. XVI. yüzyılda tehlikenin sabit kaldığı İber Yarımadası'nda ise "vaka anlatısı" olarak çevirebileceğimiz *relación de sucesos*, çoğu zaman meydana gelmiş ya da meydana gelmesi olası bir olayın üzerine, yazarın hayal gücünü kullandığı, uydurmalar/eklemeler yaparak olayı renklendirdiği anlatılardan ibaret olan bir tür olarak ön plana çıkmıştır. Haber vermek amacıyla kullanıldığı gibi, zaman zaman hoş vakit geçirtmeyi ve okuru/dinleyiciyi eğlendirmeyi de amaçlayan bu tür, konuya göre bazen fantastik öğeleri de içerip haber amacından hayli sapar ve bir edebi türe dönüşür.

Türklere ve Mağriplilere dair *relación*'ların Madrid ve Barcelona'nın yanı sıra Sevilla, Zaragoza, San Sebastian'da da basılması, okur kitlesinin ne denli geniş olduğunu gösterdiği gibi, tehlikenin söz konusu olmadığı şehirlerde bile –Atlas Okyanusu'na kıyısı olan San Sebastian gibi– merakla takip edildiğini ortaya koyar. Bu *relación'*lar tek bir konuyu ele aldıkları gibi tek bir savaşı anlatan ve farklı şehirlerde basılan seriler de olabilirler. 1582 yılına ait bir anlatının son satırında yazar olayları bu kitapçıklara sığdıramayışının sebebini şöyle açıklar: "Bu *relación*'a haberi getirilen ilginç olayların hepsi sığmadığından (özellikle de son postada), bunlar gelecek hafta tamamlanmaya çalışılacaktır."[2]

Relación'lar genel olarak iki kategoride toplanabilir: Birinci gruba giren eserler, şövalye romansları özellikleri gösteren, bilgilendirmekten ziyade eğlendirmek amacı güden, gerçekten uzak olaylar anlatan *relación*'lardır. İkinci gruba girenler de meydana gelen bir vaka üzerine –genellikle bir savaş–, biraz da yazarın şahsi –zaman zaman da abartılı– yorumlarını eklemeyi unutmadan süslediği anlatılardır.

Coğrafi olarak ele alındığında ise özellikle Avusturya-Osmanlı toprakları arasında her daim sorun yaratan bölgelerin ve de Akdeniz'in başı çektiği görülür. İnebahtı ve II. Viyana Kuşatması sonraları üzerinde en çok *relación* yazılan vakalardandır. 1565 Malta Seferi de üzerine en çok *relación* hazırlanan konulardan biridir. Ne de olsa Üstadıazam (*gran maestro*) komutasındaki saflar tam şövalye romanslarına konu olabilecek epik ve neredeyse mitik bir direniş göstermiştir. *Relación*'lar zaman zaman daha

önce yazılmış –ya da yazarın yazıldığını iddia ettiği– mektupları da barındırır. Sözgelimi, 1687 tarihli bir *relación*'un arkasında 18 Eylül'de Pera'dan yazıldığı iddia edilen bir mektup da vardır.[3]

Kehanetler ve felaketler

Relación'lar içinde en çok okur çeken anlatılar, muhtemelen felaketler ve doğaüstü olaylarla bağlantılı olarak Türklerin cezalandırıldığı eserlerdi. Deprem, yangın, sel, fırtına gibi olaylar Tanrı'nın gazabını üzerlerine çeken bu "kâfirlerin" hak ettiklerini sonunda buldukları vakalar olarak açıklanırdı. *Milagro* (mucize) kabilinden olaylar ise doğayla bağlantılı olduklarından *prodigio* olarak anılıyorlardı. Etimolojisi Cicero'ya dayanan ve *porro dicere, pre-dicere* (önceden söylemek) sözcüklerinden gelen *prodigio*'lar kehanetleri anlatırlardı. Aslında kuyrukluyıldız vakalarının fantastik anlatımları olup gökyüzünde, Osmanlı İmparatorluğu'nun yok olacağı anlamına gelen dört kollu bir haçın belirmesi gibi hikâyeler bu sınıfa girerdi. Türk ve Müslüman karşıtı gruplar arasında büyük bir hızla yayıldığından şüphe olmayan bu apokaliptik ve eskatolojik parçaların hepsi kitlelerin moralini yükseltmek amacıyla kullanılırdı.

Bu tür yayınların başlıkları bile içeriklerinin ne tür bir propaganda amacıyla oluşturulduğunu anlatmaya yeter. Aşağıdaki başlık bu anlatıların uzun cümlelerle içeriklerini nasıl özetlediklerini gösterdiği gibi, İstanbul'da meydana gelen/geldiği iddia edilen meşum olayların ne amaçla kullanıldığına dair ipuçları verir:

> İstanbul'da görülen mucizeler ve harika alametler üzerine söylev. Ve şehirde hüküm süren veba ve ölümler. Ve kasırgalar ve depremler, yeniçerilerin ayaklanması, evlerin ve malikânelerin yıkılması ve bu şehrin ve imparatorunun şu anda içinde bulunduğu sefil durum. Ordusunun Pers topraklarında mahvolması, son birkaç günde alınan diğer haberler, karada ve denizde yenilen ordusuna levazım taşıyan büyük kadırga, gemi ve insan kayıpları.[4]

Üçüncü sayfa haberleri niteliğindeki bu haberler ilginç bir şekilde pek çok farklı *relación*'da tekrarlanmaktadır. Söz konusu anlatı Venedikli tüccar Guido Uvaldo'nun mektubundan alınan bir bölümdür. İstanbul, Pera'dan kardeşi Roma'daki Venedik elçisinin uşağı Francisco Uvaldo'ya yazmıştır. Mektubu İspanyolcaya Pedro de Dueñas çevirmiştir. Çevirmekle kalmamış, sonuna da bir Arapça *pronóstico* eklemiştir. Kelimeyi "tahmin" ya da "kehanet" anlamında kullandığı anlaşılıyor. Dueñas bütün bunları Madrid'de, metinden kim olduğu anlaşılmayan "Zatı Samilerinin uşağı Ambrosio del Barco"ya göndermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunun geldiğine dair kehanetler karabatak gibiydi. Düzensiz aralıklarla su yüzüne çıkıyor, sonra yok oluyor, hiç beklenmedik bir anda yeniden beliriyordu. 1596 Eylülü'nde Avrupa'daki söylentiler yeniden canlanmıştı. Fugger'den Roma'ya gönderilen bir mektup şu iddiayı taşıyordu: "Az sonra burada Osmanlı İmparatorluğu'nun ve tahtta oturan Türk İmparatoru III. Mehmed'in çok geçmeden ortadan kalkacaklarını ve İstanbul'un Hıristiyanların eline geçeceğini bildiren bir el ilanı basılacaktır. Bütün peygamberlerin ve de mukaddes kitapların, aynı zamanda Türklerin kehanetlerine göre bu, 1597'de ya da ondan biraz sonra gerçekleşecektir."[5]

Türklerin yenilgilerine dair haberler Avrupa'da moralleri yükseltiyordu. Avrupa'da dağıtılan gazeteler 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın çıktığı başarılı Irakeyn Seferi'ni, Safevilerin zaferi olarak aktarıyordu. *Newe Zeyttung von Kayserlicher Maiestat, von dem Turcken, und von dem grossen Sophi* (Majesteleri Kayzer, Sultan ve Yüce Safevi Şahı'ndan Haberler) başlıklı 1535 yılına ait bir gazete, İran topraklarında Türklerin nasıl hastalığa yakalandıklarını ve Safeviler tarafından bozguna uğratıldıklarını yazıyordu. Bu gazetenin verdiği haberlerin mahiyeti ise bunu takip eden satırlardan anlaşılıyordu zaten: Bu karışıklıktan faydalanan Alman ordusu her an düşmesi beklenen İstanbul'a doğru ilerliyordu![6] 1536'da da benzer haberler yayılmaktaydı. Bu konuda esas çarpıcı olan tam yetmiş yıl sonra, aynı uydurma haberlerin, yani Şah Abbas'ın Türklere karşı zaferlerinin çok büyük bir mutlulukla yayılmaya devam etmesiydi.[7]

Gökyüzünde beliren kanlı hançer

Bu anlatının detaylarına inince satır aralarına gizlenmiş olan propagandayı çözmek hayli kolaylaşır. *Relación*'a göre, kasım ayının dokuzunda İstanbul'da, Pera'da mucizevi belirtiler ve çeşitli şekillerde kuyrukluyıldızlar hasıl olur ve bu da Türk'e (padişaha) yeterince anlam ifade eder. Kâhinleri ve bilgeleri padişaha çeşitli yorumlarda bulunurlar. Sultanın gururunu okşamak için hepsi de bu karanlık olayları çok farklı şekilde yorumlarlar. Gökyüzünde meydana gelen belirtiler arasında en ilgi çekici ve en çok korku saçanı, kanlı bir hançer tutan bir koldur. Hançerin ucu Büyük Cami'nin tepesindeki hilale dokunmaktadır. Bu bahsi geçen Büyük Cami'nin Hıristiyanların zamanında kilise olan Ayasofya olduğunu belirtiyor yazar. Olay gecenin birinde cereyan eder ve hançer gökkubbede üç saat boyunca böylece asılı kalır. Sonra da güzel bir avuç şeklini alır ve parmağının ucuyla batıyı gösterir. Yavaş yavaş kaybolup gider ve güneş çıkana dek bir daha görünmez. Bu birkaç gün boyunca böyle sürer. Bütün bu süre boyunca "bu barbarlar" (Türkler) bu olaydan pek rahatsız olup farklı yorumlar yapmaya devam ederler. Tüm bunlardan sonra bir akşam hayli "melankolik" olan Büyük Türk biraz rahatlamak için Marmara Denizi kıyısına gider. Gökyüzünün pek açık olduğu bir anda birdenbire korkunç bir fırtınaya yakalanır. Az kalsın boğulacaktır ve büyük bir şans eseri kurtulur. Saraydan gelen bir kayıkla saraya döner. Tam aslan kafeslerinin önünden geçerken bir aslan kükreyerek dışarı çıkar. Sultan ve maiyetindekiler aslanın nasıl çıktığını anlayamadan kaçmaya başlarlar. Bu esnada padişahın başından sarığı (*turbante*) düşer, aslan onları kovalamaya devam eder ve sultanın sarığını kaparak kafesine geri döner ve orada pençeleriyle sarığı parça parça yapar.

Başka bir *relación*'a göre, diğer bir gün Büyük Türk halkla birlikte camiye gider. Hocalar dualarını ederken, mihrabı örten seccade alev alır. Bu altın ve değerli taşlarla süslü paha biçilmez seccade "nasıl olduğu anlaşılmaz bir şekilde" yanıverir. Bu da büyük bir "skandal ve korku" yaratır. Tüm bunlar yetmiyormuş gibi, aynı günün gecesi Medine şehrinden gelen bir ulak başimamın mektuplarını getirir. Mektupta anlatıldığı üzere üç gün boyunca Hz. Muhammed'in mezarından gürlemeler ve ulumalar duyulmuştur. Birdenbire "pek değerli ve ince süslemeli olan" mezarın kulesi yıkılır. Aynı şekilde, Türk'ün sarayının ana kapısını tutan, yazara göre "Osmanlı Mehmed"in, yani Fatih'in eseri olan ve "uzun yıllardır burada bulunan" sütunlar da yıkılıp parça parça olur. Bundan on-on iki gün sonra ücretleri

ödenmediği için yeniçeriler ayaklanırlar, aralarında Yahudilerin evleri de olan iki yüzden fazla evi yağmalayıp yakarlar; David Morfu ve Abraham de Damasco'yu (Suriyeli Avram) öldürürler. Sarayın hazinesini ateşe verirler. Yeniçerilerin sebep oldukları olaylarla ilgili satırlar uzarken İran topraklarından başka kötü bir haber gelir. Safeviler Osmanlı İmparatorluğu'yla yapılan savaşta on beş binden fazla Türk'ü öldürmüşlerdir. Aynı gün bir mektup daha ulaşır. Malta kadırgaları beş-altı yeri yağmalamış, pek çok esir almıştır. Tam bu esnada araya korsan hikâyelerini çağrıştıran bir anlatı girer. İki gemiyle korsanlığa çıkan Pirameto Caramano, Sicilya açıklarında görülür. Napoli'den gelen kadırgalar Kahire'den getirdikleri *garrama*'yı ele geçirmişlerdir. Bununla birlikte Kahire kadısını, beraberinde karısı ve pek güzel olan kızını da esir ederler.

Yukarıdaki *relación*'u çözümleyecek olursak, gökyüzünde beliren ve gizemli bir el tarafından tutulan hançerin yüzyıllar önce şövalye romanslarında imge olarak kullanıldığını hatırlarız. Arthur romanslarının neredeyse başkahramanlarından biri sayılan Excalibur adlı sihirli kılıcın ilk defa görünmesi de aynı şekilde olmuştur. Bir gün Arthur göl kenarında kaybettiği kılıcının yenisini nasıl bulabileceğini düşünürken birden beyaz kumaşa sarılı bir elin ve kolun su üzerinde yükseldiğini görür. Hemen yanında beliren Göl Kraliçesi bu elin uzattığı mücevherlerle süslü kılıcın kendisi için hazırlandığını söyler.[8] Hançerli elin belirmesi, büyük bir ihtimalle Avrupa'nın birçok ülkesinde olduğu gibi İspanya'da da pek çok hayran bulan bu romansa bir gönderme, Excalibur'u Arthur'a getiren elin çirkin bir parodisidir.

Ve daha başka felaketler

Son olarak, *relación*'da kullanılan Büyük Türk'ün "melankolik" olması ise hayli ilginç bir tekrar olarak çıkar karşımıza. 1550'li yıllarda *aviso*'larda[9] (haber) resmedilen güçten düşmüş, melankolik bir Kanuni'yi çağrıştıran bir tasvirdir bu. Hürrem'in kendisini maslıkla avuttuğu yazılan bu haberleri toplayanların, sarayın kapalı kapılarının ardında olanları maharetle çekip çıkarıp kıtanın diğer ucuna postaladıklarına şahit olunur. Kanuni, melankolik, tedirgin, gergin, sadece geçmişin hüznüne değil, geleceğin

telaşına kapılmış bir hükümdar olarak sunulur ve bu tasvir de diğer ayrıntılarla birlikte çöken imparatorluğun bir parçası olarak tabloyu tamamlar.

1582 yılına ait başka bir *relación* İstanbul'da kısa zamanda yayılan yangınlardan bahseder. Yazarın Eski Saray'da (Saray-ı Atik) başladığını ve sarayın büyük bir kısmını harap ettiğini iddia ettiği yangın bir felaket belirtisidir. "Ülke öyle etkili bir yıkım ve öyle büyük bir sefalet içinde ki, çok sayıda Türk tüccar bir daha hiç dönmemek üzere kenti terk ediyor. Diğerleri de aylar önce mallarını Asya'ya kaçırıp kurtarmaya başladılar. Halk arasında söylendiğine göre onların (Türklerin) Avrupa'dan çıkmaları Tanrı'nın dileğiymiş" yorumunda bulunur.[10] Pers ülkesinde batan dört şehir, Kahire'de veba, İstanbul'da meydana gelen pek büyük fırtına gibi konular da okura iletilmiştir. Lizbon'da Ajuda Kütüphanesi'nde bulunan *relación*'lar arasında Osmanlı sınırları içinde meydana gelen depremleri konu alanlar bulunmaktadır.

Bütün bu doğaüstü anlatıların 1580'lere denk gelmesi ise, kronolojik olarak bakıldığında açıklanması kolay bir ayrıntıdır. 1580'de Portekiz'i de topraklarına katan II. Felipe, İber Yarımadası'nda Katolik dünyayı çatısı altında birleştirmiştir. Yenilmez donanmanın İngiltere karşısındaki korkunç yenilgisi, hazinenin uzun ve sonuç getirmeyen savaşlarda tüketilmesi, ağır vergiler, sahilleri tehdit eden Türk ve Mağripli korsanlara kalıcı bir çözüm bulunamaması ile halkın moralinin dibe vurduğu bir zamanda Osmanlı'nın çökeceğine delalet eden bu garip olaylar yarımada halkının moralini yükseltmek konusunda hayli başarılı olmuş olmalıdır.

Preveze Savaşı sonrasında, Napoli kral naibi Don Pedro de Toledo, Levant'tan gelen mektuplardan ilginç bir haberi paylaşıyordu. Ragusa üzerinden gelen haberler arasında Balkan semalarında parlak bir ışığın belirdiği anlatılıyordu. 20 Eylül tarihli bu mektupta, aynı ayın on üçünde, perşembe gecesi saat 1'de doğuda, gökyüzünde bir haç işaretinin beliriverdiği ve haçın kocaman ve bembeyaz olduğu da iddia ediliyordu. Sonra bu haç kızıllaşmış ve buralarda (Balkanlar'da) yaşayan halkın şaşkın bakışları arasında aşağı kayıp gözden kaybolmuştu.

Relación'lar ve şövalye romansları

İlginç bir şekilde bu dönemde çıkan *relación*'lar şövalye romanslarının tüm özelliklerini taşır ve hiçbiri Arthur romanslarından daha az heyecanlı değildir. İspanya'da en çok okunan romansların en güvenilir listesini bize Cervantes verir: Berber Nicolas ve papazı bu romansları okurken aklını kaçırdığını düşündükleri için *Don Quijote*'yi odasına kapatıp kitaplarını ateşe atarlar. *Amadis de Gaula*'dan *Palmerin de Inglaterra*'ya uzanan bu geniş yelpazedeki romansların Türkleri anlatan *relación*'larla konu ve biçim açısından benzerliği gerçekten dikkate şayandır. Ortaçağ şövalye romanslarının beş temel özellik ve temasına baktığımızda, hepsinin *relación'*larda da mevcut olduğunu görürüz: Yolculuk, aşk, erdem, insan ve Tanrı ilişkisi, doğaüstü yaratıklar ve olaylar. Bu anlatılarda İstanbul adeta hayali başkent Camelot gibidir. İnsan yiyen canavarlar, ruhunu şeytana satmak isteyenler, Tanrı adına ölenler...

Şövalye romanslarında kahramanımızın cesaretini ölçmek için bir araç olarak hikâye örgüsüne giren canavarlar, –yukarıda da söylediğimiz gibi– bu anlatılarda artık Osmanlı İmparatorluğu'nun son nefesini verdiğinin timsalidirler. Bu bağlamda 1607 yılında basılan bir *relación*, Almancadan İspanyolcaya çevrilmiş olması açısından ilginçtir. Arnavutluk sahillerinde Gelda adlı bir şehirde doğan korkunç bir canavar manzum olarak anlatılmaktadır. Klasik olarak Dalmaçya sahillerine dair anlatıların pek revaçta olmadığı devrin İspanyol yazınında bu coğrafyaya dair uydurulan hikâyelerin Almanya üzerinden gitmesi daha anlaşılır bir durumdur. Sloven tarihçi Jezernik Božidar'in *Vahşi Avrupa* adlı harika çalışmasında incelediği gibi, Karadağ ve Arnavutluk başta olmak üzere Dalmaçya bölgesinde, buranın sert mizaçlı insanı masallara kötü kahraman olur ve doğaüstü olmasa da doğaya aykırı özellikleriyle sözlü ve yazılı anlatımda ölümsüzleşir. Memelerini sırtlarına kadar uzatarak sırtlarında taşıdıkları çocukları emziren Karadağlı anneler, 1854 gibi geç bir tarihte yayımlanan meşhur *Albanische Studien* kitabında yer alan keçi kuyruklu ve atkuyruklu Arnavutlar gibi fantastik anlatılar sıkça gündeme gelir.[11]

Özellikle mühtedileri konu alan eserlerde bu özellikler bir arada bulunur. Ortaçağ İspanyası'ndaki Müslüman imgeleminin devamı sayılabilecek bir

çizgide kurgulanan hikâyelerde ölüm ölümsüzlüğe ulaşmak için bir araç olarak karşımıza çıkar. Hatta ölüm bir savunma sistemi olarak bile algılanabilir. Nefsin sınanmasını bu dairenin ortasına yerleştiren aşk ve yasak teması ise *Sir Gawain and the Green Knight*'ta (Sir Gawain ve Yeşil Şövalye) olduğundan farksız bir şekilde işlenir.[12] Dinden dönenlerin başrol oynadıkları bu *relación*'larda Katoliklik, aşk ve şehitlik üçgeni, şövalye romanslarındaki lord-lordun karısı ve şövalye üçgeninin uhrevi versiyonudur. Dinler arası aşkın çatıyı oluşturduğu bu anlatıların pek tabii hepsinde de Katolik inancın en gerçek, en ortodoks, yani en doğru yol olduğu vurgulanır. Korsanlar tarafından ele geçirilen Hıristiyanlar, onlarla evlenmek için din değiştiren Müslümanlar ve İslam'ı terk ettiği için dindaşları tarafından öldürülen mürtediler etrafında dönen hikâyelerde Avrupa'da arketip Türk ve Müslüman özellikleri sayılabilecek şehvet, kibir ve zulmü ince ince işlerler.

Hoş ve nahoş ölümler

Şövalye romanslarındaki hükümdarların ve şövalyelerin ölüm tasvirleriyle, *relación*'lardaki sultan ölümleri karşılaştırıldığında anlatıların edebi yanından çok propaganda özellikleri hemen kendini gösterir. Romanslardaki başkahramanların masalsı ölümlerine kıyasla, sultanların akıl almayacak bir şekilde, zaman zaman doğaüstü özellikler sergileyen, ancak çoğu zaman da olabildiğince çirkin ve grotesk ölümleri, okura ne amaçla sunulduklarını bir kez daha hatırlatır gibidir. Tam bu esnada Arthur'un romantik ölüm tasvirini hatırlayalım. Arthur ölmek üzere olduğunu hissedince Sir Bedivere'den kendisini göle götürmesini ister. Kıyıda simsiyah bir gemi belirir. Geminin içinde altından giysileriyle yas tutanlar ve altın taçlarıyla Arthur'u kollamaya ant içen üç güzel kraliçe vardır.[13] Bedivere Arthur'u onlara teslim eder. Arthur altın renkli kumaşlarla örtülü yataklardan birine uzanır, altın taçlı üç kraliçe yanına gelir ve gemi onu alıp uzaklara götürür. Sarı Saltık'ın ölümü de neredeyse bu romanslardaki ölümleri çağrıştırır. Gaziler kendisini kefenleyip tabuta koyduktan sonra tabut havaya kalkar ve musalla taşına kadar kimsecikler dokunmadan gider.[14]

Şimdi de 1621 yılına ait bir *relación*'da sultanın sadece üç yıl hüküm sürdükten sonra nasıl korkunç bir şekilde öldüğünü anlatan bölüme bakalım. Türklerin, özellikle de sultanların ölümlerine dair anlatılara karışan edebi öğeler, onları Doğu masallarına çevirir. Anonim yazar padişahın adını yanlış verir ve Sultan Süleyman Bayezid der. Zaten anlatı da fantastik özellikler taşır: "Burun delikleri şişti, vücudunun dört bir yanında lekeler çıktı. Öyle kötü kokuyordu ki, kimsecikler bu kokuya dayanamıyordu."[15] Bütün bu nahoş tasvirler arkasında aslında göründüğünden çok daha derin anlamlar gizlidir. Başkahramanlarının iyi Hıristiyanlar olduğu, insanın Tanrı'nın yolundan gittiği romanslardaki bu tatlı ve huzurlu ölümlere kıyasla sultanların anlaşılmaz bir şekilde cezalandırılması, İber Yarımadası'ndaki okurun/dinleyicinin bu "kâfirlerin" korkunç ölümleri hak ettiğini, Tanrı'nın tüm bu cezalarının da aslında Osmanlı'nın kaçınılmaz sona yaklaştığına bir delil olduğunu gösterir.

Kâfirle aşk

Bütün bu korkunç tasvirlerin yanı sıra, özellikle Müslüman topraklarında gerçekleşen ve aşkla sonuçlanan bir Hıristiyan-Müslüman karşılaşması da söz konusudur. Hikâye kahramanlarımızdan Eredia'nın sevdiği erkeğe "Muhammed'in bu kötü dinini bırakıp da benim mükemmel dinime geçerseniz"le başlayan cümlesine benzer ifadeler bu janrın klasiği halini almıştır. "Doğru ve gerçek olan kanun İsa'nındır, seninki ve diğerleri ise sahtedir" söylemi halkın pek cazip bulacağı aşk hikâyeleri üzerinden verilir. Bazen de Müslümanlar Hıristiyan kızlara dünyevi güzellikler sunar, masasına oturtur, güzel yemekler ikram eder ve "özgürlük ve zenginlik" için dininden vazgeçmesini sağlar. Bir din adamının kardeşi olan Valladolid'li bir kızın din değiştirip 26 yıl boyunca bir Müslüman'la evli kalması bunlara sıradan bir örnektir.[16]

Bir esirin San Francisco tarikatından akrabası olan bir din adamına İstanbul'dan gönderdiği, Hıristiyan bir gencin ve Hıristiyan olup gizlice onunla evlenen asilzade bir Türk kızının şehit edilmesinin konu edildiği anlatı başlıklı *relación –relación*'ların başlıkları konularını özetleyecek kadar uzundur– bütün temaları tek anlatıda birleştiren bir eserdir.

Bu dönemde şehitlik mertebesine yükselenlerin *relación*'larda sıkça boy göstermesi pek tabii basit bir tesadüf değildir. Reform karşısında Karşı Reform'u yaratan ve kendini hızla yayılmakta olan Protestanlık ve beraberinde getirdiği diğer mezheplere karşı savunarak tek parça kalmaya çalışan İspanya, kutsal bir imge yaratmak için "kâfir Türk" motifini kullanmıştır. Türklerin elinde can veren Hıristiyanların mitik hikâyeleri Karşı Reform ideolojisinin simgesel olarak sunulmasında birinci dereceden önemli bir rol oynamıştır. Özellikle XVI. yüzyılın son çeyreğine denk gelen bu anlatılar aziz kültüne de hizmet etmiştir.[17]

Meryem Ana'nın insanlara görünmesinin başı çektiği mucizevi olaylar içeren ve Ortaçağ'da kuzeyden güneye Avrupa'nın her bölgesinde halk tarafından heyecanla okunan keramet piyeslerinin (*miracle plays*) bir devamı niteliğinde sayılabilecek olan bu *relación*'larda baş kötü kahramanlar Lutherciler ve heretikler (din sapkınları, zındıklar) değil Türkler ve Müslümanlardır. "Kutsal Katolik inancımızın düşmanı, şeytana uymuş Türkler" ifadesi en sık karşılaşılan kelime öbekleridir. Katolik İspanya, Katolik inancını ve cemaatinin bütünlüğünü korumak için kâfir Türk simgesini kullanırken, birleştirici etkisi olan yeni edebi azizler ve azizeler yaratmaya devam etmiştir.

Doğal olarak bu türde mevcut olan tek ılımlı Müslüman imajı "gerçek inanca dönen Müslüman"dır. Vaftiz edilmiş bir sultan kızı, diğer esirlerle birlikte bir Hıristiyan'ın yardımlarıyla Cezayir'den İspanya'ya gelmeyi başarır. Engizisyon tarafından affedilir. Ya da Hıristiyanlığa geçen bir Mağripli Müslüman tarafından öldürülür ve şehit mertebesine ulaşır. Bu, Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin özellikle XVIII. ve XIX. yüzyılda canlandırmaya çalıştığı "Neomartirizm" (Yeni Şehitler) hareketinin Katolik bir versiyonu gibidir. Ortak yanları, sıradan insanların kâfirlerin sebep olduğu sıradan ölümlerinin propaganda amacıyla şehitlik unvanıyla taçlandırılmasıdır.

1614 yılında Avrupa'da dolaşan bir Fransızca *relación* I. Ahmed'in Hıristiyanlığa geçtiğini anlatır. Anlatının başlığı her şeyi özetler: Türklerin padişahı (*Grand seigneur des Turcs*) Ağustos 1614 tarihinde kehanet kabilinden ve "*admirable*" (takdire şayan) bir rüyet görmüş ve akabinde de

din değiştirmiştir. Padişahın din değiştirme anında yanında olan birisi bunu Fransızcadan Türkçeye çevirmiştir.[18]

Dinden dönen Müslümanlar

1630 yılında basılan ve Türklerin ve Mağriplilerin Hıristiyanlığa geçmesini konu alan üç sayfalık kısa bir *relación* X. ve XI. yüzyıllarda tam anlamıyla olgunlaşmış olan bu Ortaçağ dini piyeslerinin en temel özelliklerini taşır. Ermeni topraklarında bir Dominiken keşiş olan Iacobo de Ambrosi'nin yazdığı iddia edilen bir mektup üzerine kurulan anlatı, yolda giderken nasıl "oralarda yaşayan bir sürü Türk ve Mağriplinin" Katolikliğe geçtiğini anlatır.[19]

Anlatıya göre Ambrosi yolda, Aremoli(?) şehrinden gelen elli Türk ve Mağribi'ye rastlar. Yolda rahibi görünce hemen etrafını sarar ve kendisine özel bir saygı gösterisinde bulunur, ellerini, cüppesini, ayaklarını öpmeye başlarlar. Ambrosi, "kâfirlere", Katolik düşmanları oldukları halde kendisine neden böyle saygı gösterdiklerini sorar: Hz. Muhammed'in mezarının çöktüğü, kemiklerinin ise izine rastlanmadığını söylerler. Böylelikle Müslümanlar arasında inanç sorunları çıktığı, pek çok insanın İslam'a olan inancının sarsıldığı ortaya çıkmıştır. İnananlar ve inanmayanlar bir gün hep birlikte camiye giderler. Orada geçirdikleri iki saatin sonunda caminin duvarındaki çok eski zamanlardan kalma Meryem Ana tasviri imama seslenmeye başlar. Onlara şüphelerinden arınmak ve gerçeği öğrenmek için nehri takip etmelerini, belli bir yerde içinde beyaz, üzerinde siyah giysi olan bir "kuluna" rastlayacaklarını söyler. Bu kulunun söylediklerini yapmalarını, sözlerini doğru kabul etmelerini, ağzından çıkanlara da "kurtuluşa erişmek için sarılmalarını" tavsiye eder. Onlar da buraya geldiklerini ve tam da Meryem Ana'nın bahsettiği özellikleri pederde bulduklarını anlatıp kendilerine "ruhları kaybolup gitmesin diye ne yapmaları gerektiğini söylemesini" isterler. Sonra hep birlikte şehre dönerler. Burada peder önce onları, daha sonraki üç gün içinde de iki yüz kişiyi vaftiz eder. Müslüman kalan Türkler, bu Meryem'in göründüğü camiyi yerle bir etmek isterler, ama güçleri yetmez. Şimdi, rahip bu mucizeler üreten caminin kilise olması için çalışmaktadır. *Relación* keşişin kendilerine yardım etmek üzere papadan Latince bilen rahipler

göndermesini rica etmesiyle sona erer. Bu *relación* genel hatlarıyla bir Ortaçağ kehanet piyesini hatırlatır. Bu tür piyeslerde Meryem Ana bir *deus ex machina* gibi, kendisini yardıma çağıran herkese koşup onları en zor durumlardan kurtarır.

1581 yılında basılan bir *relación* ise Kudüs'te, Golgotha'da canlı canlı yakılan asilzade bir İspanyol kadınının şehitlik hikâyesidir. Kadının İsa'nın çarmıha gerildiği yerde şehitlik mertebesine yükselmesi tamamen semboliktir. İşin failleri "pek Kutsal Katolik inancının düşmanları Türkler"dir.[20] İçerik, şekil ve amaca hizmet bazında incelendiğinde hagiyografya/menakıbname kabilinden külliyata eklenebilecek olan bu eserlere başka bir çarpıcı örnekte ise, Fransisken bir keşiş İstanbul'da bir camide şehit edilir. Kudüs'ten Türklere Katolik inancı konusunda vaaz vermek üzere geldiği belirtilen keşiş, katran ve barutla yakılır. Keşiş alevler içindeyken bile hâlâ diz çökerek Tanrı'ya dua eder. Bu mucizeyi izleyen Türkler kendi dinlerinden şüpheye düşerler. Paşa gözlerine inanamaz ve yeniden alevlerin içine girmesini söyler. Keşiş de "O kâfir halkın önünde, alevlerden geçerek zalim ateşin içine girer." İki değişik versiyonu olan bu anlatı mucize hikâyelerinin en ılımlılarından sayılır.

Bir din adamının başkahramanı olduğu diğer bir anlatıda da, esir düşen kardeşini kurtarmak için Oran'a giden bir rahip yolda esir edilir. Cezayir'e götürülür ve orada bir dönmeye satılır. Dönme, rahibi dininden dönmeye zorlar ve rahibin Monserrat Bakiresi'ni yardıma çağırdığı bir anda sinirle bıçağını çıkararak göğsünü boydan boya keser, karaciğerini çıkarır ve yeniden diker. Ciğerini rahibin eline vererek "Bakalım bu denli inandığın Bakire seni kurtaracak mı?" der. Rahip eline karaciğeri alıp minbere çıktığı anda çanlar çalmaya başlar. *Relación* yazarının Osmanlı topraklarındaki kiliselerin çanlarının kullanılmadığından haberi olup olmadığını bilemiyoruz. Durum her ne olursa olsun işitsel ve görsel bir sembol olarak kullanılan kilise çanları burada da yerini bulur. Osmanlı'nın "çanına ot tıkmak" tabirinin imgesel olarak ne denli güçlü olduğu da bir kez daha su yüzüne çıkar. *Relación* klasik olarak "İşte böyle kardeşlerim, onu her daim anmayı sakın ihmal etmeyin" uyarısıyla son bulur.[21]

Şehitlik hikâyelerinde en çok karşılaşılan ölüm şekli alevlerde can vermedir. Engizisyon'un dev ateşlerde kurbanlarını ölüme gönderdiği bir

devirde bu anlatılarda, yakarak öldürme cezasına rağbet etmeyen Osmanlı'nın bu cezayı Katolikler üzerinde uyguladığının iddia edilmesi ise hakkında uzun analizler yapılabilecek bir konudur.

Misyonerlik faaliyetlerine paralel olarak, Türklerin ve Mağriplilerin Katolikliğe döndüğünü konu alan *relación*'lar da İber Yarımadası'ndaki Moriskoları Hıristiyanlığa kazandırmak için yazılan *instrucción* (talimat) ve *sermón*'larla (vaaz) at başı gider. 1672 yılında basılan bir *relación* Cizvit papazlarının 44 Türk ve Mağripliyi vaftiz etmelerini anlatır.[22] Müslümanlara dinlerini değiştirmek için yapılan özendirmeler dini ve siyasi niteliklidir. Din değiştirip Katolik oldukları iddia edilen şahısların sıradan insanlar yerine hükümdar ailesinden fertler olmaya başlaması yine hiçbir şeyin tesadüf olmadığını gösterir. Bu anlatıların III. Felipe zamanında zirveye çıkması doğal olarak 1609 yılında ülkedeki bütün Moriskoların din değiştirmek, ülkeyi terk etmek ya da ölüm arasında bir seçim yapmak zorunda bırakılmalarıyla açıklanmalıdır. Ayrıca İstanbul'daki Hıristiyan misyonerlerin çalışmalarını hızlandırdıkları devirle eşzamanlı olması da Akdeniz'in iki uç noktasının aslında hiç de birbirinden kopuk olmadığını gösterir. *Relación*'larda din değiştirdiği iddia edilen tarihi simaların en çarpıcısı pek tabii Büyük Türk'ün ta kendisidir; ayrıca Büyük Türk'ün oğlu, Büyük Türk'ün damadı, Tunus Kralı, Kudüs valisi, şehzadeler de bu anlatılara konu olurlar.

2

İstanbul Mektupları
(Lettere di Costantinopoli)

Bugün bir kopyası Atina'da Gennadius Kütüphanesi'nde bulunan, 1622 yılında Venedik'te yazılan bir mektup (*lettera*) 10 Eylül tarihinde İstanbul'da vuku bulan ilginç bir haberi bildiriyordu. Kanallar Şehri'ne gönderilen mektupta tam bu tarihte sultanın başkentinde, günbatımında Ayasofya'nın üzerinde üç meşale görülmüştü. Bu üç meşale boşluktan ilerleyerek sarayın üzerine kadar varmış, orada semada asılı kalmıştı.[23] Bir süre herkesin net olarak görebileceği bir şekilde kaldıktan sonra birdenbire yok oluvermişti. Venedikli kalemin "Gerçekten üzerinde çok düşünülmesi gereken bir mucize" diye tanımladığı bu olay şehirde farklı yorumların gündeme gelmesine sebep olmuştu. Bazıları bu garip vakayı üç meşalenin Tanrı, Oğul ve Kutsal Ruh'u simgelediği, Ayasofya'dan çıkıp Osmanlı sarayının tepesinde gezerek Yüce Sultan'ın kalbini aydınlatmak ve onu kendi inançlarını tanımaya davet etmek istediği şeklinde yorumlamıştı.

Venedik'e gönderilen bu gizem dolu mektubun devamında yine benzer bir vaka anlatılıyordu. Haberi verene göre aynı ay içinde "çok canavarca ve çok büyük şaşkınlık yaratacak" başka bir olay daha olmuştu. Paşalardan birinin eşi olan bir Türk kadın hamile kalmış, doğum vakti gelince de kadınlar doğuma yardımcı olmak üzere etrafına toplanmıştı. Kadından "canavar gibi ve kaba" bir yaratık çıkmış, kadın da bu yaratığa can verir vermez ölmüştü. Bunun hemen akabinde kadın ve doğurduğu canavar büyük bir hızla gözden kayboluvermişlerdi. Orada bulunan kadınlar ise tarif edilmez bir şaşkınlık içinde avazları çıktığı kadar bağırmaya başlamışlardı. Daha sonra bu canavarın tasvirini yapanlar da yine o kadınlar olacaktı. Şahitliklerine göre

gerçekten yeni doğmuş bir bebek büyüklüğünde, ama kapkara bir şeydi. Kafasının köpek kafası gibi olduğunu ve üzerinde iki tane de boynuz bulunduğunu söylemişlerdi.

Canavarın gözleri iki ateş parçası gibiymiş, kuyruğu bir kol uzunluğunda, bacakları kuş bacağı, tırnakları ise akbaba pençesine benziyormuş. Kolları insan koluna benzemekle birlikte elleri bir karakurbağasının ellerini andırıyormuş. Upuzun ve kıllı kulakları, yarasa gibi kanatları varmış. Uzun lafın kısası o kadar "vahşi ve korkunç görünüyormuş ki orada bulunanlar böylesine ürkütücü bir şeye bakamamışlar."[24] Yeni doğan bu canavar üzerine de yorumlar eksik olmamıştı. Kimilerine göre bu "Tanrı'nın bu imansız insanlara karşı olan hiddetinin" bir göstergesiydi ve onlara böylesine mucizeler göndererek kendi ilahi gücünün farkına varmasını ve her zaman yaptıkları gibi kendisine hakaret etmelerine bir son vermeyi amaçlıyordu. Böylelikle Tanrı "müminlere" yani Hıristiyanlara da bir ders vererek onlara günahtan ırak kalmaları gerektiğini gösteriyormuş. Bu hikâyenin vaka anlatılarında (*relación de sucesos*) da tekrarlanması ve yorumların da hemen hemen aynı olması bu tür anlatıların Avrupa'da hızlı bir şekilde dolaştığını gösterir. Aynı hikâyenin birden çok versiyonu kısa zamanda farklı coğrafyalarda zuhur eder. Hepsinin de artık Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerine yaklaştığı şeklinde yorumlanması halka bir umut ışığı vermek, moral yükseltmek gibi amaçlar taşır.

İstanbul Mektupları (*Lettere di Costantinopoli*) olarak anılan ve İtalyan dilinde yazılan buna benzer bir dizi mektup XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yapılan yazılı bir propaganda silsilesinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. *Relación*'larla büyük benzerlikler gösteren *lettera*'lar Avrupa'dan Türklere dair haber bekleyen meraklı okur/dinleyici kitlesinin susuzluğunu giderecek niteliktedir. Bu devirde dolaşan sahte haberlerle dolu *gazetta*'larla aynı kategoride incelenebilecek olan bu mektuplar, Osmanlı'nın çöküşünü dört gözle bekleyen Avrupalı için o hayali kurulan felaketin habercisi olan doğaüstü olayları basit bir dille anlatırlar.

Biz bu tuhaf *lettera*'nın İstanbul'dan Venedik'e gönderildiği/gönderildiğinin iddia edildiği, daha doğrusu basıldığı 1622

yılında, İstanbul'a gelen İngiliz elçisi Sir Thomas Roe'nun imparatorluğun çökmekte olduğunu ispatlamaya çalıştığı mektubuna göz atalım:

> Yabancı bir el onu dağılmaya götürecek olmasa bile imparatorluğun ayakta kalması imkânsız... Büyük Türk'ün bütün toprakları adalet talebiyle ya da şiddetli baskı yüzünden nüfus kaybetmekte. Yunanistan'da ve Anadolu'da bir insan 3-4, hatta bazen 6 gün boyunca yol aldığı halde ne kendini, ne de atını besleyecek bir köy bulabiliyor. Gelir öyle azalmış ki, askerlerin maaşlarını ödemeye ve sarayı beslemeye yetecek kadar paraları yok... Söyleyecek başka sözüm yok, bu içten içe ilerleyen hastalık bu imparatorluğu çökertmeli. Her gün başka değişikliklerin olacağı beklentisi içindeyiz.[25]

Doğaüstü olaylarla süslenen çöküş anlatılarının büsbütün uydurma olmadığı aşikârdır. Osmanlı topraklarında ters giden her şey, kaybedilen her savaş bir kılıfa sokulup bu masalsı kurgulara konu olabilir. Sir Thomas Roe'nun devlete gönderdiği, gözlemlerini içeren rapor sıradan halka masalsı öğelerle karıştırılıp veriliyordu. Kim masal dinlemeyi sevmez ki! XVII. yüzyıl ortalarında, Kâtip Çelebi'nin Osmanlı'nın "ihtiyarlık dönemine girdiğini" söylemesi ve "devleti temelinden sarsacak hareketlerden kaçınması" konusunda uyarıda bulunması tesadüf değildir.[26]

Olağanüstü yaratıklar ve canavarlar

1674 yılında Jacques-Paul Babin adlı Cizvit papazı Atina'nın topoğrafyasını anlatan bir eser yayımladı. Bu eser şehrin topografik detaylarını veren en güvenilir kaynak olmakla birlikte, içinde yukarıdaki detayları andıran bir anlatı da barındırıyordu. Babin'in "Zaman zaman bu şehirde, aynı eskiden olduğu gibi, olağanüstü şeyler ve canavarlar görülebiliyor" diye başladığı anlatısı 1665 yılında bir Türk kadının Akropolis'te bir canavar doğurduğu iddiasıyla devam ediyordu. Canavar dünyaya geldiğinde birdenbire yere atlamış ve yürümeye, bağırmaya, köpek

havlamasına benzer kelimeler telaffuz etmeye başlamıştı.[27] Tavşan gibi düz kulakları, bir aslanınki gibi ağzı vardı, gözleri ateş saçıyor, ağzından iki sivri diş fırlıyordu. Ayakları bebek ayakları, elleri ise *grifone* elleriydi. Dışarıdan bakılınca cinsiyeti hemen anlaşılıyordu. Anlatıya göre yerel yönetim onun derhal öldürülmesine karar vermişti, canavar derin bir kuyuya atılmış ve kayalıklar altına da gömülmüştü.

Yine sembollerle yüklü bir canavar profili mi, yoksa Cizvit'in o bölgede yaratılmış bir halk hikâyesini doğrudan nakletmesiyle mi karşı karşıyayız, bilemiyoruz. Tavşan gibi üreyen, çoğalan ve klasik olarak "kötü otlar gibi çoğaldığı" iddia edilen Müslümanlara bir gönderme miydi bu tavşan kulakları? Biz sık sık karşımıza çıkan *grifone*'yle ilgilenelim. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Ortaçağ'da İsa Peygamber'in timsali olan bazen köpek, bazen de aslan gövdeli gösterilen mitolojik kuşlar burada farklı bir simge taşıyor olsalar gerek. *Grifone*'ler Hyberboreliler ülkesinde İskitlerin elinde bulunan kutsal altınlara bekçilik ederler.[28] Bunun sembolik uzantıları bizi Avrupa'da, Yeniçağ'da, Türklerin doğrudan İskitlerden geldiklerine dair genel kanıya götürür mü? Bu gerçekten halkın hayal gücüyle doğmuş bir canavarsa, Osmanlı döneminde pek çok alanda karanlık çağlarını yaşadığı iddia edilen Atina'da doğmuş olabilir mi? Bu pek mümkün görünmüyor.

1647 yılında Madrid'de yayımlanan "Türkiye'de üç boynuzlu, üç gözlü, eşek kulaklı, tek delikli burnu olan ve ayakları ile bacakları ters bir çocuk" doğduğu haberini veren *relación* daha pek çok defa farklı varyantlarla karşımıza gelen bir hikâye anlatır. Bu da klasik olarak Osmanlı'nın sonu klişesiyle yorumlanmıştır. Peki bu canavarlar nereden geliyordu? Doğu'nun ve Batı'nın canavarlarını inceleyen Christopher Dell'in düşündüğü gibi "ta içimizde yatan doğaüstü yapıya bir anlam" mı veriyordu? Yoksa sadece düzen ve kaos arasındaki, iyi ve kötü arasındaki kavgayı Tanrı'yla birlikte mi somutlaştırıyordu?[29] Ortaçağ Avrupası'nın folklorunda ve dini tasvirlerinde en şaşaalı dönemini yaşayan canavarların genel olarak Doğu'da ve uzak topraklarda yaşadığını düşünürsek bu *lettera*'lara kadar sirayet eden çılgın dimağların mahsullerinin arkaplanını da görürüz.[30] Canavarların düzenin en büyük düşmanları oldukları gerçeğinden yola çıkarak Osmanlı'nın Avrupa'nın düzenini bozan bir varlık olarak gösterilmeye çalışıldığını iddia etmek yanlış olmaz.

Bundan yedi yıl sonra benzer bir *lettera* yine İstanbul'dan Venedik'e gidiyordu.[31] "Son günlerde size yazmadım, bu doğru, ama bu benim tembelliğimden değil, buralarda kayda değer, yazmaya layık bir şeyin meydana gelmediğinden kaynaklanıyor" diye başlayan mektup gerçekten de kaleme almaya değer bir mucizeyle devam ediyordu. Anlatıya göre İstanbul'da ve bu imparatorluğun birçok yerinde havada pek çok işaret görülüyordu. Son olarak da sultanın bazı rüyetler gördüğünün altını çiziyordu. Diğerlerinin dediği gibi Nisan'ın 10'unda değil, 18'inde fırtınalar kopmuş, ağaçları köklerinden sökmüş, evleri yerle bir etmişti. Bu şiddetli rüzgâr sultanın savaş alanına giden dört ulağının da ölümüne sebep olmuştu. Hatta tepeden tırnağa silaha bürünmüş bir komutanı da uçurup götürmüştü; sonrasında kendisinden hiçbir haber alınamamıştı.

Ateş gibi bir kuyrukluyıldız

Bu mucizevi olayların anlatıldığı satırlar heyecanın gittikçe arttığı bir film gibi ilerliyordu. Mektubun yazarı devasa bir şimşeğin çaktığını, çok büyük bir kuraklığın başladığını ve İstanbul'un bir bölümünü kuruttuğunu bildiriyordu. Tam bu arada bir nebze daha heyecan katıyordu anlatısına: Koskoca bir kuyruğu olan iki tane ateş gibi kuyrukluyıldız belirmişti semada. Öyle kızgın görünüyordu ki, gökyüzü tepeden tırnağa ateşe bürünmüş gibi bir manzara sergilemişti. Bunlardan biri gecenin ikisinde sultanın sarayının tepesinde görünmüştü. Diğeri de saat üç sularında görünmüş, iki saat boyunca gözden kaybolmamıştı. Bu da tam Ayasofya Camii üzerinde konuşlanmıştı. Yazar pek tabii cami kelimesi yerine tapınak (*tempio*) kelimesini kullanmayı tercih etmişti.

Kuyrukluyıldızlar hem doğu, hem batı anlatılarında hayalle gerçek, tabii olanla doğaüstü arasında bir yerde kalmıştır. Cardano ise 1525'te Fransa'yı yenen, I. François'yı Pavia'da hezimete uğratan Şarlken'i neler beklediğini görmüştü. *Pronostico* (Kehanet) adlı eser imparatorun gelecekteki zaferlerinden ziyade, onun ölümüyle birlikte ortaya çıkacak kuyrukluyıldızları ve diğer alametleri işler.[32] Kuyrukluyıldızlar genel olarak meşum vakalara delalet ederlerdi. 1577 yılında Akdeniz'in diğer ucunda beliren kuyrukluyıldız Portekiz Krallığı'nı bekleyen bedbahtlıkların habercisidir. Genç kral Sebastião'nun trajik sonuna da işaret etmiştir adeta.

Relación'larda "Bazı matematikçiler ve bu bilimde uzman kişilere göre bütün evrende şimdiye dek görülen en korkunç kuyrukluyıldız" şeklinde tabirlere rastlanır. 1604 Ekimi'nin ilk günlerinde Meksika semalarında kocaman bir kuyrukluyıldız belirir. Bu bir yıldan fazla sürer. Sevilla'lı bir beyefendinin İstanbul'dan yazdığı mektup üzerinden kurulan bir *relación*'da (*relación*'lara ne kadar güvenilebileceğini hatırlarsak) "Osmanlı İmparatorluğu'nu tehdit eden, bugüne dek görülmüş en korkunç kuyrukluyıldızdan" bahsedilir.[33]

Lettera'mıza devam edelim. Aynı ayın 12'sinde saat üç sularında başka bir vaka meydana gelmişti. Sultan rüyasında bir sürü aslanın kendisine saldırdığını, bunlardan en büyüğünün de kendisini vargücüyle göğsünden yakalayıverdiğini görmüştü. Sultan öyle bir çığlık koparmıştı ki içoğlanları ve nöbette olan yeniçeriler silahlarını kapıp sultanın odasına koşmuşlardı. Sultana neden böyle bir çığlık attığını sorduklarında, o da rüyetini anlatmış, sonra da önemli bir şey olmadığını, artık kendi odalarına gidebileceklerini söylemiş ve yeniden uykuya dalmıştı. Gün doğumuna yakın bir saatte de başka bir rüya görmüştü. Rüyasında bir sürü yarısı at, yarısı insan olan mitolojik varlık Kentavrosla savaşıyordu. Tam bu esnada batı tarafından bir kartalın öncülüğünde pek çok kartal başlı aslanın geldiğini görmüştü. Bu hayvanlar Kentavroslara öyle bir saldırmışlardı ki, onlar da çareyi kaçmakta bulmuşlardı. Kentavroslar canlarını kurtarmak için bir mağaraya sığınmışlardı. Can havliyle buraya sığınan Kentavrosları gören sultan merhamete gelmiş ve onları bu canavarlardan korumak için kılıcını çekerek üstlerine yürümüştü. Tam onlara saldıracağı sırada kartal başlı aslanların başını çeken kartal, sultanın elinden kılıcını alıvermişti.

Anlatının bu kısmı sembolik önem arz etmektedir. Kanımca kartal başlı aslanlar tesadüfi bir mitolojik öğe olmanın çok ötesindedir. Kartal, Habsburg İmparatorluğu'nun kartalı; aslan ise San Marco üzerinden Venedik'i temsil eden aslan olmalıdır. Kitabın bir Venedikli tarafından kaleme alındığı da düşünülürse, tarafsızlığını pek çok defa sırtını Habsburg güçlerine dayayarak bozan Venedik'in böylesine güçlü bir tablo ile temsil edilmesi benzetmeyi doğrulayan bir nitelik kazanır. Osmanlı padişahının Kentavrosları rüyasında görecek kadar Yunan mitolojisi bilgisine sahip olup olmadığı ise kuşkuludur, hatta gerçekten hayli uzaktır. *Lettera*'mızın yazarı Kentavrosları neden bu anlatıya layık bulmuştur? Yarı at, yarı insan bu

mitolojik yaratıklar yoksa yabanıl ve azgın oldukları ve çiğ et yedikleri için mi Türklere yakıştırılıp bu rüyada boy göstermişlerdir?

Müneccimler işbaşında

Anlatıya göre sultan bütün gördüğü bu rüyetler/rüyaların ve daha önce meydana gelen kuyrukluyıldız vakasının nasıl yorumlanması gerektiğini merak ettiği için memleketindeki bütün gökbilimcilere ve müneccimlere haber salmış ve on gün içinde İstanbul'da toplanmalarını buyurmuştu. Bütün bu uzmanlar bir araya geldiklerinde onlara gördüklerini anlatmış ve hiçbir saygı gösterisinde bulunmaya çalışmadan, tüm doğruluk ve içtenlikleriyle üç gün içinde onlara anlattığı bu rüyaları yorumlamalarını istemişti. Ayrıca günler öncesinde ülkesinin semalarında görülen kuyrukluyıldızı da açıklığa kavuşturmalarını buyurmuştu. Bu şahıslar da toplanıp ortak düşüncelerini bir kıtaya sığdırmayı başarmış ve bunu aralarında en bilge ve yaşlı olana bildirmişlerdi. Mısır kökenli bu bilge hepsinin adına sultanın huzuruna çıkacaktı. "Muzaffer sultanımız, zatıâlileri bizlere saygıyı göz ardı edip bu rüyalar ve kuyrukluyıldızlar hakkında sadece gerçeği söyleme yetkisi verdikleri için biz de her şeyi büyük bir ihtimamla çalışıp gezegenlerin o vakitteki duruşlarını da göz önüne aldık" diye söze başlayacaktı.

Müneccimin yorumuna göre, aslanlar Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir araya gelen ve kısa bir süre içinde sultanın topraklarından bir kısmını ele geçirmeyi amaçlayan Hıristiyanlardır. Onu göğsünden yakalayan aslan "Hıristiyanların muzaffer imparatoru"dur. Kentavroslar ise sultanın tebaasıdır. Yukarıda belirttiğimiz üzere İtalyan yazar tarafından yabanilikleriyle Osmanlı'ya yakıştırılmış olmalıdır. *Grifone*'ler silahlı Hıristiyan askerlerini, kuyrukluyıldız ise muzaffer imparatorun gücünü simgelemektedir. Anlatıcının, sultanın müneccimlerinin ağzından okura ilettiği bu yorumların ardında yukarıda belirttiğimiz metaforik öğelerin olduğu yadsınamaz.

Hikâye bu şekilde uzayıp gider. Mitolojik kahramanlar ve doğaüstü olayların okurun ilgisini çekmenin yanı sıra sembolik anlamlarla yüklü oldukları için eklendiği şüphesizdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne

delalet ettiği iddia edilen bir dizi garip vakanın böyle süslü bir şekilde anlatılması geleneği daha çok uzun süre ayakta kalacaktır. İstanbul'un ise sultanın başkenti olarak bu masalımsı anlatıların ev sahipliğini yapması yadırganacak bir şey değildir.

1590 yılına ait Viyana'dan gönderilen bir mektupta ise ağustosun ikinci haftasında gece saat 10'da gökyüzünde dehşet verici bir manzaraya şahit olunduğu bildiriliyordu.[34] Gökyüzü ikiye ayrılmıştı ve bu açılan boşluktan içeri atlı arabaların, orduların, sarı, beyaz, kırmızı ve siyah sancaklı atlıların sanki birbiriyle savaşıyorlarmış gibi geçtikleri görülmüştü. Bu "korkunç ve olağanüstü görüntü (*visione*)" gecenin ikisine dek devam etmişti. Dehşet içinde izlenmiş, insanların cesaretini kırmıştı. Anonim yazar bunu "hüsnükabul göstererek masum insanların kanının dökülmesine engel olacak her şeye kadir Tanrı"nın kanıtına yormuştu.

3

Balkan anlatıları

Sırp halk ozanları –yani *gooss*'ları– ve kahramanlarını ölümsüz kıldıkları baladları (*yoonachke pesme*) eski Sırp kahramanları ile krallarının milli hafızada baki kalmalarını sağlıyorlardı. Bu sadece ileriki yüzyıllarda milli bir birlik ve beraberlik bilinci yaratmakla kalmayacak, siyasi bir oluşuma da yol açacaktı. Her köyde, hatta her küçük akraba grubunda milli türküleri bir sonraki nesillere geçirecek yaşlı ya da genç bir adam bulunuyordu.[35] Basit bir müzik enstrümanı olan *goosle* ile seslendirdikleri türkülerini bir köyden diğerine götürüyor, krallar ve çarlar zamanından kalma kahramanların destanlarını ölümsüzleştiriyorlardı.

Doğal olarak bu kralların ve kahraman figürlerinin karşısında her zaman bir Türk bulunuyordu. Diğer mitolojik öyküler ve kilisenin dini hikâyelerin yanı sıra Türklere karşı verilen mücadelede milli ve dini kahramanlara dönüşen destansı figürlerden en çok ön plana çıkanlar arasında Prens Marko, Kral Lazar, Miloš Obilić, Kral Stefan Dušan, Vuk Branković gibi unutulmayan adamlar vardı. Türklerin daha ciddi bir tehlike uyandırmadığı zamanlarda, 1326 yılında, Sırp topraklarında diplomatik bir görev yüzünden bulunan Bizanslı tarihçi Nicephoras Gregoras, Sırpların milli kahramanlık türkülerine pek meraklı olduklarını yazıyordu. Doğal olarak Türklerin yakın varlığıyla birlikte eşsiz bir kahramanlık temasına kavuşacaklardı. Sırp filolog Karadžićde, *jenske pesme* (kadınların şarkıları) olarak anılan, kızlar ve genç kadınlar tarafından söylenilen pek çok türküyü yazıya geçirmişti.

XV. yüzyılda Balkanlar'daki Osmanlı ilerleyişi Sırp edebiyatında hemen kendini göstermiş, yeni temalar oluşmasını sağlamıştı. Nostaljinin ve ağıtsal bir tonun hâkim olduğu türler ortaya çıkmaya başlamıştı. Kosova Savaşı bu

tür kahramanlık destanlarının doğmasında en önemli rolü oynamıştı. Sırpların iki büyük efsanesinden biri Kosova, diğeri de Marko Kraljević destanıdır. Banašević de bu iki destanın Ortaçağ Fransız yiğitlik destanlarından (*chansons de geste*) etkilendiğini iddia eder.[36] Diğer bir iddia da zaten var olan bir formun üzerinde bu *chanson*'ların etkilerinin görülmesidir.

Kosova miti erken dönem Hıristiyan şehitlerinin anlatılarından da etkilenmişti. Şehitlik yoluyla aziz mertebesine yükselme kavramı sık sık tekrarlanmaktaydı.[37] Kosova'yla birlikte mitler, Hıristiyanlık erdemleri, kendini feda etme, vatanseverlik, hükümdara sadakat, şeref, görev bilinci vs temalar etrafında dönmeye başlamıştı. Bütün bunların yanı sıra 15-16 hecelik uzun mısralardan oluşan bir türkü şekli sayılan ve genel olarak epik temalar işleyen *bugarštica* janrı doğmuştu. Bunlar bilinen en eski kahramanlık destanı türüydü ve XV. yüzyılda yazıya geçirilmişti.[38]

1463'te Bosna ve 1482'de Hersek'in düşmesiyle Dalmaçya sahilleri Türklere karşı savunmasız kalmıştı. 1459-99 yılları arası Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'daki bütün engelleri aşarak Adriyatik sahillerini ele geçirmişti. Bundan anlaşma yoluyla tek kurtulan Ragusa olmuştu ve bağımsızlığını 1806'da Napolyon birlikleri gelene dek korumuştu.[39] Ne de olsa Osmanlı İmparatorluğu'na tek set coğrafi engellerdi: dağlar ve deniz. Hırvat edebiyatında ölümsüzleştiği üzere Osmanlı işgalinden geriye "kara taşlar ve yapraksız çam ağaçları" kalacaktı.[40] Marko Marulić'in bu satırları Türk ilerleyişini olumsuz şekilde ölümsüzleştiren dönem edebiyatından klasik bir örnektir. Balkan uluslarının edebiyatı kısa zamanda "acımasız Türk" motifiyle dolmuştur.[41] Dönem için klişe sayılan bu antipropaganda ile bir savunma seti örmeye çalışan Balkan ulusları uzun süreli bir direnç gösterememiştir. Osmanlı Balkanlar'daki siyasi, sosyal ve ekonomik kargaşa arasında, istimalet politikası güderek kolaylıkla ilerleyip Adriyatik'e çıkmıştır.

Çöle dönen topraklar

Osmanlı İmparatorluğu'nun Dalmaçya sahillerine ulaşmasıyla panik dalgaları daha da büyür. 1501 yılında Zadar komutanı Jacomo de Molin

tarafından verilen rakamlara göre Türklerin yaptığı üç yağma ve ortaya çıkan veba salgını sonunda 10.000 esir, 80.000 de hayvan telef olur.[42] Split'li bir Hırvat 1522 yılında Papa VI. Adrianus'a şunları yazıyordu:

> Kâfir Türklerin her günkü saldırıları yüzünden tedirginiz; bizi sürekli taciz ediyorlar, kimini öldürüyorlar, kimilerini esir ediyorlar; malımız mülkümüz yağmalanıyor, hayvanlarımız götürülüyor, köylerimiz ve yerleşim yerlerimiz ateşe veriliyor, hayatımızı kazandığımız tarlalarımız kısmen çöplük içinde bırakılıyor, kısmen de çöle çevriliyor, buralarda bir zamanlar çalışanlar alınıp götürülüyor, meyve yerine böğürtlen topluyorlar. Biz güvenliğimizi sadece surlarımızla sağlayabiliyoruz ve Dalmaçya'daki şehirlerimiz sözüm ona bir barış antlaşmasına dayanarak hâlâ kuşatılmadığı ve saldırıya uğramadığımız için memnunuz. Ancak sadece şehirler kurtarılmış durumda ve diğer yerler olduğu gibi yağma ve çapula açık.[43]

Bütün bu ve bunun benzeri resmi postalarda dolaşan şiddet unsurları edebiyatta kendine çok kalıcı bir yer edinecek ve bu tasvirler XIX. yüzyılda Balkan halklarının bağımsızlık savaşında kullanılacaktı.

Kleftika (Κλέφτικα) olarak bilinen Yunan halk şarkıları, Robin Hood benzeri *kleft*'lerin (κλέφτες) dağlara çıkıp buradan milli bağımsızlıklarını kazanana kadar nasıl bir savaş verdiklerini anlatır.[44] Balkan baladları genel olarak orta uzunlukta olmalarına rağmen, bunların içinden sivrilen Sırp kahramanlık şiirleri uzunluklarıyla bilinir. Sırp baladlarındaki haydukların Yunan halk şarkılarındaki karşılığı *kleft*'lerdir.[45]

Hayduklar, şövalyeler gibidirler. Sırp haydukları arasında en ön planda olan Marko Kraljević gücü, kararlılığı, zaman zaman nükseden gaddarlığı, cesurluğu ile bir şövalyeyi andırır. İçinde her daim bulunan Türk nefreti ise bir Batı Avrupa şövalyesinin Sarazen düşmanlığına denk gelir. Marko her zaman güçsüzden yanadır.[46] İçkiye pek meraklıdır. Hatta saygın bir şarap ehlikeyfidir. Yalnız, tek başına içmez: Atı Sharatz'la içkisini paylaşır. "Yarısını kendi içer, yarısını Sharatz'a verir."

Burada Sarazen kelimesine bir açıklık getirmek gerekir. Sarazen, Batı'nın Emevi ve Abbasi halifeliği sınırlarında yaşayan halklara verdiği isimdir. Kelime Arapça "Şarkiyyin" kelimesinin Yunanca'ya "sarakenoi" olarak geçmesiyle Batı'daki macerasına başlamış, zaman içinde büyük değişimler geçirmiştir. Özellikle Haçlı seferleri zamanında anlam genişlemesine uğrayarak tüm Müslümanlar için kullanılan bir kelime haline gelmiştir. Kelimenin bilinen en eski kullanımı MÖ II. yüzyılda Ptolemaios'a (Batlamyus) aittir ve Petra ve Mısır arasında uzanan toprakları *Saraceni* olarak adlandırır.[47]

Efsaneye göre bir akşam Marko'nun annesi onun kanlı gömleklerini yıkamaktan bitap düşmüştür ve öküzleri alıp tarlayı sürmesini ister. Marko çiftçilik işinden hiç anlamaz. Sabanı alır, toprağı sürmeye başlar, "çarın yolunu" mahveder. Bu arada oradan geçen yeniçeriler kendisini görürler. Yanlarında üç torba altın vardır. "Prens Marko, çarın yolunda çift sürme" derler. "Hey, siz Türkler, benim sürdüğüm yeri mahvetmeyin" diye cevap verir. Aynı sahne iki kez tekrarlanır. Marko yine aynı cevabı verince ve iyiden iyiye sinirlendiği için sabanı bırakıp yeniçerileri tek bir ok darbesiyle vurur. Üç torba altını da anasına götürür. "Bak, ana, bugün çift sürmem sana ne kazandırdı" der.[48]

Balkanlar'ın şövalyesi: Marko Kraljević

Chedo Mijatovich Sırpların milli kahramanlarının başında gelen Marko Kraljević hakkında söyleyecek bir sözü olmayan Sırp bulmanın imkânsız olduğunu iddia eder. Marko mitolojik bir figür ya da var olmayan bir destan kahramanı değil, etten ve kemikten bir tarihi şahıstır. Lakin pek çok destana, destansı öğelerle karışmıştır. XIV. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Makedonya Kralı Vukašin'in büyük oğlu ve aynı zamanda meşhur Sırp Çarı Stefan Dušan'ın da akrabasıdır.[49] Marko kendine ait topraklarla sultanın tebaası olarak ona tabi olduğu için onunla savaşlara da katılmak durumunda kalmıştı. 1399'da Romanya'daki Rovine Savaşı'nda kendisi gibi Türk tarafında savaşan Sırp asilzade Konstantin Dragaš'a şöyle dediği rivayet edilir: "Tanrı'ya zaferi Hıristiyanlara bahşetmesi için dua ediyorum. Bunu kendi kanımla ödemek zorunda kalacak olsam bile!" Bu savaşı Hıristiyanlar kazanır ve o da bu savaşta ölümle tanışır.[50]

Şövalye romansları kahramanları gibi o da atletik, güçlü bir erkek olarak tasvir edilir. Esas silahı 60 *pound* demir, 30 *pound* gümüş, 9 *pound* altından mürekkep bir topuzdur (bozdoğan). Yoldaşı Šarac, dünyanın en hızlı atıdır. Marko, dış dünyadan gelen insanlara, özellikle de Türklere karşı hayli kaba ve de zalimce davranır.[51] İçki içmeyi iyi bilir, hiç sarhoş olmaz. Yanına kırmızı şarap dolu bir tulum almadan da asla yola çıkmaz. Bunu ağır topuzunun ağırlığını eşitlesin diye Sharatz'ın diğer tarafına yükler.

Sırp ozanları Marko'yu insanüstü, mükemmel bir varlık olarak tasvir etmez, onu tanrılaştırmazlar. O her şeyden önce "Türklerin çarı" olarak hizmet etmek zorunda kalmıştır. Bir halk inanışına göre Makro ölmemiştir: Bir mağaraya uyumaya gitmiştir ve hâlâ da o mağarada uyumaya devam etmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz Kral Arthur'un romantik ölümünü çağrıştıran bir ölümdür bu. Ya da genç kral Sebastião'nun ölümünü. Oysaki bu, ölmeyip uyuyan kral öyküsü yakıştırılan Sebastião'nun öldüğünün görülmemesi ve hayatını Portekiz'de kaybetmemesinden kaynaklanmıştır.[52]

Evlilik haracı, gerdek resmi

Chedo Mijatovich'in ham olarak bizlere aktardığı Marko'nun evlilik haracını (gerdek resmini) kaldırmasını konu alan hikâyeye bakalım.[53] Anlatıya göre Marko bir sabah erkenden Kosova meydanında atını sürerek yola çıkar. Daha anlatının başından, olay için seçilen mekânın "gerçek anavatan" olarak yüzyıllar sonra başkent Belgrad'dan yüzlerce kilometre uzakta Kosova'nın olması, Kosova mitine ait olduğunu gösterir. Ne de olsa Kosova, Sırp halk edebiyatında bir milattır: Türk boyunduruğuna girip özgürlüğe veda etmenin miladı!

Marko, Servani Çayı'na gelince burada Kosovalı bir kızla karşılaşır. Kız neredeyse yere değecek kadar eğilip, saygı gösterisinde bulunur. Marko şaşkındır. Bu uzun boylu, gül yanaklı ve asil bakışlı güzeller güzeli bir kızdır. Lakin saçları akla doludur. Marko bunun sebebini sorar, annesi mi yoksa yaşlı babası mıdır sebep? Kimdir onu böyle üzen, saçına aklar düşüren? Kız dertlerinin sebebinin Kosova'nın hâkimi olan bir zenci, yani bir Arap olduğunu söyler. Tam dokuz yıl önce denizlerin ötesinden gelen bu

Arap, Çar'dan Kosova düzlüğünü alır ve akabinde her türlü zulmü etmeye başlar. Kosova'dan yediği içtiği yetmiyormuş gibi bir de evlilik haracına bağlar halkı. Gelin 30 duka, damat 30 duka haraç vermek zorunda kalır. Hal böyle olunca da sadece parası olan evlenebilir.[54] Söz konusu olan daha önce hiç evlenmemiş kızlardan 30 akçe, dullardan 15 akçe alınan gerdek resmi olmalıdır.[55]

Kosovalı kızın ağabeyleri ise fakirdir, kız kardeşlerini evlendirecek paraları yoktur. Kızcağız parasızlıktan gençliğinde evlenememiş, kız arkadaşlarından geri kalmış, şimdi de bütün şansını kaybetmiştir. (Burada Osmanlı'nın vergi sisteminin ağırlığına bir gönderme vardır. Oysaki Balkan halklarının Osmanlı yönetiminde eski efendilerine ödedikleri vergiden çok daha azını ödedikleri bir gerçektir.) Zalim Arap bütün bunlardan gayrı, bir de her gece kendisine biri evli, biri bekâr iki kadın gönderilmesini emretmiştir. Yeni evli kadınları hizmetçilerine bırakır, bakireleri de çadırına alır. O gece de kızın sırası gelmiştir ve Arap'ın çadırına gitmekten başka çaresi yoktur. Kendini nehre atmaz ya da oracıkta asıvermezse son seçenek çadıra gitmektir. "Ülkemizin düşmanına metres olmaktansa yaşamaktan vazgeçmeyi tercih ederim" der.[56]

Kötü kahramanımız Arap, aslında Türk'ten başkası değildir. Sultanın edebi olarak çizilen profilinde, zalim, açgözlü, kadın düşkünü, şehvet peşinde koşan Türk figürü yansıtılır. Burada Arap motifi arkasına saklanan Türk baskısı, Hıristiyanlara en büyük günahı işleten zalim olarak sahneye gelir: İntihar. Marko, Kosovalı kızın bu ölümcül günahı işlemesine engel olmak için Arap'ın şatosunun nerede olduğunu sorar ve ona bizzat gideceğini söyler. Marko cebinden 30 duka çıkarır. Kıza bu parayı alıp evine gitmesini, iyi talihi kendisini bulana dek, –yani evlenene dek– kendi kendisine bakmasını söyler. Arap'ın şatosuna gidip kızın evlilik haracını kendisinin ödeyeceğini söyler. Kosova'yı satın alacak parası vardır, zavallı bir kızın haracını mı ödeyemeyecektir!

Tam bu noktada ilginç bir ayrıntı girer anlatıya. Kız, ta uzakta bir bayrak göstererek Arap'ın şatosu olmadığını, orada yeşil toprakların üzerinde bir çadırda yaşadığını söyler. Şövalye romanslarının olmazsa olmazı şato, Doğu'dan gelen zalim bir hükümdarın çadırıyla çarpışır. Batı'nın gözünde medeniyetin, medeni bir yaşamın, hükümdarın, güç merkezinin timsali olan

şato, Doğu'dan gelen ve barbarlığın timsali olan Arap karakterinde canlandırılan Türk'ün çadırını yokluğuyla ezer. "Onun şatosu yok, bir çadırda yaşıyor" ifadesi bile kendi başına ne çok şey söyler! Üstelik çadırın etrafında Arap'ın kestiği kelleler sergilenmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da ilerlerken yaptığını bildiğimiz kelle yığma gösterisinin sözlü edebiyata sirayet etmiş sayısız örneğinden sadece biridir bu. Hikâye diğer Kosova anlatıları gibi 1389'dan yıllarca, hatta birkaç yüzyıl sonra vücut bulduğuna göre Orta Avrupa ve Balkanlar için bir kâbusa dönüşen Mohaç Savaşı'ndaki sahneler de halkın kolektif hafızasına kazınmış olabilir.[57] Anlatıya göre daha bir hafta önce Arap, Kosova Meydanı'nda 77 genç damadı öldürmüştür. Bu sembolik bir anlatıdır. Kellesi uçan damatlar, büyük ihtimalle parası olmadığı için evlenemeyen genç Sırp erkeklerini temsil etmektedir.

Marko, Kosova Ovası'nda atını mahmuzlayıp Arap'ın çadırına doğru dörtnala gider. Kendi zıvanadan çıkmış olduğu için atı da buhran geçirir. Tüm şövalye romanslarının atları gibi şövalyenin en büyük yoldaşı olan atı Sharatz bir insanı andırır. Şaha kalktıkça burnundan mavi alevler saçar. Marko'nun gözlerinden yaşlar akar. Dehşetle haykırır: "Yazık, yazık! Yazık sana Kosova Ovası! Ne acı günler yaşadın! Cesur çarımızdan sonra artık senin sahibin zenciler! Ben ne bu utanca katlanabilirim, ne de zencilerin bu insanlara ettikleri zulme, yeni evlileri ve bakireleri sevmelerinin bana verdiği acıya dayanabilirim! Kardeşlerim, bugün ya intikamımı alacağım, ya da öleceğim!"[58]

Arap'ın hizmetkârları kendilerine doğru yaklaşan Marko'yu görünce Arap'a haber verirler. Gelenin kendilerine saldırmaya niyetli olduğunu hissedip bunu dile getirirler. Arap bunun üzerine "hiç kimsenin kendisine saldırmaya cesaret edemeyeceğini" temin eder. Bir kez daha mağrur, vakur, kendisinden emin, korkusuz Türk imgesi karşımıza çıkar. Evlenmek istediği için haracını vermeye gelen bir erkek olarak algılar onu. Arap'a göre, hışımla gelmektedir, çünkü bu haracı vermek istemez. Hizmetçisine bu gelen adamı (Marko'yu) nazikçe karşılamasını, atından inmesine yardım etmesini, atını ve silahlarını alıp onu çadıra buyur etmesini söyler. "Parasını istemiyorum, kellesini alacağım" der. Burada şövalye romanslarındaki erdem kodu çakışan başka bir özellik yedirilmiştir metne: hain, arkadan vuran Türk. Bu doğal olarak şövalyelerin erdemlerinden biri değildir ve

saygın bir şövalyeye asla yakışmaz. Şövalye romanslarında şövalyelerin kendileri gibi cesur, erdemli kişilerle savaşıp çoğu zaman galip geldiklerini hatırlayacak olursak, burada hain hükümdar motifinin bu seviyenin altında, korkunç bir şekilde tasvir edildiğini görürüz. "Hain düşman" motifi devam eder. Arap'ın 40 adamı Marko'yu görünce öyle bir korkuya kapılırlar ki, onu dışarıda karşılamak yerine hemen Arap'ın arkasına saklanırlar ve silahlı olduklarını da ondan gizlemek için kılıçlarını pelerinlerinin altına saklarlar. Silahını saklayan şövalye nerede görülmüş!

Marko cesurca çadıra tek başına gider. İçeri girdiğinde Arap'ı oturmuş, kendisine soğuk şarap sunan bir gelin ve bakireyle bulur. Sahne Doğu masallarını çağrıştırmasının yanı sıra, kendi dininin yasaklarını çiğneyerek yasak içkiden içen bir hükümdar portresidir. Arap onu kendisiyle birlikte oturup içki içmeye davet eder. Marko içki içecek vakti olmadığını, düğün için gelen misafirlerini yolda bırakıp geldiğini, sadece evlilik haracını vermeye geldiğini söyler.[59] "Ne kadardır bu evlilik vergisi?" diye sorar. Arap cevap verir: "Ne kadar olduğunu çok iyi biliyorsun, gelinlere 30 duka, damatlara 34 dukadır. Sen de bir şövalyeye benziyorsun, sana yakışanı 100 duka ödemektir." Marko cebinden 3 duka çıkarıp Arap'ın önüne atar. "Sana verecek başka param yok, ama benim gelin evinden dönmemi beklersen, sana pek çok hediye getiririm" der.

Arap zehirli bir yılan gibi yerinden sıçrar ve "ben veresiye evlilik haracı vermiyorum" diyerek topuzunu çıkarıp üç dört defa Marko'ya vurur. Marko bir kahkaha atar. "Şakadan mı vuruyorsun, yoksa gerçekten mi?" der. Arap gerçekten vurduğunu söyleyince, Marko kendisinin de bir topuzu olduğunu ve şimdi ona aynı sertlikle vuracağını söyler. "Bundan sonra da dışarı çıkıp düello yapacağız" der.

İyi bir şövalye romansı okuru bu sahneyi daha önce bir yerde gördüğünü hatırlayacaktır. *Sir Gawain and the Green Knight*'da şövalyelerle dolu masaya meydan okuyan Yeşil Şövalye de aynısını yapmıştır. Ama bizim hikâyemiz hiç de böyle devam edecek gibi değildir. Çünkü Marko topuzunu çıkarıp tek bir darbede Arap'ı öldürür. Ayrıca diğer kırk hizmetçiden dördünü canlı bırakıp kalanların kafasını uçurur. Ne de olsa bu hikâyeyi anlatacak, dilden dile dolaşmasını sağlayacak birileri lazımdır. Arap'ın bahçesinde duran damatların kellelerini alır ve kartallar ve kuzgunların

gazabından korumak için onları layık oldukları şekilde gömer. Canlı kalan dört adamı da Kosova Ovası'ndan dört farklı istikamete gönderir. Onları bağıra bağıra şunları söylemekle görevlendirir: "Evlenecek yaşta olan her kız, kendisine bir koca bulsun, henüz gençken evlensin. Her genç delikanlı kendisine bir karı bulsun ve evlensin. Marko herkes için sonsuza dek evlilik haracını ödedi!"

İslam'ın rengi, gölgeli giysi

Sırp folklorunda da rengin takıntılı bir önemi vardır. Türkler bir yana, Araplara karşı daha büyük bir nefret söz konusudur. Her daim "kara" olan Araplar, diğer bir taraftan Sırp mitolojisindeki renklerin anlamıyla da bütünleşir. Ne de olsa siyah yeraltı tanrılarının ve şeytanlarının rengidir.[60] İslam'ın genel olarak siyah renkle bağdaştırılması ise yine aynı şekilde hem ten rengi, hem de siyahın çağrıştırdığı kötücül öğelerle birlikte gelir. Yunanlılar çok beyaz buldukları için Galyalılara, *gala (*süt) kelimesinden Gal adını layık görmüş, Araplara da *mauro* (siyah) adını vermişlerdir. Zamanla Latin dillerine *moro* olarak geçecek bu kelime bugün bile hâlâ pek çok Latin dilinde kimi zaman Müslüman, kimi zaman da Arap'la eşanlamlı olarak kullanılmaya devam etmektedir. Bugün Moritanya'nın adı da aynı kökten gelmektedir. İslam'ın Hıristiyanlar gözündeki rengi siyahtır. Bu Ortaçağ'dan beri böyledir. *Chanson de Roland*'da Sarazenlerle birlikte savaşan halkların "mürekkepten da kara lanetli adamlar" olarak anılması da bundandır.[61] Romansta Sarazenlerin liderleri de kaynamış katrana benzetilir.

Bunun edebiyat tarihindeki en güzel örneği şüphesiz *Othello*'dur. Shakespeare sadece ten rengini değil, beraberinde İslam üzerinden Avrupa'nın gözünde farklılaşan Müslümanların yine kendilerine yakıştırılan renkle değerlendirilmesini biraz da alaylı bir şekilde eleştirmiş olsa gerek. Othello'ya "Evet, karayım belki. O kibar züppeler gibi/Bilmiyorum konuşma inceliklerini" dedirtirken Avrupa'nın dimağında İslam'la bütünleşen vahşi ve medeniyetten uzak yaşam siluetine de dokunmuş oluyordu.[62] Brabantio'nun dudaklarına Othello'yu karalamak için "zevk yerine korku veren bir herifin kurum karası kucağı" sözlerini

yapıştırdığında ise ileride esir hayatlarında da göreceğimiz üzere koyu ten renginin cinsel çağrışımlarına da gönderme yapıyor olmalıydı.

Shakespeare, döneminin siyah fobisini her fırsatta dile getirir. *II. Richard*'da Carlisle piskoposunun ağzından Hıristiyanlığın düşmanlarını sıralarken "Kara putperestler, Türkler ve Sarazenler" diyecektir.[63] Ama ten rengiyle gelen ayrımcılığın da huzursuzluğunu yaşadığını en açık olarak *Venedik Taciri*'nde ispatlar okura. Fas prensi, evleneceği adamı seçmek için taliplerini davet eden Poria'ya gelir, kendini damat adayı olarak beğendirmeye çalışırken, sözlerine şöyle başlar:

> Tenimin rengine bakıp da beni beğenmezlik etmeyin;
> Yanı başında yaşadığım, yakınında yetiştiğim güneşin,
> Alev alev yanan güneşin verdiği gölgeli giysim o benim.[64]

"Yüzümün rengi asla değişsin istemem" sözlerine devam eder gururlu kahraman. İnsanoğlunun ciğerini bilen bu muhteşem İngiliz şair, aynı şekilde *Othello*'da Cassio da "yürekli bir insandı çünkü Othello" diyerek Elizabeth devrinin pek de adil olmayan değer yargılarına çuvaldızı batırır. Leonardo da Vinci'nin sarayında çalışan Sforza Dükü Ludovico ise "Il Moro" lakabını hiç de utançla taşımamıştır.

Müslümanlar her gittikleri yerde beraberlerinde siyah korkusu götürürler. Moriskoların da kovulmasından sonra artık büsbütün nükseden İslam karşıtı hisler, siyah nefretini de beraberinde getirecektir. 1549 yılına ait bir noter kaydında Cuenca Valisi Bartolomé del Pozo yeni aldığı bir esirin fiziksel tasvirini yaparken onun için "Morisko renginde" diyordu.[65] Lope de Vega, *La villana de Getafe* adlı eserinde Ramírez'in ağzından dönemin korkusunu dile getiriyordu:

> Lope'den hep korkardım,
> Julia, Morisko olduğundan
> Yanık bir yüzü var.[66]

Yine hiçbir anonim eser, *Lazarillo de Tormés* (Tormés'li Lazarillo) kadar rengin İslam'la bağlantısını kurarken bunun içerdiği çelişkiyi hicvedemez. Lazarillo'nun babası Mağriplilere karşı bir savaşta ölünce, annesi Zaide adlı bir zenciyle yakınlık kurmaya başlar. İroni de burada başlar zaten. Bir gün bu zenciden bir çocuğu olur. Ufaklık da babasıyla oynarken annesinin ve Lazarillo'nun beyaz, ama babasının siyah olduğunu fark edip "birden korkuya kapılır" ve "Anne, şeytan!" diye bağırır. O da sırıtarak cevap verir: "Seni gidi veled-i zina!" Lazarillo'nun o küçük aklıyla bütün bu ironiyi çözmesi sadece edebi bir kurgu olmamalıdır: "Henüz küçük bir çocuk olmama rağmen, ufak kardeşimin dedikleri üzerinde çok düşündüm ve kendi kendime sordum: Acaba dünyada kendine bakmadan başkalarından kaçan kaç insan daha vardı?"[67]

Osman'da ölümsüzleşen Türkler

Ragusa, Slavca adıyla Dubrovnik, Ortaçağ'ın son devresinde Doğu ve Batı arasında tarafsız bir tavır sergilemiş, XVI. yüzyılda doruğa çıkan inceden ve tüm ayrıntıları hesaplanmış politikasıyla Osmanlı'nın şiddetinden sıyrılıp, dimdik ayakta kalmıştı. Doğu'yu gücendirmeden Batı'yla olan ilişkilerini devam ettirmiş, her rüzgârda yüzen gemileri bu küçük ama refah içindeki şehir devletinin tüccarlarını Adriyatik'ten çıkarıp Akdeniz sularına taşımıştır. Ragusa Osmanlı'nın Balkan fütuhatı sırasında tek istila görmeyen toprak olarak kalmayı başarmıştı. Ahitnamelerde yeniden düzenlenen ve güvenceye alınan ilişkiler hiçbir savaş sırasında bozulmamıştı. Ragusa ve Osmanlı arasındaki ilk antlaşma 1458 yılında imzalanmıştı. Balkan halkları topraklarını Osmanlı devletine teslim etmek zorunda kalırken, Ragusa zekice politikasıyla tüccar ve zararsız bir devlet olduğunu ispatlamıştı.

Ragusa ayrıca Balkanlar'ın belki de Rönesans kapısı olmuştu. Adriyatik kıyısında bir İtalyan şehir devleti özellikleri barındırırken, kültürel ve siyasi olarak üç dilin –Latince, İtalyanca-Slovence/Hırvatça– kullanıldığı topraklarında Balkanlar'dan Rönesans İtalyası'na açılan bir eşik gibiydi.[68] Rönesans adamları yetiştiren bu görkemli Adriyatik şehrinden mimarlar,

yazarlar, diplomatlar, ressamlar ve daha pek çok adını duyuracak önemli şahsiyet çıkmıştı. Burası bugün bile hâlâ adı sadece Dubrovnik'te değil, tüm Hırvatistan'da saygıyla anılan büyük yazar Ivan Gundulić'in (1589-1638) vatanıdır. Eski ve büyük patrisyen ailelerden birinden gelen Gundulić, Tasso'nun *Gerusalem Liberata* (Kurtarılmış Kudüs) adlı eserini stilistik olarak takip ederek yazdığı *Osman* destanıyla hatırlanacaktı. II. Osman'ın trajik hikâyesini konu almakla birlikte nazımın içinde yer alan Rumen, Leh ve Slav kadın ve erkek kahramanların yanı sıra Stefan Dušan gibi daha önceki yüzyılların önde gelen figürlerini de ölümsüzleştirmişti.[69] Pek tabii doğduğu şehri de yüceltmek için bulunmaz bir fırsattı bu.

Bu eserinde Gundulić, Hıristiyanlık ve İslamiyet, Avrupa ve Türkler, Doğu ve Batı arasındaki farkları ortaya koyar. 20 kantodan oluşan eserin 14 ve 15. kantoları kayıptır. Eser, aynı zamanda Hırvat dilinin bir standart kazanması konusunda da önemli rol oynamıştır.

Gundulić bir Slav destanı yazmayı amaçlamıştır. Seçtiği savaş ise II. Osman'ın 1621 Hotin Seferi'dir. Slavlar için bir zafer olmayan bu savaşın seçilmesi çok şaşırtıcı değildir, çünkü bu neredeyse Balkan edebiyatı içinde stilistik bir anlatım haline gelmiştir: Hezimetten doğan destanlar. Yüzyıllarca yazılagelen Kosova destanları da bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu manzum eser Bulgarlar, Sırplar, Macarlar, Arnavutlar ve Lehlerin Osmanlı öncesi şaşaalı dönemlerini anlatır. Hikâyeye göre II. Osman, Ali Paşa'yı barış antlaşması için, kızlar ağasını da hangi Leh asilzade kadının evlenmeye daha uygun olduğunu keşfetmesi için Lehistan'a gönderir. Bu ikilinin seyahatini anlatan Gundulić bu arada Hotin Savaşı'na ait ayrıntılar verir ve Osmanlı'nın Slavları nasıl esir aldığından uzun uzun bahseder. Yazar bu eserinde Lehistan Kralı IV. Vladislav Vasa'yı Slav halkları için yeni bir umut ışığı olarak gösterir. Katolik Lehistan ordularının tüm Slav dünyasını kurtarması hayalinin canlandırıldığı bir eserdir bu. Bu da Karşı-Reformcu olan Gundulić'in, bir Katolik olduğu halde neden Lehleri kahraman seçtiğini açıklar. Bu eserde Ortodoks Balkanlar'ın, Hırvatlar gibi Katolik olan Lehler tarafından Osmanlı boyunduruğundan kurtarılması ana temadır. Başka bir deyişle Ortodoksların boyun eğdiği Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Balkanlar'ı ve Hıristiyanlık dünyasını savunacak olan Katolik Slavlardır.[70] I. kantonun açılış kıtası

Genç Osman'ın ölümüne, dolayısıyla da bunun devamında Osmanlı'nın çöküşüne bir göndermedir.

İnsan gururu, neden boş yere
Kibirlenir durursun?
Kanatlarını ne kadar büyük açarsan
O kadar büyük olur düşüşün.[71]

Kleftika (*kleftika tragoudia*) olarak bilinen Yunan halk şarkıları martolos, hayduk ve Robin Hood karışımı *kleft*'lerin dağlara çıkıp buradan milli bağımsızlıklarını kazanana kadar nasıl bir savaş verdiklerini anlatır. Dağlarda çarpışan Armatolos'lar (*armatoli*) da bu edebiyatın gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. XV. yüzyıldan beri varolan Armatoloslar Agrafa Dağları gibi coğrafyanın geçit vermediği kapalı bölgelerde savaş vermişlerdir. Özellikle Epir ve Mora'da yaygın olan bu türkülerin kötü kahramanları Türklerdir.

Kleftika edebiyatında genel olarak Türklerle yaşamaktansa vahşi hayvanlarla dağda bulunmanın daha hayırlı olduğu öne sürülür. Kleftler Bizans'ın iki başlı kartalını bayraklarında kullanıp, dağlarda savaşırlar. Agrafa bölgesi *kleft*'lerinden kalma bir halk şiirinde kendilerini "kurtlara" benzetirler. Hep benzer temalar ertafında döner, sınırlı bir kelime dağarcığı kullanırlar. En çok tekrar edilen kelimeler tüfek, barut, vezir, paşa, Türkler, özgürlük, savaş benzeri kelimelerdir.

Bu arada hemen bir mukayese yapmayı unutmayalım. Slav halklarının gelmelerinden önce bile bölgede bulunan hayduk'lar, Türklerin Balkanlara uzanmasıyla bambaşka bir rol üstlenmişlerdir. Epik bir karakter olan hayduk Starina Novak'ı anlatan türküye bakalım. Esaret hayatı olarak nitelendirdiği hayata ve yüksek vergilere (haraca) karşı ayaklanan Novak şöyle seslenir:

Kılıç ve tüfeğim anamla babam

Onların abla ve ağabeyi ise iki küçük silah
İtaatkâr aşkları kılıçlarını biledi
Sert kayalar onlara yumuşacık yastık oldu.

Sloven tarihçi Jezernik Božidar, Balkan halklarının "Türk barbarlığı" hikâyesini kendilerini Avrupalı yani medeni halk olarak tanıtma mücadelesinin bir parçası olarak gördüğünü yazacaktı. "Batı kervanına katılma mücadelesi verip, Doğu'ya tekrar dönmemeye kati surette kararlıydılar" der.

III

Üç büyülü anlatı

1

Harikalar

Değerli taşlar, inciler, şifalı otlardan yapılan merhemler, baharatlar, meyveler, renkli halılar, Granada ipeği, Mısır keteni, Suriye ve Mısır pamuğu, saten, damask kumaş, kadife, tavus kuşu tüyü, samur kürkler, kıymetli deriler, esirler ve altınlar... Mağripli tüccarların üç aydan fazla bir süre gemide yaşayarak taşıdıkları mallar...[1] Basra'ya yanaşan, Hindistan'dan gelen "güzel kumaşlar, demir, kereste, biber, balmumu, amber, tarçın, karanfil, ceviz ve manyok, aselbent" taşıyan kırk gemi. Tarçın, portakal, limon, Hint hurması, firavun inciri, hurma ağaçları... Ağaçların arasında gezen bukalemunlar...[2]

İskenderiye'nin taş ve kireçten yapılmış evleri, yeşime benzer taşlarla süslü eski binaları, Şiraz'ın büyüleyici suyolları, sularının cennetten geldiğine inanılan Nil Nehri, Mısır'ın fil, aslan ve hatta timsahın bile satıldığı pazarları, zürafalar, tek ve çift hörgüçlü develer ve daha neler neler... Sisam'da sünger avcıları, Timur'un filleri, Sibirya'da eşek büyüklüğünde olup aynı zamanda etleri de yenen köpekler, Nuh'un gemisinin bulunduğuna inanılan Ağrı Dağı, "çok büyük ve olağanüstü" Şam, nüfusu farklı dinlerden ve mezheplerden oluşan şehirler, kasabalar, farklı milletlerden tacirler, aktarlar, hiçbir işi gücü olmayan insanlar, kum çölleri, haber getirip götüren posta güvercinleri... Nuh tufanından önce dikildikleri ve başka ağaçların varlığına katlanamadığı söylenen Lübnan'daki sedir ağaçları...[3]

Herodotos zamanlarından beri Doğu'nun gizemleri seyyahların defterlerini, bunları okuyup dinleyenlerin de hayallerini süslemiştir. Avrupalının dimağında yarattığı Doğu masal ülkesi cebinde para, kalbinde

cesaret olan maceraperestleri yollara dökmüş, geriye döndüklerinde yüzlerce sayfa kaleme almalarını sağlamıştır. Dünyanın tam olarak nerede bittiğinden pek de emin olmayan insanlar, sadece kuzey yarıküreyi gösteren[4] haritalardaki yetersiz bilgilerle sonu bilinmedik seyahatleri göze almıştır. İspanya sınırları içinde, Galicia bölgesindeki Finisterre Ortaçağ insanı için batıda dünyanın bittiği yerdi. *Finisterre*: Dünyanın Sonu. Oysaki diğer tarafta, uçsuz bucaksız ve nereye dek uzandığı bilinmeyen doğu topraklarında dünyanın nerede bittiği bile bilinmiyordu.

Doğu'ya yapılan seyahatler sonrasında kaleme alınan seyahatnamelerin en kaçınılmaz unsuru abartı eğilimleridir. "Yalancı seyyah" figürü sadece Ortaçağ'da değil, Elizabeth dönemi edebiyatında da sık sık komik bir figür olarak karşımıza çıkar. Anlatıları mübalağa ve fantastik öğelerle dolu olan bu seyyahlar özellikle Doğu söz konusu olduğunda abartının çıtasını biraz daha yükseltirler. Vücutları kadar bir tek ayağı olan, sırtüstü yattıkları zaman bu ayakla kendilerini güneşten koruyan insanlar, mitolojik figürleri çağrıştıran kurt kafalı adamlar, gravürlere yansıyan çift başlı çocuklar Doğu'nun egzotikliğini abartan seyahatnamelerin tepe noktalarındandır.[5] Bu metamorfoza uğramış canlılar Yeniçağ'da da kitapları süslemeye devam edecektir. 1540 yılında Basel'de basılan Ptolemaios'in *Coğrafya*'sında Asya bir *sciapod*, bir *cynocephalus* ve başları boyunlarından aşağı doğru büyüyen iki adam ve akşam yemekleri için bir insan bedeni kemiren bir çift yamyamla işaret edilmiştir.

Caxton'ın XIII. yüzyıl bir Fransız manzum eserinden çevirdiği ve geç Ortaçağ'da popüler olan *Mirrour of the World* (Dünyanın Aynası) adlı kitabı da benzer doğaüstü varlıklarla doludur. Buna göre dünya üzerindeki cennet Asya'dadır, bunu koruyanlar ise ateş ve devlerdir. Etiyopya gündüz donan, gece yanan bir nehirdir. Hatta geceleri öyle bir kaynar ki hayvanlar buradan su içemezler.[6] İşte bunun gibi anlatılar evlerinde oturan Avrupalılara sadece eğlenceli saatler geçirtmiyor, onların meraklarını kamçılıyor, yola çıkmaya teşvik ediyordu.

Chaucer'in hacıların yalana pek meyilli olduklarını söylemesi de boşuna değildir. Seyahat dinlemeye meraklı, hikâyeye aç kulaklar için koca koca yalanlar geri getirir. Schiltberger'in okuru Fırat'ın cennetten çıkan ırmaklardan biri olduğuna inandırmaya çalışması, on iki bin fırın

bulunduğunu iddia ettiği Kahire'de Allankassar adı verilen şövalyenin bir günde tam on iki bin ekmek yediğini anlatması da bu ekolün bir parçasıdır.[7] Esir-seyyahın anlatısı burada bitmez. Bu dev şövalyenin baldır kemiğinin Arabistan'da dağlık bir yerde iki tepe arasında durduğunu, arasından da su aktığını anlatır. Su çok derindir, görünmez, çağıltısı duyulur. Bu vadi üzerinde devin baldır kemiği köprü görevi yapar.[8] Baldır kemiğinin uzunluğu bir ok atımı, hatta daha fazladır.

Bir yılan hikâyesi

Schiltberger'in fantastik hikâyeleri bitmek bilmez. "Samsun'da heyecan verici, mucizevi bir olay yaşandı" diyerek birinci elden şahit olarak anlattığı vaka bize Ortaçağ seyyahının bir vakanüvis gibi olay kaydetmekten çok, heyecanla okunmayı arzuladığı için anılarını doğaüstü olaylarla süsleyerek kaleme aldığının kanıtıdır. Ne de olsa doğaüstü olaylar ve yaratıklar, Ortaçağ'ın en çok okunan/dinlenen edebi türü olan şövalye romanslarının beş temel kaidesinden biridir.

Biz Schiltberger'in anlatısına dönelim. Yılan ve engerekler ovayı kuşatır. Bir kısmı denizden bir kısmı da karadan gelen bu yılanlar "burun buruna gelip sabahtan güneşin batışına kadar" savaşırlar. Canik Beyi kale kapılarından birini açtırır ve küçük bir grupla atlı olarak şehrin önüne çıkar ve bu savaşı izler. Denizyılanları orman yılanlarına yenilir. Ertesi gün bulunan ölü yılan sayısı sekiz bindir![9] Bu haber Bayezid'e ulaşınca, orman yılanlarının deniz yılanlarını yendiğini görüp bunu denizlerin de kudretli bir hükümdarı olacağına yorar. Schiltberger duyduğu hikâyelere kendisini tanık gibi göstererek meşruiyet kazandırmaya çalışan sayısız seyyahtan sadece biridir.

Schiltberger en azından Türklere esir düşmüş, kurtulunca da esaretini kaleme almış bir esaret güncesi yazarıdır. Fantastik hikâyeler, gerçek yaşamöyküsünün sadece kenar süslerini oluşturur. Bunun yanında bir de varlıkları bile şüpheli olan seyahatname yazarları vardır. Sir John Mandeville bunlardan biridir. 1357-1371 yılları arasında Avrupa'yı aşıp Doğu'ya geldiğini iddia eden Mandeville tam bir muammadır. Büyük bir kısmı gerçek seyyahların kaleme aldıkları anlatılarından derlenen bu eser

pek çok dile çevrilmiş ve aklı Doğu'da kalan yolculara şevk vermiştir. Eser aslen öncelikle Kudüs'ü ziyaret etmek isteyenler için yazılmıştır. Peki bu tür seyahatleri kaleme alanlar, aynı Marco Polo'nun yaptığı gibi "pek çok kayda değer ve sıra dışı şey" vaat etmek zorunda hissediyorlar mıydı kendilerini? [10] Kesinlikle evet.

Doğu'ya uzanan meraklı ruhlar

Ortaçağ'dan Yeniçağ'a geçildiğinde yüzyıllar sonra bile konuşulacak bir seyahatname belirir: Kristof Kolomb'un günlükleri. Bu seyahat sonrasında keşfedilen zengin topraklar bile Doğu'ya duyulan merakı dindirmez. Bu yeni çağ da Doğu'ya meraklı ruhların sınır tanımadığına şahit olacaktır. Bu açgözlülük ve oburluğu her zamanki nükteli diliyle anlatan Peter Burke, XVII. yüzyıl İngilteresi'nde "öylesine bir haşlama ve ızgara, öylesine bir kavurma ve kızartma, öylesine bir pişirme ve mayalama, öylesine bir ekmek pişirme, et doğrama, kesme, hırsla yemek yeme ve pisboğazlık vardı ki, halkın iki aylık iaşelerini hemen mideye indirip, sonra göbekleri et ve yağ ile dolu olarak İstanbul ve Batı Hint Adalarına uzun bir yolculuğa çıkacaklarını düşünürdünüz" şeklinde dile getiriyordu.[11]

1553'te bir grup İngiliz, yaşadıkları dönem için fazlasıyla maceralı bir yolculuğa çıkmışlar, Çin'e giden yeni yollar keşfetmek hayalinde olan Willoughby ve Chancelor'ın komutasında ilk kutup yolculuğunu organize etmişlerdir.[12] Ama yine de Avrupalının tasavvurunda sıcak iklimlere, özellikle de Doğu'ya yapılan yolculuklar daha "egzotik" olmaya devam edecekti. Doğu'nun tatları, insanları, renkleri ruhları büyülemeye devam ediyordu. Bir grup Hollandalı seyyah Mocha'dan Chenna'ya (Ziraja?) geldiklerinde burada paşanın bahçesinde bir masal ülkesine düştüklerini sanırlar. Badem, şeftali, portakal, limon ağaçları, asmalar, güller, güzel çadırlar, çeşmelerin yanı sıra bir de sanki bir köpekmişçesine, masadan yemek yiyip kimselere zarar vermeyen bir leopar vardır.[13] Esaret hayatı yaşayan Heberer bu ruh hali içindeyken bile ne denli etkilendiğini dile getirmekten geri kalmaz. Şam'daki meyve tüketimine şaşırıp kalır, Kızıldeniz'in derinliklerinde taşların oluşturduğu şekillerin güzelliğini bir heykeltıraşın yaratabileceğine ihtimal verir.[14] Fransız seyyahlar da

Halep'teki meyve cennetini rüya sanırlar. Meyve ağaçları düzensiz bir şekilde, karmakarışık dikilmiştir. Narenciye ormanı gibidir. Özellikle karpuzların bereketine şaşarlar. Her sınıfın, özellikle de fakirlerin aşırı derecede karpuz tüketmesine dikkat ederler. D'Arvieux dizanteri ve benzer hastalıkların aşırı meyve tüketiminden kaynaklandığını iddia eder.[15]

Meyvenin pek değerli ve bol olmaktan uzak olduğu Avrupa'yı düşündüğümüzde bu cennet tasvirlerini daha iyi kavrarız. Ortaçağ'da meyvenin Avrupa için altın değerinde olduğunu, imparatorlar, papalar ve krallar arasında saygın bir hediye olarak meyve sepetleri gidip geldiğini hatırlayalım. "Köylüye sakın peynirin yanına armudun güzel gittiğini söyleme" (*al contadino non far sapere quanto è buono il formaggio con le pere*) atasözünü analiz etmek için koskoca bir kitap yazan muhteşem İtalyan yemek tarihçisi Massimo Montanari bu eserinde (*Il formaggio con le pere*/*Peynirle Armut*) Charlemagne zamanında dikilen meyve ağaçlarından bahseder.[16] Meyveye olan düşkünlüğün sadece gastronomik değil, aynı zamanda sosyal bir uzantısı olduğunu da iddia eder Montanari. Meyve bir *nobilitazione* (asilleştirme) öğesidir, sosyal statüyü yükseltir, prestij sağlar. Doğu'ya gidenlerin her şeyden önce bu meyve zenginliğine dikkati çekmelerinin altında yatan da bu olmalıdır.

Sayfalarca harikalar

Doğu'ya doğru yollara düşenler sadece Doğu'nun fantastik öğelerini değil, yol üzerinde onları şaşkına çeviren her şeyi defterlerine not etmekten geri durmazlar. Heberer XVI. yüzyıl sonunda Marsilya üzerinden İstanbul'a giderken Sardinya'da Latince adı *Rabunculum* olan bir otun varlığını öğrenir. Yiyenin gülme nöbetleri geçirdiği ve sonunda gülmekten katılarak öldüğü rivayet edilen bu otu, Romalıların eskiden kullandıkları *Sardiniae risus* (Sardinya gülüşü) deyimiyle bağdaştırır.[17]

Ve pek tabii sıradan ya da gündelik olmayan manzaraları da heyecanla kaydederler defterlerine. Thévenot, Nil'in kabarma şenliklerine şahit olmuştur: havai fişekler, içi meyve ve şekerleme dolu olan kayıklar, bunların suya atılması, onları toplamak için suya atlayanlar, bendin yıkılması, suyun yayılması... Boydan boya kandillerle süslenmiş bir Kahire:

haçlar, camiler, yıldızlar, Malta haçları, ağaçlar ve bundan başka sayısız şekil oluşturan kandiller. Thévenot, tüm gece yanık kalan bu kandillerin ışığında, nehri bir uçtan diğerine geçerken bir elinde kahve, bir elinde de tütün çubuğu tutar. Masallardan fırlamış bir sahne gibidir.[18]

1572'de yayımlanan *A brief collection and compendious extract of straunge and memorable thinges, gathered out of the cosmographye of Sebastian Munster* (Sebastian Munster'in kozmografi kitabından derlenen garip ve unutulmaz şeylerden kısa bir derleme ve özet çalışması) adlı eser de bütün bu yarı kurgu anlatıların bir devamı niteliğindeydi. Buna göre Carmania (?) denen yerde, hiçbir erkek düşmanının kafasını kesmeden evlenmeye hak kazanamıyordu. Bu bize başka bir Ortaçağ masa adabını hatırlatıyor: Asker sınıfına ait hiçbir asil erkek evladın düşmanını yenilgiye uğratmadan babasıyla aynı masaya oturmaya hak kazanmaması.[19] İnebahtı'dan bir yıl sonra yayımlanan bu esere göre erkek, düşmanını öldürünce kafasını kralına götürür, dilini küçük parçalara ayırarak ekmekle karıştırarak aile eşrafına yedirir. Daha neler yoktur neler... Etiyopya'da yedi boynuzlu hayvanlar, beyaz ayılar, iki boynuzlu atlar, yavrularını beslemek için öküz ve atlar taşıyan kuşlar, boynuzlu adamlar, bir önde, iki arkada gözü olan adamlar, ana-babalarını yiyen adamlar, at ayaklı adamlar, Amazonlar...[20]

1613'te İstanbul'a gelen İngiliz seyyah ve yazar Thomas Coryate hayatının en büyük şaşkınlıklarından birisini büyükelçiyle kaptan-ı deryaya yaptığı ziyaretin sonrasında yaşamış olsa gerek. Saraydan dönerlerken, büyükelçi Pindar sarayın duvarları altında, deniz kenarında balık tutan bir adam görür. Onu hemen tanır. Sultanın müneccimbaşısı Rama'dır bu. Coryate bu fırsatı kaçırmayacaktır. Bir tercüman aracılığıyla geleceğinden haber alma şansını elde eder. Rama yeşil bir taşın üzerine bir şeyler yazar ve tercümanın da aracılığıyla kendisine şunlar söylenir: Arzu ettiği gibi uzak yerlere seyahat edecektir, dini yüzünden başı belaya girecektir, bu tehlikelerden sıyrılacak ve sonunda da büyük bir şehre (Londra?) gelecektir. Bu şehirde bir sürü insan onun seyahatlerinde gördüklerini ve yaptıklarını dinlemek için toplanacaktır. Müneccimbaşı parasını aldıktan sonra şöyle bir ek daha yapar: Coryate bir seyahat güncesi yazacak ve kendi vatandaşları ve binlerce insan için bunu yayımlayacaktır. İstanbul'a yolu düşen bir yabancı için tüm bunlar çok ihtimal dışı şeyler olmasa ve bunları söylemek için

müneccimbaşı olmak gerekmese de Coryate bundan etkilenmiş olmalıdır.[21]

Seyyahlar bazen bakar görmez, bazen de görmeden yazarlar. Mekke'yi gördüğünü iddia eden Avrupalıların verdikleri coğrafi detaylar kendilerini ele verir niteliktedir. Von Harff Kızıldeniz'e doğru akan "hoş ve uzun bir nehir"den bahseder. Genelde Hıristiyan seyyahlar sel baskınlarını nehir sanmışlardır. Ayrıca Mekke'deki sel gibi akan sular şehrin "arkasından" akmaz.[22]

2

Kehanet anlatıları *(pronóstico)*

Çünkü insanlar görmedikleri şeyler

hakkında hikâye dinlemeye bayılırlar.

Politiki Kouzina

(İstanbul Mutfağı/Bir Tutam Baharat)

İslam'a karşı doğaüstü olaylar üzerinden kitlesel bir etki uyandıracak mitler ve kötü söylentiler yaratma geleneği Haçlı savaşlarından da önce, Bizans'ın ilerleyen İslam karşısında düştüğü şaşkınlık döneminde başlamış, bu Ortaçağ ve Yeniçağ'da iyiden iyiye şekillenmişti. Ortaçağ'da Sarazenler üzerinden kurulan bu mitler, Yeniçağ'da Osmanlılar üzerinden kurulur olmuştu. Osmanlılar hakkında öne sürülen ve geniş bir coğrafyada dolaşması için çalışılan kehanetlerin ortak bir amacı vardı: Bu tüyler ürpertici hikâyelerle zaten tedirginlik içinde bekleyen halkı iyiden iyiye korkuya gark etmek ve geniş çaplı bir psikolojik savunma duvarı oluşturmak. Dominiken Keşiş Giovanni Nanni da Viterbo 1480 yılında Papa IV. Sixtus, Fransa, İspanya, Sicilya, Macaristan kralları ve Cenova hükümetine sunduğu kehanet kitabında Hıristiyanların Türkler karşısında kaybettikleri toprakları yeniden kazanacaklarını umutla belirtiyordu. Nanni'ye göre Osmanlı İmparatorluğu yedinci sultanın hükümdarlığı zamanında çökecekti. Ruhani ve doğaüstü örneklerle etkileyici hale getirilmeye çalışılan bu anlatılar XVI. yüzyılda da aynı amaca hizmet etmeye devam edecekti. Kehanet anlatıları ya birtakım doğaüstü olaylar ya da doğal afetler zinciriyle birlikte geliyordu. İstanbul'un fethiyle doruk noktasına çıkan bu hikâyeler, Avrupa'ya yayılarak Hıristiyanlık âleminin başına daha neler geleceğinin örnekleri olarak bir korku dalgası yarattı. Bizans kroniklerinde sıkça yer alan bu kehanetler, bunu takip eden yüzyıllarda edebi türlere dönüşecek anlatıların da öncüsü sayılır. Kritovulos'un kurduğu cümleleri düşünürsek bunların *relación* türünü ne denli çağrıştırdığını fark ederiz: Fatih'in hem doğumunda, hem de tahta geçtiğinde "olağanüstü birtakım durumlar" olduğunu heyecanla okura aktaran Bizanslı kronik yazarı şöyle devam eder: "Deprem, toprağın erimesi, gök gürültüsü ve şimşek ile kuzey kızıllığı gibi belirtiler, dünyanın halinde değişiklik ve yenilikler olacağının habercisiydi. Kâhinler, falcılar, evliyalar ve gaipten haber veren kim varsa, yakın zamanda büyük şeyler olacağını; yeni padişahın bahtı açık, başarıları büyük bir şahsiyet olacağını ve onun kılıcıyla dünyada büyük olaylar meydana geleceğini haber verdi." Kritovulos ayrıca İstanbul kuşatması sırasında yaşanan olağanüstü olayların

Bizanslıların manevi kuvvetlerini nasıl kırdığını da anlatır.[23] "Şiddetli depremler ve toprak kayması, ardı arkası kesilmeyen şimşek ve çokça yağan yağmurlardan meydana gelen seller, sert rüzgârlar ve gökyüzünde gezip duran yıldızların belirmesi" yine vurgulanan belirtiler olarak karşımıza çıkar.[24] Bu alametlerden başka tapınaklardaki en eski azizlerin tasvirleri, mezar taşları ve de heykellerinin terlediğini de iddia eder.

Önce korkunç bir yağmur sele sebep olur, ardından da korkunç bir sis bütün şehri sarar ve sabahtan akşama kadar bütün şehri kaplar. Bu da "Tanrı'nın şehirden ayrıldığının, şehri kendi haline bıraktığının, bu şehre arkasını döndüğünün bir işareti" olarak algılanır.[25] Başka bir rivayete göre de fetih sırasında Balıklı Manastırı'nda bulunan papazlar balık kızartırken şehrin Türklerin eline geçtiğinin haberini almışlar ve buna inanmamaları üzerine "Tavadaki bu balıklar şu havuza fırlarsa, İstanbul'un alındığına o zaman inanırız" demişler. Bunun üzerine balıklar yarı pişmiş olarak tavadan sıçrayıp havuza düşmüşler.[26] Kritovulos'un aktardığı başka bir hikâyeye göre şehrin üzerine yapılacak ilk büyük hücumdan evvel "büyükler ve halk" Tanrı'ya yalvararak, ellerinde Meryem Ana'nın tasviriyle dua ede ede sokakları dolaşırlar. Bu resim "hiçbir sebep olmaksızın" taşıyanların ellerinden yüzüstü yere düşer.[27] Çünkü Tanrı bir bulutun arkasına saklanmış olarak gelir ve yine öyle döner.

Türklere esir düşen Macar György'nin de bu meşum kehanetlere sık sık yer vermesi geçirdiği nahoş yılların sonucudur. György İncil'den örnek vererek, "sapkınlığın son derecesinin doğası bize, yerden çıkan, kuzununkileri andıran iki boynuzlu, ejderha gibi sesler çıkaran bir canavar biçiminde tasvir edilmiştir" diyerek Deccal'ı anlatır. "Gerçekten de bu canavar topraktan çıkmıştır; çünkü Hıristiyan dininin dayanışmasından ve sağlamlığından doğmuştur. Kuzununkileri andıran iki boynuzu vardır; çünkü iman görüntüsü altında kösnül arzuya ve itaatkârlık ve alçakgönüllülük kisvesi altında sapkın kibre sahiptir. Ejderha gibi sesler çıkarmaktadır çünkü şeytani gücü sayesinde sahte mucizeler yaratan olarak göstermiştir kendisini" diyerek yorumlar kehaneti.[28] Luther de Türkler hakkında aynı iddiayla çıkıp gelecektir: "Tanrı'nın cezası, şeytanın aracı, inanç düşmanı, düzen bozucusu, kısaca Deccal olarak gelmiştir."[29] György kehanetin artık gerçekleşmiş olduğuna olan inancını şöyle dile getirir:

> Korkunç ejderha ve canavar görüntüleri, göğün ve gök cisimlerinin insanı dehşete düşüren hareketleri ve cennetteki ruhların tuhaf davranışları yoluyla, Eski ve Yeni Ahit'te geleceği önceden bildirilen ve açıklanan, insanların değil, şeytanın işi olan tüm bu korkunç kıyımları, tüm bu işkenceleri, sıkıntıları kıyametin gelmiş olmasından dolayı duyulan korkuları, işte tüm bunları şimdiye kadar yalnızca kitapları okuyarak öğrendik. Ancak bugün, bütün bunları görebilmemiz için kitaplara ihtiyacımız kalmadı. Aslında şimdi, tüm bu dehşetin, gözleri kör eden bir ışıkla ve çok açık işaretlerle kapılarımıza dayanmış olduğunu ve hiç kuşkusuz çok yakın bir zamanda kafalarımızı uçurmak için hazır beklediğini görebiliyoruz.[30]

Mohaç Savaşı'ndan sonra sarayın kuyumcusu Ahmed Tekelü bu zaferin anısına Kanuni Sultan Süleyman'a bir yatağan hazırlamıştı. Bu görkemli silahın her iki tarafını süsleyen altın kabartmalar, ejderhaya karşı savaşan bir anka kuşunu resmeder. Macar tarihçi István Vigh, anka kuşunun tamamının altın varak olmasına rağmen, ejderhanın kısmen altın kaplı ve büyük kısmının ise siyah kalmasının bir tesadüf olmadığını söyler.[31] Vigh, anka kuşunun Kanuni Sultan Süleyman'ı, ejderhanın ise Macar Kralı Layos'u simgelediğini, anka kuşunun doğaüstü gücüyle karanlık güçlerin, yani Hıristiyanlık âleminin üstesinden geldiğini belirttiğini iddia eder. Pál Fodor ise, 1390-1533 yılları arasındaki Osmanlı-Macar ilişkilerini incelediği makalesini bu ayrıntıyla kapatır ve şu yorumla sözlerine son verir: "Kehanet doğru çıkmadı: Ejderhanın yeni kafaları çıktı ve Osmanlı'nın anka kuşu ise kırık kanatlarla saldırmaya devam etti."

Bütün bu anlatılar İngiltere'deki *News from/Newes from* (...'den haberler) janrına tekabül ediyordu. Türklerin bu dünyadan silineceklerine dair kehanetler de hayli popülerdi. Osmanlı askerlerinin Safevi ordusu karşısındaki bir yenilgisi Türklerin yenilmez olmadığını göstermekle kalmamış, aynı zamanda İstanbul'un da düşeceğine dair bir kehanet olarak görülmüştü.[32] Sadece dört folyoluk küçük bir kitap bu tür kehanetlerden birine örnek gösteriyordu. Başlık şöyleydi: *Muhammed'in mezarının bulunduğu Madinat al-Nabi'de elinde bir kitapla gökyüzünde aslı görülen*

bir kadın ve 21 gün boyunca sürekli gökte görülen silahlı askerlere dair İstanbul'daki İngiliz büyükelçimize gönderilen Türkiye'den garip ve mucizevi haberler ve bunları açıklarken hayatını kaybeden bir Müslüman din adamı tarafından yapılan kehanet kabilinden bir yorum. 1642.[33] Pek tabii, gökte beliren kadın Meryem Ana, elindeki kitap ise Kitabı Mukaddes'tir.

Türklere dair bu garip hikâyelerin, Hıristiyanlık dünyasının moral yükselten bu kitapların hazır bir pazarı vardır. 1607'de çıkan bir kitap II. Mehmed'in birtakım devlet büyükleriyle mektuplaşmasını konu alır: *The Turkes Secretarie* (Padişahın özel kalemi). Doğruluğu bariz bir şekilde şüphe götüren bu eserin Latince versiyonu XVI. yüzyılda Avrupa'da dolaşmaktadır.[34]

Rodos'un düştüğü gün, Roma'da Papa VI. Hadrianus'un başına ilahi bir olay gelir. Sarayın şapeline Noel duası için girerken, kapının mermer kirişi düşmüş, orada nöbette bulunan birkaç kişi de ölmüştür.[35] Türk korkusunu imgelendirmek ve kötü bir efsaneye dönüştürmek isteyen Avrupa, hiçbir fırsatı kaçırmadığı gibi bunu da kaçırmaz ve olay, ilahi bir sembolizmin ürünü gibi, tüm kıtada dalga dalga yayılmaya başlar. Aynı şekilde Portekiz Kralı Afonso Enriques'in Santa Cruz de Coimbra'daki manastırında saklanan kılıç ve kalkanının tam iki kez yere düşmesi de pek tabii meşum vakaların belirtileri olarak algılanır. Kılıcın ilk düşmesinde III. João'nun ölüm haberi alınır, ikincisinde ise 1576 yılında yakışıklı ve genç kral Sebastião'nun Mevlayı Muhammed'in ordularına saldırma kararı aldığı tarihe denk gelir ki bu karar sonun başlangıcı olacaktır.[36]

Osmanlıların sonu

Almanya'da doğup Meksika'ya kadar giden ve 1606'da *Tarih Çizelgesi* başlıklı eserini burada basan Heinrich Martin meslekten yetişmiş bir tarihçi olmasa da Osmanlı tarihiyle pek yakından ilgilenir. Esas amacı Osmanlı'nın geleceğine dair o devirlerde iyice ayyuka çıkan kehanetlerin doğru olup olmadığını öğrenmektir.[37] Martin'in savı akıl almayacak kadar gariptir. Ona göre Osmanlı İmparatorluğu'nun sona yaklaştığının en tartışmasız göstergesi sultanların birbiri ardına tahta geçmeleridir. Ayrıca I. Ahmed'in

son sultan olacağını da iddia eder. Osmanlı İmparatorluğu'nun ne zaman yok olacağıyla da pek yakından ilgilenen Martin, Atlas Okyanusu'nun diğer yakasındaki okurlarına bu konuyla ilgili bilgiler vermeye çalışır.

Alman kaynaklar arasında da kehanet eserleri azımsanacak sayıda değildir. 1430 yılında Magdebourg'da ortaya çıkan "gizemli" belgeler karmaşık ve huzursuz bir dönem geçiren Kilise'yi Karl adlı bir prensin kurtaracağına dair kehanette bulunur. Buna göre, bu korkunç yıkımdan sonra Kartal ve Aslan dünyanın hâkimi olacak ve Hıristiyanlar Asya'yı boylu boyunca kat edeceklerdir.[38] Asya'nın boydan boya kat edilmesi pek tabii Müslümanların, her şeyden önce de Türklerin düşüşüne delalet olarak algılanmaktaydı.

Antonio Torquato de Ferrare'nin ve Martin'in kehanetlerinin ortak yanı şudur: Tahta çıkan on dördüncü ya da on beşinci Osmanlı sultanı Hıristiyanlığın başına olmadık felaketler getirecek, karada ve denizde Hıristiyanların mahvına sebep olacaktı. Ancak Hıristiyanlar aralarında anlaşmayı başaracak ve onu alaşağı edeceklerdi.[39] Torquata ayrıca 1534 yılında basılan *Prognosticon* (Kehanet) adlı eserinde elikulağında bir Türk saldırısının bütün Avrupa'yı yıkacağını, ama sonunda ilahi gücün araya girip nihai zaferi Almanlara vereceğini de yazıyordu.[40] İki kehanet de gerçekleşmedi.

Martin, III. Murad'ın gördüğü bir rüyayı konu alır. Bir ayağı İstanbul'daki büyük caminin minaresinde, diğer ayağı denizde olan büyük bir dev görmüştür. Söz konusu cami Ayasofya olmalıdır. Kolları göğe doğru açılmış bu dev, bir elinde Güneş'i diğerinde Ay'ı tutar. Korkunç dev ayağını caminin minaresine koyarak onu ve sonra da sultanın sarayını yerle yeksan eder. Sultan korku içinde uyanır. Sultanın müneccimleri bu rüyanın Hıristiyanlara yönelik bir felaket haberine delalet ettiğini iddia edip onu rahatlatmaya çalışırlar.[41] Pek tabii Martin'in bunu okura aktarmadan önce bütün bu yorumlara müdahale etmesi gerekecektir. Kendi yorumunu beklentilerine göre yapma lüksüne sahiptir ne de olsa. Kendi yorumuna göre, dev pek tabii Müslümanlardır. Ay Hıristiyanlar, Güneş de Tanrı'dır. Camiyle sarayın yerle bir edilmesi ise hayli açıktır: "Lanetlenmiş dinin" ve "Türk imparatorluk monarşisinin" yıkılmasını sembolize eder.[42] Aynı yukarıda gördüğümüz *Lettere di Costantinopoli* (İstanbul'dan Mektuplar) türünden seçtiğimiz

örnekte olduğu gibi yazar okurun algılamasını arzuladığı rüya/rüyet tabirini onun yerine yapıverir.

Sultanların astrolojik haritaları

Avrupa Osmanlıların hareketlerini kestirebilmek için astrolojiye de başvurmuştu. Özellikle de korkunun iyice büyüdüğü Kanuni devrinde, çağdaşı olan astrolog Cardano'nun ağzından çıkanlar altın değerinde olmaya başlamıştı.

Cardano, Balık ve Koç burçlarının 1524 ve 1525'teki kavuşumunun Kilise'nin yıkılışına işaret ettiğini savundu. Kilise yıkılmadı belki ama uzun süren İspanya-Fransa savaşının Şarlken'in zaferiyle son bulmasıyla Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'na yaklaşıp Hıristiyan birliğini büsbütün bozmuş, yeni bir güç dengesi yaratmış oldu. Meşhur astrologa göre 1564 kavuşumu ise "Hıristiyanlık ve İslamiyet'in yenilenişini gösteriyordu."[43] Bu sefer pek de tutturamamıştı. Söz konusu olan 1565 yılı olsa belki Osmanlı'nın başarısız Malta kuşatmasından zaferle çıkan Malta Şövalyeleri'nin Avrupa'ya yayılan zafer sarhoşluğundan dem vurulabilirdi.

Ünlü astrolog Luca Gaurico'nun öğrencilerinden Joannes de Rogeriis 1537 yılının sonunda I. François'ya sunduğu kehanette şunları iddia ediyordu: Türk padişahı bu yılın sonunda, İtalya'daki Hıristiyanlara saldırmayacak ve hiçbir kanlı savaş yaşanmayacaktı.[44] Bilindiği üzere bu hiç de isabetli bir tahmin olmadı. Cardano da bu yıla dair astrolojik verileri değerlendirmişti. Cosimo de' Medici'ye baktığı falda ise eskisinden de isabetsiz bir tahminde bulundu: Artık Floransa'yı yönetmeyecekti, Papa II. Paulus genel bir konsil toplayacaktı ve her şeyden önemlisi 1538 yılı sona ermeden Türk'ün imparatorluğu yıkılacak ve günahkâr ruhu bir daha dönmemek üzere yeraltının korkunç bataklıklarında kaybolacaktı. Bilindiği üzere 1538 yılı Barbaros'un Andrea Doria karşısında kazandığı Preveze Deniz Zaferi ile noktalandı.

Cardano, her şeyden önce gezegenlerin I. François'nın falında, Şarlken'in falındakinin tam zıddı yönde dizildiğini belirterek şöyle diyordu: "Zıtlık ve çelişki içindeki gezegenlerin tüm İtalya'yı, hatta tüm Avrupa'yı kâfir

tehdidine maruz kalma noktasına kadar getirmesi şaşırtıcı değildir." Satürn'ün ve Jüpiter'in Hıristiyanlığın ve İslamiyet'in doğuşunu belirleyen büyük kavuşumlarının, o sıradaki durumu da belirlediğini ve Fransız kralının Şarlken karşısında neden yenilmek zorunda olduğunu da açıklıyordu.[45]

Cardano Kanuni'nin doğum haritası üzerinde de çalışmıştı. Ayrıntılara dair kesin bir bilgisi olmadığını ve bu yüzden de normalde söyleyebileceğinden daha azını söylediğini itiraf ederek başlıyordu. Uzun uzun onun Hıristiyanlığın düşmanı olduğunu anlatıyor, uzun ve sağlıklı bir ömür geçireceğini iddia ediyor, "hafif küfürler" eşliğinde karakterini övüyordu. "Söz konusu olan bir düşman bile olsa, erdeme hak ettiği değer verilmelidir. Ya gerçek duygularını gizlediği ya da hakikaten öyle olduğu için atalarından daha iyidir, düşmanlarına daima güven telkin eder ve daha az barbar ve zalimdir."[46] İtalyan astroloğun bu ifadeleri onun Paolo Giovio'nun *Commentario delle cose dei Turchi* adlı eserini okuduğunu gösteriyor.

Cardano, diğer bir taraftan Jüpiter ve Satürn'ün kavuşumunun gelecek yılların İslamiyet'in zafer yılları olacağına delalet ettiğini söylüyordu: "1524'te Balık'ta ve 1544'te Akrep'te meydana gelen kavuşumları unutmamak gerekir: Bunların her ikisi de büyük dinlerin lehineydi, çünkü Yengeç Koç'tan, Akrep Aslan'dan ve Balık da Yay'dan sonraki dördüncü burçtu. Bu yüzden başınızı kaldırın ey insanlar ve sizi bekleyen tehlikeye karşı inanç ve erdemle karşı koyun; çünkü göklerin hâkimi göklerin üstündedir. Ve korkuyu da tehlikeyi de tanımayan ancak o erdemdir ki, ölümü ve cenazeyi de tanımaz."[47] Satürn ve Mars'ın kavuşması korkunç savaşlar ve pek çok insanın ölümüyle sonuçlanacaktı. Ayrıca Gaurico da, Büyük Türk'ün 1572 yılında öleceğini ve devletinin de yıkılacağını haber veriyordu. Birincisi için iki yıllık, ikincisi için de sadece 351 yıllık bir sapma vardı![48]

Gaurico ise Şarlken'in kardeşi Arşidük Ferdinand'a fal bakmıştı. Ferdinand'a Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Viyana kapılarında başarıyla savaş verdikleri ve imparatorluğun doğu sınırını mükemmelen savundukları bu dönemde, Şarlken'in Yuste'ye çekilmesinden yıllar önce, onun Türkleri yeneceğini, sultanı ellerini arkasına bağlayarak götüreceğini ve Şarlken'den

daha önemli olacağını söylemişti.[49] Şarlken gerçekten de 1555'te imparatorluk tahtından feragat etmiş, oğlu Felipe'ye İspanya kralı unvanını bırakıp onun II. Felipe olarak tarihe geçmesini sağlamış, kardeşi Ferdinand'a da imparatorluk tacını bırakmıştı. Lakin sultanın ellerini bağlayarak zafere ulaşacağı ise sadece falın fantastik bir kısmı olarak kaldı. Luther bile bu kehanetlere katılmış ve "1600 yılında Türk gelecek ve bütün Almanya'yı harap edecektir" iddiasında bulunmuştur.[50]

3

Romanslar

Emevilerin İber Yarımadası'na girdikleri 711 yılından sadece yedi yıl sonra, 718'de İspanya'nın kuzey noktasındaki Covadonga'da Müslümanlar geri püskürtülmeye başlamıştır. Araplar İspanya topraklarına büyük bir asker grubu olarak gelmişler ve Hıristiyan kadınlarla evlenmişlerdi. Diğer İslam uygarlıklarından kopuk bir şekilde, Avrupa'nın ta diğer ucunda yaşamına devam ederken İber Yarımadası'ndaki *Mozárabe*'lerle (Arap hâkimiyetinde yaşayan Hıristiyanlar) karışmaya başlamışlardı.

İspanya'nın en büyük destan kahramanı olan Cid zamanında, güneydeki Müslüman kesim ile kuzeydeki Hıristiyan kesim arasında ciddi bir ayrılık yoktu.[51] Menéndez Pidal'ın da savunduğu gibi bu iki kesim arasındaki fark, birlikte yaşamla çözülecek derecede önemsizdi. 1002'de Córdoba Halifeliği'nin kendi içinde küçük krallıklara bölünmesi (*taifas/ tavaif-i müluk*) siyasi profili değiştirdi; XII. yüzyılda *Almoravid* (Murabıtlar) ve *Almohade*'ların (Muvahhidler) gelmesiyle Hıristiyan İspanya, "İslam tehlikesi" yaşamaya başladı. El Mansur (Almanzor) zamanında ordudaki Hıristiyan askerlerin çokluğu sebebiyle pazar günü de tatil ilan edildi.[52]

İber Yarımadası'nda kuzeye büyük bir hızla çıkan Müslüman Araplar çok kısa zamanda Hıristiyan İspanyollar tarafından güneye itilmeye başladılar. Karşılıklı kıyım ve savaş mütemadiyen devam etti. Söz gelimi 865 yılında tan vakti başlayıp öğlene dek süren savaşta Emir Muhammed, Alava'da büyük bir zafere imza attı. Bu da savaşın sonunda meydanda –Arap kroniklerine göre– tam 20.474 kesik kafanın bulunması anlamına geliyordu.[53]

Hıristiyanlar da kıyım konusunda geri kalmıyordu. Ne de olsa savaş her şeyi mubah kılıyordu. III. Abdurrahman'ın anonim kroniğinde belirtildiği üzere 913 yılında bugün Portekiz sınırları içinde bulunan Evora şehrinde yapılan savaş sonrasında Hıristiyanlar, aralarında kadınlar ve çocukların da bulunduğu 4000 esir ele geçirmişlerdi.[54] 700 erkek de ölmüştü. Meydana gelenler üst üste yığılmış cesetlerle karşılaşıyorlardı. Manzara hayli korkunç olmalıydı: Surların dibine kadar gelen alanda iki adam boyu yüksekliğinde cesetler yığılıydı.

Ama İberya'nın Pireneler ötesindeki Frenklerle ilişkileri savaştan ibaret değildi. Ortaçağ'da Córdoba ve Karolenj toprakları arasında gidip gelenlerin profilleri çok farklıydı. Din adamları, her dönemde olduğu gibi, nüfusun seyahat edebilen nadir kısmını oluşturuyorlardı. 858'de Saint Germain des Pres Manastırı'nda iki Frenk keşiş kutsal emanetler bulmak göreviyle İspanya'ya gönderilir. Barcelona'ya geldiklerinde bu emanetlerin artık Valencia'da değil, Córdoba'da olduğunu haber aldıkları için bu şehre doğru yola koyulmaya karar verirler. Ancak bunun öncesinde Barcelona kontunun Zaragoza'daki Müslüman yönetimden yardım istemesini rica ederler. İstenilen mektup gider. Zaragoza'dan başkente, Córdoba'ya giden kutsal emanet avcılarına rehberlik yapmak üzere Müslüman seyyahlar gönderirler. Keşişler aradıkları emanetleri bulup Fransa'ya dönmek üzere yola çıkarlar. Toledo'da emire karşı ayaklanan asilere karşı bir sefer düzenleyen bir Emevi ordusuna karışarak yolculuklarına başlarlar.[55]

Aynı şekilde Abbasiler ve Karolenjler arasında da diplomatik ilişkiler devam eder. Saraylar arasında hediyeler gidip gelir. Kayravan'daki Aglabiler Şarlman'a (Charlemagne) yolladıkları bir heyetle birlikte bir fil de göndermeyi ihmal etmezler.[56] Fil önce denizi sonra da Alpleri geçerek Aachen'a kadar gelir. İşte birbirinden bu denli uzak iki dünyanın birbirine yaklaşıp uzaklaşması edebiyat dünyasını zenginleştirecektir.

Şövalyeler ve Sarazenler

1500'lerde zırhlı şövalyeler sadece kurgularda kalmıştı. Savoylu Prens Eugene, Roland gibi, "cesur kahraman" ve "soylu şövalye" olarak geçiyor ve Türklere karşı "aslanlar gibi dövüştüğü" için övülüyordu.[57] Ama bunun

öncesindeki üç yüz yıl boyunca Batı Avrupa'da doğan şövalye romanslarını Sarazenler süslemişti. Hıristiyan Avrupa'nın Küdüs'ü geri almak ve daha sonraki yüzyıllarda da Türkleri Avrupa'dan püskürtmek hayalleriyle birlikte şövalye romanslarında boy göstermeye başlayan Türkler/Sarazenler bu türün olmazsa olmazı oldular. Ortaçağ'ın savaşçı toplumlarını anlatan şövalye romansları (*romans de chevaliere, novelas de cabellería, chivalric romances*) Fransızca, Latince, Almanca, İtalyanca, İngilizce, İzlandaca, daha sonra Portekizce, İspanyolca ve diğer Latin dilleri ve diyalektlerinde yüzyıllarca Hıristiyan ahlakını ve savaşı yüceltmiş, çoğunluğun okuma-yazma bilmediği zamanlarda insanları bir araya getiren toplantılarda okunmuştur. Kahramanlarının yürekli krallar ve şövalyeler olduğu macera dolu anlatılar, cesur adamların hikâyelerini ölümsüzleştirmiş, ağızdan ağza, kulaktan kulağa yayılmasını sağlamıştır. Savaşın, ölümün, şölenlerin, avın, erdemin peşinde süren amansız bir koşunun, haksızlıkları düzeltme sevdasının ve pek tabii güzel Doğulu prenseslerin yer aldığı bu romanslarda aşk da eksik olmaz.

Soylu aşkların kahramanları, efsanevi tekboynuz, Arthur'un yuvarlak masası, Beawulf gibi tek vuruşta devin başını gövdesinden ayıran kahramanlar, sihirler, büyüler, mucizeler, Şarlman ve El Cid gibi kahramanlaşmış yarı efsanevi tarihi kişiler, ağızlarından ateş çıkaran, dev atların üstünde kara sancaklarıyla giden kapkara şövalyelerle dolu bir dönemin anlatıları da rüya gibidir. Atlar şövalye romanslarında hareketi sembolize ederler. At, şövalyenin sadece en yakın yoldaşı değil, aynı zamanda dünyayı gezip görmesini, tanımasını sağlayan bir araçtır. İyiyle kötü, doğruyla yanlış, sayısız tezat, büyülü Ortaçağ dünyasının hayal gücüyle süslenmiş hikâyelerde ölümsüzleşip halka ders ve heyecan dolu anlar olarak dönerken Sarazenler de bu tezatta rollerini oynarlar. *Orlando Innamorato*'da (Sevdalı Orlando) Boiardo'nun Torindo'nun bedenindeki Türk'e "iyi" demesinin sebebi onun Hıristiyanlarla ittifak kurmasından başka bir şey değildir.[58]

Şövalyelerin cesaretleri, fiziksel güçleri Müslümanlara karşı gösterdikleri performansla ölçülür. "Her gün Müslüman öldüren Calatravalı Maestre" büyük bir şövalye olarak anılır. Krala, kumandana bir Arap kafası getirmek en büyük marifettir. "Benim şövalyelerimden hangisi bana o Müslüman'ın kafasını getirip en değerli adamım olacak?" benzeri teşvik dolu, kışkırtıcı

ifadeler romanslara girer. Adenet tarafından yazılan bir XIII. yüzyıl epiği de Şarlman'nın Danimarkalı şövalyesi Ogier'in dev Sarazen'le ettiği mücadeleyi ölümsüzleştirir. Anlatıya göre bu hizmetleri karşılığında İngiltere Prensesi Clarice ile evlenerek bu ülkeye kral olur. *Le Morte d'Arthur*'da (Arthur'un Ölümü) şövalyeler Romalılar ve Sarazenlerle savaşırlar. XIII. yüzyıl İtalyan gezgin ozanlarından (*trovatore*) olduğu bilinen Cenovalı Lanfranco Cigala'nın Provansal dilinde yazılış bir eserinde işte şöyle meydan okunur:

> ... Hey şövalyeler, ölümden mi korkuyorsunuz?
> Türklerin bayrağından kaçar gibisiniz,
> Yoksa Sardinya geyiği misiniz?[59]

Bütün kahramanlıkları Müslümanlar/Türkler üzerinden anlatılır. Hayatta kalan şövalyeler Kutsal Topraklar'a giderek kâfirlerle yani Türklerle savaşır ve Tanrı uğruna ölürler.[60]

Bir Sarazen'in gözleri için

XIII. yüzyılda Franko-İtalyan dilinde adı bilinmeyen bir Padovalı ozan tarafından yazılan *L'Entrée d'Espagne* (İspanya'nın Girişi) adlı eserde kahraman Orlando, Şarlman'ı ve Frenkleri İspanya'daki savaşın ortasında bırakarak "bir Sarazen'in gözleri için" Doğu'ya yola çıkar.[61] Maceralarının ilki, dev Sarazen Feragu'ya (Ferraù) karşıdır. Devin bedenini kalbine dek parçalar. Düşmanın sadece dev ya da Sarazen değil, ikisini varlığında barındıran bir yaratık olması çarpıcıdır. Kötülüğün ve fiziksel gücün timsali bir devin bedeninde bir "kâfir" Sarazen!

Burada olduğu gibi Sarazen prensesler pek çok romansın da uğruna savaşılan, peşinden koşulan kahramanlarındandır. Guillaume d'Orange'ın karısı Guibourc gibi.[62] Hıristiyan ve Müslümanların romantize edilmiş aşkları okuru sürükleyen temalar arasında yer alır. Bir XIII. yüzyıl romansı olan *Floire et Blancheflor* (Floire ve Blancheflor), Santiago de

Compostela'ya giderken esir edilen bir hacının kızı olan ve Müslümanlar arasında yetiştirilen genç bir Hıristiyan kızın, Blancheflor'un hikâyesidir. Sevgilisi Floire de kralın oğludur. Kral bir kâfirin, üstelik de esirin kızı olduğu için oğlunun Blancheflor'a olan aşkını kabullenmez ve âşıkları ayırır. Floire aşkını aramak için İspanya'dan Macaristan'a uzanan uzun yolculuklara çıkar.[63] Sonunda onu bulur ve aşkları iki devletin bir ortak yol aramasına sebep olur.

Scandiano Kontu Matteo Maria Boiardo, Ferrara topraklarında Padania ve Emiliano lehçesine kaçan bir İtalyanca ile başyapıtı *Orlando Innamorato*'yu kaleme almış, bir Breton ve Karolenj geleneğini devam ettirerek Hıristiyan ve Müslüman savaşçılar arasındaki mücadeleye değinmişti. Bunda da tüm şövalye romanslarında olduğu gibi savaşçılar, şövalyeler, orduların yanı sıra canavarlar, devler, periler vardı. Zengin bir düello, savaş ve büyü hikâyesiydi.[64] Başkahramanımız Orlando sevdiceği Angelica'ya elinden geldiğince çok sayıda Müslüman ve putperest öldüreceğine dair söz veriyordu.

Arap eserlerinde de Hıristiyanların Müslümanların kafalarını nasıl zafer işareti olarak mızraklarının ucuna taktıkları konu edilmeye başlanır. "Hanımefendilerin önünde, krala teslim edilen" kesik kafalar nefretin timsalidir. Vahşet de bu temalar arasında sıkça kendini göstermeye başlar. *Romance del moro Calaínos*'ta (Mağripli Calaínos'un Romansı) olduğu gibi bir Müslüman'ın öldürülmesini, sonra da kafasının kesilmesini izleyen 12 kişi bundan "apayrı bir zevk" duyarlar. Sayının 12 olması hem şövalye romanslarını, hem de havarileri çağrıştırır.

Romanlardaki ve destanlardaki Sarazenler ilk zamanlarda cesur erkekler olarak tasvir edilirler. Ne de olsa zafer ancak cesur ve başarılı askerler karşısında alındığı sürece gerçek değerine kavuşur. Lakin zaman içinde düşman figürü de değişir. *Romance del obispo don Gonzalo*'da (Piskopos Don Gonzalo'nun Romansı) olduğu gibi artık Müslüman figürü o eski saygın düşman değildir. Artık pek çok Müslüman'a bir Hıristiyan yetmektedir. Bu romansta olduğu gibi bir Hıristiyan on Müslüman'ı rahatlıkla öldürür.

Müslümanlar için kadınların kutsallığı da anlatılara karışır. Kadın, düşmanın en değerli ve kutsal varlığı olduğu için Hıristiyan işe onu kazanmakla başlar. Arap kızlar, Hıristiyan erkekler tarafından kandırılırlar. *Romance de la morilla burlada*'da (Kandırılan/Dalga geçilen Arap kızcağızın romansı) kahraman kız aileden biri geldi sanarak kapıyı bir Hıristiyan delikanlıya açar ve ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalır.[65]

Şeytan'ın pis ortağının öpücükleri

Sarazenlerin şehvetperestliği de daha bu dönemde gündeme gelmeye başlamıştır bile. Anlatıya göre Sarazen hükümdar III. Abdurrahman "tensel bir şehvet ile lekelenmiş"tir ve Hıristiyan bir delikanlı olan Pelagius'u baştan çıkarmaya çalışır. Pelagius buna "vaftizle arınmış bir Hıristiyan'ın barbarca bir aşka boyun eğmesinin uygun olmadığını" söyleyerek karşı koyar.[66] "Kutsal yağla yağlanmış bir Hıristiyan, Şeytan'ın pis ortağının öpücüklerine esir" düşmemelidir. "Sizin köleniz olan putlarınız dostunuz olsun" deyince Abdurrahman "Tanrılarına" küfür edenlerinin cezasının kafalarının uçurulması olduğunu söyler ve yine de eğilerek onu boynundan öpmek ister. Pelagius ona öyle bir yumruk savurur ki kan hükümdarın sakallarından süzülür. Hükümdar hiddetle delikanlının şehir surlarından nehir kıyısına fırlatılmasını buyurur. Pelagius en ufak bir yara almadan düşer kıyıya. Abdurrahman'ın adamları daha sonra silahlarının da ona işlemediğini görüp şaşırırlar. Ancak sonunda İsa delikanlının kellesinin kesilmesine razı olur ve melekler yeni azizi cennete taşırlar.[67] Hrotsvitha'ya göre hükümdarın şehvet merakı, putlarına taptığı şeytanın işidir.

Şarlman: Uzun boylu dev kral ve *Chanson de Roland*

Şarlman'ın başvekili Piskopos Turpin'in "vakayiname"lerine göre Şarlman tüm Avrupa'yı ele geçirdikten sonra huzur içinde sarayına çekilir. Bir akşam yıldızları izlerken, parlak bir yıldız kümesinin "Frizya denizinden, Almanya ve Fransa yoluyla Galicia içlerine" hareket ettiğini görür. Bu mucize tam iki

kez tekrarlanır. Gördüğü rüyada Aziz Jacques (Santiago) kendisine bu gizemli olayı çözecek bilgiyi verir. Yıldızların hareketi Hıristiyan ordusunun İspanya'ya ilerleyişini simgelemektedir. İmparatora iki kez topraklarını Sarazenlerin elinden kurtarmasını emreder.[68] Bu Şarlman'ı konu alan sayısız hikâyeden sadece biridir. Erken Ortaçağ'da pek çok efsane, romansa konu olmuş, ozanların dilinde ölümsüzleşen en önde gelen figür şüphesiz Şarlman'dır; *chanson de geste*'lerin (yiğitlik destanları) en renkli kahramanıdır. Papanın isteği üzerine Lombardları fethetmiş, İspanya'daki Sarazenleri yenmesiyle doğal olarak Hıristiyanlığın kalkanı olmuştur. Şarl Martel gibi seleflerinin kahramanca başarıları da kendisine atfedilmiştir.[69] Bu kahramanlıklarına yakışır bir şekilde fiziksel olarak abartılı tasvirlerle ölümsüzleştirilmiştir. Şarlman romanslarda dev bir adam olarak tasvir edilir. Altı metre boyundadır, bir salonda uyur, yatağının etrafında yüz mum yanar ve kılıcını çekmiş yüz şövalye onu bekler.

Şarl Martel 732 yılında Loire vadisi tarafında Araplar karşısındaki başarısıyla Merovenjlerin yerine geçen Karolenjlerin prestijini sağlama alır. Bundan 45 yıl sonra Puvatya'da (Poitiers) tarih yazan komutanın torunu Şarlman, Paderborn'da kendilerine Zaragoza'yı teklif eden Córdobalı emirin elçilerini kabul eder.[70] Lakin sefer bir fiyasko olur, Zaragoza valisi şehri vermemekte direnir ve Frenkler de dönüş yolunda Roncesvalles'de hezimete uğrarlar.

Yıllar sonra yazılan *La Chanson de Roland* (Roland Destanı) bu dönemde olanları sadık bir şekilde anlatan bir eser değildir. Karolenj ordusunun Müslüman hükümdarlara karşı yaptığı savaşları anlatan bu eserin kendisi gibi, yazarı da karanlıkta kalmıştır. Fransızca metnin yazarının Turdoldus olduğu sanılmaktadır.[71] Orijinali dört bin dizeden oluşan eser zaman içinde kırk bin dizeyi bulmuştur. Anlatı gerçeği saptırır ve üzerine eklenen efsanevi öğelerle bir çığ gibi büyür gider. Şövalyeleri Roland, Oliver, Ogier, Renaud de Mortauban'ın kahramanlıkları da ayrı destanlar olur, pek çok Avrupa dillerine çevrilir ve evrilerek dolaşır. Şarlman'ın hikâyelerini anlatanlar onun İspanya'daki Araplarla olan maceralarıyla yetinmemiş, ona Levant'ta daha garip maceralar yakıştırmışlardı.

Hem Arap, hem de Frenk kronikler Arapların 778 yılında İspanya'ya bir sefer düzenlediğini doğrular. Doğu'da Abbasilerle, Batı'da Emevilerle

savaşmak zordur. Endülüs Emevilerinin kurucusu I. Abdurrahman güneyde Córdoba'da kurmuştur sarayını. Arap vakanüvis İbn-ül Esir, Şarlman'ın Zaragoza Valisi el-Arabi'nin ricası üzerine böyle bir sefere çıktığını yazar. [72] Karolenj kronikleri ise el-Arabi'nin ve diğer emirlerin Paderborn'a gelip Şarlman'a sadakatlarını sunduklarını yazarlar. Diğer taraftan Arap vakayinameleri bize bu heyetin asıl amacının Frenk kralının, I. Abdurrahman'a karşı ittifaka katılmasını sağlamak olduğunu iddia ederler.

Barcelona Valisi Süleyman bin el-Arabi Córdoba'ya karşı yardım karşılığında, kendisinin ve Zaragoza şehrinin desteğini sunar. Oysaki bu figür *Chanson*'da hayli saptırılmış bir şekilde karşımıza çıkar. Romanstaki anlatıya göre Şarlman yedi koca yıl İspanya'da kalır. Denize kadar uzanan bütün toprakları ele geçirir. "Ona karşı koyan tek bir şato" bile yoktur: Zaragoza hariç.[73] Bu şehirde Kral Marsil şehri kurtarmak için Şarlman'ı kandırma planı yapar. Plan çerçevesinde krala ayılar, aslanlar, köpekler, 700 deve ve bin atmaca, altın ve gümüş yüklü 400 katır teklif eder. Şarlman bu hediyelerle askerlerinin ücretlerini ödeyebilir. Bu topraklarda savaştığı yere, artık Fransa'ya, Aix La Chapelle'e dönme zamanı gelmiştir.[74]

Yine de Frenkler arasında hem barış, hem de savaş yanlıları vardır. Şarlman, Zaragoza'ya Kont Ganelon'u elçi olarak gönderir. O da Marsil tarafından imparatorun yeğeni Roland'ı öldürme planına dahil edilir. Anlaşmaya göre Ganelon Fransa'ya dönünce Şarlman'ı Roland'ı artçı birliklerin başına koyması için ikna etmeye zorlar. O da böylece Müslüman askerlerinin saldırısına uğrayacaktır. Roland gerçek bir şövalye gibi savaşır. Atıyla birlikte iki kutsal varlığından biri olan kılıcıyla –elbette kılıcın bir adı da vardır: Durandal (Durandarte)– pek çok kâfirin ölüm fermanını imzalar. Ne şahsi cesareti, ne de kılıcının kabzasını süsleyen kutsal emanetler –Aziz Petrus'un dişi, Aziz Basileo'nun kanı, senyör Aziz Dionís'in saçları ve Meryem Ana'nın elbisesinden bir parça– ölümüne engel olamaz. İmparator onun için çok gözyaşı döker.

"Arkadaşım Roland!" der. Yüce hükümdarların şövalye romanslarında kendileriyle birlikte savaşan şövalyeleri tebaalarından biri gibi değil de, cesaretleri ve inançlarıyla kendilerine denk figürler olarak gördüklerinin en hoş kanıtlarından biridir bu. Arthur'un masasının yuvarlak olması da o yüzden değil midir? Herkes masada merkeze eşit uzaklıkta olsun diye.

Başka bir deyişle, tüm şövalyelerin erdemleriyle aslında hükümdarlarına denk olduklarını figüratif olarak göstermek için... Ya da El Cid'i kendisine denk olduğunu göstermek için dudaklarından öpen kral gibi.

"Tanrı sana merhamet göstersin" diye devam eder Şarlman.[75] "...Tanrı senin ruhunu çiçekler arasında mübarek adamlarla (*bienaventurados*) birlikte cennete koysun. Ne kötü bir efendiyle geldin sen İspanya'ya! Bir günüm buna ağlamadan geçmeyecek..." İki eliyle saçlarını yolar. 100.000 Frenk öyle büyük bir acı çeker ki, dert içinde ağlamayan yoktur aralarında... "Laon'a sarayıma vardığımda, yabancılar gelip bana soracaklar: 'Nerede büyük kumandan?' diye. Onlara İspanya'da öldüğünü söyleyeceğim."

Şarlman, Navarra'yı fethetmesinin ardından Güney İspanya'ya ilerlerken Sarazenler davul çalıp sancak sallayarak onun atlarını ürkütürler. Bu kısmen başarılı olunca, Şarlman atlarının kulaklarını balmumuyla doldurur ve gözlerini bağlatır. Bu parlak fikir sayesinde Sarazenleri yener.[76] Lakin genel olarak kimi zaman Türk, kimi zaman da Arap olarak anılan Sarazenler güçlü, cesur askerler olarak gösterilirler. Bunlardan biri dehşetten beyazlamış "çiçeğe benzeyen" yüzü, kıvırcık saçları ve her savaşta sınanan cesaretiyle "keşke Hıristiyan olsaydı" dedirtir yazara.[77]

Pagan Müslümanlar

Haçlı savaşları zamanında tutulan kronikler arasında kurgusal olanları da vardır. Raoul de Caen'in XII. yüzyılın başında kaleme aldığı, nesrin nazımla karıştığı *Gesta Tancredi* (Tancred'in Türküsü) adlı eserinde, Tancred'in bir tapınağa girdiğini ve burada Hz. Muhammed'in gümüşten yapılmış devasa bir heykelinin olduğunu yazar. Tancred onu yıkıp gümüşe de el koyar. "Şimdi Deccal'ı ayağımla ezeceğim" der.[78] Kurgusal da olsa, tarihsel gerçeği takip de etse bu Ortaçağ anlatılarının ortak yönü Müslümanların pagan olarak gösterilmesidir. İslam bir kitabi din olarak gösterilmez. Genel olarak Müslümanların pagan olduğu kanısı mevcuttur. Sarazenleri, Romalılarınkine benzer bir putperestlikle suçlayan romanslar yayılmıştı. Sarazenlerin tek farkı tenlerinin koyu renk olması ve başlarına sarık takmalarıydı. Bunun yanı sıra bir peygamber olarak Hz. Muhammed ve Tanrı kavramı hakkında da ciddi bir kafa karışıklığı içindeydiler.

Chanson de Roland'da Kral Marsil Şarlman'dan kaçıp Zaragoza'ya gelir. Kan revan içinde kalmıştır. Kendisi ve adamları, kendilerine yardıma gelmeyen tanrılarına kızgındırlar. Metin, Ortaçağ insanının İslam konusunda aşırı derecede bilgisiz olduğunu gösterir. Esere göre Müslümanlar tanrıları olan Apollin'e (Apollon) kızarlar, binlerce hakaret ederler. "Ah, kahrolası Tanrı, neden bize böyle bir utanç verdin?" diyerek tanrılarına isyan ederler. Apollin'den asasını ve tacını alırlar, sopalarla dövüp bir güzel kırar, parça parça ederler. Tergavan da lal taşını kaybeder. Muhammed'i de bir hendeğe atarlar, domuzlar ve köpekler üzerinden geçer ve onu yiyip bitirirler.[79] Bu yüzyıllar sonra yine gündeme gelecek bir görüştür. XVI. yüzyılda Juan del Encina, *Trivagia* adlı eserinde Türklere "perros paganos" (pagan Türkler) der. Burada "pagan", "putperest"ten ziyade "kâfir" anlamında olsa da, eski inanışa bir atfın yanı sıra İslam'ın kitap dinlerinden biri olduğunu inkâr etme eğilimi de gösterir.

Tanrılar Apollon, Macone ve Trevigante'dir. *Chanson de Roland*'da "Tanrı'yı sevmeyen biri olan Kral Marsil'e ait Zaragoza kalmıştır bir tek" ve "Marsil, Muhammed'e hizmet eder ve Apollin'e dua eder."[80] Metinde hem pagan tanrı Apollon, hem Hz. Muhammed, hem de şeytanların başı Termagant vardır. Lakin genelde Tanrı olarak en sık Hz. Muhammed'in ismi tekrarlanır. Orlando'nun yolda karşılaştığı iki kâfirin tanrıları "Apollin" (Apollon) adına onu selamladığını anımsayalım.[81] Tancred camiye çevrilen Kudüs Tapınağı'na girdiğinde orada altın, gümüş ve değerli taşlarla süslenmiş ve yüksek bir tahtın üzerine konulmuş bir Hz. Muhammed heykeli bulur. Piskopos Turpin'e atfedilen vakayiname Cádiz'de tapıldığı söylenen bir Mahound tanrısından (Hz. Muhammed) bahseder. "Enfes bir altından yapılmış, insan şeklinde yüksek bir taş kaide üzerinde dikilir."[82] Cervantes de *Don Quijote*'de, başkahramanının ağzından "en çok Rinaldo'yu sevdiğini, çünkü tepeden tırnağa altından olan Muhammed heykelini kaldırttığını" söyler.[83] Keramet piyeslerinde de Türklerden ve Mahound, Mahowndes adı verilen Hz. Muhammed'den bahsedilir.

XIII. yüzyılda yazılan Alexandre du Pont'nun *Roman de Mahomet*'inde, Hz. Muhammed bir derebeyi olarak gösterilir. Sonradan kardinal olmuştur. Papalık seçimlerinde kaybettiği için intikamını yeni bir din yaratarak almıştır.[84] Bu Fransızca eserde şair onu bir dolandırıcı, hırsız ve büyücü olarak gösterir. Diğer pek çok Fransız romansında olduğu gibi bedeni

domuzlarca yenilip bitirilir. Rönesans yazarları tarafından sık tekrarlanan bir tema da Hz. Muhammed'in havarileri tarafından zehirlendiği hikâyesidir. Amaçları ise yeniden dünyaya geleceği konusundaki kehanetin gerçekliğini sınamaktır.[85]

Hz. Muhammed romanslarda çoğu zaman İsa Peygamber gibi Tanrı'yla bir tutulur. *Roland ve Ferragus*'ta, Roland Ferragus'un savunmasız bir noktasına darbe savurur. Dev Hz. Muhammed'den yardım isteyerek düşer; Roland ise gülmektedir. Bu tür romansların klasik sonuyla Hıristiyanlar galip gelirler.[86]

İspanyol topraklarında

Lope de Vega'nın kelimeleriyle "Homeros'suz bir *İlyada*" olan *romancero*[87] İspanyol edebiyatının en önde gelen türlerinden olmuş, içinden pek çok başka edebi türler çıkmıştır. Victor Hugo ise yıllar sonra Morisko ve İspanyol *romancero*'larını ayırmak için "İki İlyada, biri Morisko, diğeri İspanyol" diyecektir. *Romancero*'lar İngiliz baladlarını çağrıştırırlar. Ortaçağ boyunca dilden dile söylenegelen uzun epik şiirlerdir: *İlyada*, *Chanson de Roland*, *Nibelungen*, *Poema del Cid* gibidirler.[88]

Hıristiyanlarla Sarazenlerin yüzyıllar süren savaşları Ortaçağ boyunca hem Pireneler'in kuzeyinde, hem de güneyinde ozanlar (*juglares*) tarafından ölümsüzleştirilmiştir. Son Vizigot Kralı Don Rodrigo, León'lu Bernardo del Carpio, Şarlman ve on iki şövalyesinin kahramanlıkları en çok dile gelen temalar olmuştur.[89] Vizigot geleneğinden gelen bu epik anlatılar askeri sınıfın şiiri sayılırdı. XIV. ve XV. yüzyılda yavaş yavaş düşüşe geçmeye başlarken yerini yeni türlere bırakacaktır. Ve pek tabii Müslümanlar bu yeni türlerin de kahramanları, daha ziyade kötü kahramanları olmaya devam edeceklerdir.

Seni sakalından çekeceğim

İber Yarımadası'nda halklar ve dinler arasındaki gerginlik zaman içinde tırmanmaya başlamıştı. XV. yüzyılda bunun doruğu olmuştu. Kastilya Kralı II. Juan Müslümanlara karşı sert kanunlar çıkarmaya başlamıştı. Diğer pek çok yasak arasında ilginç bir şekilde sakallarını kesmesini cezaya tabi olacak şekilde yasaklamış ve Müslümanları sağ omuzlarında bir işaret taşımaya zorunlu kılmıştı.[90] Osmanlıların günlük hayatta Hıristiyanların sakal bırakmasına izin vermemesini andırıyordu bu yasak. Osmanlı bunu kutsal saydığı gerekçesiyle yaparken, Katolik İspanya kralları Müslümanların toplum içinde kolayca tanınması, başka bir deyişle ayrımcılığın bir parçası olarak yapıyordu.

Araplar kendilerine baskı uygulayan Hıristiyan İspanyollar karşısında tepkilerini göstermeye başlamışlardı. Bu tepkiler sadece kendi kaleme aldıkları, ya da dilden dile dolaştırdıkları eserlerle değil, aynı zamanda İspanyolların yazdıkları eserlerle de ölümsüzleşiyordu. İspanyollar kızgın ve nefret dolu Arapları romanslarına kahraman yapıyorlar, onların içlerindeki kızgınlığı kendi mısralarında ölümsüzleştiriyorlardı. Mesela *Romance del moro Alatar*'da (Müslüman Alatar'ın Romansı) Müslüman kahraman "köpek Hıristiyan seni, seni sakalından çekeceğim" diyordu.[91]

Şu mısralar, Hıristiyan İspanya'nın en büyük kahramanlık destanı olan *Cantar del mío Cid*'in (Cid'imin Türküsü) kahramanlarını ayaklar altına serer, kutsallıklarını ve saygınlıklarını elinden alıverir:

O Cid denen köpeği sakalından çekeceğim
Karısı Doña Jimena'yı esir edeceğim
Kızı Urraca Hernando olacak sevgilim benim
Ondan bıktığımda, onu yoldaşıma vereceğim.[92]

Şarlman'ın da hep "beyaz gür sakallı kral" olarak anılması bundandır. Sakal, şeref ve güç sembolüdür. Erkekliğin simgesi olmasından da kaynaklanan bu anlam yükleme yüzyıllar sonra *V. Henry*'de Shakespeare tarafından kullanılır. Kral, gelin adayına yarı Fransız yarı Türk bir çocuk

yapmayı önerir. Bu çocuktan ilk beklentileri ise "İstanbul'a gidip Türk'ü sakalından yakalaması"dır.[93]

Ortaçağ İspanyası'nda ölümcül hakaretlerden biri de, bir erkeğin sakalını yolmaktır. Hatta Cid, Ordoñéz'i sakalından çeker ve bir tutamını yolar.[94] *Cantar del mío Cid*'de Cid'den merhamet dileyenler ona şöyle seslenir:

Senden merhamet diliyoruz
Uzun sakallı Cid![95]

İspanyol edebiyatının en büyük epik şiiri El Cid, yani Rodrigo Diaz de Vivar (1043-1099) İber Yarımadası'ndaki Müslümanlara karşı savaşmış bir halk kahramanıdır. *Reconquista*'nın en önemli figürüdür. Soylu sınıftan bir şövalye olan Cid, kahramanlık göstererek Hıristiyan topraklarından Müslüman topraklarına geçer. Çıplak eliyle kullandığı kılıcıyla yoluna çıkan on beş Mağribi'yi haklar.[96] Alfonso'nun düşmanca tavırlarına rağmen Cid hep ona sadık bir adam olarak kalmıştır. Kışkırtmalara cevap vermez.[97] Parolası da şudur:

Mağriplilerle savaşmazsak
Ekmeğimizi kazanamayız.[98]

IV

Doğu gezginleri

1

Seyyahlar

İnsan seyahat edene kadar hiç kimse değildir.

The case is altered, Ben Jonson

XVI. yüzyıl sonu ile XVII. yüzyıl başlarında yaşayan, Nürnbergli bir gravür sanatçısı ve yayıncı olan Christoph Weigel "Bir şey görüp öğrenmek isteği tüm insanların doğasında vardır. Bu istek öyle güçlüdür ki onları, sadece başka insanların davranış ve âdetlerini bilebilmek ya da farklı ülkelerde doğa ve sanatın yarattığı mükemmellikleri görebilmek için, uzun ve yorucu seyahatlere iter. Bunu yaşama fırsatını bulamayanlar ise, karşılaşılan yenilikleri ve yapılan keşifleri anlatan seyahatnameleri okuyarak yetinirler" derken her dönem insanının içinde yaşayan ve onu hayallerini gerçekleştirmeye iten isteği ne de güzel tasvir eder.[1]

Ama aslolan insanın kendisini geliştirmeden geri dönmemesidir. Çıplak ayaklı Karmelit peder Leandro di S. Cecilia, Doğu'da gördüğü Filistin, İran, Mezopotamya topraklarından dönünce sadece 600 sayfalık bir seyahatname kaleme almamış, aynı zamanda her gezginin ders çıkarması gereken küçük bir de not düşmüştü sayfaları arasına. 1730 yılında Roma'dan yola çıkarken "bir insan memleketinde mi yaşamalı, yoksa dünyayı mı gezmeli?" sorusunu sormuş ve cevabını da akabinde şöyle vermişti: "Gururlu bir adam diğer ülkelerin farklılık gösteren şeylerini gözlemlemeden doğduğu semanın altına dönmekten utanmalı!"[2]

Henry Blount 7 Mayıs 1634 günü İngiltere'den yola çıkmış, Venedik üzerinden Balkanlar'ı geçip Trakya ve Rodos üzerinden Mısır'a, Büyük Kahire'ye ulaşmıştır. Dünyayı tanımak için uzun yolculuklara çıkanlardandır. Asil bir aileden geldiği için cüzdanı bu pek masraflı yolculuğa yetecek kadar kabarıktır.[3] Kadırganın tek Hıristiyanı'dır ve bundan çok memnundur, çünkü birlikte yolculuk yapmanın, yatacak yeri ve yemekleri paylaşmanın insanların geleneklerinin açığa çıkması açısından bulunmaz bir fırsat olduğunu düşünür. Alpler'den yüksek ve dik olan Dogliana Dağları'nı geçer. "Bir yolcu, sadece kendi gözleriyle, kulaklarıyla ve algılama becerisiyle olayları gözlemler" diyen Blount bu meşakkatli seyahatin sebebini ise yıllar sonra şöyle açıklayacaktır:

> Türk ulusu hakkında biraz bilgi sahibi olmak isteyince, bu tür kitaplarda yer alan bilgilerle yetinmeyecek, aksine (yolculuğun tüm tehlikesi ve zorluğuna rağmen) herhangi bir duygunun, önyargının veya insanın zihnini meşgul eden ve nesnenin, sahte camlar gibi süslenerek orantısız bir şekilde sunulduğu ilmi donukluğa kapılmaksızın, durumu kendi gözlemlerimle algılayacaktım.[4]

Shakespeare'in çağdaşı Thomas Coryate, yazar, durmak ve yorulmak bilmez bir seyyah, Ben Jonson, Inigo Jones, John Donne, Sir Thomas Roe gibi devrinin önemli figürleriyle tanışmış bir zattır.[5] Akdeniz'in doğu sahillerinden İran, Afganistan üzerinden Moğol topaklarına kadar uzanmıştır. Kısacık hayatının son on yılını seyahatlerle geçirmiştir. 1613 yılının Martı'nda İstanbul'a gelmiştir.

Bu dönemde insanları bu hem gizemli, hem de tehlikelerle dolu gördükleri Doğu topraklarına sürükleyen pek tabii sadece merak ve bilgi susuzluğu değildir. Yolculuk bir zaruret olduğunda seyahatin rengi değişir, bu da yolcunun bakış açısını değiştirir, gezdiği topraklara buğulu camlar ardından bakmasına yol açar. Peki, bu dönemde seyyahlardan başka Doğu'yu buğulu camlar ardından kimler görür? Hacılar, ulaklar, ajanlar, iki tarafa hizmet eden ajanlar, üç tarafa hizmet eden ajanlar, muhbirler, diplomatlar, tüccarlar, mühtediler, kaptanlar, farklı tarikatlara mensup din adamları, sürgündekiler başta olmak üzere, seyahatin beraberinde getirdiği tehlikelere göğüs gerebilenler yola koyulur. Salvatore Bono "İtalyan doktorların Mağrip Yolculuğu" makalesinde bu gruba doktorlar ve botanikçileri de ekler. 1667 Baharı'nda Toscana Grand Dükü III. Ferdinand'ın Hafsi Tunus Beyi Murad'ın kardeşi Muhammed'e gönderdiği doktoru hatırlamak kâfi olacaktır.[6]

XI. yüzyıldan kalma, Runik karakterle yazılmış İsveç ve Norveç dilindeki bazı kitabeler Haçlı savaşları döneminde Türklerin yaşadıkları topraklara seyahat eden Batılıların belki de en eski kayıtlarındandır. Bu maceraperestlerin yolculuklarını ölümsüzleştiren yazı işte şöyle der: "Böylelikle altın aramak için cesurca uzaklara gittiler; doğuda kartalın avı oldular, Türkiye'nin güneyinde öldüler."[7] Bu yazı aynı zamanda zenginlik

peşinde Doğu'ya ilerleme çılgınlığının ilginç bir örneğidir. Ortaçağ'da Haçlı savaşlarıyla doruğa çıkan bu maceraperest ve zenginlik düşkünü ruh, Yeniçağ'da yerini daha ziyade dini bir misyonla, dünya gözüyle Kutsal Topraklar'ı görme arzusuna bırakmıştır.

Türk ve Moğol tehlikesi Avrupa'yı harekete geçirince elçilere uzun yollar görünmüştür. 1246'da Papa V. Innocentius'un elçisi olarak Tatarlara gönderilen Johannes de Plano Carpini, on beş ay Tatarların arasında yaşar. Carpini ile adamları, Bohemya Polonya ve Rusya'yı geçerek, kar ve soğukta, büyük zorlukları aşarak Kiev yakınlarındaki Tatar sınırlarına gelirler.[8] Günlerce at üzerinde seyahat ettikten sonra Don ve Volga nehirlerini geçerler ve Batu Han'ın sarayına varırlar. Başka bir uzun yol yolcusu Rubruck, Bulgaristan'da Müslümanları görünce "Muhammed'in dinini buralara hangi şeytanın getirdiğine şaşıyorum" sözlerini düşer defterine.[9]

Antik para koleksiyoncuları, krallar için antikalar toplamak için yollara düşenler de vardır. İstanbul'da büyükelçi olarak bulunan Sir Thomas Roe da antika toplayanlar kervanındandır. Diğer yolcular arasında büyük adamlara eşlik edenleri sayabiliriz. Efendisi Berhard von Breydenbach'a hac ziyaretinde eşlik eden Alman sanatçı Erhard Reuwich bu seyahatinin anısına bir de resimli Kutsal Topraklar rehberi bırakmıştır.[10] Botanikçiler arasında ise Pierre Belon'u saymak gerekir. Yunan topraklarında, sonra da 1546-1549 yılları arasında Ortadoğu'da bulunmuştu. Amacı tıbbi değeri olan bitkilerin izini sürmekti. Tecrübelerini *Observations* (Gözlemler) adlı bir eserde toplamıştı.[11]

1600 yılında İngiltere'den iki tüccar, bir kuyumcu ve bir de beyzade ile yola çıkan William Biddulph, Halep'teki bir grup tüccarın vaizi olmak amacıyla bu yolu göze almıştır. İstanbul'da İngiliz Büyükelçisi Henry Lello'yla tanışmışlardır. Vaaz vermek için Doğu topraklarına giden pek çok din adamı vardır. Shakespeare ile Cervantes'in öldüğü 1616 yılında East India Company için papaz olarak gönderilen Edward Terry de bu gruptandır.[12] Diğer bir vaiz mesleğini Halep'te icra edecek olan Charles Robson'dır. Akdeniz üzerinden yaptığı yolculukta Ege adalarında klasik Yunancayla yerlilerle konuşmaya çalışır ve pek tabii karşılıklı tek kelime

anlamazlar. Dört yüz yıl sonra Gabriele Salvatores buna benzer bir sahneyi *Akdeniz* (Mediterraneo) filmine koyacaktır.

Ekim 1653'te 18 yaşındayken Marsilya'dan yola çıkan Laurent d'Arvieux'nün tek bir hayali vardır. Levant ticaretinde rol alarak para kazanıp saygın bir yer edinmek: Pek tabii maddi dünyada. 1697 yılına kadar Osmanlı topraklarının birçok yerinde hareket halinde olan, oradan oraya koşturan d'Arvieux gerçek bir gezgin, bir maceraperesttir. Bulunduğu topraklarda yaşayan halkları anlamaya çalışır, Türklere karşı hayli ılımlıdır. Saldırgan ve tenkitçi bir yaklaşımdan ziyade her zaman uzlaşmacı, anlayışlı, Doğu tavırlarını anlayabilen ve buna uyum sağlamayı tercih eden bir tutum sergiler.

Athanasio Georgiceo (Atanazije Jurjevic) ise Habsburgların tercümanı, diplomat ve aynı zamanda dini konularda yazan biridir. Yaptığı yolculuk sonrasında kâğıda aktardığı deneyimleri üç bölümde toplamıştır. Bosna'daki kasabaları anlattığı ve Türklerin Macaristan'ı ele geçirmesinin kısa bir özeti ile Georgiceo'nun Budin'den başlayıp Güney Macaristan, Slovenya ve Bosna kasabası Banja Luca'ya yaptığı seyahati konu aldığı bölümler bizi doğrudan ilgilendirir.[13]

Pantaleão Samaria, Galile, Şam, Beyrut, Tir, Sayda ve Trablus'a gider, Marunilerin patriğini görmek için dağlara çıkar. Trablus'tan Kıbrıs'a yelken açar, oradan da çizmenin topuğundaki Gallipoli'ye varır. Eşyalarını Venedik'ten alınmaları üzere gemide bırakır.

Kendisi de bir Yahudi dönmesi olduğu için kitabında Yahudilere ilişkin hayli yüklü bilgi vardır. Hatta bir keresinde bir Yahudi sünnet törenine bile katılır. Ne Türkçe, ne Arapça, ne de Yunanca bilir. Pantaleão bir *cristão novo*, yani Yeni Hıristiyan olduğu için dünyanın diğer topraklarında Yahudilerin nasıl yaşadıklarıyla doğrudan ilgilenir, onların yaşamını ister istemez İber Yarımadası'nda çektikleriyle kıyaslar. Bunu açık açık yapmaz. Söz gelimi Korfu'ya indiğinde burada pek çok Yahudi'nin "özgürlük içinde" yaşadığını görür. Çok büyük bir sinagogları olduğunu, her cumartesi ayinlerini yaptıklarını gıptayla kaydeder.[14]

Pantaleão ayrıca Suriye'ye geçecek bir grup İtalyan tüccarın da peşine takılarak bölgeyi gezmiştir. Bunlar Kahire'den getirdikleri lüks ticari malları

satan zengin tüccarlardır. Yanlarında Türk kadırgalarından kaçmış bir Fransız vardır ve Arapça ve Türkçe bildiği için onlara tercümanlık yapmaktadır.[15]

Mekke'ye giden hacıları gören seyyahlar için seyirlik bir manzara doğmuş olur. Portekizli diğer bir seyyah Antonio Tenreiro, Müslüman hacıların bonkörlüğüne şaşırır: "Ellerindeki paranın çoğunu burada harcıyorlar. Her şeyi tedarik ediyorlar; yüz gün süren bir yolculuk ve dönüşü için gerekli olan develeri hazırlıyorlar, su alıyorlar. Oraya bolluk içinde gitmek bir gelenek, hatta bir şeref meselesi" yorumunda bulunur. Yanlarında, Kâbe'de bırakılmak üzere altın armağanlar, ipekli işlemeler ve sırmalı kumaşlar götürmelerine şaşar.[16] Hac yolculukları farklı iki dinin mensuplarının birbirlerini izlemesi şaşkınlıkla sonuçlanır. İspanya'nın kuzeyinde bulunan hac yeri Santiago de Compostela'ya giden Hıristiyan hacıları hayal edelim. Batı Avrupa'nın dört bir yerinden yürüyerek aylarca süren sefil bir yolculuğun sonunda şehri süsleyen muhteşem katedrale vardıklarında ayakları su toplamış, davul gibi şişmiş olur. Hiç yıkanamadan hanlarda ve manastırlarda kalarak geçirdikleri uzun yolculuğun sonunda leş gibi koktukları için hac yerinin son noktası olan Compostela Katedrali'ne vardıklarında bu korkunç kokuyu biraz olsun çekilir hale getirmek için asılan *bota fumeiro* adlı devasa şişenin altında toplanırlar. Yolu Compostela'ya düşen yolcuların bugün de görebilecekleri, katedralin ortasında asılı olan engin boyutlardaki şişe yüzyıllar boyunca içinde yakılan tütsüyle bu kokuyu gidermek için iki yana sallanmıştır. Diğer taraftan develerle, paha biçilmez kumaşlar taşıyarak Mekke'ye giden Müslümanlar Hıristiyanların gözlerinin faltaşı gibi açılmasına sebep olur.

Adımı yazdım taşlara

Seyahat, kaderin cilvelerine ve yolun rahatsızlıklarına karşı koyabilecek güç gerektiriyordu her şeyden önce. Thomas Nashe *Bahtsız Seyyah* (The Unfortunate Traveller) adlı eserinde kahramanı Jack Wilton'ın ağzından şöyle diyordu: "Yolcu denen adamın sırtı eşek gibi her şeye katlanabilmeli, her şeyi pohpohlamak için köpek kuyruğu gibi dili olmalı, önüne konulan her şeyi yiyebilecek domuz gibi bir ağzı olmalı, her şeyi duyacak –ama tek kelime etmeyecek– bir tüccar kulağı olmalı."[17]

Tehlikenin nereden geleceğini bilemeyen yolcunun, somut tedbirlerden önce ruhani olarak kendini güvenceye alması gerekir. Yolda yolculuğun ve yolcuların selameti için dualar edilir, ayinler yapılır. Hem de bu ilk yapılan iştir! Canaye güneşin doğuşundan bir saat sonra *Notcier'*in sözlerini tekrar ederek dua ettiklerini söyler. Yolcuya psikolojik olarak iyi gelen bir şey daha olur bu Doğu yollarında: Türklerin hezimetlerine ev sahipliği yapan mekânları ziyaret etmek. "İki yıl önce Müttefik donanmanın [Kutsal İttifak donanması] Türk donanmasını yok ettiği yeri büyük bir sevinç ve hayranlıkla seyrettik" diyen Canaye farkında olmadan bunun da psikolojik bir tedbir olduğunu dile getirmiş olur.[18]

Seyahatnameler modern okuru bile şaşkına çeviren ayrıntılarla doludur. Çoğu zaman, yüzyıllar sonra bile değişmeyen bir gezgin profiliyle karşılaşılır. Bugün Kiklad takımadalarından Andiparos'un tepesindeki mağaraya inen bir yolcu, bundan 250 yıl önce, duvarlara kazınmış tarihleri ve burada yolculuklarını ölümsüzleştiren gezginlerin isimlerini görünce hayrete düşer. Oysa bu yolcu "sporu"nun daha da eski olduğunu gösteren eserler karşımıza çıkmaya devam eder. XVI. yüzyılda bir elçilik heyetiyle Osmanlı topraklarına gelen Hans Ulrich Krafft da kilisede merasim masasının üstüne çıkarak ismini Almanca ve Welsch diliyle masanın arkasındaki duvara tebeşirle yazar. Bütün İtalyanlar ve Fransızlar onun Protestan olduğunu bilirler ve Krafft onların özenle yazdığı adını silmelerinden korkar. Gerçekten de, bir buçuk yıl bile geçmeden aynı kiliseye yeniden uğrayan Dr. Leonhard Rauwolf adının ne kilisede ne de manastırda yazılı olduğunu söyler ona.[19] Crailsheimli Adam ve yanındakiler ise Rodop Dağları'nı geçtikten sonra dinlendikleri Geldiderbent Köyü'nde yol kenarındaki mermer çeşmeye daha önce buradan geçen İstanbul yolcularının isimlerini kazıdıklarını görür ve bu geleneği devam ettirirler.[20]

1579'da John Newbery adlı bir Londralı Doğu'ya ilk seyahatini yaparken iki amaç gütmüştü. Hem Kutsal Topraklar'ı ziyaret edecek, hem de dünyanın bu kısmındaki ticari koşulları inceleyecekti.[21] Newbery'nin yol arkadaşlarından biri Ralph Fitch, diğeri de John Eldred'di. Onlara bu tehlikeli ve macera dolu yolculukta eşlik eden James Story ise aslen ressamdı. Gioa'da Cizvitler tarafından kendisine kiliselerini süsleme görevi

verilmişti. Bu seyahatte Goa yolundan sonra Fitch'ten hiç haber alınamamıştı. Büyük ihtimalle ya bir hastalıktan ölmüş ya da katledilmişti.

Seyahat etmek için biraz da varlıklı olmak gerekirdi elbette. Moryson yürüyerek seyahate kalkışanları hiç tasvip etmeyerek, kendileri için "evlerinde otursunlar, dünyayı haritadan görsünler" diyordu.[22]

Min-el-aşk

Doğu'da her zaman zenginlik, kutsal savaş, kâfirlere karşı kazanılan zaferle gelen ün aranmıyordu. Bazen çok daha romantik sebepler insanları binlerce kilometre uzaklara sürüklüyordu: Aşk! XII. yüzyılda Blaye Senyörü Jaufré Rudel, II. Haçlı Seferi'ne katıldığında Suriye Kontesi Odierna ya da onun kızı Melisena olduğu sanılan bir güzele âşık olmuştu.[23] "Uzaktaki Prenses"e duyduğu bu aşk kulaktan kulağa, dilden dile yayılıp efsanevi bir özellik kazanıvermişti. Aşkı *chanson*'larda ölümsüzleşen Rudel umutsuz aşkı Batı'dan Doğu'ya uzanan sayısız kahramandan birine dönüşmüştü.

Hep böyle güçsüzüm işte
Tutuşup gitsem ne çıkar
Çünkü ne soylu Hıristiyan
Oldum ne Yahudi ne Müslüman,
Tanrı da istemedi bunu.
Onun aşkını birazcık tadan
İksirle dolup taşar her zaman.

1614 yılında İtalya'dan gemiyle macera dolu yolculuğuna koyulan Pietro della Valle'nin yola çıkma amacı ise, bu bilinmeyen ve Avrupalının kalbinde her zaman bir nebze korku uyandıran topraklara gitmeye karar veren klasik bir Yeniçağ seyyahınınkinden çok farklıydı.[24] Etnik kimliğini saklayamayacak kadar "İtalyan" olan Valle koyu renkli gözleri, keçisakalı

ve tek kulağında küpesiyle aşk için, daha ziyade kalbinde yanan aşk acısını dindirmek için yollara düşmüştü. Beatrice adında bu güzeli –Petrarca'nın ve de Dante'nin soneler düzdüğü güzelin adı da bu değil miydi!– tam on iki yıl beklemiş ve sonunda onun başka biriyle evlendiğine şahit olmak zorunda kalmıştı. 1611'de ilk defa bu acıyı dindirmek için İspanyol filosuyla Mağrip sahillerinin vurulmasına katılmıştı. Pietro della Valle dönemin âlimlerindendi. Sadece zengin değil, aynı zamanda kitaplara meraklı biriydi. Sözgelimi İstanbul'a gelmeden önce Petrus Gillius'un –metinde Pierto Gillio olarak anar onu– *De Topographia Constantinopoleos* (İstanbul Topoğrafyası) adlı şaheserini okumuştu. Ayrıca "Umoristi" adlı bir hümanist cemaatin de üyesiydi. Cemaatte "Fantastico" adıyla biliniyordu. Umutsuz aşk hikâyesinden sonra adını "Pellegrino" (hacı) olarak değiştirmişti.[25]

Pietro yakın dostu Doktor Mario'yla şöyle anlaşmıştı: O Mario'ya gitiği yerlerden mektuplar gönderecek, Mario da bu mektupları edebi bir anlatıyla süsleyecekti. Yola çıkmadan önce Napoli'de bir hacı tuniği giyip, hacı fuları takarak Kutsal Topraklar'ı ziyaret edene kadar bunları hiç çıkarmayacağına dair yemin etti ve 8 Haziran 1614 tarihinde Venedik'ten Gran Delfino adlı gemiyle İstanbul'un yolunu tuttu.[26]

Min-ez-zaman

Avrupalı seyyahlar Müslüman ülkesinde insanların zamanı saatlerle ve millerle değil, günlerle hesapladıklarına şaşarlar. Doğu'da gün değil, konaklama sayılır. Yollar menzillerle ölçülür. Devrin şartlarında yolculuklardan örneklere bakalım: Şirvan'dan İran Şahı Tahmasp'ın başşehri olan Kazvin'e seyahat 28 gün sürmüştü. Heberer'in kadırgası İstanbul-İskenderiye yolunu 12 günde almıştı. Marsilya'dan İstanbul'a deniz yolculuğu ise 15 ila 20 gün sürüyordu. Ama bu bazen 40 güne çıkabilirdi. 1706'da bahtsız bir yolcu İskenderiye-Trablusgarp yolunu tam 34 günde almıştı.[27] 1580'li yılların ortalarında, Salih Özbaran'ın tahminiyle, kazalar dışında Hürmüz'den Halep'e 60 günden daha az, Venedik'ten Hürmüz'e ise aşağı yukarı dört aylık bir zamanda gidileceği var sayılıyordu. 1580'de Portekiz'in mesajlarını Venedik ile Hindistan arasında taşımak için anlaşma yapan Venedikli Altano şirketi, adamlarından Halep'ten Hürmüz'e kırk

günden daha kısa bir zamanda gitmelerini istemişti. Kırk günü aşarsa her gün için bir duka kesilecekti. Lizbon'dan Hindistan'a karayoluyla gönderilen mesajların altı aydan daha kısa bir zamanda, yani Ümit Burnu'ndan dolaşarak mümkün olacağından daha kısa bir sürede ulaşması demekti.[28] Hacılar ise 200 millik Halep-Şam yolunu 10 günde alıyorlardı. Bu yol boyunca bulunan kervansaraylar arasında, 1000 yolcunun hayvanları ve eşyalarıyla birlikte konaklayabildiği kadar büyük olanları vardı.

Seyahatnamelerin gücü

Thévenot kendisini yollarda bulmasının sebebini açıklarken seyahatnamelerin gücünü şu sözlerle aktarıyordu: "Güzel şeylere eğilim duymayacak, seyahatnamelerin öğrettikleri güzel şeylerden etkilenmeyecek hiç kimse yoktur." Ayrıca "dünyanın her bölümünde karşılaşılan seyyahların kabarık sayısı" ve "yirmi yıldır basılan güzel seyahatnamelerin miktarı"nı da vurguluyordu. Evlerinden hayali yolculuğa çıkanların tek şansı olan bu seyahatnameler diğer taraftan cebi biraz para ve yüreği de cesaretle dolu olanlara ilk teşviki sağlıyordu. Şöyle devam ediyordu Thévenot: "Aklıma seyahat fikrini ilk sokan da bu güzel seyahatnameler olmuştu ve 1652 yılında seyahate çıkmamı engelleyebilecek kadar önemli bir işim de bulunmadığından, bu kitapların uyandırdıkları heyecana ve duygulara kendimi bırakıp merakımı gidermeye karar verdim."[29] Fransız seyyah İngiltere, Hollanda, Almanya, Napoli derken Roma'da Levant konusunda bilgili birisiyle karşılaşınca yeni yolculuğunun istikameti de çizilmiş olur. Cività Vecchia'dan bir kadırgayla yola çıkar, Malta'da Levant konusunda derin bilgi sahibi olduğu için birlikte seyahat etmeyi pek arzuladığı Mösyö d'Herbelot'yu tam beş ay bekler.

Seyyahların yazdıklarından dönemin çoksatanları arasına giren kitaplar doğuyordu. York şehri başpiskopusu George Sandys'in 1610'da Yunan topraklarında yaptığı gezinin ürünü olan *Relation of a Journey* (Bir Seyahatin Anlatısı) XVII. yüzyılda tam dokuz baskı yapmıştı.[30] İslam topraklarından geçen Avrupalı seyyahların kaleme aldıkları satırlar, bu dönemin portresinin çıkarılması açısından birinci dereceden önemli ayrıntılar sunar. Çok çeşitli amaçlara hizmet eden bu geziler, Ottavio Sapienza, Diego Galán, Selene Benedetto, Ramberti, Favolio, Contarini ve

o dönemde Osmanlı şehirlerinden geçen daha pek çok şahsın bıraktığı eserlerde ölümsüzleşir ve birbirinden farklı özellikler taşıyarak seyahatname türünün oluşmasında da büyük rol oynarlar. Dursteler, incelediği bu dönemde yazılan 449 seyahatnamenin yüzde yirmisinin Venedikliler tarafından yazıldığını beyan eder.[31] Gerçekten de, ticaret, diplomatik görev, hac, seyahat, casusluk ya da ne sebeple olursa olsun Venedikliler kendilerini Doğu'nun büyülü şehrine atmak için her fırsatı değerlendirmişlerdir.

İngiliz din adamı William Biddulp soğuk sulardan Akdeniz'e inmiş ve bu sıcak şehirlerde sekiz yıldan fazla kalmıştı. Halep'te Protestan vaiz olarak görev almış, Kudüs'te bulunmuş, İstanbul'da diplomatlar arasına karışmıştı.[32] Maceralarını topladığı *Travels* adlı eseri ilk defa 1609'da basıldı. Sadece üç yıl sonra ikinci baskısı yapıldı! Lakin kendini ifşa etmek yerine bu satırların içinde adını hiç geçirmemeyi tercih etti. Akıl almayacak bir şekilde "Teophilus Lavender" adıyla bambaşka bir kimlikle ortaya çıkıp kitabın da kendi isteği dışında basıldığını iddia etti. Bir din adamına yakışacak bir ad olan *Teophilus*'u, yani "Tanrıperest"i seçmişti.

Tedbiri elden bırakmadan...

Ortaçağ'da olduğu gibi Yeniçağ'da da seyahat hep macerayla eşanlamlı olmuştu. Anselmo Adorno 1468 yılında Cenova'dan Hac yolcuğuna çıkmadan uzun zaman önce arkadaşlarına gemi yolculuğu, gemi tipleri, fırtınalar, olası korsan saldırılarıyla ilgili sorular sormaya başlamıştı bile.[33] Hele hele korsanların cirit attığı Akdeniz sularında seyahat söz konusuysa, seyyahın korkusu doğal olarak ikiye katlanıyordu. En sağlıklı çözümlerden biri, insanoğlunun çok uzun zaman önce, farklı coğrafyalarda aynı sıralarda keşfettiği şekilde kalabalık gruplar halinde hareket etmekti: Konvoy, kervan, vs. Yolculukların en pahalısı doğal olarak kara yolculuğuydu. Bütün yolculuklar arasında ise belki en güvenli ve kısmen rahat olanı nehir yolculuklarıydı. Albert Dürer'in 1520'de Nürnberg'den Anvers'e yaptığı yolculuk bunlara örnektir.

Ayrıca seyyah her daim tetikte, tedbirli olmalıydı. Fynes Moryson handa kalan bir yolcunun şöyle uykuya dalması gerektiğini söyler: kılıcı yanı

başında, para kesesi yastığın altında. (Osmanlı topraklarında silah taşınmamasını söyleyen de ta kendisi olduğuna göre, imparatorluk toprakları dışındaki yolculuktan bahsediyor olmalıdır.) Ayrıca bu para kesesi insanın sabah ilk ihtiyacı olan şeyle –çorap bağı gibi– sarılmalıdır ki, yolcu onu orada unutmasın.

Venedik başta olmak üzere liman şehirlerinden gemiyle yola çıkacaklara ise ziftten ve düşmekten kurtulmak için geminin orta taraflarında bir yer seçmeleri ve böylelikle "beyinlerini ve midelerini mutedil" tutmaları öneriliyordu. İşi şansa bırakmamak için hacının yanına alması gereken şeyler de belirtilmişti: bir varil su, bir varil şarap, peksimet, ekmek, peynir. Böylelikle eğer kaptan size "azıcık ekmek, azıcık şarap ve pis kokulu su verirse" tedbiriniz sizi kurtarıyordu.

Joseph Hall ise seyahatlerin somut tehlikelerinden ziyade, soyut tehlikelerini gündeme getirir.[34] Hall'a göre insan ahlakını bozabilecek her türlü tehlikeden uzak durmak gerekir. Genel kanı gençlerin, henüz olgunluğa erişmemiş kişilerin seyahat etmemelerinden yanadır. Ne de olsa bu toy şahıslar gördükleri dünyayı özümseyebilecek yaşta olmadıkları gibi, bazı yanlış etkilere kapılıp yoldan sapabilirler.

Doğu yolcularının hayatları üzerine bahis: Ya dönemezsem?

Ben Jonson'un kurgu kahramanı Puntarvolo'ya kulak verelim: "Seyahate çıkmaya niyetlendim. İstanbul'daki Türk'ün sarayından karım ve köpeğimle birlikte dönüşümde bire beş verilmek üzere beş bin pound koyuyorum."[35] Elizabeth dönemi İngilteresi'nde söz konusu olan çok ilginç bir seyyah geleneğidir bu. Yolcu, yola çıkmadan önce bir miktar para koyar. Orada bulunanlar ve bu bahse –buna bir bahis denebilirse eğer– katılanlar, dönüşünde kendisine belirlenen oranda para verirler.[36] Parası iki ila beş katına çıkabilir. Eğer yolcu dönmeyecek olursa, koyduğu para bu kişiler tarafından paylaşılır. Bu bir bahis, bir şans oyunu olarak görülebileceği gibi o dönem için hayli tehlikeli sayılabilecek bir seyahatten sapasağlam dönen bir dostun mevcut parasını birkaç katına katlayarak onu ödüllendirmek, bu şekilde onun dönüşünü kutlamak için verilen bir hediye olarak da

görülebilir. Zaten beş kuruşsuz dönen yolcu için bu hem bir kutlama, hem avuntu, hem de yeniden maddi olarak kendine gelebilmek için bir başlangıç vesilesi sayılabilir. Belirtmeyi unutmamak gerekir ki bu Levant'a giden seyyahlara mahsus bir gelenektir.

Fynes Moryson, Levant'tan döndüğünde koyduğu para bire üç oranında katlanmıştır. Öte yandan, Henry Moryson bu kadar şanslı olamamıştır. İstanbul üzerinden Kudüs'e gitmek için yola çıkarken dönüşünde 12 bin pound olarak ödenmek üzere 4 bin pound koymuştur. Ancak bu yolculukta hayatını kaybetmiş ve para bu riski üzerlerine alan arkadaşlarına kalmıştır. [37]

Eğer bir yolcu bir kış günü Balkanlar'da...

1624'te yayımlanan Baron des Hayes de Courmenin'in *Voiage du Levant* (Doğu Gezisi) adlı eserinde Avrupa'dan İstanbul'a giden dört rota kıyaslanır. Deniz yolu en ucuzu, ancak en tehlikelisidir: fırtınalar, kayalık sahiller, korsanlar. Tuna yolu en uzunu, ama en rahatıdır. İtalya'ya gidip buradan Yunan toprakları üzerinden gelmenin avantajı ise seyahatin büyük bir kısmını Hıristiyan topraklarında yapmış olmaktır. Diğer bir yol ise Ancona ya da Bari'den Adriyatik üzerinden Split'e ya da Ragusa'ya geçmek ve karadan devam etmektir. Engebeli, ama korunaklı bir yoldur, çünkü her zaman silahlı koruması olan bir kervana katılma şansı vardır.[38]

Ragusa Osmanlılarla dostane ilişkileri sayesinde, İstanbul'a yapılacak yolculukların önemli bir durağı haline gelmişti. Daha sonra Osmanlı'ya esir düşen Benedetto Ramberti'nin de yolu Ragusa'dan geçmişti.[39] Aynı şekilde Bonsignori de İstanbul'a gelirken Ragusa yolunu kullanmıştır.[40] Bu durum XVI. yüzyıl boyunca değişmemiştir. Farklı görevler üstlenen pek çok yolcu, sultanın başkentine bu şehir üzerinden gitmeyi tercih etmişti: Favolio (1545-46), Du Frense-Canaye (1573), Ranzo (1575-76), Contarini (1580-1583), Bernardo (1591) ve daha pek çokları.[41]

Tavernier Ragusa'dan Ancona'ya her hafta birçok barça kalktığını yazar. Ancak Venedik'ten Ragusa'ya kalkan tekne sayısı bundan çok daha azdır. Ragusa'dan Draç'a deniz yoluyla gelinir, buradan da kara yoluyla devam

edilir. Sonra da Elbasan, Manastır, Sofya, Filibe, Edirne ve Silivri üzerinden İstanbul'a gelinir.[42] 14 Ocak 1573'te bir Ragusa gemisine binerek yola çıkan Fresne Canaye'nin *Levant Seyahatnamesi* Balkanlar'ı geçmeye Ragusa'dan başlayan bir yolcunun klasik duraklarını anlatır.[43]

Tavernier İstanbul'a giden yollar üzerine de yorum yapar. İstanbul-Viyana karayolundan daha az yeğlenen, ama daha meşakkatsiz ve tehlikesiz bir rota olarak Venedik üzerinden Ancona'ya giden yolu gösterir. Burada Marsilya ve Livorno'dan gemiye binilince karşılaşılan Mağripli korsanlar yoktur, ayrıca imparatordan alınacak izne de gerek kalmaz.[44] Osmanlıların Körfez adını verdiği Adriyatik Denizi'ni "korsanların hiç girmediği körfez" olarak tanımlar. Tavernier, Marsilya ya da Livorno'dan gelen yol kullanılacak ve Akdeniz'de cesur bir seyahat yapılacaksa, bunun için ilkbaharda ve sonbaharda Livorno'ya uğrayan İngiliz ya da Hollanda donanmasından birinin geçişini beklemek gerektiğini belirtir. Yolcu eğer donanmanın kalkmasını beklemek istemiyorsa, "kıyıdan uzaklaşmadan ve her gece uyumak için karaya çıkarak" Livorno-Napoli-Messina arasında çektiri ile yolculuk edebilir.[45]

Ragusa üzerinden İstanbul'a gelen Hıristiyanların en meşhurlarından biri Gracia Mendes'tir. Venedik'te kaldığı süre içinde Ragusa'yla yapılan yazışmalarda "Beatrice de Luna" ismini kullanacaktı. Hatta İstanbul'a doğru yola çıkarken bu soyadını kullanmaya devam edecekti.[46] Mendes uzun bir süre Ragusa'da kalarak bu şehrin sunduğu özgürlüklerden yararlanmış, ticari hayatına başarıyla devam etmişti.

Adam Werner ise Avrupa'nın doğusundan ziyade Doğu'nun Osmanlı toprakları olan Balkanlar'dan geçerken büyük kentler, köyler ve konakladıkları yerler dışında bazen iki-üç ay boyunca doğru dürüst ev ve köy görmediklerinden dert yanar. Özellikle Sırbistan ve Bulgaristan'da "Hıristiyanlar için ne bir kilise, ne de bir din görevlisi mevcut"tur, "insanlar, ibadetlerini, dualarını tahtadan yapılmış basit bir haçın karşısına geçerek yerine getiriyor" der. Dağlarda yer yer böyle bir haçın dikilmiş olduğunu görürler.[47] Arnavutlar ise "hiç disipline gelmeyen kaba saba insanlar" olarak Balkanlar'da yol tepenlerin korkulu rüyalarından olurlar.[48]

Yolu Balkanlar'dan geçen sayısız insandan biri olan Lippomano'nun hikâyesine göz atalım.[49] İstanbul'da Venedik elçisi olarak bulunan Girolamo Lippomano büyük bir ihanetle suçlanmış ve On'lar Meclisi (*Consiglio dei Dieci*) tarafından gıyaben ölüme mahkûm edilmişti. Daha önce İstanbul'da elçi olan Senatör Lorenzo Bernardo (1584-1587) da bu cezanın yerine getirilmesi vazifesiyle İstanbul'a gönderilir. 26 Nisan 1591 yılında Venedik'ten gemiyle yola çıkar. Arnavutluk'a vardığında görevin gizliliğini korumak amacıyla çok az kullanılan bir rotayı takip eder. Sonunda Lippomano yakalanıp Venedik'e götürülmek üzere gemiye bindirilir. Anlatısının sonunda geminin Lido'ya varmasıyla Lippomano'nun nasıl denize atlayıp boğulduğunu anlatır.

Ayrıntılardan anlaşılan, Venedik elçilerinin de Osmanlı'ya bağlı topraklarda seyahat ederken geçtikleri sancakların beylerinden bir tavsiye mektubu/izin belgesi almak zorunda olduklarıdır. Diğer seyahatnamelerde gördüğümüz gibi, yolculara yol boyunca rehber ve koruma sıfatıyla atlı yeniçeriler de eşlik ederler. Pek tabii ücret mukabilinde! Dragoman Spinelli de bu yolculuğa çağrılır. Sekiz adet de tahtırevan hamalı görevlendirilir, çünkü yolun büyük bir kısmı "geleneksel olarak" bu şekilde alınacaktır.

Spinelli kendisine gönderilen gemiyle Kotor'dan Dubrovnik'e gelir. Yolda kendisine eşlik edecek yeniçeri bulamayınca bir kervan lideri bulur, İstanbul'a kadar götürmek üzere her biri 950 akçeden 36 at kiralar. Yolda kendilerine Slav dilinde tercümanlık edecek olan Pitkovic de katılır.

Lezha'da bir kervansarayda konaklarlar. Bernardo'nun tanımına göre "rahat olmayan ve kötü durumda" bir yerdir burası. Genel olarak Osmanlı sınırları içinde seyahat eden seyyahlar kervansarayda üç günlük konaklama için ücret alınmamasını şaşkınlıkla karşılarlar. Lakin bu metinlerde ortak olarak ön plana çıkarılan hoşnutsuzluk, bu mekânların rahatsızlığıyla ilgilidir. Manastır'daki kervansaray için de "atlar için iyi, ancak insanlar için değil" der.

Polonyalı Simeon, Boğdan sınırları içindeki Kalas'ta Tuna'yı görür ve onu "deniz kadar büyük, korkunç ve süratli akan" bir nehir olarak tanımlar.[50] Balkanlar, adı üzerinde, hayli dağlık bir coğrafya olduğu için yolcuların korkulu rüyalarındandır. Balkan yollarında, Polonyalı Simeon'un tabiriyle

"iki dağ arası dar ve taşlık olduğundan pek çok zor geçit" bulunur.[51] "Yol o kadar sarptır ki araba binbir müşkülatla" ilerleyebiliyordur.[52]

Kervansaraylar...

Şövalye romansları okumaktan beyni sulanan Don Quijote ilk macerasına atıldığında, kaldığı handan ayrılırken hancı kendisine yanında para olup olmadığını sorar. Kahramanımız da yanında metelik olmadığını söyler, ne de olsa okuduğu kitaplarda gezginci şövalyelerin yanlarında para taşıdıklarını görmemiştir: "İşte bunda yanılıyorsunuz" der hancı, "kitaplarda bu konuda hiç laf yoktur, çünkü yazarlar para ve yedek çamaşır gibi pek gerekli şeyleri taşımaktan söz etmeyi gereksiz saymışlardır."[53] Başka bir paragrafta yine ısrarla konaklama ücretini isteyerek, şövalye romanslarında geceleri şatolarda geçiren şövalyelerin hikâyelerini zihninde taze tutan Don Quijote'yi bir kez daha bu masal dünyasından çıkarmaya çalışır: "Sayın şövalye, benim bütün istediğim, hanımda geçirdiğiniz gecenin masrafını ödemenizdir: yani, hayvanlarınız için ot ve arpa, sizin için de yemek ve yatak parası."[54]

Biz gözlerimizi Doğu'ya çevirelim. Bakalım Osmanlı İmparatorluğu'nun yoldan geçenleri üç gün bedavadan ağırlayan kervansarayları Avrupalı seyyahı nasıl hayrete düşürüyor. Kervansarayları taştan manastırlar gibi geleneksel hayır kurumları olarak algılayan Batılı seyyahlar buralarda sadece Müslümanların değil, farklı dinlerden yolcuların da ağırlanmasına şaşırırlar. Gezginlerin defterlerine düştükleri bu notlar onların yolculukları boyunca çok çeşitli kervansaraylarda kaldıklarını gösterir: konforlu, konforsuz, kötü yemekler sunan, ziyafet veren, temiz, pis...

Batılı damaklar çoğu zaman karşılığında para istenmeyen yemek servisinden memnun kalmazlar. Oysaki bu mekânlar çoğu zaman et bile sunarlar. Tavernier de bu müşkülpesent yolculardandır. "Asya'da ne düzenli barınaklar ne de yolcuları barındırma ve onlara iyi bakma kaygısı güden hancılar bulunuyor. En iyi barınağınız –özellikle de Türkiye'de– taşıdığınız çadırdır, hancılarınız ise iyi kentlerden satın aldığınız yiyeceklerle yemeğinizi hazırlayan hizmetkârlarınızdır" diyerek hoşnutsuzluğunu dile

getirir.[55] Ona göre İran'daki kervansaraylar Türkiye'dekilere oranla sayıca daha fazla ve daha rahattır.

Portekizli Nicolau de Orta Rebelo da XVII. yüzyılın başında yaptığı seyahat sonrasında İran'daki kervansarayları öven notlar bırakmıştı. Şiraz'daki kervansaraylar "mükemmel düzenlenmiş, ferah odalarıyla, gelip geçen yolculardan ziyade soylulara yaraşır bir malikâne gibiydi. Geniş ve hoş bir iç avlusu olan yapı, manastır yatakhanelerini hatırlatan dört köşe bir şekle sahip; ortasında bir çeşmesi var, çeşme hayvanların içeri girmesini önleyen, güzel tuğlalarla örülü bir duvarla çevrilmiş" diyecekti.[56] Bu mekânlar insan çeşitliliğiyle de dikkate değerdi: İranlılar, Araplar, Türkler, Hindistanlılar, Venedikliler, Yunanlılar, Ermeniler, Macarlar, Yahudiler ve Portekizliler...

Bu gezi defterlerinde yaşayan tasvirler de çok çeşitlidir. Adam Werner kaldığı kervansaraylardan birini, ortada bulunan geniş alanda yüklerin indirilip bekletildiği bir yer olarak tasvir etmiş, bu alanın çevresinin ise üç ayak yüksekliğinde ve dört ayak genişliğinde bir setten oluşan duvarla kuşatıldığını yazmıştır.[57] Duvarın alt tarafına ise halkalarla hayvanlar bağlanır.

Canaye hiç hazzetmemiştir bu tip bir konaklamadan. "Bu yerler büyük bir ahırdan başka bir şey değil, çünkü insanlar ve atlar burada birlikte yatıyor. Ne var ki, atlar yerde yiyorlar; çevredeyse, biraz daha yüksekte, yemek pişirmek için ocakların bulunduğu koridorlar var; herkes efendice kendi eşyalarını yerleştiriyor ve bir yatağı olan burada rahat ediyor; yatağı yoksa döşemenin üstüne uzanıyor, çünkü bu kervansaraylarda herhangi bir konfor aramak yersiz."[58] Bu binaları "pis ve rahatsız", ayrıca "bakımsız" bulmuştur.

İstanbul'dan Edirne'ye kadar uzanan yolda bahçeler, serviler, çeşmeler, nefis sular bulunan menzillerde günde iki defa pilav, yahni, zerde ve iki fodula ekmeğinden ibaret yemek çıktığını Polonyalı Simeon'dan öğreniyoruz. "Kervan bin kişilik de olsa buralarda konaklar ve herkes, hayvanlar da dahil olmak üzere yer, içer, istirahat eder, istediği vakit hamamda yıkanır ve sonra yoluna devam eder."[59]

Yolcu umduğunu değil...

Schweigger de az müşkülpesent değildir. Niş yolu üzerinde Sipahiköy adlı bir yerleşim yerinde halk o kadar fakirdir ki, akşam yemeği için tuz bile veremezler. Bütün köyün altını üstüne getirdikten sonra ihtiyaçları olan tuzu güçlükle sağlarlar.[60] Doğu'ya seyahat yapan kahramanlarımız arasında tuzun yokluğunu dile getiren çok azdır. Ne de olsa suyun, ekmeğin zor bulunduğu ıssız yollarda tuzun yokluğu söz konusu bile olamaz.

Ginny adlı İngiliz gemisinin rahibi Teonge 4 Şubat 1676'da gemideki akşam yemeği mönüsünü şöyle kaydetmişti: "Harika bir pişmiş puding, enfes bir domuz budu, karnabahar, domuz paçasından hazırlanmış enfes bir yemek, iki fırın domuz, hindi, domuz kellesi rostosu, ördek, şamfıstığı, hurma ve sağlam bir şarap stoku."[61] Teonge bu dönemde seyahat edenlerin arasında en şanslılarından sayılırdı. Ne de olsa bunlar değil yolcuların sefil sofralarını, şölen masalarını süsleyen yiyeceklerdi. Bir yolcu açlıktan ölmeden gideceği yere varırsa haline şükretmeliydi.

1573'ün Ağustos ayı sonunda Marsilya'dan Trablusşam'a doğru yola çıkan gemide Krafft ve yol arkadaşları yanlarına "domuz pastırması, hindili börek ve güzel pişirilip hazırlanmış nefis şeyler, özellikle kaliteli, kuvvetli iki damacana şarap ve üzüm sirkesi" alırlar. "Birçok faydalı ilacı" da unutmazlar.[62] Yolculuğun başında doğal olarak stoklar sağlamdır, her şeyden önce de yolcunun yeme alışkanlıklarına aykırı olmayan yiyecekler bulunur. Krafft "sığır eti, canlı koyun, tavuk, yumurta, salamura balık, peksimet, şarap, su ve diğer günlük gıdaları" da sayar.[63] Lakin azıklar tükendikçe, yolcular midelerini şenlendirmek yerine açlıklarını bastıracak yiyeceklere talim ederler.

Anthony Jenkinson 1557'de Moskova Kumpanyası adlı şirketle Rusya'ya gitmekte olan gemilerden birine biner ve seyahati başlar. Astrahan şehrinde analarının babalarının çocukları yok pahasına sattıklarını, beş on kuruşluk bir ekmek somunu mukabilinde bir kız ya da oğlan verdiklerini söyler. Sözlerine şöyle son verir: "Fakat bizim o zaman yiyeceğe böyle bir ticaret eşyasından daha fazla ihtiyacımız vardı."[64] Jenkinson hükümdarın huzuruna çıkar, geçiş izni ister. Timur Han kendisine iyi muamele eder, bir

mektup bir de at vermekle kalmaz, ona et ve kımızla bir ziyafet çeker. Lakin bundan sonra büyük belalar onları bekler. Susuzluk içinde çölleri geçerler, yolda açlıktan develerini ve atlarını kesip yerler.[65]

Canaye kervansaraylarda din ayrımı yapılmadan herkese üç gün boyunca bulgur pilavı, birkaç parça haşlanmış et ve dört ekmek verildiğini söyler.[66] Buralarda verilen yemekleri beğenmeyenlerin alternatifleri ise yiyeceklerini yanlarında bulundurmalarıdır. "Çünkü bütün Türkiye'de bir tek lokanta bulamazlar" diyerek sızlanır Werner.[67] Fynes Moryson ise 1596 yılında Yunan adalarından İstanbul'a vardığı yolculuğunun Kiklad adaları ayağında büyük tehlikeler atlatmış, soğan, sarmısak ve balık bazlı diyetiyle açlıktan ölmekten kurtulmuştu.

Seyyahlar için hayat her daim sürprizlerle doludur. Fransız ticaret sitesinin (*fondaco*) önünde geceyi geçirmeleri gerektiğinde kafileden Lutz şakadan yiyecek istediğinde beklenmedik bir sürpriz sepetiyle karşılaşır: "İpe bağlı bir sepetle yanan bir mum, ekmek ve şarap, kızartılmış bir kekliği küçük bir masa örtüsüne sarılmış olarak" pencereden aşağı sarkıtırlar.[68]

Şarapsız yolculuk, susuz ağaç...

Hıristiyan bir yolcunun yoldaki en büyük ihtiyacı ekmek ve şaraptır. Pek tabii bu sadece şarap ve ekmeğin takdis ayini için değildir. Ekmek-şarap-zeytinyağı üzerine kurulan ve sofra alışkanlıklarından asla vazgeçmeyen Akdeniz toplumları için bu öyle büyük bir ihtiyaç olmalıdır ki, seyyahların yolculuk defterlerine düştükleri notlarda yolculuk boyunca şarap ve ekmek bulamama korkusu sık sık gündeme getirilmiştir. Bernardo da aynı şekilde "satın alınabilecek şarap ve ekmek" olmadığından dert yanar.

Bugün de sadece Ortodoks papazların bulunduğu, yüzyıllardır içeri dişi hayvanların bile alınmadığı Aynaroz'dan geçen başka bir seyyah, Belon (1547) bu minik yarımadada yaşayan keşişlerin bağlar, zeytin ağaçları, incir ağaçları, soğan ve baklagil yetiştirip oradan geçen balıkçılarla ürünlerini değiş tokuş yaptıklarını söyler. Bernardo ise (1591) Makedonya, Langada ve Vassilaki'de keşişlerin çok güzel ekmek ve şarap yapıp sattıklarını yazar.[69] Manastırlar yolcunun şarap susuzluğunu giderme konusunda garantili

noktalardır. Krafft ve yol arkadaşları 1574 Nisan'ında Lübnan'da manastırlarda kalırlar, keşişler tarafından dostça ağırlanırlar. Keşişlerin beklentilerinin ötesindeki cömertlikleri karşısında söyleyecek sözleri yoktur: "Hemen hararetimizi söndürmek için güzel, sarı, pahalı, son derece lezzetli bir şarap getirdiklerinde buna hayret ettik."[70] Krafft şaraba büyük yer ayırır: "Şarap o kadar kuvvetli ve nefisti. Bize bir de denememiz için iyi bir kırmızı şarap verdiler. Fakat sarı olanı daha üstündü. Onu ancak bir bardağın beşte biri şarap olmak üzere sulandırıp içmemize müsaade vardı. Bununla birlikte bu karışım yine de nefis ve kuvvetli bir şarap idi."[71]

Şarap çile dolu yolda en büyük avuntudur. Hepsi de iyi şarabın yolunu tutar, haritasını takip eder gibidirler. Rålamb "Macaristan'ın en iyi şaraplarını veren Tokay bağlarının bulunduğu Tokay kasabası"ndan geçer.[72] Eflâk topraklarında da hâlâ acısını dindirecek kadar şarap bulabilir: "Burası yolcular için pek uygun bir yer sayılmaz, çünkü günlerce yol alındığı halde tek bir köye rastlanmayabiliyor. Olsa olsa, ikişer mil arayla, saman kaplı bir kulübede parası karşılığında istediği kadar şarap bulabilir, ama yiyeceğini kendisinin taşıması gerekir."[73]

Tebdirli seyyahlar şarap bulmakta güçlük çekeceklerini bildikleri için önceden tedarik çalışmalarına başlarlar. Canaye, "şişe şişe şarap" almayı ihmal etmez.[74] Yoksa şerbete talim etmek zorunda kalırlar. "Şarap yerine, porselen kaplar içine konmuş çok tatlı ve güzel kokulu bir şerbet içtik" diye avunur aynı seyyah.[75]

Werner ve yol arkadaşları ise İstanbul'a giderken Balkanlar'da aynı dertten mustarip olurlar. Dragoman'dan sonra buralarda üç gün boyunca hiç şarap içemezler. Küçük köylerde şarap bulabilmekle birlikte, bunlar o bölgenin âdeti olarak keçi derisinden tulumlarda saklandığından ya da ateşe yakın yerlerde bulundurulduğundan çok ekşimiştir ve içilemeyecek haldedir. Onun yerine erimiş kar suyuyla idare ederler. Belgrad'dan İstanbul'a kadar hiç iyi şarap bulamazlar. "Hepsi kırmızı ile beyaz şarap arası tatsız bir sudan" başka bir şey değildir.[76] Yolda Hıristiyanlara ellerindeki koyun, sığır, tavuk, özellikle de şarabı vermeleri konusunda baskı yapılır. Güzellikle alınamayınca zora başvurulur. Hıristiyanlar ürettikleri şarabı çok gizli yerlerde veya duvara örülü mahzenlerde saklamaktadır.[77] Alınanların karşılığında Türk elçinin uygun gördüğü bir miktar para verilir.

Geç kalmış tüccar-seyyahlar: Hollandalılar

Hollandalıların misyonerlikten uzak, sadece ticarete yoğunlaşmış bir millet olarak bilinmeleri sayesinde Asya topraklarında diğer milletlerden çok daha büyük bir rahatlık ve özgürlükle hareket ettikleri görülür. Asya'nın öteki ucunda, yabancı korkusu içinde yaşayan Japonya bile topraklarına kimsecikleri sokmadığı bu dönemde Hollandalıların girmesinde bir beis görmez. Hollandalılar Osmanlı topraklarına İngilizlerden sonra gelmişlerdir. Düşman Portekizlilerden çok sonra ise Kızıldeniz ve Hint sularındaki İstanbul'a bağlı topraklarda ticari faaliyetler göstermeye başlamışlardır. Hollandalılar Portekizliler gibi buralarda kalıcı bir varlık sürdürmek yerine, sadece ticarete yoğunlaşmışlardır. Daha içerideki topraklar söz konusu olduğunda da San'a Paşalığı'ndan öte gitmemiş, Arabistan topraklarını da sadece ticari amaçlarla ziyaret etmişlerdir. Haçlılar gibi davranan, çoğu zaman misyonerler barındıran Portekizlilerden farklıdırlar. Ne Haçlı ruhu taşımışlar, ne de misyonerlik kaygısı gütmüşlerdir.[78] Bu topraklarda yeni ticari yollar açma hayali beslememiş, var olanlar üzerinde ticaret yapmışlardır.

Bu topraklara ilk gelen Hollandalılardan olan Pieter van der Broecke bu maceralarını eserinde ölümsüzleştirmiştir. Arabistan'a gidecek ilk gemi 1615'te yola çıkar. Pieter van der Broecke kaptan seçilir. 2 Ağustos'ta Malindi'den yola çıkan gemi 26 Ağustos'ta Aden sahillerine varır. Van der Broecke bölge valisine bir adamını göndererek ne amaçla geldiklerini anlatır. Vali de onları karşılaması için aynı adamı bolca balık ve besili koyunlarla geri gönderir.[79] Genel olarak Hollandalı tüccarlar bu bölgede ciddi şekilde onurlandırılırlar. Hilat giydirilir, yedirilip içirilirler. Broecke, Ziraja'da paşanın kâtibi tarafından ağırlanır. Ziyafette erkek karaca, tavşan, keklikler, bıldırcın, hamur işi içinde güvercinler, fırınlanmış etler, her türlü meyve, tatlı ve bademezmesinin yanı sıra kırmızı şarap da vardır.[80] Broecke adamlarını Mokka'da bırakıp ilerlemek istediğini belirtince paşa buna izin vermez. "Yavaş yavaş peygamberlerinin gömülü olduğu Mekke'ye yaklaşmamızdan korkuyorlardı" yorumunda bulunur.[81]

Mekke Avrupalıların girmesine izin verilmeyen bir şehirdi. Bunu ilk başaranlar arasında Ludovico di Varthema vardı. Bu seyahati 1503 yılında

yapmıştı. Ondan önce Portekizli Pêro da Covilhã ise 1490 yılından önce orada uzun süre bulunmuştu. 1471'de Uzun Hasan'a gönderilen Venedik elçisi Catarin Zen ise Şam'da ölmeden önce Basra, Mekke ve İran'a seyahatler yapan Messer Dragon Zen'in oğluydu.[82]

1502'de yollara düşen Bolognalı Ludovico Varthema da Venedik'ten yola çıkmıştı. Kısa bir süre Mısır'da kaldıktan sonra Suriye'ye geçmiş ve burada Arapça öğrenmişti. Ludovico o dönemde kimseciklerin cesaret edemeyeceği bir delilik yapmış, Müslüman kıyafetleriyle hac kervanına katılmıştı. Kendisi Mekke'ye ulaşabilen ilk Avrupalı olarak biliniyordu.[83] Üstelik bununla da yetinmemiş, camilerde yapılan tüm ibadetlere katılmıştı. Varthema buradan Cidde'ye geçmiş, oradan da Müslüman ticaret gemileriyle Yemen, Aden, İran, Hindistan ve Hint takımadalarından da Moluk Adaları'na kadar gitmişti.[84]

Antik şehirler

Seyyahlar çoğu zaman hayal kırıklığına uğrarlar. Özellikle Antik Yunan edebiyatı ve felsefesi okuyup başları dönen, o büyülü dünyanın izini sürmek için Türklerin –ve kısmen Venediklilerin– elinde olan toprakları görme hayaliyle uzun yollar kat eden Avrupalılar görmek istediklerini göremeden, çoğu zaman da yanlarında rehberleri de olsa aradıklarını bulamadan geri giderler. Dönerken yanlarına pek de ufak tefek sayılmayan anı objeleri almayı ihmal etmezler. Yunan dünyası hayaliyle gelip, başka sürprizlerle karşılaşan seyyahlar zaman zaman yanılsamalar bile yaşarlar.

Antik şehirleri gezen, buradaki kalıntıları gören Avrupalı seyyahlarda cüretkâr bir sahiplenme hissi hasıl olur. Bunları almayı, gizlice kaçırmayı, hatta çalmak için yardım istemeyi kendilerine hak gördüklerini alenen beyan ederler. Yedikule yakınlarındaki Porta Aurea'da bazıları rölyef olarak kullanılan 12 parça mermeri gözüne kestiren Sir Thomas Roe bunlardan sadece biridir. Niyeti mermerleri Buckingham'a götürmektir. Gönderdiği bir mektupta şöyle yazar: "Söz verdimse de beceremeyeceğim, çünkü tam eski kapının önünde duruyorlar." Pek tabii padişahın korkusundan mermerleri "çalmayı teklif etmeye" korkar. Bunları güzel güzel istemek de "imkânsızdır." Bulduğu çözüm şudur: Yolsuzluk yapabilecek din adamlarını

bu işe katıp bunların dine karşı olduğuna inandırmak, onları özel bir yere getirtmek, olay unutulmaya başlandıktan sonra da buradan aldırmak.[85]

Polonyalı Simeon da hac yolcuğu esnasında kendine düşen payı almıştır. Ama parasıyla!

> İzmir harabelerinde hafriyat yaparak çıkardıkları güzel heykelleri kendi memleketlerine nakletmişlerdir. Bugün de eski eserler bulunmaktadır; fakat Türkler çıkardıkları heykellerin yüz ve azalarını tahrip ederler. Çok pahalıya satın aldığım sert beyaz taştan yapılmış ve Rodos Heykeli kadar büyük bir heykeli Paris'e gönderdiğimde, onun çok önemli bir şey olduğunu öğrendim.[86]

İşte böyle savunur kendini Simeon. Türklerin Antik kentlerdeki sanat eserlerini tahrip ettikleri pek çok seyyahın ortak kanısıdır. Kimileri bunların doğrudan tahrip edildiğini belirtir, kimileri de yeni eserlerde devşirildiklerini kabul ederler. George Sandys, Türklerin Troya harabelerini günbegün azalttığını, çünkü "paşaların büyük binalarını süslemek için buradan İstanbul'a sütunlar ve taşlar taşıdıklarını" üzüntüyle kaydeder.[87] William Lithgow da Yunan topraklarını görüp hayal kırıklığına uğrayanlardandır. Çünkü Antik Yunan yazar ve filozoflarının yazdıklarına dair hiçbir şey kalmadığını, "Türklerin ve zamanın Antikçağ'ın bütün anıtlarını tahrif ettiğini" görmüştü.[88] Zante'den gemiyle Girit'e, oradan da Kıbrıs'ta Paphos'a gelen Anthony Sherley de burada tarihi eserlerin "barbar Türkler ve zaman tarafından harap edildiğini" söyler. Diğer bir taraftan Sandys'ten iki asır önce, 1435-39 yılları arasında iş ve elçilik göreviyle Akdeniz'i geçen İspanyol Pero Tafur, Anadolu'da Türklerin antik uygarlıktan kalan eserlere değer verdiklerini, hiçbir şeyi harap etmedikleri, ama evlerini bu eserlere dayayarak yaptıklarını belirtir.[89]

1609'da İskoç William Lithgow *Painefull Peregrinations* (Çileli Hac Yolculukları) olarak isimlendirdiği, tam on dokuz yıl süren yolcuğuna başlayacaktı. Bir Türk gemisinin saldırısına uğramış, Arcadia'da açlıktan bitap düşmüş, kötü rehberlerin eline düştüğü için Mora Yarımadası'nda gezdiği antik şehirlerde ne gördüğünü anlamamıştı.[90]

Aşk acısıyla yollara düşen Pietro della Valle, Mısır'da belki de uzun yolculuğunun en heyecan verici anlarını yaşamış, çok değerli parçalar bulmuştur. Mısır'da piramitleri gören Pietro hayranlığını "Belon az bile söylemiş" diyerek belirtir ve şunları ekler: "Benim İtalya'dan, Roma'dan geldiğimi ekleyecek olursam, bunun gerçekliğini kabul edebilirsiniz."[91] Ve içine girip de Belon'un tasvir ettiği koridordan yürüyünce şaşkınlığının daha da arttığını söyler.

Karanlık çökünce, köylülerden biri Pietro'nun yanındaki tercümanı çağırır, kulağına çok güzel bir mumyası olduğunu, eğer isterlerse onu kendilerine gösterebileceğini söyler. Bunu diğer köylülerin bilmesini istemediği açıktır. Pietro çok heyecanlanır ve yanına çevirmeni Tommaso'yu da alıp köylü ve beraberindeki bir iki akrabasıyla birlikte karanlıkta yola çıkarlar. Birkaç kilometre yol yürürler. Sonunda kazılmış bir kuyunun yanına gelirler. Adam bu kuyuları iki üç gün önce keşfettiğini söyler. Kumun altında sakladığı bir mumyayı çıkartır. Çok iyi korunmuş ve süslenmiş bir mumyadır bu. Pietro gerçekten bilgili bir İtalyan'dır: "Güzel ve zarif" bulduğu bu mumyanın bitüm (*bitumen*) adlı bir kimyasalla muhafaza edildiğini söyler.[92]

Maceraperest bir Portekizli

Portekizli Gregorio da Quadra'nın Kuzey Afrika'yı geçerek Medine'ye, oradan da Irak'a yaptığı seyahat de az heyecanlı değildir. Cizvit tarikatından Pedro Paez ile Antonio de Montserrat Hadamut'tan Marib ve oradan da San'a'ya gitmişlerdir.[93] Da Quadra 1509 Ağustosu'nda bir gemiyle Malindi'den yola çıkmış ve Afrika'ya geçmiştir. Mogadişu'ya varmışlar ve gece demir atacaklarken geminin palamarı kopmuştur. Herkes uykudadır, akıntı gemiyi sürükler ve mürettebat uyandığında nerede olduğunu bile anlayamaz.[94] Zeila'ya vardıklarında esir düşerler. Zaten pek çok esiri olan Aden Kralı Emir Abdulvahab'a hediye olarak gönderilirler. Da Quadra burada Arapça öğrenir ve arkadaşlarıyla birlikte renkli başlıklar yaparak hayatta kalır. Birkaç yıl sonra Aden kralının komşusu hükümdar Şerif Ebu Muhammed Numay'a yenilmesiyle Da Quadra ve diğer beş Portekizli esir serbest bırakılır.

Macera tam da burada başlar. Da Quadra dini bütün bir Müslüman taklidi yaparak yeni kralına Medine'ye kadar eşlik eder. Şam'dan gelen kervan oradan ayrıldıktan iki gün sonra şehre varırlar. Da Quadra, Hz. Muhammed'in torunlarının türbelerini ziyaret etme bahanesiyle kervanı yakalamak istediğini söyler ve kendisine sadece izin değil, yemek ve para da verilir. Kervanı yakalamayı başaramaz ve çölün ortasında açlıktan ve sıcaktan bitap düşer, sersefil olur. Sonunda Tanrı'nın günahlarını affetmesi için diz çökerek ona yalvarır. Sonra kum tepelerinin üzerinde devesiyle birlikte bir adam görür. Biraz yaklaşınca bunun aradığı kervanın bir parçası olduğunu anlar. Kendisine çok iyi davranırlar: Pek tabii saygın bir mümin olduğunu sandıkları için! Kervan onu Babil'e, yani Batılıların karıştırdıkları şekliyle Bağdat'a götürür, oradan da Basra ve Hürmüz'e geçer.[95] Burada Dom Garcia Coutinho onu şefkatle karşılar, onurlandırır ve Hindistan'a geçiş izni verir. Yeniden Portekiz'ine kavuştuğunda yıl 1520'dir. Yani tam 11 yıl geçmiştir!

Da Quadra'nın bu çılgın yolculuğunun sonunda ülkesine döndüğünde Portekiz Kralı Manoel'i nasıl etkilemeyi başardığını Goes kaydeder. Gördüklerini, duyduklarıyla birleştirerek –her seyyah gibi– anlattığı renkli hikâyeler Manoel'i o kadar etkiler ki onu Kongo'ya elçi olarak gönderir. Etiyopya, Nil, Kongo üzerine anlattıkları kralı büyülemiş olmalıdır. Kralın niyeti kendisini Kongo üzerinden karadan Etiyopya'ya ulaştırmaktır. Lakin Kongo kralı karadan daha fazla ilerlemesine izin vermez ve onu Portekiz'e geri gönderir. Da Quadra bir Kapuçin rahibi olarak ölür.[96]

Hz. Muhammed'in mucizevi mezarı

1432'de Şam'da bulunan Burgonyalı Broquière kendisine bir Bulgar dönme tarafından verilen bilgiyi okuruna aktarır ve Hz. Muhammed'in Mekke'de gömülü olduğunu, doğruluğundan şüphelenmeden nakleder. Hıristiyanlar genel olarak İslam'ın peygamberinin Mekke'de defnedildiğini sanmaktadırlar. William Biddulp da aynı yanılgıya düşen Batılılar sınıfına dahildir. Hacıların Mekke'de Hz. Muhammed'in mezarını görmek için yola koyulduklarını yazar.[97] Barros, Couto, Castanheda, Correa bu hataya düşen sayısız Avrupalıdan sadece birkaçıdır.

1481-83 yıllarında Filistin'de bulunan keşiş Felix Fabri bu mezara dair verdiği bilgilerle bu efsaneyi bir adım ileri götürür. Naklettiğine göre Hz. Muhammed'in tabutunun havada ilahi bir güç tarafından asılı tutulduğu doğru değildir, çünkü tabut tepede mıknatıs taşlarıyla tutturulmuş bir şekilde, tonozlu çatı arasına asılıdır. Dini bütün olmayan Hıristiyanların bu sözde mucizevi olay karşısında şaşkınlığa düşüp İslam'a geçtiklerini kaydeder. Anlatısı burada da bitmez. Güya maalesef ilahi intikam devreye girmiş ve 1480 yılında bir yangın ve gökten yağan taşlarla bu tapınak "yeryüzünden silinmiş ve cehennemi boylamıştır." "Böylece Sarazenler hem kutsal emanetlerinden, hem de sahte peygamberlerinin naaşından olmuşlardır."[98] Fabri'nin bu hikâyesi ilgi çekmiş olmalı ki, 1507 yılında Levant'a gelen Martin Baumgarten bu "mucizevi ceza"nın tarihini 1470 olarak göstererek tekrar eder.

Elizabeth devri yazar ve şairleri bu Ortaçağ anlatılarından beslenmişlerdir. Marlowe "Mekke tapınağının tepesinde asılı" olan bu tabuttan bahseder. Goa'da altı yıl geçiren Hollandalı Linschoten de Hz. Muhammed'in havada asılı duran tabutunu anlatır. O da pek çok çağdaşı gibi mezarın Mekke'de olduğunu söyleyip yanlış bilgi verir. Thévenot da Türklerin bundan bahsedildiğinde nasıl güldüklerini anlatıp aynı düşünceyi paylaşır: "Hz. Muhammed'in mezarının duvarları mıknatısla kaplı bir odada bulunduğu ve demirden yapılmış sandukanın onu her yönden çeken mıknatısların marifetiyle havada durduğu şeklinde zihinlerde yer etmiş uydurmanın ise nereden çıktığını anlamış değilim."[99]

Henry Smith ise saldırgan ve kınayan vaazında Hz. Muhammed'e dair Ortaçağ halk inanışlarını yeniden canlandırarak İslam'ın peygamberinin gübre içinde öldüğünü, naaşının leş gibi kokana kadar 30 gün saklandığını söyler.[100] İnanışın devamı şöyledir: Hz. Muhammed'in yoldaşları, onun yeniden dirilmesi konusunda umutsuzluğa düşerek onu bir çelik tabutun içine defnederler, Mekke'deki "meşhur tapınağa" getirirler, tapınağın tepesine çok dayanıklı mıknatıs taşları yerleştirirler, bu çelik tabutu havaya kaldırırlar ve orada asılı kalır.[101] Bu inanış Avrupa'da XI. yüzyıla kadar etkisini sürdürür.

1510 yılında Goa üssünü kuran Portekizli Amiral Afonso de Albuquerque, daha sonra Malakka'yı fetheder, Endonezya ve Çin'e giden

yolu açar. 1515 yılında ölmeden önce Arap rakiplerini saf dışı etmek için bir plan önerir. Plan, Azor Adaları'nda (*Os açores*) şekerkamışı plantasyonunda çalışan, kazma konusunda becerikli işçileri getirip Nil'i Kızıldeniz'e akıtmaktır. Bu hırslı planın akıbeti Don ve Volga'yı birleştirme projesininkinden öte gitmez. Ama Albuquerque'nin diğer planı gerçekten yukarıda saydığımız efsanelerden etkilenmiş olsa gerek: Hz. Muhammed'in naaşını Mekke'den çalıp karşılığında Kudüs'e özgürlük verilmesini istemek![102] Bu bittabi Nil'i Kızıldeniz'le birleştirmekten de daha çılgın bir hayaldir! Ama aynı ortak saplantıyı gösterir.

Doğu'nun tüccarları

1620'lerde Isfahan'ı ziyaret eden Sir Thomas Herbert buradaki 200 bin kişilik nüfusun bir kısmını oluşturan yabancı tüccarları sayarken şu milletleri sıralar: İngiliz, Hollandalı, Portekizli, Lehler, Ruslar, Hintliler, Araplar, Ermeniler, Gürcüler, Türkler ve Yahudiler.[103] Coryate ise Halep için "Doğu dünyasının gerçek ticaret merkezi" diyordu. Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerin yanı sıra Venedikli, Fransız, İngiliz ve Hollandalı tüccarlar vardı. Bu şehrin kozmopolitliğinin en gerçek örneği Hıristiyanların ata binebilmesiydi. Bu da sultanın şehirlerinde gerçek bir ayrıcalık sayılırdı.[104] XVII. yüzyılda ise İzmir Halep'in yerini almaya başlayacaktı. Coryate'e göre Şam da yeryüzünde bir cennetti. Gölgeli sokaklarda bin tane kanaldan pırıl pırıl suların aktığı, sınırsız ve lezzetli meyvelerin çok ucuza satıldığı bir kentti.

Levant Company (Levant Şirketi) 1581 yılında kurulmuştu. Amacı Osmanlı İmparatorluğu topraklarında ticaret yapmak olmakla birlikte, İngilizlerin o dönem en büyük düşmanları olan İspanyollara karşı Türklerle yakınlaşmak da hedefleniyordu. İngiliz tüccarların Akdeniz sularında maceraları bitmek bilmiyordu. Büyük tehlikeler atlatıyorlardı. Kuzey Afrika korsanları her yıl ortalama bir düzine İngiliz tüccar gemisi ele geçiriyordu. Onlar için hayatın diğer zorlukları arasında düzenli bir evlilik hayatının imkânsızlığı da vardı. Bu durumda onlar da yerli kadınlarla evleniyorlardı.[105] Türkler veba önlemleri almıyorlardı, ortam malaryanın yayılmasına uygundu. Ayrıca sultanın elçilere nasıl davrandığını bilmeyen yoktu. Pietro della Valle 4 Eylül 1615 tarihli mektubunda vebanın sona erdiğini

yazıyordu. Her gün üç bin kişinin öldüğünü ve hâlâ da insanların ölmeye devam ettiğini ekliyordu. Verdiği rakamlara göre son iki ayda ve üç haftada 120.000 Türk, 2.000 Yahudi ve 18.000 de Hıristiyan ölmüştü.[106] Galata'da kaldığı odalar dışında vebanın girmediği bir yer olmadığını iddia ediyordu.

Roma'da Romalılar gibi

Sağduyu sahibi olan her seyyah İslam topraklarında "nazik" konulara dikkat etmek zorunda olduğunun bilincindeydi. Hasbelkader yola çıkmak, Müslümanların ihtimam gösterdiği noktaları es geçmek ya da bu konuda bilgisiz olmak acı deneyimlere kapı açabiliyordu. Bu yüzden de Roma'da, Romalılar gibi davranmak gerekiyordu. Krafft'ın şansı yaver gitmişti. Huzuruna çıktıkları bey hayli anlayışlıydı ve kendilerine bir Avrupalının ihtiyacı olan şeyleri getirtmişti. "Kaptanımız Türk âdetlerini kısmen bildiği için, ayakkabılarını çıkarıp halının ucuna kumandanın karşısına oturdu" diyordu. "Fakat Dr. Rauwolf ile ben, halının berisinde, getirilen iskemlelerde oturduk."[107] Huzurdan ayrılırken ise ince seremoni ayrıntılarına dikkat etmişlerdi: "Üçümüz tekrar şapkalarımızı usulümüze göre giyip, oradaki âdet gereğince başlarımızı eğip, sağ elimizi göğsümüze koyarak, birkaç adım geri gittik, sonra yolumuza koyulmak üzere döndük."[108]

2

Hacılar

Nantes yakınlarındaki Saint-Sébastien dolaylarından gelen altı hacı düşman korkusundan gece bir bahçede lahanalar ve marullar arasına saklanırlar. Bu zavallı hacılar gecenin bir yarısı salata yapmaya kalkışan Gargantua'nın salatasına karışıp zeytinyağı, sirke ve tuzla birlikte onun dünyayı alan karanlık midesini boylayıverirler.[109] Rabelais'nin uçsuz bucaksız hayal gücüyle bunu yazarken hacıların başlarına gelen felaketlere bir gönderme yapıp yapmadığını bilemesek de, Tanrı katında saygın bir yer kazanmak isteyen Hıristiyan hacıların, bu kurgu kahramanı hacılardan daha da büyük badireler atlattıklarını iddia edebiliriz.

Ortaçağ'dan itibaren hac hep revaçta bir sevap şekli olmuştu. Kuzey Avrupa'nın aziz tapınak yerleri, İspanya'nın kuzeydoğusundaki Santiago de Compostela ve pek tabii Roma da kutsal varış noktası olarak baki kalmıştı. Dönemin İtalyan kronikleri her yıl 200.000 hacının Roma'ya ayak bastığını yazıyordu. Aynı yıl binlerce hacı vebadan ve izdihamdan telef olmuştu.[110] Bütün bunların yanı sıra en cazip hac mekânı şüphesiz Kutsal Topraklar olmaya devam edecekti. Papa II. Silvester'in mahşer vaazının da bu çılgın insan kalabalığında birinci dereceden rolü vardı. Hâlâ en sağlam endüljanslar Kitabı Mukaddes'te adı geçen topraklarda alınıyordu.

Ortaçağ'da yollara dökülen hacılar doğal olarak tüm diğer yolculardan sayıca fazlaydı. Yolcunun başına gelebilecek sayısız felaketten bazıları soyguncular, hacı kılığındaki hırsızlar, şehvet peşinde koşanlar, kadınların kötü yola düşmesi, kötü hava şartları ve hastalıklardı.[111] Hacı bir kez yemin edip yola çıksa da, yolda başına gelen felaketler yüzünden pişmanlık duyacak olursa bu işi serfine ya da borçlusuna devredebilirdi.[112] Hac

seyahati uzun mesafeli ve çıkar gözetilmeyen yolculuklar sınıfına giriyordu. Peki Hıristiyanlar için zorunlu olmayan bu hac ziyaretini yapanlar neden bu tehlikeli yolculuğu göze alıp yollara düşüyorlardı? Üstelik en büyük korkularına ev sahipliği yapan İslam topraklarına ayak basarak. Fynes Moryson okurlarına "günahlarından arınmak ya da sevap kazanmak için değil sadece gıpta ve meraktan gittiğini", ancak Kutsal Topraklar'a vardığında içine bir Tanrı korkusu düştüğünü söyler.[113] Moryson bu badire dolu yolculuğa gözü kapalı atılanlar arasında yer alır. Bu işe maceraperest ruhu tarafından itilen sayılı insandan biri olmalıydı. Hıristiyanların büyük bir kısmı Kutsal Topraklar'a hâlâ uhrevi sebeplerle gidiyordu. Cizvit tarikatının kurucusu Ignacio de Loyola da hac seyahati yapmıştı.[114]

Kaleme alınan kutsal adımlar

Bu meşakkatli ve macera dolu yolculuğu kolaylaştıracak, hacılara yol gösterecek rehberler mevcuttu. Hacılara bu yolculuk boyunca uymaları gereken kurallar, dikkate almaları gereken tavsiyeler sunan anlatılar bir edebi türe dönüşmüştü. Wynken de Worde'ün 1498 yılında yayımladığı *Informacon for pylgrymes unto the holy londe* (Kutsal Topraklara Giden Hacılara Bilgiler) bunlardan biridir ve hacıları bekleyen kötü şartlarla almaları gereken tedbirler konusunda onları uyarır.[115] 1517'de basılan *Infomacon for pylgrymes* (Hacılar İçin Bilgiler) ise pusuda bekleyen Türk kadırgaları ve fustaları konusunda ısrarlı hatırlatmalarda bulunur. 1458 ve 1462 yılında yaptığı hac ziyaretlerinde edindiği deneyimleri bir rehber kitap halinde sunan William Wey'in *Itineraries*'i daha sonra anonim yazarlarca kopyalanmış ve bundan başka rehber eserler türetilmişti.[116] 1392 yılında Guines kale dizdarı ve sonradan da Bordeaux belediye başkanı olacak Sir Thomas de Swynburne, İskenderiye, Sina, Gaza ve Hebron yoluyla Kudüs'e gitmiş ve Şam ve Beyrut üzerinden dönmüştü.[117] Yol arkadaşı William Wey bu yolcuğuna ilişkin notları geride bırakmıştı. 1517'de hac seyahatini yapan Mulberton in Norfolk Papazı Sir Richard Torkington da hac deneyimini kaleme alanlardandı. Henry Timberlake'in *True and Strange Discourse of the Travels of two English Pilgrims* (İki İngiliz Hacının Seyahatlerinin Doğru ve Garip Anlatısı) adlı hac anlatısı 1603 yılında basılmış, 1700 yılına dek uzanan sürede tam 7 baskı yapmıştı.[118] William

Lithgow da *Painefull Peregrinations* (Çileli Hac Yolculukları) adlı eserinin giriş kısmına "Pilgrim's Mourning Ditty" (Hacının Matem Mânisi) adlı bir şiir koymuştur.[119]

1600'lerin başlarında William Biddulph ve Gulielmus Biddulph tarafından İstanbul, Halep ve Kudüs'ten yazılan dört mektuptan ibaret olan bir gezi güncesi Türkler, Mağripliler, Araplar, Rumlar, Ermeniler ve bu bölgede yaşayan diğer milletlerin tasvirlerini ihtiva eder.[120] Protestan bir rahip olan William Biddulph Levant Company tarafından Halep'te görevlendirilen ilk din görevlilerindendir. Kutsal Topraklar'da uzun bir seyahat yapmasına rağmen kendisinin bir hacı olmadığını iddia eder. 1529'da Kutsal Topraklar'daki dört manastırda görevli bulunan papazlardan görevi devralmak için yola çıkanlardan biri olan keşiş Antonio de Aranda da 1533'te yaşadıklarını kaleme almıştır.[121]

Yola çıkmadan önce

1480 yılında Kutsal Topraklar'a gitmek üzere yola çıkan Milanolu Santo Brasca, seyyahın yanında iki çanta taşıdığını söyler: Birisi sabırla, diğeri 200 Venedik dukasıyla doludur.[122] Başka bir yolcu da gemiye biner binmez kaptanla dostluk kurulması gerektiğini, böylelikle iyi bir yerde yolculuk edebileceğini, sıcaktan ve pis kokudan yolculuğu zorlaştıran güverte altında gitmekten kurtulacağını söyler.

Bir hacının bu yolda yanına alması gerekenler nelerdir? Uyku şilteleri, peksimet, şarap, zeytinyağı, sirke, tuz ve mum... Sirke pek tabii yemekleri şenlendirmek için değil içilmesi mümkün olmayan suları biraz daha hijyenik hale getirerek içilebilmesini sağlamak için alınmaktadır. Çölde mutlaka ama mutlaka içecek su taşınmalıdır. Bu yolcukta bunlara ilaveten neler taşınması gerektiğini bu rehberlerden öğreniriz. "İçine eşyalarınızı koymak için bir sandık almalısınız" der tecrübeli hacı rehber kitabında. "Ekmek, peynir, kazan, kızartma tavası, kuştüyü yatak, şilte, yastık, iki çift çarşaf, yorgan (Yatak takımını Venedik'teki San Marco Meydanı arkasındaki bir adamdan tanesini üç dukaya alın, dönüşte bir buçuk dukaya satarsınız), bir torba tavuk yemi, en az altı tavuğa yetecek büyüklükte bir kafes..."

Ayrıca, kadırgada güvertenin üst tarafında havadar bir yer seçmek gerekir. Limanda ise kavun ve benzer meyvelerden sakınmak. Çünkü hazmı kolay değildir ve vücuttaki dolaşıma iyi gelmez. "Yafa'da yeterince su ve şarap ikmali yapın, diğer hacılardan hızlı koşup en iyi katırı kapın (hepsi aynı fiyattır), bıçağınıza sahip olun, çünkü Sarazenler sizi kandırıp aldatmaya çalışacaktır" diye de uyarmayı unutmaz.[123]

Seigneur de Villamont'un 1589 yılında çıktığı yolculuğun kayıtları da Yeniçağ'da bir hacının akıl defteri niteliğini taşır. Villamont da yola Venedik'ten çıkan bütün diğer hacılar gibi Venedik'te gemi beklerken bu muhteşem şehri gezme fırsatı bulmuştur. Trablusşam'a giden bir gemi bulmuş ve kaptanla fiyat konusunda anlaşmıştır. Kaptanın masasında yemek yenecek olursa, –ki kendisi bunun için ayda 49 *libra* ödemiştir– bunun et, balık, pirinç, peksimet ve yarı yarıya su katılmış şaraba ortak olunacağı anlamına geldiğini ondan öğreniyoruz. Yolda hasta olup kusma halinde önerisi ise zencefil gibi mideyi rahatlatan besinlerdir. Kaptanın masasındaki yemeklerin ağır gelmesi ihtimalini göze alarak yolcunun yanında "bir kilo şeker, 2-2,5 kilogram Şam kuru üzümü, 2,5-3 kilogram büyük erik ve Venedik'te bulunabilecek diğer meyvelerden" alması gerektiğini belirtir.[124] Yolcunun yanına bir varil de şarap alması gerekir, böylelikle sabahları peksimetle birkaç yudum içebilir. Ayrıca bir varil su da alınmalıdır, çünkü gemide verilen su herkese eşit oranda dağıtıldığı için, zaman zaman yetersiz gelebilir.

Villamont'a göre geminin en güzel yeri pupadır ve kaptanla önceden konuşularak burada oturulabilir. Pek tabii daha önceden onun masasında yemek yemek üzere gereken parayı verdiyseniz! Burası, rüzgâr her yönden esse de yağmur almaz. Üstelik burada geminin korkunç kokusundan ve sizi rahatsız eden insan kalabalığından da uzak kalma lüksüne sahip olursunuz. Eğer bir fırtına çıkıp da gemi sallanacak olursa, hemen geminin ortasına geçilmesi gerekir, nitekim burada sallantı nispeten az olduğundan kusma hissi azalır. Ayrıca seyyah yanına bir de Kıbrıs pamuklusundan mamul bir şilte almalıdır. "Bazı yabancı milletlerin kısa elbiselerden korktuğunu" hatırlatıp "Türk stili ucuz, uzun bir elbise" almanın da ihmal edilmemesi gerektiğini belirtir.

Esas tehlike çanları İslam topraklarındaki çok yaygın olarak bilinmeyen yasakların çiğnenmesiyle çalmaya başlıyordu. Avrupalı seyyahların dikkat etmesi gereken diğer bir şey de yeşil giymemekti. Moryson'a İstanbul'da eşlik eden Sir Edward Barton ona bu duruma dair nahoş bir hikâye anlatmıştı. Bir Hıristiyan "cahilce bir çift yeşil ayakkabı bağı taktığı için" sopayla dövülmüştü. Biddulph da benzer bir tecrübeye şahit olmuştu. Cüppesinin altında yeşil külot pantolon giyen bir adamın pantolonu kesilmiş, o da küfretmiş ve dayağı yemişti.

Yolda mütevazı bir görüntü sergilemek, değerli ve göze takılan eşyalardan sakınmak gerekirdi, çünkü Villamont'un iddiasına göre "Türkler, Mağripliler ve Araplar bunları alıp kaçmaya pek meraklılar"dı.[125] Yolculukta yanına fazla iç çamaşırı aldığını, gemileri basan haşarattan kurtulmanın en iyi yolunun temizlik olduğunu, denizcilerle ve temizlikten uzak, fakir yolcularla temastan kaçınılması gerektiğini de vurguluyordu. Villamont ayrıca içinde bulunduğu gemiyi en ince ayrıntısına dek tasvir etmişti.

Kutsal Topraklar'a çıkan yollar

Arap korsanlarının Akdeniz'de cirit attığı dönemlerde, özellikle XI. yüzyılın başında Kutsal Topraklar'a giden en sağlıklı rota, Roma üzerinden Balkanlar'ı geçerek Selanik'e varan yoldu. Bu yol Roma döneminden beri doğuyla batıyı birleştiren ana arter olan Via Egnatia'dan geçiyordu. Diğer klasik yol ise Venedik'e gelip gemiye binmekle başlıyordu. Buradan haziran ayından eylüle kadar Filistin topraklarına düzenli seferler yapılıyordu. 1227 yılından itibaren Venedik bu hac yoluyla ilgili belli kurallar getirmeye başlamıştı. Gemiler istiap haddini aşamazdı, kaptan hacıları nereye isterlerse götürmek zorundaydı, kontratta belirtilmemişse yolda ticaretle iştigal etmeleri de yasaktı.[126]

Yedi haftalık bir yolculukla İstirya ve Dalmaçya'yı geçip İyon adalarından geçiyorlar, o zamanlar bir Venedik toprağı olan Modon'dan başlayarak Mora, Çerigo, Kandiye, Rodos, Kıbrıs üzerinden Yafa'ya varıyorlardı. Bu topraklardaki kutsal gezi bitince Sina Dağı'nda Azize Katerina ziyaret ediliyor, oradan da İskenderiye Limanı'ndan Venedik'e dönülüyordu.[127]

İyon Denizi'nde hacı gemilerinin izledikleri rotanın ilk üç durağı Korfu, Kefalonya ve Zante adaları idi. Mora Yarımadası'nın güneyindeki Çerigo Girit'e devam eden yol üzerinde önemli bir duraktı. Buradan Rodos, Anadolu sahilleri, Kıbrıs yoluyla devam ediliyordu. Bundan başka, bir de kuzeyden, Ege Denizi'nden giden bir deniz yolu vardı.[128] Hırvat topraklarından geçen hacılar İstirya'dan Ragusa'ya kadar olan bölgedeki kiliseleri geziyor, kutsal emanetlere bakıyorlardı. Protestan hacılar, diğerlerinden farklı olarak bu emanetlerle dalga geçiyorlardı.[129]

Ortaçağ'ın son çeyreğinde çok çeşitli seyahat tipleri mevcut olmasına rağmen hâlâ düzenli bir yolculuk sistemi yoktu. Tek istisna her sene Venedik'ten tüm hacıları toplayıp Kutsal Topraklar'a çıkan kadırga idi. Fynes Moryson'un belirttiğine göre "eskiden" Kutsal Topraklar'a gidecek bir kadırga her sene İsa Peygamber'in göğe yükseliş gününde Venedik Limanı'ndan yola çıkardı, ama Türklerin sebebiyet verdiği zararlardan ötürü artık kimse bu yolculuğa cesaret edemiyordu. Hacı gemisi geleneğinin bırakılmasıyla hacılar tüccar gemilerinde seyahat etmeye başladılar.

Hacı kadırgasında seyahat etmek, tüccar kadırgalarında seyahat etmekten çok daha zordu. Ne de olsa hacılar kadırganın içinde istif halinde yolculuk etmek zorunda kalıyorlardı. Üstelik bu hacıların çoğu hayatlarında ilk defa deniz yolculuğuna çıkıyorlardı! Gerçekten de hac yolcuğunda insan kalabalığı içinde yol almak sanıldığı kadar kolay olmamalıdır. Ulm'lu Dominiken bir papaz olan Felix de Faber bu yolculuğu 1480 ve 1483 yıllarında iki kez gerçekleştirmiştir. Hacıların yedek elbise taşımamalarından, çok pis koktuklarından; elbiselerinin, saçlarının ve sakallarının pislikten hastalık taşıyacak hale gelmesinden dert yanıyordu. Santiago de Compostela'da hac yolculuklarını tamamlayan hacıların, haccın son durağı olan şehir katedralinde birbirlerinin kötü kokularından bayılmamaları için yukarıda bahsettiğimiz, Kilise'nin bulduğu harika çözümü hatırlayalım: tepede asılı olan ve iki yana sallandıkça içindeki tütsüyü etrafa yayan devasa bir şişe!

Bu gemiler çoğu zaman Nuh'un Gemisi'ni andırıyordu. İçinde her dinden, her milleten yolcu oluyordu ve ister istemez kaynaşarak gitmek durumunda kalıyorlardı. 1470 yılında Cenova'ya ait bir gemide Kutsal Topraklar'a giden bir Hıristiyan hacı beraberlerinde kadınlı erkekli yüz Mağriplinin,

zeytinyağı tüccarlarının, Mekke'ye giden Müslüman hacıların ve Yahudilerin seyahat ettiğini yazıyordu.[130] Bu gemide haftada üç dini gün vardı: Hıristiyanlar için pazar, Yahudiler için cumartesi, Müslümanlar için cuma.

Hac yolunda binbir tehlike

Hacılar, sıradan yolcuların başına gelebilecek her türlü felakete uğrayabilirlerdi. 1494 yılında Venedik üzerinden hac yolculuğuna çıkan Pietro Casola, arkadaşı Fra Francesco ile birlikte Heraklion'da San Francesco Manastırı'nda bir doğal felaketle karşı karşıya kalır. Manastır çatır çatır çatlar, kirişlerin yerlerinden çıktığı görülür. Bütün keşişler "Misericordia" (merhamet) çığlıkları atarlar. Deprem hacıları öyle çok korkutur ki hepsi gerisingeri kadırgalara dönerek orada uyumaya karar verirler. Öncekinden daha sert bir kadeh içki daha yuvarlayıp olanları unutmaya çalışırlar.[131]

7 Mayıs 1470'te Cenovalı Anselmo Adorno, oğlu ve beş arkadaşıyla birlikte Kutsal Topraklar'a gitmek için "düşman Türklere ve korsanlara" karşı koymak üzere silahlarla donatılmış ve 110 kişilik mürettebatı olan yaklaşık 700 tonluk bir gemiyle yola çıkmıştı.[132] Yüksekliği, ağırlığı, silah donanımı, geniş mürettebatı ile ele geçirilmesi pek zor görünen bu geminin yolcusu olan hacıları başka bir sürpriz bekliyordu. Sardinya'da bu devasa gemi Alguer Limanı'na giremediği için hacılar şalupalarla sahile taşınmışlardı. Hacılar yeniden gemiye dönmek için beklerlerken korsanlar peşlerine düşmüş ve yollarını kesmişlerdi. Cenovalı kaptan onlara silahlı 80 kişiyle birlikte iki küçük gemi göndermiş ve toplarla saldırıya geçmelerini emretmişti. Bu bombardıman ve trompetlerin sesleriyle gemiye ulaşmayı başarmışlar ve bu korsanlardan kıl payı kurtulmuşlardı.[133]

William Biddulph ve beraberindekiler de denizde heyecanlı saatler yaşamışlardı. Kiklad adaları açıklarında bir fırtınaya tutulmuşlardı. Beceriksiz denizcilerin kurbanı olmalarına ramak kalmıştı. Tek çare kaptanın daha önce Kudüs'ten getirdiği kutsal emanetlerin yardımıyla fırtınayı durdurmaya çalışmak olacaktı. Biddulph'un deyimiyle "batıl papacılar" için ağlamak, elleri göklere kaldırıp yalvarmaktan gayrı bir çare

kalmamıştı. Kaptan bu arada durmadan kitap okuyup "şeytani işlerle" ilgilendiği için, fırtınanın çıkmasına sebep olduğunu iddia ettiği doktoru suçlamıştı. Tam gemiciler bu durumdan kurtulmak için onu denize atmaya karar verdiklerinde fırtına dinmişti.[134] Biddulph ayrıca eğer kurtulacak olurlarsa kilise için geminin direği kadar bir mum alacağını vaat eden başka bir kaptandan da bahsetmişti.

Hac seyahatinden memleketine dönerken Akdeniz sularında korsanların eline düşenler de vardı. 1730 yılında Trablusgarplı bir korsanın eline düşen Juan del Santísimo Sacramento bunlardan biriydi. İçinde kendisinden başka 100 kişinin daha inlediği bir zindana atılmıştı. "O zindanda iniltilerden başka bir şey duyulmuyordu. Kimileri özgürlük için ağlıyor, kimileri vatan için. Ama hepsi de kendilerini bir türlü kurtarmayan akrabaları ve arkadaşlarının umarsızlığından dert yanıyordu."[135]

Karada maceraya devam

Hacılar gemi yolculuğunun sonunda sapasağlam karaya indiklerinde ne yapıyorlardı? Bugün bile pek değişmeden varlığını sürdüren bir geleneği takip ederek kendilerini yere atıp toprağı öpüyorlardı. Henry Moryson da kendini heyecan içinde yere atanlardandı. Hatta öyle bir şevkle atmıştı ki kendini yere, duruma şahit olan Fynes Moryson güncesinde "burnu kan içinde kaldı" notunu düşmek zorunda kalmıştı. Ayrıca sağ salim karaya ulaşınca doğal olarak uzun uzun dualar edilip ilahiler okunuyordu.

Karaya ayak basan hacılar için yeni bir macera ve korku dönemi başlıyordu. Denizin korsanları yerini karanın eşkıyalarına ve hırsız Bedevilerine bırakıyordu. Bu görev tesliminden sonra Arapların çalıp çırpma merakı ve açgözlülüğü XI. yüzyıldan beri Batı kitaplarında ölümsüzleşmişti. "Sarazenler seninle sohbet edip giderler ve sana güzelce eşlik ederlerse de elinde avucunda ne varsa ellerinden geldiğince çalıp çırparlar" diye kaydediyordu bir şahit.[136]

Hacılar karadan yollarına kervan ve konvoy şeklinde hareket edip kendilerini güvence altına alarak devam ederlerdi. Genel olarak kervan yola çıkmadan önce hacıların isimleri kaydedilirdi. Coryate İstanbul'dan yola

çıkmış ve Halep'te toplanan hac kervanlarından birine katılmıştı. Paskalya zamanı Kudüs'e varmıştı. Ona göre bu diğer alternatifler arasında hem en güvenilir, hem de en ucuz yoldu. Diğer iki rota: Kahire'den Sina Çölü üzerinden varmak ve denizden Yafa üzerinden gitmekti.[137] 1585'e kadar Yafa üzerinden gelen yol Avrupalılar arasında en revaçta olanıydı. Deniz yolunun tehlikelerle dolu olması ve Türk otoritelerin beklenmedik haraçları bu yolu zorlu bir hale getirmişti. Fynes Moryson ve kardeşi Henry İngiltere'den yola çıkmış, hiç de lüks içinde seyahat etmedikleri halde 500 pound ödemişlerdi. Henry dönüş yolunda Halep'te ölmemiş olsaydı, bu rakam daha da büyük olurdu şüphesiz.

Kervana Türkler de katılabiliyordu. Coryate'in katıldığı kervanda Şam'dan Kahire'ye giden tüccarlar vardı. Bu kervanlara Türk kuvvetleri eşlik ediyordu. İki yıl önce Halep'ten Kudüs'e giden kervanda kadınlı erkekli 900 Ermeni hacı, 600 Türk tüccar, 100 asker, 6 yeniçeri ve 3 de çavuş vardı.[138] Ama bir Hıristiyan'ın hac ziyareti yapan Müslümanların kervanına katılması düşünülemez bir şeydi. Mekke yakınlarında yakalanan birisi bir keresinde diri diri yakılmıştı.[139]

Çöl iklimi Avrupa'dan gelen ve hararete hiç de alışık olmayan bedenlerin kolay kaldırabileceği şartlar sunmaz. Hacıların en büyük dertlerinden biri yolda susuz kalmalarıydı. Thévenot çöl sıcağında, o kızgın rüzgârın altında nefes alabilmek için durmadan ters dönmek zorunda kalmış, bu sıcağın ağzı yakacak bir hale getirdiği içme suyunu da ancak akşam serinliği çökünce içebilmiştir. Çöl yerlileri için hiç de zor gelmeyecek bu yolculuk şartları, ülkelerinden belki de ilk defa çıkan zavallı hacılar için yıllar sonra uzun uzun anlatılmaya değecek hikâyeler teşkil eder.

Araplardan beteri de vardır: asi Araplar. Hem insanı soyar, hem esir ederlerdi. Polonyalı Simeon ve beraberindekiler Ürdün'de iki dağ arasında bir geçitte iki yüz süvariyle karşılaşırlar. Adam başı iki buçuk kuruş toplanır. "Devletlu kimselerin müdahalesiyle" fakirler yarımşar kuruş vererek kurtulurlar.[140] Yolda yürüyüşün ağırlığı, yakıcı sıcak ve susuzluk altı can alır. Biri de yaşlı bir papazdır.

D'Arvieux ise Paskalya'yı Kudüs'te geçirmeye karar verir. Bu pek tabii yeni bir maceranın başlangıcı demektir. Önce Akka'ya doğru yola çıkarlar.

Bugünkü Port Said'in (Bur Said) olduğu yere gelmeden bir korsana yakalanırlar. Korsanlar bir ellerinde kılıç, diğer ellerinde silahla karşılarına çıkarlar. Sandıklara ve el koyulabilecek neyi varsa el koyarlar. D'Arvieux'nün Türk stili kıyafetleri ve uzun sakalı bu sefer başına bela olacaktır. Fransız olduğuna inandıramayınca, o da son çare olarak kurtuluşu sünnetli olmadığını göstermekte bulur! Yanlarında para olmadığına inanana kadar onları salıvermezler.[141]

İspanyol Rönesansı öncesi figürlerinden Juan del Encina, müzik, şiir ve tiyatro eserlerinin yanı sıra bir de döneme ait siyasi düşüncelerini bıraktığı bir kitap içinde bu kutsal seyahate ait anılarını paylaşmıştır. Klasik hacı seyahatnamesi örneklerinden biridir bu. Mağripliler olarak adlandırdığı aşikâr bir şekilde yerli Araplardır. Kendisine Ürdün'e kadar eşlik eden, daha ziyade rehberlik yapan Arap'ın her Hıristiyan hacıdan bir buçuk duka aldığını beyan eder.[142] Ağustos ayının 19'unda öfke içinde gemiye binerler, çünkü gemi reisleri kıyıdaki Arapları üstlerine salarak onları üç *marquete* daha ödemeye zorlarlar. Hatta bazıları tam üç defa ödemek zorunda kalmıştır. O ise sadece iki defa ödediğinden, onu kollarından yakalayıp gemiye sokarlar. Üç *marquete*'si daha kalıp kalmadığına bakar, olmadığını anlayana kadar da salmazlar. "Oysaki anlaşma kuralları gereği hiçbir şey ödemek zorunluluğumuz yoktu" diye dert yanar Encina. Böylelikle Josaphat (Yehoşafat) Vadisi'nde, Zeytin Dağı'nda, Beytüllahim'de, Beytüllahim yolunda, Bethanya'da ve diğer pek çok yerde ceplerinden para çıkarmak zorunda kalırlar. Eşekle gidenlerden 24 *maidine* (ki 6 *marcel*, 180 *marevedi* eder), yük hayvanı ile gidenlerden 4 *marcel* alırlar. Encina sürekli olarak para ödemek zorunda kalmaktan çok "bıktıklarını"nın da altını çizmeden geçmez.

Kudüs'te Batı Avrupa'dan gelen hacılar Fransisken manastırında yetkili papaz olan *padre guardiano* tarafından karşılanıyordu. Yemek ve konaklama küçük ve sabit bir ücret karşılığında sağlanıyordu. Rehberlik hizmeti ise bedavaydı ve sadece şehrin kutsal mekânlarını değil, yakın bölgelerdeki kutsal yerleri de kapsıyordu. Keşişler bu hizmeti Katolik hükümdarlarla yapılan kutsal mekânların korunmasına dair anlaşma gereğince veriyorlardı.[143] Timberlake'den ise kraliçesi Elizabeth'in bu hizmette maddi bir katkıda bulunmadığı gerekçesiyle ücret alınmıştı.

Halep'te Kudüs hacılarını karşılama âdeti vardı. Halk, etrafındaki piskopos, vardapet ve papazlarla, oturan katolikosun elini öptükten sonra, herkes hacıların içinde bulunan dost ve akrabalarını bulurdu. Sevinçle birbirlerine sarılır, öpüşürlerdi. Rakı, şarap ve yemekler ikram edilir; yol boyunca bu hep böyle devam ederdi. Yolda rastladıkları bütün şehir ve köylerdeki Ermeniler "Kudüs hacıları geliyor" diyerek onları hürmetle karşılar ve hatta ağlarlardı.[144]

Turizm sektörünün atası

Hac belki de erken dönemin ilk turizm sektörünü yaratan kurumdu. Venedik'te hacılar için hazırlanıp satılan Yunanca-Latince-İtalyanca-İbranice sözlükler ve konuşma kılavuzları bunun en canlı göstergesiydi.[145] Hac ziyareti de genel hatlarıyla turistik bir ziyareti, hatta modern bir turu anımsatıyordu. Bu hacıların –her ne kadar turizmden ziyade, kutsal ve ruhani bir amaçla gelmiş olsalar da– ilk turist kafileleri olduklarını iddia etmek yanlış olmaz. Hacıların Kutsal Topraklar'a varmalarından birkaç gün sonra yerli bir rahip, onları toplayarak listede tespit edilen mukaddes yerlerde dolaştırıyordu. Modern bir tur rehberi gibi buraların tarihçesini anlatıp hacılara nasihatler veriyordu.[146] Önceden belirlenen yerlerde ilahiler okunuyor, rahip bunca zorluğa göğüs tererek bu topraklara kadar geldikleri, bu kutsal yerleri görme bahtiyarlığına eriştikleri için onları tebrik ediyordu. Hacılar akşama dek ziyaretlerini yapıp akşam da kaldıkları yere dönüyorlardı.

Kudüs gerçekten de turistik bir şehir havasındaydı. Hacılar şehri doldururdu. Özellikle Paskalya'da şehir çok kalabalık olurdu. Simeon'un orada bulunduğu sene, yani 1617'de, binden fazla hacı vardı.[147] Hediyelik eşya satıcıları bile vardı. Hatta Beytüllahim'de yerli halk geçimini hediyelik eşya satarak sağlıyordu.[148] Paskalya haftası günlerinde Kamame (Diriliş) Kilisesi'nin meydanında kurulan pazar da bunu doğrulardı. "Roma'da San Pietro kapısında 'agnus', tespih gibi şeyler satıldığı gibi burada da kutsal eşya satışı yapılır" der Simeon.[149] John Sanderson fakir bir Hıristiyan'dan haçlar, *pater-noster* (Göklerdeki Babamız) duaları, tespihler almıştı. Söylediğine göre hepsi de Zeytin Dağı ağaçlarından yapılmıştı.[150] Ayrıca

rahibelerden de tığ işi örtüler almıştı. Moryson bu satılan "hediyelik eşyaların" ayrıntılarına girer. Aralarında Hz. Âdem'in yaratıldığı çamurdan yapıldığı iddia edilen haçlar bile vardır! Her adımda kutsal bir mekânın bulunması, bütün dinler için kutsal olan bir coğrafyanın tam da orta yerinde yer alınması bütün bu mübalağalı iddiaları çoğaltıyordu.

Farktan doğan kavgalar

Farklı Hıristiyan tarikatları arasında çıkan anlaşmazlıkların yanı sıra Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında çıkan kavgalar Kutsal Topraklar'da haccın olmazsa olmazıydı. Müslümanlar Hıristiyanların kendilerine hayli garip gelen bu ritüellerine her zaman saygı gösteremiyordu. Ayrıca başka gerginlik de olmuyor değildi. Polonyalı Simeon her gittikleri ziyaretgâhta Arapların "siz mukaddes yerlere ayak basmaya layık değilsiniz" diyerek onları izaç ettiklerini, "kefaret vermekle yakalarını kurtardıklarını" yazıyordu.[151]

Ufak gerginliklerin ciddi çatışmalara dönüştüğü de oluyordu. Lithgow'un şahitliğine göre 1612'de Doğu Kilisesi'ne ait 6000 Hıristiyan, İsa Peygamber'in Kudüs'e girişini kutlayan Söğütlü Pazar gösterilerinde çok fazla gürültü yaparlar.[152] *Padre guardiano* bir eşek üzerinde, halkın yükselen bağırış çağırışı arasında şehre girer. Ama gürültü iyiden iyiye kontrolden çıkınca Müslümanlar onlara sopalarıyla vurmaya başlarlar. *Padre guardiano*'yu eşeğinden indirip "gaddarca" döverler.[153] Müslümanların Hıristiyan hacıların ayinlerine gülmeleri ve bu düzensizlik anlarında onları sopalarla dövmeleri bu tür anlatılarda sık sık tekrarlanır.

Paskalya haftası törenlerine gelince, Siemon ilginç ayrıntılar sunmaya devam eder. Kutsal cuma gününden sonraki cumartesi, İsa'nın kefenlendiği mahalle inerek cenaze ayini yapılır. Meşale ve kandillerle birlikte İsa'nın sembolik naaşını sümbül-i rumi, pelesenk ve diğer nefis kokulu yağlarla takdis ederler. "Günlük ve yağların rayihası bütün şehri kaplar ve Kamame Kilisesi'nin kapıları önünde biriken halk baygınlık geçirir. Kokuyu duyan Müslümanlar da "Allah, Allah" diyerek kilise kapısına koşarlar, birçokları içeri girer ve krallarda bile bulunmayan bu nefis ve paha biçilmez günlüğe hayran kalırlar."[154]

D'Arvieux'nün hac seyahati ise tam bir hayal kırıklığıdır. Zeytin Dağı'na çıkması ise kötü anı olarak kalacaktır. "Tepeden tırnağa üzerinde tek bir ot bitmeyen çorak bir dağ"dır. Sefil bir şekilde çıkıp inerler. İnişte morali çok bozuktur; "alaylı bir şekilde tepede bir hazine bulup bulamadıklarını soran Türkler ve Araplar" da cabasıdır. Ancak iki kadeh şarap içince yeniden konuşmaya başlayabilir.[155]

Protestanlar Kutsal Topraklar'da Katoliklerin hışımlarına uğruyorlardı. Onlar da Kitabı Mukaddes'te adı geçen yerleri merak ediyorlardı doğal olarak. Protestan Moryson "En ufak bir günahımdan bile arınmayı düşünmedim" diyordu. Pek tabii, bunca Katolik arasında pek de huzur içinde oldukları söylenemezdi. Hatta beş İngiliz'in Katolik papazlar tarafından zehirlenerek öldürüldüğüne dair bilgiler bile mevcuttur.[156] Bu tür anlatılar ruhani amaçla seyahat eden hacıların yolculuklarının dünyevi kısmını örgütlemek ve onlara rehberlik etmek amacıyla kaleme alınıyordu.

John Sanderson Kutsal Mezar Kilisesi'ne "Papacı keşişlerle uzlaşmazlığa düştüğü için" girmemişti. Ortalığı yıkmasına Rum patriği engel olmuştu.[157] Söğütlü Pazar'da (Palm Sunday) ise yetkili papaz Lithgow'a "skandal yaratmaktan ve ayinlerimiz ve geleneklerimizle dalga geçmekten kaçınması" için yalvarmak zorunda kalmıştır. Lithgow verdiği sözü tutar. Lakin Lithgow zaman zaman kendisine gülünç ve abartılı gelen bu ayinlere güldüğünü itiraf eder: Üstelik bunu yaparken yalnız da değildir. Hem diğer Protestanlar, hem de Türkler ona eşlik ederler.

Polonyalı Simeon

Aslen Kefeli bir Ermeni ailesine mensup olan Polonyalı Simeon, 1584'te Zamotsa şehrinde doğmuştur.[158] Bir din adamı olduğu seyahatnamesi boyunca açık bir şekilde görülmektedir. Lemberg'ten yola çıkar ve Eylül 1609'da İstanbul'a varır. Uzun yolculuklar yapar. Geriye bıraktığı notlarında hac seyahatinin tüm aşamalarını anlatır. Hacıların girdikleri her kilise ve gördükleri kutsal mekânlar için para vermek zorunda kalmalarından duydukları rahatsızlığı dile getirir. "Ziyaret ettiğimiz bütün bu büyük kutsal yerler için adamına göre rub, para, kuruş ve altın olarak hediyeler vermek lazımdır" diye yakınır.[159] "Fakir veya zengin, az veya çok sayıda olsun ne

kadar hacı gelirse, bey, subaşı ve şeyhler bundan dolayı patriğe tebrik haberi gönderirler, o da mukabilinde büyük peşkeşler yollamaya mecbur olur."[160]

Söz gelimi Kaname (Diriliş) Kilisesi'nin hac ziyaretine açılması için gereken işlemler zincirine bakalım: Kudüs Ermeni patriği Baronder, Süleyman mabedinde bulunan şeyhlerin pirine haber gönderir, büyük şeyh mührü, kadı da anahtarı alarak, subaşı ve kâhya bey ile beraber gelir ve kiliseyi açarlar.[161] 1617 yılında kiliseye giriş ücreti olarak erkek ve kadınlardan adam başına üç, papazlardan ikişer altın alınır, lakin keşiş, piskopos ve bilumum rahipten para alınmaz.[162] Frenklerden ve Lehlerden –reaya olmadıkları takdirde– dokuzar altın alınır ve karşılığında bir tezkere verilir. Kapı açılır, herkes tezkeresini göstererek içeri girer. Tezkeresi olmayanlar dışarıda kalır. Kilise, Paskalya yortusunda ve hacıların kalabalık olduğu zamanlar açılır; beş altı kişi için açılmaz.[163] Rüşvet pek tabii burada da geçerlidir. Mesela Simeon ve arkadaşları zaman zaman kapıcıya birer *para* bahşiş vererek içeri girerler. Patrik ve beraberindeki ruhaniler cüppelerini giyerler, hacılar ellerinde mumlar, meşaleler, haçlar, buhurdanlar ve çeşitli ayin eşyası ile toplanırlar.[164]

Hacılarınki tam bir coşku ve kendinden geçme halidir. İsa Peygamber'in "hayatbahş kabrinin" olduğu kısma girince hacılar kendilerini kaybederler. Yere kapanıp ağlayanlar, İsa'nın kabrini defalarca öpenler, oradan uzaklaşmak istemeyenler, "kabirden neşet eden nefis kokudan" baygınlık geçirenler... Kimse bu uhrevi mekândan ayrılmak istemez. Olabildiğince uzun kalmak için ellerinden geleni yaparlar. Ancak dışarıda, içeriye gitmek için bekleyen bir kalabalık olduğundan kimse gereğinden fazla vakit geçiremez. Simeon manzarayı şöyle tasvir eder: "Dışarıda sabırsızlıkla sırasını bekleyen halk, vaktin geç olması üzerine içeri girerek yaka paça bizi dışarı çıkarmaya gayret ettiler. Üstbaş yırtıldığı, saç sakal yolunduğu halde, kimse yerinden kımıldamıyordu." Nihayet yasakçılar gelir ve "Burası yalnız size değil, herkese aittir, dışarı çıkın ki başkaları da girebilsin" diyerek hacıları sopalarla dışarı çıkarırlar.[165]

Kayseri'de Simeon'un şehre vardığı günlerde Hıristiyanlar için bir talihsizlik yaşanır. "Hıristiyan düşmanı zalim bir kadı" gelir ve kiliselerde mum yakılmasını, düğünlerde davul ve zurna çalınmasını ve ata binilmesini

yasak eder.[166] Zaten İslam din kitaplarında gayrimüslimlerin sokakta gürültülü ayin yapmaları her zaman yasaktır. Ürdün yollarında, Simeon ve diğer hacılar satın aldıkları tuzlu ve acı suyu içtikçe daha çok susarlar, dilleri damakları kurur.[167] Ama Kudüs'te sudan da güzel bir sıvı vardır tabii: "Bütün şarapları beyaz cinsten olup ucuz olduğu kadar da keskindir ve susuz içilmez."[168]

Bu hac ziyareti sonunda hacılara bu kutsal ziyareti sona erdirdiklerini ispatlayabilecekleri bir çeşit sertifika verilir. Bu sertifika Fransisken manastırının damgasını taşır. Üzerinde İsa Peygamber ve havarileri vardır. Sertifikanın sahibine ait olduğunu belgelemek için de bu kâğıtta hacının ayırt edici fiziksel özellikleri not edilir.[169]

Kudüs kimin?

Hıristiyanlar için kutsal olan toprakların Osmanlı sınırları içinde kalmış olması Avrupa'nın uzun süre hazmetmekte zorlandığı bir durumdur. İspanya'dan bakıldığında Granada'nın fethini müteakiben atılması gereken en önemli adımın Kutsal Topraklar'ın fethi olduğu sık sık gündeme gelir. Genel düşünce Kudüs'ün ele geçmesi için önce İstanbul'un fethedilmesi gerektiğidir.[170] Katolik hükümdar Fernando'nun Kudüs'e kadar varıp Beytüllahim'i ele geçireceği inancı yaygındır. XVI. yüzyılın önemli eserlerinden Tasso'nun *Kurtarılmış Kudüs* (Gerusalemme Liberata) adlı nazım eseri de dönemin saplantısını fazlasıyla dile getirir. Şarlken'in 1535 yılında Barbaros karşısındaki galibiyeti aynı şekilde bir sonraki etabın Kudüs ve İstanbul olması gerektiği savının Kutsal Roma İmparatorluğu içinde dolaşmasını ve her türlü siyasi, edebi, dini anlatıya girmesini sağlamıştır.

"Kudüs'ün Yeniden Fethi" olarak literatüre geçen bu arzu, bölgeye giden hacıların dönüşte kaleme aldıkları seyahatnamelerde kendini gösterir ve sadece hac bölgesi değil, dönemin Ortadoğusu üzerine Avrupalının bakış açısını ortaya koyar.[171] Juan del Encina'nın satırlarına bakalım: "Hıristiyan hükümdarlar, haddimi aşarsam beni mazur görsünler, lakin ben bir Hıristiyan olarak asla bu pagan köpeklerin elinden çektiklerimi affetmeyeceğim. Sultan, –ya da Büyük Türk– Kudüs'ün yüce gizemlerini,

Yahuda dağını, Bethanya, Beytüllahim, Ürdün, Nasıra'yı elinde bulunduruyor bütün [Hıristiyan] dini törenler de burada yapılıyor."[172] "Kutsal toprakların diğer kısmı bu Tanrı düşmanı kâfirlerin, düşmanların, sapkınların, gaddarların elinde. Gök, yer ve deniz bile bizim bu tembelliğimiz karşısında dehşete düşmüş durumda. Bu paganların kendileri bile bizim Tanrımıza (peygamberimize) ait olan bu toprakları ellerinde tuttukları, kimse de kılını bile kıpırdatmadığı ve de ayaklanmadığı için bizimle alay ediyorlar. (...) Buraları yeniden ele geçirmek zor iş değil. Müslümanlar fakir insanlar, sefalet içindeler. Pek az bir insan, (buraya giden hacılar) bile orayı geri alabilir."[173] Juan del Encina'ya göre önemli olan sadece burayı ele geçirmek de değil, aynı zamanda "elde tutmayı bilmek"tir.

Genelde nesir olarak kayda geçirilen bu anlatılar içinde nazım olanları çok nadirdir. Alonso Gómez de Figueroa'nın 1514'te Valencia'da basılan hac seyahatnamesi bu nadir forma örnektir. Türün klasik bir formatı olarak girişte papaya ve Hıristiyan hükümdarlara seslenilir ve bu toprakların Türklerin elinden kurtarılması için dua edilir. Figueroa'nın eserinde nazım olan bu kısım şöyle başlar:

Bize ait olanların
Türk'ün elinde olduğunu hatırlayın.[174]

3

Elçiler

İstanbul'da 7 Şubat 1633 yılında hayret uyandırıcı başka bir olay cereyan eder. Ragusalı dragoman Vicko Bratutti'nin diğer elçiler Bobali ve Sorgo ile birlikte, Venedik'in Lokrum, Molunat ve Sušac Adaları üzerinde hak etme meselesini bir çözüme kavuşturmak için Osmanlı başkentinde görevli olduğu bir dönemdir. Avusturya'nın Dersaadet'teki daimi elçisi Rudolf Schmid, Bratutti'yi öğle yemeğine davet eder. Yemeğin ortasında elçinin hizmetçisi Bratutti'ye bir bardak şarap ikram eder: Şarap pek tabii zehirlidir. İçmesiyle midesinin tutuşması bir olan Bratutti, hemen kusmaya başlar. Yardım çağrısına kimsecikler koşmaz. Hatta zehrin etkisini göstermesi için onu orada daha da uzun süre tutmaya çalışırlar. Bratutti, kendisini tutması için elçinin çağırdığı bir yeniçeriye karşı savaş verdikten sonra, kendi hizmetçisinin yardımıyla elçilik konutundan kaçar, kendi konutuna ulaşır ve panzehirlerle kendini tedavi eder. Elçinin bütün bunları bir sarhoşluk gibi göstermeye çalışacağından emin olduğu için de on tane şahit çağırarak zehirlendiğini onaylatır. Günlerce ateşler içinde yatar ve son olarak Fransız konsolosunun doktoru tarafından tedavi edilir.[175]

Bu vaka bu alevli dönemde diplomatik bir görevle, özellikle İstanbul gibi diplomasinin kalbinin attığı bir şehirde bulunmanın ne denli tehlikeli olduğunu göstermeye yeter. Burada görevde bulunmak ince bir ip üstünde yürümek gibidir. İstanbul'a gönderilecek her balyosa vazife başına resmen getirilmeden önce kendisine Venedik Cumhuriyeti'nin ihtiyacı halinde kullanılması için altın dolu bir sandık ve bir şişe de zehir verilirdi.[176]

Maria Pia Pedani, yabancı elçilerin sultanın karşısında hissettikleri psikolojik baskıyı Venedik doçunun elçi kabulüyle kıyasladığında ortaya

farklı bir manzara çıkar. "Büyükelçiyi Senato üyeleri arasında karşılayan doç çok daha insancıldı" der.[177] Ne de olsa doç büyükelçiyle sadece devlet işlerinden konuşmaz, moda ve av gibi konularda sohbet başlatırdı. Voltaire yıllar sonra Osmanlı'nın diplomasi anlayışını kısa ve yeterli bir şekilde özetleyecekti:

> Bizler her zaman Türklerin ayağına gideriz, onlar bir defa olsun Batı'ya gelmezler; bu bizim ihtiyacımızın açık bir belirtisidir. Doğu iskeleleri ticaret filolarımızla doludur. Bütün Avrupa devletlerinin orada konsoloslukları vardır. Hepsinin Babıâli'de elçileri olduğu halde Türklerin Batı'da bir tek temsilcileri yoktur. Babıâli bu duruma, muhtaç Avrupalıların kendi haşmetine karşı bir nevi yağcılığı diye bakar. Bu elçilere zaman zaman öyle hakaretler edilir ki, Avrupa prensleri arasında bunların bir nebzesinden harbe tutuşulurdu.[178]

Göreve giden yolda

Elçileri ülkelerinden Dersaadet'e uzanan yolda meşakkatli bir yolculuk bekler. Avrupa'nın dört bir yanından yola çıkan, çoğunlukla da kalabalık bir maiyetle geldikleri için kara yolunu tercih eden diplomatik görevliler ayaklarının tozuyla maceraya başlarlar. Ne de olsa gösterişli arabalarıyla yolda her türlü haydut, eşkıya ve hırsızın hedef tahtası olacakları aşikârdır. Üstelik bir devletin elçisi olarak yol boyunca uğradıkları yerlerde hediyeler dağıtmak zorundadırlar. Yani, tehlikeli olduğu kadar masraflı bir yoldur bu.

20 Şubat 1616 tarihinde Prag'dan yola çıkan heyet de bu çetrefil yolculuklardan birine hazırlanıyordu. Altı kupa arabası, iki yük arabası ve bunlara eşlik eden şövalyeler ve hizmetlilerle birlikte yola çıkan Maximilian'ın elçileri şanlarına uygun şekilde masraf kapılarına hazırdılar.[179] Üstelik "Hizmetlilerin görevlerinin önemine uygun kıyafetlerle donatılması" gerekiyordu. Ama verdiklerinin karşılığını alırlar. Yolda konakladıkları yerlerde, çayırlarda çok sayıda çadır kurulur ve Türkler onlar için "bol bol yiyecek ve şarap" temin ederler.[180] Werner selamlaşmadan ve

kısa bir sohbetten sonra, Estergon Beyi'nin "çok güzel porselen ve çini kâseler içinde şerbet" ikram ettirdiğini, kafileye kaleyi gezdirip gösterdiğini, sonra da yeniden gemilerine döndüklerini kaydeder.[181]

Werner'in bu yolculuğunda akla hayale gelmedik şanssızlıklar yaşanır. Maiyetten Ferdinand Rudolff Lechantzcki'nin hizmetinde bulunan 18 yaşlarındaki Bartel Huebner geminin kıç tarafında kenara yakın bir yerde otururken uykuya dalar ve Tuna Nehri'ne düşerek boğulur. Efendisi delikanlıyı aramak için iki şayka gönderdiyse de çocuk ölü ya da diri bulunamaz.[182] Sırp kökenli bir gemi kürekçisi de Huebner'den daha şanslı değildir. Atlarla gemiye dönülürken yolda vurulur. Katili ele geçirmek mümkün olmaz. Öldüğünün ertesi günü din adamlarından biri tarafından bir tören düzenlenir. Ölü gömülür ve başucuna da bir testi şarap bırakılır.[183]

Ortalıkta başıboş dolaşan hayduklar ganimet hevesiyle ansızın saldırmasın diye çok dikkatli davranmak, geceleri etrafa nöbetçiler dikmek zorunda kalırlar.[184] Belgrad'dan sonra "havanın sağlığa zararlı oluşu", soludukları tozlar, içtikleri kardan ve buzdan elde edilen sular yüzünden kafilede pek çok kişi hastalanır. Ayrıca Türklerin göndermeye söz verdikleri erzak da zamanında ve düzenli olarak gönderilmez.[185]

Budin yakınlarında bir sürü Çingene kemanları ve çeşitli sazları ile kıyıda toplanıp bir ağızdan bağıra çağıra Türk hükümdarlarının kahramanlıklarını, zaferlerini öven destanlar söylemeye koyulurlar. Pek tabii bunlara da bir miktar para vererek "başlarından savmaları" gerekir.[186] Ayrıca yol üzerinde Macar köylüleri elçiye çok güzel Macar şarapları, tavuklar ve koyunlar gönderir. Dolayısıyla kesenin ağzı bir kez daha açılır.[187]

Werner konakladıkları yerlerde Türkler tarafından karşılanmalarına da değinir. Tam bir güç gösterisidir bu. Yıllar önce Avusturya İmparatorluk elçisi Busbecq'in yaşadığı şaşkınlığı akla getirir bu satırlar. İşte Budin'de böyle karşılanmışlardır:

> Bin kadar Türk askeri, güzel çapraklar [eyer örtüleri] örtülü atlarının üstünde, gümüş ya da altınla kaplanmış, değerli taşlarla süslü kılıçlarını, palalarını, bozdoğanlarını kuşanmış, omuzlarında

> oklukları ve yaylarıyla gösterişli bir biçimde silahlanmış olarak Tuna Nehri'nin her iki yakasından bizim hizamıza doğru yaklaştılar ve bir savaş oyunu sergilediler. Bir yandan da Plockhuss ve Peşte kalelerinden toplar atılıyordu (keskin nişancılar ses çıkaran mermilerini gemilerimizin üzerinden aşırıyorlardı.) Böylece hem karada hem denizde büyük ve gürültülü gösterilerle karşılandık.[188]

Yolun sonuna doğru, İstanbul'a yarım mil mesafedeyken Türkler elçilik heyetini karşılamak için "çok güzel ve özenle hazırlanmış 50 kadar atı" o noktaya getirirler. Bunun yanı sıra Fransa, İngiltere, Venedik ve Hollanda elçilerinin temsilcileri de at üzerinde elçiyi selamlamaya gelirler. Yola hep birlikte devam edilir, şehre birlikte girilir.[189] Sarayda onları bekleyen daha büyük bir gösteri vardır:

> Türklerin usulünce zemine halılar döşenmiş, üzerine çeşitli yemek kapları konmuştu. Burada çeşitli yemekler ve şerbet ikram edildi. Biz, Türklerde âdet olduğu üzere halının üzerine bağdaş kurup yemek yerken, develere binmiş iki kişi, kocaman davulları yüklenmiş olarak avluya girdi. Yanlarında birçok Türk askeri ve birbirlerine zincirlerle bağlanmış beş İranlı tutsak vardı. Ayrıca beraberlerinde yüz kadar adam getirmişlerdi. Bunların her biri elinde tırmığa benzer, sivri dişleri yukarıya çevrilmiş birer değnek tutmaktaydı ve bunlara da içi samanla doldurulmuş üç, dört veya beş İranlı kafası oturtulmuştu. Böylece üçüncü kapıya [Bâbüssaâde] kadar geldiler ve sol tarafta durdular. Bu arada yemek şöleni de devam etmekteydi.[190]

Elçi ve maiyeti, sultanın huzuruna çıktıktan sonra birinci avluya kadar geçirilirler ve burada atlarına binerler. "Vezirlerin, paşaların, beylerin, ağaların ve diğer saygın Türklerin, iki bin yeniçerinin önlerinden geçmesini" beklerler. "Yeniçerilerin bazıları omuzlarının üzerine büyük torbalar atmışlardı, bunların içinde kendilerine verilen maaşı taşıyorlardı. Arkasından kesik kafaları taşıyanlar geçti. Daha önce bu kafaları avluda

oradan oraya atarak vakit geçirmişlerdi. Şimdi de tutsakları padişahın zindanına götüreceklerdi."[191]

Ayrıca elçiler diğer zamanlarda padişahın bulunduğu şehre kadar gitmek durumundaydılar. Venedik balyosları ve fevkalade elçilerin en sık ve en uzun süreli ikametleri, Edirne'de oluyordu.[192] Kış aylarında istirahat ya da av amacıyla buraya çekilmeyi tercih eden padişahların peşinden buraya geliyorlardı. Busbecq'in ise Kanuni'nin huzuruna çıkabilmek için Amasya'ya kadar gittiğini hatırlayalım.

Armağansız adım atmak

Osmanlı'nın armağana düşkünlüğü Avrupa'dan gelen delegelerin en çok vurguladıkları eleştirilerden biriydi. Sadece Osmanlı başkentinde değil, başkente giden yollarda armağansız adım atmak, yol almak mümkün değildi. Armağan her kapıyı açan sihirli bir anahtardı sanki. Bu Doğu dünyasının hediye sevdası bir taraftan getirdiği ağır maddi külfetle cepleri boşaltırken, diğer taraftan da açılması zor kapıları açıyordu. Armağan karşılıklı ilişkilerin ilk etabını teşkil eder, varılacak anlaşmanın sonunu belirlemekte yardımcı olurdu. Basit, sıradan bir hediyeyle önemli bir meselenin halledilmesi neredeyse imkânsızdır. Bu da her iki tarafın da kesenin ağzını açması anlamına gelir. Biz bu dönemde taraflar arasında gidip gelen armağanlardan birkaçına göz atalım.

Şarlken'in vakanüvisi Sandoval vakayinamesinde Barbaros'un I. François'ya gönderdiği bir heyetten bahseder ve şöyle der: "Barbaros 1534'te François'ya haber salıp, arasında aslanlar ve kaplanlar da olan armağanlar gönderdi ve kendisine yardım teklifinde bulundu."[193] Barbaros, Fransız kralıyla bu yakınlaşmadan sonra Puglia kıyılarına saldırır. Madrid Milli Kütüphanesi'nde bulunan bir elyazmasında Kanuni'nin Şarlken'in oğlu II. Felipe'ye gönderdiği hediyelerin listesi mevcuttur.[194] Tarihi belli olmayan bu belge, muhtemelen Şarlken'in öldüğü ve Felipe'nin tahta çıktığı yıla denk gelmektedir. Süleyman'ın Felipe'ye hediye göndermesi, o zamana kadar izlediği saldırgan politikanın sonu olarak algılanmamalıdır. İmparator unvanını devralmayan Felipe'yle Kanuni bir cihan tahtı kavgasına girmeyecektir; sultan gücünün bir göstergesi olarak

bütün bu paha biçilmez armağanları göndermektedir. Hükümdarın büyükelçisinin Majesteleri'ne getirdiği armağanların listesi şöyledir:

> Boyunlarında altın zincirlerle Majesteleri'nin arması asılı olan dört şahane (Krallara layık) arslan.
>
> Altın sapı ve zinciriyle on iki Şam işi hançer.
>
> Üzeri mücevherlerle süslü dört altın bıçak.
>
> Her biri on altı karışlık, üzerine Majesteleri'nin arması kazınmış altın saplı on iki fildişi.
>
> İçinde rengârenk tüyler ve üzeri imparatorluk tahtına geçtiğinden beri ordularının ve donanmasının kazandığı zaferlerin anlatıldığı altın ve ipek işlemeli yirmi duvar halısı olan iki altın sanduka.
>
> Kristal ve altından yapılmış yeşil bir kadırga oturağı, üzerinde Majesteleri'nin kral olduktan sonra kazandığı zaferleri konu alan iki perde, sırmayla işlenmiş bir cibinlik.
>
> Her biri en az 14 onsluk kırk değerli taşla süslenmiş kristal bir vazo.

Bernardino de Guzmán 1625 yılında Madrid'de çıkan bir kitabında, 28 Kasım 1624'te Floransa kadırgalarının Cezayir Beyi'nin *Gran Turco*'ya (Büyük Türk) göndereceği hediyelerle dolu kadırgaları nasıl ele geçirdiğini anlatır. Hediye, Garp Ocakları'ndan (Tunus, Cezayir, Trablusgarp) topladığı iki milyonluk vergi, otuz Hıristiyan esir, sekiz Calabria'lı genç kızdan ibarettir.[195]

5 Mart 1603 yılında, Safevi sarayından bir elçi, Fethi Bey gösterişli bir elçilik delegasyonu ile birlikte Venedik'e gelir. Amaç ticari ilişkileri güçlendirmektir. Venedik Senatosu gelen hediyeler arasındaki enfes halının bayram günlerinde San Marco Meydanı'nda sergilenmesini emreder. Bu elçilik ziyaretinin ölümsüzleştirilmesi için Doç Marino Grimani Gabriele Caliari'ye bir tablo ısmarlar. Bu ziyaretin resmedildiği eser bugün hâlâ Dukalık Sarayı'nda (*Palazzo Ducale*) Quattro Porte salonunda durmaktadır.[196]

XVII. yüzyılda Osmanlı padişahlarının İspanya'ya gönderdiği hediyelerin daha düzenli bir şekilde kaydedilmesi, artık bu yüzyılda rekabetin ilk döneminde yaşanan sıcak ve soğuk savaşların geride kalarak bu süre içinde had safhaya çıkan gerginliğin yerini bir uzlaşma sürecine bıraktığını gösteriyordu.[197] Bu geleneğe vereceğimiz son örnek haraç toplamak için Kiklad takımadalarından Siros'ta karaya çıkan bir Osmanlı kadırgasıdır. Durumu kaydeden Cizvitler "bizim de küçük bir hediyeyle kadırgaya girmemiz gerekti" diyerek dert yanar.[198]

Sıradışı bir hediye

"İşte size, Büyük Türk'e giden, kuşku yok ki üzerinde çok konuşulacak, başka uluslar, özellikle de Almanlar arasında ileri geri konuşmalara yol açacak, onları son derece utandıracak büyük ve sıra dışı bir armağan." 31 Ocak 1599 tarihli belge Londra'dan İstanbul'a doğru yola çıkacak olan ve Osmanlı sarayında o güne dek hiç görülmedik bir hediyeyi, –devasa bir orgu– böyle tasvir ediyordu.[199] Kraliçe Elizabeth'in III. Mehmed'e bu muhteşem parçayı göndermekteki amacı gün gibi açıktı: Büyük tehdit uyandıran İspanya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu'yla birlik olmak. Bunun yanı sıra Levant Company'yle başlayan ticari iltimaslardan daha fazlasını koparmak.

Olay Shakespeare İngilteresi'nde geçer. Kraliçe ayrıca III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'a pek süslü bir fayton yollamıştı. Bu muhteşem hediyeyi İstanbul'a götürüp çalmakla görevlendirilen Thomas Dallam'a sultanın sarayında gösterilen ihtimam İstanbul'da bulunan İngiliz Büyükelçisi Henry Lello'yu kıskandırmıştı. Dallam daha orguyla İstanbul'a gelmeden önce yolda konserler verip gönülleri kazanmaya başlamıştı bile. İlk küçük konserini Rodos'ta gemi bağlıyken vermişti, ama orgla değil, klavsenle. "Türklerle Yahudiler gelip gördüklerinde bu ne diye sual ettiler; ama ben çalınca daha fazla meraklandılar. Kimileri beni kollarına alıp buselere boğdular, onlarla yaşamaklığım için murat eylediler."[200] Böyle şeylere pek alışık olmadığı daha sonra onu kollarına alan tanımadığı adamlardan rahatsız olmasından anlaşılacaktır. Dallam'ın binlerce kilometre yol gelen orgu şehre vardığında çalınabilecek halde değildir. Bunu esefle fark eden İngiliz üstat hemen onu onarmak için kolları sıvar ve bunda pek

de zorlanmaz. Bu operasyon on gün sürer. Ve beklenen gün gelir. Sultanın karşısında org çalmak, gemide klavsen çalmaya benzemez. Ne de olsa III. Mehmed, Avrupa'da yayılan kötü şöhretiyle Hıristiyanların gözünde hayli korkutucu bir figürdür. On dokuz kardeşini öldürten bir cani olarak görülmenin yanı sıra, kadınlara işkence eden, zevkperest bir sultan olarak adı dilden dile dolaşmaktadır zaten. Bu da Dallam'ı heyecanlandırmak için fazlasıyla yeterlidir.

Dallam'ın performansı hayal bile edemeyeceği kadar başarılı geçer. Sultan bu küçük konseri beğenmekle kalmaz, Dallam'dan bir kez daha çalmasını bile ister. Hatta ona İstanbul'da kalması için karşı konulamayacak vaatlerde bulunur. Sultan, Dallam'a kendi cariyelerinden iki kadın ya da kendi seçeceği iki bakire önerisiyle gelir.[201] Lakin İngiliz müzisyen Londra'da karısını ve çocuklarını bırakıp geldiğini söyleyerek bu vaadi kibarca reddetmenin en zekice yolunu bulmuş ve kuyruklu bir yalanla müstakbel belalardan sıyrılmış olur. Dallam ülkesine döndüğünde kasım ayında yediği üzümlerin tadını unutmayacaktır. Sarayda yediği yemeklerinkini de. "Bir ay esnasında her gün sarayda taam etmek, her seferinde et, peşinden üzüm yemek" unutulur gibi değildir onun için.[202]

Sorunlar, sorunlar, sorunlar

"Pek çok asilzade genç şövalye, Osmanlı topraklarına seyahat etmeyi hedef almış ve buralardaki elçiliklerde görev yapmak istemiştir. Diplomatlara İstanbul'a kadar eşlik etmek büyük bir onurdur"[203] diyordu bir diplomat. Haklıydı, ama hayat bu topraklarda bir diplomat için hiç de kolay değildir. Friedrich Seidel bunu gayet açıkça belirtiyordu: "Bu barbarlar devletinde başka hükümdarların elçileri eğer olumsuz haberler verirler, padişahın ve vezirlerin isteklerine uygun davranmazlarsa hainlikle ve casuslukla suçlanarak çok şiddetli cezalara çarptırılırlar."[204]

Elçiler göreve başladıklarında sorunlar peşi sıra gelmeye başlıyordu. En ciddi sorun bir tercüman aracılığıyla anlaşmanın getirdiği zorluklardı. Aynı dili konuşmamanın yarattığı güçlükler çoğu zaman gerginliklerle son buluyordu. Daniello de'Ludovisi 1533 yılında sunduğu raporda Türkçenin tek geçerli dil olmasından yakınıyor ve "Hepsi tek bir dile indirgenmiş

durumda" diyordu.[205] Bernardo Navagero da aynı şekilde dilin diplomasi için büyük bir engel olduğunu dile getiriyor ve "Bu Kapı'yla (Babıâli) müzakere etmek öyle büyük güçlüklerde gebe ki. Bir kez daha tekrarlıyorum ki bu en önde gelen ve önemli zorluklardan biri ve buna da hemen bir çözüm buluyorum: Balyoslar ve büyükelçiler Türk dilini bilemedikleri için, kendilerine söyleneni rapor etmeleri gerekli."[206] Fransa, Venedik'teki *giovanni della lingua*'yı (dil oğlanları) örnek alıp XIV. Loius zamanında Paris'te aynı isimle –*Juenes de Langues*– dil okulu kurmuştu. Osmanlı ve Doğu dillerini öğrenen gençler elçilik ve konsolosluklarda hizmet verecekti.[207]

Venedik balyosun görevlerinden biri de Osmanlılara esir düşen vatandaşlarının kurtarılmasıydı. Resmi olarak bütün Venedikli asiller, vatandaşlar, tebaa ve Venedik hizmetinde olan herkesin esir düştükten sonra hemen iade edilmesi gerekiyorsa da pratik olarak her zaman bu uygulanmıyordu. Özellikle bir kez tersaneye esir düşen şahsın iade edilmesi hiç de kolay olmuyordu. Bunun gibi esirlerin kurtarılması uzun zaman ve kayda değer miktarda para gerektiriyordu. 1588 yılında 2500 esirin kurtarılmasında olduğu gibi.[208]

Daimi elçiliği idame ettirmek de hiç ucuz bir şey değildir. Mısır'da konsolosların masraflarla başı derttedir. Kutlamaların sokaklara taştığı günlerde "kiralanması gereken yüzlerce fener, kilim ve kumaşlar dışında, evin önünde sergilenenleri görmeye gelen herkese kahve ikram etmek de âdettendir."[209] Konsolosluk, büyükelçilik ve balyosluklarda verilen yemekler çoğu zaman ülkelerin ceplerinde delik açacak kadar masraflı oluyordu. 1675 yılında İskenderiye'deki Fransız konsolosluğunda "hükümdarlara layık" bir akşam yemeği verilir. Lakin davetliler herkesin sağlığına içtikten sonra kadehleri yerlere atıp kırarlar. Böylece bir sandık dolusu harika Venedik kadehi bir gecede yok oluverir.[210] Fransa'da edinilen her zafer, Levant'ta şaşaalı bir ziyafetle kutlanıyordu. Özellikle XIV. Louis'nin en önemsiz zaferleri bu kutlamaları ve dolayısıyla da kaçınılmaz masrafları artırıyordu. Sonunda Marsilya Ticaret Odası tasdik olmadan hiçbir kutlama yapılmaması emrini verdi. Bütün bu uyarılara rağmen, 1692'de Mons'un ele geçirilmesini kutlamak üzere verilen ziyafette *Échelles* tek başına Provence'ın bütün şehir ve kasabalarına denk gelece bir masraf çıkarır.[211] (*Les échelles du Levant* Osmanlı İmparatorluğu'nun

Doğu Akdeniz limanlarına verilen addır.) Ayrıca yabancı elçilikler Osmanlı'nın şehre taşan tüm zafer kutlamalarında kendilerini ziyaret eden halka sunulmak üzere her zaman kahve, şerbet ve tütün bulundurmak zorundaydılar: Yenilen kendi ülkeleri olsa bile![212]

Sürekli hediye vermek zorunda olmak, Doğulu hükümdarla irtibatını korumak isteyen Batılı diplomatlar için bir kâbusa dönüşür. Geleneksel olarak elçi kabulü için getirilen dizi dizi hediye paketleri bir yana, her fırsatta hediye bekleyen Osmanlı devlet adamlarından bıkmıştır Batı. Sultan III. Murad zamanından beri bir gelenek haline gelen ve *avanie* olarak adlandırılan hediye geleneği elçilikleri batırır. Artık her türlü ufak ve önemsiz görünen mesele için hediye beklemeye başlar Osmanlı: Akan bir şapelin izinsiz onarılması *avanies* demektir. Kışkırtıcı unsur ne olursa olsun bir Müslüman'a vurmak, bir Türk zaferi sonrasında evinizi ışıklandırmayı unutmak, devletin sayısız fermanlarından birini yerine getirmemek de.[213]

Elçilerin, çalıştıkları şehre gelen vatandaşlarına yardım etmek gibi bir görevleri de vardır. Hele bir de saygın biriyse! Pietro della Valle İstanbul'a geldiğinde, İtalyan olmasına rağmen Fransa Büyükelçisi Sancy Baronu Achill Harlay'den büyük misafirperverlik görür. Büyükelçi Pietro'nun evinde kalması için ısrar bile eder.[214] Thomas Coryate, ilk iş olarak, büyükelçi Paul Pindar'ı ziyaret etmiştir. İstanbul'a gelen seyyahların büyükelçinin özel misafiri olması geleneği vardı. Moryson, Lithgow ve Sandys bu özel misafirlerdendi. Ama uzak topraklarda ev sahipliği rolü elçiler için bir külfet olmasa gerek. Kendi ülkelerinden üst sosyal tabakadan insanlar, kendi dillerinden konuşabilme imkânı bile onları ülkelerinden uzakta biraz avutuyor olmalıydı.

"İstanbul'da Frenklere karşı büyük bir küstahlık" görülmediğini söyler Thévenot. "Bunun nedeni, ya çok içli dışlı olunması veya herhangi bir zarar verirlerse kendilerini kolaylıkla cezalandırma imkânı bulunmasıdır; yine de özellikle sarhoşlar gelip geçerken bir değnek indirmekten geri kalmazlar" diye devam eder.[215] Şapkayı yere atmak ise çok sık görülen bir hadisedir. Pratik olarak en kolay, zararsız saldırı olmasından ziyade en sembolik hınç alma şeklidir aynı zamanda.

Galata'da hayat Frenkler için nispeten kolay olsa da istisnai durumlar eksik olmaz. Kendini kısmen güvende hisseden elçilik kafilesinden gruplar zaman zaman nahoş maceralar yaşarlar. Werner'in elçilik heyetinden bir grup Galata'da Fransisken rahiplerinin ikindi duasına giderken yolda rastladıkları Türkler, gruptan Retscin'in üzerine saldırır. Tavus kuşu tüyleriyle süslü olan Macar stili şapkayı alır ve kaçarlar. Grubun yanında bulunan yeniçerinin etraftan yardım istemesiyle adam yakalanır. Adam da elindeki Hint kaması ve Bohemya bıçağı alınınca savunmasız kalır, sonra da veziriazamın huzuruna çıkarılır. Elçilik görevlileri şikâyetlerinde ısrar ederler. Sonuç olarak saldırgan cezasını ayak tabanlarına, sırtına ve kaba etlerine yediği birkaç yüz değnekle çekmiş olur.[216] İstanbul sokaklarında dolaşan elçilik heyeti ve diğer maiyete hep kollukçular eşlik eder.

Aynı elçilik heyetinden bazı görevlilerin başına yine benzer bir saldırı gelir. Akşam üzeri şarap içmeye gittikleri bir meyhaneden dönerken dört acemioğlanın saldırısına uğrarlar. "Bre gidi gâvurlar" hakaretini işitirler.[217] Hakaretin üzerine Avusturyalılar da saldırıya geçince kavga büyür. Heyet üyeleri bıçak darbelerine maruz kalırlar, hatta elçinin terzisi ölümcül yaralar alır. Olay Elçi Han'ın yakınında meydana geldiğinden olayı duyanlar yardıma gelmeye kalkışınca acemioğlanlar sırra kadem basarlar.[218] Buna benzer gerginlikler zaman zaman imparatorluğun diğer bölgelerinde de yaşanır. Yabancı tüccarlar için bir cennet sayılan İzmir bile bir eskort yeniçeri olmadan pek de rahat dolaşılabilecek bir yer değildir. Bir koruma olmadığı zaman "köylüler tarafından hakarete uğrama korkusu" oluyordu.[219] Schweigger de aynı hakarete maruz kalmıştı. Edirne'ye girerken Türk kabadayıları "Gâvur, gâvur!" diye bağrışarak elçi heyetini kartopuna tutmuşlardı. Bu kartoplarından biri Schweigger'in efendisine isabet etmişti ve yeniçeriler bile bu başıbozuk grubun saldırılarına engel olamamışlardı.[220]

Aynı heyet Tatarpazarı'ndaki kervansaray önünde benzer bir nahoş olay yaşar. Pazar yerine giden elçi kafilesi yine Türklerin sözlü saldırısına maruz kalır. Ancak heyetteki görevliler her zamanki gibi mülayim davranmayıp karşılık verirler. Türkler de toplanıp onları kervansaraya kadar kovalarlar. Kavga yine büyür, taraflar birbirlerine taş atmaya başlar. Heyettekiler de demir çubuklar ve kılıçlarla karşı saldırıya geçer.[221] Elçi dışarı çıkarak

heyeti sakinleştirir ve diğer refakatçiler de Türkleri kovunca ortalık sakinleşir.

Bayramın ilk üç günü sokakta dolaşmak Hıristiyanlar için tehlikeli olabilmektedir. Thévenot, bayramın ikinci günü sokağa çıkma cesareti gösterir. Üstelik de Fransız kıyafetleri içinde. Bir sürü küfür dışında herhangi bir kötü muameleyle karşılaşmaz. "Yine de bu yaptığımın pek akıllıca olmadığını, daha ziyade talihimin yaver gittiğini söylemeyim" diyerek devam eder. "Frenklerin" bugünlerde sokağa çıkmamaları için bir nedenleri daha olduğunu söyler gezginimiz. Bu üç gün boyunca yeniçerilerden oluşan insan kalabalıkları yolları tutar ve ellerinde bir şişe ile gelip geçene gülsuyu ikram eder ve pek tabii bunun akabinde de ellerini açıp bahşiş beklerler.[222] Vermeden yürüyüp gidenlerin de yollarını keserler.

Elçilikler

Habsburg elçilerini bekleyen mekân bellidir: Elçi Han. İstanbul kent sınırları içinde ikamet eden tek büyükelçi Kutsal Roma İmparatorluğu büyükelçisiydi. Pek tabii ki bu bir ayrıcalık tanımaktan çok, kronik düşman sayılan bir devletin diplomatlarını yakın markaja almak anlamına geliyordu.

Werner burada kalan pek çok diplomat gibi mevcut şartları protesto eder. İçeride ne bir yatak ne de herhangi bir eşya bulunmaktadır. Burada yatabilmek için bir şilte ve battaniye temin etmek zorundadır. Türkiye'de kuştüyü yatağın bulunmadığını da eklemeyi unutmaz.[223] Kuştüyü yatak yoktur, ama "buna karşılık odalarda börtü böcekten yana –üzerinize afiyet– hiçbir eksik yoktu" diye bitirir sözünü. Ama binanın güneye bakan odaları bütün bu kusurları örtecek niteliktedir. Harika bir manzarası vardır, İstanbul'a gelen ve şehirden çıkan gemiler, "sürüler halinde oynaşan, sıçrayıp havada takla atan yunuslar", hatta ta uzaktan Uludağ bile görünür. Elçilik maiyetinin güvenliğini sağlamak için bir çavuş ve sekiz de yeniçeri görevlendirilir.[224]

İngiliz Büyükelçiliği "tepenin başında, geniş bir arazi içinde ve duvarla çevrili hoş bahçeler içinde"ydi.[225] Levant Company, büyükelçilikte çalışan

ve Pera'da bulunan diğer İngilizlerin fiziksel ve ruhsal sağlıklarını güvene almak için bir papaz ve bir de doktor görevlendirmişti. Otoriteler bu diplomatların evlenmesine hiç hoş bakmıyorlardı, ne de olsa kadınlar ve çocuklar ciddi bir işi engelleyecek kadar sorun getirebilirlerdi. Ama pek tabii bu diplomatların kadınlardan uzak kaldıkları anlamına gelmiyordu. Sandys'in de dediği gibi "özgürlük ve bolluk içinde" yaşıyorlardı. "Kadınlara çok kolay ulaşıldığı bu yerde çoğu yalnız ölmeyecekti."[226] Ayrıca esir pazarları da vardı.

Levant'ta hayat

1650'lerin sonu ve 1660'ların başlarında Halep'te komisyonculuk yapan Richard Lake annesine, kız kardeşine, metresine, patronlarına ve yakın arkadaşlarına düzinelerce mektup yazmış ve tek isteğinin bir an önce zengin olup İngiltere'ye dönmek olduğunu belirtmişti.[227]

Oysa Levant'ta hayat hiç de sandığı gibi değildi. Doğu'nun büyüsü ve paranın pırıltısıyla başı dönen pek çok Avrupalı geri dönmek istemeyecek, kendisine bu topraklardan güzel bir kadın bulup yerleşecekti. Levant'ta hayat gerçekten çok cazip olmalıydı. Çünkü 1713 istatistiklerine bakılırsa, gelen her 100 adamdan 90'ı burada ölüyor, üçü –eskisinden daha fakir ya da zengin olarak– Fransa'ya dönüyor, ikisi de iflas ediyordu.[228]

XVII. yüzyılın son çeyreğinde Doğu'ya seyahatte bulunan peder Antonio Maria Nacchi İzmir'i "çok hareketli bir şehir" (*città di gran traffico*) olarak nitelendirir.[229] Burada konsoloslarıyla birlikte yaşayan Fransızlar, İngilizler, Hollandalılar, Flamanların yanı sıra Türkler, Rumlar, Museviler ve de Ermeniler görmüştür. Bütün bu farklı milletlerle şehir dolup taşar ve insanlar buradan bütün Doğu topraklarına geçerler. Ahşap evlerden oluşan İzmir'de toprağın pek verimli olduğunu, harika et ve şarabın bulunduğunu, şehrin deniz kenarının yemyeşil bahçelerle dolu olduğunu da ekler.

İzmir'de gece gündüz açık olan kabareler vardır. Burada "Fransız, Rum ve Türk stili danslar" yapılır.[230] Hayat renkli ve eğlencelidir ve bariz bir şekilde Avrupa'nın çok az yerinde var olan bir serbestlik söz konusudur. Zengin tüccarların, bir tabiat şaheseri olan, müreffeh bir deniz kıyısı

kentinde, ciddi bir merkezi kontrole maruz kalmadan yaşadığı bir cennet bahçesi olduğunu iddia edebiliriz. Bereketli topraklar, zeytin ve meyve bahçeleri arasında av ve piknik partileri.

Müslüman topraklarında Frenk usulü eğlence...

D'Arvieux bu çevrelerde verilen partilerin müdavimlerindendir. "Tanınmış bir tüccar olan Bay Edouard'ın evindeki toplantılara çok geceler katılanlardan biriydim... (Eşi) genç ve güzeldi ve kendisine, gençlik ve güzellikte ondan aşağı kalmayan ve biz gençlerin iç çekişlerine neden olan dört kız hizmet ediyordu... Genellikle önce dans, ardından da akşam yemeği olurdu. Rum hanımlar da davet edilir... Bu davete uyar ve toplantının tadını çıkarırlardı... Başlangıçta bunlar karşısında şaşkınlığa düşen Türk konuklar sonradan alıştılar."[231] Levant'ta yabancıların sakal bırakmasına izin verildiğini de d'Arvieux'den öğreniyoruz. Yasak bir yana, 1679'da Halep müsellemi kendisini yemeğe davet etmiş, yemek sonrasında da diğer pek çok hediyeyle birlikte bir de balık dişinden yapılmış bir tarak vermiştir.[232]

Pek tabii en fiyakalı eğlenceler Galata'da düzenlenirdi. Sokaklara taşan bu büyük şölenler sadece elçiliklerin değil, Venedikli, Floransalı ve Cenevizli tüccarların girişimiyle hayata geçerdi. Bu tür şenlikleri günlüğüne kaydeden Sanuto'dan öğrendiğimize göre, on üç Venedikli tarafından kurulan bir şirketin açılışı Galata'daki San Pietro Kilisesi'nde tantanalı bir dini törenle yapılmış ve akabinde de sofralar kurulmuş, ziyafetler verilmiştir.[233] Floransalılar da bundan geri kalmaz ve büyük bir eğlence de onlar tertipler. Bir salon tutup bir tarafına Güneş'i, bir tarafına da Ay'ı simgeleyen işaretler koyup ortasına Medicilerden Papa VII. Clemens'in armasını yerleştirirler. Şeref konukları arasında Beyoğlu'na adını verecek olan Doç Andrea Gritti'nin oğlu Alvise de vardır. Diğer konuklar tüm Venedikliler, bazı Türkler, Ragusalılar, Rumlar ve Pera'nın ileri gelenleridir.[234] Üç yüz kişilik davetli kadrosuna çok zengin bir mönü sunulur ve dört saat süren ziyafet sonunda eğlence dans eden Türk kadınlarıyla devam eder. "Adeta bir mermeri bile eritecek sıcaklıktaki" hareketlerle dans eden bu güzeller daracık elbiseler içinde çalar söylerler.

D'Arvieux'nün İzmir'deki Fransızların yaşamları üzerine verdiği ayrıntılar çoğu zaman şaşırtıcıdır. Karnaval zamanının burada da, aynı Avrupa'da olduğu gibi yaşanması İzmir'de diğer Osmanlı şehirlerinden çok daha farklı ve hoşgörülü bir ortam bulunduğunu gösterir. İşte tam bu zamanda biraz daha rahat edebilmek için kadıya şöyle okkalı bir hediye vermek gerekir.

Karnavalın Avrupa'da olduğu gibi tam bir deşarj mekanizması olarak hizmet ettiğini, bir çılgınlık içinde kutlandığını yine seyyahların güncelerinden öğreniyoruz. Masson'a göre "Fransa'da bile söz konu olmayan bir özgürlükle" kutlanır. Herkes masklar içinde, –hatta bazen çıplak halde– koşturur. Kendilerini siyaha boyayarak Mağripli kılığına girenler bile vardır. Rumların evlerine girer, orada sabaha kadar içip kemanlar eşliğinde dans ederler.[235]

Fransa'da bir Türk

Charles de Secondat, daha bilinen adıyla Baron de Montesquieu, *İran Mektupları* (*Lettres Persanes)* adını verdiği eserinde hayali iki Farsi karakterin XIV. Louis'nin hükümdarlığının son döneminde Paris'e yaptıkları yolculuktan İran'daki arkadaşlarına gönderdikleri hayali mektuplardan oluşur. Rica'nın, İzmir'deki Iben'e gönderdiği mektup, tam bir Osmanlı sefirinin Paris'te ya da başka bir Avrupa başkentinde karşılanmasını çağrıştırır. Montesquieu'nun koyduğu tarih 1712'dir. Paris'e geldiğinde yaşlı, genç, kadın, erkek, çocuk herkesin kendisini görmek için yarıştığını, sokağa çıktığında pencerelere üşüştüklerini yazar. Kendisine "gökyüzünden inmiş" gibi davranırlar.[236] Kadınlar "gökkuşağının renklerinden bir çember" oluştururlar etrafında. Montesquieu'nun koyduğu tarihten sekiz yıl sonra Paris'e Osmanlı sefiri olarak gelecek olan Yirmisekiz Mehmed Çelebi, *Sefaratname*'sinde tuhaf bir şekilde buna benzer tasvirler yapacaktır.

Güneş Kral XIV. Louis'ye gönderilen elçi Süleyman'ı görmek için de Parisliler akın etmişlerdi. Sadece erkekler değil kadınlar da onu ziyarete gelmişti. Bahçede yürürken peşinden gidiyorlar, dua ederken izliyorlar, sanki saray maiyetine yeni katılmış gibi yemek yerken onu tenkit ediyorlardı. Sonunda Louis biraz rahat etmesi için ona özel bir koruma vermişti.[237] Süleyman Fransa'da şok yaratmıştı. XIV. Louis'nin huzuruna

çıkınca, sultandan getirdiği mektubun kral tarafından ancak ve ancak ayağa kalkmak suretiyle alınabileceğini söylemişti. Uzun müzakerelerin sonunda bir orta yol bulunmuş ve Süleyman'ın St. Germain'de huzura çıkması kararlaştırılmıştı. Ancak kral sonunda mektubu yerinden kalkmadan almıştı.

Süleyman hayli vakurdu. Kendisi için hazırlanan hiçbir gösterişten etkilenmemişti. Saray maiyetinden biri kendisine kralın pırlantalarının çokluğuna ve güzelliğine dikkat edip etmediğini sorunca kendi sultanının atının tören günlerinde bundan daha fazla pırlantayla süslendiğini söylemekle yetinmişti.[238]

Ragusa: Gemileri her rüzgârda yüzenler[239]

Ragusa Osmanlı topraklarından Avrupa'ya açılan ticaret yolunda önemli bir duraktı. Bursa-Edirne-Ragusa-Ancola-Floransa ticaret yolu XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "gittikçe artan bir önem" kazanmıştı.[240] Ragusa'nın ise en önemli ticari kolonileri Belgrad, Saraybosna, Yeni Pazar, Tırnova, Filibe ve Sofya'dı.[241] Osmanlı İmparatorluğu'ndan en çok ithal ettiği ürünler hayvan postu, deri, yün ve ipekti. Hersek'ten ise canlı öküz, inek, koyun ve keçi getiriyordu. Ragusa'nın ihraç ürünleri genellikle mamul ürünler, bunların başında gelen de tekstil ürünleriydi. Fermanlarda Osmanlı topraklarına kumaşlarını satmak için gelen tüccarların çok sık bahsi geçiyordu.[242] Ayrıca Osmanlı'nın Balkanlar'daki nüfusuna kumaş, silah (örneğin Toledo kılıçları) satıyordu. Egzotik ürünler de eksik olmuyordu: Harem kadınları Ragusalılara papağan ısmarlıyorlardı.[243]

Ragusa-Osmanlı ilişkilerinin çarpıcı bir yanı da Ragusa'nın her yıl Osmanlı'ya ticari konuları ve çıkarları konuşmak üzere özel delegeler göndermesiydi. Bunun yanı sıra, gemilerini kendi bayrağı altında yüzdürmesi, istediği şehirlerde büyükelçilik bulundurması, dış devletlerle antlaşmalar yapması gibi unsurlar göz önüne alındığında Ragusa'nın bağımsız bir ülke gibi hareket etme yetkisine sahip olduğu görülür.[244] Bütün bunların karşılığında Osmanlılar Adriyatik'te bir limana daha sahip olma dışında "Batı'ya açılan pencere" olarak, her şeyden önce istihbarat alanında Ragusa'nın sunduğu hizmetlerden yararlanıyorlardı.[245]

Ragusa Osmanlı topraklarında konsoloslukları olan bir şehirdi. III. Murad zamanında İskenderiye, Avlonya ve Sakız Adası'nda konsolosları bulunuyordu. Osmanlı yönetimi, Ragusalı elçilerin diğer devletlerin elçileriyle iletişim halinde bulunmalarını istemiyordu. Oysaki Ragusalı elçiler meslektaşlarıyla eşit şartlarda görev alıyorlardı. Sultan Ragusalıları coğrafi olarak ayırmış, Venediklilerin Pera'daki yerleşkesine karşı onları Haliç'in diğer tarafında Fener'de yerleştirmişti.[246] Bunun çeşitli sebepleri olabilirdi. Büyük bir ihtimalle, her şeyden önce Osmanlı Ragusa'ya verilen ayrıcalıkların elçiler tarafından sık sık dile getirilerek diğer devletlerin taleplerini artırma ihtimallerinden tedirgin oluyordu.

Diğer taraftan Ragusalılar çoğunlukta olan Ortodoks Balkan halklarından farklı olarak Katoliktiler. Ragusalılar aynı zamanda Balkanlar'ın önde gelen Katolik cemaatine sahip oldukları için İstanbul'da diğer küçük Katolik cemaatlerin de sözcülüğünü yapmakla yükümlüydüler. Bosnalı Katolikler bunların başında geliyordu. Bosnalı Fransiskenler zaman zaman İstanbul'a giden Ragusa elçilerinden kendileri için Osmanlı'ya bir arzuhal göndermelerini rica edebiliyorlardı.[247]

Ragusa, Batı Avrupa'dan Levant'a ve daha da ötesine giden yolcuların da tercih ettiği bir güzergâhın başlangıç noktasıydı. Aynı şekilde Balkanlar'ın da Adriyatik üzerinden Akdeniz'e açıldığı en önemli limandı. 1573 yılındaki antlaşmadan sonra Türk ve Hıristiyan esirlerin değiş tokuşu da buradan yapılır olmuştu.[248] Arnavut ve Uskok korsanların eline düşen Türkler otoritelere burada teslim ediliyordu. Ragusalılar fidye gelene dek evlerinde bu esirleri saklıyorlardı. Ancak bu esir değiş tokuşu Ragusa'nın başına beladan başka bir şey getirmiyordu.

Brèves Kontu François Savary, Türklerin elinde esir bulunan altı Malta Şövalyesi olduğunu haber almış ve bunları kurtarmak için kolları sıvamıştı. Veziriazamdan bunların 30 Türk esir karşılığında salınıverileceğine dair söz almıştı. 1590 Ekimi'nde veziriazam bu iş için "Dubrovnik Beyleri"ni görevlendirmişti. Bahsi geçen 30 Türk esir gelene kadar bu Malta Şövalyeleri'ni ellerinde tutmakla yükümlüydüler.[249] Eğer bunlardan biri kaçacak olursa, Ragusa her biri için 30.000 altın ödeyecekti.

V

Seyahatin üç yüzü

1

Bahtsız yolcular

Akdeniz açıklarında bir gemi. Yaklaşmakta olan korsan gemilerini görünce delirmiş gibi kesesindeki altın paraları çıkarıp teker teker yutan, akli dengesi yerinde değilmiş izlenimi veren bir Fransız seyyah. Bu manzara pekâlâ XX. yüzyılın sonunda yeniden canlanan korsan romanlarından bir sahne olabilir. Ama bu gerçek bir hikâyeydi ve XVII. yüzyılda hiç de rastlanmayacak bir durum değildi.

Lyon'lu fizikçi Jacob Spon ile botanikçi ve antikacı George Wheler'in yol arkadaşları Vaillant, başına en teatral olaylar gelen seyyahlar listesinde kesinlikle en üst sıralarda yer almalıdır. Vaillant bir keresinde korsanların eline düşmüştür. İçi altın para dolu kesesiyle birlikte salıverilmesine rağmen, bu felaket sinirlerini öyle çok bozmuştur ki, korsanlar yeniden ufukta göründüklerinde kesesindeki altınları yutuvermiştir. Bu sefer boş yere yutmuştur. Ama neyse ki doğa kendisine altınları geri vermiştir![1]

Denizden gelen tehlike

Rother, Prenses Oda'yı gelin olarak almak üzere kılık değiştirerek Konstantinopolis'e gitmeye karar verir. En uzun boylu on bir adamını yanına alarak gemiye biner; tatlı yaz günleri ve gecelerinde rüya şehrine yelken açar. Güvertede oturup arpını çalarken denizkızları dipten çıkıp gelerek gemisinin etrafında dans ederler. Bu pek tabii bir Ortaçağ romansından karedir. Doğu'ya giden gemilerin etrafında dolaşan denizkızları yerini çoktan devrin korkunç korsanlarına bırakmıştır.

Denizlerde korsanların kol gezdiği bir dönemde seyahati güvenceye almanın en güzel yolu daha önce de belirttiğimiz gibi korsanları caydıracak büyüklükte, ayrıca her türlü saldırıya hazır şekilde silahlandırılmış gemilerde seyahat etmektir. Menavino ve yol arkadaşları Cenova'dan yola çıkıp "ne rüzgârdan ne de başkalarının fikirlerinden yararlanarak" kendilerini Korsika'da bulurlar.[2] Ümitlerini aralarında büyük bir Ceneviz gemisi de olan bir filoya bağlamalarına rağmen "büyük gemi ya tesadüfen ya da gelecek kötülükleri evvelden görerek o esnada" onlardan uzaklaşır. Olanları Menavino'nun ağzından dinleyelim: "Tam o sırada engin denizde o zamanların büyük korsanı Chiamalli'ye (Kemal) ait üç düşman Türk kadırgası görüldü. Hem av yakalama arzusuyla hem de büyük bir cesaretle süratle bize yaklaştılar. İyice yaklaşınca mağrur tavırlarla yelkenleri indirmemizi söylediler. Fakat bizim bedbaht gemimizin kumandanı olan babam, şansından ziyade cesaretine güvendiğinden savaşa hazırdı. Sağlam iplerle hemen serenleri bağlattı. Türklerin elinde uzun süre köle olarak kalmaktansa sadık Hıristiyanlar arasında hızlı ölümü seçti."[3] Ateş açılınca gemidekiler kendilerini denize atarlar. Korsanlar da denize düşenleri toplarlar.

Simeon, Uruc-u Meryem Yortusu'nda hacca gideceklerin gemi tutacaklarını öğrenir, karadan gitmekten çok daha ucuza geleceği için bu yolla gitmeye karar verir. Rodos'u geçtikten sonra belalar başlar. Bir düşman/korsan gemisi görülünce hemen toplar doldurulur, tüfekler kurulur, bir telaştır kopar.[4] Herkes silaha sarılır. Bu hacı gemilerinin sık sık savaş gemileri gibi silahlandırılmak zorunda kalmaları hayat kurtarır. Kıyamet kopar. Bağırmalar, ağlamalar, her türlü korsan gemisiyle karşılaşan sıradan halkın gösterdiği klasik tepki görülür. Herkesi ambara doldurup kapıyı kapatırlar. Havasızlıktan bayılanlar olur. Ambarın üzerinde ise, bir savaş gemisinde olduğu gibi, kılıç, mızrak, yay ve okla pek çok insan koşturmaktadır. Ancak rüzgâr bizimkilerin lehinde eser ve ters rüzgârda ilerleyemeyen düşman gemisi saldırıya geçemeden orada kalakalır. Simeon'un da içinde olduğu gemilerden üçü Kıbrıs'a iltica eder, diğer biri de ağır olduğundan ve de geri kaldığından "Frenklerin eline" düşer. Gemi düşmanın takibinden kurtulunca ambardan çıkan halkla birlikte kurbanlar kesilir, şenlikler yapılır ve toplar atılır.

1432 Baharı'nda Jacques Coeur, Sainte-Marie-Sanit-Paul kalyonuyla Narbonne'dan yola çıkmış, Beyrut ve İskenderiye'ye gitmişti. Dönüşte kötü kader onu Korsika sularında yakalamış ve Calvi yakınlarında gemisi batmıştı.[5] Calvi halkı onları ele geçirmiş, mallarını ve kıyafetleri almış, hatta üzerindeki gömlekleri bile çıkarıp onları çırılçıplak ortada bırakıvermişti. Bazılarını bir mağaraya, bazılarını da zindana atmışlardı. Geminin sahibi Jean Vidal 14 ay esir kalmış ve fidyesi için 800 altın dukanın gelmesini sağlayıp kurtulmuştu.

Manuel Godinho, 1663 yılında çıktığı yolculuğunda Hürmüz çevresinde karşılaşılan zorlukları dile getirir. "Arkasından fırtına patladı. Hava karardı, gökyüzü açıldı, karada her yerde ateşler saçılıyordu. Biz bu şimşekleri yağmur işareti diye düşündük, ama bu bir fırtına işaretiymiş. Bizi gafil avladı, aniden yelkenleri sürükledi ve gemi direkleri çıplak kaldı. İçimizde bir kişi bile yoktu ki kendini kaybetmiş olmasın. Bu denizde en deneyimli olanlar yaşamlarından daha az umutluydu, çünkü onlar, oralarda kaybolan hiç kimsenin sağ dönmediğini biliyorlardı" diyerek Akdeniz'in tek tehlike noktası olmadığını gösterir.[6] Gemi İran kayalıklarına doğru sürüklenirken manzarayı şöyle özetler Portekizli: "Kadınların feryadı, çocukların ağlamaları, denizcilerin haykırışları, görevliler arasındaki şaşkınlık, fırtınanın yarattığı şiddet, dalgaların getirdiği hiddet, yıldırımların parlayışı, gecenin zifiri karanlığı, şiddetli gök gürültüsü, tekrarlanan şimşekler, denizlerin taşkınlığı, gemi donanımından çıkan ıslık ve ölüm korkusu."[7]

Tavernier, İstanbul-Trabzon arası yolun denizden de alınabileceğini, lakin pek de tavsiye edilemeyeceğini bildirirken şunları yazar: "Bu çok tehlikeli bir deniz yolculuğu ve ender olarak başvurulabilir, çünkü geçilen deniz sislerle dolu ve fırtınalara sahne oluyor; kumların renginden çok, işte bu nedenden ötürü Karadeniz adıyla anılıyor: Uğursuz ve karanlık olan her şey, yaşayan ve ölü bütün dillerin evrensel öngörüsüyle 'kara' diye adlandırılır."[8]

Sınırsız badireler ve enseye katranla yapıştırılan paracıklar

Denizden gelen tehlikenin haddi hesabı yoktur. Thévenot'un gemisi karaya oturma tehlikesiyle karşı karşıya kalır.[9] Balkanlar'da ise kâbus farklı gelişir. Canaye, kıyıya bağlanan palamarların gece Arnavutlarca kesildiğini görür. "Arnavutlar bunu geminin yakınlarındaki kayalıklarda parçalanacağı ve daha sonra da gelip bizi soyabilecekler, umuduyla yapmışlardı" der Canaye.[10] Deniz haberlerin gecikmesine sebep olur. Yolda beklenen mektuplar da türlü badireler sebebiyle gecikir. Canaye'nin ters rüzgârlar yüzünden iki ay denizde kalan mektubu gibi.[11]

Canaye'ye Ragusa'dan Osmanlı başkentine gelirken ters esen rüzgârlardan batma tehlikesi geçirirler ve iki defa dönmek zorunda kalırlar.[12] "Herkes ruhunu kadiri mutlak Tanrı'ya teslim ettikten sonra, kimi dümen yekesine baktı, kimi bir yere, kimi başka bir yere koştu ve koşulların zorlaması nedeniyle hepimiz eşsiz denizciler gibi görev yaptık" der Canaye.[13] Daha sonra bütün bunların acısını bolca yaptığı çapkınlıkla çıkaracak, "arkalarında bıraktıkları genç kızları" özlemle anacaktır.[14]

Bahtsız kahramanımız Heberer'in de içinde bulunduğu gemi Bizerte'ye demir atar atmaz geminin kaptanı "bu açgözlü barbarların yüklü rüşvetler almadan" onları serbest bırakmayacaklarını biliyordu." Yerli otoritelere her ne kadar bir miktar duka verilse, yolcuların doğma büyüme Fransız oldukları söylense de, Fransa ve Osmanlı arasındaki antlaşma hatırlatılsa da operasyon hiç de kolay olmaz. Ne de olsa bu sınır görevlileri her zaman fırsatı ganimet bilmişlerdir. Bunun dışında geçiş izinlerini temin eden yeniçeriye iki duka verilir. Paşaya gönderilmek üzere hediyeler hazırlanır: Felemenk keteni ve başka eşya. Ancak bütün bu operasyondan sonra yola çıkabilirler. Lakin Tunus Limanı'nda aynı operasyon tekrar edilecek, pamuk ellere cebe inecek, dukalar sayılmaya başlanacaktır.[15]

Kara bahtı Heberer'in yakasını denizde de bırakmaz. Gemiyi su basmaya başlayınca herkes delikleri tıkamak için canla başla çalışmaya başlar. Yükü hafifletmek için pirinç, şeker, baharat gibi ağır erzak çuvallarını "kudurmuş denize" fırlatırlar.[16] Gemiden atlayıp karaya çıkmak kurtuluşları olur. Ama bu sefer de karadaki felaket silsilesi başlayacaktır. Bir film karesi gibidir Heberer'in anlatısı. Islanmış elbiseleri çıkarıp kızgın kumlara sererler ve orada kalakalırlar. Tam uykuya daldıklarında elinde silahlarıyla Afrikalılar beliriverir. Onları üçer dörder kişilik gruplara ayırır, paralarını ve kalan

giysilerini alırlar. Heberer pantolonunu bir Fransız'a verdiğinden, gömleğinin iki ucunu bacaklarının arasında birbirine bağlar ve kendisine pantolon yapar.[17] Heberer'in gemisinden bir barça ile ayrılan şövalyeler de İskenderiye'nin yaklaşık 50 mil uzağında karaya çıkarlar. Onlar da saldırıya uğrarlar. Lakin bu kurnaz Malta Şövalyeleri paralarını ve mücevherlerini katranla enselerine topladıkları saçlarının altına yapıştırırlar. Heberer bu korkunç yolculuk sonunda Mısır'da esir düşer!

D'Arvieux 1665 Haziranı'nda Marsilya'ya vardığında burada da karantinaya maruz kalır. Zante'de Osmanlı limanlarından gelen gemi mürettebatı karantinaya alınır. Penceresiz bir odada, saman ve sert kokulu otların yakılıp tütsülendiği bir yerde geçirir karantinayı. Ama neyse ki karantina adının gerektirdiği gibi kırk gün değil, sadece beş gün sürer. Vebalı bir limandan geldiği için elindeki kâğıtlar sirke dolu kaplara batırılıp çıkarılır.[18]

Lucas ise İzmir'den Sakız Adası'na giderken iki günlük yolculukta "doksan kadının fasılasız bıdı bıdısından" uykusuz kalmıştır. Üstelik gemide ışık yakmak ve sigara içmek yasaktır. Tüm bunların yanı sıra zaten engin denizde fındıkkabuğu gibi sallanan gemiler alışık olmayan her mideyi altüst etmeye yeter. Krafft'ın başına da aynısı gelir. "Dr. Rauwolf'a öyle bir isteksizlik, istikrah ve tiksinti geldi ki, haşa huzurda, ikimiz de kustuk" der. "Bu kuvvetli deniz havasından ve geminin sallanmasından kaynaklanıyordu. O akşam her ikimiz de o kadar hastalandık ve gece o derece halsizdik ki hiçbirimiz, geceyi nasıl geçirdiğimizi bilmiyorduk. O kadar çok ve sık kustum ki içimde mercimek tanesi kadar bile yemek atığı kalmış olamazdı."[19]

Kara korsanları

Yol her zaman seyyah için tehlikelerle doludur. Bir yolcunun en büyük korkularından biri pek tabii eşkıya ve hırsızlardır. Bu dönemde dünyanın hiçbir yerinde olmayan tek şey güvencedir aslında. Londra'nın uzak semtlerindeki yol kesenler, Katalonya ve Endülüs'te –birbirinden çok farklı sebeplerle– ayyuka çıkan eşkıyalar, Balkanlar'da ve Orta Avrupa'da hayduklar, Adriyatik'te Uskoklar... Dönemin İspanyası'nda olduğu gibi

Osmanlı topraklarında da diğerlerinden daha tehlikeli olan bölgeler vardır. Söz gelimi Altın Çağ İspanyası'nın eşkıyası bol olan Granada ve büyük aileler arasındaki kan davasından kaynaklanan eşkıya gruplarıyla tümden güvensiz hale gelen Katalonya yollarının bir benzeri de Arnavutluk'tadır. Bernardo, Tiran düzlüğüne gelmeden önce uğradıkları Zheja'nın yerlilerinin "ormana indikleri, büyük bir grup halinde seyahat etmeyen yolcuları soyup öldürdükleri"ni yazar.

Blount da Orta Avrupa'nın tehlikelerinden payına düşeni alır. Macaristan sınırları içinde "küçük ve sevimli bir kent" olarak tanımladığı Valjevo'ya varırlar. Bir orman geçidine geldiklerinde akıllarına bir fikir gelir. Yollarda hırsızların bulunma ihtimali çok yüksek olduğundan seksen atlık kervanlarını ikiye bölerler. Yarısını insanlarla ve daha az değerli mallarla birlikte bir gün önce gönderirler. Planları onları haklı çıkarır. Gerçekten de geçit hırsız yuvasıdır. Çatışmada bir hırsız ve onlardan da iki kişi ölür. Çok yüksek değerde mal da elden gider. Ertesi gün onlar yola çıktığında on altı hırsızla karşılaşırlar. Arkebüz ve pistollarla korunarak grubun diğer kısmını geçitten sapasağlam geçirirler ve Belgrad'a ulaşırlar.[20] Krafft da St. Espirit'te haydutluk yapan Huguenotlar konusunda uyarılır.[21]

Balkanlar hiç de tekin olmayan güzergâhlardan oluşur. Çoğu zaman seyyahlar yollarda ellerinde silahla ilerlemek zorunda kalırlar. Arnavut katiller ve soyguncular kol gezer. Canaye "Bunlar birkaç gün önce beş kadıyı bütün maiyetiyle birlikte öldürmüşler" diye not düşer dehşet içinde[22] "Korkularımızı daha da artıran, anlamadığımız bir Slav diliyle konuşmalarıydı!" diye de ekler.[23] Anlaşılmayan bir dil her zaman birinci dereceden rahatsızlık ve korku unsurudur.

Coryate 1611 Eylülü'nde Halep'ten Isfahan'a doğru yola çıkar. Yolda ne soğuktan, ne uykusuz gecelerden, ne sineklerden, ne haşarattan, ne de toz topraktan yakınır. Yakındığı başlıca şey "kurtlar gibi sinsi sinsi dolaşan" Kürt aşiretleridir. Bunlar kervanların yollarını gözleyip yol kesmeyi beklerler. Kürtlerin ateşleri silahları bilmediğini iddia eder ve bu yüzden de onlara karşı savunma aracı olarak bunları kullanırlar.[24] Polonyalı Simeon da Kürt eşkıyadan çok çekmiştir. Palu kasabasından sonra Kuars (?) köyüne gelirler. Köy sakinleri olan Kürtler onlara yemek getirir. Ama hikâye bu tatlılıkla bitmez: "Kürtler, âdetleri veçhile, yanlarında konaklayan yolculara

ikramda bulunurlar, fakat onlar evlerinden uzaklaşınca arkalarından yetişerek, Arapların yaptıkları gibi onları soyarlar."[25]

Rålamb Haemus dağlarında benzer tehlikelerin arifesindedir. Yolları kötü olan, eşkıya dolu bu dağlardan geçer. Karşılarına eşkıyadan on kadarı çıkar ama saldırmaya cesaret edemeyip orman içlerine kaçarlar.[26] Yolculara kurt gibi saldıran eşkıyalar yüzünden "Kurt Vadisi" adında bir vadiden geçerler.[27] Rålamb kısacık bir cümleyle herkesin ortak derdini dillendirmiş olur: "O dönemde yolculuk etmek hayli sıkıntılı bir işti: Yollar çok bozuktu ve sık sık çamura saplanan arabaları çıkartmak için epey zorlanılıyordu."[28] Yollar hep dağ, su ve çamurdan geçtiği için "kötü"ydü. Eflâk'ı Erdel'den ayıran dağlardan akan sel suları yüzünden yolların üzerine keresteden köprüler yapılmıştı. Köprüler yer yer sular tarafından süpürüldüğü için, buralardan geçmek "büyük tehlikeleri göze almayı gerektirir."[29]

Tavernier, 1631 yılı başlarında İstanbul'a gelir ve tam on dört ay buradan İran'a geçmek için bir kervan bekler.[30] "Asya'da seyahatler, Avrupa'daki gibi ne her saatte ne de aynı kolaylıkta yapılıyor. Her hafta kentten kente ve eyaletten eyalete giden arabalar yok ve ülkeler Avrupa'dan çok farklı. Asya'da iklim ve toprak özellikleri ya da çalışmaktansa yoksul yaşamayı yeğleyen insanların tembelliği nedeniyle hiç işlenmemiş ve ıssız yerlere rastlanıyor."[31]

"Hilekârlıkta eşleri bulunmayan Arapların kara yollarında yaptıkları fenalık ve kurdukları tuzaklar, su üzerinde yaptıklarını kat kat geçer" diye başlar Simeon karada çektiklerini anlatmaya. Gece yürüyüşünde uyku basınca bazı yolcular hayvanlarının üzerinde uykuya dalar, bazıları da uyumamak için iner ve hayvanlarına göz kulak olurlar. Araplar bu esnada usulca yanaşır, hayvanın başından yuları çıkarır ve hayvanı kaçırırlar. Portekizli Antonio Tenreiro da Arapların ayaklarının çabukluğuna, ellerinin hafifliğine şahit olmuştur istemeden. Naklettiğine göre soyguncular "adaletin önüne getirilseler de bu işi yapmayı sürdürüyorlar; çünkü Araplar soygunculuğa bir hayli yatkınlar; bu ülkede ve bölgede sonsuz denecek kadar çoklar ve bu iş onlara çok uygun ve kârlı geliyor."[32]

Çölde geceler de gündüzler kadar tehlikelidir. Atlı eşkıyalar, yaya soyguncular... Kervanda geride kalmak, belayı davet etmek demektir. Zira

sürüden ayrılanı kurt kapar. Simeon'un deyimiyle "kumların içinden pireler gibi çıkan hırsızlar" yolcunun eşeğini ve eşyasını kapıp sırra kadem basarlar. Biraz daha fazla cüretkâr olanları mal yüklü devlere de yaklaşırlar.[33] Blount, Kahire'den geçerken mağaralarda genellikle insanları öldüren veya soyup soğana çeviren serserilerden korktuklarından, yolda bir ellerine mum, diğer ellerine pistollarını aldıklarını söyler.[34]

Yolu Mısır'a düşenlerin ise Nil kıyısına geldiklerinde gördükleri karşısında ağızları bir karış açık kalacaktır. Bu denli eline, ayağına çabuk soyguncular görmemişlerdir. Bu Araplar gördükleri en becerikli yüzücülerdir. Thévenot "Bu düzenbaz adamlar, kimse kendilerini tutmasın diye, çırılçıplak soyunduktan sonra bütün bedenlerinin yağlarlar ve kente böyle gelirler; ellerine geçen her şeyi çalarlar ve peşlerine düşüldüğünde nehre atlayıp yüzerek karşı kıyıya geçerler" diyerek gördüğü manzarayı hayretle anlatır.[35]

Sadece nehir kenarında değil, gece Nil üzerinde bir gemide konaklarken de tedbiri elden bırakmamak gerekir. Nil üzerinde giden bir gemi kiraladıklarında Simeon'u hemen fellahlara karşı uyarırlar. Gemilere binip, insanları götürdüklerini söylerler ve gemi kenarında değil de serenin altında durmasını salık verirler.

Bozuk yollar

Lewis, bu XVII. yüzyıl Fransız seyyahlarının gezi notlarının, Osmanlı İmparatorluğu'nun genel olarak yıkık köprüler ve Haçlılardan kalma virane kalelerle bir zamanların büyük şehirlerinin hâlâ üzerinde adları yazılı olan mermer kalıntılarıyla "melankolik ve monoton" bir ülke olduğu hissini hep yansıttığını öne sürer.[36] Şehrin dışına çıkmak her türlü bozuk yolla savaşmanın başlangıcıdır. Hele hele seyyahın yolculuğu Doğu'ya uzanıyorsa burada bilmediği iklimlerin beraberinde getirdiği belalar da mevcuttur. Antonio Tenreiro develerin yarı bellerine kadar battıkları çok ince ve gevşek kum tepeleri boyunca tırmanır. Öyle ki kum fırtınası çıksa tamamen gömülüp, denizdeki gibi kaybolacaktır.[37] Blount da yolculuğunu zehir eden bu kum belasını işte şöyle tasvir eder: "Çeşitli zamanlarda yolcular bu kum fırtınalarında kayboluyorlar, insanlar ve hayvanlar ancak

yıllar sonra başka bir rüzgâr sayesinde bulunabiliyorlardı. Tek çaremiz develerimizin arka taraflarını rüzgâra doğru çevirmek ve durdukları yerin onların kolaylıkla çıkabileceği bir çukur haline gelmesini sağlamak, sonra biraz ileri gidip hayvanları bir daha durdurmak ve yine etrafımızın kumla sarılmasını beklemekti."[38]

Şiraz'da ise Tenreiro'yu tehlikeli ve uçurumlu yollar beklemektedir. Portekizli seyyahların çilesi Anadolu'ya uzanan topraklarda başka bir şekil alır. Diyarbakır'dan Dumbuli'ye gelirler, oradan yola çıkarlar. Buldukları yollar çok daha zorlu ve bataklıktır; bunlar pek çok yerde (eskiden gevşek toprak olduğundan) çamur içindedir, hayvanlar içine batar, yükleriyle birlikte devrilir. "Bu bize bitmek tükenmek bilmeyen zorluklar çıkardı" der seyyah, üstelik bu birden fazla defa cereyan eder.[39]

Bataklıklar her yolun olmazsa olmazıdır. Tavernier, Sapanca'dan sonra girdiği yolda bataklıklar arasında, tahta köprüler üzerinde ve şoselerde bütün gün yürüdüğünü söyler.[40] Bataklıklar Portekizli seyyahlarımızı neredeyse gittikleri her yerde takip eder. Urfa yakınlarında da bu belaya yakalanırlar. Yüksek, çok çamurlu bir yer olduğundan yağmur yağdığında hayvanlar batar, geçmek mümkün olmaz. Bu çok sık meydana geldiği için tacirler ve kervanlar buna pratik, ancak yolculuğu hayli uzatan bir çözüm üretirler: Yolculuğa ara verip, bir veya iki hafta mağaralarda beklemek zorunda kalırlar.[41]

Krafft'ın kafilesinde yükü atlar çeker. Montélimar'da dinlenmiş posta arabaları sağlayamayınca iş atların başına kalır. Uzun yol tepmiş, yorgun ve yola çıkacak vaziyette olmamalarına rağmen başka çare kalmamıştır. Atlara şarap ve ekmek yedirerek çaresiz yollarına devam ederler.[42] Atlara iyi bakmak gerekir. Canaye ve yol arkadaşları da yolda cimri arabacılar yüzünden yorgunluktan ölecek hale gelen atlarının yükünü hafifletmek için "en berbat ve kötü geçitlerde, çamur içinde ve yokuşlarda" yürümek zorunda kalırlar.[43] Seidel'in iki yoldaşı Niş'e vardıklarında atlarıyla suya girer, fakat çevreyi tanımadıkları için derin bir çukura düşerler. Atlar yüzerek karaya çıkarlar, arkadaşları ise kurtulamazlar.[44]

Bitler, pireler ve diğerleri

Seyyahların en büyük dertlerinden biri de bu kervansaraylarda bulunan ufak, ama korkunç haşere ile boğuşmak zorunda kalmaktır. D'Arvieux, Eden adlı bir köyde pirelerden kaçmak için açık havada uyumak zoruna kalmıştır. Fransızların en müşkülpesendi olan elçi Nointel ise kaldığı kervansaraylarda hayvan nüfusundan "insan aşçısını ararken bir deveyle çarpışıyor, hizmetçisini ararken katırla yüz yüze geliyor" diyerek şikâyet eder.[45] Tabii ki bunlar masum rahatsızlık öğeleridir. Üzerinde çatı olmayan yolcu daha vahşi saldırılara maruz kalacaktır. Kana susamış aslan ve kaplanların korkusu içinde seyyahlar ovanın orta yerinde uyurlar. Çöl, Bedevilerin olduğu kadar vahşi hayvanların da yuvasıdır.

Sıcak, rahat bir yatak, yolcunun ancak evine döndüğünde kavuşabileceği bir hayaldir. Yol boyunca seyyah kafasını sokabileceği bir yer bulduğuna şükretmelidir. Doğu'da Batı'yı özler her yolcu. Masanın olmadığı, şarabın zor bulunduğu topraklarda kendini evden iyice uzakta hisseder. Canaye "Hıristiyan evinden çok bir Türk kervansarayına benzeyen" bir handa kalır yol arkadaşlarıyla. Burada çok rahatsız olduklarından her gün Saporto'ya giderek "tıpkı başka hiçbir eğlenceleri olmayan Ragusalılar gibi kenti gezerler."[46] Korfu'ya 30 mil uzaktaki Marlera'da "Hıristiyan usulü masalar ve yataklar" bulduklarında sevinçten uçarlar. "Bu durum bizim açımızdan olağandışıydı. Çünkü uzun süredir Türkler gibi uyuma ve yeme alışkanlıkları edinmiştik" derken Osmanlı topraklarında uzun yollar gidecek olan yolcunun daha yolun en başında hiç alışık olmadığı yatma, yeme, oturma ve hareket etme şekline alışmak zorunda kaldığını gösterir.[47]

Kervansarayların, hanların varlığı çoğu zaman lükse girer. Ne de olsa dağlar, çöller, uçsuz bucaksız ovalar geçerken bir çatı altında konaklamak şans işidir. Yol boyunca kervansarayların olmadığı yerlerde, korunaklı bir şehirden uzak yerde de olsa, açık havada çadırlarda kamp kurmaktan başka çare kalmayabilir. Deve tezeğinden yapılan ateşte yemekler pişirilir, pis sularla temizlenilir.[48] Yolcular yerde yatar, altlarına yatak yerine bir halı, ya da yanlarında ne varsa sererler. Hayvanın semerini de yastık yaparak uyurlar. "Hayvanların yemlerini yerken çıkardıkları hışırtı sesleri sahiplerinin doğal yoldan uykuya dalmalarını sağlar."[49]

Çölde susuz kalmak ölümlerden ölüm beğenmektir. Portekizli Manuel Godinho çölün ortasında bir damla su bulamayınca yaratıcılığına başvurur:

Ağzına dilini ıslak tutması için mermiler yerleştirir, ama bu önlem de bir işe yaramaz. Kurşun rutubetini yitirmiş gibidir. Diğer Portekizli ise o kadar susamıştır ki balgam çıkarırken kan tükürür.[50] Ama susuzluk çöle mahsus bir dert değildir. Yolcu daha yola çıkmadan tedbirini almalıdır. Mısır'dan hareket etmeden önce Simeon'a yanına şeker, limon ve sirke almasını tavsiye ederler. Yolda su bulunmaz, bulunsa da çok acı ve kokmuş olduğundan ancak şeker ve limon karıştırılarak içilebilir.[51] Canaye, Korfu'da hastalık kapma kuşkusundan adadan içecek hiçbir şey –su bile– alamaz ve dolayısıyla dört aydır fıçılarda saklanan İstanbul suyundan içerler.[52]

Manuel Godinho'nun yolda bulup yanına aldığı çıkında kötü pişirildiği için hamur kokan peksimetler, biraz peynir ve soğan, su tulumları vardır.[53] Sancho Panza'nın çıkınından da peynir, soğan ve ekmek çıkmaz mı?

Maceraperest bir ruhun bedeli

"Tüccarlara has bir alışkanlıkla mallarımızla birlikte neşeyle yol alarak birkaç gün içinde Venedik hudutlarına varmayı arzuluyorduk. Lakin öte yandan, başkalarıyla alakalı işlerdeki planlarımızı her zaman kıskanan düşman kader, tabii ki başka bir plan hazırlayarak bizim gayemizi engelledi."[54] Menavino bir yolcunun en büyük düşmanının kaderi olduğunu işte böyle anlatır. Gerçekten de yol boyunca başına gelmedik kalmaz.

Giovan Battista, 10 Mart'ta 1682'de 11 kişilik Kalvinist Hollandalı bir tüccar grubuyla Galata'dan yola çıkmıştır. Karadeniz'de Kazak korsanların varlığından haberdar olduğunda iş işten geçmiştir. Karadeniz'in karasularında 40-50 tanesi bir araya gelip hayvan derileri altına saklanarak gemilere saldıran korsanlar kol gezmektedir.[55] "Merakını gidermek" için göze aldığı yollar ona korku dolu anlar olarak geri dönecektir.

Krafft "kuvvetli ve kaba bir Türk"ten yüzünün sol tarafına sağlam bir yumruk yer: "Gözümde şimşekler çaktı, gözümün önünde on dört gündür yaşadığım hatıralar canlandı" diyerek dramatize eder durumu. Adam onu yere fırlatır, bozdoğan ve topuz ile işi bitirmek istiyordur.[56] Ama sonuçta

kahramanlarımız sapasağlam dönerler. Çünkü –pikaresk romanlarda olduğu gibi– bütün bu maceraları anlatabilmek için yaşamaları gerekir.

Yolcu Doğu'ya giderken yerli halkla paylaştığı kamusal alanda serinkanlılığını korumak zorundadır. Her zaman karşısına kendisini kışkırtacak bir yerli çıkacaktır ne de olsa. Günlük hayata dair dinler ve milletler arasındaki farklar alay konusu edilince gerilim kaçınılmaz olur. Bu da yolun düsturudur. Canaye karşılaştığı Türklerin bu duruma örnek provokatif davranışlarına maruz kalır. Bir Türk, Canaye'nin grubundan bir askerin uzun çoraplarını ve yırtmaçlı poturunu görünce gülmeye başlar ve bu yırtmaçlı poturlarıyla bir Türk'ü öldürmeye yetecek cesareti olup olmadığını sorar.[57] Asker "evet" yanıtını verince, onu uzak bir yere götürür ve "bu aptal ve sarhoş Türk"ü öldürür. Canaye "İstanbul'dakilerin her gün zavallı gâvurlarla alay edişlerinin aynısını burada biz yapmış olsaydık, elbette seyahatimiz daha güvenli ve daha az eziyetli olacaktı" yorumunda bulunur. Bu çok uç bir örnektir. Çünkü İslam topraklarına doğru yola çıkanlar genelde tedbiri elden bırakmaz ve bu derece cüretkâr davranışlarda bulunmazlar.

İran topraklarının bittiği yerde Safevi memurlar Şah'ın kanunlarını çok sıkı bir şekilde uygularlar. Ülkeye giren tüccarlara yumuşak muamele edilmesine rağmen, Hindistan'a gidenler çok sıkı bir sorguya çekilir ve araştırmaya tabi tutulur.[58] Esirler ve atlar dışarı çıkarılmaz. Sınır dışına altın ve gümüş çıkarmak ise ölümle cezalandırılır. Hatta bazı seyyahlar çırılçıplak soyulurlar. Coryate'in "gizli köşeleri" bile aranır![59]

1523 yılında Hindistan Genel Valisi Duarte de Menezes'in Şah İsmail'e gönderdiği elçilik heyetinde bulunan Antonio Tenreiro, Hürmüz'den yola çıkar. Diyarbakır'da beklenmedik bir şey olur. "O gece beni ayaklarımdan prangaya vurup zincirlediler; özür dilediler ve çok üzgün olduklarını belirttiler; bunu beylerbeyinin emriyle yaptıklarını söylediler. Öylece birkaç gün geçirdim orada."[60] Safed'de de kader aynı oyunu oynar. Burada bir İspanyol Yahudisi'nin evinde uyurlar. Onunla konuştuğunu ve birbirleriyle iyi anlaştıklarını gören Türkler onu zincire vururlar.[61]

Yolcunun sıcak ve güvenli evinden çıkarken içinde büyümeye başlayan korku yetmiyormuş gibi bir de hiç bilmediği topraklarda, hiç görmediği

âdetlerin verdiği tedirginlik buna eklenir. Henry Blount "Türkiye'nin büyük bir bölümünde, özellikle Slovenya, Bosna, Macaristan, Makedonya ve Trakya'da, bütün halka açık yerlere insanları korkutmak amacıyla demir kazıklar" yerleştirildiğini yazar.[62] Bu korku silsilesinin sadece başlangıcıdır. Çünkü Arapların yaşadıkları topraklarda gördükleri ona bunları unutturacaktır.

Blount, Reşit ile İskenderiye arasında soygun yapan üç Arap'ın infazına şahit olur. "Arap haydutlar toprağın üzerine çıplak ve yüzüstü olarak yatırılmışlardı. Elleri ve ayakları açılarak kazıklara bağlanmıştı. Sonra, cellat geldi ve kendi kısa kargılarının uçlarını haydutların anüslerine soktu, kargı yavaşça başlarından ve omuzlarından çıkıncaya kadar batırdı." Haydutların ikisi hemen ölür, diğeri biraz daha yaşar. Ancak etrafındakiler adamın beynini oyarlar. Sonra üç Arap dik bir şekilde yola çakılan kazıklara bağlanır ve öylece bırakılır.[63]

Tanrı aşkıyla dolu kalbin cezasını çeken ayaklar

Polonyalı Simeon ve beraberindekiler, Üsküp yakınlarında Yenipazar'da bir uçurumun ortasından geçerler. Geçtikleri dağlardan biri o kadar yüksek ve sisle kaplıdır ki, gök ve güneş görünmez. Ağustos ayının ortasında bulundukları halde sis ve soğuk rüzgârdan dolayı donarlar ve hayvanlarından inmek zorunda kalırlar. Aralarından pek çok kişi hastalanır. Dertleri bununla da bitmez, yolları büyük bir "korku ve dehşet içinde" kat etmek zorunda kalırlar, çünkü bölük halinde ortalarda dolaşan haramiler, köy ve kasabaları yakar ve bazı köyleri de haraca bağlarlar.[64]

Kilis'te (Hırvatistan'daki Klis) de eşkıya korkusu yaşarlar. "Yolculuk o kadar müşküldü ki beş altı yüz kişilik kafileler bile bu yolculuğa cesaret edemezlerdi."[65] Yine Kilis yakınlarında sivri bir dağa tırmanırlar. Tamamen kayalık ve taşlık olan bu dağın üzerinde ayak basacak yer bile yoktur. Odundan basamaklar vardır ve ancak katır ile tepeye çıkmak mümkün olur.[66]

Esas kötü sürpriz onları bugün Hırvatistan sınırları içinde olan Split'te (Spalato) bekler. Split kalesine geldiklerinde askerlerle karşı karşıya

kalırlar. "Bize iltifat edeceklerini zannettik; fakat onlar, bizi, Nezaret denilen bir hana götürüp oraya tıktılar" der Simeon. Üstelik kapıları kilitleyerek uzaklaşırlar. Dillerini bilmedikleri için iletişim de kuramazlar, akşama kadar ağlarlar. Akşam tıkıldıkları bu mekânda yalnız olmadıklarını anlarlar. Zira pencereden dışarı bakınca İstanbul, Ankara, Culfa ve pek çok başka yerden gelen Hıristiyan ve Müslüman tüccarlar görürler ve neden kapatıldıklarını sorarlar. Burada "nizamın böyle olduğunu, padişah bile gelse nezaret altında kalmaya mecbur tutulacağını" öğrenirler.[67]

Ertesi gün bir gardiyan gelir, ancak dil bilmedikleri için yine anlaşamazlar. İşaretlerle konuşarak anlaşmaya çalışırlar. İstedikleri yiyecek ve içecek pencereden verilir, parasını dışarı atarlar. Simeon burada çektiği acılardan feyz alarak bir şiir kaleme alır. Son satırlarına yaklaşınca işin iç yüzü anlaşılır. "Bu merhametsiz insanlar bizi kırk gün mevkuf tuttular." Bu mısra durumun bir karantina olduğunu gün ışığına çıkarır.

Her hafta gelip postallarını ve kumaşlarını yoklar ve akşama kadar da ipte asılı bırakılar. Simeon burada nezarette kalma süresinin muhtelif olduğunu öğrenir. Edindiği bilgiye göre yanlarında balmumu, deri, sahtiyan gibi tüysüz eşya bulunanlar 25; kebe, sof ve tüylü eşyası olanlar 40, hiçbir eşyası bulunmayan ise 20 gün bekletilmektedir. Simeon'la birlikte gelen Vardapet'in yanında birkaç top hediyelik sof bulunması büsbütün kötü talihin eseridir, bu da 40 gün orada tıkılı kalmak zorunda oldukları anlamına gelir.[68]

Bitki örtüsü farklı, hayvan türleri farklı iklimlerde fersahlar kat etmek her maceraperestin alnının akıyla çıkabileceği bir iş değil. Portekizli seyyahımız Manuel Godinho'nun Cascais'ten Portekiz topraklarına girince kalemine sarılıp kaydettiği şu satırlar ne güzel anlatır her şeyi: "Tanrı beni, denizde ve karada çok tuhaf yollarından geçtiğim, insanlarından ve hayvanlarından kaynaklanan tehlikeleri göğüslediğim birçok barbar ülkesinden sağ salim bu krallığa getirdi."[69]

2

Kılık değiştirenler

Theatrum vitae, theatrum mundi

Şarlken'in kronik yazarı Sandoval, bize XVI. yüzyılda Fransa'nın Hıristiyanlık âlemindeki imajına dair sıradışı ve önemli bir ayrıntı sunar. I. François, 1525 Pavia yenilgisinden sonra bir gece hapsedildiği Madrid şatosunda, yattığı odada bulunan şömineden aldığı kömürlerle boyanır, uşağının kıyafetlerini alıp zenci kılığına girerek kaçmaya çalışır.[70] Hayli alaycı ve grotesk bir portre sunan bu anlatının ne denli doğru olduğunu bilemesek de devrin Akdeniz'ine dair pek çok gerçeği su yüzüne çıkardığından emin olabiliriz. Öncelikle bu küçük bölüm, kılık değiştirmenin tiyatronun bir ihtiyaç halini aldığı Napoli sokaklarından, bir halk eğlencesinden ya da dini bir gösteriden çıkmış manzara olmaktan ziyade, hayatın ve hayatta kalma gerçeğinin en kayda değer parçası olduğunu gösterir. Gerçekten de Akdeniz devasa bir sahne olmuştur ve Shakespeare'in kahramanına söylettiği gibi dünya bir sahneye, kadın ve erkekler de oyunculara dönüşmüştür. Bu yeni dünyada maske her zaman en geçerli kurtarıcıdır. Yeniçeri kılığına girmiş Hıristiyanlar, İtalyan balıkçı kılığına giren Türk köylüleri, tüccar kılığına giren muhbirler, papaz kılığına girenler ve daha niceleri Akdeniz'i gerçek bir tiyatro sahnesine dönüştürürler.

Sandoval'ın bu çarpıcı anlatısının bize sunduğu ikinci ve en önemli veri de Fransız karşıtı grupların Fransız kralını karikatürize etmek için hiçbir fırsatı kaçırmamalarıdır. Fransız-Osmanlı ittifakının, bu karikatürizasyonun

geliştirilmesi ve Fransa için "Hıristiyanlık âleminin haini" imajının yaratılmasında Fransa'nın düşmanlarının eline koz verdiğini iddia etmek hiç de mübalağalı olmaz.

Yeniçağ'da, öncesinde olduğu ve sonrasında da olacağı gibi, o ya da bu sebeple kılık değiştirmek, pek çok yasak kapıdan geçip, yasak noktaya ulaşmak için benzersiz bir yöntemdi. Özellikle yasakların büyük bir kısmının din tarafından belirlendiği İslam topraklarında "başka insanların maskeleriyle" dolaşmak pek çok sorunu kısa yoldan çözüyordu. Başarılı olduğu takdirde tabii. Ancak, elimizdeki örneklerin çoğunda göreceğimiz gibi, yabancıları cezalandırma hiç de azımsanmayacak ölçüde şiddetli olabildiği ve içerdiği "ibret-i âlem"in Avrupa'da kulaktan kulağa yayılarak çoğu zaman karanlık bir efsane boyutuna ulaştığı bu dönemde buna cesaret edebilen insanların ortak hedefi Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde dikkat çekmeden rahatça hareket edebilmekti. Yani, "Roma'da Romalılar gibi davran" atasözü uyarınca "yabancı"ya hiç de sempatik bakmayan bir halkın arasında "öteki" olmadan dolaşma özgürlüğüdür söz konusu olan.

Türk kılığına girmenin verdiği rahatlık

Bu dönemde Osmanlı toprakları farklı sebeplerle pek çok yabancının gezi rotası içinde yer almıştır: Kudüs'e hac yolculuğu, ticaret, İstanbul ve Levant şehirlerine diplomatik yolculuklar, ajanlar, din adamı olarak atanan şahısların görev mekânına ulaşmak için kat ettiği yol, seyahat için seyahat vs. Daha başka sayısız sebeple yola düşen yabancı, karadan ya da denizden yaptığı bu macera dolu yolculukta "yerli halk" maskesiyle nispi bir dolaşma özgürlüğü yaratmıştır kendisine. Unutmadan geçmememiz gereken nokta, Avrupa kaynaklarında "Türk kıyafeti" olarak geçen tanımın aslında çoğu zaman "Müslüman kıyafeti" ya da en azından Doğu stili kıyafetlere karşılık geldiğidir. Bu dönemde "Türk" ve "Müslüman" kelimelerinin eşanlamlı olarak kullanıldığını hatırlamamızda fayda var.

En erken örneklerden biri XV. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'na yolu düşen Burgonyalı Bertrandon de la Broquière'dir. 1433 yılında dönüş yolunda, yani Filistin, Suriye, Osmanlı toprakları ve Balkanlar'dan sonra Viyana'ya geldiğinde Türk kılığındaydı ve aşikâr bir

şekilde Türk işi olduğu görülen silahlar taşıyordu. Üzerindeki Türk kıyafetiyle tüm bu yolu kısmen rahat almıştı. Lakin hesaplamayı belki de akıl edemediği bir şey vardı: Bu kıyafetlerin Avusturya topraklarında hiç de sempatik karşılanmayacağı. Dolayısıyla Viyana'daki hancıların onun kâfir olduğunu zannettiklerini ve onlara Hıristiyan olduğunu ispatlayana kadar konaklamasına izin vermediklerini söyler.[71]

Broquière şanslıydı. Lakin Şarlken, I. Ferdinand ve II. Maximilian'ın hükümdarlıkları sırasında saray divanı ve saray meclis başkanlığı yapan Siegmund von Herberstein o denli şanslı olmayacaktı. Herberstein Osmanlı topraklarında seyahat etmiş bir elçiydi. Farklı iddialar arasında, –Ferdinand Raisp'in iddiasına göre– kendisi Doğu kıyafetleri giydiği için, komşu köylüler onu Türk zannedip öldürmüşlerdi.[72] Sloven topraklarının Habsburg ve Osmanlı toprakları arasında sürekli sınır çatışmalarının bulunduğu hareketli bir bölge olduğunu hatırlarsak, bu iddianın doğru olabileceğine kanaat getiririz.

Bir Hıristiyan'ın başına yeterince bela alması için, sokaktaki Türk tebaaya sözle tacizde bulunması ya da onlarla laf dalaşına girmesine bile gerek yoktu. Yolda Avrupalı kıyafetler içinde gezinmek bile belaya yeterince davet çıkarmak demekti. Bu nedenle bütün Frenk tacirler sokakta Türk kıyafetleri giyiyorlardı.[73] Hatta bazıları uzun bıyıklarla kıyafetlerini destekliyorlardı. Ama özellikle Fransızlar, yere kadar inen kıyafetlerine rağmen her zaman davranışlarıyla kendilerini ele veriyorlardı.

Yolda tehlikeyi en aza indirgemenin kurallarından biri de yerli halkın gözüne batmamaya çalışmaktı. Bunun için bazen Türk kılığına girmeye bile gerek kalmazdı. Batı Avrupalı bir Hıristiyan gibi görünmemek bile çoğu zaman sorunu çözerdi. Osmanlı topraklarında seyahat eden İngiliz Fynes Moryson özellikle Türkler söz konusu olduğu zaman buna çok dikkat edilmesi gerektiğini beyan eder. Bir Hıristiyan yanında silah taşımamalı ya da Türklerin gözlerinin içine bakmamalıdır. İkincisinin cezası, iddia ettiğine göre, falakadır.[74]

Pek tabii Türk kılığına girmek diplomatların da sıkça başvurdukları bir güvenlik yöntemiydi. 1578'de Londra'dan İstanbul'a gelmek üzere yola çıkan İngiliz diplomat yanında kılavuz olarak Joseph Clemens ve bir de

uşakla Hamburg üzerinden Polonya'ya varmıştı. Bu ülkenin Osmanlı sınırında bulunan Kamaniçe şehrinden geçmek için Leh kralından izin almıştı. Kendisi, kılavuzu ve uşağı burada Türk kıyafetleri satın alıp kılık değiştirmişlerdi.[75] Bir diplomatın kılık değiştirmesi, onun için sadece daha güvenli değil, aynı zamanda daha az masraflı bir seyahat demekti. Şaşaalı maiyetleriyle Tuna boyundan gelen elçiler, daha İstanbul'a varamadan paralarının ve hediyelerinin bir kısmını yol kesip bir şeyler vererek karşılığını bekleyen tebaaya bırakmak zorunda kalıyorlardı.

Osmanlı tebaasının Batı stili kıyafetleri hayli komik bulduğu, bunu saklamaktan çekinmediği, Osmanlı şehirlerinde kendi kıyafetleriyle dolaşan Batılılara zaman zaman sözlü tacizde bulunduğu yalan değildi. Fransız seyyah, Sieur François La Boullaye-le-Gouz da Doğu'ya birkaç seyahatte bulunmuştu. Isfahan'da elçilik görevindeyken vefat etmişti. 1640'ta Midilli'deyken tuhaf bir şey ilgisini çekmişti. Kendisinin ve arkadaşlarının kısa kıyafetleri onların adalılar tarafından maymun olarak görülmelerine yol açmıştı.[76] Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan tebaasının kılık kıyafetine alışan Müslüman halk, Batı Avrupa'nın daracık külot pantolonlarını kabullenmekte zorlanıyor olmalıydı.

Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlerin Doğu topraklarının rahat ve bol kıyafetlerini tercih etmesinin sebebi, geleneksel olarak Doğu stilinin bir uzantısı olması dışında, muhtemelen dinlerin, dolayısıyla ümmetlerin birlikte var olduğu bu coğrafyada keskin farklar yaratmak istememeleriydi. Bernald Randolph, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Atina körfezi girişindeki Termia'da Rum Ortodoks tebaanın kıyafetlerini tasvir ederken ilginç bir ayrıntı sunar: "Erkeklerin kıyafetleri ise çeşitlidir" der. "Hali vakti yerinde olanlar ayak bileklerine kadar inen astarlı uzun yelek giyer, bellerine kuşak sarar. Gömlek kolu bilekte düğümlenir. Üstlerine siyah kumaştan, bol dökümlü geniş kollu lâta geçirirler. Bu kılıklarıyla Türklere benzedikleri için Hıristiyan kardeşlerine üstünlük taslarlar. Başları tıraşlıdır."[77] Gezginimiz hâkim gücün kılığını kabullenmenin beraberinde getirdiği psikolojik üstünlüğe dikkat çeker.

Hans Ulrich Krafft da İstanbul yolunda bir elçilik maiyetindedir. Montélimar'da on iki Gaskonyalı nişancı tepeye çıktıklarında onları Alman stili kıyafetleri yüzünden haydut zannederler. Nişancılar tüfeklerini ateşe

hazırlayıp doğrulturlar. Lanetler yağdırır ve nihayetinde kim olduklarını sormayı akıl ederler. Ancak durum anlaşılınca geçmelerine izin verirler.[78]

Krafft ile beraberindekiler, Trablusşam'dan hareket eder, Halep'e doğru yola koyulurlar. Kırktan fazla katır olan, yirmi altı kişilik bir kervandadırlar. Doğru yolu göstermek, haydutlardan korunmak ve sapasağlam Halep'e ulaşmak için ihtiyaçları olan tek şey bir rehberdir. Trablus valisi rehber olarak iyi Türkçe bilen bir Arap gönderir kendilerine, pek tabii ücreti karşılığında. Ama Krafft rehber bir yana, kendi kendini güvenceye almıştır zaten. "Başımda, memlekette oturmakta olan Hıristiyanların yapması gerektiği gibi, kırmızı ve mavi çizgileri olan bir Türk türbanı (sarık) vardı" der. "Ayrıca tamamen Türk giysileri içinde idim."[79]

Portekizli Mestre Afonso 1565-1566 yıllarında kraliyet hizmetinde bulunan bir cerrahtır. Yolculuğu sırasında önce Venedikli, sonraları da Ermeni kılığına girerek gizlenen Mestre Afonso'nun "tiyatro" oyunundan çok hoşlandığı ve hayli cesur olduğu anlaşılıyor. Ya da kendisine çok güvendiği![80] 1608'de, pek çok dil konuşabilen Antonio Jorge de önce İranlı sonra da Türk kılığına girer. Bu bize Türkçe, Arapça, Farsça gibi bu bölgelerde konuşulan dilleri bilmedikleri halde Müslüman kılığına girmeye cesaret eden insanların gerçekten de hayli korkusuz –ya da çaresiz?– olduklarını gösterir. Oynadıkları bu oyun süresince bu dilleri konuşmak zorunda kalmadan, kendilerini ele vermeden nasıl başarıyorlardı bunu? İşte buna dair şimdilik elimizde en ufak bir veri yok. Juan Baptista Morales de 1641'de Basra'dan Bağdat'a sandalla Türk kıyafetine bürünerek geçer.[81]

XVIII. yüzyıl başına kadar Kahire'de Batı kıyafetiyle dolaşmak hiç de güvenli bir hareket değildi. D'Arvieux'nün ve arkadaşlarının Türk kıyafetleri içinde dolaştığı ve sakal uzattıklarını biliyoruz.[82] Yabancıların sakal bırakmasının zaman zaman şiddetle yasaklanıp cezalandırıldığını tanıkların ifadesinden bilmemize rağmen, pek çok konuda sosyal hayatın farklı şekilde seyrettiği Mısır'da bu yasağın da delindiğini görüyoruz.

Bu dönemde sadece Doğu'ya değil, nereye olursa olsun, yolculuk demek biraz da şehir içindeki kısmi güvenliğin dışında kalan vahşeti görmek demekti. Merkezden biraz uzaklaşınca asayişin sonu gelir ve herkes kendi canını kendi kurtarırdı. Henry Blount da Osmanlı topraklarına

yolculuğunun Balkanlar ayağında nahoş vakalarla karşılaşır. Yolculuğunun ikinci gününde "Türk tarzında" giyinerek iki Türk'le birlikte kervanın bir saat önünde atla ilerler. Nehrin kenarında yemek yiyen dört tımarlı sipahiyle karşılaşırlar. Başına bakarak Hıristiyan olduğunu anlarlar.[83] Kendileri bir şekilde yabancıya uygulanan şiddetten kurtulurlar, ama daha sonra Türk stili kıyafetler giymeyi akıl edemeyip bu cezadan kurtulamayan bir Dubrovniklinin başına gelenlere şahit olurlar. Sipahiler "Kaliteli bir tacir olan ve İstanbul'a gitmek üzere Split'te [kervana] katılan Dubrovnikli"nin bulunduğu kervanı karşılarlar ve üzerinde İtalyan tarzı kıyafet bulunduğu için onu tartaklarlar. "Dubrovnikli, ortamın kendi durumunu ne kadar değiştirdiğini anlamadığından kendi durumunu müdafaa etmekte" ısrar edince olanlar olur. Sipahiler baltaları ve demir topuzlarıyla iki kaburgasını kırarlar. Zavallıyı "yarı ölü bir şekilde" geride bırakmak zorunda kalırlar. "Ya kendi olanaklarıyla dönmeye çalışacaktı, ya da hayvanlara yem olacaktı" der Blount.[84]

Mekke'de imkânsızı başarmak

Osmanlı topraklarında Türk ya da Müslüman kılığında dolaşacaklar arasında en çok riski göze alanlar ve en cesur olanlar, şüphesiz bunu Mekke'de yapanlardı; ne de olsa cezası ölümdü. Gayrimüslimlerin bu dönemde Mekke'ye değil girmesine, yaklaşmasına bile izin verilmiyordu. Müslümanlar Hıristiyanların Kutsal Topraklar'da yaptıkları hac ziyaretini izleyebilir hatta gördüğümüz gibi zaman zaman küçük çaplı sabotajlarda da bulunabilirlerdi; ancak gayrimüslimler için Mekke hayal edilemeyecek bir seyahat noktasıydı.

Büyük Cabot'ın Mekke yolculuğu yaptığı söylenir. Buna dair elimizde tek bilgi Milano Dükü'nün Londra'daki büyükelçisi Raimondo di Soncino'nun 18 Aralık 1497 tarihli mektubudur. Bu mektupta Cabot'ın daha önce Mekke'yi ziyaret etme şansı elde ettiği ve burada baharat tüccarlarıyla konuştuğu bildirilir.[85] Bunun ne derece güvenilir bir bilgi olduğu tartışma götürür. Harrisse, Cabot'ın Mekke'ye bir ziyaret gerçekleştirmesinin, ancak ve ancak kılık değiştirmesiyle mümkün olabileceğini söyler. Gerçekten de bu tek ihtimaldir. Hayli tehlikeli olan bu sergüzeşt büyük ihtimalle Cabot'ın döneminde, daha sonraki neslin döneminde olduğundan çok daha az

tehlikelidir. Ne de olsa Portekizlilerin Arap ve Hint sularına girmeleriyle hem casus, hem de müşrik olma ihtimalleri yüzünden, bu coğrafyada Portekizliler üzerinden bir yabancı düşmanlığı gelişmiştir.

Büyükelçi Raimondo di Soncino mektubunda Cabot'ın satırlarını naklederken "daha önce birkaç sefer Mekke'de bulunduğunu" belirtir. Her ne kadar kılık değiştirerek bu maceraya atılsa da bunu birden fazla sefer yapma ihtimali çok da yüksek olmasa gerek.[86] Cabot'ın Mekke'ye gittiğini söylediğini ifade eden bu mektupta, kendisi baharatın uzak ülkelerden Mekke'ye kervanlarla getirildiğini belirtir. Cabot tüccarlara bunların nerelerden getirildiğini sorduğunda tüccarlar nereden geldiklerini bilmediklerini, ama uzak ülkelerden geldiğini söylemişlerdir. Cabot ise bunların Japonya gibi uzak topraklardan geldiğini sanmıştır. Oysaki Mekke'deki tüccarlarla konuşan birisi bunların deniz yoluyla geldiğini, Mekke'ye gelen kervanların da uzak yerlerden değil, Cidde'den, yani bir iki günlük yoldan geldiğini söylerdi.[87]

Tüccarlık sultanlık!

Gerlach günlüğünde Kanije'deki yöneticinin hizmetkârı olan bir Ragusalının tüccar kılığına bürünüp, üzerine şüphe çekmeden başka Ragusalılarla birlikte bütün Türkiye'yi dolaşmakta olduğunu yazar.[88] Portekizli seyyah Covilhã da tüccar olarak yol alma lüksünden yararlananlardandı. Üstelik Arapça biliyordu ve daha önce Fas'a iki misyon seyahatinde bulunmuştu. Tüccar kılığında arkadaşı Afonso de Paiva'yla birlikte İskenderiye'ye ve Kahire'ye gitmişti. Sonra Mağriplilerle birlikte Tor, Suakin ve Aden'e gitmişti. Burada yolları ayrılmış; Paiva Etiyopya'ya, Covilhã ise Cananor, Kalküta, Goa, Sofala ve Ormuz'a gitmişti. Covilhã, Paiva'yla sözleştiği için Kahire'ye döndüğünde arkadaşının öldüğü haberini almıştı.[89]

Bazen ajanlar tüccar kılığında görevlerini yaparken, bazen de tüccarlar ajanlık yapabiliyordu. Fransız saflarından İmparatorluk saflarına geçerek Şarlken'in amiralliği görevini üstlenen Andrea Doria, imparatora yazdığı bir mektubunda, bazı tüccarların kendisine Doğu'da olup bitenlerle ilgili mektuplar gönderdiklerini belirtir.[90] Macar tarihçi Sándor Takáts da

tüccarların istihbarat toplamakta ne denli başarılı ve şanslı olduklarının altını çizer. Ne de olsa tüccarlar diplomasi dünyasına mensup şahısların tabi oldukları kısıtlamalara tabi değillerdi ve ticaretin kendilerine sunduğu özgürlükten yararlanıyorlardı. Takáts özellikle Osmanlı sınırlarında bunun yoğun olarak görüldüğünü ortaya koyar. Tüccarlar rahatça karargâhlara girebilmektedir. Macar tarihçi ayrıca 1565 yılında Komoran'da bulunan yaya askerlerle tacir sınıfının gemiyle Keve'ye gittiklerini, dönerken de Peşte taraflarından karaya çıkıp Türk karargâhına uğrayarak etrafı dolaştıklarını yazar. Bu esnada 40-50-60 öküz koşulu büyük topları şaşkınlık içinde seyretmiş, arabaları saymış, askerlerle sohbet etmişlerdi.

Hayat bir sahnedir!

Shakespeare *Venedik Taciri*'nde kadın kahramanlarını erkek kılığına sokup Portia'nın ağzından Nerissa'ya, "Görecekler. Ama öyle bir kılıkta olacağız ki/ Aslında bizde olmayan şeyi var sanacaklar" dedirtir.[91] Bu iki kadının karnaval ve maskelerle anılagelen Venedik'in sokaklarında dolaşmaları da hayli anlamlıdır. Bu "olmayan şeyi var" gösterme operasyonu bu dönemde her iki cins tarafından uygulanmıştır. İhtiyaç baş gösterdiğinde Osmanlı'da pratiğe dökülen bu yöntemin en meşhur örneği, Osman Gazi'nin fetih amacıyla bir grup savaşçısına kadın kıyafeti giydirerek düğün yerine gelmesidir.[92] At Meydanı'ndaki şenliklere gelen Osmanlı kadınları da çoğu zaman sultanın iznine tabi oldukları için, izin çıkmayan zamanlarda kendi yöntemlerine başvurup erkek kılığında boy göstemişlerdir![93]

Canaye, Curzolalı kadınları örnek verir. Kocaları ada dışında olan bu kadınlar kenti kahramanca savunup Türklere kenti askerle dolu olduğu ve kolay ele geçirilemeyeceği izlenimini vermek için erkek gibi giyinmişlerdir. "Sonunda Türkler geldikleri gibi gitmişler"dir.[94]

Hayat bazıları için zaman zaman değil, her zaman bir tiyatro idi. Her fırsatta, şartların gereğine göre din değiştirenler vardı. Din gereği kıyafet değiştirmek söz konusu olduğunda, uç örnekler de mevcuttu. Dönme bir Yahudi olan Righetto'nun yolda Venedikli bir devlet memuru görünce bütün Yahudilerin giymesi gereken sarı şapkasını taktığı, memur geçtikten sonra

da onu çıkarıp kolunun altına aldığı ve yerine siyah bir şapka taktığı biliniyordu.[95]

Bu uzun süreli kılık değiştirme oyuna katılmak zorunda kalanlardan biri ta İskandinav topraklarından İstanbul yoluna düşen elçi Rålamb'dı. İsveç'ten Osmanlı'ya gönderilen ilk resmi temsilci olan Rålamb'ın seyahati tam bir tiyatro oyunu havasında geçer. Tanınmadan yolculuk etmesi gerekmektedir. Ne zaman yola çıkacağı, hangi güzergâhı izleyeceği bir sır gibi saklanır. Kendisine öğrenci sıfatıyla Alman şehirlerinden geçmesi için Pomeranya hükümetinden pasaport verilir.[96] Uşakları bile sadece Prusya'ya gittiğini bilmektedir. Rålamb, Leipzig postasıyla Berlin'den Wittenberg'e gider. Bu şehirde kaldığı handa iki memleketlisiyle karşılaşır. Lakin bu iki İsveçli öğrenci onun kim olduğunu bilemez. Çünkü Rålamb siyah bir peruk takmıştır! Rålamb gerçek bir oyuncudur. Gece konakladığı yerde casus olduğundan şüphelendiği bir şahsa tüccar olduğunu kanıtlamak için dört bıçak çıkartır ve kendisine satmayı önerir.[97] Kendisini kandırmakta zorlanmadığı anlaşılır.

Keşiş kılığı

Başka bir Ortaçağ romansında, Aymon ve Büyücü Malagigi'yi anlatan farklı versiyonlarda karşımıza kara cüppenin altında hedefe ulaşan kahramanlar çıkar. Annelerini görmek isteyen dört genç, keşiş kıyafetleri içinde Pierlepont kalesine girerler.[98] XIV. ve XV. yüzyılda sevilerek okunan bu anlatılar aslında her dönemin gerçeklerinden doğmuşlardır.

Biz bir şehit anlatısındaki örneğe bakalım. Müslümanların elinde şehit mertebesine yükselenlerden biri de II. Andronikos Palaiologos zamanında Mısır'da şehit olan Aziz Genç Mihail idi. *Vita*'sı (hayat hikâyesi) Bizans devlet adamı Theodore Metechites tarafından yazılmıştı.[99] İzmir'de doğan Mihail, daha genç bir delikanlıyla yakalanmış ve Mısır'a götürülüp esir olarak satılmıştı. Sonunda din değiştirmiş, Müslüman olmuş ve Memlûk ordusuna katılmıştı. Çok başarılı bir asker olmuş, ödüllendirilmişti. Ancak dinine ihanet ettiği için vicdan azabı çekmiş ve Memlûk Sultanı'na bir Bizans delegesi gelince keşiş kılığına girip, Bizans elçileriyle birlikte ülkeden kaçmaya çalışmıştı. Şansı yaver gitmemiş, Müslümanlar tarafından

yakalanmıştı. Önce kendisini vaatlerle dönmeye ikna etmeye çalışmışlar, başarılı olamayınca da tehdit etmişlerdi. Mihail direnmiş, zindana atılmış, işkence görmüş ve sonunda da başı vurulmuştu.[100]

Her zaman başkaları din adamı kılığına girmez, bazen de din adamları kendilerini daha güvende hissettikleri kılıklara girerler. Cizvit rahipler Paez ve Montserrat'ın hikâyesi Da Quadra'nınkinden hiç geri kalır nitelikte değildir. Paez ve Montserrat Etiyopya'ya varmak üzere Muskat'tan Zeila'ya yelken açarlar. 1590 yılının Şubatı'nda Kuria Muria Adaları'ndan yola çıkmışlardır. Kılık değiştirmişlerdir.[101] Ne kılığına girdiklerini bilmesek de tahmin hakkımızı kullanıp, yabancılardan hoşlanmayan bu topraklarda tüccar yerine Müslüman kılığına girmiş olduklarını söyleyebiliriz.

Heberer, Marsilya sahillerinde her gün hacı kıyafetleri içinde "iki boylu poslu genç adamın" görüldüğünü, bu kişilerin özellikle de deniz kenarında veya liman civarında dolaştıklarını yazar. Bu adamların karaya sokulan üç kadırgayla işbirliği içinde çalıştıklarını düşünür. Tüm bunların İspanyolların Fransa'dan sahile çıkacakları bir kapı açmak için yapılan çalışmalarla ilgili olmasından şüphelenir.[102] Yıllar önce bu Kemal Reis'in de uyguladığı iddia edilen bir taktiktir. Kendisi hacı kıyafeti giyip birkaç yeniçeri ile Fayyum'a baskın düzenlemiş ve akabinde İskenderiye'yi ele geçirmiştir. Venedik balyosuna göre bu söylenti gerçekleşmemiştir.[103]

Bir şekilde sadece "başkası" olmak

Yabancı düşmanlığının hüküm sürdüğü ortamlarda yabancıdan yabancıya da fark vardır. Frenklerin de daha az veya daha çok sevilenleri mevcuttur. Söz gelimi XVI. yüzyılın sonunda Kutsal Topraklar'a hac ziyaretine giden Francisco Guerrero, Ürdün'de bir kiliseye girmeden önce tercüman adını sorduğunda, "İspanyolcaya değil de Almancaya benzesin diye" adının Alberto olduğu söyler. Oysaki Albert demek istemiştir. Mazereti durumu yeterince açıklar: "İspanyol olduğumuzun anlaşılması çok tehlikeli bir şey, çünkü bizi ajan sanabilir ve esir alabilirler." İspanyol esir Diego Galán'ın da dediği gibi Osmanlı topraklarında "ajan sanılmaktansa kaçmış bir köle olarak yakayı ele vermek yeğdir."[104]

Blount, Rodos'ta karaya çıkınca bir heykel görür ve çok hoşuna gider. Blount'un nereli olduğunu bilmeyen bir Türk bunun bir yıl önce iki İngiliz gemisi tarafından ele geçirilip katledilen Kaptan Paşa'nın heykeli olduğunu söyler. "Ülkemizden bu şekilde bahsedilmesi ve gittikleri her yerde tehdit oluşturmaları nedeniyle, sorulduğu zaman kendimi İskoçyalı olarak tanıtmak zorunda kaldım. Bu adı bilmedikleri için kurtuldum" diyerek bu zorlu tiyatro oyunundan kolayca sıyrılmış olur.[105]

Bu sınırları hayli geniş olan tiyatro dünyası gerçekten zaman zaman sürprizli sahneler çıkarır karşımıza. Tlemsenli bir grup tüccar eşkıyaları atlatabilmek için yüzlerini çamur ve küllerle sıvayıp cüzamlı kılığına girmişlerdi. Oyunları bozulmadan istedikleri yere ulaşmayı da başarmışlardır.[106]

Bu oyun bazen tehlikeli de olmaya başlayabilir. Ölüme ya da sürekli esarete bir alternatif olarak "hekimcilik" rolüne bürünmek zorunda kalan mühtediler başkalarının hayatlarıyla nasıl oynadıklarını düşünecek durumda olmazlar. Bu da genel olarak Yeniçağ'da dönmelere yakıştırılan çıkarcılık, ahlaksızlık ve düşüncesizlik gibi sıfatları kısmen doğrular niteliktedir.

Thévenot Türklerin hastalandıklarında Frenk ve Yahudi hekimlere gittiklerini iddia eder ve şöyle devam eder: "Eğer ortalıkta hiç hekim yoksa içlerinden mutlaka hekim kılığına girip pek çok insanın canı pahasına bu mesleği öğrenmeye başlayan birilerinin çıktığı dönmelere başvuruyorlar." [107] Bu da bize *Viaje de Turquía*'nın (Türkiye Seyahati) Pedro'sunun hekimlik macerasını hatırlatır. Pedro çok daha büyük bir sınav vermek zorunda kalmış ve Mihrimah Sultan'ı tedavi etmeye kalkışmıştır. Sultanın zindanındaki diğer bir İspanyol esir ise sarayın hapishanesinde hekimlik yaptığı ve tedavilerinde başarılı olduğu için salıverilir.[108] Sene 1758'dir.

Hayali bir gezgin olan Mandeville'in de kılık değiştirmeye dair anlatacağı bir şey vardır. Anlatısına göre Memlûk sultanı kendisine "Halkınız bayram günlerinde, Tanrı'ya ibadet için kiliseye gidecek yerde meyhanelere gidiyor. Orada bütün gün ve gece kalarak oburluk ediyor. Akıldan mahrum hayvanlar gibi yiyip içiyorlar, ne zaman doyduklarını bilmiyorlar. Hıristiyanlar ellerinden geldiği kadar birbirleriyle boğuşmaya, birbirlerini aldatmaya çalışıyorlar. Hem de o kadar mağrurlar ki nasıl elbise

giyeceklerini bilmiyorlar. Bazen uzun, kısa, bazen geniş, bazen kılıçlı, bazen hançerli binbir kılığa giriyorlar" der.[109] Mandeville Memlûk sultanına bütün bunları nereden bildiğini sorunca sultan da ona bütün Hıristiyan kralların saraylarının iç yüzünü, halkın durumunu öğrenmek için ülkelerine mücevher, kıymetli kumaş ve saire satan tüccarlar kılığında adamlar gönderdiğini söyler.[110]

Denizlerde maskeler

Deniz maske kullanımını gerektiren en büyük sahneydi. Korsanlık esaret, esaret de özgürlüğe doğru giden yolda her şeyi denemek demekti. Osmanlı donanmasının Augusta'ya çıkartma yaptığı 15 Temmuz 1550 tarihinde donanmadan kaçan Cenovalı Cesaro Fabiano de San Remo da hayatı pahasına bu maceraya atılan cesur yüreklilerdendi.[111] Sinan Paşa'nın kadırgasında aşçı olarak çalışan Cesaro, gemiler Sicilya'da Augusta sahiline çıkıp yağmaya başladıklarında yeniçeri kılığına girip kaçmayı başarmıştır.[112]

"Çanak çömlek patlıyordu" bazen de. Oyun bütün sahneye yayılıyordu. 1617 yılında meydana gelen bir olay, bir kılık değiştirme vakasının ne denli büyük bir boyuta taşınabileceğinin en çarpıcı örneğiydi. Osuna Dükü'nün kadırgalarındaki mürettebat sarık (*turbante*), cepken, Türk stili pantolon ve palalarla, bir karnaval havasında yola çıkmıştır. Üstelik başarı sağlar, Türk korsanları kandırırlar. Türk korsan gemileri mürettebatın Müslüman olduğunu sandığı için saldırıya geçmez, ama gemiler birbirine yaklaştıklarında Türk kılığındaki İspanyol mürettebat saldırıya geçer ve "onların kolaylıkla teslim olmasını sağlar."[113] Bu pek tabii hayli mübalağalı bir anlatıdır. Bütün mürettebatın kılık değiştirmiş olduğuna inanmamız biraz zor. Ancak bu ön saflarda görülen kalabalık bir grubun yeniçeri kılığına girmiş olması şeklinde açıklanabilir.

Türklere esir düşen İspanyol Diego de Galán da gemi mürettebatının nasıl kılık değiştirdiğine şahit olmuştur. Bir gün ançuez avlayan dört balıkçı gemisi yakalarlar. Bu gemilerden birine on iki Türk, balıkçı kılığıyla girer. Dört kadırgaya da Hıristiyanları kandırmak için "Hıristiyan sancağı" çekerler. Böylece karadan görülecek şekilde Colunas Boğazı'na kadar

ilerler, Cotron'u geçip İspanyol garnizonunun bulunduğu Calabria'ya varırlar. Bu arada içinde Türklerin olduğu balıkçı teknesi iyice karaya yaklaşınca sahil halkı onların Calabrialı balıkçılar olduğunu zanneder ve harekete geçmez. Sahile vardıklarında on iki Türk karaya çıkıp ne bulurlarsa ele geçirirler.

Malta seferi öncesinde bu sefer Türkler kılık değiştirip bilgi sağlamak üzere adaya sızmışlardı. Malta Şövalyeleri'nin Üstadıazamı La Valetta İstanbul'daki casuslarından görünmez mürekkeple –belki de limon suyuyla– yazılmış mektuplar alırken, Kanuni de adamlarını aynı görevle adaya göndermişti. İki uzman Türk, balıkçı kılığına girip uzun oltalarını mezura olarak kullanarak kale burçları ve kale duvarlarının yüksekliğini, surların kalınlığını ve hendeklerin derinliğini ölçmüşlerdi. Adanın koyları, limanları ve surlarının güvenilir haritalarını çıkarmış ve başkente dönmüşlerdi.[114]

Bazen zengin, bazen fakir

Bazen "bir başkası" olmak sosyal tabakada yer değiştirmekle de başarılabilir. Daha güçlü ya da daha zengin görünmek bir korku ve güç unsuru olarak işe yarayabilir. Schweigger, İstanbul'a doğru yola çıktığında Orta Avrupa'da gördüğü bir grup Türk'ün kıyafetlerinin güç gösterisi amacı taşıdığına inanır. "Bunlar hepsi omuzlarına vaşak, leopar ve başka yırtıcı hayvanların kürklerini atmışlardı" der. "Amaç, hem refah içinde olduklarını göstermek, hem de gerekirse bir darbeye karşı korunmak, ayrıca düşmanlarını ve onların atlarını bu kürklerle ürkütmektir. Macar yamaklar da bu çeşit giysilerle dolaşmaktadırlar, sadece başlıkları farklıdır."[115]

Zaman zaman da tam tersi bir görünüm gerektirir şartlar. Henry Blount da bunu uygulayanlardandır. Ne de olsa zenginlik genel olarak başa beladır; soyulmaya davettir. Blount durumunu ve kıyafetini sorguladıklarında, –"ki bu sık sık oluyordu" diye ekler– bulunduğu yer ve soranlara bağlı olarak farklı hikâyeler uydurur. Aslında zenginken kendi hatası olmaksızın yoksullaşmış olarak gösterir kendisini. "Bu hikâyelere göre, bütün arkadaşlarım ölmüştü ve hiçbir kazanç olanağım kalmadığından İstanbul'dan ve Kahire'den döndükten sonra servetimden kalan küçük varlıklarımı kullanmıştım."[116]

Şüphe kurtları uyanınca

Şüphe korkunç sona doğru giden yolun ilk adımıydı. Ufak farkların şüphe uyandırmaya başladığı zamanlarda oyunun da sonuna gelinmiş oluyordu. Avignon'da Yahudiler d'Arvieux'nün bazı İbranice yazıları okuyabildiğini fark edince onu şövalye kılığına girmiş bir Yahudi zannederler. Aralarında bunu yayarlar ve akşam cemaatin başı kendisini yemeğe davet eder ve ona Levi kabilesinden olup olmadığını sorar.[117]

Tavernier Tokat'tan yola çıkıp Erzurum'a giderken yolda maiyetiyle avdan dönen sadrazama rastlar. Sadrazam kervancıbaşını yanına çağırarak yolcuların kim olduklarını sorar, o da "Frenkler"in sadrazamın üzerinde nahoş bir etki yapabileceğini düşünerek onları Yahudi olarak tanıtır. Vezir de Yahudi'ye hiç benzemediklerini söylemekle yetinir.[118] Tavernier ve yanındakiler ucuz kurtulmuştur.

Diyarbakır'da kervansarayda kalan bazı Müslümanlar, Farsçayı çok iyi konuşamamasından ve üzerindeki giysilerden şüphelenerek Portekizli Antonio Tenreiro'nun tutuklanmasını isterler.[119] O da başı belaya girmeden kurtulur.

1531'in ilk haftası, Lope de Soria, Avusturya Arşidükü I. Ferdinand'a gönderdiği mektupta Viyana'dan ayrılmalarından önce, iki İtalyan'ın Macar kılığında yanlarına geldiğini ve şüphe uyandırdıkları için yakalandıklarını yazar. Hemen "herhangi bir ödül almadan" itirafta bulunmuşlar ve Luigi Gritti'nin büyük oğlu tarafından gönderildiklerini söylemişlerdi. Bir tanesi bilgili görgülü bir papazdı.[120]

Ya yakalanırsa?

İşte yolun sonu. Cesaretin işe yaramadığı nokta. Ya cüretkâr oyuncumuz yakalanacak olursa? Elimizde bu maceraperestlerin ait olmadıkları kimlik, milliyet, dine mensup kılıklarıyla ne kadar yol alabildiklerine dair bir veri yok. Aksi belirtilmediği sürece bu cüretkâr yolcularımızın –ya da esir,

kaçak, diplomat vs– sapsağlam hedeflerine ulaştıklarını varsayabiliriz. Elimizde olan az sayıdaki örneğe bakarak bu oyunun olabilecek en kötü şekilde sona ermesi halinde neler yaşanabileceği konusunda bir fikir edinebilir, ancak bir genelleme yapamayız. Örneklerimize bakalım.

26 Ağustos 1757'de La Valetta doğumlu genç bir Maltalı esir, Rum bir rahip ile kadın kılığına girerek zindandan firar eder. Rahibin sonu trajiktir: Yakalanır ve zindan kapısına asılır. Kendisini Rum addeden bu genç yakalanınca hayatta kalması için mevcut olan son çareye başvurur: Müslüman olmak.[121]

D'Arvieux döneminden başka bir örnek. Sultanın sarayına gizlice girmeyi başaran bir adam vardır. Şaraplarıyla ünlü Marmara Adası'ndan gelmektedir. Bu adanın nüfusunun dörtte üçünün "sağlam içici" olduğu söylenir. 1672'de bu kaçakçı suçüstü yakalanmıştır. Omzunda asılı olan küçük bir şarap haznesinden saraydaki müşterilerine sokak satıcısı kılığında bu yasak içkiyi satmaktadır.[122] Adamın sık sık gelip gitmesi doğal olarak şüphe uyandırmaya başlar. Durumdan şüphelenen bir hadım hazneyi açmasında ısrar eder. Suçu deşifre edilince cezasını çekmek zorunda kalır: 500 sopa! İçine sarayı ve yasak bir içkiyi alan bir "tiyatro oyunu" için hayli hafif bir cezadır bu. Belki de bu cezanın bu denli hafif olması doğrudan hadımın merhametine dayanır.

Werner'in heyeti İstanbul'dan dönerken Edirnekapı'da birçok Rum ve Türk, kaçan kölelerini geri almak için yollarını keserler. Üç köle tanınmamak için kılık değiştirip üstü açık arabada saklanmıştır, ama nafile. Arabaların üstünün açık olmasını güvence olarak görüp kuşku uyandırmayacağı sanmışlardır. Köleler yakalanır. Sonrasını bilmiyoruz.[123]

3

Korsanlar

Gemim hazinemdir; Tanrım ise özgürlüğüm;

Kanunum, gücüm ve rüzgâr; Tek vatanım denizler!

Espronceda[124]

"Denizden babam çıksa soyarım"

1605-1606'da Fransız hükümeti Cezayir ve Tunus'a bir delege göndererek korsanlık faaliyetlerine bir çözüm bulunmasını ister. Bu arada Fransız esirlerin de geri verilmesini talep ederler. Bu Fransız delegesinin başı, Korsan Ward'la Tunus'ta La Goleta'da (Halkü'l-Vaâd) görüşmüştür. Bu görüşmeye dair, belki de bir şehir efsanesi olabilecek bir anlatı kalır geriye: "Ben Fransızlara neden lütufkâr davranayım ki?" diye çıkışır Ward, "Size şöyle diyeyim, eğer denizde babamı bulsam, onu da soyar ve satardım."[125] Ward'a dair başka bir anlatı daha vardır. Türk çavuş Mustafa İngiltere'ye giderken Ward'a affedilmesi ve ülkesine dönebilmesi için bir şey yapıp yapamayacağını sorar ve o da asla İngiltere'yi görmeyeceğini, öldüğünde denize gömülmek istediğini söyler.[126]

Bu iki küçük anekdot korsanlığın doğasını ayna gibi göstermeye yeter. Braudel'in "tarih kadar eski" olduğunu söylediği korsanlığın Müslüman kanadı da bundan farklı değildir. Ritüelleri İslam'a uygun olsa da aslında Kuzey Afrika'yı üs belleyen Türk ve Mağribi korsanlar Arapların romantik bir şekilde "beyaz köpüklü deniz" olarak tabir ettikleri Akdeniz'de hiç de romantik sayılmayacak aktiviteler peşinde koştururlar. Cezayirli Türk şairlerin gaza mısraları düzmelerine, bütün bu sınır tanımayan korsanlık faaliyetlerini kutsal bir savaşın parçası olarak gösterip meşru kılmaya çalışmalarına rağmen, durum pratikte bir hayatta kalma savaşından başka bir şey değildir. Cezayir'in başını çektiği Kuzey Afrika sahil şehirlerinin ve buralardan saldırıya geçen korsanların, Osmanlı Devleti ile ahitnamesi olmayan Hıristiyan gemilerinin kâbusu haline gelmesini Cervantes *La Galatea*'da kahramanlarını La Goleta'nın "yeni yıkılmış duvarları" yakınından gemi içinde geçirirken ne de güzel dile getirir![127] *Don Quijote*'nin ilk bölümünde de bundan bahsetmiştir zaten. "Gemide gidenler az ürkmüyorlardı hani, eğer rüzgâr biraz daha azacak olursa, düşman toprağına çıkmak zorunda kalmaktan korkuyorlardı" derken hücrelere işleyen korkuyu edebi olarak sunar.[128]

Pek tabii korsanlık sadece Müslümanların elinde değildi. XVI. yüzyılda Mağribi korsanlarının zirveye yerleştiği döneme kadar Venedikliler, Pisalılar, Cenovalılar, Provence'lılar, Katalanlar, Valencialılar, Mayorkalılar ve diğer pek çok şehir ve adaya ait Hıristiyan halkı denizlerde cirit atmıştır.[129] Her ne kadar Hıristiyan korsanlar konumuz dahilinde olmasa da, verilmesi gereken bir örneği atlamayalım. İbizalıların korsanlar arasında en tehlikelisi olduğunu, çünkü annelerin küçük bebeklerini Mağribi nefretiyle büyüttüklerini unutmayalım. Abartılı anlatılara göre, daha memeden yeni kesilen bebeklerin ellerine bıçak verilir ve onlara "haydi, git Mağribileri öldür" denir. İspanya Kralı III. Carlos'a yazdığı 11 Ekim 1765 tarihli mektubunda bunu bildiren Bartolomé Tur sözlerine şöyle devam eder: "Şüphesiz bu konudan uzak söz Majesteleri'ne bir nevi masal gibi gelebilir, ama bu gerçeğin ta kendisinden başka bir şey değildir. Bu şekilde İbizalılar güçlü savaşçılar olarak, Mağribi kovalamak üzere büyürler."[130]

Mağribilerin korsanlık faaliyeti, sadece şehirlerarası ticarete sekte vurmakla kalmaz, aynı zamanda korsanlardan kurtulmak üzere denize silahlı asker çıkaracak Mayorkalılar, İbizalılar ve Katalanlar için de büyük bir engel yaratır. Ama engeller aşılmak içindir. Jacques Heers'nin değindiği gibi, Henri Pirenne'nin 1930'larda gündeme getirdiği, Müslümanların fetihlerinin Doğu ve Batı arasındaki bağları kestiği, Akdeniz'deki ticareti yüzyıllarca sekteye uğrattığı iddiasını artık kimse desteklemiyor.[131] Cenovalı ve Pisalı İtalyanlar, Provence'lılar, Katalanlar Kuzey Afrika limanlarından tahıl, deri, yün ve altın getiriyorlardı. Sudan'dan ziyade, daha da içeriden, Senegal Nehri'nin üzerindeki vadilerden gelen altın, Arap tüccarlarca kervanlarla Mağrip limanlarına taşınıyordu. Bona, Merselkebir, Tunus gibi sahillerden çıkan mercan, düğme ya da tespih olarak başta Beyrut olmak üzere Levant limanlarından Çin'e doğru uzun bir yolculuğa çıkıyordu.[132]

1460 ve 70'lerde Becaye (Bugía) gerçek bir deniz kurdu olan bir korsanın merkeziydi: Muhammed bin Ali Mehdi. Tlemsen'de ise Katalan kökenli bir dönme vardı: Berthomeu Perpinya. Cezayir ise pek yakında bütün şehirleri geride bırakacaktı. 1472'de Cezayir'den yola çıkan bir filo Toscana sahillerine saldırmış, başka bir filo da 1475'te Fréjus'ta karaya çıkmıştı. 1503 yılında Cullera'ya çıkan Mağripliler de 30 kişiyi öldürmüşler, pek çoğunu esir almışlar, kiliseyi yakmışlar ve pek tabii bu işlemden önce

kiliselerde kullanılan kudas kapları, değerli haçları ve papazların ayin cüppelerini de heybeye atmışlardı.[133] Kiliselerin korsanların ilk durakları olması çok mantıklıydı: köy fakir olsa da burada her zaman değerli mal bulma garantisi vardı. Üstelik değerli parçalar aramak için ev ev, sokak sokak dolaşmak zorunda da kalınmıyordu: Kilise her yerleşim yerinin her yerden görünebilen, kendini gösteren binasıydı.

Mağrip'te Hollanda fabrikalarında üretilen mallar, İngiltere barutu ve silahları, Venedik camları, Fransa mumları, demir döküm eşyalar ve dökme toplar, İspanya kumaşları, yünü ve balıkları iyi bir pazar buluyordu. Böylelikle çoğu zaman Mağrip'e fidye olarak akan para Müslümanlarla ticaret yasağına rağmen bu pazarlara yine nakit olarak geri dönüyordu.[134] Ayrıca burada en büyük ihtiyaç sayılan ürünler de çok iyi bir fiyata satın alınabiliyordu: tahıl, boya, balmumu, şeker, deri, hayvan.

Cenova Dükü'ne yazılan 8 Temmuz 1454 tarihli bir mektup Floransalı bir vatandaşın Livorno'ya ait bir gemide mallarından, kitaplarından, elbiselerinden, yüzüklerinden ve paracıklarından olduğunu kaydetmişti.[135] 1457'de Liguria asıllı bir korsan Palermo'da Pisa'ya ait bir gemiyi ele geçirmiş, bu geminin taşıdığı 6000 altın duka değerindeki tereyağı, peynir ve tahılı Savona ve Cenova'da sattırmıştı.[136] Ofisleri meydanlarda ve mendireklerde olan Pisa ve Cenovalı noterler bu kayıpları kaydediyorlar, tüccar ve denizcilerin şahitlerini dinliyorlardı. Buralarda çalınan malları özelliklerini, ağırlıklarını, değerlerini ve hangi şartlarda çalındıklarını da ekleyerek kayda geçiyorlardı.[137]

Katalonya sahilleri de açgözlü korsanlardan payını fazlasıyla alıyordu. 1527 Temmuzu'nda Sant Pere Pescador köyünü yine kötü bir sürpriz bekliyordu. Besòs yakınlarında sekiz Türk *fusta'*sı belirivermişti. Levant'a yaptıkları "gezi"den dönen bu Türkler Cadaquers è Roses'de birkaç gemi ele geçirmişlerdi.

O gün de köyden 17 kişinin yanı sıra bir de *bergantin* ele geçirmişlerdi. Korsanlar büyük bir sakinlik ve korkusuzlukla üç gün boyunca kalıp fidye pazarlığı yapmış, köyün birlik ve beraberlik içinde parayı toplamasını beklemişlerdi. Bütün bu pazarlıktan sonra 1551 dukanın yanı sıra elbise de

almışlardı. İşleri bitince de fazla zaman kaybetmeden Levant sahillerine doğru yola koyulmuşlardı.[138]

Roman gibi hayatlar

1393 yılında, Haziran ayının ortasında iki Toscanalı denizin ortasında saldırıya uğramıştı. Estève Michel'in gemisinde giderlerken "Cenova tebaası ve sürgünü" olan iki Bonifacio'lunun kadırgası ve kalyonu tarafından yapılmıştı bu saldırı. Kıyafetleri, teçhizatları ve kitapları çalınmıştı.[139] Aynı yıl Estève'nin kardeşi Pierre Michel için de kötü sürprizlerle doluydu. Arles'ten ayrılmış ve bir "góndola" Hyères sularında onları gafil avlamıştı. Mutfak araç gereçlerine varana dek her şeylerini almışlar, gömleklerine dek soymuşlar ve değerli bir şey saklayıp saklamadıklarını öğrenmek için onlara uzun uzun işkence yapmışlardı. Michel kardeşlerin hepsi de korsanlardan çekmişlerdi. Diğer kardeşleri Barthélemy de Cenovalı olduğunu düşündüğü korsanlara gemisini kaptırmıştı.[140]

Romanları aratmayacak, hatta belki de bir romanda bile okura inanılmaz gelecek hayat hikâyeleri vardır denizde. Burgos alayı teğmeni José Martínez Navarro İtalya seferine katılır, yaralanır ve esir düşer. İyileşip de özgürlüğüne kavuştuktan sonra, İspanya'ya dönerken yolda diğer askerlerle birlikte bu sefer bir Tunus kalyotasının esiri olur ve Tunus'a götürülür. Bey diğer askerlerden onun üst düzey memur olduğunu anlayınca, onu sultana hediye olarak İstanbul'a gönderir. Navarro, burada yirmi yıl mühendis olarak sultanın hizmetinde çalışır. 1770'lerin başında limanın yeniden yapılandırılması işini yönetmek üzere Tunus'a döner. Hizmetine verilen Sale'li bir Mağribi'yle Oran şehrinden kaçmayı planlar. 200 fersahlık yolu başarıyla giderler, ama kaderin cilvesi olarak son 15 fersahta, uykuya daldıkları bir ara beş Cezayirli tarafından yakalanır ve Mascara Beyi'ne götürülürler. Sale'li Mağribi hayatını tehlikeye atmamak için beye İspanyol'un Oran'dan kaçtığını, onu bu yakınlarda ele geçirdiğini, ama Sale'de kaçan Hıristiyanları kabul etmedikleri için, onu beraberinde götürdüğünü söyler. Bu açıklamaya inanan bey, Sale'liye 12 peso verir, o da memleketine döner. Bu arada başkahramanımız Martínez Navarro, Mascara'da Oran'dan kaçmış bir esir sıfatıyla esaret hayatını sürdürür. Ama

bahtı ona bir kez daha kötü bir oyun oynar: Bu uzak Fas topraklarında onu 20 yıl öncesinden tanıyan bir asker çıkıp onun teğmen olduğunu söyler. Bunun üzerine bey, Cezayir Dayısı'na İspanya kralının birliklerinde çalışan bir memurunu kendisine geri gönderdiğine dair bir mektup yollar. Kahramanımız da Oran'dan kaçmış bir esir olsa da, onu bu şehirde tanıdıkları için, hayatını kurtarmak üzere Sale'linin dediklerini tekrarlar.[141]

Müslüman korsanlara dair ruhani hikâyeler de dolaşmaktaydı. 1470 yılında Manastır'a giden Cenovalı bir seyyah ilginç bir halk hikâyesini aktarıyordu. Mağriplilerin kendisine aktardığına göre, limana saldırmak ve buranın halkını ele geçirmek için gelen Hıristiyan gemileri karşısına Müslüman din adamları çıkmış ve bu saldırganların hemen o anda taşa dönüşmesini emretmişlerdi.[142] Cenovalı cesur seyyah bunu, muhtemelen her Doğu'ya giden yolcu gibi okurlarını büyülemek için uydurmuştu ya da kulağına gelen bu masala daha çok okuru inandırmak için olaya kendisi şahit olmuş gibi yapmıştı.

Bu korsan üslerinde Türkler, Araplar ve Berberiler kadar Müslümanlığa geçen Hıristiyanlar da yer alıyorlardı. Diego Haedo, burayı üs olarak kullanan korsanların bazılarının Türk, bazılarının Mağripli, ama çoğunun her türlü milletten gelen mühtediler olduğunu söyler.[143] XVII. yüzyılın başından itibaren bu sıcak sulardaki büyük çaplı ava Akdeniz halklarının yanı sıra bolca Kuzeyli katılmaya başlamıştı. Bunlar sadece yönetimde yer almakla kalmıyor, teknolojik olarak da katkı sağlıyorlardı. Söz gelimi 1617 yılının Ocak ayında *Dolphin* adlı bir İngiliz gemisi altı Mağripli geminin saldırısına uğrar. Hatta bu gemilerden üçünün kaptanı Türklerle birlik olan İngilizlerdir.[144] XVII. yüzyılın başlarında korku salan iki korsan Cezayir üslü çalışan ve Simon Danzer olarak da anılan Hollandalı Dansker (Dansiker/Danseur) ile Tunus üslü saldırılarda bulunan Ward'dı. Bu iki korsanın "kâfirlere" navigasyon sanatının inceliklerini öğrettikleri ve bu şekilde Avrupa'ya zarar verdikleri söyleniyordu.[145]

Korsanlığın başkenti Cezayir'de

Francisco Márquez Villanueva'nın da iddia ettiği gibi Cezayir ve Sevilla olmadan Cervantes Cervantes olmazdı.[146] Ekonominin atardamarları olan

bu iki şehir, denizi avuçlarının içine almışlardı. Sevilla, Guadalquivir Nehri üzerinden gelen Yenidünya'nın altın ve gümüşüyle sadece İspanya'nın değil Avrupa'nın ve Osmanlı'nın da ekonomisini etkilerken, Cezayir Akdeniz'in orta yerinde kendi çarklarını kendisi döndürüyordu. Her ikisi de bir Babil Kulesi gibi dillerin ve ırkların buluştuğu kozmopolit merkezler olmuşlardı.

Cezayir pek çok açıdan İspanya'nın tam tersi bir yerleşim yeri haline gelmişti. İspanya'da olmayan her şey vardı: serbestlik, din, dil, millet karışımı... Machiavelli'nin de üzerinde durduğu Osmanlı pragmatizmi burada işliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun da periferisinde kalması sayesinde rahat bir toplum oluşmuştu burada. 1492 yılından başlayarak düzenli olarak buraya akın halinde gelen Endülüslü Müslümanlar ve Moriskoların nüfusta ciddi bir ağırlığı olmuştu.

İspanya'dan Cezayir'e geçen Müslüman sayısı konusunda XVIII. yüzyılda Hasan bin Yusuf el-Hasikavi'ye ait bir elyazması şunları nakledecektir: Endülüslüler Barbaros'a mektup gönderip denizin öteki kıyısına geçmek istediklerini bildirmişlerdi. Barbaros da elindeki tüm bahriye kuvvetlerini seferber ederek İspanyol *mudejar*'ları (müdeccen) Cezayir'e ve beylerbeyliğe bağlı diğer yerlere getirmişti. Verdiği sayı 70.000'dir ve böylelikle 1529'dan sonra Cezayir'in esas nüfusunu Endülüslüler oluşturmuştu.[147]

1510-1517 yılları arasında Cezayir'i ziyaret eden Afrikalı Leo bize Osmanlı yerleşimi öncesinde buradaki kentsel yerleşim hakkında bilgi verir. Cezayir'in büyük, enfes ve pek kuvvetli surları, "güzel evleri" vardır. Diğer pek çok bina arasında deniz kenarında harika bir camisi bulunur.[148] Ayrıca Cezayir'de sinagoglar, kiliseler, hatta esirler için hayır kurumu olan Hıristiyan hastaneleri bile mevcuttur.[149] İdrisî'nin daha XII. yüzyılda bildirdiğine göre bu dönemde Cezayir "kazanç getiren bir nüfusu olan, yoğun nüfuslu ve müreffeh bir şehir"dir.[150] Pazarları çok faal ve kısmetlidir, zanaat gelişmiştir. Dağlar arasındaki bu şehir Berberi kabilelerinin tarımla iştigal ettiği bir yerdir. Bal, tereyağı ve tuz başta olmak üzere her türlü gıda bulunur.[151] Demografik olarak verilen rakamlar ise XVI. yüzyılda 100.000 ve üstü iken, XVII. yüzyılda 100.000'den aşağı doğru iner.[152]

Samuel Purchas Cezayir için, "Bu denizlerin girdabı, korsanlığın tahtı, ticaretin yalağı ve esaretin leş kokusu, av kuşlarının kafesi, deniz şeytanlarının mekânı, Tanrı'nın dönmelerinin mahfazası, ülkelerinin hainleri" diyerek tüm nefretini kusacaktır.[153] Cezayir'in Avrupalıların hafızasında fazlasıyla vahşi bir coğrafya olarak kazındığı bu dönemde, burada esir bulunan Diego de Haedo'nun kaleme aldığı *Topografía de Argel* (Cezayir Topoğrafyası) bu Mağrip topraklarında korsanlık müessesesinin en ince detaylarını veren, en güvenilir eserdir. Üstelik Haedo, İnebahtı Savaşı sonrasında buraya sürüklenen Cervantes'le aynı zamanda Cezayir'de bulunmuştur!

Diego de Haedo'nun aslında Doktor Sosa olabileceğini hesaba katmak gerekir.[154] Başpiskopos Diego de Haedo'nun, 1577 yılında San Pablo adlı kadırgada esir alınan Malta tarikatından Portekizli din adamı Antonio de Sosa olduğu iddia edilir. Daha sonra yapılan araştırmalar Dr. Antonio de Sosa'nın 1577-1581 yılları arasında şehirdeki esareti esnasında bir kitap yazdığını ortaya çıkarmıştır.

Haedo'nun korsanları

1612 yılında Wapping'de ele geçirilen 12 korsan asılır. Bu korsanların mahkemesi ve infaz edilmesi Londra'da büyük bir yankı uyandırmış olmalıdır. Robert Daborne'ı da John Ward'u konu olan bir tiyatro eseri yazmaya iten belki de bu manzaradır: *A Christian turn'd Turk*.[155] Peki Haedo'yu tam üç cilt halinde yayımladığı Cezayir anılarını yazmaya iten nedir?

1612'de basılan eser Mağribi korsanlığın en az bilinen noktalarına ışık tutar. Haedo bu vahşi toprakların korsanlığa dair bilgilerini paylaşmaya kullandıkları gemilerin hafif kadırgalar ve *bergantin*'ler ("onların –Müslümanların– fragata/fırkateyn dediği gemi") olduğunu belirterek başlar. Dönemin *bergantin*'i 8 ila 13 oturaklı gemidir. Hıristiyanları avlamakta kullanılacak olan bu gemiler Cezayir'de tersanede ya da limandaki adada yapılır; bu ada da küçük bir mendirekle karaya bağlıdır. Bunları yapanlar ise *común* ya da *almagacén*'lerden gelen Hıristiyanlardır, patronları da yeniçerilerdir. Haedo, bu bahsi geçen *común* ya da *almagacén* denen yerde

kalafatçılar, marangozlar ve benzeri zanaatlarla iştigal eden insanlar olduğunu söyler. "Umumi" anlamına gelen *común* ile Arapça *al-mahzan*'dan bozma (Türkçeye de *mahzen* ve *mağaza* olarak geçen kelimenin ta kendisidir bu) olup, depo görevi gören bu yerlerin Tersane-i Âmire'de bulunan esir nüfusunun kışın gemi inşa ettiği ve her türlü denizcilik malzemesini yaptığı üretim alanı olduğu anlaşılıyor.[156]

Haedo'ya göre bu gemilerin yapıldığı kereste hem çok bol, hem de çok iyi kalitedir. Özellikle meşe ve çam kullanılır. Bunları yine Hıristiyan esirler ya da Sargel dağlarından gelenler keserler. Kereste genelde deve olmak üzere yük hayvanlarıyla, zaman zaman da insanların omzunda taşınır. Bunları limana yığar ve altı fersahlık bir yol yaparlar. Yazarımızın altını çizdiği diğer bir nokta gemilerin "ne Türk, ne de Mağripli eli değmeden" hazırlanmasıdır. Şu istisnayı da atlamaz: Sadece kalafatçılar ve gemi küreği yapan Moriskolar Müslüman'dır. Haedo'nun deyişiyle eğer Türkler için çalışan bu Hıristiyanlar olmasa, bir tek gemi yapılmaz.[157]

Özellikle bir korsan gemisinin nasıl suya indirildiği ve nasıl sefere çıktığı konusunda naklettiği ayrıntılara başka bir yerde rastlamak mümkün değildir. Bugün elimizde olan yüzlerce esaret anlatısında bile yeterince incelenmeyen bu ritüel, resim gibi anlatılır. Geminin denize indirildiği gün, gemi sahibi ustabaşlarına hediyeler verir. Bütün işçilere ve gemiyi denize indirmek için kol gücü sarf etmeye gelenlere de yemek sunar. Geminin içine bir Türk ya da mühtedi girer ve geminin payandasında bir, iki, bazen de üç koyun kurban edilir, kanı akıtılır. Tam bu esnada gemiyi karadan denize iterler, koyunları de deniz atarlar, suyu kana bularlar. Diğer bir taraftan da kalenin burcundan top atışları yapılır. Bu büyük bir kutlama ve neşe kaynağıdır. Haedo, Türklerin bunu şu şekilde açıkladıklarını söyler: Gemide koyunları kesip kanlarını akıttıkları gibi, denizi de Hıristiyanların kanıyla boyayacaklardır.

Gemiler denize açılınca ritüelin ikinci kısmı başlar. Müslüman bir din adamı gemiye girer; "Hıristiyanları soyarak, onların mallarını ve zenginliklerini ele geçirerek" kendi dinlerini zenginleştirmiş, geliştirmiş olduklarına dair bir vaaz verir. Korsanların yola çıktığı günler eğer bir bayram ve kutlama gününe denk geliyorsa, çalışanlara çeşitli hediyeler verilip teşvik edilirler. Bu hediye para, ya da damask, saten ya da kadifeden

Türk stili bir elbise olabilir. Bunları gemi bayrak çekince halatlar üzerine asıp gösterirler.[158] Bu hediyeler zaman zaman 200-300 *escudo* değerinde olabilir. Pek tabii ustabaşılar bunların büyük bir kısmına el koyarlar.

Gelelim oturakları doldurarak küreklere asılacaklara. Her kürekte üç ya da dört Hıristiyan olurdu, eğer reis çalışacak Hıristiyan bulamayacak olursa tüccarlardan Hıristiyan kiralardı. Farklı tüccarlardan farklı sayılarda Hıristiyan kiralanır ve her birine yolculuk başına iki altın duka verilirdi. Yerli Mağribilere de kürek çektikleri için aynı ücreti verilirdi. Bunlara *bagarín* deniyordu. Gemideki adam sayısı doğal olarak geminin büyüklüğüyle orantılıydı. Eğer gemi sahibi bir gemiyi donatacak adama ve maddi güce sahip değilse, birkaç kişi birleşip bir gemi donatır, sefer sonunda ganimeti de aynı oranda paylaşırlardı. Bütün bunları tek tek kaydeden biri vardı, buna da "Hoca" derlerdi. İşte daha da ilginç bir bilgi: Korsanlığa çıkan yeniçeriler, yeniçeri ağasının iznini alırlardı. Bu işle geçinen leventlerin maaşları ya da ücretleri yoktu, sadece ganimetten pay alırlardı.

Yola çıkmak için seçilebilecek iki gün vardı: cuma ya da pazar. Akşam karanlığı çökmeden yola çıkılmazdı. Yola çıkmadan önce bir etap daha vardı. Yük gemisi ya da korsan gemisi, her türlü gemi denize açılmadan önce *Babazón* (Bab Azun) kapısı dışında bulunan bir türbeyi ziyaret etmek zorundaydı. Bütün korsanlar orada toplanır ve yüksek sesle "Tanrı adına" diye bağırarak dua ederlerdi. Kendileri dua etmekle yetinmez, Hıristiyanların da dua etmelerini isterlerdi.

Gemiler takip edecekleri rotaya ve varacakları yerlere göre farklı limanlarda toplanırlardı. Mayorka, Minorka İspanya ve tüm İspanya Levantı'na (Doğu sahillerine) gidecek olan gemiler Cezayir'in yirmi fersah batısında Sargel'den yola çıkardı. Batıya gidecek olanlar, –yani Korsika, Sardinya, Sicilya, Calabria, Napoli, Roma sahillerine, Toscana, Cenova'ya yola çıkacak olan gemiler– Becaye, Bona, Bizerta, Puertofarina, Calabria, Sus ya da Los Gelves'te (Djerba/Cerbe) demir alırdı.[159]

Çıkılacak yolculukta kaderin payını da ölçmek gerekirdi. Her nereye gidecek olurlarsa olsunlar, her şeyden önce kitaba başvururlardı. Bu Hafız Divanı'ndan fal bakmak gibi bir şeydi. Bir Hıristiyan gemisiyle savaşa

tutuşmadan, bir yeri yağmalamaya gitmeden, bir yerde dinlenmek için demir almadan önce hep bunu yaparlardı. Haedo'nun iddiasına göre Müslümanlar Şeytan'ın bu işlere karıştığını düşünüyorlardı, bu yüzden de kitap ve fal elzemdi. Bu kitaba Kuran-ı Kerim gibi itaat ettiklerini ve saygı duyduklarını, kitabın gösterdiğine harfi harfine uyduklarını söyler Haedo. Bahsi geçen kitap neydi acaba?

Korsanlığın genel olarak meteorolojiyle bir bağlantısı olmasa da korsanların kış aylarını çok tercih etmedikleri bilinir. Bunların yanı sıra Mayorkalılar ve İbizalılar gibi yaz kış korsanlığa çıkan Mağribi korsanlar da vardı.[160] Bütün yaz ve kış boyunca seyrüsefer ederlerdi. "Korkusuzca" doğu ve batı sularında giderler, "Hıristiyan kadırgalarıyla alay ederler"di. "Hıristiyan sahillerinde onlar şölen verirken, oynarken ve boru çalarken" onları gafil avlarlardı. "Sanki tavşan avlar gibi, birini orada birini burada öldürürler"di.[161] Bütün bu faaliyetleri bu kadırgaların "pek hazırlıklı, düzen içinde ve hafif"; diğer yanda Hıristiyan kadırgalarının ise "pek ağır, kargaşa ve telaş içinde" olması sayesinde başarıyla sona erdirirlerdi. Cezayir sahillerine "zenginleşmiş" ve "esir dolu" gemilerle dönerlerdi.

Seferlerin sene içinde dağılımlarına gelince, Haedo senede üç ya da dört, hatta bazen daha da fazla sefer yaptıklarını söyler. Özellikle de kış aylarında, ele geçirilecek gemi bulamazlar, kötü havaya ya da fırtınaya yakalanırlar. Ganimet doğrudan reisin ve gemiyi donatmaya yardım eden diğer kişilerindir. Ele geçirilen kıyafetler ise leventlere gider. Bunlar eşit bir şekilde aralarında paylaşılır.

Korsan geleneklerine göre teslim olmak istemeyen bir Hıristiyan gemisine denk gelirlerse, bu gemiye ilk giren ve onu teslim olmaya zorlayan Türk istediği Hıristiyanları esir olarak alabilir. Eğer bir yerleşim yerini yağmaladılarsa, yakaladıkları her Hıristiyan için reis ve diğer gemi ortakları leventlere 10 *escudo* verirler.[162] Eğer gemi savaşmadan teslim olursa, esirlerden pay almazlar, sadece kıyafetlerle yetinirler. Bey (Beylerbeyi) bütün esirlerin yedide biri –ki seçimi kendisi yapar–, ele geçen kıyafetler, para, her türlü ticari mal, aslında bu geminin donatıldığı "limanın beyine" aittir, yani Cezayir, Tunus ya da Trablusgarp beylerbeylerine.

Korsanların bir kaptanları, kumandanları vardır. Bunu da Cezayir, Tunus ve Trablusgarp beylerbeyi seçer. Bu kaptan korsanlığa çıktığı zaman onun istediği herkes ona eşlik etmek zorundadır, onun izni olmadan ayrılamaz ve yola çıkamazlar. Bu kaptanın payı ise on beşte birdir: Hıristiyan esirler, kıyafet, para, ticari mal üzerinden...

Ziyafet çanları çalınca

Korsanlar yeniden çıktıkları limana ayak bastıklarında ilk işleri kürekleri *almagacén*'e götürmek olurdu. O gün, daha sonra herkes ele geçirdiği Hıristiyan esirleri evine götürürdü. Bunun akabinde reisler ve leventler şölene başlarlardı: Buna *sosfia* (ziyafet) denirdi. Şarap ve *arrequín* olurdu. Haedo bunun bir çeşit *aguardiente* olduğunu söyler, ama bu arak, yani rakının kökü olmalıdır. Haedo, iddiasını biraz daha ileri seviyeye taşıyıp burada her çeşit şehvet oyunu döndüğünü belirtir. Ayrıca bu şölenlerde yolda ne kazandılarsa hepsini harcarlar. "Her şey yemek, içmek ve zafer kutlamaktan ibarettir" der.[163]

Haedo "O zaman bütün Cezayir mutlu olur" derken aslında kendi içinde dönen bir sistemin işlemeye devam ettiğini açıklamak ister gibidir. Tüccarlar, esirleri ve korsanların getirdikleri malları satın alırlar. Ayrıca dükkân sahipleri de burada denizden gelenlere kıyafet ve levazım satarlar. Cezayir'in örnek olarak gösterildiği bu korsan ekonomisindeki çarkın dişlilerinin nasıl çalıştıkça yerini bulduğu ve tıkır tıkır işlediğini birkaç sayfaya mükemmelen sığdırmıştır Haedo. Neredeyse hiçbir soruya mahal bırakmayacak kadar kapsamlıdır anlatısı.

Papazımız ayrıca 1581 yılında hangi korsanın kaç tane gemisi olduğunu tek tek kaydeder. Kaydettiği 35 gemiden bazılarını aktaralım:

1- Kral (beylerbeyi) Cafer, Macar mühtedi, 24 oturaklı bir kalyota.

2- Arnavut Mami, kaptan, Arnavut mühtedi, 22 oturaklı bir kalyota.

3- Fransız Murat, aynı kaptanın mühtedisi, 22 oturaklı bir kalyota.

4- Dali Mami (Deli Memi), Yunan mühtedi, 22 oturaklı bir kalyota.

5- Büyük Murat Reis, Arnavut mühtedi, 2 adet 24 oturaklı kalyota.

6- Feru (Faruk? Farruh?) Reis, Cenovalı mühtedi, 18 oturaklı bir kalyota.

Saydığı diğer gemi sahipleri arasındaki bu milliyet ve şehir sakinlerine ek olarak İspanyol, Türk, Yahudi, Venedikli, Korsikalı, Calabrialı, Sicilyalı, Napolililer vardır.[164] Haedo, tüm bu büyük çaplı korsanlık tasviri dışında, açık havalarda İspanya kıyılarının görüldüğü iddia edilen topraklara yapılan küçük deniz akınlarını da irdeler. Bilindiği üzere küçük *fusta*'larla sahile çıkıp malları ele geçirdikten sonra, korsanların başı gece bu ganimeti kimseciklere yakalanmadan, kontrole takılmadan kaçırır; ganimet katırlarla pazara kadar taşınır, burada nereden geldiği bilinmeden mallar satılır.[165] Cezayir'den İspanya sahillerine yapılan akınlar aynı zamanda intikam akınlarıdır. Müslümanlar kovuldukları vatan topraklarını çok iyi bildikleri için diğerlerine de rehberlik ederler. Üstelik haksız yere kovulmuş olmanın verdiği acı derinlerinde yer ettiği için bunu büyük bir keyifle yapıyor olmalıdırlar.

Küçük gemilerle mesleklerini icra eden korsanlara Haedo "*bergantin* korsanları" der. 8-13 oturaklı olan bu daha küçük gemiler Sargel'de inşa edilir, çünkü burada bu gemilerin yapımı için uygun olan her türlü kereste mevcuttur.[166] Bu işin uzmanları ise Granada, Valencia ve Aragon'dan gelen Moriskolardır. Aynı zamanda bunlar gemilerin de reisleridir, çünkü İspanya'da doğdukları için limanlarını, denizlerini ve sahillerini iyi tanırlar. Bunların en tehlikelileri Sargel Moriskolarıdır, İspanya sahillerinde "akrabaları, kardeşleri ve arkadaşları" olduğu için buraları avuçlarının içi gibi bilirler.

Bu fırkateynlerin reisleri arasında Türkler ve mühtediler de vardır. Çünkü bir levent, ya da herhangi bir denizci 150-200 duka bulsa, başkalarıyla ortak olur ve bir fırkateyn donatır.[167]

İspanya sahillerinin kurdu olan bu korsanlar kıyıya çıktıklarında fırkateyni kum altına ya da bir kuyu ya da büyük bir çukura saklarlar ve

tiyatro başlar: Hıristiyan kılığında (*en hábito cristianesco*) karaya çıkarlar, çok iyi İspanyolca bildiklerinden diğer Moriskoların olduğu yerlerde pek iyi ağırlanırlar, özellikle geceleri yolları kapatırlar, karşılaştıkları Hıristiyanları ele geçirirler, buradan da fırkateyne bindirir, yola çıkarlar.

Bu gemiler çok küçük olduklarından, küçük koylarda ve burunlarda kolayca saklanabilirler, böylece kule görevlilerini de kandırmış olurlar, hatta güpegündüz bile Hıristiyan kılığında kasabaya indikleri olur. Bu yüzden bu gemiler en tehlikelileridir, çünkü yaz kış gidip gelirler. Çok sık yola çıktıklarından ve bu işten çok para kazandıklarından reisleri kısa zamanda kalyota reisi olurlar. Bu gemilerde kürek çekenler mühtediler, Türkler ya da Mağriplilerdir. Hepsinin de yanında silahları, arkebüzleri, ok ve yayları vardır. Ayrıca *bagarino* adı verilen küçük gemiler de kiralarlar. Bu gemilerin sayısı hakkında Haedo kesin bir şey söyleyemeyeceğini belirtir. Cezayir ve Sargel'de inşa edilenlerin 20-25 tane olabileceğini söyler. Âdetleri, gelenekleri ise diğer korsanlarla aynıdır.[168]

Ya sonra?

García Navarro 1725'te Tunus'u şöyle tanımlıyordu: "Ticaretin çok gelişmiş olduğu ve her türlü millete açık bir liman. Öyle ki düşman milletlerin bile konsolosları var."[169] XVI. yüzyılın sonundan itibaren Akdeniz'deki korsan tehlikesinin giderek azaldığı doğru olsa da, bu sahil kasabaları ve gemi yolcuları için korsan kâbusunun sona erdiği anlamına gelmez. Yukarıda Navarro'nun gözleminde de söz konusu olduğu üzere, bu dönem itibarıyla saldırıya maruz kalan devletler, gemilerini korumak ve esirlerini kurtarmak için iki temel çareye başvurmuştur: Konsolosluklar kurmak ya da doğrudan savaş açmak.

14 Nisan 1717'de iki Cezayirli korsan Navarra alayına ait 120 kişiyi ele geçirir. Aralarında memurlar, askerler ve hizmetkârlar vardır ve bu zavallılar bir Fransız gemisiyle Barcelona'dan Valencia'ya geçerken kaderin kurbanı olmuşlardır.[170] 1723'te ise korsanlar 100'den fazlası asker olmak üzere 240 İspanyol ele geçirirler. Bu saldırılar 1735-36 yıllarında iyice ayyuka çıkar. "Hiçbir zaman görülmedik bir yüzsüzlükle, güpegündüz, ya

da eskiden yaptıkları gibi gecenin bir yarısı, mühtediler köylü kılığına girerek karaya çıkıyorlar" notu düşülür tarihe.[171]

Mağrip'in en batı ucunda, Fas'ta ise korsanların kendilerine seçtikleri kentler Tetuan, Tanger (Tanca) ve özellikle de Sale'dir. Bu şehirlerin ortak özelliği İspanya'dan kovulan Moriskoların toplu olarak geldikleri şehirlerden olmalarıdır. Özellikle Sale'de küçük cumhuriyetlerini oluşturmuşlardır. Atlantik sularında korsan yetiştiren bu şehrin korsanlarının operasyon sahası Kanaryalar'dan Finisterre'ye kadar uzanır.[172]

XVII. yüzyıla gelindiğinde Avrupa ülkeleri Mağrip korsanları tehlikesine bir son verme konusunda kararlıydı. Bu sebeple Mağrip'in önde gelen bölgelerine saldırmaya başlamıştı. Bunu ilk deneyen 1661 ve 1665 yıllarında Cezayir'i bombardımana tutan Fransa olmuştu.[173] Hollanda ve İngiltere de bunu Sale'de yapmışlardı. İspanya ise Oran'ı ve Merselkebir'i ancak 1732 yılında yeniden fethedecekti. Korsan saldırılarının hiçbir şekilde kesilmemesi karşısında Fransa 1763 yılında yeniden Fas'a saldıracak, ama bu operasyondan bir sonuç alamayacaktı.

Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nun deniz gücünü kuvvetlendiren, XVI. yüzyılda onun Akdeniz'in hâkimi olmasında birinci dereceden rol oynayan Fransa'nın ta kendisiydi. Babıâli'yle işbirliğinin en önemli yanı Osmanlı donanmasının Fransa limanlarında kışlaması olmuştu. Bu da kışın burada kalan gemilerin boş durmaması, İspanya ve İtalya sahillerine saldırması anlamına geliyordu. Sardinya engizitörü Alonso de Lorca 1574'te Türklerin La Goleta ve Tunus'u ele geçirmesi üzerine Fransızları Osmanlılara çeşitli şekillerde destek olmakla suçlamıştı. Engizisyon da Fransa'daki iki kalenin Cezayir'deki Bona'yla birlikte Marsilya'da yaşayan Fransızlar ve Korsikalılar tarafından yönetildiğine dair haberler geldiğini bildiriyor, bunların "Hıristiyanlık âlemine çok büyük tehlike oluşturduğunu" söylüyordu.[174] Çünkü Müslümanlara demir, halat, yelken, güherçile, sirke, barut ve diğer yasak malzemeler satıyorlardı. Fransızlar gönderdikleri istihbaratla Türklerin Tunus'u ve La Goleta'yı almasını sağlamışlardı. Bu kalelerin en önde gelen adamlarından biri olan Antón Lencho adında bir Fransız'ın Marsilya'dan Kılıç Ali Paşa'ya mektup yazdığını, Don Juan de Austria'nın donanmasının Osmanlılara saldıracak durumda olmadığını,

çünkü Milano'da bulunduğunu belirtmişlerdi. Bu önemli haberde söz konusu olan korsanlar değil, resmi donanmadır.

Diğer bir taraftan Cezayir korsanları da XVII. yüzyıldan itibaren eksen değiştirip okyanus sularına kaymışlardır. Kanarya Adaları, Azorlar başta olmak üzere şanslarını okyanus sahillerinde ve sularında denerler. Portekiz, İngiliz ve diğer kuzey halklarına ait gemileri avlamaya başlarlar. Buradan da kuzeyin soğuk sularına doğru ilerler ve korku dalgalarını yukarılara taşımaya başlarlar.

Kuzeyde de heyecanlı bir devir başlamış olur. XVII. yüzyılın ilk yarısında *Elizabeth* adlı bir İngiliz gemisi Manş Denizi girişinde üç Türk gemisine rastlar. İngilizler bu Türk korsanları kovarlar. Türkler "Muhammed'in adını anıp dert yanarak" uzaklaşırlar.[175] İngilizler de hayli neşeli bir tavırla öldürdükleri domuzları kaldırıp Türklere gösterirler ve onları "biraz domuz yemek için gemilerine davet" ederler. Taylor bundan bir mesel çıkarır: Gemi Kilise'dir, üç Türk gemisi de Dünya, Et ve Şeytan, İsa Peygamber ise çapadır.[176] Haedo da buna benzer bir korsan âdeti anlatır. Cezayirli korsanların Hıristiyan kadırgalarını ele geçirdiklerinde, onlarla dalga geçmek için "korsan töresine göre pek sık yapıldığı gibi" popolarını gösterdiklerini yazar![177]

Kuzeyden gelip güneyde avlananlar

Kuzeyin soğuk sularından gelen İngilizler de sıcak sularda avlanıyorlardı. Korsanların eline düşen İngilizler için hayat daha da zordu, çünkü sadece Müslümanlar değil, "Papacılardan" yani Katoliklerden de çekiyorlardı. John Fox bu sayısız bahtsız maceraperestten sadece biriydi. *The Three Half Moons* (Üç Yarımay) adlı İngiliz gemisinde bir gemiciydi. Gemi 1563 yılında sekiz Türk kadırgasının saldırısına uğramıştı. İngilizler kahramanca karşı koymuşlar, ama bu acı sonu değiştirmemişti. Esirler İskenderiye'ye taşınıp zindana tıkılmışlardı. Fox bu zindanda tam 14 yılını çürütmüştü.[178] Gardiyanının güvenini kazanmış ve hapishanenin berberi olarak çalışmaya başlamıştı. Yakın arkadaşı olan bir İspanyol'la bir plan hazırlamışlardı. Bu haber bütün esirler arasında dolaşmış, herkes verilecek olan emri bekler olmuştu. Beklenen haber gelince hepsi birden saldırıya geçmiş, gardiyanları

öldürmüşlerdi. Gizli bir yerde saklanan İspanyol dukaları da ele geçirilmişti. Zindan sahile yakın olduğundan operasyon daha kolay olmuştu. Şehir halkı durumu anlamadan acilen bir kadırgaya levazım yükleme imkânı da bulmuşlardı. Bu çatışma sırasında hayatını kaybeden birkaç esir dışında diğer esirler denize açılmıştı bile. Ama belki de asıl macera şimdi başlıyordu, ne de olsa Petrarca'nın da dediği gibi deniz gerçekten de en büyük canavardı. Sadece fırtınayla değil, açlıkla da boğuşmak zorunda kalmışlar, aralarından bazıları açlığa teslim olmuştu. Bu çılgın yolculuğun sonunda Kandiye'ye varmışlar, burada keşişler tarafından beslenmiş ve ölümden dönmüşlerdi. Taranto'da ise grup dağılmış, herkes kendi yoluna gitmişti. 266 kişilik hapishane firarisinden büyük bir kısmı evine sapasağlam ulaşmıştı. Bu heyecan dolu yolculuğu ise yıllar sonra Anthony Munday kaleme almıştı.[179]

Tunus korsanlarının eline düşen Davies ise dokuz yıl esir kalmıştı. Bu arada kocasına ihanet eden bir kadının çuvala konulup denize atılmasına ilk şahit olan İngilizlerden olmuştu.[180] Davies'in yaşadığı acıları kâğıda dökme sebebi ise tam hayırlı bir Hıristiyan olduğunu gösterir nitelikteydi: "Böyle bir sefaletten" kaçabildiği için Tanrı'ya olan şükranını hafızasında taze tutabilmek; diğer bir taraftan da okurlarının böyle biçare kalmadıkları, kendi ülkelerinde, kendi milletleri arasında yaşadıkları için Tanrı'ya şükretmeleri gerektiğini hatırlatmak için yazmıştı.[181]

Savunma yolları

Heberer bir İtalyan atasözü aktarır: "Deniz tıpkı balta girmemiş bir orman gibidir."[182] Bu özellikle de Mağripli ve Türk korsanların Akdeniz'de cirit attığı ve korkunun zirveye ulaştığı zamanlar için pek geçerli olsa gerek. Müslüman gemilerinden küreklere asılmak zorunda kalan Heberer tehlikelerden kaçınmak, en azından eli kulağında bir tehlikeyi denizde tespit etmek için uygulanan bir yöntemden bahseder. Maltalılardan gördüğü bu yönteme göre, geminin serenlerinden birine bir denizci bağlanır, gemi direğinin tepesine kadar onu kaldırırlar ve direğe sıkıca tuttururlar. Bir kuleden bakar gibi etrafı kolaçan eden bu denizcinin 40 millik bir alanı incelemesi mümkün olur.[183]

Heberer ufukta bir gemi görülmesi üzerine gemide yapılan hazırlıkları da bizimle paylaşır. Korsanlara karşı yapılabilecek ilk şey Tanrı'ya sığınmaktır, bu yüzden de sabah kalkar kalkmaz ilk iş sabah duası etmektir. Bunun akabinde kadırganın ön kısımlarına ve yan taraflarına paravanlar çakılır. Ön saflara şövalyeler ve yüksek rütbeliler dizilirler. Sonra askerler yerlerini alırlar, bundan sonra da Türklere karşı daha başarılı bir savunma oluşturabilmek için esirlerin de bağları çözülür. *Bonavolio* denen savaş gönüllüleri de silahlandırılır.[184] Bir yolcu gemisinin kısacık bir süre içinde nasıl savaş gemisine dönüştüğünü görmek şaşırtıcıdır.

Bazen de en güzel savunma yöntemi saldırıdır. Savunmayı beklemek zorunda kalmadan yapılan saldırı gözdağı vereceği için daha çabuk ve kesin sonuç getirebilir. Heberer geminin oturaklarına bağlı olduğu yıllarda bunu bizzat yaşamıştır. Bir keresinde Türk gemisine yaklaşıp ilk saldıran Heberer'in gemisi olur. İki gemi de birbirlerini top ateşine tutarlar. Hatta kahramanımızın gemisinden asker Türk gemisine atlayıp "karşılarına çıkanları silahlarıyla yere sermeye" başlarlar. Kendilerini azimle savunmalarına rağmen alt edilirler, hayatta kalanlar da çareyi teslim olmakta bulurlar. Lakin büyük bir karamürsel gemisi daha vardır savaş bekleyen. *Kara Kadırga* adında başka bir gemi yardımlarına gelir. Kadırgaları düşman gemisine yaklaşıp baş tarafıyla ona çarpar. Baş taraftaki gemiciler Türk gemisine atlar, o tarafa koşar ve denizciler denize düşerler: Hepsi boğulurlar. Sonunda sayıca az olduklarını gören Türkler ve Araplar teslim olurlar. Bu sefer de yağma başlar. Esir alınan Türkler ve ganimet kayıklarla gemiye nakledilmeye başlanır. Bu gemileri izleyen İskenderiye'deki sahil koruma gemilerinin baskınına uğramaktan korkarlar ve korktukları başlarına gelir.[185]

Korsan saldırılarında saldırılan tarafın önce ciddi bir savunma seti oluşturduğu görülüyor. Hacıların ve diğer seyyahların büyük bir kısmının yolda korsanlar tarafından saldırıya uğradığını, ancak bu gemilerde her türlü tehlikeye karşı tedbir alındığı için çoğu zaman savaşlardan galip çıktıklarını öğreniyoruz.

Silahsız ve tedbirsiz yolculuk etmekse bile bile faka basmaktan başka bir şey değildir bu deneyimli gemiler için. 1765'te bir İspanyol gemisi bu hataya düşer. Kalyotanın mürettebatı silahsız yakalanır. Savunmaya

geçemedikleri için suya atlarlar. Bir kısmı da ambar kapağının altına saklanır. Kaptan savaşırken hayatını kaybeder, diğerleri ise silahları olmadığı için iyiden iyiye gafil avlanır ve teslim olurlar.[186]

Marsilya'da yetkililer Müslüman korsanların korkusuyla balıkçıların gece balık avlamaya çıkmalarını yasaklamıştı.[187] Papa X. Leon'un da Tiren sahillerinde balık avlarken az kalsın Türk korsanların eline düşeceğini hatırlarsak bu tedirginliğe hak veririz. Ama yine de en güzel çare, tokada karşı tokattır. Söz gelimi, Mağribi korsanlara karşı savunmaya geçmek için Malta'daki İspanyol elçiler Maltalılara on adet korsan patenti verirler. Ancak Roma buna kısa süre sonra karşı çıkar. Malta Şövalyeleri'nin şövalye bayrağı dışında bir bayrakla Akdeniz sularında korsanlık yapmaları kendisine hayli ters gelmiştir. Çünkü daha önce de bu bayrak altında hem Katolikleri hem de şizmatikleri ele geçirerek sorun yaratmışlardır.[188]

Türk korsanların saldırılarından bıkan sadece Akdeniz'deki adalar ve sahiller değildir. Polonyalı Simeon, Kutsal Topraklar'a giden yolda Güzelhisar'dan sonra yola devam etmiş, Patmos Adası'na geçmeyi arzu etmiş, ama ada bulundukları yere üç günlük bir mesafede olduğu halde "birçok levendin kayıklarla orada dolaşmakta olduklarını" duyunca korkudan gidememiştir.[189] Thévenot, Ege adaları üzerinden yaptığı İstanbul seyahatinde Sakız Adası'nın köylerinde yaşayan halkın da aynı dertten mustarip olduğunu anlatır. Bu sefer Batı Anadolu'dan gelen korsanlardır korku salan. Otuz, elli, yüz kişilik küçük köyler sadece on sekiz mil uzaktaki karadan gelen ve "adamları ve yükleri kaldıran Türkler" tarafından devamlı hırpalanmaktadır. Bu nedenle köylerin üçü dördü bir araya gelerek kendilerini korumak üzere kaleler veya hisarlar inşa etme kararını alırlar. Ağaçları ve köyleri korumak için, adanın çevresine üçer dörder mil aralıklarla burçlar inşa ederler. Civardaki her köy nöbet tutmak üzere bu burçlara ikişer kişi gönderir ve nöbetçiler birkaç kayık, gemi veya kadırganın yaklaştığını görür görmez herkese haber verir, adalılar da içerilere çekilir veya kendilerini savunurlar."[190]

Bernard Randolph, 1670'lerde ziyaret ettiği takımadalardan Andros'ta (Endros) evlerin birbirine bitişik olduğunu, "daracık yolların sonunda korsanların girişini engellemek için büyük kapılar" yapıldığını yazar.[191] "Dağlardaki birkaç köy, düşmanı ta uzaktan fark edecek şekilde

kurulmuştur. Ahali böylelikle canlarını ve mallarını, en iyi ürünlerini kayalar içinde hazırladıkları yerlere saklamaya yetecek zaman bulabilirler" diye devam eder.[192] 1706 yılında Gökçeada'yı ziyaret eden bir seyyah Ege'deki adalıların korsanlardan bıkıp usandıkları için çareyi adanın içlerine kaçmakta bulduklarını, kapıları üçüncü katta olan kulelerde yaşadıklarını ve merdivenleri de geceleri kaldırdıklarını yazar.[193]

Korsanlardan kaçmak için karadan gitmek de bir çare değildir. Mesela Tunus'tan Kahire'ye gitmek için deniz yolu tercih ediliyordu, çünkü Barca Dağları'nda ikamet eden Araplar karada bu tüccarlar için büyük bir tehlike arz ediyorlardı.[194]

Bordada hayat

Heberer, bulunduğu gemide 92 Hıristiyan, 24 de Türk ve Arap olduğunu, ayrıca 12 farklı dil konuşulduğunu yazar.[195] Korsan gemileri, örnekte görüldüğü gibi küçük Babil Kuleleri gibidir. *Türk Korkusu*'nda forsaların korkunç yaşam koşullarına bir bölüm ayırdığımız için, burada sadece eksik kalan ayrıntıları paylaşacağız. İngiliz Saunders'in anlatısına bakalım: "Yerde tahtalar üzerinde yatıyorduk. Verdikleri örtü yalnız omuzlarımızı kaplıyordu. Zorla başımızı ve sakalımızı tıraş ettiler. Üç gün sonra ben ve altı arkadaşım, seksen kadar İtalyan ve İspanyol'la birlikte bir kalyonla Afrika'ya zenci çalmaya gelen bir Yunan gemisini zapta gönderildik."[196]

Bazen bordada tuhaf anlar yaşanırdı. Heberer'in kürek çektiği İskenderiye'den İstanbul'a giden gemide, fırtına yüzünden heyecanlı dakikalar yaşanmaya başlanınca, gemideki Türkler büyük bir korkuya kapılır, Hıristiyanlardan ilginç bir istekte bulunurlar: Kendi dinlerinde dua edip Tanrı'ya yalvarmaları!

Haedo, Hıristiyan esir ve forsaların gördüğü işkenceyi şöyle özetler: "Bunu anlatmaya insan dili, yazmaya kalem yetmez." Sopa, yumruk, tekme, kırbaç, açlık, susuzluk ve "sınırsız insanlık dışı zulüm..."[197] İddiasına göre yarım saatçik bile dinlenmelerine izin vermezler, "zalimce sırtlarına yarık açarlar, kanlarını çekerler, gözlerini oyarlar, kollarını kırarlar, kemiklerini ezerler, kulaklarını koparırlar, burunlarını keserler, vahşice boğazlarlar,

kafalarını keserler, denize atarlar..." Her ne kadar abartılı ve belki de kısmen gerçekten uzak da olsa XVII. yüzyılda bu satırları okuyan İspanyolların bunlara doğrudan inandığını unutmayalım. XVI. yüzyılda kaleme alınan *Viaje de Turquía*'nın (Türkiye Seyahati) Pedro'sunun bunun tam tersini beyan eden sözlerini göz önüne alalım. Pedro sultanın gemilerinde forsalara insanca davranıldığını yazar.

Jerónimo, patronu Memi Paşa'nın (Reis) kürek başında yorulan bir forsanın kafasına topuz indirdiğini, başka bir forsanın kafasının da patronu tarafından kesildiğini yazar.[198] Başka biri de tabağını kırdığı için esirini damdan atıp parça parça yapmıştır. Ramazan ayında durumun daha da kötü olduğu anlaşılır. Eğer esirler oruç tutmazlarsa, bunun bedelini çok ağır öderler. Genel olarak cezalar karna vurulan sopa, ayaklara kalın sopalarla dayaktır. Sopa yerine bazen öküz siniri de kullanılır. "Türklerin onlara vurdukları sopalar, kırbaçlar yetmiyormuş gibi, (...) onun ve diğerlerinin kırbaçlanması ya da boynuna kement takılması, çekmesi ya da boğulması için küreğe bağlanması"nın normal olduğunu söyler.[199] Geceleri yatmadan önce de kendilerine giymeleri için kaba yünlü kumaştan bir yelek, yatmak için de taş gibi ottan sedir verdiklerini yazar.

Kadınların hayatın ufkunda bile olmadığı açık sularda erkeklerin birbirine ilgi duyması doğaldır. Buna şahit olan Hıristiyan din adamları şiddetle karşı çıkarlar ve bu tür hareketleri lanetlerler. Burada Ángel Rodríguez Sánchez'in *Hacerse Nadie* (Hiç Kimse Olmamak) adlı eserini ve Katolik din adamlarının arşiv belgeleriyle ortaya konulan sodomist ilişkilerini de anmadan geçmeyelim.

Heberer'in gemisinde Sicilya doğumlu bir Catania'lının başka bir delikanlı ile "utanç verici" bir ilişkiye girdiği haberi yayılınca adam sorguya çekilir. İtiraf edince de ayakları bağlanarak kendisine verilecek ceza konusunda tartışmaya başlarlar. Bazıları onun eli ayağı bağlı halde denize atılması gerektiğine kanaat getirir, çünkü böyle bir günahkârı yanlarında barındırmakla Tanrı'nın gazabına uğrayıp, başlarına daha da kötü şeylerin gelmesinden korkarlar.[200] Sonunda daha insaflı bir cezaya karar verilir ve adam 200 kırbaçla kurtulur.

Katolik olan Haedo ise Cezayir'de bulunduğu süre içinde kim bilir kaç örnek görmüştür. Bir Katolik, üstelik bir de din adamı olarak bile şahit olduğu bu manzaraları doğallıkla –ama yine de esefle– anlatması sanırım kuşkularımızı giderir. Reislerin leventlerin gönlünü kazanabilmek, onlarla yeniden seyrüsefere çıkabilmek için onları evlerine davet ettiklerini, onlara sofra kurup hediyeler verdiklerini naklettikten sonra daha çarpıcı bilgilere geçer. Anlattığına göre, reisler ve vezirler oğlanlarına (*garzón*) –ki Haedo bunlara "sakallı kadınlar" der–, damask, saten ve kadifeden kıyafetler giydirirler, altın ve gümüş işlemeli bıçaklarla, süslerle, şık ayakkabılarla onları kadınlardan güzel olacak şekilde süsleyip püslerler. Kim daha çok sayıda, güzel ve şık oğlana sahipse o derece muteber sayılır. Bunlarla dolaşmaya çıkarlar, deniz kenarına inerler. Bu onlar için bir itibar derecesidir, Haedo "erkekler arasında böyle utanmadan ve alenen yapılan bir şeyin olması"nı "ağlamaya değer" bulur.

Sefaletin tadı

Devrin bir forsası şunları kaydetmişti: "Bize günde 250 gram ekmek ve sudan başka hiçbir türlü yiyecek verilmiyordu. Yanımızda iğne, çuvaldız, bıçak yahut bir silah bulunması yasaktı. Bulunursa yüz değnek cezası vardı."[201] Forsaların boğazlarından geçen yemeğin Akdeniz çapında genel olarak peksimet ve su bazlı olduğu aşikârdı. Fazladan yiyip içtikleri ise yanlarına kâr kalıyordu. Tek tip beslenme pek çok hastalığın başında, korsan hastalığı olarak bilinen iskorbüte sebep oluyordu. Jerónimo da burada Mağrip'te esirlerin yediklerinin iki küçük arpa ya da simsiyah tahıl ekmeği olduğunu yazacak, denizde kürek çekiyorlarsa da "pek az ve leş kokulu kara peksimete" kadar düşeceklerini ekleyecekti.[202]

Hatta çoğu zaman temiz su bulmak bile bir lükstü. Heberer bu tabloyu da pek canlı tasvir eder. Gardiyanlardan biri elinde torbayla sıraların arasından geçerek kürek çeken dört kişiye aralarında paylaşmaları için iki *pound* (1 kilogram) peksimet dağıtır. Onun bulunduğu oturaktaki iki Arap, peksimetlerin en iyilerini seçerler, ona da farelerin ve kurtların kemirdiği parçalar kalır. Araplar suyun da iyisini içer, hatta "kara suratlarını" yıkarlar. Kalan tortulu su da Heberer'e kısmet olur. Dil bilmediği için bütün bunlara katlanmak zorunda kalmaktan başka çaresi yoktur.[203] Bir keresinde de

denizde yüzen koca bir deniz kaplumbağası görür, onu yakalar, pişirir, afiyetle yerler. Heberer'in tavuk eti gibi bembeyaz ve pek lezzetli bulduğu bu etin bir kısmını da bir Yahudi'ye satarlar.[204]

Heberer nasıl topak donyağı aşırdıklarını ve sefil hayatlarını mütevazı bir şekilde renklendirdiklerini anlatır. Bazen kendilerine verilen peksimetleri öğütüp un haline getirir, içine soğan doğrar, donyağı katıp kaynatırlar. "Böylece elde ettiğimiz yulaf lapasına benzer yemek, bize özgürlüğümüz sırasında yediğimiz en güzel sebze yemeğinden daha lezzetli geliyordu" der.[205] Başka bir seyrüseferinde ise kürek çektiği kadırga Sakız Adası'na çıkınca forsalar açlıktan otlara saldırırlar. Ada halkı da dindaşlarına ekmek gönderir.

Heberer yemeğe dair başka sıradışı bir hikâye paylaşır. Kadırgasındaki iki İtalyan, Venedik konsolosu ve birkaç tüccarın da yardımıyla özgürlüklerine kavuşur. Zincirlerinden kurtulunca ilk yaptıkları kendilerini yemeğe vermek olur. Yıllardır midelerine sıcak yemek girmediği için, tüm özlemlerini oburca giderirler. Öyle bir yiyip içerler ki zavallı mideleri bu şoka katlanamaz ve sekiz gün içinde ikisi de ölüverir.[206]

Haedo reislerin leventlere peksimet, zeytinyağı ve sirke vermekle yükümlü olduğunu doğrular. Herkese verilen belli bir porsiyon vardır. Levazım olarak her geminin götürdüğü azık bellidir: peksimet, pirinç, bulgur, zeytinyağı, sirke, peynir, tereyağı, zeytin ve kuru üzüm.[207] Kürekçilere ve leventlere her gün verilen şey peksimet, sulandırılmış sirke, birkaç damla zeytinyağından başka bir şey değildir.

Kadırgalarda forsaların neler yediklerini bu işe hayli mesai harcayan İtalyan tarihçi Salvatore Bono'dan öğreniyoruz. 1721 Ekimi'nde Papalık kadırgalarında kürek çeken forsaların haftalık mönüsüne bir göz atalım:

> Pazar: 200 gram taze et, 70 gram pirinç (7 gram tuz).
>
> Pazartesi: 150 gram bakla, tuz ve yağ ile tatlandırılmış.
>
> Salı: 70 gram "peksimet çorbası" yağlı ya da domuz yağı ve tuz ile tatlandırılmış.
>
> Çarşamba: pazartesi gibi

Perşembe: 70 gram buğday, sardalya balığı ve tuz ile çeşnilendirilmiş.

Cuma: 70 gram "peksimet çorbası" her zamanki gibi yağlı.

Cumartesi: pazartesi gibi.[208]

Ayrıca her gün üç *libre* (1 libre: 443.49 gr) ekmek, bir ringa ya da salamura ya da dört sardalya ve bir *pinta*[209] da şarap; her ay yarım *pinta* sirke ile yarım libre de tuz. Bu tek tip beslenme yıllar boyu sürebiliyordu. 10 yıl kadırgaya mahkûm olan bir forsanın nelerden mahrum kaldığını hesap etmek, bu beslenme şeklinin hastalıklara nasıl da davetiye çıkardığını gösterir. Meyve söz konusu bile değildir. Listeyi inceleyecek olursak taşınması ve saklanması kolay gıdalar görürüz. Özellikle hem protein deposu, hem de kurutularak saklanması, sonra da peksimet gibi ıslatılarak tüketilmesi kolay olan bakla ilgimizi çeker. Yağın yanı sıra tuzun da bulunması ise hayatın tadının oturaklara taşındığını gösterir. "Sale, utile come il sole" (Tuz, güneş gibi yararlıdır) diyen İtalyan atasözünün yanı sıra, eski Roma lejyonlarında maaşların tuz üzerinden verildiğini de unutmayalım.[210]

Bono, Venedik kadırgalarında, diğer İtalyan kuvvetlerine göre daha iyi yemek dağıtıldığını iddia eder. Cristoforo Canale'nin 1540 yılında kaydettiğine göre Batılı diğer kadırgalar forsalara çok nadir olarak çorba, genel olarak da pirinç ve ekmek ve de vücutlarını temizlemek için bir çorba verirlerken, Venedik'in kürek mahkûmlarına her sabah bakladan yapılmış bir çorba, akşamları da yağla kavrulmuş peksimet, yanında da ekmek verdiğini beyan eder. Ayrıca uzun süre kürek çektiklerinde ve yorulduklarında da şarap verildiğini ekler.[211] Aynı şekilde Papalık kadırgalarında da fazladan mesai ve yorgunluk halinde fazladan şarap ödül olarak sunulmaktadır. Bu Müslüman forsalarca da memnuniyetle kabul ediliyordu.[212] Genel olarak fazladan yapılan iş yemekle ödüllendiriliyordu. Aylarca, yıllarca yemeğe hasret bir mideyle kürek çeken biri için bundan daha gönülçelen bir armağan olmasa gerek! Papalık kadırgası Santa Lucia'da yelkenleri toplayan iki köleye fazladan et, peynir ve şarap verilmişti.[213]

Bunların yanı sıra forsaların denizin sunduğu nimetlerden de yararlandığını biliyoruz. Kaptan Fabroni'nin eskizlerinden birinde bir Toscana kadırgasında geminin küpeştesinden yukarı doğru güzel bir balık çeken köle betimlenmiştir.[214]

Hıristiyan korsanların çilesi

1708 yılında Paul Lucas, Fransa Kralı XIV. Louis'ye antika almak üzere çıktığı seyahatten dönerken, tam da Korsika'ya kadar yaklaşmışken Fransız korsanların eline düşer. "Hışımları ve açgözlülükleriyle kâfirlerden yüz kat beter olan" bu korsanlara Fransa kralının bendesi olduğunu, onlar gibi kendisinin de Fransız olduğunu söyler, kaptana kralın verdiği belgeleri gösterir. Aldığı cevap bu belgelerin Marsilya'da yapılmış sahte belgeler olduğudur. Bunları 30 *sous* veren herkes alabiliyordur! Lucas elinde avcunda ne varsa kaybeder. Kral için topladığı 222 madalya da korsanların elinde kalır. Üstüne üstlük korsanlar onu Livorno sahilinde salıverdiklerinde Fransız Konsolosu'ndan gördüğü muamele korsanın ve konsolosun işbirliği içinde çalıştıklarını anlamasını sağlar.[215]

1680 Eylülü'nde İtalyan korsan Anzolo Mario İskenderiye'den gelen yüklü bir ganimeti ele geçirir ve Mikonos'a götürür. Arkadaşları arasında malı taksim eder. Anzolo'nun faaliyetleri Kaplan Paşa'nın kulağına gidince çılgınca bir araştırma başlar. Paşa adadaki keşişlere Anzolo'nun adamlarının bulundukları yeri bildirmeyenleri aforoz etmelerini emreder.[216] Çoğu Venedikli ve Slovenyalı olan arkadaşları sabaha kadar zincire vurulur, şehirdeki evler didik didik edilir, kilise mahzenleri ve sandıklar karıştırılır. Anzolo'nun hekimi de paşanın gazabından payını alır. Biz Randolph'un güncesine dönelim:

> Hekim üç günden beri Anzolo'yu görmediğini söyleyince, kaba etlerine ve karnına iki yüzer kırbaç yer. Acıdan bayılınca, götürürler. Tam üç gün boyunca aynı ceza tekrarlanıp durur. Hekimin ayakları paramparça olmuştur. Karnında yaralar açılmış, derisi su toplamıştır. Kaba etleri simsiyahtır. Ben hekimi tamamen iyileşmeden görmüştüm. Bu macerayı hem ondan, hem de İhtiyar Heyeti'nden

> dinledim. Anzolo Mario'nun karısı ile kayınvalidesi de itirafta bulunmadıkları için şu cezaya çarptırılmış: Kadınları soyup kollarının altına kadar şalvar giydirmişler, ellerini de direğe bağlamışlar. Şalvarın içine vahşi, yırtıcı kedileri atmışlar. Kediler sopayı yedikçe şalvarın içinde aşağı yukarı hareket etmeye başlamış; kadınları sivri tırnaklarıyla paramparça etmişler. Tam üç defa bu ceza tekrarlanmış, paşa bir hafta boyunca eziyetini sürdürmüş. Sonunda Anzolo, Mario'ya ait olduğunu sandığı tüm ganimet ve serveti alıp gitmiş.[217]

Uydurulamayacak kadar detaylı, değil mi?

Kaçmak

Heberer'in esareti boyunca kader arkadaşı olan Pomeranyalı dostu kendisine kısa bir not yazar, eski bir gömleğin içine koyar ve Hıristiyan forsaların yardımıyla Heberer'e ulaştırır. Kendisinden yanında taşıdığı demir eğesini istemektedir. Aklına güzel bir fikir gelmiştir. İki taler'lik şarap alır, arkadaşlarına, gardiyana ve oturduğu sıranın başında nöbet tutan Türk askerlerine içirir. Alışık olmayan Türkler de sarhoş olup derin bir uykuya dalarlar. O da demir eğesiyle zincirini kesip kendini denize atar. Ama operasyon başarısız olur, çünkü nöbetçilerin ayışığında kol gezdiklerini görür ve çaresiz gerisingeri gemiye çıkar, zincirini ayağına bağlar ve fark edilmesin diye üzerini de katranlar.

Esaretten yüzerek kaçmak ise hayli klasik bir yöntem olmakla birlikte genel olarak sonuç vermez. Heberer'in Mısır'daki esareti sırasında bir kadırgaya zincirleneceğini öğrenen Pomeranyalı dostu çok korkmuş ve o gece kaçmayı denemeye karar vermiştir. İyi bir yüzücü olduğuna güvendiği için yüzerek Nil'i geçebileceğini düşünür.[218] Ama burası sıradan bir nehir değil, Nil'dir ve etrafı fellahlarla doludur. Üstelik iyi yüzücü olan bu fellahların nasıl balık gibi bir kıyıdan diğerine geçtiklerine, gemilere saldırdıklarına, ayaklarının çabukluğu, ellerinin hafifliğiyle herkesi soyup soğana çevirdiklerine defalarca şahit olmuştur. Heberer de bunu bildiğinden

arkadaşını ikna eder. Pek tabii kaybedecek, çalınacak değerli bir eşyası yoktur; bir canı vardır yalnızca.

Heberer tuzlu suda da benzer bir teşebbüse şahit olmuştur. İskenderiye'den İstanbul'a yola çıkan kadırgasında Hıristiyanlardan biri, beş forsanın zincirlerinin bağlı olduğu halkayı yerinden sökmeyi başarıp zincirlerle birlikte kendini denize atar. Ağır zincirler doğal olarak kurtuluşuna engel olur ve boğularak ölür.[219]

Kulak ve burun kesmek kadırgalarda da klasik cezalardandı. Firara teşebbüs edenlerin burunları ve kulakları bedenlerinden ayrılmakla kalmıyordu, bunlar ibret-i âlem olması için sürekli göz önünde dolaştırılıyordu. Heberer bu şekilde ceza çekmiş on Hıristiyan kölenin her gün gözlerinin önünde bulundurulduğunu yazar.[220]

Hayalle gerçek arasında hayatlar

Kelamın piri Cervantes'in *El amante Liberal*'de (Özgür Âşık) yarattığı Leonisa figürü de bizi esaret hikâyelerine götürür. Asil bir Sicilyalı olan Leonisa mühtedi Yzuf (Yusuf) tarafından bir akında ele geçirilir. Niyeti onu çok pahalıya satmak olsa da bunu bir türlü yapmak istemez ve sonunda onu Müslüman yapıp onunla evlenmeye karar verir. Yzuf gemisi batarak boğulunca, Leonisa yedi Türk'le bir adaya çıkar, hepsi de ona "kendi kardeşiymişçesine saygı gösterirler." Ama bir Türk gemisi gelip de onları ele geçirince bu sefer kızı zengin bir Yahudi tüccara satarlar. Tüccar onu baştan çıkarmak ister, başaramayınca da satmayı tercih eder.[221]

İspanyol edebiyatının altın devrinde basılıp okura ulaşan başka egzotik bir esere bakalım: Francisco de Lugo y Dávila'nın *Premiado el amor constante* adlı romanına... Başkahramanımız Zara/Leonora, Barbaros Paşa'nın yaptığı bir saldırıda esir düşen hamile bir kadının kızıdır. Babası savaşta ölmüştür. Doğumdan kısa bir süre sonra annesini kızının öldüğüne inandırarak onu fidye yoluyla satar. Zara, Barbaros'un kızı gibi büyütülür. Büyüdükçe güzelleşir. Babası bildiği Barbaros doğal olarak onu kendi dini ve geleneklerine göre yetiştirir ve kızı olduğuna inandırır. Onu o kadar çok

sever ki, öldükten sonra Tunus'un yönetimini kendisine bırakacağını söyler. [222]

Ve Barbaros için meşum yıl gelip de 1535'te Şarlken Tunus'a çıkartma yaptığında Zara Alman askerlerin eline düşer. Sonra sevgilisi Celimo/Carlos tarafından kurtarılır ve yeniden imparatorluk birliklerinin esiri oluverir. Şarlken savaş esirlerinin huzuruna çıkarılmasını buyurduğunda Zara'yı da getirirler. Majesteleri kızın Aguilar Markisi'ne verilmesini buyurur. Kızın güzelliğiyle değil, ruhuyla ilgilenmiştir. Böylelikle kız "gerçek inanca döndürülüp vaftiz edilecektir." Kızın, yazarın "Muhammed'in iğrenç ve ahlaksız dini" olarak adlandırdığı İslam'dan Hıristiyanlığa geçmesi pek de uzun sürmez.

Yeniden esir düştüğünde Kanuni Sultan Süleyman'ın huzurunda bulur kendisini. Zara, "kara bahtım yüzünden bana âşık oldu ve beni hayatımın ilk hatalarına geri döndürdü" der. Hürrem'in kıskançlığı sayesinde ve çift taraflı bir casusun yardımlarıyla Zara İstanbul'dan kaçmayı başarır ve sevgilisi Celimo/Carlos'la buluşur.

Kara talih kuzey sularına çıkarsa: 1627

Mağripli korsanların sıcak sularla yetinmedikleri zamanlar da oluyordu. Özellikle XVII. yüzyılda Cebelitarık'ı geçip Atlas Okyanusu'na açılmaya başlayan korsanlar, Portekiz ve Fas açıklarındaki adalardan sonra artık kuzey sularını da keşfetmişlerdi. Rehberleri pek tabii kendi otoriteleri altında bulunan Kuzey Avrupalı esirlerdi. Bunlar kendilerine verilen özgürlük vaadiyle hareket ediyor ve Mağrip'ten buraya kadar gelen gemilerin kendi vatandaşlarıyla dolu olarak Akdeniz'e inmesinde bir beis görmüyorlardı.

1627 yılında İzlandalıları bir şok bekliyordu. Hayatlarında görmedikleri bir insan kalabalığını sahillerinde bulunca buna bir anlam vermeleri herhalde zor olmuştu. Hem de kendilerine hiç benzemeyen korsanlardı bunlar. Kahramanımız Ólafr Egilsson bu bahtsız saldırı esnasında 1627'de hamile karısı ve iki çocuğuyla birlikte esir edilip Cezayir'e götürülür. Bir ay sonra kendisi döner ve ailesi için fidye toplamak üzere çalışmaya başlar.

Karısı ise ancak 1634'te dönebilir. Ólafr Vestmannaejar'da korsanlar tarafından kaçırılmalarını kaleme alır, ancak eser 1852 yılında basılabilir.

Trajik olaydan iki yüzyıl sonra Ólafr'ın 1643'te kaleme aldığı vakayı yayıma hazırlayan Björn Jonson of Skardsá, bu eser için yazdığı önsözde "bundan on altı yıl önce meydana gelen kötü şöhretli olay, ülkemizin kuzeyliler tarafından kurulmasından beri –ki bu yaklaşık sekiz yüzyıllık bir zaman dilimidir– ülkemizde vuku bulmamış bir şeydir. Buraya öldürmek, esir almak ve neyimiz var neyimiz yok çalmak için gelen şeytani ayaktakımına Türkler deniyor ve bunlar dünyanın Afrika denen güney kısmından geliyorlar" diyecektir.[223] Bu dünyanın büyük bir kısmından soyutlanmış bir halde yaşayan İzlandalıların coğrafya bilgisine de ışık tutar. Çok sayıda Mağriplinin şüphesiz yer aldığı bu saldırı, anlatıda sadece Türklere mal edilmiştir.

Björn bunu yazmasındaki sebepleri açıklarken ilk sebep olarak "insanlıkdışı, insafsız saldırıların yarattığı sarsıntının hatırlanması gerektiğini" ileri sürer.[224] Bu da kolektif hafızaya alınan pek çok diğer olay gibi, meşum bir vaka olarak tarihe kaydedilecektir. "Değerli malları çaldılar, yağmaladılar, tüfekle ve diğer silahlarla öldürdüler, binalara ve hayvanlara zarar verdiler ve daha başka pek çok ağza alınamayacak şeyler yaptılar" derken "bu ayaktakımı halkın şeytani işlerle meşhur olduğunun bilindiğini" belirterek Türklere hakaret etmeyi de ihmal etmez.[225] Bu saldırının Mağrip'ten gelen ilk saldırı olduğunu ileri sürer.

Saldırının mühendislerinden olan diğer bir kahramanımız da Páll adında bir Danimarkalıdır. Mağrip'te uzun zamandır esir olarak bulunduğundan yapacağı rehberlik karşılığında kendisine vaat edilen özgürlüğün cazibesine kapılmıştır. Bu her ne kadar sadece bir vaat de olsa bir kurtuluş ümididir ve ümit, İspanyolların da dediği gibi en son kaybedilen şeydir. Páll, Türk korsanlara İzlandalıların savaşçı bir halk olmadığını, savaşa alışık olmadıklarını, bu yüzden de ele geçirilmelerinde bir zorluk çıkmayacağını söyleyerek onları ikna etmiştir. Daha önce pek çok defa Danimarkalılarla birlikte oralarda gemiyle seyrüsefer ettiği için de yolları bilmektedir.

20 Haziran 1627'de bir Türk gemisi küçük bir çiftçi kasabası olan Grindavik'e demir atar ve acı hikâye burada başlamış olur. Türkler diğer bir

gemiyi de Danimarka bayrağı çekerek kandırır ve ele geçirirler. Gemideki tüm İzlandalı ve Danimarkalılar yakalanırlar ve boyunlarına zincir vurulur. Dört kişi bir arada zincirlenir. Amiral Murat Reis kendisine yardım eden adamlara vaat ettiği özgürlüğü verir. Ama saldırı burada bitmez. Buralara kadar gelinmişken eli boş dönmek olmayacağından yola devam edilir. Grindavik'i yağmalayan gemi, diğer gemilerle birlikte başka sahillere yol alır. Çatışmalar olur. Alınan esirler gemilere doldurulur.

Yolda talihsizlikler devam eder. Bu hayli maceralı seyahatte kavgalar, dövüşler de eksik olmaz. Daha ziyade esirler için geçerlidir bu tabii. Sefer devam ettikçe esirlerin açlıkları dayanılmaz bir hale gelir. Her İzlandalıya kişi başına yarım Danimarka ekmeği verilir. Her on kişi de yarım varil birayı paylaşırlar. Bu muhtemelen Mağripli Müslümanların birayla ilk karşılaşmalarından biridir. İspanya'da bile Şarlken'in beraberinde getirdiği Flaman bira yapımcılarının İber Yarımadası'nda birayı tanıttıkları, lakin sevdirmeyi başaramadıkları düşünülürse bu pek de iddialı bir sav olmaktan çıkar.

İz süren tazılar

5 Temmuz'da gemiler Berufjördur tarafına gelirler. Türk korsanlar kayıklarla tarlaya inerler. Tarlalardan işe yarayabilecek her şeyi alırlar, sandıkları ve kapıları kırarak 600 parça eşyaya el koyarlar. Başka bir yerde korsanlar vadiye yayılınca, savaşçı olmaktan uzak olan ada halkı durumu kavrayamadığı için kaçmaya yeltenmez. Bu da Türk korsanların işini kolaylaştırır. Böylelikle Türkler farklı sahillerden karaya çıkarak eşya ve insan toplaya toplaya ilerlerler.

Diğer bir limanda esir ettikleri hasta bir dilenci çocuğun boynunu ve elini boydan boya keserler. Karılar, kocalar, çocuklar, hizmetçiler, her yaştan, her sosyal sınıftan insanın bulunduğu bu kalabalık içinde kimseyi ayırt etmeden, seçmeden almaya devam ederler. Korkudan saklanan halkı saklandıkları yerlerde bile bulurlar. Bir seferinde saklandıkları yerde uyuyup kalan halkı kılıçlarıyla ve haykırışlarla uyandırırlar. Giyinmelerini söylerler, ama onlara giyinmek için vakit tanımazlar. Şapele gidip oradan da esir alırlar. Sonra yine "âdetleri olduğu üzere" hepsini birbirlerine bağlarlar.

Vahşet ve acımasızlık sahneleri de eksik olmaz. Bir korsan hasta bir kadına yürüyemediği için silahıyla vurur ve kadın kafasına aldığı darbeyle yere yığılır. Ölen kadını oracıkta bırakıp yola devam ederler. Sadece canlılara yönelik değildir bu saldırılar. Háls Kilisesi'ndeki kitapları mahvederler, mihrabı yıkar ve kilisenin kapısından atarlar. Değerli eşyalarını saklamaya çalışan halkın bütün gayretleri boşa gider, çünkü Türklerden bir şey saklamanın imkânı yoktur. Korsanlar sandıklardaki gümüşleri alıp sandıkları parça parça ederek bırakırlar. "İstedikleri ve taşıyabildikleri her şeyi" alırlar. Bütün bunlar 7 Temmuz sabahı vuku bulur.

8 Temmuz'da korsanlar kilisede iki ateş yakarlar. Tarlalarda buldukları kuzu ve tavukları pişirdikleri, dışarı attıkları kuzu postlarından ve diğer artıklardan anlaşılır. Burada da mihrabı ortadan ikiye ayırırlar. Tarlayı yakmaya çalışsalar da bunu başaramazlar. Yazarımız işte tam da bu bölümde kelime dağarcığındaki bütün hakaret kabilinden kelimeleri sıralar: "Bu kundakçılar (pyromaniacs)", "vandallar", "katil köpekler", "kana susamış Türkler", "kötü ruhlu adamlar", "iz süren tazılar." Türkler 13 boğa ve 80 de koyun alırlar. Kazanları ve kuru balıkları da unutmazlar...

Korsanlar, bir çocuğun kafasını uçurur ve vücudunun yan kesimlerini boylu boyunca keserler... Peki, bunca şiddetin açıklaması ne olabilir? Hem de bu denli uzak topraklarda. Dönemin tanıklarının özellikle mühtedilere atfettikleri şiddet sevdasının da bir uzantısı mıdır bu? Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşın her şeyi mubah kıldığı gerekçesiyle uyguladığı şiddetin bir açıklaması vardır elbette. Her savaşta olduğu gibi savaşın gereğinden ziyade, bu Osmanlı'nın ilerlediği topraklarda uyguladığı korku siyasetinin bir parçasıdır. Moğolların artlarında bıraktıkları kafatası tepeleri gibi Osmanlı'nın da benzer görsel şiddet örneklerini "ibret-i âlem" babında ardında bırakması da bunu çağrıştırır. Korkunun ordudan önce fethedilecek bölgeye ulaşması pek çok kalenin vira yoluyla, yani anahtar teslimiyle ele geçirilmesi demektir. Bu da cephane, levazım ve daha pek çok savaş gerecinin boşa harcanmaması anlamına gelir. Ama burada, merkezden ve hatta periferiden dahi böylesine uzak bir toprakta, bu şiddet ne şekilde açıklanabilir? Anlatının içerdiği abartıyı da hesaba katmak gerekir elbette.

17 Temmuz'da yine karaya indiklerinde üç gruba ayrılırlar. 200 kişiden mürekkep olan en büyük grup Danimarkalıların evlerine doğru koşar. Hiç

zorlanmadan evlere girerler. Diğer iki grup da ortaya öyle "delice bir hareket" içinde saçılırlar ki "av köpekleri" gibi saldırırlar. Üstelik her birinin iki üç silahı vardır.[226] Kiliseyi "yazılması ve tasvir edilmesi mümkün olmayan bir şekilde kepaze ederler." "Bütün bu vuku bulanları yazmak çok acı" der yazarımız. "Şeytan bu kana susamış adamları sonsuz bir acıya gark ederek cezalarını verecek."[227] İddiasına göre kadınları saçlarından sürüklerler, elbiselerini çıkarırlar, yaşlı adamları çocuklarla birlikte ateşe atarlar, ateşten sürünerek çıkmaya çalışanları da yeniden mızraklarıyla iterek ateşe sürüklerler, böylece bedenlerini parça parça yaparlar. Tam bir vahşet tablosudur kelimelerinde canlanan.

Üstelik saldırıya uğrayan halk Tanrı'nın adını anıp onu yardıma çağırınca Türkler daha çok bağırmaya ve gülmeye başlarlar. Bir kadını kıyma gibi doğrarlar. Diğer korsanlar yolda buldukları bir kıza tecavüz ederler. Sonra onu ata bindirip Danimarkalıların evlerinin önlerinden geçirirler. Başka bir adamı kayalardan aşağı yuvarlarlar. "Özellikle de yaşlı adamları mümkün olduğunca küçük parçalara ayırmak en büyük arzuları ve eğlenceleriydi" der Ólafr.[228] "Onları kelimelerin tasvir edemeyeceği şekillerde baltayla kesip, parçaladılar ve bıçakla lime lime yaptılar." Ne denli abartılı olduğunu kestiremediğimiz anlatı devam eder: "Bu alçak herifler kadınlara da erkeklere yaptıklarının aynısını yaptılar. Kapılarının önünde en yüz kızartıcı şekilde ölü bulundular."[229] Ve şöyle ekler: "Ölüler oraya buraya yayılmış, saçılmış bir şekilde duruyordu."

17 Temmuz kıyımından sonra Mağripli korsanlar yeniden gemilere binerek yola koyulurlar. İzlandalılara bu sefer küreklere asılmak düşer. Kendi kanından insanları esarete götürmek üzere kürek çekmeye, sıcak sulara doğru inmeye başlarlar. "Türkler çocuklarla eğlendiler, ne de olsa onları kendi istedikleri gibi yetiştirmek ve kötü dinlerine döndürmek en büyük eğlence kaynakları" der yazar.[230]

Ada gerçekten günümüzün korku filmlerinden bir sahneye dönüşmüştür. Bir grup İzlandalı saklanmak üzere mağaraya gelir. Orada bir peder dualar okur ve onları teselli eder. Papaz mağaranın dışına çıkınca mağaranın tepesinden aşağıya kan damladığını görür. Bu, dışarıda beklemeyi tercih eden İzlandalılardan birinin acı sonudur: Snorri Eyjolfsson'un. Türkler buldukları yerde onun kafasını uçurmuşlardır.

Korsanlar, Danimarkalıların yaşadıkları evleri meşalelerle yakıp içindekilerle birlikte alevlere gark ederler. Özellikle Türklerin pek de götürmeye gönüllü olmadığı yaşlı insanlar evlerin içinde yanarlar. Bu yaşlı insanların kemikleri ve ateşte kızarmış bedenleri bulunur. Ólafr, hayli ironik bir ifadeyle "Türkler herkese eşit davrandılar" yorumunda bulunur; yani eşit derecede vahşice. "Vestmannaeyjar'da insanları öldüren katillerin Türklerin dinine dönen Hıristiyan dönmeler olduğu söyleniyor ve gerçekten de en kötü davranışı onlar sergiledi. Bu çeşit dönmeler Hıristiyanlığa karşı en zalimce davrananlar olduklarından buna alışıklardır."[231]

Yukarıda değindiğimiz noktaya geldik yeniden. Mühtedilere yakıştırılan bu zalim insan portresi bir klasiğe dönüşür. Diğer bir taraftan açıklanması gereken bir nokta daha vardır. Vakayı kaleme alan yazarın "Türkler" olarak bahsettiği korsanlar daha önce de benzer örnekler vesilesiyle açıkladığımız üzere Mağrip'te ikamet eden Müslüman halkların bir karışımıdır. Aralarında Araplar, Berberiler, Moriskolar ve çok sayıda mühtedi vardır. "Türk"ün "Müslüman"la neredeyse eşanlamlı olduğu dönemdir yine bu.

19 Temmuz'da yola çıkılır. 30 adet gaz lambası yakılır. Yataklar yapılır, yemek dağıtılır. Adalardan çalınan biralar içilir. Bir varil bira, bir varil de *mead* (bal şarabı) çalınmıştır. Hatta sabah Türkler bir damla Danimarka brandy'si bile verirler. Türkler ise sudan başka bir şey içmemişlerdir anlatıya göre.

Mesafenin uzunluğu gemide yerleşik ortamdakine benzer bir hayatın sürdürülmesini gerektirir. Ne de olsa Kuzey Denizi'nden Akdeniz'e inen yol, Akdeniz'deki kısa mesafe sayılan yolculuklarla mukayese bile edilemez. 30 Temmuz'da bir kadın gemide doğurur. Kilise papazı onu vaftiz eder. Bu, Müslüman korsanlar arasındaki geleneğin bir uzantısıdır. Her türlü şiddete maruz bıraksalar da, esirlerin başında bir din adamı olmasına izin verirler. Türkler yeni doğan çocuklar için eski gömlekler verirler. Başka iki kadın da gemide çocuklarını dünyaya getirir. Bu iki kadın da İzlanda'nın doğusundan geçerken yolda ölürler. Bedenleri eski bezlere sarılarak denize atılır.[232]

Türk korsanlardan birinin sık sık yıkanması esirlerin dikkatini çeker. Bütün bir ay boyunca yıkanmayı hiç ihmal etmez. Margrjet adlı bir kadın

ise kocasını öldüren bu adamın ne kadar yıkanırsa yıkansın temiz olamayacağını söyler.[233] Özellikle Türklerde görülen ve her zaman takdir gören temizlik konusundaki özenin bordada da devam ettiğine bir örnektir bu.

"Bir kediyi öldürmek için kaç fare gerekir?"

Çıkan fırtınada Danimarka tüccar gemisi Türk gemisinden ayrılır ve bir hafta sonra İspanya açıklarında karşılaşana kadar birbirlerinden haber alamazlar. Bu gemide 14-15 Türk'e mukabil bir sürü İzlandalı vardır. Dolayısıyla çaresiz İzlandalıların aklından Türkleri öldürmek geçer. Zaten hepsi gemide bir arada bulunmaktadır. Jaspar aklına gelen bu fikri Páll'a sorar: "Bir kediyi öldürmek için kaç fare gerekir?" Ama Páll'dan gelen cevap hiç de iç acıcı değildir. Hemen Páll'ı susturur. Bunun üzerine İzlandalılar zincirlere vurulurlar. Páll bu konuşmayı Türklere aktarmakta gecikmemiştir.

Páll'ın hikâyesi de bu iki dünya arasında kalan insanların ömürlerine yayılan ikircikli duruma bir örnek teşkil eder. Kendisine göre önce Türkleri İzlanda'ya yönlendirdiği için ilk günahı işlemiştir. Türkler Páll'a ülkesi Danimarka'ya dönme sözü vermişlerdir. Lakin bütün bu yaptıklarından sonra kendi halkından "işkence görmeden" ülkesine dönemeyeceğine kanaat getirir ve başka bir çözüm bulur: Türklerin dinine dönmek! Páll İslam'ı kabul eder. Bu peşi sıra, akıl sır ermez bir olayı da beraberinde getirecektir. Bir gece, geç saatlerde gemide bir ruh belirir! Kimse daha önce böyle bir şeye şahit olmamıştır gemide. Ruh güvertede insanlara görünür. Páll'la konuştuğuna tanık olurlar. "Artık benimsin" der ruh; "Seni almaya geldim." Bu vakadan sonra bir süre denizin üzerinde yürüdüğünü görürler şaşkınlıkla. Ertesi sabah, Hıristiyan gemileri Türk gemisine geçer. Savaş çıkar, toplar patlar. Páll bu esnada hayatını kaybeder. Hem de öyle böyle bir ölüm değildir: Kafası bedeninden ayrılıp uçar! İşin ilginç yanı koskoca gemide ondan başka ölen olmaz. Bundan hemen bir ders çıkarır kuzeyliler. "Bunun gibi kötü kahramanlar işte böyle ölmelidir" der Ólafr.

9 Ağustos'ta gemiler İspanya sahillerine ulaşır; 15 Ağustos'ta da Cezayir'e varır. Yani altı hafta sonra Mağrip sahillerine varmış olurlar. Sahile

vardıklarında on iki top atışıyla bunu kutlarlar. Hıristiyan esirler karaya çıkarılır, başlarına da bir Türk verilir. Ólafr esirlere ekmek verildiğini, ama sularını kendileri almak zorunda olduklarını söyler. Esirleri görmek için gelen Türkler de onları rahatsız etmekten geri kalmazlar. Esir pazarına getirilenlerin "dört ayaklı hayvan gibi" satışa çıkarıldıklarını yazar. "Gürültülü sokaklardan" "yalınayak, başı kabak" geçirildiklerini, bu esir dolaştırma işleminin tüm esirler bitene dek devam ettiğini söyler. "Arkadaşlar birbirinden ayrılır, çocuklar ebeveynlerinden koparılır, sokaklarda koşturulur, evden eve sürüklenirler."

Her ne kadar mübalağa payını hesaba katsak da, Akdeniz'in dört bir yanındaki anlatılarda olduğu gibi bu soğuk kuzey sularındaki korsan çıkartması da kanlı bir anı bırakmıştır geride.

VI

Kaynayan kazan

1

Esirler

Bu kitabı okuyan veya okunurken dinleyen herkesin,

benim Tanrı'ya karşı durumumu iyice düşünmelerini ve

böylece ağır ve Hıristiyan âlemi dışındaki bir tutsaklığa

düşmekten korunmalarını Tanrı'dan dilerim. AMEN.[1]

Schiltberger

İşte Schiltberger böyle başlıyordu esaret güncesine. Yine XV. yüzyılda Güney Macaristan topraklarında ele geçirilen bir marangozun esareti süresince şöyle dua ettiği kaydedilmişti. "Tanrım, beni Hıristiyanların düşmanlarının ellerinden kurtar ki Katolik inancımı kaybetmeyeyim.(...) ve sonsuz lanete düşmeyeyim."[2] Benzer bir şekilde Türklere esir düşen Giovan Antonio Menavino Osmanlı sultanının büyük yardımlarıyla Pera'da babasıyla buluşur. Babası ona "bilhassa Türkler arasında Hıristiyan dinini unutmamasını nasihat" eder.[3] Kendisine lazım olan mutlak itaattir. Luther Türklere karşı edilecek olan dualarda çocukların elzem bir rolü olduğunu vurgular. Bütün bu savaş hengâmesi arasında çocukların her an esir düşme ihtimalleri söz konusuyken kendilerine gerekli din bilgisinin verilmesi gerektiğini ifade eder.[4] Çocukların ağzından dökülen bu duaların siperlerden, tüfeklerden ve hükümdarlardan daha etkili olacağına inanır. Bunun arka planında esir düşen çocukların din değiştirmemesi için verilen savaş yatar elbette.

Dinini kaybetmek bir yana, insan esir düştüğünde benliğini kaybediyordu. Philip Gosse'un dediği gibi "Cezayir'in zindanlarında bir Hıristiyan'ın değeri bir soğan kadar bile etmiyordu." Bu insana verilen manevi değerin dramatik anlatımıydı. Ne de olsa bu esirlerin çil çil altın cinsinden değerleri hiç de azımsanacak gibi değildi. Bu altınlar kıyının karşı tarafındaki kurtarma tarikatlarınca toplanana kadar esirler hiç de değer kaybetmiyorlardı. Yukarıda bahsi geçen, 1627'de İzlanda'dan alınıp götürülen Ólafr Egilsson'u bu topraklarda en çok üzen şey, bir kadın hizmetçisi için kendisinden çok daha yüksek bir fidye istenmesi olmuştu.[5] Esaret ölümlerden ölüm beğenmek demekti. 1601 yılında Bartolomeo Crescenzio deniz günlüğünde esir düşen Karadağlıların büyük çoğunluğunun melankoli ve dik başlılıktan öldüğünü yazıyordu.[6]

Nicelik

Bu dönemdeki esir sayısıyla ilgili sağlıklı bir rakama ulaşmak hayli zordur. Biz en azından mevcut olan birkaç veriyi sunup esaretin bölgedeki boyutları ve uzandığı coğrafyadaki dağılımı hakkında bir fikir verelim. Son çalışmalar Akdeniz'de 1530-1780 yılları arasında Mağrip'te 1.5 milyon esir bulunduğunu gösteriyor.[7] XVI. yüzyılın sonunda Mağrip'te esir olan Jerónimo Gracián de la Madre de Dios, Trablusgarp, Sus, Tunus, Bizerta, Bona ve Cezayir kentlerinde 20.000'den fazla esir olduğunu beyan eder. 1626 yılında İngiltere'de 2000 kadın, kral, Buckingham dükü ve parlamentoya Müslümanlara esir düşen kocalarının kurtarılması için başvurmuştu. İstanbul, Fas, Marakeş ve Tetuan'dakiler bu rakama dahil değildir.[8] Tunus'taki esir sayısı genel olarak Cezayir'den az oluyordu. Ancak Tunus'taki esir sayısı 1721'de Cezayir'i geçmişti. Esirlerin çoğu Katolikti ve sayıları 5000'i geçiyordu. Aynı dönemde Cezayir'de ise "çoğunluğu Lutherci Felemenkler ve diğer şizmatik milletler"den oluşan esirlerin sayısı 3500'ü bulmuştu. 1730'dan sonra bu sayı düşecek, yüzyılın ortasında 1500'e inecektir.[9] 1796'da 800 iken, 1805'te tekrar 2000'e çıkar. Salle'de 600-800, tüm Mağrip'te 4500 İngiliz esir vardı.[10]

Bir yıl içindeki hareketliliği göstermesi açısından Jerónimo'nun verdiği rakamlara bakalım. Tunus'a geldiği 1593 yılından, 1594'ün Ağustosu'na kadar geçen on ayda gördüklerini söyle sıralar: 3 kalyota ve 6 *fragata*, Roma sahilinden ve Napoli Körfezi'nden 200 kişi almıştı. Sonra Tunus yakınlarında başka bir *fragata* 14 adam götürmüştü. Bu arada Lutherciler paşaya, savaşırken ölenler hariç, 30 esirle birlikte büyük bir tahıl gemisi satarlar. (Bunu Luthercileri lekelemek için söylemiş olma ihtimali de yok değildir.) Bu gemide iki de Dominiken İspanyol rahip ölmüştür. Mayıs ortasında Bizerta'ya Baba Ali (*Babalí*) adında bir reisin iki fırkatası gelir. Bu reisin bir arkadaşı da 90 adet esir getirir. Ay sonunda ise 4 adet *fragata* toplam 100 kişi getirir. Liste bu şekilde devam eder. Haedo'nun verdiği liste gibi Jerónimo da bu dönemde burada bulunan reislerin gemilerini ve kapasitelerini belirtir.

Halil İnalcık ise 1568 yılında İstanbul'daki esir, savaş esiri ve devşirmelerin 60.000'e ulaştığını belirtir. Kanuni devrinde defterdar İskender Çelebi'nin 6.000-7.000 kölesi vardı.[11] Savaş esirlerinin sayısı Karlofça Antlaşması'ndan sonra azalır.[12] XIX. yüzyıl başında ise

zindandaki esirlerin sayısı iyiden iyiye düşer. 1860'tan sonra rahibeler de zindanlara girip esirlere yardım etmeye başlarlar.

Kadın esirler

XIII. yüzyılda arkadaşı Ebu'l Baka'el-Rundi'ye yazan Endülüslü yazar Ebu Bekir el-Barda, esir pazarına gittiğini, sıra dışı bir güzelliğe sahip bir esir kıza bakakaldığını söyler ve onun büyüleyici güzelliğini tasvir eder. Açık artırma başlar ve hepsi de kızı görebilmek için ayaklarının ucunda yükselirler. Zenginler onu satın alabilmek için durmadan fiyatı yükseltirler. Hepsi de bu "arzu nesnesi"ne sahip olabilmek için çılgınca bir yarışa girerler. Fakat sonunda onu tüm kalbiyle isteyen delikanlı alır. Yazarımız mektubunu şöyle bitirir: "Dostunun aşkından ölüp yıkılıp düştüğünü görmeden önce onun derdine bir derman bul, onu ölüme terk ettiğin için vicdan azabı çekmeden önce ona bir köle satın al." Mektubun şakacı bir hava taşıdığı su götürmese de kadın esirlerin ev hizmeti dışında bir arzu nesnesi olarak değer bulduklarını ortaya koymuş olur.[13]

Endülüs dünyasındaki kadın esirler, bunu takip eden çağdaki esirlerden farklı olarak yüksek kültür sahibi, efendisiyle oturup sohbet eden, edebi bilgisi olan, güzel ve zeki Hıristiyan kadınlardır. Bu esirler edebiyatta da ölümsüzleşmiştir. Yeniçağ'a gelindiğinde romantik sayılabilecek bu esaret anlayışı yerini, ev işleri başta olmak üzere fiziksel iş yapmayı gerektiren köleliğe bırakır.

Diğer taraftan kadınların ve erkeklerin esareti bir bakıma farklıdır. Kadın esirlerin çoğu kez İslam'ı seçip efendileriyle evlendikleri görülür. Nikâhsız olarak da efendilerine hizmet ettikleri ise bilinmedik bir şey değildir. Evdeki bir kadın köle çoğu zaman efendiye yapılan cinsel hizmetle de eşanlamlı olabiliyordu. Erkeklerin köle kadınlarla evlenmesi söz konusu olduğunda, İslam erkekleri "erdemli" kölelerle evlenmeye teşvik eder.[14]

Kadın esirlerin en güzelleri doğal olarak hükümdar sarayları başta olmak üzere beyler, beylerbeyleri, vezirler ve diğer saray eşrafının saray ve konaklarına gönderiliyorlardı. Barbaros, kaptan-ı derya unvanını aldıktan sonra 1534'te Osmanlı donanmasıyla ilk seferine çıktığında Süleyman'a

göndermeyi arzuladığı en nadide hediyeyi ele geçirme fırsatını kaçırır: Güzelliği pek çok Rönesans tablosu, heykeli ve şiirinde ölümsüzleştirilen Tragetto düşesi ve Fondi kontesi Giulia Gonzaga. İspanyol vakanüvis Francisco López de Gómara vakayinamesinde Barbaros'un Fondi şehrine 2000 Türk gönderdiğini, şehrin dört saat içinde talan edildiğini ve şehirli bir dönmenin yardımıyla Gonzaga'nın bulunduğunu nakleder. Barbaros için bu seferin en paha biçilmez ganimeti ve Süleyman için en eşsiz hediye olacak bu güzeller güzeli İtalyan Venüsü'nün kaçırılması gerçekleştirilemez. Uşaklarından biri onu gecenin karanlığında atının terkisine atarak kaçırır. İbrahim Paşa'nın Barbaros'tan sarayda hükmeden Hürrem Sultan'ın forsunu azaltmak için Giulia Gonzaga'nın kaçırılmasını özellikle rica ettiği dedikodusu ortalığı sarmakta gecikmez.

Bunun tersi de yaşanır. Yani kadınlar da kendileri için erkek esirler alırlar. "Burada [Osmanlı İmparatorluğu'nda] yabancı ülkelerden gelen Hıristiyanlar, tek başına veya sadece iki kişi olarak yanlarında onları koruyacak kimse olmaksızın ortalıkta dolaşırlarsa, onlara yollarını kaybettirirler ve kolayca kaçırırlar." Böyle iddia ediyordu Werner. Bu itham şu cümleyle daha da ilginç bir hal alır: "Birtakım aracı kişiler, böyle yabancı ve güzel bir insanı görürlerse, onu ele geçirmek için her türlü yola ve çareye başvururlar, daha sonra da Türk kadınlarına satarlar. Bunlar da canları istediği kadar o esirleri yanlarında tutarlar ve ilerde izini kaybettirirler."[15] Söz konusu olan kadınlar için saklanan genç erkek esirlerdir. Bu Ortaçağ'da türlü anlatılara da konu olmuştur. Verilebilecek pek çok örnek arasında Masuccio Salernitano'nun XV. yüzyıl ortasına ait hikâyelerden derlediği *Il Novellino*'dan bir hikâyeyi seçelim. Elia (İlyas) adlı bir erkek esiri korsan saldırılarının birinde ele geçiren Nicola'nın karısı zaman içinde bu genç erkekten hoşlanmaya başlar. Sosyal sınıf, görünüm ve din farkına rağmen onu baştan çıkarmaya karar verir. Bu tür kısa romanların baş konularından biri olan zina ve ihanet yine gündeme gelmiş olur.[16]

Roman gibi esaret hayatları

Esaret hayatına dair günümüze gelen esaret günceleri, notlar, belgeler, *aviso*'lar (haber folyoları), edebi eserler bu acı hayatı anlatan çok farklı profiller çizmektedir. Bu da doğal olarak, bu bilgileri bize ulaştıran

şahısların çektikleri acılarla doğru orantılıdır. Bunun yanı sıra esirlerin bulundukları coğrafya da sürdükleri yaşam üzerinde etkilidir. Sıcakla, nemle, kalabalık ve pislikle boğuşmak zorunda kalan Kuzey Afrika'daki esirlerle Orta Avrupa'da çeşitli sebeplerle esarete düşmüş bahtsızların hayatları arasında farklılıklar söz konusudur. Macar kaynakları Türk zindanlarından esirlere mum ve yakacak verildiğini bildirir.[17] Hatta nüfuzlu esirlere şarap verilir.

Esaret anılarındaki abartıların açıklanabilir bir özelliği vardı: Bunlar halkın merhamet duygularını uyandırmak, dindaşlarının zindanlardan kurtarılması için gerekli parayı vermelerini sağlamak için kaleme alınıyorlardı her şeyden önce. Polonyalı bir soylu ve teolog Bartolomeus Georgiević, Türklere esir düşmüştü.[18] İlk defa 1555 yılında Napoli'de basılan bu eser 1558'de *Türk Kitapçığı* adıyla Latinceden Almancaya çevrildi. Eser 1544'ten 1600 yılına kadar farklı dillerde tam 43 baskı yaptı!

Aslen topçu olan Webb'in çalıştığı gemi Türklerin eline geçince kaderi değişir. Kendini çırılçıplak küreklere asılırken bulur. Topçulukta uzman olduğunu ispatlayınca kürekten kurtulur ve Suriye, Filistin ve Mısır seferlerinden sonra Goa'ya, sonra da İstanbul'a gelir. Kara bahtı onu yeniden zindana sürükler. Yaşadığı kısa özgürlük döneminde III. Murad'ın oğlu Mehmed'in sünnet düğünü şenliklerinin tadını çıkarma fırsatını elde eder.[19] Yedi gün süren şenlikte cambazlar, akrobatlar, güreşçiler ve hokkabazların yanı sıra geceleri yapılan donanma şenliklerini seyreder. Bu donanma şenliklerinden birini düzenlemeyi vaat ederek yeniden tatlı özgürlüğüne kavuşur. Tasarladığı ateş saçan iki ejderha onu sadece şenlik süresince kurtarabilir ve maalesef yeniden karanlık zindanları boylar.[20] Fidyesi İngiliz Büyükelçiliği tarafından ödendiğinde çilesini tamamlar.

Johannes Schiltberger 1396'da Niğbolu Savaşı'nda esir düşer. Savaş sonrası çok trajik bir sahnenin içinde buluverir kendisini. Bozgundan sonra kaçmaya çalışan Hıristiyan taraf Tuna üzerindeki gemilere binmek ister. Herkes gemilere binmek istediğinden gemiler dolmuştur. Gemilerdekiler, can havliyle gemilere çıkmaya uğraşanların ellerini keserek boğulmalarına neden olurlar. Ayrıca Tuna'ya doğru kaçarken yamaçlardan yuvarlanarak ölenler de çoktur.[21]

Kendisi ise esir düşünce iple bağlanarak Bayezid'in önüne getirilir. Sultan herkesin kendi tutsağını öldürmesini emreder. Eğer bunu kendileri yapamayacaksa, onların adına başkası yapacaktır. Schiltberger'in beraber alınıp aynı ipe dizildiği diğer iki tutsağın kafaları kesilir. O ise şanslıdır: Şehzade onun hayatının bağışlanmasını rica eder. İddiasına göre yirmi yaşından küçükler öldürülmez. O ise o sırada daha on altı yaşında bile değildir.[22] Schiltberger'den ayrıca Bayezid dönemindeki esirlerin durumlarına dair başka bilgiler ediniyoruz. Altı yıl sonra bir binek hayvanına sahip olma hakkını elde etmesi gibi.

Macaristanlı György'nin *Türklerin Genelekleri, Görenekleri ve Hinlikleri Üzerine* adlı esaret güncesi 1481'de Roma'da basılmıştır. 1438 yılında II. Murad'ın ordusuyla karşılaşıp kendisini kurtarmak için bir grup Hıristiyan'la birlikte bir gözetleme kulesine sığınır. Türkler kuleyi ele geçiremeyince ateşe verirler. Büyük bir kısmı "fırındaki ekmek gibi" canlı canlı yanarlar, kaçanlardan biri de kahramanımız György'dir.[23]

Türklere esir düşenlerden, bıraktığı anılarıyla adlı hâlâ hatırlarda olan Giovan Maria Angiolello'yu da anmak yerinde olacaktır. 1451 yılında Vicenza'da doğan, Venedik'in hizmetine giren Angiolello 1470 yılında Eğriboz'un fethinde Osmanlılara esir düşer. Şansı yaver gider ve şehzade Mustafa'nın esiri olur. Mustafa'nın 1474'te ölümü üzerine İstanbul'a gönderilir.[24] Fatih'in dikkatini çeker ve saraydaki hazinede kendisine bir görev verilir. Fatih'in ölümünden sonra yaptığı kaçma planıyla 1483'te İtalya'ya ulaşır.

Palermolu Vincenzo Guarino di Ciminna 24 Mayıs 1598'de *Arciconfraternita per la redenzione dei cattivi*'ye (Esirlerin Kurtarılması İçin Kardeşlik/Dayanışma Derneği) yazdığı mektubunda şunları belirtiyordu: Filippo adındaki erkek kardeşi "kâfirlerin elinde"ydi. "Don Juan de Austria'nın zaferinde" ele geçirilmişti, yani İnebahtı'da. Savaşmak için Kılıç Ali'nin kadırgasına atlamıştı. Kendi kadırgası savaştıktan sonra kaçıp gidince o da Kılıç Ali'nin kadırgasında kalakalmış ve doğal olarak Türklerin eline düşmüştü.[25]

Korsanlara karşı çalışanlar korsanların eline düşerse

XVI. yüzyılın son çeyreğinde Sicilya örneğine bakalım. 1570-1601 yılları arasında kaydedilen 138 saldırı olmuştu. Sicilya'da alınıp götürülen esirler önce Tunus'ta toplanmış, sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı yerlerine gönderilmişti: Bizerta, Cezayir, İstanbul, Trablusgarp, Sakız, İskenderiye, Rodos ve Levant.[26] Mağrip'in pek de uzağında olmayan bu sahillere uzanmak için büyük gemiler bile gerekmez. 1570 yılında Türkler Sciacca toprakları yakınlarında karaya çıkmışlar ve bölgeden pek çok esir götürmüşlerdi. Aynı yıl Burgio topraklarına da uğramışlardı. 1596 yılına ait bir kayıtta ise yine Burgio topraklarında on yaşındaki Giuseppe d'Oliveri ele geçmişti: Gece vakti, pek çok başka delikanlıyla birlikte.[27]

1578'de Mondello yakınlarında keçi sürülerini otlatan çobanlar Türklerin eline düşmüştü. 1579'da Trapani ve Catania şehirlerinde balık avlayan balıkçılar da korsanlara esir düşmüştü. 1580'de başka bir korsan dalgası daha bu bölgeyi vurmuştu. Aynı yıl Milanolu bir dönme olan Caito Salim kumandasındaki bir gemi, Terranova Limanı'ndaki bir gemiyi yolcularıyla birlikte yakalamıştı.[28] İki yıl sonra yine aynı şehrin sahillerinde altı Türk gemisi beliriyor ve 80 sakini esir alıp gidiyordu.

1582 yılının 12 Ağustosu'nda mühtedi Hasan Paşa tarafından kumanda edilen bir grup korsan Augusta şehrine girmeyi başarmıştı. Klasik olarak şehri yağmalamış ve "zavallı Hıristiyanları" götürmüşlerdi.[29] Bu II. Felipe'nin "Yenilmez Donanma"yla (*La Armada Invencible*) felakete uğradığı yıla denk geliyordu. Dolayısıyla deniz güçlerini kuzeyde İngilizlerin bulunduğu yerlere yığmıştı. Bu donanmanın bir kısmını Sicilya gemileri oluşturuyordu.

Murad Reis de artık sahilleri daha sıklıkla ve daha büyük bir cesaretle yağmalar olmuştu. 16 Mayıs 1591 tarihinde beş kadırgasıyla Taormina Denizi'ne ulaşmıştı. 5 ila 12 yaşları arasında bir sürü çocuk da götürmüştü. Hatta üçü erkek, biri kız olmak üzere bir ailenin tüm evlatlarını esir almıştı.[30]

22 Eylül 1592 tarihli bir kayıt aynen şöyle diyordu: "Rasigelbi muhafız birliğinde Majesteleri'nin hizmetinde çalışan 54 yaşındaki Masi Luchisi di Cefalù ve 17 yaşındaki oğlu Jo Maria, aynı kuleden esir olarak götürüldüler."[31] Hatta diğer muhafız Stefano di Bartolomeo'yu da

yanlarına almışlardı. Türk ve Mağripli korsanlar karşısında savunma sistemleri işe yaramıyordu. Türkler gözetleme kulelerinde çalışanları da alıp götürüyorlardı!

Buna benzer sayısız kayıt arşivleri doldurmaktadır. Deniz her zaman ilginç vakalara gebeydi. 1597 yılında Napoli'den yola çıkan Ottavio d'Orilia ve pek çok denizciyi taşıyan bir filika Solanto Denizi'nde bir Fransız *tartana*'sı[32] tarafından ele geçirilmişti. Bu da sonradan Türklerin eline geçmişti. Türkler, Fransızları *tartana'*larıyla birlikte serbest bırakmış, sadece Sicilya Krallığı'na ait vatandaşları alıp götürmüşlerdi.[33] 1601 yılında Marsilyalı Francesco Viglialba üç Kapuçin rahip ve üç İspanyolla birlikte Türk korsanların eline düşmüştü.

1597 yılında *Archiconfraternita della Redenzione dei cattivi*'ye sunulan bir dilekçede Fransızlar, Türkler ve Sicilya Krallığı vatandaşları arasında gidip gelen raporlara dair bilgi veriliyordu. Kimlerin ne zaman ele geçirildiği, yaşları, kendilerine ait özlük bilgileri ile birlikte bu defterlere kaydediliyordu.

Esir pazarları

Savaş esirlerinin İstanbul'a getirilip şehir içinde dolaştırılması sayısız seyahatname ve elçi raporunda anlatılır. Banker Fuggerler'in Avrupa içinde dolaşan ve haber niteliği taşıyan mektuplarından 5 Eylül 1587 tarihli olanı, 28 Ağustos'ta Budin yakınlarında ele geçirilen savaş esirlerinin şaşaalı bir şekilde getirilip şehirde dolaştırılmasını anlatır.[34] "Her türlü silah taşıyan askerler" tarafından sevinç ve zafer çığlıkları arasında getirilen bu esirlerin yanı sıra bu geçitte aralarında Habsburgların siyah kartallı bayrağı da bulunan 18 bayrak ve Avusturya silahları da getirilmiştir. Çalınan köslerin arkasından çoğu Alman olan, elleri kelepçeli 160 kadar esir gelmektedir. Her mızrak üzerinde dört ya da beş kesik kafa vardır. Söylenene göre böyle 700'den fazla kafa bulunmaktadır. Bir "gazete" niteliği taşıyan bu mektubun burada sayıyı biraz abarttığı anlaşılıyor, çünkü bu tür sahneleri çok canlı anlatan Schweigger, Gerlach gibi şahitler bu sayılara çıkmıyorlar. Bütün seçkin saray adamlarının da katıldığı bu gösteriler Kutsal Roma İmparatorluğu'nun büyükelçilik binasının önünde yapılmıştır. Anlatıya göre

birkaç defa Divan'a getirilen esirleri sultan bir pencereden izlemiştir. Daha sonra bu kesik kafalardan tepeler yapılmış, etrafları da bayraklarla desteklenmiştir. "Ne sultanın oğlunun sünnet düğününde, ne de İran elçisinin kabulünde böyle bir insan kalabalığı" görülmüştür.[35]

Kuzey Afrika şehirlerine getirilen esirlerle İstanbul'a getirilen esirlerin karaya ayak bastıklarında şehir içinde dolaştırılmalarının amaçları farklıdır. İstanbul'da bu bir gövde gösterisinin parçasıdır. Başkentteki diplomatlara gözdağı vermenin en güzel yoludur. Tunus, Cezayir başta olmak üzere Mağrip şehirlerinde sokak sokak gezdirilmelerindeki amaç ise daha ziyade esir alacaklara haber ulaştırmak, halkı esir pazarına çağırmaktır.

Alıcıların esirlere zıplayıp koşmaları ve çevikliklerini göstermeleri için sopayla vurduklarını Mağrip'te buna şahit olanlar da tekrarlar. Esirin olası hastalıklarını keşfetmeye çalışmak için dişlerine, fizyonomisini çözmek için gözlerine ve bakışlarına dikkat ederler. Cezayir'de esir düşen Manuel de Aranda ise alıcılarını atlatmak için türlü numaralara girişen esirleri temsil eder: "Beni satın almayı kafalarına koyanlar hangi ülkeden olduğumu, adımı ve mesleğimi soruyorlardı; ben de bu sorularına daha önceden hazırladığım yalanları sıralayarak cevap veriyordum: Dunkerque'nin yerlisi olduğumu, mesleğimin de askerlik olduğunu söylüyordum. Ellerimi çırptırıp sert ve nasırlı olup olmadıklarına bakıyorlardı. Bazıları da kadırgalarda verilen peksimeti yiyip yiyemeyeceğimi görmek için ağzımı açtırıyorlardı."[36]

Thévenot Kahire'de, Han Halil'in yanında pazar kurulan günler –yani pazartesi ve perşembe günleri– "isteyenlere satılmak üzere kölelerin küçük bir sokakta duvar boyunca dizildiğini" ve "her geçenin onlara istediği gibi dokunabildiğini, bir kusurları var mı yok mu anlamak için at alır gibi muayene edebildiklerini" yazar.[37] Anlattığına göre köleler kalın zincirlerle bağlanır, namaz vakitlerinde böyle zincirlenmiş halde camiye götürülürler.

Halep'teki esir pazarında yaşlı erkekler, kuvvetli erkekler, yirmi yaşında veya daha genç delikanlılar, yaşı ilerlemiş kadınlar, genç kadınlar ve kızlar ayrı ayrı dururlar. Her grup ayrı bir küme teşkil eder, kadınlar ve kızlar yan yana, arkaya doğru uzun bir sıra halinde dikilirler.[38] Yaşlı adamların hayvanlara ve korunması gereken şeylere göz kulak olmakla, yaşlı

kadınların ev işleriyle ilgilenmekle –iyi yemek pişiriyorlarsa daha iyi muamele görürler–, genç erkekler ve kuvvetli delikanlıların da atlar, sığırlar ve tarlalarla meşgul olduklarını söyler Krafft. Genç kadınlar ve gücü kuvveti yerinde olan kızlar ağır ev işleri görürler ve "özellikle geceleri kullanılmayanlar bütün gün çalışır."[39] Şöyle devam eder:

> Bir kimse güzel bir kadın veya kıza kendi şahsı için veya diğer faydalı kabiliyetleri yüzünden sahip olmak istiyorsa (muayene için) sadece ellerini eline alabilir. Zira bütün kadınlar, yumuşak ipekli veya pamukludan bir örtü ile yüzlerini örttüklerinden, bir kadın satın almaya niyetli bir kimse, esir pazarında (peçesini) kaldırıp yüzüne bakabilir. İlgilenmeye devam edip de, satın alma işi ciddileşince artık onun, kadının göğüslerini yoklamasına izin verilir, başka şeylere izin verilmez. Bunun üzerine, alım-satım işi tamamlanır veya kadın başkasına nasip olur.[40]

Simeon'un anlattığına göre bedestenin ikinci kapısı muhtelif milletlerden esirlerin satıldığı bir mahaldir. "İhtiyar, erkek ve kadın esirler oturmuş vaziyette beklerler; kız ve erkek çocuklar, gençler ve güzel yüzlü kadınlar ise, tellaklar tarafından ellerinden tutulup gezdirilir ve satılırlar. Esirlerden bir kısmı da mandırada birikmiş koyun sürüsü gibi bir sahada toplanmış bulunuyordu. Alıcılar yaklaşarak bakire kızların yüz ve göğüslerini açıyor ve yara bere bulunup bulunmadığını anlamak için vücutlarını baştan aşağıya kadar yokluyorlardı. Sonra da, sessiz sedasız duran esirlerden beğendiklerini satın alarak baba, anne ve kardeşi birbirinden ayırarak alıp götürüyorlardı." Sözlerini dramatik bir şekilde bitirir: "Ben ömrümde bu kadar acıklı bir manzara görmemiş olduğumdan bütün vücudum sarsıldı. Esirlerin dilini bildiğim halde, korkudan onlara yaklaşmaya ve sual sormaya cesaret edemedim."[41]

Macar esir György ise bambaşka bir coğrafyadaki esir pazarlarının pek de farklı olmadığını gösterir: "Bu zavallılar bu meydanda sergilenir, incelenir, soyulur, evrilip çevrilir; Tanrı'nın kendi suretinde yarattığı, akıl ve mantıkla donattığı bu güzel varlık, akıldan yoksun bir hayvan gibi buralarda aşağılık fiyatlara satılır" der. "Burada bunu söylemeye utanıyorum, erkeklerin ve

kadınların mahrem yerleri uluorta açılır, gösterilir ve herkese sergilenir. Hatta erkek ya da kadın, yaşlı ya da genç, bakire ya da dul olsun bütün köleler herkesin önünde çırılçıplak vaziyette koşmaya, yürümeye ve oradan oraya zıplamaya zorlanır."[42]

Esir pazarlarında alıcının görüşünü engellemek, onu kandırmaya yönelik her türlü hareket yasaktı. Söz gelimi esirleri süslü kıyafetlere bürümek, onları güzelleştirmek için makyaj yapmak yasaklanmıştı, ama bu yasağa uymayanlar da yok değildi.

Bir ailenin bireyleri farklı yerlerde ya da aynı pazarda farklı kişilere satılıyordu. 1718 yılında Cezayirli korsanların ele geçirdikleri bir gemide giden ailenin kaderi de onları böyle bir acıya sürüklemişti. Bir tüccar kadın Tunus'a götürülmüş, burada ölmüştü. Başkâtip büyük kızı satın almıştı, kız Müslüman olmuş ve başkâtiple evlenmişti. Babaları ve iki küçük kız ise başka kişilere satılmışlar ve 1723 yılında fidye ile kurtulmuşlardı.[43]

Genel olarak rakamlar bölgesel ve dönemsel değişiklikler gösterse de esaretin tavan yaptığı bu dönemde 25-35 yaş arası erkekler 100 dukaya alıcı buluyorlardı. Genç delikanlıların ve kadınların fiyatı ise iki katına çıkıyordu.[44] Peder Dan'ın dediği gibi Hıristiyanlar nasıl paralarını değerlendirmek için yatırım yapıyorlarsa Mağripli Müslümanlar da paralarını esirlere yatırarak değerlendiriyorlardı.[45]

Esirler elden ele geçebiliyorlardı. İzmirli Maria'yı Dominicus Grimani Türklerden satın almış ve Julianus Vassalo'ya iki *hyper*'e satmıştı. Bir gün sonra Vassalo da onu Nicolaus Boca'ya aynı fiyata satmıştı. Ertesi gün, hem de aynı paraya satmasının sebebi ne olabilirdi?

Küçük mutluluklar

Esirlerin ufak tefek işler bulup, biraz para kazanmasına karşı çıkılmaz. Heberer'in Mısır'daki esaretinden öğrendiğimize göre Araplar çalışkanlıklarından memnun oldukları için esirlerin koltuklarının altına sığdırabilecekleri kadar ufak tahtaları ve çıtaları toplayıp satmalarına seslerini çıkarmazlar. Hapsedilen Webbe, kar toplama vaktine kadar

hapishanede herkesin kendi sanatı ile ilgili şeyler yapıp, para karşılığı sattığını, kar toplamanın yılda bir kez tekrarlanan bir geleneğe dönüştüğünü, toplandıktan sonra halka parayla satıldığını yazar.[46]

Georgiević de ufak çaplı ticarete soyunanlardandır: "Fakat ben de kurnaz olmuştum" der, "efendimin malını kendi kesemin menfaatine işletiyordum. Yakınımızda bir Müslüman vardı. O bütün cemaatin tayin ettiği çobanıydı. Ona, kendi sürümden birçok hayvan, takriben 20 tane, sattım. Bazılarını para karşılığında, bazılarını da pişmiş etinden almak için sattım; zira efendim, benim rahipten de daha zahid olarak (sadece su ve ekmekle) yaşamamı istiyordu. Doldurduğum para kesesiyle kendimi kaçışa hazırlıyordum ki, buna fırsat bulamadan efendim öldü."[47]

Esirlerin de kendi aralarında küçük ziyafetleri olur. Heberer Kahire'deki esaretinde böyle günlerini şenlendiren minik bir şöleni kaleme alır. Kalenin arkasındaki surlardan düşüp ölen bir manda Müslümanlar tarafından haram sayıldığından esirlere kısmet olur. Hemen kasaplığa soyunup, hayvanı bir güzel kesip pişirirler. Bu onlar için iki günlük şölen demektir. "Bu ziyafet bize çok iyi geldi, çünkü Mısır'a ayak bastığımızdan beri ilk defa et yememiz nasip olmuştu" der Heberer.[48]

Ölümlerden ölüm: zindan

Bagno/baño (hamam) adı verilen zindanlar büyük bir avlunun etrafında toplanmış geniş mekânlardı. İçinde masaları ve sıraları dışarı taşan meyhaneler (*tabernas*) vardı. Gemiciler, askerler, aylaklar burada yer içer, sigaralarını tüttürürlerdi. Şarkı söyler, hatta zaman zaman düzenbazlık peşinde koşarlardı. Esirler bu tavernaları işletme hakkına bile sahipti, ancak sadece zengin esirler bunu yapabilirdi, çünkü fiyatlar çok yüksekti.[49]

Avlunun sonunda, kapıya bakan şekilde üç orta bölümlü bir kiliseye benzeyen esir barakası vardı. Bu kiliselerin orta bölümlerinden birinde şapel bulunurdu. Esirler burada büyük bir özgürlük içinde ayinlerini yapabilirlerdi. Diğer iki bölüm ise esirlerin uyuduğu yataklarla doluydu. Yataklar üst üste ranza şeklindeydi, sadece uyumak için değil, aynı zamanda esirlerin eşyalarını saklamalarına da yetecek kadar büyüktü.

Bagno'da yemek yenmezdi. Esirler efendilerinin evinden yemek getirmekle yükümlüydü.[50] Haklarında en az bilgiye sahip olduğumuz esir tipi, daimi olarak efendilerinin evinde yaşayan esirlerdir. D'Arvieux esirlerin hayatlarını korkunç bulmasa bile zindanları ürkütücü bulur. Dört bir yandan yemek kokusu, gürültü, bağırış çağırış gelir; kargaşa vardır. Herkes Hıristiyan esirlerin "profesyonel hırsızlar" olduğunu bilir.

Heberer de Kahire'de kaldıkları zindanı tasvir eder. Penceresi yoktur, hava tepedeki büyük delikten gelir. Millet üst üste yatar, havasızlık ve bedenlerden çıkan pis kokularla ortam dayanılmaz hale gelir. "Ayrıca yiyecek ve içecek kıtlığı, açlık, keder ve bir sürü haşerat sebebiyle hemen hemen hepimiz, aynı zamanda değilse bile, peş peşe hastalanıyorduk" diye dert yanar Heberer.[51] Bu hastalıklar sebebiyle pek çok arkadaşlarının cansız bedenlerini denize atmak zorunda kalırlar.

Çeşitli işlere koşturulurlar. Limanlarda, tarlalarda ve de kamu alanında en zor işlerde çalıştırılırlar. Fas'taki esirlerin durumu da diğerlerinden iyi değildir. Özellikle de XVIII. yüzyılın ilk yarısında. Eğer yerlerinde bulamayacak olurlarsa başlarına ne geldiğini bir şahitten dinleyelim: "Bulup getirip öyle bir cezalandırıyorlardı ki, yarı ölü bir halde bırakıyorlardı onları. Hastanede hasta yatanları bile aramaya gidiyorlardı. Kalkamayacaklarını görünce bırakıyorlardı. Bazılarının yataklarında öldüklerini, bazılarının da yolda taşlanarak ölüme mahkûm olduklarını gözlerimle gördüm."[52]

İstanbul'da bulunan üç büyük zindandan en büyüğü Kasımpaşa'daydı. Diğer ikisi Tophane ve Beşiktaş'taydı. Burada bulunan esirlerin sayısı çeşitli dönemlere göre değişiklik gösterir. 1592'de 3.000-4.000, 1664'te 2.000, 1686-89'da 3.000, 1712'de 4.000-5.000 esir vardır.[53] Bu zindanın *Türk Korkusu* adlı eserde tüm detaylarıyla anlattığımız özelliklerini geçerek esirlerin ibadetlerine yeniden değinelim.

Zindanın içinde esirlerin ibadet edecekleri bir kilise bulunmakla kalmaz, pazar ve bayram günleri gelen pederler Aşai Rabbani ayini yapar, günah çıkartır, onları teselli eder ve dini bilgiler verirler. Hatta 1765 yılında zindan içinde tam üç kilise vardır. İstanbul Papa Vekili Monsenyör Biagio Pauli rahiplerin burada yaptıkları faaliyetleri aynı yıl kaleme aldığı anlatısında

dile getirir. Rahip burada iki ayin yapar; sabah erkenden işe gidenler için gece ayini, büyük zindanda kalanlar içinde sabah ayini.[54] Geceyi zindanda esirlerin yakınmalarını dinleyerek geçirir, onları teselli eder. Aziz Antoine'a atfedilen bu kilisede günah çıkartma kabini bile mevcuttur, kendi sözleriyle "ayinlerin uygun bir biçimde icra edilmesi için her şeye sahiptir."[55] Esirler hasta oldukları zaman da yine iş rahiplere düşer; onları tedavi ederler, ilaç sağlarlar, hatta vebaya yakalandıkları zaman bile onları yalnız bırakmazlar. Senede iki defa kadırgalara biner, –Noel'de ve Paskalya'da– kutsal ayini icra eder, esirlere sadaka, ilaç ve ihtiyaç duydukları şeyleri dağıtırlar.[56]

Schweigger, özellikle Katolik esirlere verilen imtiyazlardan şikâyetçi görünür. Pazar günleri San Francesco ve San Pietro kiliselerine giderek ayine katılma ve vaaz dinleme haklarının olmasına rağmen "Protestan mezhebinden olan zavallı Almanlar ve Macarlar"ın böyle kolaylıklara sahip olmadığından dert yanar. "Onların bir kiliseye gidip kendi inançlarına göre dua etmelerine, vaaz dinleyip kutsanmalarına olanak yoktur" der. Ama bu eksikleri gidermek için elçilik bir çözüm bulmuştur bile. İstanbul'a gelen Protestanlar için Almanca dua ve ilahi kitapları ya da "bunun gibi teselli verici metinler" tedarik eder. Schweigger de bütün bunlardan etkilenerek Luther ve Brentius'un din öğretisini İtalyancaya çevirme kararı alır. Würtemberg Dükü Ludwig bu işin masraflarını üstlenir, kitap basılır ve tutsakların okuyabilmeleri için İstanbul'a gönderilir.[57]

D'Arvieux Kuzey Afrika'da esarete mahkûm olanların insanlık dışı bir muameleye maruz kaldığının sanıldığını, oysa bunun çok yanlış bir kanı olduğunu söyler. Her şeyden önce ibadetlerini büyük bir özgürlük içinde yaptıklarını görür. Müslümanların esirlerini "kendi doğru inançlarını" kabul etmeye teşvik ettikleri doğrudur. Ama metot olarak "vaat, şevk ve baştan çıkarıcı her şey"i kullanırlar. Her zaman sahile eski efendilerinden ekmek, şarap, et, tavuk ve meyve dolu kasaların geldiğini; "Onlara evlatları gibi davranıldığını, efendileriyle yemek yediklerini ve zamanı gelince şefkatle birbirlerinden ayrıldıklarını" görür.[58] Ne de olsa İslamiyet kölelere iyi davranılmasını emreder. Onlara "kölem" yerine "oğlum", "kızım" şeklinde hitap edilmesi gerektiğini de beyan eder.[59] Hanefilerde bir köleyi öldüren kimsenin cezası da ölümdür.

Heberer İskenderiye'ye kadırgalara yerleştirilirken merhamet dolu bir sahneye şahit olur. Demir perçinlerle oturaklarını tespit etmeye başladıkları zaman esirler arasında "yürek parçalayan bir vaveyla" kopar. Kimi ağlar, kimi inler, kimi haykırır. "Bu manzara karşısında Napoli doğumlu bir dönme olan gardiyanımızın bile gözleri doldu" der Heberer. Gardiyan, önlerinin kış olduğunu düşünüp "denizin soğuk havasında çıplak bedenlerimizi ikişer ikişer örtüp ısınabilmemiz için onlara yünlü battaniyeler" hediye etmiştir. "Sonra da dertli dertli içini çekerek, bize yaptığı bu iyilik karşılığında Tanrı'ya kendisi için dua etmemizi istedi."[60]

Vaftiz olmamış köpekler arasında

"Bana bir cevap yazmanız için size yalvarıyorum, böylelikle mektubunuzu görünce yokluğunuzu düşünerek sürekli acı gözyaşları döken sefil kalbim biraz neşelenecektir." Palermolu Filipo di Salvatore, 24 Nisan 1595 tarihli mektubunda annesine işte bu acıklı satırları yazıyordu. "Bana ilk fırsatta nasıl olduğunuzu, kimin sağ olduğunu, kimin öldüğünü, kardeşlerimin, torunlarımın, kuzenlerimin, akrabalarımın nasıl olduğunu haber edin." Bundan bir gün sonrasının tarihini taşıyan mektubunda Pietro Lupo da aynı dokunaklı sözlerle başlıyordu mektubuna: "Sevgili babacığım, dert ve gözyaşı dolu bu acı mektubumla size şahsen iyi olduğumu, fakat yaşamaktan çok ölmek isteyen kalbimin mutsuzluk içinde olduğunu bildiririm."[61] "Bu vaftiz olmamış köpekler" arasında çektiklerini olabildiğince umutsuzluk yüklü kelimelerle satırlara dökerler. Bu dramatik mektupları yazan Sicilyalı esirlerin, sıradan, çoğu zaman okuma-yazması olmayan insanlar olduklarını hatırlamakta fayda vardır. Köylüler, balıkçılar, küçük çaplı tüccarlar, zanaatkârlar... Aralarında okuma-yazma bilen birine yazdırmış, ya da bir kâtip tutmuş olmalıdırlar.[62]

Nocentio de Messina, 4 Mayıs 1592'de annesine ve ağabeyine şöyle sesleniyordu: "Bahtsızlığımdan ve günahlarım yüzünden şu içinde bulunduğumuz nisan ayı içinde Türklere esir düştüm." Kendisini Bizerta'ya getirmiş ve 100 *escudo*'ya satmışlardı. Mektuptan anlaşıldığı üzere Nocentio pek de fakir sayılmaz. En azından başını sokacak bir evi vardır; annesi ve ağabeyinden evini satmalarını ve "onu özgürlüğüne kavuşturmak için ellerinden geleni" yapmalarını rica eder.[63] Mastro Andria'nın hep

yaptığı gibi şehirde dolaşıp yardım toplamasını ister. Bernardino di Simoni'den de yardım istemelerini önerir ve bütün bu iyilikleri tek tek geri ödeyeceğini eklemeyi de unutmaz. Aklına gelen en iyi çözüm oradan bir Türk esir almaları ve buraya göndermeleridir. Ne de olsa takas her daim işleyen bir usuldür.

Vincenzo di Caro'nun 23 Ocak 1593'te çaresizlikle sarıldığı kalemden çıkan satırlar da ana-babasına aynı acı dolu ruh halini yansıtır: "Bu mektubu sizlere ne kadar kötü durumda olduğumu haber vermek için yazıyorum: şahsen, yeme içme ve para konusunda, her konuda halim harap. Anam, babam ve kardeşlerim tarafından terk edildim." Merhametli insanların yapacakları yardım son çaresidir. Eğer onu "bu cehennemden" kurtarırlarsa o da özgürlüğüne kavuşunca sonsuza dek kendilerine iyi bir oğul ve köle olacağını söyler. "Yemiyorum, yaşamıyorum, uyumuyorum" der ve bir tanecik oğullarını nasıl böyle bırakabildiklerini sorar.[64]

Bir sonraki mektubumuza bakalım. Lazaro Conforto'dan, 20 Nisan 1593 tarihli. "Sevgili anneciğim" diye seslenir. Diğerlerinin aksine, ne kadar kötü olduğunu söyleyerek değil sağlığının yerinde olduğunu bildirerek, onlar için de aynısını umarak başlar sözlerine. Ama bunu müteakiben hemen acılarına girer: Sonsuz acılar içindedir, öyle ki çektiklerinin binde birini bile anlatmasına imkân yoktur. Gece gündüz ağlamaktadır, "hep sizleri hatırlayarak kalbimde acı taşıyorum" der. Tanrı'ya ya kendisini öldürmesi ya da bir an önce özgürlüğe kavuşturması için yalvarmaktadır. "Ayaklarımda iki pranga, ellerimde zincirler, sürekli öyle bir sopa yiyip kötü muamele görüyorum ki tarif etmem imkânsız!" Mektup bir asker mektubu gibi devam eder: "Kız kardeşime, bacanağıma, torunum Arasmo ve Francesco'ya selam, büyükannemin ellerinden binlerce defa öpüyorum, onun hayır duasını diliyorum, teyzem Margaritella ve kuzenim Novella'ya da benden selam söyleyin. Siracusa'lı Antoni'nin de ellerinden öpüyorum. Tüm akrabalara, dostlara, komşulara, Mastro Pauolo'ya, karısına, tüm ev ahalisine, Vicenzo Garbaldo'ya selamlar..." Liste uzayıp gitmektedir.[65] Mektubunun sonuna eklediği son cümle hayli ilginçtir: "Eğer mektup yazacak olursanız, doğru dürüst yazın çünkü Türkler mektuplara bakıyorlar."

Girolamo da Alia 5 Ağustos 1593'te "sevgili arkadaşı Miranda"ya yazdığı mektuba kendisine gece gündüz ne denli kötü davranıldığını anlatarak başlıyordu. "Büyük acılar içinde 40 halkalı bir zincir taşımakta"ydı.[66] Arkadaşından kendisine karısından ve çocuklarından haber göndermesini istiyordu, çünkü "sağ mı, ölü mü" olduklarını bile bilmiyordu. "Tanrı aşkına beni yalnız bırakmayın" diyordu. Palermo'dan yardım toplayıp onu "Türklerin elinden kurtarmaları" için yalvarıyordu.

15 Ocak 1594'te Inocentio di Messina da "sevgili kardeşim" diyerek erkek kardeşine sesleniyordu. "Daha önce pek çok mektup yazdım, ama hiçbir cevap alamadım, Tanrı aşkına bana haberlerinizi gönderin." Bu esir mektuplarının büyük bir kısmında bulunan bir ifadedir. Aynı zamanda umutsuzca, bir cevap alamadan yazmaya devam ettiklerinin de göstergesidir. "Tanrı aşkına beni böyle kaderime terk etmeyin, siz de bunu yaparsanız büsbütün terk edilmiş olacağım" der.

Giuseppe di Alberto, aynı yılın 24 Temmuzu'nda yazdığı acı dolu satırlarla annesine seslenir. "Size dana önce yazmış ve fidyem için eğer kadırgalarda bir esir bulabilirseniz haber verin demiştim, ama hiçbir haber alamadım" diye serzenişte bulunur. Takas edilecek bir esir bulunamadan kurtarılmasının söz konusu olmadığını hatırlatır. "Mektubumu alınca Cezayir'in efendisi (*capo)* Murat Reis'in kardeşi olan Hasan Reis'in zindanına mektup göndermeyi ihmal etmeyin."[67]

Mektuplar genel olarak aynı tonda, aynı kelime dağarcığıyla, aynı dokunaklı kelimelerle yazılmıştır. Ağır bir Sicilya lehçesinde yazılan bu mektupların ne kadarının esirlerin ailelerine, yakınlarına ulaştığını bilemiyoruz. Onların gönderdikleri cevapların, yazdıkları mektupların kaçta kaçı ellerine geçiyordu? Yoksa zincirlere mahkûm edilen bu aile fertlerini, yakınlarını gözden mi çıkarıyorlardı? Sicilya'nın küçük, fakir balıkçı köylerini düşündüğümüzde bu dönemde sıradan bir balıkçının ya da fırıncının, hatta bir kasabın bu fidyeyi toplamak için ömür boyu çalışması bile yetmeyebiliyordu. "Esaretimin süresi uzadıkça, beni kurtaracağınıza dair olan umudum da azalıyor" gibi ifadeler de bunu gösteriyordu. Esirler bu yüzden yazdıkları mektuplara bir cevap alamıyorlardı belki de!

Sırra kadem ya da firar...

Herkes doğal olarak özgürlüğüne kavuşmak ister. Umutsuzluk esirlere cesaret verir. Ne de olsa hayatlarından başka kaybedecek bir şeyleri kalmamıştır. Böyle bir hayata da hayat denilemeyeceğine göre, kollar sıvanır. Biz masalları anımsatan, kimi tatlı kimi acı hayatlara göz atmaya devam edelim.

Schiltberger de özgürlük için hayatını ortaya koyanlardandır. Esirler hep beraber anlaşıp "hürriyete ya da ölüme" birlikte gideceklerine karar verir ve yemin ederler.[68] Atlarını tepelere doğru sürüp bu planı gerçekleştirirler. Ama şansları yaver gitmez ve sultanın kuvvetleri onlara yetişip teslim olmalarını ister. Bayezid arkalarından asker göndererek geri getirilmelerini emreder. Hürriyete doğru koştuklarından ve bu konuda kararlı olduklarından atlarından inip yaya olarak kendilerini savunurlar. Onları geri getirmekle yükümlü olan komutan öne çıkarak ateşkes teklif eder ve teslim olmaları halinde hayatlarının bağışlanacağına söz verir. Hıristiyan esirler sultanın gazabından korktuklarını ve bu riske girmek istemediklerini bildirirler. Komutan hayatlarını garanti edince esirler de teslim olurlar. Aynı komutan, sultanın karşısına çıkınca da "Ben merhametinizden emindim ve onların hayatlarının bağışlanacağını vaat ettim" der. Bir zarara yol açmadıkları da ortaya çıkınca Yıldırım Bayezid bunu kabul eder. Cezaları dokuz ay zindandır. Ancak bu arada içlerinden on ikisi vefat eder. Ramazan bayramında cezaları affedilir, üstelik kendilerine at verilir, ayrıca aylıkları da yükseltilir. Bir daha da kaçmayacaklarına söz verirler. Bu çok sık rastlanan bir durum değildir. Ciddi bir miktarda fidye beklentisi olmadığı sürece toplu halde kaçan esirler bu kadar kolay bağışlanmazlar.

İstanbul'daki zindana ait kayıtlara göre 28 Nisan 1751 tarihinde bir İspanyol, macera dolu kaçma operasyonuna soyunmuştu. Bu gözü pek İspanyol esir, bir demir parçasıyla zindanın duvarlarının altına bir tünel kazarak sırra kadem basmıştı. Üstelik tek başına da değildi: 24 kişi onun peşi sıra kaçmıştı. Hiçbiri Katolik olmayan bu esirler şanslı gruptandı, çünkü bunları takip edecek diğer esirlerin başına hiç beklenmedik bir şey gelmişti. Çok şişman bir Türk ne ilerleyebildiği, ne de geri adım atabildiği için oracıkta sıkışıp kalmış ve kaçış yolunu tıkamıştı. İspanyol'un peşinden

kaçan 24 esirden altısı tekrar yakalanmıştı.[69] Bundan yedi yıl sonra dördü İspanyol, biri Fransız beş esir yine aynı şekilde firar etmişti.[70]

Kaçmaya çalışmak, yakalanınca başlarına gelebilecek katmerli felaketleri bildikleri halde buna yeltenmek, bir esaretin umutsuzluk derecesiyle orantılı görünmektedir. Heberer de kaçmayı dener. Kahire'den İskenderiye'ye vardıklarında yeniden hapishanelerine yerleşirler. Buradan kurtulmak için duvardaki taşları sivri tahta parçalarıyla gevşetmeye başlarlar. Hayli kalın olan duvarda birkaç gece uğraşıp didinerek bir delik açmayı başarırlar. Hatta duvarın öte tarafındaki aydınlığı bile görürler. Sabaha karşı deliğin nereye açıldığını gördüklerinde hayal kırıklıkları çok büyük olur: bir Yahudi'nin avlusuna! Hemen başlarına daha büyük bir bela açmamak için taşları usul usul yerleştirirler.[71]

Ancak Heberer İskenderiye'de bulunduğu süre içinde başka bir firar teşebbüsüne şahit olur. Ülkeyi çok az tanıyan, dilini az bilen bir esir, Müslüman olmaya zorlanan başka bir gençle birlikte kaçmaya karar verir. Niyeti ortaya çıkınca Heberer'in hapishanesine tıkılır. Ceza olarak da her gün çıplak bedenine ıslak urganla yüz kırbaç yer. Bu on gün boyunca devam eder. Sonunda da acıdan, kan kaybından, korkudan, açlık ve susuzluktan ruhunu teslim eder.[72] Bu olay pek tabii bir ibret dersi olur.

Gemilerden yüzerek kaçanlar da vardı. 3 Ekim 1757 kayıtlı bir firara göre bir Venedikli bir Türk gemisinden bu şekilde kaçmıştı. Türkler ve diğer esirler onun boğulduğunu sanmışlardı.[73] Donanmaya ait olmayan Türk gemileri de kaçış operasyonlarında bulunabiliyorlardı. 1760 Ağustosu'nda Sinop'tan Rusya'ya doğru yol alan bir gemiden on kadar esir kaçmıştı.[74]

Bu dünyadaki günahlar...

Yıl 1600, Haziran ayı... Tunus şehrinde akla hayale gelmedik bir olay meydana gelir. Arşiv kayıtlarından çıkarılmamış olsa, bunun bir esaret romanının çarpıcı bir parçası olduğu zannı uyanabilir. Ama her şey kayda geçmiştir. Mağrip'in bu şehrindeki Hıristiyan esirler hayatlarından bezdiklerinden ve kurtarılma umutlarını da yitirdiklerinden, klasik olarak son çare olan kaçışa başvururlar. "Padron Giò" adlı gemi sahibi bir

Fransız'la karşılaşırlar. Dönemde gemi işletenlere verilen ad budur zaten: *Padron*. Adam onlara bir geçiş izni bulup, Mağrip'ten kurtaracak kadar yetenekli bir adam gibi görünmektedir. Fidye meselesini halletmek için bir yol bulacaktır. Tüccarlar, gemi sahipleri hep birlikte Goleta'ya (Halkü'l-Vaad) gelir karaya çıkarlar ve biraz içeride kalan şehre doğru yürürler.[75]

Yeniçeriler için önemli olan paranın, yani fidyenin gelmesidir. Nasıl geldiğiyle ilgilenmezler. Mektuplardaki sansür ise çok sıkıdır. "Bu vaftiz olmamış köpekler" gibi ifadeler kullanmamakta fayda vardır. Padron Giò'nun da iyi bir Hıristiyan olması dışında bu işten bir çıkarı vardır pek tabii. Bir gemi satın almayı hayal etmektedir. Her şeyi hesaplamıştır. Ama bunun hâlâ çok riskli bir operasyon olduğunun da farkındadır. Esirler aralarında 70 altın *escudo* toplarlar ve gemi, levazım ve diğer ihtiyaçları alması için kendisine verirler. Aynı ayın içinde, bir cumartesi günü Padron Giò, söz verdiği gibi, esirlere kaçış için her şeyin hazır olduğunu, ertesi sabah yani pazar günü onları Goleta kalesine yaklaşık 8 mil uzaklıkta olan tuz gölünde beklediğini söyler.

Esirler bahtları bu denli yaver giderken, Tanrı'nın da desteğini almayı arzularlar. Minori Osservanti tarikatından olan keşiş Geronimo da Palermo'yu bulurlar. O da kendileri gibi esirdir, lakin büyük ihtimalle efendisi Kadir Paşa'nın de casusudur. Esirler hem günah çıkartmak, hem de yüce Tanrı'dan yardım dilemek için kendisine giderler. Esirler "bu dünyadaki" günahlarını söyleyiverirler. Bu şekilde kaçmanın bir günah olup olmadığını bile sorarlar bütün saflıklarıyla. Keşiş Geronimo kendilerinden çok yakın arkadaşı olan keşiş Vincenzo di Palermo'yu da özgürlüğüne kavuşturmalarını rica eder. Her daim gözaltında olan ve yeniçerilerden uzaklaşıp kaçma ihtimali olmayan Vincenzo'nun bu operasyona katılması onlar için çok tehlikeli olacağından bu işi yapamayacaklarını, yoksa hepsinin tuzağa düşeceğini söylerler.

Keşiş Geronimo beklemediği bu ret cevabı karşısında ne yapacağını şaşırır. Esirlerin oradan ayrılmasını bekler. İntikamı acı olacaktır. Hem de hiç din adamına yakışmayacak şekilde! Esirlerin ayrıldığı günün gecesinde bu kaçış planını bütün şehre duyurmuştur bile. Hem de kendisine günah çıkartmaya gelenler aracılığıyla![76] Olay tahmin edildiği gibi sona erer.

Zavallı esirler yüzlerine gözlerine bulaşan bu planlarının cezasını katlanarak gelen sopalarla öderler.

Örtümüz bit ve pireden mürekkep yelkenler

Jerónimo, Tunus'taki diğer Hıristiyanlardan kötü masalları anımsatan söylentiler duyar. Kulaktan kulağa dolaşan bu tüyler ürpertici iddiaya göre Türkler İstanbul'a götürdükleri seçilmiş esirleri Karadeniz sahilindeki kulelere kapatıp ölene dek orada tutmaktadırlar. Diğer kralların süslü püslü kafesler içinde aslanlar ve nadir kuşlar besledikleri gibi, Büyük Türk de ahşaptan bir kafes içinde seçilmiş adamlar beslemektedir güya. Bunu duyunca Jerónimo doğal olarak umudunu kaybeder.[77] İşte o anda kendisini kafesteki kuş gibi hisseder. Ayrıca daha kötü şeyler de çalınmıştır kulağına. Burası pek soğuktur, bir kerede ölmesinler diye esirlerin önce ayaklarını keserler! Bu karanlık efsanelerle gerçek arasındaki çizgi zaman zaman çok ince olabiliyordu. Zaten esirlerin yaşam koşulları yeterince korkulu bir masaldı.

XVII. yüzyılın başında James Wadsworth Mağripliler tarafından yakalanmış ve Sale'de satılmıştı. Kadırgalarda kürek çekip tüyler ürpertici borda hayatını yaşamamışsa benzer güçlüklere karada göğüs germek zorunda kalmıştı.[78] Yaşam koşullarını anlattığı satırlar, çektiklerini yeterince ifade eder mi, bilemeyiz. "Yataklarımız yere konulan çürümüş samandı, örtümüz ise milyonlarca bit ve pireyle dolu eski yelkenlerdi." Zavallı Wadsworth bu zorlu yaşam şartları karşısında öyle savunmasız, öyle çaresiz kalakalmıştı ki hasta ve bitap düşmüştü. Haline acıyan efendisi bir Fransız tüccarı onun fidyesini ödemesi için ikna etmişti. Bu da durumu büsbütün değiştirecekti. Çünkü Katolik bir Fransız tarafından özgürlüğüne kavuştuğu için mezhebini değiştirmek zorunda kalacaktı. Hayat, Yeniçağ'daki dinler arasında gidip gelirken bambaşka kapılardan geçen binlerce insana olduğu gibi, ona da sürpriz dolu bir yol hazırlamıştı. Fas'tan İspanya'ya geçmiş, burada beklenmedik bir yükselme fırsatı ele geçirmiş ve sonunda veliaht Maria'nın hocası olmuştu.[79] Ülkesine kavuştuğunda İngiliz Kilisesi'ne yeniden dönmüş ve doğduğu mezhepte ölmüştü.

Esirler çeşitli şekillerde esaretten kurtulabiliyorlardı. İhtiyar ve hasta oldukları için fidye ödenmeye gerek kalmadan kurtulanlar, hayır derneklerinin, zenginlerin, dindaşları arasında toplanan sadaka ya da hayırsever din adamlarının yardımlarıyla kurtulanlar, iyi hizmetinden dolayı kurtulanlar, efendisinin ölümü üzerine kurtulanlar, bağlı olduğu ulus/hükümdarın yardımlarıyla kurtulanlar...[80] Bazıları değiş tokuş edilerek özgürlüğüne kavuşuyordu, bazıları da o son ve en tehlikeli yönteme korkusuzca başvuruyor, yani kaçıyordu.

Bazen de esirler, Müslüman topraklarında ticaretle iştigal eden tüccarları kendilerine borç para vermeleri için ikna ediyorlardı. Sicilyalı bir tüccar olan Marco'nun durumu böyleydi. I. Marti tarafından kendisine verilen dilenme ruhsatına göre İslam'a dönmek istemediği için onu esir edenler sol elini kesmişlerdi.[81] Sonunda Tunus'ta bulunan bazı Hıristiyan tüccarların ona 60 flori borç vermeleri sayesinde esaretten kurtulabilmişti. Büyük ihtimalle kurtulduktan sonra da güzel bir hayat onu beklememekteydi, çünkü tüccarlardan ödünç aldığı parayı toplamak için hayatının kalan kısmını Aragon ve Katalonya köylerinde dilenerek geçirmiş olmalıydı.

Michael Heberer de işlediği günahlardan ötürü Tanrı'nın onun kâfirlerin eline düşmesini reva gördüğünü belirtir esaret güncesinin önsözünde. "Ama sonra [Tanrı] beni onların elinden ve demir zincirlerimden kurtarmakla kalmamış, karada ve denizde yaptığım birçok tehlikeli yolculuk sırasında beni bir baba gibi korumuş, esirgemiş ve sonunda sağ salim sevgili vatanıma kavuşturmuştur."[82] Onu esas kurtaran çelik gibi sabrı ve dirayetiydi.

Esir kurtarma operasyonları

Üç yüzyıl öncesine giderek organize şekilde başlayan esir kurtarma operasyonları ve bu amaç için kurulan teşkilatlara bakalım. Santo Domingo de Silos, Müslümanların elinden Hıristiyan esirleri kurtaran bir azizdi. 1232-1293 yılları arasında Siloslu bir keşiş olan Pero Marin bu azize ait pek çok mucizeyi kaleme almıştı. Çoğu mucize de esir kurtarmaya yönelik olaylarla ilgiliydi.[83] Bu metinlerden öğrendiğimiz kadarıyla bu mutlu olaylar manastırda kutlanıyordu. Kurtulan bir esirin gelip Silos'ta kendini

göstermesi gerekiyordu. İçeri girdiğinde çanlar çalınıyor ve manastırdaki cemaat azizin mezarına giderek ona şükran borcunu ödeyip onu övüyordu. Esir beraberinde zincirlerini de getiriyor ve yakınlarda bir yere asıyordu.

Bu iş pek tabii azizlerin ruhaniyetle ve mucizelerle üzerinden gelebileceği bir şey değildi.

XII. yüzyıl sonu ve XIII. yüzyılda artık esirleri kurtarmak için toplum ciddi çabalar göstermeye başlamıştı. Ele geçirilen Hıristiyanları kurtarmak için dini tarikatların kurulmaya başlanması bu döneme denk geliyordu. Santiago Şövalyeleri ve Kutsal *Redeemer Hospital* kurtarıcı kurumlar olarak çok az bir süre hizmet verebildiler.[84] Esas görevi 1198'de kurulan Triniterler ve 1218'de kurulan Mercederyenler aldılar.

Fidyeyle esir kurtarma operasyonları için halk kolları sıvıyordu. Biz örnek bir bölge olarak Aragon'un Ortaçağ'daki kurtarma operasyonlarını inceleyelim. Ramon Llull'un *Blanquerna*'sında olduğu gibi trajik sahneler yaşanıyordu. Anlatıya göre çok sevdiği kocası esir düşen bir kadın, fidye için astronomik bir fiyat biçilince kendisine ve kocasına ait bütün mal varlığını satar, bu da yeterli gelmeyince şehrin ana meydanlarında dilenmeye çıkar. Hem dilenir, hem ağlar, beraberinde dört çocuğunu da götürür. Ona acıyan halk da hem onu teselli etmeye çalışır, hem de para yardımı yapar.[85]

Ortaçağ İspanyası'nda Katalan sahillerinde ticaretle uğraşan şehirler buradaki esir ticaretini körüklüyordu. İspanya'nın üç dinli yapısı gereği, bu esaret-fidye meselesine üç farklı dinden insanlar karışabiliyordu.[86] İber Yarımadası'nda sadece sahil kıyısında bulunan şehirlerde değil, kara içlerinde de esir alınıyordu. XI. yüzyıldan itibaren tüm hızıyla devam eden savaşlar, kuşatmalar, saldırılar her iki taraftan asker ve halkın esir alınmasıyla sonuçlanıyordu. Ateşkes zamanında ise sahildeki korsan saldırıları devam ediyordu. Bu bahtsızlar denizciler, balıkçılar, çiftçiler, papazlar, anneler, çocuklar, seyyahlar, hacılar, tüccarlar olabiliyordu. Jarbel Rodríguez'in kıvrak söylemiyle "yanlış dine ait olduğu için" esir alınan insanlardı bunlar.[87]

Sonuç olarak esir düşen için neredeyse bütün halk seferber oluyordu. Sadece bu bahsi geçen dini tarikatlar değil devletin kendisi, belediye konseyleri, yerel kiliseler kurtarma operasyonunda rol alıyorlardı. Bu kurumlar da hayırsever halktan gelen para yardımıyla çalışıyorlardı. Bu elden verilen bir para, vasiyetname yoluyla bırakılan bir meblağ ya da diğer türlü para yardımları olabilirdi.[88]

Fidyeler gerçekten çok yüksekti ve sıradan halkın ödeme gücünün çok ötesindeydi. İbn Haldun, Müslümanların elindeki Hıristiyan esirlerden bahsederken fidyelerin gerçekten Hıristiyanların çok zor toplayabileceği meblağlara tekabül ettiğini söyler. Bu fidyeleri meslek sahiplerine ve maaşlara göre hesaplayan Jarbel, vasıfsız bir işçinin tüm maaşıyla bu fidyeyi 25 yılda ödeyebileceğini, iyi para alan bir kürekçinin ise hayatı boyunca ödeyemeyeceğini, çünkü bunun 35 yıllık bir birikim gerektirdiğini belirtir.[89]

Erkeklerin esir düşmesi halinde durum daha çetrefil oluyordu. Evin erkeği gidince parayı toplamak diğer aile fertlerine düşüyordu ki bu da çoğu zaman daha önce çalışmayan ev ahalisinin iş bulması gerektiği anlamına geliyordu. Borç almak da iyi bir fikirdi. Daha önceki örnekte gördüğümüz gibi sokaklarda dilenmek, din adamlarından ve devlet görevlilerinden yardım istemek de sık başvurulan bir çareydi.

Dilenmek Aragon Krallığı'nca düzenlenmiş, kontrol altına alınmış bir faaliyetti. Sokaklara dökülmeden önce bir dilenme izin belgesi çıkarmak gerekiyordu. Bu belgeyi kralın kendisi, kralın vekili, zaman zaman da ruhban sınıfından kişiler verilebiliyordu.[90] Bu tip ruhsatlar üzerinde dilenen kişinin ve esirin isimleri bulunurdu.

Papalık bu fidye toplama faaliyetlerine destek olmaya başladı. 1245 yılında Papa IV. Innocentius, Mercederyenler ve Triniterlere para yardımında bulunanların cezalarını indireceğini açıkladı.[91] XIV. yüzyılda ise olay farklı ve daha geniş bir boyut kazandı ve Kilise fidye için para yardımında bulunan herkese endülüjans dağıtmaya başladı.[92] Bunların dışında lonca teşkilatları da aralarında dindaşları için yardım toplama operasyonlarına giriştiler. Aragon krallığında terziler, demirciler, dericiler, kasaplar, gümüş işçileri, marangozlar loncaları aracılığıyla yardım için

kolları sıvadılar.[93] Sarazenlere karşı Haçlı savaşına girişmek için kurulan dayanışma dernekleri vardı. Barcelona krallık kardeşlik derneği Katalonya'nın zengin vatandaşları tarafından kurulmuştu ve hedefleri "Katolik inancını yüceltmek ve şeytani Müslüman dininin zararıyla savaşmak"tı. Bu kardeşlik derneği dağılacak olursa tüm mal varlığı fidyeler için kullanılacaktı.[94]

Şehir kıyısındaki şehirler fidyeyle esir kurtarma konusunda çok daha düzenli çalışıyorlardı. Söz gelimi Valencia şehrinde, coğrafi konumu sebebiyle, 1323 yılından beri belediyenin yürüttüğü ciddi bir fidyeyle esir kurtarma sistemi mevcuttu. Halktan para yardımı alma, mahalle kiliselerinde para toplama, sokaklarda dolaşıp para toplayan şahıslar aracılığıyla ve vasiyetname yoluyla gelen paralar kullanılıyordu.[95] Bu daha sonraki yıllarda da devam edecekti. Esirleri kurtarmak için para toplamak amacıyla kiliselerden kâse, bardak ve mücevherler satılacaktı.[96]

Kurtarma ekipleri

Bu esir kurtarma operasyonları Avrupa-Mağrip arasında ciddi bir fidye ağı kurulmasını gerektirmişti. Tunus Kadısı Cafer (Giaffer), Marsilya'daki kuzeni ve Cenova'daki kardeşi ile birlikte merkezinde kendisinin bulunduğu bir esir değiş-tokuşu ticari sistemi geliştirmişti.[97] Mağrip otoriteleri ve Hıristiyan devletler arasında esir alışverişi için delegasyonlar gidip geliyordu. 1625 baharında Müslüman bir elçi Londra'ya gelmişti. Beraberinde krala atlar, kaplanlar ve aslanlar da getirmişti.[98] Birkaç defa Charles'ın huzuruna çıkmış, sonbahara dek ülkede kalsa da pek de memnun ayrılmamıştı. Krallar da doğrudan inisiyatiflerini kullanıp esirleri kurtarabiliyorlardı. Fransa Kralı IV. Henri'nin aracılığıyla, Cezayir'de esir düşen İspanyol Cizvit tarikatının en şanlı ve başarılı papazlarından Jerónimo López kurtarılmıştı.[99]

1628'de Sale'den gelen başka bir delegeyle çalışmalar başlamıştı. Geçici bir antlaşmaya varılmıştı, ayrıca İngiltere için küçük düşürücü maddeler söz konusuydu. Antlaşmaya göre, esirlerin fidyesinin bir kısmı nakit değil de,

mühimmat olarak verilmişti. Pek tabii bütün bu cephane yine İngilizlere karşı kullanılmıştı![100]

1585 yılında Sicilya parlamentosu ardı arkası kesilmek bilmeyen korsan saldırılarına son vermek için bir çare bulma zorunluluğu hissetmişti. İspanya Kralı II. Felipe'den, İspanya'da ve Majesteleri'nin diğer krallıklarında olduğu gibi bir esir kurtarma projesi geliştirilmesini istemişti.[101] Kral da bunun üzerine Napoli ve Venedik'te olduğu gibi bir *Redenzione dei cattivi* (Esirlerin Kurtarılması) kurumunu model alarak bir yöntem geliştirmişti. Bu kurumun ilk on yılındaki faaliyetlerine dair çok detaylı bilgi yokken, 1595 yılında veriler ortaya çıkar. Bağışlar, miras yoluyla kalan paralar, depozitolar, fonlar ve diğer şekilde ulaşan finansal yardım...

Esir kurtarma amacıyla kurulan dini tarikatlar ve diğer kurumlar, adamlarını Müslüman topraklarına göndererek esirlerin kurtarılması için gerekli operasyonu başlatıyorlardı. Sicilya'dan 1599 yılının ikinci yarısında yola çıkan din adamları Iacopo Marcone ile Elia Di Stefano Sicilya'dan Tunus'a yapılan ilk kurumsal esir kurtarma operasyonuna imza atıyorlardı. Sicilya kral naibi krallığındaki tüm resmi görevlilere, esir kurtarma işinde görevli olanlar için kolaylık sağlanmasını, bunların hiçbir şekilde gümrük gibi ödemelere tabi tutulmamasını bildirdi.[102]

Resmi sayılan bu görüşmelerin ne şekilde gerçekleştiğini görmek açısından Sicilya'dan yola çıkan bu delegasyonu ele alalım. Palermo'dan ayrılan kurtarma ekibi, Tunus ve Bizerta'da lazım olacak her şeyi yanlarına alarak önce Bizerta'ya varır. Önce yeniçeri ağasını ziyaret ederek ona hediye olarak Şam işi bir baston, iki kutu şeker, bir düzine kaşkaval peyniri götürür. Tunus'ta da Paşa'ya en iyilerinden dört Şam işi baston, dört kutu şeker ve altı kaşkaval peyniri hediye eder. Liste aynı hediyelerin başka kişilere farklı sayılarda verilmesi şeklinde devam eder, böylece paşanın vekili, buradaki yeniçeri ağası, onun vekili, kadı ve daha pek çok kişi bu hediyelerden nasiplenir. Hediyeler arasında bir şişe şarap da vardır.[103]

Çok yüksek bir meblağın harcandığı bu operasyonda ücret kısmen nakit, kısmen de emtia olarak ödenmiştir. Tunus'ta kaldıkları dört ay boyunca 25 esiri kurtarmayı başarmışlardır. Esirlerin menşeleri çok farklıdır. Palermo, Messina, Trapani, Termini Imerese, Scicli, Mistretta, Pettineo, Giusa,

Siacca, Napoli, Cenova'dan gelen İtalyanların yanı sıra üç İspanyol, bir Portekizli, bir de Macar Sicilyalı ekip sayesinde özgürlüğüne kavuşmuştur.[104]

Kurtarmanın diğer yolları

1455-56 yıllarında İngiliz devlet hazinesi sürgündeki dört Yunanlıya bir miktar para vermişti. XVI. yüzyıl başında İngiltere'de Türklerin elindeki esirleri kurtarmak için fidye toplama geleneği başlamıştı.[105] 1563'te Oxford'daki Yunan sürgünler Yunanca elyazmaları satıyorlardı. Bunlardan biri kraliçenin müstensihi olma hayalini kuruyordu.

Bir Venedik asilzadesi olan Gianantonio Barozzi 1593 yılında On'lar Meclisi tarafından "ciddi bir suçla" sürgün edilmişti. Önce Macaristan'da paralı asker olarak çalışmıştı. Sonra esir düşmüş ve onu gizlice kaçıran bir yeniçeri ağası tarafından İstanbul'a getirilmişti. Haber Marco Venier'in kulağına gelmiş, o da delikanlının bir Venedik asilzadesi olduğunu saklayarak onu bu esaretten kurtarmıştı. Durumun açığa çıkması ve çocuğun sosyal statüsünün öğrenilmesi halinde Osmanlıların çok daha yüksek bir fidye isteyeceği muhakkaktı.[106]

Osmanlı İmparatorluğu Venedik'le olan antlaşması dolayısıyla Venedik esirlerini geri vermek zorunluluğunda olduğu için bu işten çoğu zaman bu esirleri saklayarak sıyrılıyordu.[107] Balyos Alvise Contarini'nin iddiasına göre ya bu esirleri şehir dışında saklıyorlar ya da gemilerde alıkoyarak balyosla iletişim kurmalarına engel oluyorlardı. Pera Bağları'ndaki balyosluk sarayında kurtarılan esirlerin Kandiye ve Zante'ye gönderilmek üzere gemiye bindirilmeden önce saklandığı gizli bir geçit vardı.[108]

Osmanlı başkentinde yapılan Esir Alayı sonunda Divan'da huzura çıkarılan esirlerle birlikte esirlerin ait oldukları memleketlerin elçileri de bulunurlardı. Kendilerine her zaman esaret hayatının getireceği belalardan kurtulmak için son bir şans verilirdi: Müslüman olmayı kabul etmek. Kuran'a el basıp şahadet getirenler serbest bırakılırdı. Serbest bırakılmaları için başka bir seçenek daha vardı. Eğer kendi işleri güçleriyle uğraşırken

esir düşmüşlerse, hemen salınıverilir ya da Türk esirleriyle değiştirilirlerdi.[109]

Esaret geçici bir durumdu. Kimse sonsuza dek esir olarak kalmıyordu. Birkaç ay, hatta birkaç haftadan başlamak üzere yirmi yılı aşkın bir süreye kadar uzanabiliyordu bu bahtsız devre. Tersanede marangoz olan bir esir yeteneğinin kurbanı olmuştu. Pek işe yarar bir adam olması yüzünden 18 yıl esir tutulmuştu. Famagosta'da ele geçirilen diğer bir esir ise 22 yıl esir kalmıştı. 26 yıl esaret hayatına katlanmak zorunda kalanlar bile vardı.[110] "Kurtulmalık ödenerek geri alınan esirlerin dönüşü her zaman halkın coşkulu kutlamalarına vesile olurdu. Kurtarıcı din adamları, zincirlere vurulmuş, aşağılanmış esirleri melekler arasında gösteren en etkileyici sahnelemelerle halkın önünden geçirtirlerdi."[111]

2

Mühtediler

Jean Bodin 1576 yılında yayımladığı *Les six livres de la république* (Cumhuriyetin Altı Kitabı) adlı eserinde, Fransa'daki din savaşlarının en şiddetli zamanında Türklerin diğer dinlere gösterdikleri toleransa övgüler düzüyor, "Avrupa'nın büyük bir kısmına hükmeden Türk hükümdarın dinlerin ayinlerini koruma altına aldığını" yazıyordu. Hoşgörü pek çok defa gündeme getirilen bir konu olmaya devam edecekti. XVI. yüzyılın saygın doğabilimcilerinden Pierra Belon "Türklerin kimseyi kendileri gibi yaşamaya zorlamayıp bütün Hıristiyanlara kendi kanunlarını uygulama hakkı tanımasından" etkilendiğini belirtiyordu.[112]

1522 yılında Luther, "Türk ne kötülük yapıyor ki? Ülkeyi ele geçirip geçici bir süre yönetiyor. Aynı şeyi Papa'dan dolayı da çekmek zorundayız. Üstelik papa ruhumuza ve bedenimize eziyet ediyor, Türk ise bunu yapmıyor. Ayrıca Türkler kimseyi din değiştirmeye zorlamıyor" diyordu. Peki buna rağmen insanlar neden din değiştirip İslam'ı seçiyorlardı? Fakirlik, cehalet, baskı, daha iyi koşullarda yaşam imkânı, hayaller? Kayıtlara bakılırsa, din değiştirmenin çok farklı sebepleri vardı. Her şeyden önce bu dönem için hatırda tutmamız gereken şey "To turn Turk" (*Tornarse/farsi turco*) deyiminin Türk olmak değil, Müslüman olmak anlamında kullanıldığıdır. Daborne'un tiyatro eseri *A Christian Turn'd Turk* (Türk/Müslüman olan Hıristiyan) ise dini ve siyasi olmak üzere çift anlam içermektedir: Başkahraman Captain Ward hem İngiltere'ye ihanet eder, hem de İslam'a geçer. Hayat pek çok sebeple insanların kendi dinlerini bırakıp İslam'a geçmeleri için fırsat sunmuştur. Gizli Müslüman olan bir Morisko'yla evlenip de Müslüman olan Hıristiyan kadınlar kaydedilmiştir.[113] Tersi de geçerlidir tabii. Rüyalarında gördükleri için İslam'a geçenler

bile vardır![114] Rahat bir hayat ve duruma, ihtiyaca ve çevreye göre din değiştirenler arasında belki de en heyecanlı hayat Faslı Yahudi olarak bilinen Samuel Pallache'nin hayatıdır.[115]

Mühtediler Osmanlı sınırları içindeki bu hareket halinde olan nüfusun büyük bir kısmını oluşturuyorlardı. Bazıları "misyon yüklü gezginler" sayılabilirken, bazıları da sadece hayatta kalmaya çalışıyorlardı. İstanbul özellikle Engizisyon'dan canlarını kurtaranlar için göreli özgürlüğün söz konusu olduğu bir şehirdi. Şehir aynı zamanda uzun yıllar süren kovalamadan sonra rahat nefes alınacak bir yer ve diğer şehirlere bir geçiş noktasıydı. Elimizde Osmanlı topraklarına geçince gerçek inançlarını itiraf eden sayısız mühtediye ait kayıtlar mevcut. Bunların büyük bir kısmı Osmanlı topraklarını hayatlarını idame ettirecekleri, hatta rahat bir yaşam sürecekleri bir yer olarak görüyorlardı.

Özellikle Mağriplilere katılarak servet kazanmak istediklerini Engizisyon mahkemesinde itiraf edenlerin ifadelerine göre, Mağrip zenginliklere kolay ulaşabilinen bir yer anlamı taşıyordu. Bazen insanın açlıktan ölmeyecek kadar bir şeyler kazanma umudu bile bu tehlikeli yolculuğu göze alması için yeterli olabiliyordu. Bazıları yemeğin, kadının ve göreli özgürlüğün olduğu Mağrip'te "kolay hayat"ın peşinden gidiyordu. Fransız bir mühtedi olan Domingo Grimaldi baskın ihtiyacı birkaç kelimeyle şöyle tasvir etmişti: "Dini inkâr ederek fakirliğe çare bulunur."[116] Engizisyon mahkemesinde kendisine neden Mayorka'yı terk edip Mağrip'e gittiği sorulan Juan Bautista'nın cevabı ise çok basittir: Çünkü o topraklarda "daha iyi bir hayat" mevcuttur. Mayorkalı mahkeme görevlileri kendisine "daha iyi bir hayat"tan ne anladığını sorduklarında ise şöyle demişti: "Beş kuruş vermeden iyi yemek ve içmek. Ne de olsa hükümdarları onların masraflarını karşılıyor ve onları dış tehlikelerden koruyor."[117]

Öte yandan çok talihli sayılabilecek bazı mühtediler, kendileri için sıradışı olan sosyal ve ekonomik ayrıcalıklara kavuştuklarından kendi dinlerine yeniden dönme ihtiyacı içinde olmuyorlardı. Polonyalı Simon (daha önce bahsini ettiğimiz Polonyalı Simeon'dan farklı biri) bunlardandı. 1620 yılında Osmanlı-Leh savaşında Türkler tarafından ele geçirilmişti. Okuma ve yazma bilen sıradışı bir tutsaktı. Ama asıl farkı silah yapımında uzman olmasından kaynaklanıyordu. İstanbullu bir Türk olan efendisi onun için

Sakız'da bir silah dükkânı açmıştı. Doğal olarak gelirinin bir kısmını efendisine vermesi gerekiyordu. Bu muhteşem koşullar altında Hıristiyanlığa dönme ihtiyacı hissetmedi.[118]

Bu mühtedilerden bazıları Müslümanlardan daha Müslüman çıktılar. Korkunç bir korsan olan Midillili Juan Bautista bunlardan biriydi. Söylemi şuydu: "Eğer Türk olursan (Müslüman olursan) zengin olursun." Müslümanların Hıristiyanlar hakkında düşündüklerini ironik bir şekilde bir adım ileri götürerek şunları şöylüyordu: "Eğer Hıristiyan'san, eşek cehennemine gidersin."[119]

Bartolome ve Lucile Bennasar, *Les Chrétiens d'Allah* (Allah'ın Hıristiyanları) adlı araştırma kitaplarında Güneydoğu Avrupa kökenli 297 Avrupalı mühtedinin 128'inin İstanbul'da yaşadığını, 816 İtalyan ve İspanyol mühtedinin İstanbul'u "geçiş noktası" olarak kullandığını belirtirler.[120] Bunlar Engizisyon mahkemesinin kaydettiği rakamlardır. Özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı başkenti espiyonaj ve sabotaj ağlarının kurulduğu bir merkez haline geldi. Bu ağların birini idare eden İtalyan kökenli, San Remo doğumlu olan Juan Maria Renzo'nun faaliyetleri sadece istihbarat ve espiyonajla sınırlı değildi. Sabotaj ve rüşvet ağlarının da örülmesinde büyük katkısı vardı.[121] Bu ve buna benzer ağlarda çalışanların büyük bir kısmı mühtedilerdi.

Osmanlı-Venedik Savaşı'ndan sonra Kandiye'den gelenler arasında İslam'a geçenler de vardı. Balyos Simone Contarini raporlarında "gözlerinin önünde Türk (Müslüman) olanlar"dan bahsediyordu.[122] Contarini'ye göre bu adamlar Osmanlı'ya marangoz, rehber ve denizci olarak hizmet vermekten öte, aynı zamanda muhbir olarak da çalışarak daha büyük tehlike arz ediyorlardı.[123]

Hıristiyanlar, dindaşlarının Hz. Muhammed'in dinini seçmelerinin esas sebebini diledikleri kadar kadınla evlenebilme sevdasına bağlamayı tercih ediyorlardı. Dönemin edebiyatı bu örneklerle doludur. Din değiştirmenin sayısız sebepleri arasında istenmeyen kocalardan ya da karılardan kurtulmayı da unutmamak gerek. 1722 yılında Arnavutluk'ta, Korca'da üçüncü eşini de kaybeden Nikodimos dördüncü defa evlenebilmek için

Müslümanlığa geçer. Çünkü Ortodoksluk en çok üç evliliğe izin vermektedir.[124]

Genelde din değiştirmek bireysel bir eylemdi. Nadir de olsa kitlesel olarak din değiştiren gruplar oluyordu. Söz gelimi Macar topraklarında Habsburg sınırlarını koruyan Fransız paralı askerlerden oluşan bir destek kuvvetler grubu 1600 yılında aylardır ücretlerini alamadıkları için din değiştirmişlerdi.[125] 1579-80'de Suriye'de beş Maruni köyü kitlesel olarak din değiştirmişti. Kitlesel olarak din değiştirmelerden en ilginci belki de Sakız Adası'nda halka açık bir şekilde, törenle İslam'a geçen 300 Hıristiyan'dı. Cizvitlerin de onayını almışlardı. Lakin işin aslı başkaydı: Bunlar gizli gizli kendi inançlarını sürdüreceklerdi.[126]

1488-1491 tarihli Cizye Defteri'ne göre üç yılda 255 kişi din değiştirmişti. Devşirmeler bu sayıya dahil değildir. Büyük gruplar içinde ise Boşnaklar, Arnavut Müslümanlar ve Pomaklar dikkat çeker.[127] Balkanlar'da durum farklıdır. İstimalet politikası bu coğrafyada çok etkin olmuştur. Bu istimalet politikasının bir uzantısı sayılmasa da, çok nadir olmakla birlikte bireysel "aydınlanma" örnekleri vardır elimizde. Mesela Venedikli asil ailelerden Querini'lerden bir fert İslam hukuku okumuş, sonra da Mekke'ye hacca gitmiş ve İslam öğretilerinden etkilenmişti. Venedikli bir asilzade olarak hayatın çok daha güvenli olduğunu, lakin burada en azından ruhunu kurtaracağını bildiriyordu.[128]

Daha rahat bir hayat

Jerónimo daha büyük bir özgürlük içinde olacakları ve böylece Hıristiyan topraklarına dönebilecekleri düşüncesiyle dinden dönenlerin çok yanlış yol izlediklerini düşünür. Çünkü bunlar burada evlenirler ve karılarına olan aşkları, çocuklarına olan sevgileriyle toprağa ve İslam'a bağlanırlar.[129] Forsalardan da büyük bir kısmının kürekleri bıraktıktan sonra dinlerine döndüklerini belirtir. Amaç şartların gerektirdiği şekilde yaşamak ve bedenin kaldıramayacağı baskıya ruhtan taviz vererek acıyı hafifletmekten başka bir şey değildir.

Kendi hür iradesiyle Müslüman olan pek çok İngiliz vardı. Ward, Bishop, Sakell ve Jennings bunlardan sadece birkaçıydı. Mağrip'te korsan olarak "sanatlarını" icra ediyorlardı. İskoç seyyah 1615'te Tunus'ta ikamet eden Ward'la karşılaşmıştı. Ward Müslüman olmuştu ve bu topraklarda yaşayan bir dönmenin sahip olabileceği tüm avantajlardan sonuna dek yararlanıyordu: Kendine bir saray inşa etmiş, on beş kişilik bir çeteye kumanda ediyordu.[130]

Müslümanlığı hür iradesiyle seçen Ortodokslar da vardır. 1815 yılında Müslümanların nezaketlerinden etkilenen ayakkabıcı Akakios ve hizmetçi Yerasimos bunlardandır.[131] Bu gruba en ilginç örnek Varnalı keşiş Prolopios'tur. Lakin Ortodokslar arasında da, Katoliklerde olduğu gibi İslam dünyasında Müslüman olarak yaşamanın maddi avantajlarından yararlanmak için din değiştirenler eksik değildir.

Yaşadığı işkence dolu hayata daha fazla dayanamayanlardan biri de İngiliz Joseph Pitts'ti. Exeter'li bu genç denizci 1678 yılında Cezayirli korsanların eline düşmüştü. Cezayir şehrinde açık artırmada satılmış, bu esnada soğukkanlılığını korumuştu. Üç defa efendi değiştirmişti. Pitts öyle çok dayak yemiş ve sopaya maruz kalmıştı ki, sonunda çareyi dinden dönmekte bulmuştu. Yıllar sonra şu sözleri sarf edecekti: "Ben o zamanlar genç olduğum için daha fazla dayanamadım ve tüm bunlardan kurtulmak için Türk (Müslüman) oldum."[132] Bu itiraflarının sonunda ise "Tanrı benim gibi bir günahkâra merhamet etsin!" diyordu. Pitts'in sıradan dönmelerden daha farklı bir konumu vardı: Hacca gitmişti! Ancak bundan sonra özgürlüğüne kavuşmuştu. Bir kere hacı olduktan sonra esir olarak değil, hizmetkâr olarak düzenli ücret almaya başlamıştı.[133]

1806 yılında hapse giren terzi Argiris bu cezadan kurtulmak için İslam'ı seçmişti. Aynı Sakızlı Yorgo gibi.[134] Savaş tutuklusuyken özgürlüğüne kavuşmak için din değiştiren Ortodokslar da vardı. Moralı Dimitri 1794 yılında hiç de sıradan olmayan bir din değiştirme vakasıyla çıkar karşımıza: Sarhoşken İslam'ı seçmiştir.[135] Ama içkiyi fazla kaçırıp, kendinden geçtikten sonra din değiştiren tek örnek o değildir. Lefkoşalı bir tüccar olan Polydoros ve Yeni Efesli Yorgo'nun akıbeti de aynıdır.

Kahire'de yaşayan Niccolò Algarotti adlı Venedikli bir tüccar yaptığı çılgın harcamalara Müslümanlarla oynadığı kumarın kayıpları da eklenince mahvolmuştu. Kadının kendisine daha insaflı davranacağı hayaliyle din değiştirmeyi akıl etmişti.[136] Bernard Randolph da 1676'da Eğriboz'a (Negroponte/Euboea) uğradığında yakalanan bir kaçağın hikâyesini şöyle anlatır:

> Bu, Girit Adası'nda doğmuş bir Rum'du. Vezirin Girit'i kuşatması sırasında Türk olmuş, daha sonra Sakız Adası'nda evlenmiş ve iyi bir yaşam sürmüştü. Ancak herhangi bir hoşnutsuzluk yüzünden Sakız'dan kaçmış ve Malta korsanlarına ulaşmıştı. Onların arasında birkaç yıl yaşadıktan sonra bu adaya gelmişti. Fakat birkaç arkadaşı ile birlikte hiç beklenmedik bir şekilde tutuklandı. Arkadaşları kadırgada kürek cezasına çarptırılırken, o top ateşine tutulup can verdi. Hüküm derhal yerine getirilmişti.[137]

Özendirme ve mükâfat

XIII. yüzyılda yaşayan bir halk kahramanı, veli olan Sarı Saltık'ın kâfirlerle mücadelesi onları İslam'a davet etmeye yöneliktir.[138] Bu yarı efsanevi kişilik, İspanyol *relación*'larındaki mucizelerle insanları Hıristiyanlığa dönmeye ikna eden kahramanları çağrıştır. Tuhaf bir şekilde *Saltıknâme* aslında Hıristiyan düşüncesini ince ince işleyen şövalye romanslarının özelliklerini de taşır. Sarı Saltık'ın atı ve silahları şövalyelerinki gibi doğaüstü özellikler gösterir, işin içine kâfirler, cinler, cadılar karışır. Sarı Saltık yendiği kişilere Müslüman olmalarını teklif eder, olmazlarsa kılıcı onların cezasını verir.[139]

Sarı Saltık rahip kıyafetleri içinde manastırlara ve kiliselere gider, onların dillerinde konuşur, teolojik bilgisi aracılığıyla onları Müslümanlığı kabule davet eder. "Kıyafetine/suretine girme" elbise değiştirmekten ziyade onun fizyonomisine bürünmek anlamı taşır.[140] Havaya yükselip düşmemek, su üstünde seccadeyle gitmek, ateşe veya kaynar su dolu kazana girip yanmamak gibi doğaüstü yetenekleriyle Ortaçağ anlatılarının

kahramanlarını çağrıştırır.[141] İşte tam anlamıyla bir şövalye romansının en sık rastlanan sahnelerinde biri. Lakin anlatı bir Batı romansından değil, *Saltıknâme*'den geliyor: Sarı Saltık tahta kılıcıyla ejderhanın başını keserek kral kızlarını kurtarır. Kılavuzluk yapan papaz, ejderin iki kulağını ve dilini keserek krala gider ve ejderi kendisinin öldürdüğünü iddia eder.[142]

Bu yarı efsanevi anlatılarda ölümsüzleşen Müslümanlığa çağrı, özendirme, ikna etme Yeniçağ'da pratik olarak devam eder. Müslümanların Hıristiyanları zorla değil, özendirme ve mükâfatlandırma yoluyla İslam'a çağırma çalışmaları edebi ve tarihsel metinlerde çok sık karşımıza çıkar. Santa Croce markisinin gemisinde yolculuk yaparken esir edilen Flaman Giovanni Snel Engizisyon'a yaptığı savunmada İslam'a dönüş nedeninin efendisinin kendisine gösterdiği şefkat ve ilgi olduğunu belirtmiştir.[143] Sekiz yıl esir hayatı yaşadıktan sonta 14 yaşında Müslümanlığı seçen Giorgio Manzagaro ise efendisinin kendisine çok tatlı davrandığını ve bundan sonra da kendisine bir evlat gibi davranmaya söz verdiğini söylemiştir.[144]

Esareti sonunda anılarını yazan Jerónimo'nun konuya değin söylediklerine göz atalım: Türkler sakalı çıkmamış delikanlıları, –bir miço ya da daha alt sınıftan olsa bile– satın alırlar. Alır almaz hemen ona pahalı giysiler giydirir, hediyeler verir ve Müslüman olması için ikna etmeye çalışırlar.[145] Onlar da zaten yeterince esaretten acı çektikleri ve diğer Hıristiyanların başına gelenleri gördükleri için çaresiz kabul ederler. Jerónimo, esir olarak gittiği kadırgada onunla beraber esir düşen iki delikanlının aralarında konuştuklarını duymuştur. Onları kamaradaki bölgede hiç de zorla olmayacak bir şekilde tutarlar. Biri diğerine şöyle der: "Yardımcı *comitre*'nin bizden geçen gün istediği şeye karşı çıksan ne olur, çıkmasan ne olur? Bu zaten zorla olacak. Burada bize istediğimiz kadar yemek verecekler. Bizi de bu etlerine kadar işleyen zincirlerle tuttukları ve ne peksimet ne de su vermedikleri bedbahtlarla birlikte zindana mı götürsünler istiyorsun? Dinle bak, nasıl da inliyorlar!"[146]

Jerónimo bunu duyduktan kısa bir süre sonra bu iki adamın dinden döndüklerini öğrenir. Eğer direnecek olurlarsa da çok kötü muamale gördüklerini iddia eder. "Gemilerde hizmet eden ve Korsika'da koyun güden zavallılar"ın buna karşı koyamadıklarına şaşmaz. "İpeklere boğulunca,

yemek içinde yüzünce ve de *patrón*'un kıymetlisi olunca" din değiştirmekte bir sakınca görmezler. İddia ettiğine göre eğer direnecek olurlarsa, kurulan ilk sofrada ya da şölende, Türkler sarhoş olunca bu çocukları zorla sünnet ederler.

Bir Portekizli kadın için kurtuluş fidyesi olarak Jerónimo'nun eline 200 *escudo* geçmiştir, yaklaşık bir yıl boyunca patronuna direndikten sonra Jerónimo'ya üzücü bir haber gelir: Portekizli Müslüman olmuştur. Bunun arkasında yatan gerçek ise şudur: Portekizlinin kocası yaşlı bir Müslüman kadının ağına düşmüştür. Yaşı ve cüssesi yerinde olan Portekizliyi arasına alan diğer ihtiyar Müslüman kadınlar ona "laf arasında" bir bardak ya da bir sürahi süt içirirler. Bu olayın akabinde de adam din değiştirir. Jerónimo sütün içine ne kattıklarına değinmez. Belki de bu masalsı bir anlatı olarak şehirde dolaşan bir büyücülük hikâyesinden başka bir şey değildir. Bunu aktardığı paragraftaki diğer ilginç bir ayrıntı da "*bardaca*" olarak kullandığı bardak sözcüğüdür. Türklerin Kuzey Afrika'ya bıraktıkları geniş kelime dağarcığından sadece bir örnektir bu.

György Türklerin kimseyi kendi inancından dönmesi için zorlamadıklarını, ancak inançlarından zorlamadan döndürdüklerinin sayısının hiç de az olmadığını söyler.[147] Bon'a göre ise mühtediler konusunda en kötüsü şuydu: Bu adamlar dinlerine o kadar zayıf bağlarla bağlıydılar ki, hayatlarını tehlikeye atacak en küçük nahoş bir durumda ya da bir çıkar söz konusu olduğunda, pek kolayca Türk (Müslüman) oluveriyorlardı.[148] Dine zayıf bağlarla bağlı olmaya ilişkin eklememiz gereken bir örnek daha vardır. Genel olarak mühtedilerin Hıristiyanlara Müslümanlardan daha zalimce davrandıkları bilinmektedir. Lakin istisnalar ihtida konusunda karanlık bir noktaya açıklık getiriyor. Mühtedi bir esir Hıristiyanlara iyi davrandığı için efendisinin kendisini çok sevdiğini belirtir. Ne de olsa efendisi de mühtedidir. Eski dindaşlarına merhametle davranan mühtediler de yok değildir.[149]

Georgievic pazaryerine satılmaya götürüldüğüne Anadolu'dan bir vezir gelir ve ne işten anladığını sorar. Georgievic de ona çocukluğundan beri bilimle uğraştığını, başka iş bilmediğini söyler. Bunun üzerine ona "Eğer Müslüman olursan, seni satın alırım ve at bakıcısı olarak çalışırsın.

Yanımda çalışan herkes sünnet olmuştur. Zaten sünnet olmamış birini savaşa beraberimde götürmek yasaktır" der.[150]

Heberer, diğer esirlerle birlikte Bulak'a varınca paşa onları sarayında ağırlar. Aralarından pek çoğuna Türk olmak isteyip istemediklerini sorarlar. Müslüman olmayı kabul edenlerin de çok iyi günler göreceklerini söyler. Ama kimse buna razı olmaz. Daha sonraları ise biri fırıncı, diğeri terzi olan iki Fransız bunu kabul ederler.[151]

İslam'a dönen ve Murad bin Abdullah adını alan Macar Hıristiyan mühtedi 1556-57'de *Kitab-ı tesviyetü't-teveccüh ila'l-hakk* adlı eserini kaleme alıyor ve nasıl Hz. Muhammed'in dinini seçtiğini, bu dinin Hıristiyanlık ve Yahudiliğe olan üstünlüklerini ve kendi ihtida hikâyesini anlatıyordu.[152] Eserinin sonunda da bu yazdığı tezkirenin Avrupa'nın farklı noktalarından Hıristiyanların Müslüman olmasını sağlamayı umduğunu belirtiyordu. Eserini tamamladıktan on yıl sonra onu Latinceye çevirmiş, Osmanlıca metnin marjinlerine bu Latince versiyonu sıkıştırmış ve Frengistan'ın uzak yerlerindeki Hıristiyanların da bunu okuyup anlamasını ümit etmişti.[153]

Kendi hür iradeleriyle Hıristiyanlığa geçip, vaftiz olmak isteyen Mağribiler de vardı. Yaygın sebep topluma adapte olma arzusuydu. Ticari strateji geliştirmenin de bir yoluydu bu. Kilise kayıtlarındaki "Gittiği yolun yanlış olduğunu kabul edip kendi isteğiyle bizim gerçek kutsal inancımıza geldi" şeklinde ibareler hiç de az değildi.[154] İşte örnek bir kayıt: "Oran'da, bu ayın 5'inde (5 Haziran 1571) şapel papazı Senyör Juan Ortiz, Mağribi olan ve Hıristiyanlığı seçen, kendi ayaklarıyla kiliseye gelen Leonor de Borja'yı vaftiz etti. Vaftiz babası don Juan de Silva, vaftiz annesi de donya Isabel Alvares oldu."[155]

Müslüman olma töreni

Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçiş töreni, farklı seyyahlar, dönmeler ve diğer görgü tanıkları tarafından çok farklı şekilde anlatılmıştır. Safevi topraklarında İslam'a geçen Hıristiyanlar için yapılan gösterilere şahit olan Arthur Edwards hiç de hoş anılar kaydetmeyecektir defterine. William

Davies ise bize bu küçük törenlerin detaylarını sunar. Yeni dönme babasına ve annesine küfretmeye zorlanır. Bir at üzerine, "yüzü kuyruğa gelecek şekilde" yani ters olarak bindirilir ve sokak sokak dolaştırılır. Eline bir yay bir de ok verilir, bu okla bir Müslüman'ın elinde başaşağı duran bir İsa Peygamber figürünü vurur. Ana babasına, akrabalarına, vatandaşlarına küfrederek sünnet olacağı yere doğru ilerler.[156] Mısır'da buna şahit olan Arnold von Harff da bir Hıristiyanın din değiştirip Müslüman olunca İsa Peygamber'i ve annesini inkâr etmesi, haça tükürmesi, ayakları altında haçın parçalanmasına katlanması ve son olarak da onun üzerinde yürümesi gerektiğini kaydeder.[157]

Bu törenin İstanbul'da ne şekilde yapıldığını ise Edward Grimestone'dan öğreniyoruz. Bu anlatıyı bize ikinci elden yapan Grimestone "askerler tarafından Müslüman olacakları yere götürülen alçak Rumlar"dan bahseder.[158] "Bu iğrenç, adi herifler" padişahın huzuruna çıkarlar ve şapkalarını ayakları altına alırlar. Bu sadece kendi kanunlarını değil aynı zamanda şereflerini de ayakları altına aldıklarının göstergesidir yazara göre. Burada Müslüman bir din adamı işaretparmaklarını kaldırmalarını söyler ve şahadet getirtir.

Trapana'lı Giacomo Lo Retundo İstanbul'da Müslüman olmuş ve kendisi için verilen şölen tam 15 gün sürmüştür. Bu süre içinde bir at üzerinde bütün başkentte dolaştırılmıştır. Eline dokuz yaşında Müslüman olan Giovanni de la Ascia'nın anısına bir kırbaç almıştır.[159] Schiltberger de, benzer şekilde, yeni Müslüman olmuş bir adama mükâfat olarak yapılan töreni şöyle tasvir eder:

> Müslümanlığa geçen kimseyi bir ata bindirirler, basit halk önden yürür, din adamları arkadan giderler. Bu arada borular, davullar ve zurnalar çalarlar. İki hoca yüksek sesle "Thary wirdur, messe chulochur, maria(lara) (kara) baschidur, machmet kassuldur" diye bağırırlar ki anlamı şudur: "Tanrı birdir, Mesih (İsa) kuludur, Meryem kızıdır, Muhammed en büyük peygamberdir." Mühtedi şehrin bütün sokaklarında dolaştırıldıktan sonra, onu camiye götürür ve orada sünnet ederler. Fakirse büyük ölçüde mal, eşya toplayıp kendisine verirler. En yüksek beyler, onu özellikle onurlandırırlar ve

> zengin ederler. Bunu yapmalarının nedeni Hıristiyanların, Müslümanlığa daha kolay dönmelerini sağlamaktır.

Peki ya İslamiyet'i kabul eden bir kadınsa? Yine Schiltberger'i dinleyelim: "...Keza en yüksek papaza (müftüye) götürülür, orada yukarıda belirtilen sözleri söylemek zorundadır. Sonra müftü, kadının kemerini alır, parça parça keser, bundan bir haç yapar. Bu haç'ı kadının üç defa çiğnemesi ve Hıristiyan inancından vazgeçtiğini ve adı geçen sözleri söylemesi gerekir." [160]

Schiltberger ile maiyeti Budin'e gittiklerinde Komorno'da yaşayan ve elçilik heyetine orada katılan bir İtalyan, "Türk" yani Müslüman olmak istediğini açıklar. Türkler de büyük bir sevinç içinde onu paşanın karşısına çıkarırlar. Paşa da ona güzel giysiler giydirir. "Adam, kalabalık bir alay eşliğinde bütün kenti dolaştıktan sonra bizim gemimize geldiğinde, üzerimize doğru tükürerek bizi 'köpekler' diye aşağıladı. Türklerin dinini değiştirip Müslüman olan Yahudileri ve Hıristiyanları nasıl herkese teşhir ettiklerini başka yazarlar da anlattıkları için, ben bu konuda üzerinde fazla durmayacağım."[161]

Canaye de Köstence'de genç bir adamın Müslüman olmak üzere sünnet edilmesine şahit olur. "Türkleştirilme" olarak adlandırdığı bu işlem için yapılan şölen onu şaşırtmış olsa gerek: Törene katılanların tümü tuhaf, yabani hayvan postlarına bürünmüş, ellerine kınlarından sıyrılmış palalar almış ve başlarına büyük kartal kanatları takmışlardı. Aralarında en yaşlı olanın meydanın ortasında ve kamuya açık birkaç söz etmesinden sonra, çığlıklar ve hakaret sözleri savurarak birbirlerine doğru saldırıya geçtiler." [162]

Akdeniz'in mühtedileri

Calendar of State Papers'da kaydedilen belgelere göre, 1630'lu yıllarda İngiliz hükümeti Mağrip'teki İngilizlerin Müslümanlığa dönmesinden hayli müteessirdi.[163] Pek tabii konu sadece dini bazda bir huzursuzluk değildi. İslam'a dönen İngilizler Müslüman korsanlarla birlik olup İngiliz sularında

tehlike yaratıyorlar ya da Akdeniz'de seyrüsefer eden İngiliz gemilerindeki vatandaşlarını esir alıyorlardı. 1636 Eylülü'nde altı sahil şehrinin tüccarları, Sale korsanlarının, İngiliz ve İrlandalı dönmelerin rehberliğinde kanallarda tehlike yarattıklarından, buralarda ne gemilerin suya inmeye cesaret edebildiğinden, ne de balıkçıların balığa çıkabildiklerinden dert yanıyorlardı.[164] Lithgow'un iddiasına göre eğer onlara top döken ve topçuluk sanatını öğreten Hıristiyan dönmeler olmasaydı, tecrübesiz Mağribiler denizlerde başarısız olacaklardı, aynı "karadaki aptal Etiyopyalılar gibi."[165] Müslüman gemilerine atlayıp İslam'ı seçenler de yok değildi.[166]

Dini ve etnik köken olarak Türklük bir yana, bir de "meslek olarak Türklük" vardı ki, bu da özellikle Cezayir gibi korsanlığın bir meslekten ziyade yaşam tarzı haline geldiği yerlerde sıkça kullanılan bir terimdi. Cervantes'le aynı dönemde Cezayir'de esir olarak bulunan Diego de Haedo bu şehir halkının yarısından fazlasının "Türklüğü meslek edindiğini" iddia eder. *Turco de profesión* (Mesleği Türk) olarak tabir edilen bu kişiler çıkarları gereği Müslümanlığı tercih eden kişiler, yani "dönmeler"dir. Haedo bunları şöyle tanımlar: "Türklüğü meslek edinenler, Hıristiyan kanı taşıyıp, Hıristiyan ana babaların çocuğu olan, kendi hür iradeleriyle Türk olan kişilerdir." Ve daha da ilginç bir detay verir: "Sadece bu Türkler ve çocukları, Cezayirli bütün diğer Türk, Mağripli ve Yahudilerden daha çoktur." Gerçekten de İspanyol Altın Çağı eserleri, daha rahat bir yaşam sürmek için siyasi, dini ve sosyal iktidarın dinine geçen ya da en azından geçmiş görünen edebi kahramanlarla doludur.

Jerónimo doğuştan Türkler (*turco da nación*) konusunda da bilgi verir. Mağrip'te pek çok asker bulunduğunu, bunların büyük bir kısmının dönme, az bir kısmının da doğuştan Türk olduğunu söyler. Bunların diğerleri kadar saygı görmediğini, üretici ve değerli olmadıklarını, ama esir Hıristiyanlara daha az zalimce davrandıklarını belirtir. Bir şekilde onları dönmelerin zulümlerinden koruduklarını söyler. Çünkü dönmelerin büyük kısmının reis, *comitre*, *comitre* yardımcısı, gardiyan olduklarını ve Hıristiyanlara zulmettiklerini iddia eder.[167]

Canaye Türk kadırgasıyla Venedik kadırgasının nasıl karşılaştığını anlatır: "Bu süre içinde pek çok Hıristiyan, Türklerin yanına kaçarak Katolik

inancını bıraktı; ne var ki, Kaptan paşa acele acele donanmaya koşanlardan on sekizini –ya bazı ihanetlerden çekindiği ya da böylesine alçak tabansızlara değer vermediğini göstermek için– zincirleterek balyosa gönderdi. Balyos onların hepsini bir kadırganın oturağına bağlatarak, böylesine iğrenç ve adi bir niyetten vazgeçmelerini sağlamayı amaçladı." [168]

Vicdan azabı, pişmanlık ve ölüm

Müslüman olmak zorunda kaldıktan sonra vicdan azabıyla kendi dinlerine dönen Hıristiyanların *vita*'larından (hayat hikâyeleri) çok fazla örnek vardır. Aziz Genç Theodore da bunlardan biridir. Henüz Bizans hâkimiyeti altındayken Edirne'de doğan Theodore, Türk akınları sırasında ele geçirildiğinde henüz küçük bir çocuktur.[169] Sultanönü sancağındaki Melagina'ya götürülür. Küçükken Müslümanlığa geçen bu çocuk büyüyünce pişmanlık duymaya başlar. Bir gün bir papazla tanışır ve derdini anlatır. Papaz kendisine iki tavsiyede bulunur: Ya halk içine çıkıp aleni bir şekilde Hıristiyanlığa döndüğünü söyleyecektir, ya da İstanbul'a gidip Patrik'i bulacak ve bu meseleyi onunla görüşecektir. Theodore ikincisini yapmayı seçer. Patrik de kendisine dinini değiştirdiği yer olan Melagina'ya dönmesini nasihat eder. Burada çobanlık yaparak hayatını kazanan Theodore halk içine çıkıp din değiştirmek istediğini söylemese de, arkadaş bildiği bir adama açılır. O da Theodore'u Türklere şikâyet eder. Theodore hemen kadının huzuruna çıkarılır ve hakkında soruşturma başlatılır. Türkler para, toprak, mal mülk ve güzel kadınlar teklif ederek onu kararından döndürmeye çalışırlar.[170] Bütün bu baştan çıkarıcı tekliflere karşı dimdik duran Theodore yakılır. Hikâyesi bundan pek de farklı olmayan diğer bir aziz de Aziz Genç Mark'tır. Onun sonu da 1643 yılında yakılmak olmuştur. İslam'a geçen ve sonradan akli olgunluğa erdiğinde bundan vicdan azabı çeken çocuk denecek yaştaki Hıristiyanların anlatıları çok yaygındır.

Hıristiyanlar neden Müslüman olur? Eğer Osmanlı topraklarında yaşıyorlarsa ve zimmî statüsünde iseler her şeyden önce gayrimüslimlerin ödediği çeşitli vergilerden kurtulmak için. Sosyal statülerini yükseltmek ve hükmedenler arasına girmek de ayrı bir cezbedici noktadır. Nispeten utanç

duydukları zimmî statüsünden sıyrılmak, bir bakıma aidiyet kazanmak da geçerli bir sebep olsa gerektir.

1437 yılında, dönemin başkenti Edirne'de benzer bir vakayla karşılaşılır.[171] Otuz yaşlarındaki Sofyalı zimmî asker, yayını tamir ettirmek için bir yay ustasına gider. Adamın İsa Peygamber'in sıradan bir insan olduğunu söylemesiyle gerginlik başlar. George da sinirlenip Hz. Muhammed'e küfreder ve kendi sonunu hazırlamış olur. Pazaryerindeki ehl-i Müslüman da olaya karışır, hemen George'un üzerine atlar, bir güzel döverler. George kadıya götürülür, soruşturma başlatılır. Ertesi gün ilahiyatçılar veziri ziyaret eder ve adamın ölüme mahkûm edilmesi gerektiği söylerler. Vezir ise zimmîyi birkaç asker gözetiminde korumaya alır, onu dayak yemekten kurtarır ve cezasının da en fazla kırbaç olması gerektiğini belirtir. Fanatik ulema, kalabalığın da desteğini alarak adamı ateşe atar. Türkler bu arada boş yere kendisine din değiştirirse kurtulacağı konusunda ısrar ederler.

Kilise Hıristiyanlıktan dönenlerin yeniden kazandırılması için çeşitli çalışmalar yapıyordu. Bu Kiliseyle uzlaştırma (*reconciliation*) faaliyetleri pek çok ülkenin kilisesi tarafından uygulanıyordu. Dönmeler din adamları tarafından sorguya çekiliyor, kendilerine neden "Kurtarıcılarını bırakıp Türk (Müslüman) oldukları" soruluyordu. Piskopos Hall, başpiskopos Laud'a da başvurarak *A Form of Penance and Reconciliation of a Renegado, or Apostate from the Christian Church to Turcism* (Hıristiyan Kilisesi'nden Türklüğe /Müslümanlığa dönen bir mühtedinin ya da dönmenin kefareti ve Kilise'yle uzlaştırılması için bir yöntem) adında, rehber kitap niteliğinde bir eser yayımlamıştı.[172] Bu esere göre kiliseyle uzlaştırılma şöyle gerçekleştiriliyordu. Tövbekâr pazar günü beyaz kıyafetler içinde ve elinde beyaz bir asa ile mahalle kilisesinin sayvanında duruyordu. Yoldan geçenler bu zavallı dönme için dua ediyorlardı. Ertesi pazar günü sayvana kadar sokulmasına izin veriliyor, vaftiz kurnasının kaidesini öpmesi isteniyordu. Bu arada pişmanlık ifadeleri ve affedilmesi için dualar da söz konusuydu. Üçüncü pazar günü tövbekâr aynı beyaz kıyafetlerle papaz tarafından kilise bankına kadar getiriliyor, burada halk içinde affedilmeyi diliyordu. Papaz toplanan kalabalığa sesleniyor ve bu günahkâr dönmeyi cemaatine aldığını belirtip "Bu iğrenç dinden dönme günahını affediyorum" diyordu.[173] Ve bu kişiyi bir sonraki Aşai Rabbani'ye kabul edeceğini beyan ediyordu.

Yeni azizler

Hıristiyanlığın Müslümanlık üzerindeki üstünlüğünü ispatlamak için azizlerin *vita*'ları birinci dereceden malzeme sağlıyordu. Erken Hıristiyanlık dönemi azizlerine ek olarak, Osmanlıların elinde ölenler ve işkence gören azizler doğmaya başlamıştı. Kilise XVIII. yüzyılda ciddi bir şekilde aziz yaratma eğilimindeydi ve bir sonraki yüzyılda da bunu yapmaya devam edecekti.[174]

Yeni azizler (*Neo-Martyr*) XIII. ve XX. yüzyıllar arası Osmanlı İmparatorluğu'nda İslamiyet'i kabul ile ölüm arasında bir seçim yapmak zorunda kalan ve sonunda ölümü seçen Ortodokslara verilen addı.[175] Bu süre içinde tespit edilen yeni aziz sayısının Osmanlı İmparatorluğu içinde coğrafi dağılımı şöyleydi: Bugünkü Yunanistan sınırları için 98, Anadolu'da 31, Bulgaristan'da 15, İstanbul'da 7, Romanya'da 7, Trakya'da 5, Suriye'de 5, Mısır'da 2, Arnavutluk'ta 2, Rusya'da 2, Kıbrıs'ta 2, Gürcistan'da 2, Sırbistan'da 2, Ukrayna'da 1. Bunların yanı sıra menşeleri bilinmeyen 23 yeni aziz daha vardır.[176]

Elpidophoros Lambriniadis'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nda savaşların kaybedilmeye ve imparatorluğun çöküşe geçmeye başlamasıyla tolerans da azalmıştır. Yeni azizlerden bazıları askeri operasyonlar ve milli ayaklanmalar sırasında suçlanıp idam edilmişlerdi. Bazıları Müslüman iken Hıristiyan oldukları ya da Müslümanları vaftiz ettikleri için öldürülmüşlerdi. Bazıları da Hz. Muhammed'e ve İslam dinine hakaret ettikleri için ölüme gönderilmişlerdi.[177]

Osmanlı İmparatorluğu'nda din değiştirmek istemedikleri sürece Hıristiyanların camiye girmesi, Kuran okuması ya da genel olarak İslami çalışmalar yapması yasaktı.[178] 1672 yılında Karpenisi'li bakkal Nicholas bu yasağa karşı gelmenin neyle sonuçlandığını görmüştür. Besmele çekerken görülen Nicholas kadıya getirilir ve bir seçim yapması gerektiği söylenir: ya İslam'a geçecektir ya da ölecektir. Nicholas beklenmedik bir seçim yapar ve dinini bırakmaktansa ölmeyi yeğler.[179]

Ölüme alternatif olarak İslamiyet

Kutsal Roma İmparatorluğu'nun İstanbul'daki büyükelçiliğinde çalışan kâhya "ölümcül bir günah" işlemiş, büyükelçiliğe kapatılınca camdan bağırıp "Türk (Müslüman)" olmak istediğini söylemişti. Sonunda divana çıkarılmış ve kendisine fiyakalı bir de devlet görevi verilmişti.[180] Ölümden kurtulmanın tek yolu din değiştirip Müslüman olmaktır. Battista, Galacz yakınlarında böyle bir vaka dinler. Bir Türk'ü öldüren Rum tebaa ölümden kurtulmak için İslam'a geçer.[181]

XVI. yüzyılda Trablus'ta kardeşi ile ortak yağ alıp bir Türk'e borçlanan Romane Sonnings'in sonu da hiç iç açıcı değildir. Başına gelen türlü felaketlerden sonra ölümden kurtulmak için Müslüman olmaya karar verir, kelime-i şahadet getirir ve Müslüman olur. Ancak bu onu maalesef ölümden kurtarmaz. "Artık şimdi Müslüman olarak ölürsün" diyerek onu idam ederler.[182]

"Yüreğim İsa'nın örtüsü altındadır"

Aslında Goa'lı olan ve birkaç yıldır Müslüman olarak yaşayan yaşlı bir mühtediye bir Yahudi söyle bir soru sorar: "Bana söyler misin, senin inancını konuşman mı belirliyor, yoksa kıyafetin mi?" Dönme şöyle yanıt verir: "Bay Yahudi, dıştan beni bu şekilde giyinmiş görüyorsun, ama benim yüreğim İsa'nın örtüsü altındadır."[183] Dönmeler çoğu zaman iki dünya arasında kalırlar. Artlarında bıraktıkları dinin müminleri doğal olarak kendilerine saygı duymayı bırakmak bir yana, bağlarını keserler. Yeni girdikleri cemaat içindeyse her zaman dinini değiştiren, yani bir bakıma içinde doğduğu dine bile ihanet eden bir insan olarak hatırlanırlar.

Gizli Hıristiyanlar pek tabii Ortodoks dünyasında da vardır. Yunan bağımsızlığına giden süreçte Girit ayaklanmaları sırasında Hıristiyan olduklarını beyan eden Angelis, Manuel, Yorgo ve Nicholas bunlara örnektir.[184] XVIII. yüzyılda yaşayan bir Marsilyalı din değiştirip Müslüman olan iki zattan bahsederken hâlâ şarap içmeye ve domuz eti

yemeye devam ettiklerini bildiriyordu.[185] Diğer biri de hasta olup da ölüme yaklaştığını hissedince bir keşişten kendisi için ayin yapmasını rica etmişti. Bu dönmeler arasında Portekizliler de vardı pek tabii. Hıristiyanlığı seçenlerden biri şu sözlerle kendine benzeyenleri anlatıyordu: "Bu Portekizlilerin stili şudur: Ferrara'ya giderler, sünnet olurlar; Venedik'e gelirler, sonra Levant'a gidip dört beş yıl geçirirler, yeniden Venedik'e döndüklerinde kafalarında Doğu stili türbanlar olur... Bu Portekizliler ne Hıristiyan, ne Yahudi ne de Müslüman'dır... Diğer Yahudiler de onlardan nefret ederler, çünkü onlar Yahudilerin 'şapka'larından başka bir şey değillerdir." Simone Contarini mühtediler için "Türkler arasında bile, değil dünyada, cehennemde dahi, bunlardan beter adamlar bulunmaz" diyecekti. [186]

İstanbul suçluların ve sürgünlerin de yaşama döndüğü bir yer olarak biliniyordu. Özellikle Venedik topraklarından ve adalarından kaçan suçlu kesim İstanbul'daki Venedik balyosundan *salvocondutto* (geçiş izni) alabilmek için bu şehirde zaman geçiriyordu. Ayrıca, balyoslardan biri, bu eşkıyaların Osmanlı'nın başkentini tercih etmelerinin sebeplerini sıralarken şunları söylüyordu: "Türk stili hayatın özgürlüğü, Türk kadınlarının şehvet düşkünlüğü ve dönmelerin yozlaşmış gelenekleri bir azizi bile şeytana dönüştürebilir."[187]

3

Misyonerler

Shakespeare *Venedik Taciri*'nde Launcelot'un ağzından, kendisini Hıristiyan yapan kocasından bahseden Jessica'ya şöyle dedirtir: "Yaptı da, iyi halt yedi. Sanki etrafta Hıristiyan azmış gibi. Zaten olanlar zor yaşıyor hep birlikte. Böyle herkesi Hıristiyan yapmaya devam ederlerse domuz fiyatlarını gör sen."[188] Shakespeare'in bu alaylı ifadesinin içtenliği konusunda ciddi bir yorum yapmamız mümkün olmasa da, bireysel ve toplu olarak çalışan misyonerlerin yanı sıra özendirme usulüyle bu konuda emek sarf eden bireylerin sayılarının çokluğu ve çeşitliliği kayda değerdir. Cizvit misyonerlerin 1630 yılında Gesù Nuovo Kilisesi'nde hazırladıkları *presepe*'nin (İsa Peygamber'in doğumunu gösteren küçük maket) içine küçük Mağribi figürler koymaları da bundandır. Hatta 1633 yılında Amedir (?) adlı bir Türk esirinin noter Cassetta'nın hazırladığı *presepe*'nin etkisi altında kalıp Hıristiyan olduğuna dair bir anlatı bile yayılmaya başlar.[189]

Müslümanların uysal bir şekilde, ikna yoluyla Hıristiyanlığa kazandırılması Ortaçağ'dan beri var olan bir çabadır. XII. yüzyılın ortasında Muhterem Pierre Müslümanların tuttukları hatalı yolun gösterilmesiyle doğru yola getirilebileceklerini iddia ediyordu. Müslümanların Hıristiyanlaştırılması için şiddet kullanılmaması gerektiğini düşünüyordu. Juan de Segovia'nın (1395-1458) yazdığı *De mittendo gladio spiritus in corda sarracenorum* (Ruhun Kılıcı Sarazenlerin Kalbine Nasıl Saplanır) şiddet yerine ikna yoluyla bu misyonun yerine getirilmesini öneriyordu.[190]

Büyük bir ihtimalle kendisi bir Yahudi dönmesi olan Juan de Segovia (1395-1458) zamanının en önemli ilahiyatçılarından biriydi ve hayatının büyük bir kısmını Müslümanları Hıristiyanlığa kazandırmaya adamıştı.[191]

Ramon Llull'un metodunu kullanarak bu yolda barışçı bir yöntem kullanmayı tercih etmişti. Segovia'lı *mudejar* Isa de Yabir'in de yardımıyla üç dilli bir Kuran-ı Kerim çevirisi hazırlamıştı: Arapça, Latince, İspanyolca. Tüm bu yumuşak metoduna rağmen en önemli eserinin başlığından da anlaşıldığı üzere hiç de ılımlılık arz etmiyordu. Bu tür kitaplar bunu takip eden yüzyıllarda da basılacak, Bernaldo Pérez de Chinchón'un 1535 yılında yayımlanan *Altialcorán* (Kuran Karşıtı) adlı eseri bunların en popülerlerinden olacaktı.

Hıristiyan misyonerler Asya'nın derinliklerine kadar sızmışlardı. Schiltberger Astrahan'dan sonra Setzaler memleketinde Çıplak Ayaklılar tarikatından rahiplere rastlar. Latince vaaz veren bu rahipler ilahileri ve duaları Tatarca söylerler: "Birçok Müslüman, rahiplerin söyledikleri ilahileri ve okudukları şeyleri anladıkları için Hıristiyanlığa geçiyorlar."[192]

Kutsal kitapların silahı

San Raimundo de Penyafort 1238 yılında Dominiken keşişlerin üçüncü başı oldu. Zamanında Hıristiyanlığın en büyük hukukçularından biri olarak anıldı. Bologna'da medeni ve dini hukuk konusunda eserler verdi. Papanın ve Aragon Kralı I. Jaime'nin danışmanlığını yaptı. Fransiskenlerin pek de hazırlıklı olmadıkları halde, Müslümanları Hıristiyanlığa özendirmek için çalışmalar yaptıkları dönemlerde, Dominikenler düzgün bir planlamaya ve bu konuda eğitime inanıyorlardı.[193] Dinden döndürmek meşru olarak zorla yapılamayacağı için vaiz yoluyla ve entelektüelliğe dayanan bir ikna kabiliyetiyle olmalıydı. XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da "kâfirlerle" sınır bölgelerde bulunan keşişlerin –Alman, Macar, İspanyol gibi– vaazlarının etkin olması için halkın dilini bilmeleri gerekiyordu. Bunun için de Arapça öğreten bir okul kurulmalıydı. İlk kurulan okul –ya da en azından ilk kurulanlardan bir tanesi– Aragonluların dostane ticari ilişkileri yürüttükleri Tunus'ta kurulmuştu.[194]

Hıristiyanların silahlarının İslam karşısında âciz kalması, Arapçayı yeni bir silah olarak kullanmalarını gerektirmişti. Vaiz papazlardan oluşan tarikatların Yahudiler ve Müslümanları Hıristiyan dinine döndürmek için

yeni buluşları, onları kendi dillerinde ikna edebilme yetisiydi. Özellikle İber Yarımadası'nda bu ihtiyaç kendini daha fazla göstermekteydi.

Barcelona'da İbranice ve Arapça çalışmaları 1281 gibi erken bir tarihte başlamıştı bile.[195] Misyonerlik çalışmalarının parlak isimlerinden Katalan Ramon Llull bir Arap esirle birlikte yaklaşık dokuz yıl boyunca Arapça çalışmıştı ve on yıl boyunca da Miramar'daki Fransisken manastırında bu dili öğretmişti. Misyonerlik çalışmaları için Filistin'de Avrupa kolonileri kurulmasını öneren Fransız Philip du Bois XIV. yüzyılın başında Doğu dillerinin önemini vurgulamıştı. 1248 yılında Papa IV. Innocentius Paris Üniversitesi'nde on delikanlının Arapça öğrenmesi için masraflarını karşılayacağını bildirmişti. Bunlar daha sonra ilahiyat öğrenecekler ve misyoner olarak Doğu'ya gideceklerdi.[196]

Hernando de Talavera, İber Yarımadası'ndaki Müslümanların barışçıl bir şekilde Hıristiyan yapılması için Arapçanın önemini savunanlardandı. Arapça gramer kitapları ve sözlüklerin yazılması gerektiğini belirtiyordu. Böylelikle bu işten sorumlu rahipler için de işlem kolaylaşmış olacaktı. Hatta kendisi bile ilerlemiş yaşına rağmen Arapçanın kurallarını öğrenmişti, başkalarına öğretecek kadar Arapça bilmek için gözlerini bile feda edebileceğini söylüyordu.[197] Postel ise "Arapça bilen bir insanın Hıristiyanlığın düşmanlarını kutsal kitapların silahıyla yenebileceğini ve kendi dogmalarıyla çürütebileceğini, sadece dilbilgisiyle bütün dünyayla iletişim kurabileceğini" iddia ediyordu.[198]

Clenardus 1542 yılında hayata gözlerini yumduğunda otobiyografik eseri *Tüm Hıristiyanlara Mektuplar*'ı bitirip Şarlken'e göndermişti bile. Bu eserinde Arapça öğrenme arzusunu ve bunu Hıristiyanlığın yayılmasında kullanma emellerini paylaşıyordu. Tüm bunlara rağmen 1543 yılında Kıta Avrupası'nın en eski üçüncü üniversitesi olan Salamanca Üniversitesi'nde sadece üç tane Arapça öğrencisi vardı! Çünkü "Barbar dilleri" gereksiz olarak nitelendiriliyordu!

"Dünya bizim evimiz"

"Biz keşiş değiliz!" der Cizvit Jerónimo Nadal ve şöyle devam eder: "Dünya bizim evimiz."[199] Bu da ruhların Katolikliğe kazandırılması için öngörülen coğrafi alanın genişliğini retorik olarak, ancak hayli açık bir şekilde gösterir. XVI. yüzyıldan itibaren Cizvitler uzak yakın demeden çalışmış, Japonya ve Çin'e kadar ulaşmış, dünyanın dört bir ucuna yayılmıştır. Tarikatın kurucusu Ignacio Loyola, tarikatın anayasası sayılan kitabına, üstleri tarafından görevlendirildiklerinde "dünyanın herhangi bir yerine gitmeye hazırlıklı olmak" gerektiğini esas madde olarak koymuştu.

Topluluk içinde yapılan ikna edici konuşmalar, vaazlar ve söylevler için kesişen yollar, şehir meydanları ve anayollar seçilmeli ve her daim bu görevli Cizvit'in yanında iki *Ave Maria* (Selam Sana Meryem) duası okuyan ve çan çalan birisi olmalıydı. Salamanca'da teolog olan Cizvit Tirso González de Santalla, 1686 yılında uzun süren misyonerlik tecrübesini aktardığı bir elkitabı yazmıştı: *Manual para convertir los musulmanos* (Müslümanları Dinden Döndürmek İçin Elkitabı). Üstelik Salamanca Üniversitesi'nde İslam karşıtı dersler bile vermişti.[200]

Cizvitler 8 Kasım 1583'te İstanbul'a gelirler. Bu ilk heyetin başında Peder Jules Mancinelli bulunur. Beş din adamı ile birlikte bu pederi gönderen XIII. Gregorius'tur. Pera'ya vardıklarında Fransa ve Venedik elçiliklerinin yardımlarına sığınırlar.[201] Galata'daki Saint Benoît kilise ve manastırını teslim alırlar. Şehre varır varmaz hararetli bir çalışma içine girerler. Her yerde vaaz verirler, Katolik ve şizmatikler için bir okul açarlar, hastaneleri ve hapishaneleri ziyaret ederler, 4000 esirin bulunduğu zindanda çalışacak vakit de bulurlar.[202] Zindanda çalışarak, buradaki esirlerin maddi ve manevi acılarını dindirmekle kalmayıp daha da önemli bir misyona soyunurlar. Umutsuzluğa düşen ve çareyi İslam'a dönmekte bulan pek çok Hıristiyan esire, direnmeleri için manevi güç vermeye, onları teselli edip, sabırlı olmaya davet etmeye başlarlar.[203] İstanbul'daki tek tarikat Cizvitler değildir. III. Henri'nin isteği üzerine ve Papa V. Sixtus'un da izniyle 1587-89 arasında Cizvitlerin yerine Kapuçinler geçer. Cizvitlerin ikinci misyon grubu 1609'da Paris'ten yola çıkar.[204]

Ağırlıklı olarak esirlerin manevi sorunlarıyla ilgilenerek onları kurtuluşa çağıran Cizvit rahipleri daha pek çok işle iştigal ederler. Pazar ve bayram günleri erkenden zindanlara uğrayıp kutsal ayin icra eder ve esirlere dini

bilgiler vermeyi ihmal etmezler. Onları ayine eşlik etmeye davet eder ve teselli ederler: "Onlara bu dayanılmaz tutsaklığa sabırla dayanmaya yardım ederlerdi."[205] Bütün bu işleri sadece sıradan değil, tehlike dolu günlerde de yaparlar. Söz gelimi Cizvit peder Jacques Cachod, 1707 senesinde kadırga ambarında esirlerle birlikte kalarak günah çıkartmış ve bütün geceyi vebalılarla geçirmişti. Günah çıkardığı elli iki esirden on ikisi hastadır, hatta üçü daha kendisi bile oradan ayrılmadan vefat eder.

1616 yılının 28 Ağustosu'nda dört Cizvit rahibi Galata'ya gizlice ve izinsiz girerken yakalanır. Bu rahiplerin buradan İstanbul'a ve oradan da saraya sızmak istediklerinden kuşkulanıldığı için, doğrudan Yedikule zindanlarına götürülürler.[206] Bunları kötü sondan Fransız elçisi kurtarır. Onun arabuluculuğu ve ısrarlı ricaları üzerine serbest bırakılırlar. Ertesi gün Galata'daki Fransisken manastırına zorla giren Türkler bir Fransisken keşişi üzerinde şüpheli mektuplarla yakalarlar. Keşişi bağlayıp denize atarlar.[207]

Cizvitler Ege adalarında da faaliyette bulunmuşlardır. Bernard Randolph, Eğriboz'da Cizvitlerin yerleşim alanlarından bahseder. Burada küçük bir manastırları vardır. Kadırgalarla getirilen esirlerle ilgilenirler.[208] Thévenot ise Andros Adası'nda "hiçbir ressam bu kadar güzel ve hoş bir vadi tablosu yapmayı beceremez" şeklinde tasvir ettiği bir vadinin ucundaki düzlükte Cizvitlerin yaşadığını nakleder. Her türlü meyve ağacıyla dolu bir bahçeye bakarlar ve buradan her yıl "hatırı sayılır bir gelir" temin ederler.[209] XVII. yüzyılın ikinci yarısında Fransız misyonerler –Cizvitler, ardından Kapuçinler– Atina'ya yerleşmeye başlarlar. Kurdukları manastırda gelip geçen yolcuların konaklamalarını sağlarlar.

Farklı mezheplerden grupların birbirine düştüğü de oluyordu. 1599 yılının Ekim ayında Venedik sefiri Girolamo Capello, Doç'a öfke dolu bir mektup yazarak İngiliz Büyükelçisi Henry Lello'nun Galata'da İngiliz Kilisesi kurmayı tasarladığından yakındı: "Envai çeşit hayali faraziyelerle meşgul, evvela Galata'daki kiliselerden birini beraberinde getirdiği papazın hizmetine arz etmek üzere kendine bahşetmesini Büyük Senyör'den (sultandan) ricada bulunma fikrinde."[210]

Gelin gibi süslenen kiliseler

XVI. ve XVII. yüzyılda basılan *relación*'lar arasında İspanya'da yapılan toplu vaftizleri konu alan pek çok örnek vardır. Bunlar gerçek vaftizlerin abartılmış versiyonlarıdır. Toplu olarak kiliselerde yapılan vaftiz törenlerinin şehrin dört bir yanına yayılması, nedereyse bir karnaval ya da Paskalya şenliği gibi büyük heyecanla kutlanması, yazarın kaleminin kuvvetiyle ilgili olmalıdır. 1672'de Sevilla'da basılmış bir *relación*'u sayısız *relación* arasından seçtik.[211] Anlatının mübalağalı çıkışları, bu tür eserlerin halkı coşturmak, kilise etrafında birleştirmek ve daha çok vaftize sebep olmak için yazıldığına delalet eder.

12 folyoluk eserimiz 1672'de Sevilla'da 44 Türk ve Mağriplinin vaftiz edildiği törenleri en ince ayrıntısına dek anlatıyor. Ağır bir misyoner diliyle yazılmış satırları değiştirmeden, yazarın kaleminden sunalım. Başpiskoposun çalışması, misyoner rahiplerin vaizleri, Sevillalıların dindarlığı ve doğal şefkati sayesinde bu şehirde 44 Türk ve Mağripli din değiştirmişti. Bu olaylar şehrin başkilisesinde Kül Çarşambası günü başlamış, paskalya haftası boyunca da devam etmişti. Bu çalışmalara asiller ve halk katılmıştı, vaftizler Sevilla'nın pek çok kilisesinde yayılmıştı. Halk kiliseden sokaklara taşmış, insan selleri yollara akmıştı. Dinleyenler öyle büyük coşkuya kapılmıştı ki yaş döktükleri ve avaz avaz bağırdıkları yetmiyormuş gibi hıçkırıklar içinde kendilerini tokatlamışlardı. Ancak pederlerin vaazları bitince kendilerine işkence etmekten vazgeçmişlerdi. Gece çökünce şehir halkı misyoner rahiplerin şehrin farklı kiliselerine bölünmelerini ve dualarına devam etmelerini istemişti. Ayrıca bu faaliyetlere hemen hemen bütün asilzadeler de katılıyordu.[212] Bu yeni Hıristiyanların vaftiz edilmesi için kilise bir gelin gibi süsleniyordu. Mihrap birinci kalite süslerle donatılıyor, ortalık ışıl ışıl aydınlatılıyordu. Gümüş şamdanlar çıkarılıyor, kilisenin bütün zenginliği ve şaşaası kullanılıyordu.

Bütün paskalya haftası boyunca şehrin sokakları çöle dönmüştü. Sadece vaaz verilen kiliselerde insan vardı. Halk dua etmeye ve günah çıkarmaya o kadar çok kendini vermişti ki başka bir işle ilgilenmez olmuşlardı. Paskalya haftası boyunca yapılan özel günah çıkarma seansları bitmek bilmemişti. Bu şehirdeki Türkler ve Mağribiler bu vaazları dinleyince din değiştirmeye başlamışlardı. Misyoner rahipler herkese esirlerini de alıp bu vaazlara getirmelerini söylemişlerdi. Yargıçlara ise bütün özgür Müslümanları bir araya getirmelerini salık vermişlerdi. Bu Aziz Kardeşlik Teşkilatı (*Santa*

hermendad) Sevilla şehrinin asillerinden oluşuyordu, bunlar da İspanya'nın ileri gelenlerindendi. Bu kardeşlik derneği hayır işleriyle biliniyordu. Para topluyor, ihtiyacı olanlara yardım ediyor, onları iyileştiriyor, giydiriyor, ölülerini gömüyorlar, kısacası bütün bir yıl boyunca çalışıyorlardı.

Relación'umuzun anlatısının perspektifinden olayları izlemeye devam edelim. Müslümanların tatlılıkla Hıristiyanlığa döndürülmesi gerektiğine inanıyorlardı. Bunu adaletin değil şefkatin yapması gerekiyordu. Misyoner rahipler 70 şövalyeyi görevlendirmiş ve bunları şehrin dört bir yanına salmış, Müslümanları efendilerinin evinden çıkartmakla yükümlü tutmuşlardı. Özgür olanları da iğrenç ve sefil odalarından çıkaracaklardı. Bu çok büyük bir şefkatle yapıldı. Şövalyeler esirleri arabalarında taşıdılar. Böylelikle Müslümanlar severek geldiler. Sevilla şehrinde misyoner pederlerin Müslümanları dinden döndürmek için vaaz verdiklerini duyan halk koşarak dinlemeye geldi. Çünkü hepsi sadece Tanrı'nın inatçı kalpleri yenebileceğini biliyordu. Pek çok insan adaklar adamaya başladı. Şehrin önde gelenlerinden birisi Hıristiyan olan her insan için 50 ayin adak adadı. Diğer biri, bir cuma günü hastaneye gelip yalınayak hizmet etmeyi adadı. Başkası her bir din değiştiren için hastanede bulunan en iğrenç yarayı öpmeyi vaat etti. Başka birisi de eğer inatçı bir Müslüman Hıristiyan olacak olursa sonsuza kadar ağzına et koymayacağına yemin etti. Misyoner pederler bu yapılan adaklardan o kadar mutlu oldular ki daha vaiz vaazına başlamadan meyvelerini toplayacaklarını biliyorlardı. Herkes bu kadar "akılsızca" yaşayan insanları Hıristiyanlığa döndürmenin zorluğundan haberdardı. Bunların Hz. Muhammed'in rahat dininden İsa'nın hakiki dinine geçmeleri kolay olmayacaktı. Bu şehirde çok az Müslüman vardı, hemen hemen hepsi zenci kölelerdi.

Bu esnada "örnek" olduğu sanılan vakalar da cereyan ediyordu. Daha on yaşında küçük bir çocuk Müslüman olan anne ve babasının din değiştirmesi için başvurmuştu. Bu çocuk kalabalık halkın arasında eğilip inatçı babasının ayaklarını öpmüştü. Ayrıca Müslümanlara vaaz verildiği günlerde halka su taşımıştı. Sekiz *real* biriktirmiş ve anne ve babasının Hıristiyan olması için dört ayin yapmak üzere bu parayı bir vaize vermişti. Şehirdeki herkes bu çocuğa büyük bir saygı ve hayranlıkla bakıyordu. "Dikenlerin arasından çıkmış bir gül" gibiydi. Erkek ve kadın Müslümanlara ayrı ayrı yerlerde vaaz verildi. Kilisenin kendisi kadınlara yetmediği gibi, avlu, koridorlar,

galeriler, pencereler ve damlar da erkeklere yetmedi. Vaazlar 18 Nisan'da başladı. Asillerden her biri yanına bu Müslümanlardan birini oturttu.

Körlüğün karanlığından aydınlığa

Bu sefer de tabiat ana kendini göstermişti. Bardaktan boşanırcasına yağmur yağmaya başlamıştı! Ne yağmur ne de başka zorluklar vaaz dinleyen halkın çekilmesine sebep oldu. Diğer bir tarafta ise Hıristiyan kadınlar Müslümanlarla kaynaşıp onlara hediyeler vererek onları "iğrenç elbiselerine ve leş gibi kokularına rağmen" kucaklıyorlardı. Başpiskopos her gün büyük bir heyecanla bu vaazlara katılıyordu. Vaaz bittikten sonra din değiştirenlere bakıyor ve onları bir baba şefkatiyle kucaklıyordu. Daha sonra onlara ziyafet vermeleri ve hediyeler sunmaları için sarayına götürmelerini söylüyordu.

İlk iki vaazda dört kadın üç erkek Müslüman, Hıristiyan olmuş, 14 vaaz sonra ise bu sayı 44'e ulaşmıştı. Bu sayede Müslümanları o körlüklerinin karanlığından çıkarmışlardı. Din değiştiren Müslümanlardan biri evine dönünce biriktirdiği 300 *real*'i Müslüman karısına din değiştirmesi için bırakmıştı. Onun "körlüğünde çok inatçı" olduğunu görünce ondan ayrılırken bu hayatta sadece Hıristiyan olmak istediğini, çünkü Tanrı'nın ancak böyle ruhunu koruyacağını söylemişti. Başka bir dönme de karısını aynı şekilde bırakmıştı. Bu iki adamın karıları da kısa bir zaman sonra din değiştirmişti. Başka bir Türk (Müslüman?) esir de kendi fidyesi için biriktirdiği parayı başka bir Müslüman'a örnek olması için vermişti. Başka bir Sevillalı da kölesinin Hıristiyan olmasına o kadar çok sevinmişti ki onu azat etmişti. Vaazların sürdüğü bugünlerden birinde bir kadın Cezayir'den bir mektup almış, fidyesi için yeterli paranın bulunduğunu öğrenmişti. Ama o "şeytanın köleliğinden kurtulmayı tercih ederek" Hıristiyan olmuştu. Bunu gören vaftiz babaları buna çok sevinip onun fidyesini ödeyerek onu özgürlüğüne kavuşturmuşlardı.

Bu Müslümanlar Hıristiyanlığa geçerken bunu izleyen Hıristiyan halk gözyaşları ve gökyüzüne yükselen çığlıklar arasında kendinden geçmişti. Mutluluk gözyaşları içinde herkes din değiştirenlere sarılıyor, onları kucaklıyor ve minbere çıkartıyor, onlara hediyeler veriyorlardı. Sabah

seansında Katolik dininin temellerini öğretiyor, akşam da kumpanyanın evine Katolik olarak getiriyorlardı.

Bütün bunlar arasında Müslümanların çok değer verdiği bir adam vardı. Bu adam o kadar inatçıydı ki bu Hıristiyan papazların vaazlarına inanmamaları için Müslümanların batıl inançlarını körüklüyordu. Bu Müslüman bir gün misyoner pederleri ziyaret etme cesaretini gösterdi. Pederler de onu cehaletinden kurtarmaya niyetlenmişlerdi. Ama başkalarını etkilememesi için bu adamı diğerlerinden ayırmak gerekiyordu.[213]

Tanrı'nın bu din değiştirmelerde eli olduğundan kimsenin şüphesi yoktu. Çünkü bütün bu seremoniler sırasında mucizeler de eksik olmuyordu. Müslümanları bu şekilde vaaz yoluyla Hıristiyanlığa davet etmek, bu ülkede yeni bir yöntem olduğundan Tanrı da yardımını eksik etmiyordu. Bir gün pederler 85 yaşında bir Müslüman'ı ziyarete gittiler. Bu adam hasta olduğu için vaazlara gelememişti. Binbir çeşit dil dökmelerine ve onu ikna etmeye çalışmalarına rağmen bunu başaramayıp dönmek zorunda kalmışlardı. Daha sonra hiç beklemedikleri bir zaman misyoner pederi bu yaşlı adamı görmeye çağırdılar: Adam Hıristiyan olmaya karar vermişti. Nedenini merak edip sordular. Adam rüyasında çok hoş bir bahçedeydi ve din adamlarının pek tatlı meyveler topladıklarına şahit olmuştu. Bu adamlardan bir tane meyve isteyince yaşlı adama bu meyvelerin Müslümanlar için değil, sadece Hıristiyanlar için olduğunu söylemişlerdi. Sadece bu rüya değildi etkili olan. Buna başka bir mucize de eklenmişti. Yatağının yakınında İsa'nın çarmıha gerildiğini görmüştü. Ona tapmak için dudaklarını çivilenmiş ayaklarına götürdüğünde geri çekilmiş ve birdenbire yok olmuştu. İşte bütün bunların üzerine ihtiyar adam vaftiz olmayı kabul etmişti. Bu misyoner rahipler bu hasta ve yaşlı adamı sık sık ziyarete gidemiyorlardı. Onu gördüklerinde elinde İsa'nın çarmıha gerilmiş bir tasviri, bir kâfir olarak geçirdiği hayatında bu kadar ısrarcı olmasının acısıyla ağlar buluyorlardı onu. Pek çok insan onu görmeye gidiyordu. Böylelikle 18 gün daha yaşadı. Ölünce herkes onun kollarına, ellerine, parmaklarına ayaklarına dokundu. Din adamlarının ayaklarını öpüyorlardı ve tespihlerine yüz sürüyorlardı. Naaşı beyaz bir taftayla sarıldı, üzeri kan kırmızı bir kumaşla kaplandı, kafasına bir çelenk konuldu ve her tarafı çiçekle kaplandı. Dominiken papazlar, pek çok başka insanın eşliğinde

naaşını gömmeye gittiler. Bu cenaze törenlerinin en şaşaalısı oldu; din adamları, asiller, köylüler hep birlikte ilahi söylediler.

Müslüman kokusu

XVII. yüzyılda defterdarlık yapan Ahmet, cariyesi olan bir Rus'tan etkilenerek Ortodoksluğa geçmişti. Her şey kilise ayinlerinden gelen kadının her seferinde üzerine sinen güzel kokudan etkilenmesiyle başlamıştı. Bu ıtırın nereden geldiğini sorduğunda kadın kutsal ekmek (*antidoron*) yemesinden ve ayazma suyu içmesinden kaynaklandığını söylemişti. Bu merak da onu Fener'deki Aya Yorgi Kilisesi'ne götürmüştü. Orada Patrik IV. Dionizos'un yaptığı kutsal ayinden etkilenmiş ve 1682 yılında Ortodoks olmuştu.[214]

Bir kadın yüzünden din değiştirip İslam'a geçen erkekler arasında en enteresanlarından biri de Timotheos-Triandafilos'un hikâyesidir. 1820 yılında evden kaçıp başka bir Müslüman'la evlenen karısını geri getirmek misyonuyla o da İslam'a geçmişti. Onu yeniden kazanabilmenin Müslüman olarak daha kolay olacağını düşünmüş olmalı. Sonunda bunu başarmıştı da. Hayat hikâyesinin kalan kısmı daha da çarpıcıdır. Kadının geçimini sağlamış ve sonunda bir manastıra kapanmış, İslam'ı reddetmiş ve burada ölmüştür.

Ortodoksluğu seçen Müslümanların hikâyeleri hayli ilginçtir. Bunlar arasında sadece sıradan bir Ortodoks değil, bir keşiş olan ve huzur içinde Korfu Adası'nda ölen Musa-Dimitri, Konitsalı bir şeyhin oğlu olan, İon adalarındaki savaş sırasında Ortodoksluğu tanıyan ve vaftiz olan Yahya, Midillili bir Müslüman iken çalışmaya İzmir'e giden ve burada şehrin kilisesinde papaz Kallinikos'un vaazlarından etkilenen ve Aynoroz'da keşiş olan Constantine de vardır.

Müslümanlıktan Ortodoksluğa dönen Osmanlı tebaası ayrıcalıklı konumunu bırakıp daha zor bir hayatı seçmiş oluyordu. Bu da her şeyden önce daha az güvence, daha çok vergi, mahkemede de şahitliğinin kabul edilmemesi demekti.[215]

VII

Keskin algı

1

İslam algısı

Felix Fabri, XV. yüzyıl, *Evagatorium in tarrae Sanctae*, *Arabiae et Egypti Peregrinationem* adlı eserinde şu yorumu yapar.

> Sarazenler, sürekli olarak aldıkları çeşitli biçimlerdeki aptes nedeniyle berbat bir koku yayarlar. Ve bizim kokmadığımız düşünülünce, bizim onlarla birlikte yıkanıp yıkanmamamızı önemsemezler. Ama kokuları daha da beter olan Yahudilere karşı o kadar da hoşgörülü değillerdir. Bizi banyolarına davet ederler, çünkü tıpkı cüzamlı bir adamın, topluluğuna sağlıklı biri katıldığında, bu adam aşağılanmayacağı ve cüzamlı, sağlıklı bir insanla temas halinde olmanın bir şekilde kendi sağlığını geliştireceğine inandığı için sevinmesi gibi, pis kokulu Sarazenler de topluluklarına bizim gibi kokmayan insanların katılmasından mutluluk duyarlar.[1]

İslam'ın Ortaçağ'dan itibaren Hıristiyanlar tarafından ne şekilde algılandığının pek çok örneğinden biridir bu. Müslümanların tadı, kokusu, görüntüsü başkadır. Konuştukları dil kulağa garip gelir, daha önce de gördüğümüz gibi bugün İspanyolcada anlaşılmayan sözler için Arapça kelimesinden bozma *algarabia*'nın kullanılması da buna örnektir. Yine *Don Quijote*'den bir sahneyle anlatmak istersek, Sancho Panza'nın domuz tuzladığına şahit olduğunu iddia ettiği Dulcinea'nın ne kadar kötü koktuğunu söylemesi, zihinde kurulan hayalin insanı yanıltabileceğine, ama beş duyunun asla kandırılamayacağına güzel bir örnek değil midir?

Yine Cervantes'le devam edelim. Cervantes, şaheseri *Don Quijote*'de, Lotario'nun ağzından devrinin Hıristiyanlarının Müslümanlar hakkındaki genel yargısını dolaylı yoldan ve alaylı bir şekilde gösterir. "Bana kalırsa, senin kafan da Mağriplilerinkine benziyor" der Lotario, "bu adamlara, bağlandıkları dinin yanlışlığını ne Kutsal Kitap'tan örnekler vererek, ne akla uygun kuramlarla ya da dinsel inançlara dayanan kanıtlarla, ne kusursuz akıl yürütmelerle gösterebilirsiniz. Onlara elle tutulur, kolay, tanıtlayıcı, çürütülmez örnekler vermek, örneğin 'iki toplam birbirine eşitse, bunlardan eşit parçalar çıkardığım zaman, geri kalanlar da eşit olur' demek gerekir. Eğer yine anlamazlarsa –ki çoğu kez anlamazlar– o zaman, elle göstermek, gözlerinin önüne sermek gerekir, ama aslını arasanız, hiçbir zaman bütünüyle inandıramazsınız bizim dinin daha iyi olduğuna."[2] Cervantes bir bakıma 1970'ler ve 80'lerde sosyologların tartıştıkları konuları 400 yıl öncesinden hicvetmiş gibiydi: Sais, Turner, Abdel Melek, Delacampagne genel olarak Doğu kültürünün statik olduğunu ve dinamik ve evrim içinde olan bir Batı kültürü karşısında durağan kaldığını iddia etmişlerdi.[3]

Devrin Hıristiyan'ının kafasındaki İslam, yanılgı içinde olan bir dindir; Hz. Muhammed sahte bir peygamber ve bu dine inanan Müslümanlar ise çok büyük bir yanlış içinde olan ve de bunun farkına varmayan insanlardır. Ortaçağ'daki İslam'a dair başka bir yanlış kanı da İslam'ın Hıristiyanlığın sapkın bir formu olduğu, Hz. Muhammed'in de şeytandan aldığı ilhamla çalışan bir din sapkını olduğuydu.[4] Ortaçağ ve Yeniçağ boyunca sık sık basılan *anticorano* (Kuran karşıtı) eserlerin başlıkları içeriklerine ışık tutar.

Avrupa'nın Araplara en yakın olduğu Bizans döneminde bile İslam hakkında hayli yanlış bilgilerin yayıldığı görülür. IX. yüzyılda İslam üzerine bir kitap kaleme alan Nicetas Byzantinos'un Kuran-ı Kerim'den yaptığı alıntılar yanlış çeviriden kaynaklanan hatalarla doludur.[5] Ne de olsa genel olarak İslam'ın yanlış algılanmasının esas sebeplerinden biri dil sorunudur.[6] Aynı şekilde Leo Choirosphactes'in eserinde ise Hz. Muhammed'in kölesi Zeyd'le ilgili yanlış bilgiler vardı. Ortodoks Kilisesi'nin en saygın ilahiyatçılarından, hayli kültürlü biri olan Şamlı Yahya bile benzer hatalara düşmüştü. *Türk Korkusu* kitabımızda uzun uzun yer verdiğimiz Avrupa'nın İslam ve Hz. Muhammed algısını burada yeniden tekrarlamak yerine başka birkaç noktaya değinelim.

Bu yanlışları Avrupa'nın parlak Hümanistleri de devam ettirecekti. Erasmus, Muhammed'in Türkler tarafından öldürülmesi gibi yeni bir bilgi verirken, aslında, orduları Perslere karşı çarpışan Muhammed'in Heraklion Savaşı'nda yaralandığını söyleyen Polidoro Virgili'nin (Polydorus Vergilius) ifadelerini (bir anlamda) süslemekten başka bir şey yapmamıştır.[7] Erasmus bu bilgiyi abartmış, Muhammed'in Türkler tarafından öldürüldüğüne kadar gelmiştir. Göçebe Türklerin Müslüman olmaları ilk olarak 1000 yıllarına denk gelir; Cengiz Han tarafından kuzeyden sürülen Türklerin Küçük Asya'da bağımsız kavimler halinde ortaya çıkmaları ise yaklaşık 1220'lerdedir.

1515 yılında Londra'da basılan ve çok az bilinen bir eser *Kuran* adı altında karşı propagandayı sürdürür. Bu adı taşımasına rağmen, eser kısa, yetersiz, yanlış, uyuşmaz bilgilerle doludur. İlk sayfada, elinde bir kılıç olan ve ön saflarda peçeli kadınların da bulunduğu bir kalabalığın önünde duran bir vaiz vardır. Halk, Tudor İngilteresi kıyafetleri içindedir.[8] Üstelik Türklerin dinleri gereği kendi dinlerine inanmayan herkesi öldürdükleri belirtilir.

Şarap ve süt ırmakları, güzel huriler...

Ortaçağ'da, daha sonraki çağlarda da olacağı gibi, İslam'a dair en çok polemik yaratan iki konu alkol yasağı ve çokeşlilikti. Her ikisi de Hıristiyanların akıl erdiremedikleri meselelerdi. Hem Yunanca, hem de Arapça yazan Theodore Ebu Kurra'nın eserinde çokeşlilikle ilgili bir tartışma vardı. Migne'nin *Patrologia Graeca* adlı 161 ciltlik eserinde Theodore ve bir Müslüman çokeşlilik üzerine tartışmaya girerler. Theodore Müslüman'a İslam'daki poligamiyi nasıl açıkladığını sorar. Müslüman ise bunun için iki sebep bildirir: zevk ve çok sayıda çocuk yapabilme imkânı.[9] Theodore, Âdem Peygamber'in sadece tek eşi olduğunu söyler.

İslam'ın iyi müminlere vaat ettiği cennet ise Hıristiyanlar için başka bir alay konusudur. Buna göre cennette her erkeğe tam 10 kadın düşmektedir. Ramazan ayı hakkındaki bilgi de hayli çarpıktır. Sene boyunca yedi ay oruç tutulduğu sanılır. Thévenot ise kendi vatandaşlarına Müslümanlıktaki cennet ve cehennem kavramlarını özetlerken klasik söylemi takip eder:

"Muhammed, ahiret mutluluğuna erecek kişilere içinde ırmakların akacağı, her mevsim leziz meyvelerin yeneceği Cennet bahçeleri vaat eder. Cennet'te su, süt, şarap ve bal nehirleri olacağını da söyler. Allar ve yeşiller giyeceklerini, ellerinin altında 'Cennet kızları' diye bilinen huriler olacağını, bunların çok güzel bakireler olacaklarını, taze yumurta kadar beyaz tenli, kapkara gözlü, süt gibi bembeyaz bedenli olacaklarını, hep çok genç kalacaklarını, asla on beş yaşını geçmeyeceklerini ve her gün kızlıklarının geri geleceğini ve müminlerden başka kimseye bakmayacaklarını müjdeler. Oraya gidenlerin asla otuz yaşını geçmeyeceklerini, kendilerine genç oğlanların (gılman) hizmet edeceğini de (görüneceğini)" ekler. "Zevk dolu bu Cennet hakkında daha bir sürü şey anlatıldığını ve birçok yazar tarafından uzun uzadıya yazıldıkları" için bunları nakletmeyeceğini bildirir. "Muhammed bu cennette onlara, duyularını etkileyebileceğini düşündüğü her şeyi vaat etmiş ve onlara bahçeler, meyveler, dereler ve nehirlerle bir şenlik armağan etmiştir, çünkü kendisi çok sıcak, çok az meyve bulunan ve iyi bir kuyunun hazine sayılacağı kadar su kıtlığı yaşanan bir diyardandır." [10]

Müslüman cennetinde vaat edilen huriler ve bu dünyadaki çokeşlilik İslam'a dönülmesinde çok büyük bir etken olarak karşımıza çıkıyor. Engizisyon kayıtlarında İslam'ın her iki dünyada da vaat ettiği çok sayıda kadının Hıristiyan ruhları baştan çıkardığına dair sayısız belge mevcuttur. Pek çok sanık Engizisyon mahkemesinde bu düşüncenin nasıl akıllarını başlarından aldığını hiç çekinmeden söylemişlerdir. Luther bile, sayı konusunda bir hayli yanılmakla birlikte bunu gündeme getirir: "Muhammed'in Kuran'ı, evlilik kurumunu saymaz, herkes istediği kadar çok sayıda kadını alabilir. Bu yüzden de Türklerdeki âdet, bir erkeğin on, yirmi kadar kadına sahip olmasıdır. Ve istediğini istediği zamanda terk eder ya da satar."[11] Blount da, bir seyyah gözüyle İslam'ın "insani zevkleri desteklerken kullandığı kurnazlık"tan dem vuracaktır.[12]

Gonzalez İslam cenneti konusunda da alaylı bir tavır sergiler: "Bu argümanları kim gülmeden dinleyebilir?" der.[13] Ona göre mantık sahibi insanlar bu "masallara ve komik rüyalara" inanamazlar. "Akıllı ve sağduyu sahibi Müslümanların bunları okuyunca bunların komik ve absürt masallardan başka bir şey olmadığını kabul etmemeleri affedilemez bir şeydir" yorumunda bulunur. O, ne de olsa bir misyonerdir ve maddi

güzellikler, bir kısmı dünyada yasak olan zevk veren nesne ve varlıklarla dolu bu cennetin antipropagandasını yapmayı ihmal etmez.

İslam'ın vaat ettiği cennete bütün bu alaylı ve önyargılı yaklaşanlar bahsinde, Fatih'e mektup yazan II. Pius'u da unutmayalım. Gönderildiği şüpheli olan mektupta aynen şöyle diyordu papa: "Sizin dininiz öteki dünyada sütten, baldan ve şaraptan nehirlerin yanı sıra lezzetli yiyecekler, çok sayıda kadın ve kapatma, meleklerle ilişki, bu aptal faaliyetlere yardım eden melekler, kısacası etin (bedenin) arzuladığı her şeyi vaat ediyor. Bu bir öküzün ya da eşeğin cenneti olabilir, insanoğlunun değil!"[14] Bu son örneğimizde de olduğu gibi Hıristiyan dünyanın algılamakta zorlandığı nokta, tensel zevklerin ruhani olması beklenen diğer dünya için vaat edilmesidir.

İslam konusunda yorum

XI. yüzyıl başında Gandersheim Manastırı'nda bir rahibe olan Hrotsvitha, Aziz Pelagius için kaleme aldığı nazımda, Sarazenlerin Hıristiyanların kendi dinlerine inanmaya devam etmelerine izin verdiklerini, ama altınlardan yapılmış olan Tanrılarına küfür edilmesini ölümle cezalandırdıklarını yazıyordu.[15] Pek tabii Müslüman topraklarında İslam konusunda kötü sözler sarf etmek hiç de sağlıklı sonuçlar getirmez. Bu topraklara ayak basanlar da bunun yeterince bilincinde oldukları için yorumlarını memleketlerine döndüklerinde kendi dillerinde yapmak üzere kitaplarına saklarlar. Ama zaman zaman Hıristiyanların İslam topraklarında da dine yönelik eleştiri yapma fırsatları olur. Coryate bu Hıristiyanlardan biridir. İngiliz seyyah İndus Nehri'ni geçmiş ve Multan'a varmıştır. Burada bulunduğu süre içinde Hintli bir Müslüman'la tanışmış ve onunla İtalyanca anlaşmıştır. Bu adamcağız yıllar öncesinde İstanbul ve İskenderiye arasında yolculuk yapan bir gemideyken Floransalılar tarafından esir alınmış ve Livorno'ya götürülmüştür.[16] Dolayısıyla, bu süre içinde İtalyanca öğrenmiştir. Osmanlı ve Safevi topraklarında bulunduğu sırada pek çok hakarete maruz kalan Coryate adeta bunun intikamını almak için bir fırsat ele geçirmiş olur. Şimdi Moğol Hanı'nın nispeten toleranslı topraklarında istediği yorumları yapabilir ne de olsa: "Eğer Türkiye'de ya da İran'da Muhammed'in aleyhinde bu kadar konuşmuş olsam, beni şiş kebap

yaparlardı. Ama Moğol topraklarında bir Hıristiyan dünyanın herhangi bir yerinden bir Müslüman ülkesinde olduğundan çok daha özgürce konuşabilir."[17]

Hydra'nın başları

Yukarıda bahsini ettiğimiz Cizvit Tirso González de Santalla'nın 1686 yılında yayımlanan *Manual para convertir los musulmanos* (Müslümanları Dinden Döndürmek İçin Elkitabı) adlı kitabı, Avrupa'da büyük rağbet görmüş, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun başarısız II. Viyana Kuşatması'nın akabine denk gelmesiyle kitabın şanı artmıştı. Cizvitler 1688-89 yıllarında bu kitabın bir Almanca baskısını hazırlayıp, önsözünde İmparator I. Leopold'a Macaristan'da "defne yapraklarıyla süslenmiş Herküles'in kılıçlarıyla Müslüman Hydra'sına karşı savaştıklarını" yazıyordu.[18] İslam'ın Hydra gibi dokuz başlı, her kesildiğinde yeni çıkan başıyla savaşan bir canavar olarak gösterilmesi yeni değildi. Coşku dolu bu önsözde ayrıca hilalin kulelerin tepesinden düştüğü, onun yerine zaferin işareti olarak haçın asıldığını da belirtiyordu.

Tirso González de Santalla bu kitabında da İslam'ın şartlarını boşa çıkaracak savunmalarda bulunuyor, bunu ikna edici bir dille Müslümanlara anlatmaya çalışıyordu. Hıristiyanlara İslam'ı anlattığı bölümlerde ise aynı savunma tekniğini kullanıyordu. Ramazan, ona göre bu mantıksız uygulamalardan biriydi. "Bütün gün yemeğe ellerini sürmeden durur, akşam çökünce öyle bir doymak bilmez açgözlülükle yemeğe saldırırlar ki bütün gece yer içerler" diyordu.[19] Ayrıca kadınların taşlanmasından (recm) da bahsetmeden geçemeyeceğini belirtiyordu.

İslamsız Dünya

Bernard Lewis, Raymond Schwab'ın *The Oriental Renaissance. Europe's Discovery of India and the East, 1680-1880* (Doğu Rönesansı. Avrupa'nın Hindistan ve Doğu'yu Keşfi) adlı eserine yazdığı kitap tanıtım makalesinde, Avrupa'nın kaydedilen tarihin en eski çağlarından beri Doğu'daki

komşularına zaten korku, bazen açgözlülük, bazen merak, bazen de tedirginlikle baktığını yazıyordu. Yıllardır her ikisi arasındaki ilişkiler fetih-yeniden fetih, saldırı-karşı saldırı şeklinde gelişmişti. Persliler Yunan şehirlerine saldırmış, karşılığında Büyük İskender tarafından fethedilmişlerdi. Araplar Suriye, Filistin, Mısır, Kuzey Afrika, Sicilya ve İspanya'yı ele geçirmişler, *Reconquista*'yla (Yeniden Fetih) elde ettiklerinin bir kısmını kaybetmişler, ama diğer bir taraftan Müslüman orduları Haçlıların karşı saldırılarından topraklarının büyük bölümünü koruyabilmişlerdi.[20]

Peki ya İslam olmasaydı? Graham E. Fuller *İslamsız Dünya* adlı eserinde İslamsız bir dünyada yine de aynı şekilde hizipleşme ve bölünme olacağını iddia eder.[21] Tarihçiye göre İslam doğduğu coğrafyada can bulmamış olsaydı, İslam'ın yerini Doğu Kilisesi alacak ve bu sefer de esas savaş Batı ve Doğu Kiliseleri arasında olacaktı. Doğu'yla Batı'nın savaşını aynı dinden, fakat farklı mezheplerden insanlar sürdürecekti.

2

Türk algısı

İncelediğimiz bu dönemde Türkler dünyanın akla hayale gelmeyecek köşelerinde, akla hayale gelmeyecek şekilde resmedilmiş ve kelimelerle ölümsüzleştirilmiştir. Nurhan Atasoy uzun yıllar üzerinde çalıştığı *Osmanlı Kültürü'nün Avrupa'da Yansımaları (1453-1699)* adlı çalışmasında Osmanlılara ait en küçük motiflerin bile peşinden koşarak, yap-bozun parçalarını bulmuş, ufak motiflerin bile nerelere kadar ulaştığını göstermiştir. Polonya'nın unutulmuş bir kasabasında, küçük bir kilisede saklanan papaz cüppesinin üzerindeki Türk motifleri bunu kanıtlar niteliktedir. Ortaçağ'ın ilk başlarında, Doğu'dan gelen motifleri kiliselerinde kullanan Merovenjler gibi, bu dönemde de İslam desenleri kutsal mekânlara kadar sirayet ediyordu.[22] Türk'ü ve Türk'e karşı kazanılan zaferleri ölümsüzleştirme geleneğinin en çarpıcı örnekleri arasında Rusların Osmanlı donanmasını 1853'te Sinop'ta uğrattığı ağır yenilgiyi (Sinop baskını) anmak amacıyla şehrin adının bir votka markasına verildiğini atlamayalım.

Türk'ün ölümsüzleştiği en ilginç sanat eseri ne bu motifler ne de mimari eserlere giren örneklerdi. XVIII. yüzyılın sonunda Türk kavramı en akla hayale gelmeyecek şekilde ele alınarak şehirden şehre, ülkeden ülkeye götürülmüştü. 1770 yılında Wolfgang von Kempelen, İmparatoriçe Maria Theresa'yı etkilemek için gerçek boyutlarda bir Türk'ün oynadığı mekanik bir satranç makinesi yapmıştı! Aslında bu mekanik bir illüzyondan başka bir şey değildi, çünkü satrancın altındaki kutuya gerçek bir satranç uzmanı giriyor ve rakibini de Türk'le müsabaka yapıyor hissine kaptırıyordu. 84 yıl pek çok adamla satranç oynayan bu aletin adı *Schachtürke* (Satranç Türkü), "Chess Turk" ya da Macarcada olduğu gibi sadece *a Török* (Türk) olarak

anılıyordu. Türk'ün yendiği devler arasında Napoléon Bonaparte ve Benjamin Franklin de vardı![23]

Peki Kempelen neden gerçekten çarpıcı bir icat olan bu mekanik satranç uzmanı için kara sakallı, gri gözlü, geleneksel kıyafetleri ve sarığı içinde, üstelik bir elinde de upuzun bir tütün çubuğu olan bir Türk'ü tercih etmişti? Sol elinde vakur duruşuyla tuttuğu bu çubukla belki de tek elle dünyaya meydan okuduğunu gösteriyordu. Bu sadece görsel bir parça olmamalıydı. Yüzyıllardır Habsburglara zor zamanlar yaşatan, her daim en büyük düşmanları olan Osmanlı'yı temsilen bir Türk'ün Schönbrunn Sarayı'nda şaşaalı bir şekilde sunulması hayli anlamlı olmuştu. Mekanik satranç muhteşem bir şekilde tasarlanmıştı. Orada bulunan bir seyyah olan Louis Dutens aleti kandırmaya çalışmış, ama başaramamıştı. Alet herkesi mağlup ettiğinden bu Türk'ü yenmek onunla müsabakaya tutuşana çok büyük prestij getiriyordu. Tüm bunların altında yatan Avrupa'nın Türk'ü yenme arzusunun bir satranç tahtası üzerinde de olsa tatmin edilmesi olmalıydı. Bu da çok büyük bir çaba sarf etmeyi gerektiriyordu.

Türklere dair yazılanlar

Türkler özellikle XVI. yüzyılda Avrupa matbaalarında basılan kitapların revaçtaki konusu haline gelmişlerdi. Fransa'da 1480-1609 yılları arasında Amerika'ya dair sadece kırk kitap yazılmışken, Türklere dair seksenden fazla kitap kalem alınmıştı.[24] XX. yüzyılda yapılan bir çalışma ise 1501-1550 yılları arasında Türklerden bahseden eser sayısının yaklaşık 1.000 olduğunu gösteriyordu.[25] Genel olarak amaç sadece bu ortak düşmanı yakından tanımak değil, bir karşı propaganda akımı yaratıp güç merkezlerinden halka, yani tepeden aşağı inen bir bilinçlendirme sistemi yaratmaktı. Türkler en çok merak uyandıran halklar sırasında şüphesiz en üst sırada yer alıyordu ve onları anlatan her eser defalarca basılıyor, basılan eserlerden alıntılar başka eserlere taşınıyor, bazen bütün bütün alınıp aralarına yorumlar yapılarak yeniden basılıyordu.

Giovan Antonio Menavino esareti sonrasında bastırdığı Türkleri anlatan eserinde "Onların bütün kanunlarını, dualarını, katlandıkları sıkıntıları, sadakayı ve bu körlerin (Türklerin) gün ışığından ruhlarını kurtardıklarını

zannettikleri şeyleri derinlemesine öğrendim" derken bir bakıma onlara karşı verilecek savaşın öncesinde şifrelerini çözdüklerinden dem vurur.[26] Merak doğal olarak ihtiyaçtan doğmaktadır. Daha 1546 yılında, ilk İngiliz büyükelçisi İstanbul'a gönderilmeden çok önce, Londra'da Paolo Giovio'nun yüzyıla damgasını vuran eseri *Commentario delle cose dei Turchi* (Türklerle İlgili Olaylar Üzerine Yorumlar) İngilizceye çevrilmişti.[27] Giovio bu dönemde Türkler hakkında yazan pek çok yazarın referans kaynağı olmuştu. Üstelik yüzyılın en güvenilir kaynaklarından biriydi. Ancak birçok bilgi fütursuzca intihal yoluyla başka yapıtlara aktarıldığı için birbirine benzer bir sürü hatalı bilgi dolaşır olmuştu. Charles Perry, kendi dönemine –XVIII. yüzyıl başı– dek Türkler hakkında yazılanları çok güzel bir şekilde özetliyordu: "On binlerce ayrıntı ve önemsiz şey."[28]

İtalyan asıllı tarihlerden kelimesi kelimesine alınan bir başka bir tarih de Vasco Diaz Tanco'nun *Palinodia de los turcos* adlı eseridir.[29] 1547'de Orense'de basılan bu vakayinamenin 500 yıl sonra Badajoz'da yeni bir baskısı yapılmıştır. Kitabın hiç de kısa olmayan başlığı bile bize vakanüvisin ne denli sübjektif olduğunu gösterir: "*Korkunç ve vahşi Türk milletinin, hilekâr sanatlarının ve gaddarca savaş stillerinin, ve hâkimiyetleri altına alıp kaygısız bir vahşetle sahip oldukları imparatorluklar, krallıklar ve vilayetlerin başlıksız tekzip kitabı.*"

Kanuni Sultan Süleyman'ı anlatan uzunca bir bölümün Paolo Giovio'nun eseriyle kelimesi kelimesine aynı olması şüpheleri ortadan kaldırır. Başka bir deyişle Vasco Diaz Tanco del Fregenal, Paolo Giovio'nun yazdığı Türk tarihi üzerine kendi nesnel ve keskin görüşlerini eklemekten başka bir şey yapmamıştır. Bu eser ayrıca "Kâfir Türk"ün vakanüvise göre değişen sıfatlarının zenginliği bakımından çarpıcıdır. Ona göre Türkler "kahrolası bir halk", Süleyman "vahşi" ve "savaş seven'" bir imparatordur. 71. bölüm aynen şu başlığı taşır: "Kahrolası hükümdar Süleyman'ın planları ve şeytani hülyaları ve kayda değer hilekârlıkları." Başka bir bölümde ise şöyle der: "Bu kahrolası prens rahat duramadığından bir sonraki yıl başka bir sefere çıktı." Bir diğer ilginç örnek ise bu bahsi geçen tarihin 75. bölümünde yer alır: "Bu kahrolası millet, atlarının çokluğu, askerlerin çektiği acılar ve bitmek tükenmek bilmez bir para meselesiyle, uzun savaşlara çıkarak bizi yavaş yavaş zayıflatıyorlar, ve nihayetinde de yaptıklarıyla bize büyük zararlar veriyorlar, aynı diğer milletlere yaptıkları gibi."

Antonio Fajardo y Acevedo'nun *Relación Universal de todo el imperio otomano* (Bütün Osmanlı İmparatorluğu'nun Evrensel Anlatısı) adlı tarihi, sekiz kitaptan oluşur ve devrin diğer vakanüvislerinin aksine bize bu tarihi kimlerden derlediğini önsözünde bildirir: "*Türk vakanüvisleri Saidino (?), Nisri (Neşrî)* ve *Lazaro Soranzo, Ludovico Dolce, Vicencio Bratutti, Antonio Caboga, Leonardo Aretino, Don Otavio Sapiencia ve Augenio Pissenio Busbequio*."[30] Türk tarihi yazan İtalyan vakanüvisleri hiç şüphesiz, Osmanlılarla yakın ilişkiler içinde bulunmayan İspanyollara birinci dereceden kaynak teşkil ediyorlardı. Türk tarihi anlatan pek çok İspanyol vakanüvisinin yazdıklarının yer yer satırı satırına aynı olması bunların bir İtalyan vakanüvisten aynen alındığı şüphesini doğurur. Venedik doçları ve elçilerinin bütün Avrupa için "Türklerle ilgili haber ajansı" görevi görmeleri bu tezi doğrular.

Vicente Rocca'nın 1556'da Valencia'da yazdığı *Hystoria en la que se trata de la origen y guerras que han tenido los turcos* (Türklerin Menşei ve Savaşlarına Dair Tarih Kitabı) adlı kitabı, bugün Madrid Milli Kütüphanesi'nde elyazması olarak saklanmaktadır.[31] Onun kullandığı kaynaklar da hemen hemen aynıdır. Giovio Paulo'nun tarihleri kadar olmasa da, detaylı bir elyazmasıdır ve Kanuni'nin 1532 "Alaman Seferi" hakkında onun vermediği detayları sunar. Dilinde ise, devrin "Katolik" vakanüvislerinin klişelerinden çıkmaz: "O bin beş yüz otuz yedi yılında ve bir sonraki sene şeytan başıboş dolaşıyordu, çünkü dünyada pek büyük savaşlar vardı ve bunların büyük bir kısmına da, İmparator'un (Şarlken'in) topraklarına saldırmak için Türklerle Fransa Kralı François sebep oldu ve bu yüzden kâfir üç yüz gemi donattı."[32] İspanyol vakanüvislerinin sürekli olarak gündemde tuttukları bu "kâfir" imgelemi, Salazar'ın 1570'te yayımlanan *Hispania Victrix*'inde çarpıcı bir şekilde ortaya çıkar. Kitabının ilk bölümünün ilk satırı şöyledir: "Kâfir Türklerin ve Mağribilerin Hıristiyanlara yaptıkları ve yapacakları düşmanlık artıp duruyor, çünkü biz onların sahte, yalancı ve iffetsiz Kuran'ına alaka göstermiyoruz. Ve o kahrolası peygamberleri Muhammed'e küfrediyoruz."

Aynı kütüphanedeki 5763 sayılı elyazması ise Rodoslu bir şövalye tarafından yazılan *El estado de la Casa y Corte del Gran Turco, y horden de su gente de guerra, y de su contaduría*'dır. (Büyük Türk'ün Hanesi, Sarayı, Savaşçılarının ve Mali İşlerinin Durumu). Bu eser diğerleri gibi kolaj bir

çalışma gibi görünse de, yazarın bilgilerini bir araya getirme konusunda özen gösterdiği anlaşılır. Bu şövalyenin yazdıklarının en çarpıcı yanı Türklerin Barbaros'tan önce donanma kurmak için "Yunan dağlarına çıkıp çoban toplamaları"nı iddia etmesidir. Aynı folyoda bulunan Kanuni'nin portesi diğer İspanyollar tarafından çizilene benzer, hiç de sempatik değildir. Buna göre Süleyman "zayıf ve pek orantısız vücutlu" "hiçbir şeyden zevk almayan" bir hükümdardır.[33]

Türk Krakow'u Budin'den görür

Macaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçmesinden sonra Lehistan'da parlamento işte bu uyarıyı almıştı: "Türk Krakow'u Budin'den görür."[34] Bu yüzden Avrupa'nın dört bir yanında Türklere karşı önlem almak için yazılan eserler mantar gibi çoğalmaya devam ediyordu.

1603 yılında Londra'da Türkleri anlatan ve orijinali 1200 sayfa olan devasa bir eser basılmıştı: *The Generalle Historie of the Turkes* (Türklerin Genel Tarihi). Bu eser öyle popüler olmuştu ki 1603 ve 1638 yılları arasında tam beş baskı yapmıştı.[35] Knolles bu eseri toplamak için tam on iki yıl çalışmıştı. Knolles'u Türklerin tarihini yazmaya sürükleyen, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa içlerine doğru ilerlemesinin İngiliz beyzadeler ve akademisyenler arasında sık sık konu edilmesiydi. Knolles'un da böyle bir çevre içinde bulunması bu çetrefil işe girişmesini yeterince açıklıyordu zaten.[36] Knolles'u besleyen ve onu yazmaya yüreklendiren sayısız kronik ve Türkleri anlatan küçük çaplı eserin arasında Salih Özbaran şunları da saymaktadır: "1570-71 yıllarında Kıbrıs'tan kaçanlar, kuzeni Roger Howe'ın İstanbul'dan getirdiği yazışmalarındaki açıklamalar ya da esir olup sonradan kurtulan bazı Macar asillerinin İngiltere'ye geldiklerinde bıraktıkları etki ve bilgi."[37]

Knolles bir din adamıydı. Tek kelime Türkçe bilmiyordu ve Türkçe bilmeden Osmanlı tarihi yazan Avrupalı yazarlar ve tarihçiler kervanına katılmış oluyordu. Türk topraklarını görmek bir yana, Knolles kendi adasından dışarı bile çıkmamıştı.[38] Öte yandan parlak bir Rönesans adamı gibi Latince, Yunanca, Fransızca, İtalyanca hatta Almanca biliyordu, bu da pek çok farklı yapıttan alıntı yapabilmesi anlamına geliyordu. Türk dilini

kısmen de olsa öğrendikten sonra Osmanlı tarihi yazanlar arasında önemli figürlerden biri ise Leunclavius olarak da anılan Alman Johannes Löwenklau'ydu. Löwenklau'nun Osmanlı tarihi metinlerinin Latince versiyonu XVI. yüzyılın sonunda çıkmıştı.[39]

1666 yılında ilk defa olarak Londra basılan Rycaut'un *Present State of the Ottoman Empire* (Osmanlı İmparatorluğu'nun Bugünkü Durumu) adlı eseri ise, yazarının 1660-67 yılları arasında İstanbul'da Winchilsea kontunun sekreteri olarak kazandığı deneyimi anlatıyordu.[40] Rycaut'un dili dönemin keskin ve saldırgan dilli yazarlarının aksine hayret uyandıracak kadar yumuşaktı, kendisi ise daha eserinin başında devrin klasik önyargılarından arınmış bir eser vücuda getirmeye çalışacağının müjdesini verir gibiydi. "Bizlerden davranış ve gelenekleriyle farklılık gösteren her şeyde olduğu gibi" Türkler için de barbarlık tanımının kullanılmasının, içinde yaşadıkları devirde kendileri gibi giyinmedikleri için Türklere önyargıyla yaklaşılmasının yanlışlığından dem vuruyordu. "Her zaman tasvir edildikleri gibi vahşi ve kaba olamayacaklarını" öne sürüyordu.[41]

Bu tip eserlerin yazarları genellikle Türklerin her açıdan Avrupa dünyasından ne denli uzak olduklarının altını çizmekle başlıyorlardı işe. Bu, hümanistler ve edebi çevreler arasında ortak bir söylem olmaya devam etti. İtalyan şairler Ariosto ve Tasso "Avrupa'dan tek bir sosyal ve değer sistemi" olarak söz ederlerken Erasmus "Avrupa milletlerini" ayaklandırıyordu.[42] Türk-İslam dünyasının Hıristiyan dünyasından sadece dini perspektiften değil, sosyal açıdan devasa farklılıklarla ayrıldığı gerçeği, Türklere Avrupa'da yer olmadığı ana fikriyle son buluyordu çoğu zaman. Bu iddiayı bir adım daha ileri götüren çok yaratıcı fikirler üretenler de olmuyor değildi. Söz gelimi, 1555 yılında Fransız şair Ronsard hayli ütopik bir tasarıyla gündeme gelmişti. Ronsard Avrupa topraklarını Osmanlılara bırakıp, Avrupa halklarını da Yenidünya'ya taşıyarak kendi değerlerine sahip çıkabileceklerini ve Müslüman saldırılarından korunabileceklerini ortaya atmıştı.[43] Yani Türklerden kurtulmanın en pratik yolu Avrupa'yı onlara bırakıp topluca yeni keşfedilen Amerika topraklarına taşınmak olacaktı.

Protestan dünyası da Osmanlı konusunda gelgitler ve tutarsızlıklarla doluydu. Türk tehlikesini ensesinde hisseden Alman Protestanlar, özellikle

1529'da I. Viyana Kuşatması'ndan sonra Türklere karşı bir psikolojik savaş içine girmişlerdi. Hızla yayılan matbaanın da bunda inkâr edilemez bir rolü vardı. Luther, Türklerin Ezekiel'in (Zulkifl) kehanetinin gerçekleşmesindeki rollerini gösterip "Şeytan hapsinden çıkıyor" demişti. Aynı zamanda Aziz Yahya'nın "Bak, senin üzerine kılıç getireceğim... Onların evlerini barklarını ellerine getirmesi için üzerine en beter milletleri salacağım" vahyini dile getirmişti.[44] "Akıllı bir Türk aptal Hıristiyan'dan daha iyi yönetir" iddiasında bulunan Luther'in görüşleri Türkler kapıyı çalınca yüz seksen derece değişecekti.[45] Elizabeth döneminde yaşamış Protestan bir istihbarat şefi olan Sir Franscis Walsingham da, Akdeniz'deki Katolikler ve Osmanlılar arasındaki çekişmeyi "şeytanın iki azası arasındaki" bir çekişme gibi gördü ve bunun karşılıklı imhayla son bulmasını arzu ettiğini dile getirdi.[46] Protestanlar için o dönemde iki kâfir vardı: Katolikler ve Müslümanlar.

Bu dönemde basılan kitaplarda öne çıkarılan ortak noktalardan biri, Türklerin güçlerini nereden ve ne şekilde elde ettikleri, bitmek tükenmek bilmeyen kaynakları ve bunlara karşı verilmesi gereken savaşın incelikleridir. Aslında bu cins kitapların en önemli fonksiyonları, yazarları tarafından sunulan savunma önerileridir. Tek amaç, Türkleri Avrupa'dan kovmaktır ve bunun için önerilen çareler çoğu zaman konunun uzmanı olmayan ellerde bir komediye dönüşür. Rene de Lucigne Hıristiyanların Türkleri ancak denizlerde mağlup edebileceğini iddia eder. Çünkü iddiasına göre, Hıristiyan memleketleri daha çok ve daha iyi limanlara sahiptir. Lucigne Akdeniz sahillerinin büyük bir kısmının Osmanlıların elinde olduğunu, Venedik ve Fransa'ya ait sahillerin dostluk antlaşması gereği zaten Osmanlıların tarafında bulunduğunu ve Habsburglara ait sahillerin de Ortaçağ'dan kalma yapılarla savunulmaya çalışıldığını, Majesteleri'nin sahil şeritlerindeki yeni savunma sistemleri konusunda hayli vurdumduymaz olduğunu bilmediği aşikârdır.

Fulke Greville, *The Tragedy of Mustapha* (Mustafa'nın Trajedisi) adlı piyeste "Muhammed dininin hile ve sahtekârlıktan başka bir şey olmamakla beraber, Türklerin Hıristiyanları 'birlik' sayesinde mağlup ettiklerini, Hıristiyanların ise mezhep, temel bakımından ayrı olmaları yüzünden zayıf düştüklerini" iddia eder.[47] Lucigne de Soranzo gibi o da Kuran'ın zayıf taraflarını ortaya koyan kitapların Osmanlı toprakları içinde yayılması

gerektiğini savunur. Diğer taraftan da Osmanlılara karşı birlik olma çabası boş bir hayaldir. Bu İngiltere ve diğer kuzey ülkeleri için retorik bir tekerrürden başka bir şey değildi. İskoçya Kralı VI. James herkesin katılacağı bir savaşın "kamu davası" olduğunu savunuyordu. Ama özellikle kuzey ülkelerinde parmağını oynatan yoktu ve Kıta Avrupası siyasetinin dışında kalıp, kendileri için hâlâ coğrafi olarak uzak bir tehlike hakkında oyalayıcı sözler sarf etmekle yetiniyorlardı.

Derin ve tehlikeli sularda yüzen, dağlar aşan Türkler

Alman kartograf Sebastian Münster "Türkler hareketlerinde şaşılacak bir çabukluk, tehlikeli zamanlarda sebat ve imparatorluklarına büyük bir bağlılık gösterirler. Pek derin ve tehlikeli sulardan yüzerek geçerler. Dik dağları aşarlar. Emrolununca hayatlarına hiç ehemmiyet vermeyerek acı, tatlı her şeye katlanırlar. Gözlerinin önünde yalnız imparatorlukları vardır. Açlığa, susuzluğa hiç ses çıkarmadan dayanabilirler. Aralarında isyan, karışıklık olmaz" gözleminde bulunurken dönemin Avrupalısının gözündeki asker Türk imgesini de retorik bir şekilde özetlemiş olur.[48] Cesaret, düzen, disiplin ve itaat, Türk ordusuna atfedilen erdemlerin ilk sıralarına yer alır. Giovanni Botero'nun *Relationi Universali* (Evrensel İlişkiler) adlı eserinin kısaltılmış ve İngilizceye çevrilmiş versiyonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri disiplininin üç temele dayandığı yazar: Çok adam, bozulmaz bir askeri disiplin, bitmez tükenmez zahire ve levazım.[49] Ayrıca ordulara seferlerde kadınların katılmaması, askerlerin kasabalarda evlere dağıtılmaması, uzakta karargâhlarında kalmaları da askeri düzenin önemli bir kısmını teşkil eder. Gözlemlediği –ya da kulağına geldiği– üzere ölümden hiç korkmazlar, çünkü kaderlerinin alınlarında yazılı olduğuna inanırlar.

György ise bunun aslında bir din savaşı olduğunu hissetmektedir. Türklerin dinlerini büyük bir kararlılıkla savunup yaymaya çalıştıklarını, bu yüzden de sefere çıktıklarında büyük bir şevkle orduya katıldıklarını, çok hızlı toplandıklarını ve "sanki savaşmaya değil de düğüne gider gibi" gittiklerini yazar.[50] "Kesin çizgilerle belirlenmiş belirli manevralar ve katı bir disiplin içinde" hareket ederler György'ye göre, "öyle ki, koca bir hafta boyunca, gece gündüz demeden yol almaları gerektiğinde, bundan kendileri

de atları da etkilenmez, şikâyet etmez."[51] Aza kanaat etmeyen Avrupa askerlerinin müşkülpesent tavırları karşısında zor duruma düşen kumandanların zorlandıkları bir dönemde Türklerin bu özellikleri takdire şayan bulunur. Şarlken'in ordusunda savaşan farklı milletlerden askerler pek çok zaman yanlarında "kadınlarını" yani fahişelerini getiremedikleri için ayaklanmışlar, yemekleri beğenmedikleri için protestolarıyla savaş öncesi ve esnasında sorun yaratmışlardır. Bu genel olarak Müsülüman askerlerine, hatta Müslüman halka atfedilen bir erdem olarak çıkar karşımıza. İber Yarımadası'nın azla yetinen Moriskolarını hatırlayalım. Nashe de Safevilerin "ekmek, su ve tuzla yetindiklerini" yazmayı unutmamıştır.[52]

Venedik doçu "Göğsü demirden, yüreği kaskatı taştan yapılmış, bildiğinden şaşmaz Türklerle, duyarlı incelik nedir ömründe hiç görmemiş Tatarlardan" dem vururken Türklerin cesaretini bir erdem değil, şefkat nedir bilmeyen bir yüreğin eseri olarak gösterir. Avrupalı savaş esnasında cesaretin başka bir kaynağına da pek çok defa şahit olmuştur: Afyon. Wither'in iddia ettiği gibi bir Türk'ün bir kerede güven içinde yalayıp yuttuğu afyon, iki İngiliz'i öldürür."[53] Malta kuşatması esnasında olayları günbegün kaydeden Francisco Balbi di Correggio ölen yeniçerilerin cebinden çıkan afyon topaklarına şahit olmuştur.[54]

Sessizliğe övgü

Osmanlı ordusunun disiplininin yanı sıra, hayranlık uyandıran düzenleri içindeki sessizlik her daim övgüye layık bulunmuştur. Korku unsuru olarak kullanılan müzik enstrümanları ve savaş naralarının söz konusu olmadığı zamanlarda nerdeyse uhrevi bir sessizlik çöker bu düzenli birliklerin üzerine. Blount şahit olduğu bu manzarayı şöyle anlatır: "Rütbe sırasına göre mükemmel bir sessizlik içinde yürüyorlardı, böylece emirler kolaylıkla duyulabiliyordu."[55] Canaye de, yıllar önce Busbecq'in kullandığı kelimeleri andıran romantik bir üslupla tasvir ediyordu gördüklerini: "Bunca sarığın hep birlikte eğildiğini görünce, hafif bir meltem esintisiyle eğilen olgun başakların bulunduğu genç bir tarlayı görüyormuşum izlenimi uyandı bende."[56] Yeniçerilerde sessizliğin ilk kural olduğu, mezara kadar tek kelime edilmeyen Cartuja rahiplerinin manastırlarını hatırlatıyor

olmalıydı Avrupalı gezginlere. İşte Canaye sözlerine şöyle devam ediyor: "Büyük bir zevk ve büyük bir hayranlıkla ürkütücü yeniçerileri ve ellerini keşişler gibi göbekleri üzerinde bağlayarak, onları insandan çok bir heykele benzetmemize yol açacak kadar sessiz bir biçimde bu avlunun duvarları boyunca sıralanmış diğer askerleri seyrettik."[57]

Özellikle XVI. yüzyılın son çeyreğinde sıkça söz konusu edilmeye başlanan Osmanlı sarayındaki cücelerle birlikte sarayda tek kelime edilmeden iletişim kurulduğu bir efsane gibi yayılır. Rålamb da, sayısız pek çok diğer seyyah gibi bunu not defterinde ölümsüzleştirir: "Padişahın sarayında işaretle konuşmak genel kuraldır, sözlü konuşma enderdir. Sessiz görüşme usulünün bulundukları yerin saygınlığını artırdığını düşünürler ve bu alanda öylesine ustalaşmışlardır ki, bu yöntemle masallar anlatır, aralarında anlaşırlar."[58] Canaye padişah geçerken de her yanda olağanüstü bir sessizlik olduğunu kaydedecek ve padişahın tek bir bakışının –tıpkı Medusa gibi– insanları mermere ya da dilsiz balıklara dönüştürdüğünün söylendiğini de okuru etkilemek için ekleyecekti.[59]

Tersine dünya

1573'te Venedikli Costantino Garzoni şunları yazıyordu: "Türklerin âdetleri bizimkinden çok farklı, o kadar farklı âdetleri var ki, her şeyde bizim yaptığımızın zıddını yapıyorlar, mesela ölüleri ışıksız gömüyorlar... Gömleklerini pantolonlarının üzerine çıkarıyorlar, o kadar çok şey var ki hepsini saymak çok uzun vakit alır."[60] Türkler üzerinden İslam dünyasını Hıristiyan-Avrupa dünyasında kabul edilmez kılan noktanın aslında bu küçük farklılıklarda gizli olduğu en çok üzerinde durulması gereken konudur. İslam'ın beraberinde getirdiği sosyal hayatın, dönemin Avrupalısının gündelik hayatıyla çoğu zaman taban tabana zıt olması bir bakıma ilk nahoş çatışmaları doğuracaktır. Kendisine benzemeyenin rahatsız edici bulunduğu bir dönemde huzursuzlukların doğması kaçınılmazdı.

Önemsiz gibi görülen ayrıntılarla başlayalım ve Krafft'a kulak verelim: "Kendi kiliselerine girerken, ayakkabılarını çıkarırlar ve başlarını örterler. Bizde ise tamamen tersinedir. İbadetlerini yaparken yere otururlar, bir

taraftan diğerine sallanırlar. Biz Hıristiyanlar ise diz çökeriz ve kıpırdamadan ayakta dururuz ve göğe doğru bakarız." İbadete dair basit gibi görünen bu gündelik ayrılıklar, aynı ortamı paylaşan farklı dinden insanlar arasındaki küçük gerginliklerin büyük çatışmalara dönüşmesi için bir başlangıç teşkil ediyordu. Krafft şöyle devam eder bunları sıralamaya: "Bir cenazeyi mezara taşırken baş tarafı önde bulunur. Halbuki bizde ayakları öndedir. Arkasından karısı çocukları ve akrabaları kısmen büyük çığlıklar atarak giderler. Buna mukabil bizde sessizlik vardır. Eğer özellikle cuma günleri, ki onların pazar günüdür, ibadetlerini camide yapmak isterlerse, bu öğle vakti olur, önce yiyip içtikten sonra yapılır. Bizde ise en büyük ibadet öğleden önce aç iken yapılır."[61] İşte ilginç bir kıyaslama daha: "Onlar kendilerininkini (tatillerini) bizden önce yapmakla Tanrı'nın daha çok hoşuna gitmeyi amaçlarlar." Her şey garip gelir diğer tarafa: "Tam önümüzdeki çadırda üç Türk'ün ibadet ettiğini gördük. Bu esnada eğilip yeri birçok defa öpüyor, son olarak da iki elleriyle yüzlerini, alından sakallarına doğru sıvazlıyorlardı."[62]

"Onlar çalışmayı, yiyip içmeyi veya uyumayı, hepsini yerde yaparlar. Muhakeme, müzakere, yazma, para sayma kısaca ayakta yapılması zorunlu işler dışında her şeyi yerde (oturarak) yaparlar. Uyumak istiyorlarsa, ev sahibi, yemek yenilen yere yataklarını serer. Ancak elbiselerini kısmen çıkarıp altlarına bir örtü sererler, üstlerine de bir yorgan örterler, öyle ki yorgan, yorgan çarşafının yukarısına kadar görünür." Günün büyük bir kısmını Avrupalının pek de akıl erdiremediği bir pozisyonda geçiren Türkleri tasvir etmeye devam eder Krafft.[63] "Bizde mutat olan her şey bunların aksinedir" yorumunda bulunurken de İslam ve Hıristiyan dünyası arasındaki en temel çatışmanın bu her alanda zuhur eden ve karşılıklı olarak anlaşılamayan farklılıklar olduğunun açıkça altını çizer. William Lithgow Scotus da bunu Doğu halklarının, Hıristiyanların bütün yaptıklarına muhalefet etmeleri şeklinde yorumlar.[64]

1585'te İstanbul'daki diplomatik görevinden sonra gözlemlerini kaydedip Venedik'e götüren Gianfrancesco Morosini, Türkler için "dolaşmayı hiç sevmiyorlar, Hıristiyanların dolaştıklarını görünce de onlarla dalga geçiyorlar ve boş yere yürüdükleri için deli olduklarını söylüyorlar" diyecektir.[65] Avrupa şehirlerinin kadınlı erkekli kalabalıklarla dolup taştığı, meydanların, pazarların, nehir kıyılarının kamusal alan olarak

insanları kaynaştırdığı bir dönemde İslam dünyasındaki bu dinginlik ve hareketsizlik tembelliğin bir uzantısı olarak yorumlanıyordu. Müslümanlar, Avrupa'nın gözünde bütün gün hiçbir şey yapmadan oturan, sadece etrafını izleyen ve geçirdikleri devinimsiz hayatla bir tablonun içinde hareketsiz duran figürler gibi görünüyorlardı. Bu Canaye'nin de dikkatini çekmiş olmalıydı ki güncesine kaydetmeyi ihmal etmemişti: "Türkler asla bizim yaptığımız gibi bir odada veya bir meydanda bir aşağı bir yukarı yürümezler ve bu şekilde dolaşan Frenklerle alay edip, onlara meczup gözüyle bakarlar ve bir aşağı bir yukarı yürürken gittikleri bu tarafta veya şu tarafta ne bulduklarını sorarlar."[66] Ayrıca günde beş vakit namaz kılacak vakti bulmak tembellik olmasa da, insanın yapacak önemli işinin olmaması şeklinde algılanıyordu. Blount "bu kadar sık dua etmeye caminin ihtiyacı yok, ama cami insanlarının işinin gücünün olmamasını da gerektiriyor" diyerek bunu gündeme getiriyordu.[67]

Balkanlar'daki Türk imgesi üzerine saygın çalışmalar yapan Sloven tarihçi Jezernik "Türklerin çalışkan, aktif ve atletik olduklarına dair bir kayıt bulunmadığını" yazar.[68] Görsel olarak da elinde bir çubuk ya da tespihle bir kahvehanede bağdaş kurarak oturmuş Müslüman figürleri hep ön plandadır. Balkanlar'daki Müslüman portresi genel olarak bütün vaktini kahvehanedeki sedirde oturup, kahve ve çubukla geçiren, düşünme derdinden kurtulmuş insandır. İmgesel olarak incelendiğinde tam olarak hareket halindeki Batı Avrupalı resminin zıddıdır bu. "Türklerin alışkanlıkları ve tutumları bizimkilerden o kadar farklı ki, onlara yaptığımız ziyaretlerde tıpkı bir sergiye gidiyormuşuz hissine kapılıyoruz" diyecektir Balkanlar'a yolu düşen bir Batı Avrupalı.[69]

Aynı dönemde Avrupa'nın diğer ucuna, İber Yarımadası'na bakalım. Müslümanların "bütün gün kafaları öne eğik, vücutları bıkkın, ahmaklar gibi yere bakarak, işsiz güçsüz bir şekilde bir köşede oturup geçenlerden para dilendiklerini" söyleyen devrin İspanyol'una kulak verelim.[70] O dönemde İspanya'da dilenmenin meşru olduğunu, devletin bunu neredeyse teşvik ettiğini, *Nueva Recopilación*'da (Yeni Toplu Kanunlar) dilenmenin ayrıntılarına dair maddelerin gündeme geldiğini hatırlayacak olursak bu dini cemaate atfedilen özelliklerin aslında onlara diğer taraftan bakanlar tarafından yaratıldığını görmekte zorlanmayız. Bu rehavetle birlikte gelen tembellik tablosu Balkanlar ya da İslam topraklarındaki şehirler için kısmen

geçerli olsa da, çalışmaya en kolay ve zahmetsiz alternatif olan dilenmenin Müslümanlara has olmadığı bir gerçektir. Pikaresk romanlardaki hayatını dilenerek kazanan sayısız İspanyol'un yanı sıra, konu edilen az sayıdaki Müslüman buna en güzel örnektir.

Türkler, bir garip insanlar...

Farklılıkların bir renk değil de gülünç bir unsur olarak ele alındığının en güzel kanıtı Thévenot'un itirafıdır. Pera bağlarından İstanbul'a giden yol pek uzun olduğundan, çoğunlukla evlerinin kapısında oturup yoldan geçenlerin "garip kıyafetlerini" izlediklerini, "bu durumdan büyük zevk" aldıklarını kaydetmekte bir sakınca görmez. Thévenot ayrıca Türklerin bir sürü ıvır zıvırı, evraklarını, biraz buruşmuş ve kirlenmiş mendillerini de koyunlarına soktuklarını yazıp bunu "onlar göğüslerini (koyunlarını) bizim ceplerimizi kullandığımız gibi kullanırlar" şeklinde açıklayacaktır kendi vatandaşlarına. [71]

Avrupalının gözleri her halükârda garip görmeye endekslenmiş gibiydi. Doğu tarzı kıyafetleri sadece garip değil, komik de buluyorlardı. Aynı Doğuluların onları komik bulduğu gibi. İki yüzyıl sonra kıyafet alanında Batılılaşan Osmanlıları bile modern değil, komik olarak göreceklerdir. Paris'te hazırlanan bir süvari ceketi ve altın şeritlerle süslü beyaz kaşmir bir pantolon giymeye başlayan Osmanlı sultanı için "Peygamber'in vekilinin komik bir kılıkla yer alacağı bir maskeli balo tasarlayan bir kâfir bile bu kadarını düşünemezdi" denecekti.[72] "Avrupa'yı maymun gibi taklit eden" Türkler sıfatı telaffuz edilecekti.[73] Türkler ne yapsalar yaranamayacaklardı Avrupa'ya yüzyıllar boyunca.

XVII. yüzyılda gelen İngiliz seyyah Henry Blount ise kıyafet konusuna ılımlı yaklaşanlardan, bunun dini, sosyal, iklimsel farklılıklardan kaynaklandığını kavrayabilenlerdendi. "Türk ulusunun eski kıyafet alışkanlıklarını koruması onurlu bir davranıştı. Çünkü Fransız sarayı nasıl dünyanın o kesimine giyim örneği oluşturuyorsa, Türkler de Doğu Akdeniz'de örnek oluşturuyordu. Yine de, Doğu'da her zaman kullanıldığı bildirilen o uzun ve bol giysilerde bugüne kadar pek değişiklik

yapılmamıştır" yorumunda bulunurken bunun kültürün bir parçası olarak korunmasını takdir etmiştir.[74]

Müslümanların kafalarını kazıtıp tepelerinde bir tutam saç bırakmaları da yaygın bir merak konusudur ve çok çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Safevi topraklarına giden Geoffrey Duckett, erkeklerin kafalarını haftada iki defa tıraş etmelerine rağmen tepelerinde iki ayaklı bir saç bıraktıklarını, onlara bunun nedenini sorduğunda da öldüklerinde cennete kolayca taşınmaları için olduğu cevabını aldığını söyler.[75] *Viaje de Turquía*'nın (Türkiye Seyahati) Pedro'su ise bunu şöyle açıklar: "Savaşta vurularak kafaları kesilirse, düşman kelleyi kaldırmak için tutacak yer bulsun ve parmaklarını ağızlarına sokmasın diye. Düşman parmaklarının ağızlarına girmesi, pek ağırlarına giden bir şeydir."[76] Canaye ise şeytan uzun saçlara yuva yapar diyerek saçlarını kazıttıklarını yazar. Bu kısmen doğrudur ve forsalar üzerinde de aynı sebeple uygulanır. Gemideki hijyen için saç ve sakal tıraşı birinci dereceden önemlidir. Ne de olsa bitler ve pireler gemideki pisliğin de en yakın dostlarıdır.[77]

Avrupalının gözündeki gariplikler silsilesi bitmek bilmez. Giovan Antonio Menavino "Biz Hıristiyanlarda kadınlar kocalarına drahoma verirler; burada da tam aksine kocalar karılarına kadın daha baba evini terk etmeden para verirler" derken bir erkek olarak şanslı olduğunu fark etmiş olmalıdır.[78] Erkekleri ilgilendiren ve en çok şaşkınlık yaratan farklılık da oturarak yapılan tuvalettir. "Evlerinin dışında ya da herkesin gözü önünde, sefere çıkarken olduğu gibi aynı rahatlık ve genişlikle davranırlar" diyerek şaşkınlığını gizlemez György. "Dahası, birisi işerken, Hıristiyanlar gibi ayakta işini görmeye kalktığında, bunu sapkın ya da kâfir olarak nitelerler" diyerek devam eder.[79]

Doğu toplumlarında konuşurken el kol hareketlerinin kullanılmasının hoş karşılanmamasının sebebini de öğrenmişlerdi. Dil konuşmak için verildiğine göre insan konuşarak her şeyi anlatabilmeliydi. Bu durumda el kol hareketleri yapmak kendini ifade etmeyi becerememekle eşanlamlı oluyordu.[80] Öte yandan atlarıyla konuşan, onları öpen, deriden muskalarla onları koruyan Araplar karşısında da hayrete düşüyorlardı. Topkapı Sarayı'ndaki yaşamı tecrübe eden Albertus Bobovius ise o dönemde bir masal gibi dilden dile dolaşıp Akdeniz'in diğer ucuna dek giden bir

söylentinin gerçek olduğunu doğrular ve sarayda elli ya da altmış kadar dilsiz olduğunu belirtir. Doğuştan dilsiz olan bu kişiler gündüzleri Ağalar Camii'nin önünde otururlar. Padişah onlara sadece maaş bağlamamış, aynı zamanda ihsanlarda da bulunmuştur. Her şeyi işaretle ifade edebilirler, gençlerle söyleşip masallar ve öyküler anlatırlar, "Kuran okuyarak, peygamberlerin adlarını ve dilsiz dilinin her türlü ilginç sözcülerini belleterek onları yetiştirirler."[81]

Giovan, Türklerin "Koşar gibi değil de mutedil adımlarla" yürüdüklerine dikkati çeker.[82] Lakin bu farklılığın sebebini kendi de çözememiştir. İslam inancındaki hayatın günler ve saatlerle değil nefesle ölçülüyor olması aceleyi de ortadan kaldırır. Ne kadar hızlı hareket edildiği değil, alınan nefes sayısıdır aslolan.

Türkler için, Avrupa'da olduğunun aksine, sol taraf bir onurdur. Kılıç da sol tarafta taşınmaktadır ve bu yüzden hep serbest olmalıdır.[83] Levant'taki tüccarlar buna dikkat ediyorlardı. İzmir'de yolda iki kişi gidiyorsa sol taraf Türklerin "şeref tarafı" idi, sağ taraf da Fransızların. Yabancı tüccarların mesken edindiği bu topraklarda yolda giderken sürprizlerle de karşılaşılır. Bir Türk'ün evinin önünden geçiliyorsa, mutlaka bir fincan kahve ya da bir satranç karşılaşması için eve davet edilir insan.[84]

Temiz bedenler, kirli ruhlar

"Seçilmiş kulların herkese örnek oluşu ve ruhun kurtuluşunu ve iyiliğini isteyen erdemlerini dışa vuruşu, kutsal ruhu bedene bağlayan İsa'nın güzel kokusuyla gerçekleşir; onlar bu kutsal kokuyu yayarlar. Oysa yozlaşmış ruhların, ruhları aldatmaya çalışan kötülükleri de bedenin içinde ruhun çürümüşlüğünü ortaya koyan pis kokuyla dışarı vurulur. Bunlar kâfirlik yayan pis kokuları tüm Doğu'ya yaymış olan ve şimdi de Batı'ya yayılmaya başlayan, kireçle beyazlatılmış mezarlardı." György işte böyle ruhani ve edebi bir yorum getirir İslam'ın kokusuna.[85] György'nin bu denli saldırgan cümleleri kaleme almasının esas nedeni muhtemelen bir süre din değiştirip Müslüman olmak zorunda kalıp bundan çok büyük bir pişmanlık duymasıdır. Açıkça itiraf etmediği bu durum satır aralarında ve diğer esaret güncelerine kıyasla çok şiddetli ve ateşli olan yorumlarında gizlidir. Oysaki

onun retorik olarak bahsettiği bu ruhani kokuşmuşluğun aksine Türklerin temizliğe verdiği önem hiçbir Avrupalının atlamadığı bir detaydır.

Thévenot "son derece temiz ve tertipli" "haftada en az iki kez hamama gittikleri için gövdelerinde ne kir ne de kıl olan" Türklerden bahseder.[86] Hele hele bunu ölüler için de uygulamaları ayrı bir şaşkınlık konusudur. Küçük köylerde bile en azından bir hamam olduğuna şaşırıp kalırlar. Moryson'ın verdiği ilginç detaylardan biri de, Türklerin güneye inildikçe daha temiz olduklarıdır. Evlerini, camilerini ve vücutlarını hep temiz tutarlar. Özellikle giydikleri beyaz pamuklu kumaştan sarık bu temizliğin en güzel göstergesidir ona göre.

Yenilik karşıtı Osmanlı

İspanya'dan kovulan ve "Büyük Türk" tarafından Osmanlı İmparatorluğu çatısı altına alındığı için müteşekkir olan Mağribilerden birinin yaptığı konuşma ilginçtir. Mağripli, padişaha üniversiteler kurulup bilimle ilgilenilmesini, Roma hukukunun uygulanmasını, savaşlarda ucu kıvrık Arap kılıcı (*cimitarra*) yerine kılıç kullanılmasını ve şarap içilmesinin teşvik edilmesini önerir. Bunu duyan Dönme Sinan itiraz eder.[87] Tüm bunlar elbette bir XVI. yüzyıl İspanyol eseri kurgusunda yer almaktadır. Amaç Türklerin geleneklerine körü körüne bağlı yenilik düşmanları olduklarını ifade etmektir. Aynı yüzyıldan kalma bir İspanyol elyazması da benzer şeyler iddia edecekti: Müslüman din adamları çok kötü alışkanlıkları olan insanlardır, ruhlarla ilgilenmiyorlar bile, huşu içinde düşünme, fen, edebiyat ya da günahlarından arınmayla da... Üstelik de "çok batıl inançlıdırlar."[88]

Thévenot bu konudaki gözlemlerini de kaydetmiştir. Tanık olduğu üzere cep ve duvar saatlerine çok düşkün olan Türkler, üzerinde erkek, kadın veya hayvan figürü olan saatleri katiyen istemezler. Ancak ağaç ve çiçek şekillerinden rahatsız olmazlar.[89] Bir gün bindiği bir İngiliz gemisinde geminin kıçını süslemek için konulan tüm figürlerin burunlarının kesik olduğunu görür. Nedenini sorduğunda ise bu geminin padişahın bir seferinde kullanıldığını ve gemiye binen Türklerin figürlerin burunlarını kestiklerini, "çünkü burnu kesik figürün günahının fazla olmadığını

söylediklerini" açıklarlar. Başka bir yerde de "Türkler ilimlerle pek uğraşmazlar" yorumunda bulunacaktır.[90] Oysa kendisinden önce Osmanlı topraklarında bulunan Busbecq, hiçbir milletin Türkler kadar başkalarında gördükleri faydalı icatları benimsemediklerini iddia etmiştir.[91]

XVII. yüzyıl yazarları da gerçek Müslümanların ilerleme, yenilik ve eğitimden hoşlanmadıklarını, Kuran'ın onlara yettiğini, ayrıca kaderlerine razı olduklarını sayısız defa dile getirirler. Yine Batı Avrupalı bir seyyahın gözünde Balkanlar'daki Türk imajına bakalım: "Eşleri güzel, atları besili ve hizmetçileri sadık olduğu müddetçe, dünyanın geri kalan meseleleriyle uğraşma zahmetine kesinlikle girmezlerdi. Kaderlerinden hoşnut olarak gün boyu kahve içmek, tütün sarmak ve eşleriyle oynaşmaktan başka bir meşguliyetleri olmaksızın sofada otururlardı. Böylece tüm hayatları yeme, içme ve uyumanın sürekli tekrarlandığı, ara sıra da tekdüze eğlencelerin karıştığı bir deveran içinde geçerdi."[92]

Türk tipi kadercilik...

William Loftus Balkanlar'da karşılaştığı bir Türk'e ne düşündüğünü sorduğunda aldığı cevap şudur: "Her şey Allah'tan! Ne düşünebilirim ki, hiçbir şey!"[93] Türklerin kaderciliği imgesel olarak Avrupalının gözünde genellikle onların huzur ve sakinliklerinde yatıyordu. Bacaklarını "terziler gibi" bükerek, yani bağdaş kurarak oturan Türkler çoğu zaman bu sahneye eşlik eden nargileleri ve bahçelerine dalıp giden bakışlarıyla birleştiriyordu.[94] Her şeyi Allah'a havale ettikleri gözlemlenen Müslümanların eylemsizliği ise bu kaderciliğin bir uzantısı olarak algılanıyordu.

Bu kaderci eylemsizliğin Avrupalıyı en çok dehşete düşürdüğü alan Türklerin veba karşısındaki sakinlikleriydi. Henry Blount Türklerin vebadan sakınmamalarına, korkmamalarına, özellikle de kendilerini korumaya çalışmamalarına hayret eder. Gemide vebalı bir hizmetçi ölünce diğerleri yanında yerler, içerler, hatta cesedi götürüldükten yarım saat sonra onun yatağında yatmakta bile bir sakınca görmezler. Bunu yapmamaları gerektiğini söyledikleri zaman "alınlarını işaret edip ne zaman öleceklerinin doğdukları zaman alınlarına yazıldığını" ifade ederler.[95] Buna benzer bir olay Edirne yolunda da olur. Göğsü açık veba belirtileriyle dolu bir askeri

arabaya alırlar. Orada bulunan yeniçerilerden biri daha önceki şekilde alnını işaret ederek kaderciliğini gösterir.[96]

Türklerin her yedi yılda bir imparatorluk turu yapan vebaya kaderci yaklaşımları doğaya ya da medeni dünyaya aykırı mı bulunur acaba? Kesinlikle evet. Tâ'un, yani veba karşısında ne karantina ne de tecrit vardır.[97] Han, bozahane, hamam ve diğer kamusal alanlarda bile tedbir alınmaz. Her şeyden önce Türklerin "sağduyunun gerektirdiği önlemleri" almadıkları görülür. Vebayı Allah göndermiştir, bunun iyi bir sebebi vardır ve zamanı gelince de Allah vebayı bitirecektir. Avrupalının şaşkına döndüğü hareketlerden biri de Türklerin vebadan ölen ferdin giyeceklerini ve yatağını hasta olmayan akrabalarına dağıtmalarıdır.[98] Hastanın insanlarla iletişiminin kesilmesi, bir yere kapatılması ise söz konusu bile olamaz. Bir insan özellikle hasta olduğu zaman evin tüm konforunu kullanmayı hak eder. Hasta olduğu için onu bunlardan ayırmak insanlık dışı ve zalimcedir. Dışarıdan bakılınca daha da korkunç görünen, hastanın sadece ailesiyle karışması değil, hamamlarda sağlıklı insanlarla bir arada bulunmasıdır.

Battista da Türklerin veba karşısındaki rahatlığından şaşkınlığa düşenlerdendir. Türklerin hiçbir tedbir almadıklarını, kapalı bir yer yapmadıklarını, karantinaya almadıklarını ve iyileştirici ıtırlar kullanmadıklarını belirtir. Hastalık, hastalardan sağlıklılara geçmesin diye yaşama alanlarını ayırmadıklarını, karmakarışık yaşadıklarını, söz gelimi baba öldüğünde oğlunun babasından kalan hastalıklı giysileri giymekte bir beis görmediğini yazar.[99]

Diğer bir taraftan İranlılar, Türklerin aksine, takdire şayan bir sağduyu göstererek hastalarını hemşirelere emanet ederler ve dış dünyayla olan tüm ilişkilerini keserler. Ölecek olursa evinin tüm pencereleri açılır.[100] Hastanın her şeyi yakılmadan önce ev ahalisi eve dönmez. Ev dezenfekte edilir, buharla temizlenir, duvarlar ve tavan yeniden boyanır. Dolayısıyla Doğu'da vebadan ölenler söz konusu olduğunda en az kayıp İran'dadır.

"Kibirli düşmanlar"

Türklerin kibirli olduklarına dair yargı neredeyse her Avrupalının ortak kanaatidir. Tevazunun hüküm sürmediği bu topraklardan geçen her yolcunun bahsini etmeden geçmediği bir özelliktir bu. "Çok çalımlıdırlar, kendilerini diğer tüm milletlerden üstün görürler; yeryüzünde kendilerinden daha yiğit insan olmadığına inanırlar, sanki dünya sadece kendileri için yaratılmış gibi davranırlar" der Thévenot.[101] Gutierra de Cetina ise Şarlken'in zaferlerini yücelttiği bir eserinde Türkleri "kibirli düşmanlar" olarak tanımlar. Türklerin vakur hallerini tasvir ederken biraz ileri giden Coryate ise Türk vezirleri ve paşalarının çok kibirli olduklarından, bir Hıristiyan büyükelçi kendilerine bir hediye gönderdiğinde ya da getirdiğinde "ona teşekkür edecek kadar bile dürüst" olmadıklarından dert yanar.[102]

Menavino da padişahın kibrine bir açıklama getirir ve "Türk ahalisinin büyüklüğü, Büyük Türk'ün ne kadar araziye ve denize sahip olduğu (kuşkusuz bizim zararımıza) bizden hiçbir zaman saklanmadı. Günden güne büyüyen aşırı mal mülk yüzünden sultan son derece kibirliydi. Kim bilir ne kadar çok Hıristiyan'ı köle yaptı ve İslam dinine döndürdü. Zihinleri acıklı ölümlerle ağırlaşmış insanların arzularına şehvani ihtiraslar aşıladı" der.[103]

Doğu dünyasında hediye ve rüşvet vermeden bir adım atmanın mümkün olmadığı ne yazık ki bunu nakleden Batılıların kötü niyetlerinin eseri bir iddia değildir. Daha önce de belirttiğimiz üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekten de hediye olmadan hiçbir iş yürümez. Bu Osmanlı'ya dair sıkıcı bir şekilde tekrar edilen konulardan biridir. 1718'de Ozell "Türkler asla hediyeye alıştırılmamalı ya da bu hediyeler hep sürekliliğini korumalı" diyordu. Bunlar gelecekte yapılacak işler için bir kontrat gibiydi.[104] Dış ülkelerden diplomatik düzeyde gelen hediyeler bile göze batar. "Sultanın gücünü gösteren iki önemli belirti var" der Giovan, "birincisi, komşu ülkelerin çoğunun barış için vergi ödemesi veya sık sık hediye göndermesi."[105]

Güzel şeyler

Bunca olumsuz özellik arasında Türklerin ve Osmanlı'nın erdemlerini de atlamıyordu yazarlarımız. "İmparatorluklarının büyüklüğünü, ruhlarının

büyüklüğüne bağlıyorum" diyen Blount diğer pek çok nesnel yorumunu iltifat dolu sözlerle destekliyordu.[106] Genel olarak bu tip eserlerde iltifata layık görülen özellikler hoşgörü, cömertlik, misafirperverlik, disiplin ve saygıdır. D'Arvieux Türkleri iyi, dürüst ve Türk (Müslüman) ya da Hıristiyan olduklarına bakmadan dürüstlüğe değer veren insanlar olarak tanımlar. Hıristiyanları kazıklamanın kanuna aykırı olduğunu düşündüklerini, yardımsever, dini bütün, dinlerine saygılı olduklarını ve eğer bir Hıristiyan'ı çok sevecek olurlarsa onu Müslüman yapmak için uğraştıklarını söyler.[107]

"Hıristiyan dünyada pek çok kişi Türklerin büyük şeytanlar, barbarlar, imansız kişiler olduklarına inanırlar, ama onları tanıyıp konuşmuş olanların duyguları bundan çok farklıdır" der Thévenot, "çünkü Türklerin iyi insanlar olduklarına ve Tabiat'ın bize en önemli buyruğu olan, 'kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma' kuralına gayet iyi uyduklarına kuşku yoktur."[108] Ayrıca Türklerin fiziksel özelliklerine övgüler düzer. "Türkler genellikle güzel endamlıdır, gövdeleri mütenasiptir" der, "öteki Avrupa ülkelerinde sık rastlanan kusurlar onlarda pek görülmez; hiç kambur yoktur, topal sayısı azdır ve Türk gibi kuvvetli deyişi asla boşuna söylenmemiştir; çünkü çoğu kuvvetli ve sağlam yapılıdırlar."[109] Uzun yaşadıklarını, pek hasta olmadıklarını ve bu denli sağlıklı olmalarını da hamama çok sık gitmelerine borçlu olduklarını iddia eder. Ona göre yemekte azla kanaat ederler, çok çeşitli yemezler, çoğu aşırı şarap içmez ve talim yaparlar.

Noceralı piskopos Paolo Giovio ise Avrupa'nın bir "kasap" olarak lanse ettiği Yavuz Sultan Selim için, aldığı bilginin kaynağını da göstererek şu yorumda bulunur: "Venedik büyükelçisi, Zat-ı âlilerinin Bologna'daki büyükelçisi saygın Messer Luis Mocenigo bana Kahire'de büyükelçi olarak bulunduğu süre içinde Sultan Selim'i yakından tanıdığını söylemişti: Hiçbir kimse fazilet, adalet, insanlık ve ruh yüceliğinde ona eş olamazmış ve hiç de barbarlıkla yakından uzaktan alakası yokmuş."[110] Sezar'ın hakkı Sezar'a verilecek ve Osmanlı'daki adalet her daim iltifat alacaktır. Blount, "Türk adaletinin yabancılara karşı çok adil olduğunu da her zaman özellikle belirtmeliyim" diyecektir.[111]

Polonyalı Simeon her sokak başında bir çeşme görmekle kalmaz, ayrıca içi iyi su ve kar dolu su kaplarına denk gelince "Türkler o kadar hayırsever

insanlardır ki" demeden edemez. Issız ve kurak yerlerde mahsus soğuk su bulundurulduğunu da ekler. Ayrıca omuzlarında ve eşek sırtlarında su kapları yüklü insanlar görüp de "Allah aşkına sebil su için" diye bağırdıklarına, "gâvuru ve Yahudi'yi ayırt etmeksizin herkese" su verdiklerine hayranlıkla şahit olur.[112] Şehirde bulunanlar haricinde "köylerde, ıssız yerlerde, dağlarda, ormanlarda ve çöllerde de hanlar, büyük mescitler, hamamlar ve şadırvanlar" yaptıklarını söyler. "Kervanlar buralara iner, yolcular, günde iki defa meccanen yer, soğuk su içer, hamamlarda yıkanır ve yollarına devam ederler."[113]

Nehir, ırmak ve bataklıklar üzerinde gördüğü geniş uzun köprülere de hayran kalır.[114] "Bu, bataklık bir yerde koydukları bir iki tahtadan veya tahta köprüden geçen insanlar ve arabalar için cebren para alan sahte Hıristiyanların yüzlerini kızartacak bir keyfiyettir" der.[115] Bütün bunları merhamete bağlayacaktır. Hayvan sevgisi de bunun bir parçasıdır. Türklerin hayvanlara ve kuşlara ihtimam gösterdiklerini, Karaman'da bulunan büyük bir mescidin avlusunda, et kebabı yaparak sahipsiz köpek ve kedilerin önüne attıklarını nakleder. Kargalarla diğer kuşların da buna alışmış olup muayyen saatte sürülerle orada yemek için toplandıklarını yazar.[116] Yaygın kanaate göre de özgürlüğü verilen kuşlar da ahiret gününde kendilerine bu iyiliği yapanlara şahitlik edeceklerdir.

Shakespeare'in *Othello*'da, başkahramanının ağzından meritokrasiyi övmesi Osmanlı'ya göndermeden başka bir şey değildir. Hangi sosyal sınıftan gelirse gelsin insanın toplumda dikey yükselme şansına sahip olmasının toplumsal düzenin belkemiğini oluşturduğu Osmanlı İmparatorluğu hatıra gelir. "Bugün erişmiş olduğum, gurur veren yüksek makamı/ Gösterdiğim büyük başarılara borçluyum yalnızca" diyen Othello ten rengiyle bir Mağripliyi, sosyal yükselişi ile de bir Osmanlı tebaasını canlandırır adeta.[117]

3

Barbarlık: Belleklere kazınan nahoş anlatılar

Kulak, burun, kelle

Henry Blount seyyahların en ılımlısı ve sağduyulu biri olarak "Türkler din nedeniyle kimseyi öldürmez, ancak heyecan nedeniyle veya darağacı korkusuyla yapabilir" diyordu.[118] Pek tabii bu Avrupa halkları arasındaki yaygın kanı değildi. Vahşet ve zulüm Türklere atfedilen özelliklerin başında geliyordu. Diğer bir taraftan savaşın her şeyi meşrulaştırdığı zamanlarda uygulanan vahşet, savaş bitince bir sembol olarak dikilip kalınca Türk'ün kötü şöhreti hızla yayılıyordu.

Düşman başlarının kesilmesi ve bunun tepeler şeklinde teşhir edilmesinin düşman üzerindeki psikolojik etkileri hesaplanmış olmalıdır. Diğer taraftan kulak kesmekteki esas amaç, kelle gösterisinde olduğu gibi korku yaymaktan ziyade, öldürülen düşman sayısını takriben ortaya çıkarmak olmalıdır. Kesik başlar bazen payitahta, bazen de eyalet merkezine gönderilirdi. Ayrıca bu başların da kulakları kesilip yüzer yüzer sicime dizilirdi.[119] Tahminlere göre merkeze gidecek ve uzun yol yapacak olan bu kellelerin yolda kokmaması için derileri esirler tarafından yüzülürdü. Önceden alınan esirler öldürüldüğünde bunların başları, kulakları ve burunları torbalara konarak taşınırdı.[120] Kulağa korkunç gelen bu ayrıntıları, savaşın her şeyi mubah kıldığını hatırlayarak görelim. *Macbeth*'in açılışında Shakespeare'in üç cadıya kazanlarına Yahudi karaciğeri, Tatar dudağının yanı sıra Türk burnu da attırması belki de sebepsiz değildir.

Balkanlar'da, özellikle Karadağ'da kafa kesme, değnek üzerinde taşıma, herkesin görebileceği bir yerde teşhir etme savaş geleneğinin bir parçası haline gelmişti. Türkler hakkında ardında pek çok kayıt, cilt cilt kitap bırakan Baron Valvasor, Slovenya'da Turjak Kalesi'nde kendi deyimiyle "paha biçilmez" eşyalarla dolu bir sandık görmüştü. Bu değerli eşyalar arasında iki tane de yüzülmüş ve samanla doldurulmuş kafa derisi vardı. 1575 yılında Osmanlılarla yapılan çatışmada öldürülen Herbert von Auersberg'e ve Friedrich von Weixelberg'e ait olan bu kafaların gizemli hikâyesi devam eder. Valvasor'dan bize bu bilgiyi nakleden Sloven tarihçi Božidar Jezernik'in anlatısı, Habsburglular tarafından 1573'te İstanbul'a gönderilen temsil heyetinin Protestan vaizi olan Samuel Gerlach'ın günlüğündeki verilerle birbirini ilginç bir şekilde tamamlar. "9 Aralık'ta (1575) çok acıklı bir törene şahit olduk" diye başladığı anlatısında sınır boyundan gelen askerlerin sopaların ucunda Auersberg ve Weixelberg'in başlarını nasıl taşıdıklarını çok çarpıcı bir şekilde anlatır.[121]

Türklerin ve Müslümanların tekelinde olmayan, mızrağa düşmanın kafasını geçirip ibret-i âlem için dolaştırma âdetine Schilterberg'in anlatılarında da denk geliyoruz. Bayezid'in Karaman Beyi'nin kafasını aynı şekilde mızrağa geçirtip, "her tarafta gösterilmesini buyurduğunu" belirtir.[122] Schiltberger, Timur'un vahşetine yakından şahit olan bedbahtlardan biri olarak onunla geçirdiği yıllar içinde akla hayale gelmeyecek şiddet gösterilerinin içinde bulur kendisini. Sivas kuşatması esnasında, işgal kuvvetlerinin yüzbaşısı kan dökülmemesini dilediği için Timur verdiği sözü tutar: Bayezid'in bıraktığı beş bin silahlı koruyucuyu diri diri gömer![123] Kahire'de ise camiye kapanan kadınlı erkekli otuz bin kişiyi –ki rakam hayli abartılıdır– caminin etrafına odunlar yığdırıp binayı yakarak alevlere gark etmek suretiyle öldürmüştür. Bununla yetinmeyip bu sürede adamlarından her birine kendisine bir adamın kellesini getirmesini buyurur. Üç gün süren operasyon sonunda bu kafalardan yığma tam üç kule yaptırır.[124] Isfahan halkıyla anlaşma yapar, nişancılarını ödünç ister. Sonuç yine vahşettir: Şehrin gönderdiği on iki bin nişancının başparmaklarını kestirip şehre geri yollar. Şehri zapt ettikten sonra ahaliden on yaşın üzerinde olanların kafalarını kestirir. Yedi yaşından küçük çocukların atların ayakları altında çiğnenmesini buyurur. Schiltberger Timur'a dair anlattığı vakaların inanılırlığını garantilemek için "Burada bildirdiğim her şey, Timur'un

yanında bulunduğum altı yıl zarfında aynen olmuştur, çünkü bunları bizzat yaşadım" der.[125]

Avrupa'da dolaşan başka bir anekdot da Kanuni devrine aittir. 1539'da Almanya'da basılan ve İstanbul'dan geldiği iddia edilen bir mektup, Kanuni'nin din adamlarıyla İslam'ın mı yoksa Hıristiyanlığın mı daha üstün bir din olduğu konusunda tartıştığını anlatır. Bu anlatıya göre din adamları hem Kuran-ı Kerim'i, hem de Kitabı Mukaddes'i incelemişler ve Hıristiyan dininin daha iyi, daha saf ve daha mantıklı olduğu sonucuna varmışlardı.[126] Bunun üzerine Kanuni onların kafalarını bedenlerinden ayırmıştı. Söz konusu olan Molla Kaabız vakasıdır.

Canaye de bu nahoş tablolardan birine şahit olmuştur. Saray içinde bir defne ağacının altında toplanmış, büyükelçiyi beklerken "çılgına dönmüş halde, sağ elinde kınından sıyrılmış bir kılıç ve sol elinde bir ölü kafası tutan, tepeden tırnağa silahlı bir asker" görürler. Kendilerine bu askerin Macaristan sınırından geldiği ve bir Macar Hıristiyan'ı kahramanca öldürdükten sonra olağan ödülünü almak için burada olduğu söylerler: Yani kelle başına iki sultani.[127]

Ölen birisinin kellesinin halk arasında teşhir edilmesi Osmanlılara özgü bir şey değildir tabii ki. Hırvatistan'da ve civar sınır bölgelerinde Türk öldürüp kafasını getirmeyen bir zatın şapkasına bir tüy iliştirmesine izin verilmediği bilinir.[128] Esirimiz Heberer İstanbul yolunda, Marsilya'da suçlu bir adamın kellesinin kazığa geçirilmiş olarak teşhir edildiğini görmüştür.[129]

Kafatası kuleleri

Savaş sonrası somutlaşan zafer nişanlarından en ürkütücüsü, dolayısıyla en çok ağızdan ağza yayılanı kafatası kuleleri olmuştur. Osmanlı topraklarında bunlara pek çok örnek vermemiz mümkün. Dânişmend bunu adeta meşrulaştırırcasına İsa Bey'in Arnavutluk seferinde kazandığı bir zaferin sonrasında sekiz yüz kafadan bir sütun inşa ettirdiğini nakleder.[130] Ardında kesik kafa tepeleri bırakan Moğollardan bir adım öne geçerek bu kafalardan kelle kuleleri yapan Türkler olmuştur. Türklerin 1809'da Sırp

İsyanı'nı bastırmak için Sırplarla girdiği savaş, Türk zaferi anısına 1024 kelleden mürekkep bir kelle-kule dikilmiştir.[131]

Bernard Randolph XVII. yüzyılın sonunda Girit'te bir kafatası kulesine tanıklık eder. Rethymno Limanı'nda büyük bir giriş kapısı bulunduğunu, batı tarafındaki duvarın üstünde kuşatmadan sonra paşanın şehre ilk defa girişini gösteren bir pano olduğunu yazar. Şehir kapısının karşısında da 20 kadem yüksekliğinde bir hilal ve iki yanında da kafataslarından meydana getirilmiş küçük piramitler vardır anlatısına göre ve kafatasları bu mevkide 1666'da katledilen Hıristiyanlara aittir.[132]

Turgut'un Akdeniz'de bir efsaneye, daha ziyade zarar gören sahillerde bir korkunç bir efsaneye dönüşmesinde, 1560 yılında Osmanlı donanmasının İspanyolları Cerbe'den çıkarmasının akabinde Burj al-Rus'ta diktikleri kafatası kulesinin etkisinin olmaması imkânsız gibi görünüyor. İspanyol garnizonları üç aylık bir kuşatmadan sonra Osmanlı'nın kuyuları ele geçirmesiyle 31 Temmuz'da beyaz bayrak çekmek zorunda kalmıştı.[133] Kalan adamlardan 1000 kadarı kılıçtan geçirilmiş, bunların bazılarının kelleleriyle üç metre boyunda bir kule inşa edilmişti. "Kafatası kulesi" olarak anılagelen bu kule mevcut görsellerin de doğruladığı üzere XIX. yüzyılın ilk yarısına dek bulunduğu yerde kalmıştı. Daha sonra İngiliz konsolosunun ricasıyla kurukafalar ve diğer kemikler yakındaki bir Hıristiyan mezarlığına gömülmüş, kulenin bulunduğu yere de Fransızlar kendi şehitleri için bir taş anıt dikmişlerdir.

Cesur yürekler ve fiyakalı cezalar

Venedikli bir tüccar küçük dürbünüyle "o zındık bakışlarını haremin güzelliklerine çevirmeye cesaret ettiği için" asılmıştı.[134] Gerçekten de çok büyük bir cesaret gerektiren bir çılgınlığa soyunmuştu bu Venedikli. Oysa saraya pek de uzakta olmayan bir yerde, bugünkü Eminönü civarında "ibret-i âlem" için bir kanca asılı olduğunu aklına getirmiş olsaydı belki de bu deliliğe imza atmayacaktı. İlişkisi olduğu saptanan bir Hıristiyan delikanlı dört parçaya bölünmüştü ve Müslüman sevgilisi de çıplak olarak bir atın arkasına bağlanıp sürüklenmişti.[135] Daha önce de belirttiğimiz

üzere, Müslüman kadınlara göz dikmek, hatta biraz daha ileri gitmek ölüme kadar uzanan bir yola ayak basmak demekti.

Asılmak, Osmanlı şartlarında bir insanın başına gelecek en şanslı ölüm şekillerinden biridir. Bütün şahitlerin şaşkınlık ve korkuyla kaleme aldıkları ölüm cezalarından biri olan kancaya (*gancio*) ayrılan satırlar seyahatnamelerin en ürpertici kısımlarını teşkil eder. Coryate'in anlattığına göre suçlular elleri ve kolları birbirine bağlanmış bir şekilde, bir darağacının kazıklarından tepeye çekilir ve tepeden devasa bir kancaya bırakılırlardı. Burada bazen tüm bir gün, hatta bazen iki gün böyle asılı kalırlardı.[136] Ama eğer bellerinden ve sırtlarından kancaya denk gelecek olurlarsa iki ya da üç saat içinde ölürlerdi.

Osmanlı ordularının sık sık ziyarette bulundukları Orta Avrupa topraklarında Türklerin uyguladıkları şiddet kelimeler ve gravürlere dökülüp ölümsüzleşiyor, Kilise de bunu propaganda unsuru olarak kullanıyordu. "Bir Türk süvarisi mızrağı ile bir çocuğu şişliyor, bir ikinci Türk bacaklarından yakaladığı yeni doğmuş bir bebeği kılıcıyla ortadan ikiye kesiyor, ayrıca arka planda sivri kazıklardan oluşan tahta bir çitin üzerinde kazığa geçirilmiş bebekler görülüyor" diyordu bir dönem eseri.[137] Abartının amacı pek tabii savunma çeperini kalınlaştırmak, halkı savunmaya psikolojik olarak hazırlamaktı.

D'Arvieux Cezayir'de bir Hıristiyan'ın yakılarak cezalandırılması gerekirse bunun Bal-al Quada'da odun pazarına yakın bir yerde gerçekleştirildiğini yazar. D'Arvieux'nün bulunduğu süre içinde bir İtalyan bu korkunç ölümü tatmıştır. D'Arvieux bu korkunç ölümü anlatmaz. Verdiği bilgiye göre bu ölüm şekli sık uygulanmaz, genel olarak Müslüman olduktan sonra tekrar Hıristiyan Kilisesi'ne dönenler için saklanır.[138]

Genel kanı Osmanlı'nın ceza sisteminin ibret-i âlem öğesinin altını çizdiği şeklindedir. Özellikle de söz konusu ortamda bir yabancının bulunması bu gözdağı etkisini daha da belirgin hale getirir. Blount biraz daha ileri giderek "Bir masumu idam ederek, gerçekten suçluysa diğer suçlulara örnek oluşturacağının, idamlığın sürekli inkâr etmesinin gerçek konusunda kuşku yaratacak olmasına rağmen korkuyu artıracağının" düşünüldüğünü iddia eder.[139]

Bir saldırının ölümsüzleştirilmesi

> Però no ploris, fill meu,
> Per fatigues tan llunyanes,
> Que altres penes més propanes
> Tindrà que plorar el cor teu.[140]

Osmanlı'nın 1558'te Minorka Adası'ndaki Ciutadella şehrine yaptığı saldırıyı ölümsüzleştiren bu mısralar hiç de sanıldığı gibi XVI. yüzyılda kaleme alınmamıştır. Şair-yazar Rafael Torrent y Faner'in *Amor y Patria* (Aşk ve Vatan) adlı antolojisine aldığı, bu saldırıyı tema alan beş şiirinden biri olan yukarıdaki mısralar 1915 yılında basılmıştır. Yani saldırıdan tam 357 yıl sonra! Katalanca olarak bir babanın ağzından oğluna adada Osmanlıların yaptıklarını hatırlatan bu mısralar Katalanca ve İspanyolca olarak bu vakayı ölümsüzleştiren sayısız eserden sadece biridir. Adanın tarihine "9 Temmuz sefaleti/felaketi" olarak geçecek bu saldırıda Piyale Paşa'nın askerleri adayı yerle bir ettikten sonra 4000 esirle İstanbul'a dönmüşlerdi. Minorkalılar bu trajik olayın kolektif hafızadan silinmemesi için şaşırtıcı bir biçimde XX. yüzyıla uzanan bir zaman diliminde, epik ve milliyetçi söylemlerle romantik romanlardan kahramanlık destanlarına, romanslardan tiyatro oyunlarına kadar uzanan geniş bir çerçevede sayısız eser üretmişlerdir. Bu eserler zincirinin bugün bile adada olayın hâlâ travmatik bir şekilde hatırlanmasında çok büyük payı vardır.

Adanın nüfusunun yüzde 40'ını kaybettiği bu saldırı için Katalanca olarak "l'assalt turc" (Türk saldırısı), "la destrucció de Ciiutadella" (Ciutadella'nın yerle bir edilmesi) ve "la captivitat a Constantinoble" (İstanbul'da esaret) şeklinde kullanılan tamlamalar vakanın İspanyol ve Katalan tarihinde hiç de sıradan bir saldırı olarak algılanmadığını açıkça gösterir. Gerçekten de Ciutadella'nın yağmalanması adanın 1287'deki fethinden beri yaşanan en trajik olaydır.[141]

Piyale Paşa komutasında Balear takımadalarının minik adası Minorka'ya yapılan bu saldırıyı örnek olarak almamızın sebebi saldırının, çıkartmanın ya da savaşın beraberinde getirdiği bir saldırganlığın ne şekilde kolektif hafızaya kazınıp yüzyıllar sonra bile anılmasıdır. Müslümanların, özellikle de Türklerin hâlâ bu hafızada capcanlı bulunması pek çok etkene bağlıdır. Sözlü gelenek de bu facianın kolektif hafızaya yerleşmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Dilden dile aktarılan sayısız efsane, hikâye, masal ve romans yaşanan felaketin türlü dönüşümlere uğrayarak hatırlarda kalmasını sağladı. Francesc d'Abranca tarafından toplanan bu sözlü edebiyat örnekleri sadece 1558 faciasını değil, XVI. ve XVII. yüzyıllardaki Türk ve Kuzey Afrika saldırılarını ölümsüzleştirir. Bu yüzyılların birikimi XVIII. ve XIX. yüzyılda roman türünde de kendini göstermeye başlamış, bu öğeler XIX. yüzyıl Minorkalı romancılardan Miquel Eugeni Caimaris'in *Sor Águeda Ametller*'in de olduğu gibi, kesintisiz olarak gündemde kalmıştır. 1863 yılında genç yaşında vefat eden doktor ve yazar Miquel Eugeni Caimaris ise o yıllarda bir Fransız kolonisi olan Cezayir'de iş için bulunduğu sürede yazdığı romanda Piyale Paşa'nın bu seferini trajik bir romansa dönüştürmek istemiştir. *Sor Águeda Ametller* adını verdiği bu eseri, ne yazık ki basılamamış ve sadece sözlü edebiyatta dilden dile yayılmıştır. Tutkulu bir aşk hikâyesine dönüşen anlatıda Piyale Paşa alevler içindeki bir manastırda âşık olduğu bir rahibeyi bir kurşunla öldürür.[142] Saldırı sonrası İstanbul'a götürülen esirlerin kurtarılmasında çalışan ve aynı zamanda II. Felipe'nin istihbarat ağında da hizmet veren Joan Seguí'nin notlarında Piyale Paşa tarafından 1558'de esir edilerek İstanbul'a götürülen Margalida Ametller isimli bir kadının bulunması ilginçtir.[143]

Sonuç olarak, Kuzey Afrikalı korsanlar tarafından kaçırılmak, daha sonra onlara âşık olmak gibi konular içeren bu anlatılar gerçek bir Stockholm sendromu örnekleridir. "Fetheden" ve "fethedilen" arasındaki aşk, okura Ortaçağ romansları örgüsüyle sunulurken, diğer bir taraftan bu saldırı hafızalarda canlı tutulmuş oldu.

Olaydan üç yüz yıl sonra XIX. yüzyılda Epirüslü Yunan balıkçılarının söyledikleri bir halk türküsüne konu olabilen İnebahtı gibi, Ciutadella faciası üç asır sonra didaktik bir hafıza tazeleme teması olarak da karşımıza çıkar.[144] S. Simó'nun 1848 yılında *El Isleño'*da "El nueve de julio" (9 Temmuz) başlıklı makalesi buna güzel bir örnektir.[145] S. Simó

makalesinde 9 Temmuz faciasının unutulmaması gerektiğini, burada ölenlere yeterince saygı gösterilmediğini, onlar için bir anıt dikilmesi gerektiğini neredeyse provokatif bir tarih söylemiyle dile getirir.

VIII

Tanık

1

Diego Diaz

1630 yılında Cuenca'da mahkemesi yapılan Kastiyalı Diego Diaz hayatını Akdeniz'in iki yakası arasında koşturarak geçirmek zorunda kalan Engizisyon mağdurlarından biriydi. Onun hayatı da devrin pek çok İber Yarımadası sakini gibi iki din arasında korku, telaş, kaçış, yalan, güvensizlik ve paranoya ile geçmişti. İber Yarımadası'ndan tam iki kez atılmıştı. İlkinde, yani 1609 yılında, tüm ailesi ve diğer Moriskolarla birlikte Pireneler'i geçip Güney Fransa'ya sığınmak zorunda kalmışlardı.[1] Hikâyesi gerçekten de takip edilmesini zorlaştıracak derecede hareketliydi.

Kasap olan Diego Diaz ile karısı Maria del Gastillo, del Monte kasabasının sakinleriydi.[2] Kahramanımız eskiden hizmetçisi olan Antonio Malo, onun karısı ve başka bir şahit tarafından Engizisyon'a şikâyet edilmişti. Kendisi hakkında yapılan suçlama şuydu: Güvece ne domuz eti ne de domuz yağı koyuyordu, sadece zeytinyağı kullanıyordu. Paskalyada ve cuma günü et yiyordu, üstelik bunu hasta olduğu için de yapmıyordu. Hastaların asla yemediği balık, ton balığı, sardalya ve peynir yiyordu. Ayine gitmiyor ve çocuklarına da Hıristiyan duaları öğretmiyordu. Cuma günleri yıkanıyor ve temiz kıyafetler giyiyordu. Evine katırcılar ve Ricote Vadisi'nden Moriskolar alıyordu. Antonio Malo ve karısının iddiasına göre evine aldığı bu Moriskolarla Arapça konuşuyor ve buna şahit olan kadın konuşulanlardan hiçbir şey anlamıyordu, ayrıca hanın kapısını da 3-4 saatliğine kapatıyorlardı.

Diego Diaz mahkemeye çıkıp da düşmanı olup olmadığı sorulduğunda çok sarhoş olduğu için işten kovduğu eski bir hizmetçisi, bundan başka kendisi gibi lokanta işletmecisi (*mesonero*) olduğu için aralarında rekabet

olan Antonio Malo ve karısından bahsetmişti. Kendisine yöneltilen suçlamalara karşı kendisini savunmuştu. Arapça değil, Valencia diyalekti konuştuğunu, bu bölgede uzun süre yaşadığı için dili bildiğini ve bu bölgeden de pek çok arkadaşı olduğunu beyan etmişti.

Diego Diaz, Calatrava'nın beş kasabasından biri olan Daimiel'den geliyordu. Kastilya krallarına üç yüzyıldan fazladır hizmet eden eski Moriskolardandı. Granada'daki Müslümanların kovulmasından sonra onları da buradan atmak istemiş ve atmışlardı. Onlar da daha sonra bu kasabalara gelip yerleşmişlerdi. Diego sürgün edildiğinde 17 yaşındaydı. O zamana kadar çiftçi olarak çalışmıştı. Kastilya krallığından çıktıktan sonra 1609'da Fransa sınırları içinde Bayona'ya ve San Juan de Luz'a geçmişti. Daha sonra Fransa'dan Daimiel'e dönmüştü ve burada yakalanmıştı. İki ay hapis yattıktan sonra diğer Moriskolarla birlikte Cartagena'ya getirilmişti. Buradan da Cezayir'e giden bir gemiye binip kaçmıştı.

Diego sünnetli olduğunu itiraf etmişti. Verdiği bilgiye göre Cezayir'e yakın bir yerde karaya çıkmışlardı. Bu şehirde yaşayan Türkler onu alıp şehre götürmüş ve tersaneye tıkmışlardı. "Utanç yerlerinin derisini" kesmişlerdi. Sünnet işlemini yapanlar berberlerdi. Daha sonra Türkler "İspanya'da düğünlerde olduğu gibi" bir yemek vermişlerdi. Yerde bir hasır üzerine örtülmüş sofra bezinin üstünde yemek yiyorlardı. Sonra da ona Müslüman kıyafeti giydirmişlerdi. Diego gemilerde çalışmaya başlamıştı. Bir limanda yapılan mendirek için taş çıkarmaya gidiyor, bu iş karşılığında bir buçuk *real* kazanıyordu. Toledolu ve Granadalı diğer Moriskolarla ve Hıristiyanlarla arkadaşlık ediyordu. Bir gün kâğıt oynarlarken kendi gibi esir olan bir din adamına günah çıkarmıştı. Kimseye söylememesine rağmen hâlâ Hıristiyan olarak yaşamaktaydı. Cezayir'deki büyük kiliseye (camiye demek istiyor olmalı) bir kereden fazla girmemişti. O da dua için değil, meraktan.[3]

Her şeyleri farklı

Diego'nun Engizisyon'a verdiği açıklamalara göre İspanya'da ne yapılıyorsa buradaki Müslümanlar onun tersini yapıyorlardı: Gömleklerini kaldırıp pantolonlarını indirerek kadın gibi işiyorlardı, dilsiz ayakkabılarla

dolaşıyorlar, kadınlar ise kimse görmesin diye yüzlerini kapatıyorlardı. Yerde pislik içinde yemek yiyor ve yatmak için genç erkek esirler satın alıyorlardı. Cezayir'de altı bin Hıristiyan Granadalı vardı. Ama Aragon ve Valencia'dan gelen Moriskolar asla Hıristiyan olmamışlardı. Cezayir'de olan Granadalılardan biri bir çocuk sahibi olacak olursa onu asla burada bırakmak istemiyorlardı çünkü "Cezayirli Müslümanların söylediği kötülüğü" (oğlancılık) yapmak için kendisinden koparacağını düşünüyorlardı.

Altı ay sonra pek çok Aragonlu Moriskoyla birlikte bir balıkçı gemisine binmiş, İspanya sahillerine yaklaştıklarını görünce suya atlayarak Tortosa'ya kadar yüzmüştü. Oradan Zaragoza'ya ve sonra da Fransa'ya gitmişti. Niyeti babası ya da kardeşlerini bulmaktı. Hiçbirini bulamamıştı. Bazıları ölmüş, bazıları İspanya'ya dönmüştü. Avignon'a kadar gitmiş, oradan da İspanya'ya geri gelmişti. Valencia'da yaşamaya başlayıp burada kasaplık mesleğini öğrenmişti. Mahkemede "iyi bir Hıristiyan olmasam iki kere kovulmama rağmen İspanya'ya dönmezdim" der. Eğer Müslüman olsa her şeyin bolca bulunduğu Cezayir'de kalmayı tercih edeceğini iddia eder.

Gelelim Diego Diaz'ın mahkemesine. Engizisyon her şeyden önce bu şahitleri yetersiz bulur. Engizisyon mahkeme görevlisinin bu şahitliklerin sonundaki yorumlarından anlaşıldığı üzere şahitlerin Diego Diaz'la rekabet içindeki lokanta işletmecileri olmaları sebebiyle durum hayli karışıktır.

Şahitler Diaz'ın Müslüman olduğunu, şüphe doğurmayacak bir şekilde İslam'ın gereklerini yerine getirdiğini ve bu yüzden de İspanya'dan atıldığını iddia ederler. Kendisini Paskalya'dan önceki oruç süresinde (*cuaresma*) ve diğer yasaklı günlerde et yerken görmeleri de bunu doğrular. Özellikle de 1632 yılının oruç zamanında bahsi geçen yasaklı yiyecekleri yemiştir. Şarlken'in Yuste'ye çekildiği zamanlarda sarayda yasaklı günlerde et yiyenleri nasıl takip ettiğini düşünecek olursak bir bakıma marazi sayılabilecek bu kovalamanın boyutlarını tahmin edebiliriz.[4]

Diğer şahitler ise Diego'nun takatsizlik sorunu olduğunu, bu yüzden doktorun kendisine verdiği izin çerçevesinde bu yiyecekleri yediğini söylerler mahkeme huzurunda. Ama Engizisyon görevlisi "bin tane şahit bunu söylese de doktorun kendisi söylemedikçe" buna inanmayacağını belirtip doktorun peşine düşer. Doktor Vázquez bulunur. Aynı soru doktora

yöneltilince, bazı durumlarda Diego'ya et yemek için izin verdiğini, ama 1632 Paskalya öncesi oruç süresinde böyle bir izin vermediğini söyler. Birkaç defa verdiği et yeme izninin her zaman geçerli olmadığının da altını çizer. Davaya bakan Engizisyon görevlisi domuz konusunda ise, Diego'nun yanında çalıştığı yedi ay boyunca güvece domuz eti attığını hiç görmediğini iddia eden kızın tek şahit olması sebebiyle delili yetersiz bulur.

Cuma günleri temiz gömlek giymesi ise yine hayli şüpheli bir harekettir. Engizisyon'un dağıttığı, Müslümanların dışarıdan ayırt edilebilecek özelliklerini anlatan kitapçıklardaki maddelerden biri budur zaten. Ama söz konusu olan bir kasaptır. Cuma günleri Diego'nun tatil günüdür ve kirli gömleğini çıkarıp temizini giymesinin bir açıklaması vardır. Ayrıca zaten buna şahit olan da tek bir kişidir: Yukarıda bahsi geçen hizmetçi kız.[5]

Sünnet meselesi ise Engizisyon'u bir hayli oyalayacaktır. Diego'nun iradesine karşı olarak yakalanıp sünnet edilmesi yine şüpheli görünmektedir. Çünkü görevlinin de bildiği kadarıyla Cezayir'de kimse kimseyi zorla sünnet etmez. Müslümanların özellikle de kendi dinlerini seçmeyen bir insanı zorla sünnet ettiklerinin duyulmadığını belirtir. Diego'nun camiye girdiğini belirtmesi de kuşku doğurur, çünkü Hıristiyanların Müslümanların kutsal ibadet mekânlarına alınmadığını bilmektedir. Ayrıca Diego'ya kendi istediği dışında Müslüman kıyafetleri giydirilmesi de gariptir. "Bu hiçbir şekilde inanılır bir şey değildir" der görevli. Roma'ya günah çıkartmaya gitmesi, bir zamanlar Katolik de olsa, Cezayir'de yeniden İslam'a döndüğünün göstergesi olarak algılanır. Sadaka vermesi de gizli gizli İslam'ın gereklerini yerine getirdiğinin göstergesidir.

Mahkemede zor saatler

Kutsal Mahkeme 20 Aralık 1633 yılında Diego Diaz'ın Engizisyon hücresinden çıkarılıp mahkemeye getirilmesine karar verir. Engizitörler Don Sebastian de Frias, Don Enrique de Peralta y Cardenas, Don Ramón Rodriguez de Monrroy'un huzuruna çıkarılır. Anlattıkları daha önce bilinen hikâyenin eksik taşlarını yerlerine koyacak niteliktedir.

Bu arada Juan Miguel Aquilera, aynı şekilde tutuklanan Diaz'ın karısı Magdalena del Castillo'yu kurtarmak için Cuenca Mahkemesi'ne bir mektup gönderip kadının hasta ve doğum yapmak üzere olduğunu bildirir. Engizisyon'un hamile kadınlara işkence etmesi tamamen yasak olmasına rağmen kadın sorguya çekilir. Bu arada ebeler çağrılarak kadının hamileliği kontrol edilir ve kadın hapisten çıkarılır.[6]

Diego hikâyesini sorular çerçevesinde anlatmaya devam eder. Ne zaman sürgün edildiğini hatırlamadığını, bunun Granada'dan Müslümanların kovulmasından iki yıl sonra olmuş olabileceğini belirtir. Kendisini önce Veobia'ya getirirler. San Juan de Luz'da bir süre bulunduktan sonra –orada ne kadar bulunduğunu da hatırlamamaktadır– İspanya'ya döner. Villa de Aro'ya varır. Onu burada yine tutuklar, üç ay hapsederler. Yeniden Veobia'da baş levazımcıya teslim ederler. Bundan sonra yeniden İspanya'ya döner ve Madrid üzerinden Daimiel'e varır. Buradan da Cartegena'ya götürülür. Belediye başkanı Cabrera birkaç gün içinde yeni bir grup Morisko getirene dek de burada bırakılırlar. İşte burada gemilere bindirilip Mağrip'e gönderilirler.[7]

Cezayir şehrinin yakınlarındaki Serşel'de karaya çıkarlar. Cezayir'e doğru yürüyüş başlar. Yarım fersah yol gittikten sonra yüz kişiden ibaret bir Cezayirli askeri birlikle karşılaşırlar. Bu birlik onlara çok iyi davranır. Atlarına bindirerek şehre götürürler. Bundan iki üç gün sonra erkekleri sünnet ederler. Cezayirli iki adam bir adamı kucaklarına alıp, tek kelime bile etmeden pantolonunu indirerek sünnet ederler. Diego başta Müslüman değil miydi? Neden sünnet edildiğini iddia ediyordu? Eski Hıristiyan olduğunu iddia ederek acı bir sondan kurtulmak mı istiyordu?

Mahkemeye sunduğu hayat hikâyesini nakletmeye devam edelim. Sünnet olduktan iki üç ay sonra sandalye yapan adlarını bilmediği Granadalı Moriskolar, Diego'ya oralarda Hıristiyan bir rahip olduğunu, ona günah çıkardıklarını söylerler. İsterse günah çıkarabileceğini eklerler. O da günah çıkarır. Lakin günah çıkarırken bu adamlar da çok yakınında dururlar.

Günah çıkaran rahip, Diego'ya eğer Arapça biliyorsa Oran'a ya da İspanya'ya gitmesini, fırkataları olan Aragonlu kaptanlarla arkadaşlık etmesini salık verir. Böylelikle Aragonlu ve Valencialı Moriskolardan bir

kaptanın gemisine biner. İspanya sahillerine yaklaşırken denize atlayıp Zaragoza yakınlarında karaya çıkar. Burada hastaneye düşer. Ancak onu içeri almadan önce kendisine günah çıkarttırırlar. Oradan Fransa'ya San Juan de Luz'a gidip babasının ve kardeşlerinin peşine düşer. Kimisinin öldüğünü, kimisinin de İspanya'ya döndüğünü öğrenip Avignon'a gider ve burada günah çıkartır.

Niyetinin Roma'ya gitmek olduğunu söyler. Amacı günah çıkartmak, günahlarından arınmaktır. Avignon'dan geçerken iki Fransız din adamıyla karşılaşır. Onlara henüz kimseye söylemediği günahları olduğunu, Roma'ya da bunlardan arınmaya gittiğini söyler, onlar da Diego'ya bir pelerin verirler; burada birkaç gün kalır. Başpiskoposu ve papalık orta elçisini (*nuncio*) görmeye gider. Konuştuğundan tek kelime anlamazlar. Yeniden rahiplere gidip kendi dilini anlayacak bir din adam olup olmadığını sorar. Ona on üç yıl Toledo'da bulunmuş bir din adamından bahsederler. Bu rahibe günah çıkartır ve rahatlamış bir şekilde Fransa'ya döner. Perpiñan, Gerona, Zaragoza, Valencia, Alicante ve son olarak da Orihuela'ya gelir. Burada kasaplık mesleğini öğrenir, kasap olarak iş bulur. Hikâye yine başa döner.

Başka şahitler

Bu noktada mahkeme daha önce Cezayir'de esir olarak bulunan ve kasabanın yerlisi olan Bernardino Medrano'nun getirilmesini buyurur. 10 Ocak 1634 tarihinde Cuenca sakinlerinden Bernardino mahkemeye çıkar. Kendisine yöneltilen ilk soru Cezayir'e gelen Moriskoların zorla sünnet edilip edilmedikleri, bu dine geçip geçmedikleri ve Müslüman kıyafetleri giyip giymedikleri olur.[8]

Bernardino Müslümanların kovulduğu yıl Cezayir'de esir olarak bulunduğunu belirtir. Burada üç yıl, iki ay esir olarak bulunmuştur ve kendi gözleriyle *adabajies* (?) adı verilen memurların sokaklarda dolaştıklarını, İspanya'dan gelip de sünnetsiz olan bir Morisko görürlerse onu yakalayıp zorla karşılarına çıkan ilk kapıdan içeri soktuklarını, onu teftiş ettiklerini, eğer sünnetli değilse kendi rızası olmadan sünnet ettiklerini gördüğünü söyler. Pek çok insanın bu sünnet işlemi sırasında ölüverdiğini ve pek çoğunun da orada bulunan esirlere ve Hıristiyan din adamlarına kendi

rızaları dışında sünnet edildikleri için dert yandıklarını belirtir. Bunu herkesin içinde açık açık Müslümanlara söylemeye cesaret edemediklerini, sadece kendilerine güvendikleri için Hıristiyanlara itiraf ettiklerini de ekler. Bunun yanı sıra esirler arasında yaygın olan kanıya göre, Valencia Krallığı'nın bütün Moriskolarının, Aragon Krallığı'ndakilerin yarısının sünnet edildiğine şahit olduğunu, Endülüs ve Kastilya'dakilerin ise hiçbirinin sünnet olmadığını belirtir. Trinidad tarikatından baş *redentor* (esir kurtarıcı) keşiş Bernardo de Monrroy'un papadan sünnet olup tüm tövbe eden Katolik esirlerin suçunu bağışlamak için bir emir aldığını, bunu Monrroy'a günah çıkartmaya giden, İspanyol Moriskoların işittiklerini söyler.

Mahkeme Bernardino'ya Cezayir'de Müslümanların Hıristiyanların kendi camilerine girmesine izin verip vermediklerini sorar. O da Müslümanlar cami içinde namaz kılıyorken ne Hıristiyanların ne de Müslüman kadınların girmelerine izin verdiklerini, içeride namaz kılınmadığı zamanlarda ise kapıcının Hıristiyanların içeriye çabucak girip çıkmalarına izin verdiğini beyan eder.

Engizisyon, Cezayir'deki Hıristiyanların kıyafetlerinin Müslüman kıyafetlerine benzeyip benzemediğini, Müslümanların Hıristiyanların Müslüman kıyafetleri giymesine izin verip vermediklerini sorar. Bernardino cevaben Hıristiyanların her türlü "Türk stili kıyafet" giyebildiklerini, sadece renkli değil, koyu renkli başlık da takabildiklerini, ama asla İspanyol stili kıyafetle dolaşmalarına izin verilmediğini, bunların yasaklanıp çıkarıldığını açıklar mahkemeye. Esirlere yere kadar uzanan beyaz ve mavi pamuklu ya da ketenden don giydirdiklerini; esirlerin bacaklarının açıkta kaldığını, buradan uyluk kemiklerinin yarısına kadar uzun, koyu renk, kaba yünlü kumaştan bir elbise giydirdiklerini; eğer söz konusu olan genç delikanlılar ve kadınlarsa, Mağripliler onları kendi dinlerine döndürmeye ikna etmek için kendi geleneklerine göre kıyafetler giydirdiklerini söyler. Bunları zorla, sopayla ve diğer türlü kötü muameleyle dinlerine döndürmeye çalışırlar. Ama yetişkin erkeklere ne kendi dinlerini bırakma ne de kıyafetlerini kabul etme konusunda bir zorlama getirirler.

Bernardino de Medrano'nun mahkemede verdiği bilgilerin sonunda Engizisyon görevlileri tek bir şahit yeterli olmasa da bunun sanığın lehinde

olduğuna, zorla sünnet edildiği konusunda doğru söylüyor olabileceğine kanaat getirirler. "Ama hiçbir şekilde kesin bir kanıt" olmadığını da belirtirler. Buna rağmen, savcı bir tek de olsa şahit olduğunu ve sanığın işkenceye tabi tutulması gerektiğini beyan eder. Mamafih oylama yapılır ve hâkim Diego Diaz'ın masum olduğu kanaatinde olduğunu belirtir. Sünnet edilmesine izin verdiği için ciddi bir kınama cezası verilecek ve halk içinde edeceği tövbe sonunda beraat ettirilecektir.

Bir Engizisyon çilekeşinin hikâyesi de burada sona erer.

2

Arnold von Harff

Bir Hollandalı olan Arnold von Harff 1496 yılının Kasım'ında yollara düştüğünde sadece 25 yaşındadır. Almanya ve İtalya üzerinden Venedik'e, oradan İskenderiye, Kahire ve Sina Dağı'na gelir. Develerle Arap çöllerini aşar, Aden'den gemiye binip Socotra'ya gider, Hindistan'a, Madagaskar'a, hatta Afrika'nın içlerine dek uzanır seyahati. Her seyyah gibi onun gezi notları da zaman zaman inandırıcılıktan uzaklaşıp fantastik öğelerle dolup taşar. Denizde savaştığını iddia ettiği *leviathan* ve balina, adada karşılaştığı Amazonlar, egzotik hayvan tanımları ve çizimleri de Mandeville'i hatırlartır. Devasa devekuşları, "bakması bile korkunç" olan leoparlar, "kertenkeleyle ejderha arası" olarak tasvir ettiği timsahlar görür. Kutsal Topraklar'ı ve İstanbul'u ziyaret eder ve karadan Avrupa'ya döner. Henüz ciddi düzeyde Arapça sözlüklerin söz konusu olmadığı dönemde Arnold von Harff Filistin'de kullanılan yüzden fazla Arapça kelime ve otuza kadar sayının yanı sıra, alfabenin de bulunduğu bir bölümü, Kutsal Topraklar'a yaptığı seyahatte tuttuğu günlüğüne eklemiştir.[9]

Anlatısında hayli ılımlıdır. Çektiği acılardan hiç bahsetmez. Seyahatinin meşakkatli ve diğer seyyahların abartmayı pek sevdikleri tehlike dolu kısımlarını her seferinde atlar. Bu yüzden de kaleme aldıkları masalsı anlatılardan ibarettir. Türklere, Araplara ve diğer Müslümanlara yöneltilmiş hakaretlerle dolu klasik gezi yazısı formatından çok uzaktadır yazdıkları. Prens, dük ve kont ve eşlerine ithaf ettiği eserinin sunuş sayfasında bu çalışmanın iyi düzenlenmemiş olduğunu belirtir ve aflarına sığınır. "Lakin insanlar bunu uygun ve güvenilir bir kaynak olarak alacaklardır" diyerek aslında bu tecrübelerini neden kitaplaştırdığını da eklemiş olur. "Güneşin altında kendi yaşadıkları ülkeden başka ülke olmadığını sanan belalı,

dikkatsiz, çenebaz ve şerefe iftira atan her seyyahın hikâyesinin yalan olduğunu sandığından" dem vurur.[10]

Arnold von Harff modern bir gezi günlüğü tutarcasına, seyahatnamesinin başında Alman miliyle İtalyan milinin arasındaki farkı okurun göz önünde bulundurması gerektiğini, 5 İtalyan milinin 1 Alman miline eşit olduğunu, Savoy, Biskay Gaskonya, İspanya ve Fransa'da da mil yerine fersah kelimesinin kullanıldığını hatırlatır. Türkiye'de ve kâfir topraklarda da mil yerine günlük yolculuğun, yani "konak"ın alındığını belirtir. Yolculuğunun büyük bir kısmını tüccarlarla birlikte yaptığını, bunun da hayli avantajlı olduğunu söyler. Ne de olsa onlar bölgenin dilini ve yollarını bilirler. Bir ülkeden diğerine giderken yanlarına eskort alırlar ve "iyi yoldaş"tırlar.

Güneşin altındaki yalnız ülkeler

Arnold von Harff'ın macerası Venedik'te, iki geminin İskenderiye'ye doğru yola çıkmak üzere olduğunu öğrenmesiyle başlar. Esas gitmek istediği yer Sina Dağı olduğundan, Alman tüccarların da yardımıyla İskenderiye yolculuğuna hazırlanır. Önce kendisine bir tercüman bulması konusunda yardımcı olurlar. Master Vyncent (Maestro Vicente) adında bir İspanyol bulur. Bu adam bir dönmedir ve Latince, İtalyanca, İspanyolca, Slav dilleri, Yunanca, Türkçe ve mükemmelen de Arapça bilir.[11] Tercümana ayda dört duka verir; onun yiyeceğini ve içeceğini sağladığı gibi, 100 duka da bahşiş vererek kendisine jest yapar. Bu tercümanla anlaşmayı yapar yapmaz adam yolculuk için gerekli olanları almaya gider: yere kadar uzanan bir tüccar cüppesi, Hıristiyanların Arap topraklarında giydikleri cinsten başın etrafına dolamak için mavi bir örtüsü (kefiye) de olan bir Arap işi kıyafet; rüzgâr ve yağmura karşı korunmak için, gemide yatarken kullanmak üzere kalın bir çuhadan yapılmış beyaz bir pelerin; sıcak havalarda giymek için iki çift keten don, sekiz gömlek, el ve yüz için iki havlu, bir adet yün döşek, yastık ve iki de çarşaf. Ayrıca denizcilerin hırsızlığına karşı içine her şeyin konulabileceği bir teneke kutu.

Yeme içme konusuna gelince, von Harff'ın varlıklı bir yolcu olduğu zaten anlaşılır: seyahatte içilecek şarabın sert olması gerektiğini iddia ederek iki varil İtalyan şarabı alır yanına. Her limanda tatlı suyla doldurmak üzere iki

boş varil, içine tükürmek ve hasta olunca kullanmak için bir leğeni de unutmaz. Hasta olmaktan kastı pek tabii kusma, yani deniz tutmasıdır. Ayrıca tercüman kendisine bir kilo ağırlığında mum ve çıra almıştır. Bir dukalık tuzlanmış domuz pastırması, yarım dukalık salamura dil, yarım dukalık salamura sosis, bir dukalık da beyaz peksimet. Peksimetin gemide mideye iyi geldiği, tok tuttuğunu da ekler. Ayrıca bir de tavuk kafesi almıştır, böylece limana indiklerinde tavuk alabileceklerdir.

Von Harff belki de deniz yolculuğuna çıkan yolcuların verdikleri listenin en ayrıntılısını verir. Vebaya ve hastalıklara karşı hap elzemdir. Eğer hacılar bu haplardan almazlarsa sık sık tuvalete gitmek zorunda kalırlar, "Bana bütün garip ülkelerde ve sıcak iklimlerde pek sık olduğu gibi" der. "Bu yüzden hacılar dikkatli olup tedbirlerini almalıdırlar, yoksa hayatlarını kısaltırlar" uyarısında bulunur.[12]

Von Harff'ın seyahat ettiği gemi nispeten büyük bir gemidir; 174 ayak uzunluğunda, 36 ayak genişliğinde bu geminin patronu Venedikli bir asilzadedir. Gemideki kamarasında prenslere layık bir yatak vardır, yemeklerini altın ve gümüş tabaklarda yer. Yani, bu devirde böyle lüks seyahat eden hacı pek sık görülen bir şey değildir.

İlk seyahat çekleri

Von Harff Venedik'te bütün parasını *zecca* adı verilen Venedik parasına çevirmiştir. "Kâfirlerin ülkesinde" dolaşacağı için, "başına pek sık geldiği gibi" parası çalınmasın diye tam anlamıyla modern sayılan bir yönteme başvurur. Alman tüccarların yardımıyla denizaşırı ticaret yapan bir Venedikliye giderler ve ondan senet (kambiyo senedi) alır. Venedikli İskenderiye, Dimyat, Şam, Beyrut, Antakya, İstanbul ve daha pek çok şehirde geçerli olan çekler verir.[13] Bu çekleri nasıl nakde çevirdiği ise tam bir film karesini andırır: "Kâfir kasabasına" gelip de kendisine söylenen adama bu çekleri teslim ettiğinde, onunla hiçbir dilde konuşamadığı için başını eğer ve saygısını göstermek için parmağını öper ve çekleri öyle verir. Adam şaşkınlıkla ona baktıktan sonra evinin arka odalarından birinde kayboluverir. Kısa bir süre sonra dönüp parasını nakit olarak kendisine öder. Eliyle de kaç lira aldığını yazması gerektiğini işaret eder. "Kâfir

olsalar da sözlerini tutuyorlar" der, bu da metinde Müslüman dünyasına olan güvensizliğin dile getirildiği az yerden biridir.

"Kadın, seninle yatabilir miyim?"

Arnold von Harff'ın seyahatnamesinde okuru en çok gülümseten kısım her gittiği ülkenin dilinde öğrendiği temel kelimeler ve cümlelere ayırdığı yerdir. Burada sayılar, yiyecek, içecek ve para başta olmak üzere bir yolcunun ihtiyacı olabilecek belli başlı kelime dağarcığı vardır. Ama onun bir seyyah için lüks sayılabilecek, bir hacı olarak da pek kabullenilemeyecek bir ihtiyacı daha vardır. Her dilde eksiksiz olarak yazdığı ve listesinin en başına koyduğu "Kadın, seninle yatabilir miyim?" cümlesi bunu ele verir. En eğlencelisi Yunanca kısmıdır. İlk cümle olarak "Kadın, seninle evleneyim mi?"yi koymuş, alt sıraya ise "Kadın, çoktan senin yatağına girdim" cümlesini yerleştirmiştir. Kendisine Yunanca olarak söylenenlerin tercümesi ise okuru biraz daha güldürür ve devrin tercümelerinde yaşanan aksaklıkların ne gibi sonuçlar doğurduğunu hayal etmemize yardımcı olur: "Kadın, ben hep seninim." Söylenenleri epey yanlış duyduğu anlaşılıyor.

Yolu Mısır'a düşen pek çok Batılı gibi, o da posta güvercinleri karşısında derin bir şaşkınlığa düşer. İskenderiye valisinin bir mektup yazıp güvercinin kanadına bağladığını görür. Kuş haberi götürüp kısa bir süre sonra geri gelir. Gelen haberde von Harff ve beraberindekilerin kim oldukları, ne çeşit emtia taşıdıkları yazılıdır, o da bunları hemen sultana bildirir. Bunun İskenderiye ve Kahire arasında da yapıldığını sultanın bu şekilde haberleştiğini öğrenir ama bunu kendi gözleriyle görmediğini belirtir.

Şehirde dolaşmak için izin alma, dolayısıyla vergi verme vakti gelince Arnold bir hacı gibi değil, tüccar gibi davranmanın çok daha avantajlı olduğunu fark edip bundan faydalanır. Her tüccar iki duka vermek zorundadır. Getirdiği ya da götürdüğü mallar içinde yüz dukaya on duka vergi verirler. Eğer hacı olduğunu anlasalar, Arnold'dan beş duka alacaklardır.

İskenderiye'de Venedik *fondaco*'sunda kalırlar. Fondaco, Arapça *funduk* (فندق) kelimesinden bozma bir kelimedir. Bugün Arapçada "otel" anlamında kullanılan bu kelime İtalyancada tüccarlar için kurulan büyük bir konut gibidir. Venedik'teki Osmanlı tüccarlarını barındıran *fondaco dei Turchi* bunlardan biridir ve binası bugün hâlâ Venedik'te görülebilir. İskenderiye'deki *fondaco*'da kendilerine çok iyi davranılır, haftada bir duka karşılığında yiyecek ve içecek de sunulur.[14] *Fondaco*'nun kapıları gece kapanır, gündüz açılır. İskenderiye'de ayrıca Cenovalıların, Katalanların, Türklerin, Mağriplilerin ve Tatarların da *fondaco*'ları vardır.

Arnold von Harff şehri de bir tüccar gibi gezer. Bu pek tabii kendisine büyük bir kolaylık sağlar. Köln'den daha küçük olmadığını düşündüğü İskenderiye dökülen binaları, ama hâlâ ayakta duran surları, kuleleri ve Batı stili inşa edilmiş hendekleriyle kendisine genel olarak pek harap görünür.[15] Mısır'ın bahçeleri ve bitki örtüsü onu da diğer seyyahlar gibi büyüler. Bahçelerinde "pek tatlı nadir meyveler" portakal, limon, hurma, incir, muz yetişen yazlık bahçelere bayılır. Ancak aşırı sıcak yüzünden elma, erik, armut, kiraz gibi meyvelerin yetişmediğini görür. Şekerkamışından şeker suyunun nasıl çıktığına şahit olur. Tüccarların timsah derilerini kurutup ejderha derisi diye sattığını söyler. Roma'dayken Mariam de Portico Kilisesi'nde kendisine demir zincirlerle asılı duran bir timsah derisini gösterip bunun ejderha derisi olduğunu söylemişlerdir. "Sonradan bunun bir yalan olduğunu anladım" der.[16]

Doğu ülkelerine ziyarette bulunan Batılıların sık sık başlarına geldiği gibi von Harff sultan tarafından sorguya çekilir ve hep yapıldığı gibi, ondan kendi hükümdarı hakkında bilgi vermesi istenir. Kutsal Topraklar'a girmek için geçiş izni almak üzere sultanın karşısına çıktığında, sultan ona tercümanları aracılığıyla sorular yağdırır. Sultan 16 yaşında bir delikanlıdır. Von Harff, sultanın (Nasır Muhammed) "terziler gibi" oturduğunu, sarayının zarif duvar süsleri, güzel halılarla döşeli olduğunu da ekler.[17] Sultan onun kralının Fransa kralı olup olmadığını, o yıl pek çok toprağı ülkesine katıp katmadığını ve yeni planlarının ne olduğunu sorar. Von Harff şanslıdır, çünkü bu sorulara verilecek cevapları daha önceden aldığı haberlerle hazırlamıştır.[18]

Yatağımız gökkubbe altındaki sıcak kumlar

Hacıların en büyük şansları yol üzerindeki manastırlarda kendilerine çok iyi bakılmasıdır. Bunlar Müslüman dünyanın yolcularının üç gün ağırlandığı kervansaraylar gibi bir misyon yüklenirler. Arnold von Harff da Sion Dağı'nda bir manastırda pek güzel bir şekilde ağırlanır, yatacak bir yatak, yiyecek ve içecek bulduğu bu yerde çok mutlu olur ve "Bir buçuk yıldır böylesini görmemiştik. Yatağımız gökkubbe altındaki sıcak kumlardı, yiyecek ekmeklerimizi kızgın kumda pişiriyorduk, içeceğimiz ise keçi tulumlarında saklanan leş kokulu sulardı" der.[19]

Şarap buralarda da yasaktır. Arnold, Memlûklar ve Yahudilerle birlikte gizli gizli şarap içen Müslümanlar olduğunu söyler. Alenen içki içilmesinin ölüm cezasına tabi olduğunu, şarabın şehre Memlûklar tarafından gizlice Kandiye'den, üzeri ketenle kaplı küçük varillerle getirildiğini, her birine de 14 duka sayıldığını nakleder.[20]

3

Jerónimo Gracián de la Madre de Dios

Bahtsız kahramanımız Jerónimo Gracián de la Madre de Dios, Santa Teresa de Jesús ve San Juan de la Cruz tarafından başlatılan reform yolunda çalışmış bir din adamıdır. Erasmus doktrinlerinden etkilenmiş biri olan babası, Şarlken ve II. Felipe'nin sarayında sekreter olarak çalışmıştır.[21] Kötü talih onu 1593 yılında ağına düşürmüş ve esareti tatmasına sebep olmuştur. Çilelerini anlattığı *Tratado de la redención de cautivos* (Esirlerin Kurtarılması Üzerine İnceleme) adlı eserini 1609'da yayımlar.

Kitabını Papa VIII. Clemens'e ithafen yazmıştır. "Berberistan'da sefil Hıristiyan esirlerin kâfirlerin elinde çektiklerini" kendisine anlatacağı bir eser olarak sunar. Sunum kısmında bu eseri yazmaktaki esas amacının, bu çalışmayı İspanya'ya ve diğer ülkelere gönderip dini bütün Hıristiyanların okuyarak insafa gelmesini ve sadaka vererek yardım toplamalarını sağlamak olduğunu belirtir. Ona göre, pek çok insan, buralarda esirlerin başına gelenlerden bihaber oldukları için onları unuturlar. Bu sayfaları diğer esaret güncelerinden farklı kılan da, bir biyografi yazıp bahtsızlıklarını ölümsüzleştirmeyi değil, kendi başına gelenlerin pek çok Hıristiyan'ın başına gelme ihtimalinin yüksek olduğu bir dönemde kolektif bilinç uyandırmayı hedeflemesidir.[22] Sakinliği, ruhunun dinginliği, sabrı ile öne çıkar. Hıristiyanların buralarda çektiği "açlık, susuzluk, çıplaklık, hapis, sürgün, hastalıklar ve kabirsiz kalakalmak" gibi dertlerin Katolik topraklarında çektikleriyle kıyaslanamayacağını söyler.

Tüfeklerini kitap sayfalarıyla temizleyen Türkler

1593 yılının 10 Ekimi'nde, Jerónimo Sicilya'dan vaaz vermekten dönerken, Gaeta'dan Roma'ya gitmek üzere bindiği firkateyn, yola çıktıktan yaklaşık iki fersah sonra, sabahın 10'unda bir Türk kalyatasının eline geçer.[23] Kendini "birdenbire çırılçıplak, esir edilmiş" bulur. Üstelik büyük zahmetlerle yazdığı, Roma'ya basılmak üzere götürdüğü doktrin kâğıtları da Türklerin eline geçer. Onların tüfeklerini bu kâğıtlarla sildiklerini görür. Bu zor durumdan moralini sağlam tutarak çıkar. Hatta bu sayede Aziz Yuhanna'nın *Apocalips*'i üzerine bir de kitap yazar, çok yakında çıkacağını da vaat eder.

Napoli yakınlarındaki Ventor Adası'na giderler. Burada bir Türk, Jerónimo'nun ayaklarına kızgın demirle haç işareti yapar. Hıristiyanlardan birine bunu neden yaptıklarını sorunca o da bunun Türkler için bir ritüel olduğunu, eğer bir rahip ele geçirirlerse bunu yaptıklarını, buna rağmen kötü şartları düzelmezse onu canlı canlı yaktıklarını söyler.[24] Daha sonra bu adaya paşanın gemileri, Tunus'tan yola çıkan iki kadırga ve Bizerta'dan altı kadırga gelir. Hava iyileşince yola çıkar ve bu sahillerde bir buçuk ay dolaşırlar. Ne su, ne de peksimetleri vardır. Üstelik gemi de çok rahatsızdır. Yeni gelen Hıristiyan esirlerle birlikte toplam 190 kişi olurlar.[25]

Bordada Türkler "Hıristiyanlık uyuyor" diyerek esirleri tokatlarlar. Ama Jerónimo'yu her adımı macera dolu hayatında, bir kuru tokattan beteri beklemektedir. Bizerta'ya geldiklerinde onun kardinal olmak için Roma'ya giden bir başpiskopos olduğu dedikodusu yayılır şehirde. Böyle olunca Tunus paşası (beylerbeyi) kendisine haber gönderir. Ne de olsa böyle önemli birinin ele geçmesi halinde bu şahıs ya paşaya ya da sultana saklanır. Bu da, bir esirin başına gelebilecek en kötü şeydir. Fakir bir adam olsa, çok daha düşük bir fidyeyle kolayca salıverilir. Tunus'a getirilip de zindana atılınca orada bulunan bir Hıristiyan onu avutmaya gelir; ölümden daha büyük bir felaket olamayacağını, kendisinin buraya bu Hıristiyanların ruhlarını kurtarmak için gönderildiğini, kötü zaman geçirmemesi için ellerinden geleni yapacaklarını söyler.

Zindanın ayrı bir yerinde ona bir yatak yaparlar. Burada kullandığı *cribete* kelimesi de ilginçtir. *Kerevet* kelimesinden bozma bu kelime, dönemde kelimelerin nasıl seyahat ettiğini ve Mağrip üzerinden Türkçe kelimelerin İspanyolcaya nasıl geçtiğini gösterir. Yunancadaki *krevati*'dir (κρεβάτι) bu.

Ona göre Hıristiyan topraklarındaki hapishaneler katlanılabilir, tolere edilebilirdir, lakin zindanlar (*los baños*) leş gibi kokar, karanlıktır, daracıktır, üstelik bir de insanları çalıştırırlar. Jerónimo'nun anlattığı zindan 600 kişiliktir. Çok dar, havasız, leş gibi kokan bir yerdir. Hıristiyan hapishanelerinin zindanları bunun yanında "enfes bir bahçe" kalır. Yemek diye verdikleri şey iki parça kara ekmektir.[26]

Zindanın bir köşesi kilise olarak hizmet vermektedir. Jerónimo da burada hem günah çıkartır, hem de vaaz verir. Çalışmaya gitmeden önce dua eden 600 kişi için gün doğmadan bir vaaz verir. Dışarıda çalışanlar için de gün içinde ayrı bir vaaz verilir. Tunus'ta o zaman dışarıda bulunan esir sayısı 1600'dür.

Jerónimo'nun bu esaret anlatısı diğer esaret güncelerinde çok sık karşılaşılmayan unsurlarla doludur. Kendi bahtsızlığının da bunda rolü vardır tabii. Bir keresinde engizitör olduğu ve Katolik topraklarda dönmeleri yaktığı hakkında bir dedikodu yayılır. Jerónimo bütün gece korkudan uyumaz ve bu dedikodu üzerine ateşe gideceğine kani olur. Üstelik de Noel gecesidir. Fakat beklenmedik bir şey olur. Jerónimo'ya hayal bile edemeyeceği iyi haberler gelir. Habere göre paşa yeniçerilerine, papazının –metinde Türkçe olarak "papaz" kelimesi geçmektedir– bu kadar alt sınıftan biri olmadığını, onun büyük bir başpiskopos olduğunu söyler.[27] Buradan anlaşıldığı üzere paşa gelecek dolgun fidyenin hayalini kurmaktadır. Sonunda Jerónimo, Tabarca ve Cenova üzerinden Roma'ya gelip papanın ayaklarına kapanır.

Kilise'nin en zayıf ve sürüden ayrılmış koyunları...

Jerónimo esirleri "Kilise'nin en zayıf ve sürüden ayrılmış koyunları" olarak nitelendirir. Kadırgalarda ve kalyotalardaki esirlerin, çoğu zaman günah çıkaracak rahip bile bulamadan öteki dünyaya göçtüklerinden dert yanar. Hıristiyan kadınları İslam'a döndürüp onlarla evlenen Türklerin çocuklarının doğrudan Müslüman olduğunu da esefle bildirir. Bunun yanı sıra başka bir örnek daha verir. "Hıristiyan toprakları"nda evlenmiş kadınların kocalarının öldüğü farz edilerek onlarla evlenilir. Ayrıca bu kadınların çocuklarını vaftiz ettirdiklerini, pek çoğunun çocuklarının

kendilerinin bırakmak zorunda kaldığı Hıristiyan dininde büyümesini istediklerini söyler. Ne de olsa büyüyünce İslam yolunda hayatlarına devam edecekler ve Müslüman âdetlerine ayak uyduracaklardır.

Daha masalsı bir olay daha paylaşır Jerónimo. Bu, Meryem Ana'nın kendilerine göründüğünü iddia eden Hıristiyanların anlatılarına benzer bir bakıma. Fidyesi için Korsika'da 300 duka temin eden çok zengin bir kadının hikâyesidir bu. Kadın kendisine Kral Amida'nın ruhu olduğunu söyleyen bir ses duyar. Jerónimo hayli kızgın bir yorum yapar: "İşte böyle, şeytan bunun gibi sayısız yolla Katolik esirleri zındık yapar."[28]

Diğer bir taraftan esirler arasında da büyük suçlar ve günahlar işlendiğini görür. İddia ettiklerine göre, Kilise yasaklı günlerde et yememe yükümlülüklerinin olmadığını söylemiştir. Pek çoğunun Paskalya öncesi oruç döneminde dinin gereklerini yerine getirmediğini, İslami ortamda, onların şartlarına uyarak yaşasa da kalbinde İsa Peygamber olan dönmenin kurtulabileceğini söylediklerini belirtir.[29] Hatta burada bazı Hıristiyanların "skandal yaratacak şekilde yaşadıklarını" esefle ekler. "Her çeşit şerefsizlik" yapan Hıristiyan'la karşılaşmıştır, bunlar "küfür, nefret, hırsızlık, ayine saygısızlık etmekle lekelenmiş"tir.[30]

Mağriplilerin Hıristiyanları İslam dinine döndürdüklerini, sonra da bu dönme erkeklerle kızlarını evlendirdiklerini yazar. İddiasına göre bir Mağripli, Tunus'ta esir düşen bir papaza dinini değiştirmesi ve on beş yaşındaki kızıyla evlenmesi için 12 bin altın *escudo* teklif etmiştir. Öte yandan Hıristiyan dininin gereğini gizli gizli devam ettiren mühtediler de vardır. İslam'a döndürülüp, satın alınarak Türklerle evlendirilen Hıristiyan genç kızların günah çıkartmaya, ayine gitmeye ve Hıristiyanlarla arkadaşlık etmeye devam ettiklerini söyler. Bu esir Hıristiyanların bazı kutsal günlerini ise gizlice kutlayıp, âdetlerini yerine getirdikleri görülür. Bir din adamı diğer Hıristiyanların zindanda Kutsal Perşembe kutlamalarına devam edip Hıristiyan âdetlerini büsbütün unutmamalarına çalışmıştır.

Kaçmanın bedeli

Jerónimo'nun verdiği daha da çarpıcı bir örnek vardır ki, Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki antlaşmaya da doğrudan ters düşer. Jerónimo ya abartıyordur, ya da gerçekten Mağrip'te zaman zaman bu iki ülke arasındaki antlaşmaya aykırı işler yapılıyordur. Tunus ve Bizerta'dan çok sayıda genç Fransız erkeğinin getirildiğini görmüştür. Bunlar ahitnameye göre esir edilemeyeceklerdir. Jerónimo'nun verdiği bilgiye göre Fransız Konsolosluğu araya girmeden Türkler bunları sünnet ederler. Bunlardan birine bir Engizisyon tezkeresi verilmiştir, o da bununla Cagliari'ye kaçmıştır.[31] Başka bir Fransız'ı Jerónimo ve diğer Hıristiyanlar kaçmaya ikna etmişlerdir. Kaçış planına göre çocuk geminin *patrón*'unu küçük gemilerinden birine getirecek, bunun içindeki paşaya ait 23 esir kaçacaktır. Ama yine Hıristiyanlardan biri ispiyonculuk yapar ve bütün hayalleri suya düşer. Üzerine de bir sürü sopa ve kırbaç yer. Fransız dönmenin ise cezası tahminlerin ötesindedir. Bacaklarını ve kollarını keserler, onu kumlar üzerinde asılı bırakırlar. O, Tanrı'ya yalvarıp yardım dilenirken, zorla sünnet ederler. Hıristiyan olarak ölür. Ama trajik bir şekilde ne günah çıkartacak biri vardır, ne de bir Hıristiyan gibi gömülür.

Jerónimo, esirlere karşı en çok kullanılan hakaretin köpek (*chupeque*) olduğunu doğrular. Hasta olan Hıristiyan esirine "bir boğa siniriyle" 200 kırbaç çeken bir Türk tanıdığını yazar. Zaten şiddetin yanı sıra bütün gariplikler de Mağrip'te vuku bulur! Buralarda Hıristiyanlar ve dönmeler arasında pek çok batıl inanç, büyücülük ve ruh çağırma olduğunu da ekler. Türklerin Berberistan'daki coşkun nehirleri at üzerinde nasıl geçtikleri, buna şahit olan Hıristiyanların aklını alır. Jerónimo da bir at üzerinden Bizerta'dan Tunus'a doğru yola çıkarılır. Yağan yağmurdan iyice azmış bir nehrin kıyısına gelirler. Jerónimo Türklerin elbiselerini çıkarıp kafalarında taşıyarak bu nehirleri geçme âdetlerine de değinir. Aynı Mısırlı fellahlar gibi. Ama zavallı Jerónimo buna hiç de alışık değildir. Korku içinde atını azgın suya sürünce bir Mağripli ona "suya değil, göğe bak" tüyosunu verir.[32]

IX

Farklılık

1

Kadınlar

Sene 1560. Mahallede Karabaş olarak anılan bir papaz hamama gizlenmiştir. Hem de kadınların hamam gününde! Kadınlar bunu fark edince adamı döve döve dışarı çıkarırlar. Bir roman bölümü, hatta bir film karesi olmaya layık bu sahneyi Kanuni'nin hükümlerinden biri sayesinde öğreniyoruz. Padişah her şeye rağmen önce durumun teftiş edilip, doğruluğunun saptanmasını buyuruyor. Suçu sabit ise de şeriat gereği ne yapılması gerekiyorsa onun yapılmasını! İşte hükmün kendisi:

> Kazâ-yı mezbûrda Karabaş dimekle marûf papas, Müslimanlar hatunı girdüği hammamun içine girüp, gizlenüp avretler dahı haberdar olup döğerek taşra çıkarup sen ki kadîsın; sana i'lam itdüklerinde ihmal idüp tutmaduğun, Hamîd-ili sancağı beginün âdemi arz itmeğin buyurdum ki: Hükm-i hümâyûnum vardukta, mezbûr papası her kandeyse buldurup, getürdüp husamâsiyle beraber idüp bir def'a fasl olmış değil ise teftiş eyleyüp göresin; arz olınduğı gibiyse, Şer'ile sabit ü zâhir ola, ol bâbda Şer'ile lazım geleni icra idüp yirine koyasın.

Hicri olarak sene 967, Ramazan ayının ilk günü. Papazın cesareti gerçekten takdire şayandır. Mevcut şartlarda böyle bir çılgınlığa soyunması pek de açıklanabilecek gibi değildir. Bir buhran anı mı yaşamıştı? Yoksa hayatının monotonluğundan bezip olabilecek en büyük tehlikenin tadına mı bakmak istemişti? Ya da bir kadına mı âşık olmuştu mahallede? Belki de yakalanmayacağından çok emindi. Son bir ihtimal geliyor aklımıza:

Dalgınlıkla hamama yanlış günde girmişti. Sonra da geri dönememiş, belki de korkudan tir tir titreyerek son çareyi oracıkta saklanmakta bulmuştu. İşte belgeler burada âciz kalıyor. Yine de bizi Kanuni döneminde yaşanmış akıl almaz bir olayla karşı karşıya bırakıyor bu birkaç satır.

"Şer'ile lazım gelenin" ne olduğunu tahmin etmek pek de zor olmasa gerek. Ama yine de cevabı hükümde olmayan bu sorunun yanıtını Blount'tan duyalım: "Bir erkeğin kadınlar yıkanırken içeri girmesi ölüm demektir. Erkeklerin hamamın kapısının önüne yerleştirilen bariyerlerden içeride kadınların olduğunu anlaması gerekiyor. Haftada iki veya üç kez yıkanmayan kadın ya da erkekler kirli olarak değerlendiriliyor."[1] Canaye de aynı bilgiyi verir: Hamama giden birisinin en çok dikkat etmesi gereken şey günlerdir. Kadınlar ve erkeklerin günü karıştırıp, yanlış bir günde hamama girmesi ölüm cezasıyla bile sonuçlanabilirdi.[2] Karabaş bariyerleri görmemiş miydi? Yoksa bu her yerde uygulanan bir şey değil miydi? Bu sonuncusu dalgınlık tezimizi çürütüyor olabilir.

Papazın bu deli cesareti karşısında şaşkınlığa düşmemizin sebebi klasik bir İslam toplumu sayılan Osmanlı'da kadının mahrem dünyasının dış dünyadan korunmasındaki aşırı titizliktir. Hem sadece erkeklerden korunan bir dünya da değildir bu. Yine bir hamam örneğine bakalım. 1773 yılında Vidin valisi ortak hamamı kullanan Müslüman kadınların bu kamu alanının kullanılması konusundaki şikâyetlerini dile getirmiştir. Şeriata göre Müslüman kadınların Hıristiyan, Yahudi ve Çingenelerle birlikte yıkanması, yıkanırken de birbirlerini çıplak görmeleri caiz değildir.[3]

Bundan 600 yıl önce, 962'de Lorena'dan bir keşiş, Alman ve İtalya imparatoru olan I. Otto'nun elçisi olarak Córdoba Halifesi III. Abdurrahman'a gönderilir. Bu heyetin esas amacı Fraxinetum'da faaliyetlerine devam eden Müslüman korsanlardır. Bu ziyarete ilişkin kayda geçen pek çok ilginç anlatı arasında bir de İslam topraklarında, kadının kamusal alandaki durumuna dair bir ayrıntı vardır. Keşiş, buralarda kadınlara sokakta şaka kabilinden sözler edilmemesi gerektiği konusunda ciddi bir şekilde uyarılır. Córdobalıların ahlak ve onur kodlarının önemli bir parçasıdır bu. İslam topraklarına çeşitli vesilelerle gelen her yabancı, yüzyıllar boyunca aynı nasihati duymaya devam edecektir.

Ortaçağ'ın, Yeniçağ'ın Avrupası'nda sokak manzaraları getirelim gözümüzün önüne. Pazaryerinde, köy meydanında, şehir sokaklarında boy gösteren, alışverişe katılan, tavernalarda ellerinde toprak sürahiler ve tepsiler, tabaklarla dört bir yana koşturan, hele hele Brueghel'in şen şakrak renkleriyle süslenmiş olarak el ele, kol kola dans eden, birlikte yiyip içen, birlikte gülen Avrupa'nın kadınlarını tasavvur edelim. Bir de Avrupa şehirlerinden yola çıkıp İslam topraklarında son bulan yolculuklarında, kadının toplumsal durumunu görerek buna bir anlam vermeye çalışan yabancıyı düşünelim. Sosyal hayatı dini kodların çok sıkı bir şekilde belirlediği bu yüzyıllarda bir tarafta kışkırtan bir merak, diğer tarafta şeriatın kendisine biçeceği korkunç bir cezayla karanlık bir kuyunun içine düşer gibi seyahatin bitmesi kaygısı! Canaye bu şaşkınlığı en güzel dile getirenlerdendir: "Bense bu acımasız ve gerçekten Türklere has geleneği, güzel ve hoş genç kızların görülmesi zararlı kötü yaratıklarmış gibi bir yere kapatılmalarını anlayamıyorum; buna karşılık, ayılar, aslanlar, en yabanıl hayvanlar zincirsiz olarak her yerde dolanıp durmaktalar."[4] Canaye'nin bir bakıma protesto ettiği peçe kendisine zorluk çıkartıyor olmalıydı: "Çirkin kadınlarla güzel kadınları birbirinden ayırma olanağı yok."[5]

Esaretnamesini XV. yüzyılda kaleme alan György, bir kadın ve erkeğin herkesin önünde açık bir yerde sohbet etmelerinin çok ender görülen bir olay olduğunu belirtir ve "böyle bir sahneyle yılda ancak bir kere karşılaşır ya da karşılaşmazsınız" diye ekler. Ata binen bir kadının Türkler için "kabul edilmez bir mahluk" olduğunu da ekler.[6] Naklettiğine göre kadınların pazara çıkması, alışveriş yapması, mal alması ya da satması yasaktır. Büyük camilerde kadınlar için ayrılmış özel bir bölüm vardır, "gözden ırak bu yer o kadar iyi gizlenmiştir ki buraya ne kimse girebilir, ne kimse içeriye şöyle bir göz atmaya yeltenebilir." Ayrıca bu gizli bölmeye her kadın da giremez; sadece şehrin ileri gelenlerinin eşleri kabul edilir, o da sadece cuma günleri.[7] Canaye ise kadınların namaz kılmak için asla camiye gitmediklerini yazar ve her seyyah gibi ilk duyduğu ve doğru olduğuna inandığı bilgiyi paylaşır: "Zira din onların cennete gitmelerine izin vermez, cennetin kapısında bekletir."[8]

Bir yabancı, bir Türk'le ne kadar yakın olursa olsun, asla karısını –ya da karılarını– göremez. Bu da doğal olarak tuhaf bir merakın başlangıcı olur. Her yabancı, bir Türk kadınını yakından görmek, –hatta daha da fazlası–

için yanıp tutuşur. Ancak bir ecnebi ve bir Türk-Müslüman kadının yan yana görülmesi, her ikisi için de ölümlerden ölüm beğenmekle eşanlamlıdır. D'Arvieux böyle korkunç bir duruma düşmese de, cemaati arasında bu hatayı yapanların olduğunu, onların da daha sonra ölümden paşaya büyük rüşvetler vererek kurtulduklarını yazar. Bu yüzden bunun akabinde uzun süre cepleri delik dolaşmak zorunda kalmışlardır.[9]

Gözü pek atılımlar, cüretkâr meraklılar

Kraliçeden saraya hediye olarak org getiren Dallam saraya ayak basmışken şanı Avrupa'yı kasıp kavuran sultanın haremine bir göz atmanın yolunu bulur ve fazlasıyla cesur bir atılımla dillere destan güzelliklere göz şahidi olur. Izgaranın arasından bakınca padişahın otuz cariyesinin top oynadığını görür: "İlk bakışta genç erkekleri gördüğümü zanneyledim, ama kafalarından sarkan, ucuna ufak inciler takılmış zülüfleri ve sair emareleri görünce avrat olduklarını idrak eyledim, hemi de fevkalade afet idiler" diye not düşmekten alıkoyamaz kendini.[10] Elbette, böylece cesurca ve gizlice şahit olduklarını kimselere yumurtlamaması gerektiği, yoksa kellesinin elden gideceği kendisine sıkıca tembihlenir.

Kapalıçarşı'da Türk kadınlarını gören Pietro della Valle de Türk kadınlarına yaklaşarak merakını giderenlerdendir. Bu kadınların peçelerle örtülü olduklarını, ama yine de yüzlerini göstermek istedikleri birisi olursa peçelerini indirdiklerini yazar.[11] Özellikle de daha özgürce davranabileceklerini bildikleri yabancılara karşı daha rahattırlar. Yabancı birilerini gördükleri yerde kalabalık tarafından itiliyormuş gibi dirsekleriyle onlara çarparlar. Pietro az çapkın değildir. "Eğer güzellerse, biz de aynısını yapıyorduk ve buna kahkahayla gülüyorduk" der. "Zaman zaman da hoş, nüktedan sorular sorardık birbirimize ve kendi çapımızda flört ederdik, böylece kibar yoldan arkadaşlıklar doğmuş olurdu."[12] Fransız bir seyyah ise bir Türk kadınının asla bir Frenk'in yüzlerini görmesine izin vermediğini belirttikten sonra şöyle bir ekleme yapar: "En azından güzel olmadıkları sürece!"[13]

Memlûk kadınlarının peçeler ardında yaptıkları çapkınlıkları anlatan da Hollandalı tüccar Arnold von Harff'tır. İddiasına göre peçelerini takıp,

katırlara binip kendi kocalarının önünden geçerler, ama peçeler sayesinde öyle bir tanınmayacak hale gelirler ki, kocaları bile onları tanıyamaz. Katır üzerinde başka bir Memlûk'a giderler, onunla üç dört saat geçirirler.[14]

Göz zinası bir yana, eğer bir Hıristiyan erkek bir Türk kadınla ilişkiye girer, suçüstü yakalanır, suçu da kanıtlanırsa, Werner'in deyimiyle "artık yaşamaktan umudunu kesmelidir." Werner seçenekleri şöyle özetler: "Bunun gibi hayatta kalmanın söz konusu olduğu tüm olaylarda, Türkler Hıristiyanlara özgürce karar verme hakkını tanırlar: [Bu kişi]ya ölmeye razı olacaktır, ya da din değiştirip Müslümanlığı kabul edecektir. Eğer İslam dinini seçerse, hayatta kalmasına izin verilir."[15] Buna benzer pek çok örnek Mağrip'te de görülmektedir. Jerónimo Gracián da Mağrip'te İslam hakkında kötü konuşan, İslami âdetleri alaya alan, bir Müslüman kadınla ilişkiye giren herkes için iki seçenek olduğunu yazar: Ya İslam'ı kabul etmek ya da yakılarak öldürülmek.[16]

Gizli Hıristiyan-Müslüman aşklarının sonu –elbette yakalandıkları durumda– ya felaket ya da ölümle bitiyordu. Hele hele erkek Hıristiyan, kadın Müslümansa bu ölümlerden ölüm beğenmek demekti. Moryson'ın naklettiği bir vaka, korkunç bir sonla bitebilirdi. Zuanantonio Nordio adlı bir Venedikli tacir, kendi evinde Müslüman bir kadınla yakalanmıştı. Böyle durumlarda mahkeme bile yapılmadan her ikisi de kazığa geçirilirdi. Pek tabii tüccar tüm malını da kaybederdi. Ancak her şey vakanın paşalardan birinin kulağına gelmesi ve 300 dukanın verilmesiyle hallolmuştu.[17]

Sadece Hıristiyan erkeklerin başı yanmaz, Türkler de yeterince büyük cezalara maruz kalırlardı. Giovan Menavino, Osmanlı topraklarında esir bulunduğu süre içinde edindiği bilgiyi paylaşır ve bir adamın sevgilisinin evine gittiği öğrenildiğinde şehirde nasıl bir manzara oluştuğunu şöyle anlatır: "Subaşı kadını hemen yalancı şahitlere tatbik edildiği gibi, bir eşeğin sırtına oturtur ve âşığı olan adam başında bir çift geyik boynuzu, gözleri boyalı eşeği gezdirir. Böylece bütün şehirde boynuz çalarak, portakal ve turp atarak onları rezil ve rüsva ederler. Eve gelince, eşeğin maruz kaldığı hakaretler yüzünden yeminin parası kadına ödetilir."[18] Bir Türk kızını öpme gafletinde bulunan akılsız bir delikanlının cezası paşayla yapılan pazarlık sonunda 1.000 kuruştan 500'e iner. Kahve ve dert yanma eşliğinde tam bir hafta süren başka bir pazarlıkla 350'ye kadar iner paşa.[19]

Diğer Müslüman topraklarında da durum aynıdır. Peçeler altındaki kadınlar Batılıların merakını daha da kamçılar. Bu seyyahların büyük bir kısmı kendilerini böylesine saklayan kadınların aslında çok şehvetli oldukları düşüncesine kapılmaktan alıkoyamazlar kendilerini. Batılı bir seyyahın doğuda en çok dikkatini çeken hep "şehvet" olacaktır. Arabia Felix'te (Bahtiyar Arabistan) hepsi de peçeli dolaşan kadınlar Hollandalı Broecke'ye göre şehvet uyandırırlar. Çok hoş hatları vardır. Aileler için kızlarının yabancılarla tanışıklığı olması bir onurdur ve çok genç yaşlardayken çok az bir para karşılığı kızlarını yabancılara verirler.[20]

1547 ile 1550 yılları arasında Osmanlı başkentinde balyos olarak görev alan Alvise Renier, Kanallar Kenti'ne döndüğünde, yani 1551 yılında Senato'ya sunduğu raporda Türkçe öğrenip elçilikte tercüman olarak çalışmak üzere gençlerin yetiştirilmesi ve dolayısıyla İstanbul'a gönderilmesi önerisinde bulunur. Aradan 20 yıl geçtikten sonra gelen yakınmalar şöyledir: Gençler İstanbul'un rahat hayatına alışıp derslerine çalışmazlar, hatta Türk kadınlarıyla evlenebilmek için Müslüman olurlar![21]

Bir insanın hayatta görüp görebileceği en hoş yaşlı adamlar!

1667 yılında İzmir'de kutlanan karnavalda sıra dışı bir olay yaşanır. Önce geleneksel olarak Fransız cemaati konsolosluk binasında kutlamalarını yapar. Gösteri öyle güzeldir ki, Türkler içeri girip görmek için yalvarırlar. Fransızlar oditoryumun duvarlarında delikler açar ve gelmek isteyen Türk kadınları için saydam bir paravan yerleştirirler. Hiç beklenmedik bir şey olur! Bazı Türkler beraberlerinde eşlerini de getirirler ve geçici hareme yerleştirirler.[22] Daha da beklenmedik bir şey olur: Bu Türk kadınlar karnaval geleneğine uyarak pamuk ve yün karışımı bir malzemeden sakallar takarlar. Sakallarından yüzlerinin görünmemesi Fransızlar arasında bir hayal kırıklığı yaratır. Üstelik yanlarında hadımlar da vardır ve paravanların arkasında, görülmeyecek bir yerde dururlar. Ama d'Arvieux son yorumunu da yapar: "Bir insanın hayatta görüp görebileceği en hoş yaşlı adamlardı!"

Ruhsuz kadınlar ve kıskanç kocalar

Dallam, Londra'dan İstanbul'a uzanan yolculuğu sırasında Cezayir'e uğramıştı. Burada sokaklarda koşturan Mağripli kadınları görmüştü. "Türk ve Mağribi avratlar suretlerini örterek caddelerde bir aşağı bir yukarı salınırlar, müşterek kanaate göre oradaki avratların ruhları namevcuttur. Zannedersem, şayet ruhları namevcut ise bu onlar için münasip, zira beylerin aksine kiliseye (camiye) gitmezler yahut sair dualara katılmazlar."[23] Cezayir'de Osmanlı başkentinden ve pek çok diğer şehirden çok daha özgür bir hava vardır. Kadınlar hayatın içindedirler. Buna rağmen Dallam'ın "ruhlarının namevcut" olması üzerine duyduğunu iddia ettiği, hatta "müşterek kanaat" olarak lanse ettiği görüş neye dayanır? Muhtemelen, sosyal hayatta hiç yer almayışlarına.

Türk erkeklerinin kıskançlıkları buralardan dönen her Batılının defterine mutlaka düşülen notlardan birini teşkil eder. "Türklerin kıskançlığından bahsetmeyi unutmayalım" der Henry Blount. Unutmak ne mümkündür zaten! "Bu noktada Türkler neredeyse bizden çok kıskanç olan İtalyanları bile geçmektedir. Bunun nedeni çokeşliliktir ve koca eşleriyle yeterince iletişim kurmama suçlamasıyla karşı karşıya kalmaktadır ve böylece karısının başka tatmin yolları aramasından korkmaktadır. Bu nedenle, eşleri dışarıya gözleri dışında tamamen sarınarak çıkmaktadır, ayrıca camiye gitmelerine veya kendi evlerinin penceresinden dışarı bakmalarına bile izin verilmemektedir."[24] Aşağıda Mustafa'nın türküsünde de göreceğimiz gibi bir kadına zor yetişebildiğini öne süren bir Batılının gözünde dört kadının yanı sıra cariyelerden oluşan bir haremi idare edebilen bir Müslüman doğal olarak hayret unsurudur. Karılarına yeterince zaman ayıramadığı için onların gözlerinin de dışarıda olacağını düşünüp saplantıya kapılmış bir Türk erkeği imgesi vardır Avrupalının kafasında. Kıskançlıklarını da buna bağlarlar. Dr. Lucas ise cinsiyet ayrımının kadınları daha az sefil ettiğini ve aşkın ömrünü uzattığını iddia eder.[25]

Coryate de Türklerin, Hıristiyan ve Musevilerin müdahalesine dayanamadıkları üç şeyi şöyle sıralıyordu: dinleri, kadınları ve esirleri. Bu konularda tartışmaya ve polemiğe asla girilmez. "Türkler kadınlarını öyle kıskanırlar ki, karılarını, kızlarını evin en arkasındaki odalarda, kimselerin

göremeyeceği yerlerde yaşatırlar. Erkek evde olmadığı zamanlar kadınların yanına yakın akrabaları, erkek kardeşleri bile giremez" der Werner.[26] Krafft da Türk erkeklerinin karılarını çok kıskandıklarını, bu yüzden kadınların da şüpheli duruma düşmemek için şehre hep topluca gittiklerini iddia eder. Çoğunlukla dörtlü, altılı, sekizli gruplar halinde gezdiklerini görmüştür. "Burada bahis konusu olan, kadına güven duymayan bir kıskançlıktır" diye de küçümser bir yorumda bulunur.[27]

Batı, genel olarak Türk erkeklerinin kadınlarına karşı duydukları bu kıskançlığı delice bulur. Bir misafirin kapıyı çaldıktan sonra evdeki kadınların toparlanması ve saklanması için bir süre kapıda ayakta beklemek zorunda kalması Batı medeniyetinden gelen bir insanın anlayamayacağı bir şeydir. Thévenot da Türklerin kıskançlık anlayışına başka bir perspektiften bakar: "Şehvete çok düşkün olduklarından Cennet'teki güzel kızlar ve oğlanlar olsun isterler, kocaman kara gözlü ve al yanaklı kadınları daha güzel bulduklarından cennetteki bakireleri böyle hayal ederler ve onların her birinin kendi erkeğinden başka kimseye bakmayacağını düşlerler, bu da çok hoşlarına gider, çünkü son derece kıskançtırlar."[28]

İzmir ve Kahire gibi Levant'taki tüccar şehirlerinde hayatını geçiren D'Arvieux, maddi durumu iyi olan erkeklerin eşlerinin sokaklarda görülmediğini, çünkü akşama kadar hamam, müzik, dans ve nakışla vakit geçirdiklerini, sokaklarda görülebilen kadınların ise maddi durumu daha düşük olan, fakir sayılabilecek erkeklerin karıları olduğunu iddia eder.[29] Fransız tüccar Beyrut'ta Müslüman mezarlığında her cuma kadınların, yanlarında koca bir bakır tas dolusu pilav ve etle duadan sonra kendilerine eşlik eden fakirleri doyurduğunu, bu duanın tam üç gün üç gece sürdüğünü yazar. Onu esas şaşırtan, kıskanç Türk erkeklerinin karılarını bu zaman nasıl bu kadar serbest bırakabildikleridir.[30] Portekizli bir seyyah kadınların çok gururlu ve güzel olduklarını, ama dışarı çıkmadıkları için onları kimsenin göremediğini yazar. "Dışarıdaki işler için kullanılan, çarşıya pazara giden hizmetkârlar yaşlı ve giysilerinin üstüne geniş bir çarşaf örtüyorlar; bu onları ayaklarına kadar kapatmakta" der.[31]

D'Arvieux de Türkmenlerin Türk erkekleri gibi kıskanç olmadığını düşünecektir. Antakya yakınlarında karşılaştığı Türkmen kabilelerinden kadınlarla konuşunca buna şaşar. Hatta yüzlerini bile örtmemeleri kendisine

inanılmaz gelir. Güneşe çok maruz kalmadıkları sürece çok tatlı hatları, ateş gibi gözleri, güzel dişleri olduğunu ve pek hoşsohbet olduklarını belirtir.[32] Seyyahların gördükleri kadarıyla Araplar da Türkler gibi kıskanç değildirler. Arapların arasında farklı bir namus anlayışı vardır. Geleneğe göre bir erkeğin namusu karısından değil kız kardeşinden sorulurdu.[33] Eğer kız kardeş böyle bir suç işlerse recme mahkûm edilmeli ve böylece ailenin şerefi temizlenmeliydi.

Mısır'da bulunduğu süre içinde İslam'daki çokeşlilik üzerine bilgi edinen Arnold von Harff'ın da söyleyecek bir şeyleri vardır bu konuda. Erkeklerin "altı, on, yirmi, doyurabildikleri kadar" eş aldıklarını yazar. "Kanunlarına göre" (şeriat) erkekler kadınlara hamam sefaları ve akşam yemekleri için günde 3 *medine* para vermelidir. Sabahları erkek masasında kahvaltısını yapmalıdır. Erkek bütün bunları yapmadığı halde hâlâ daha fazla eş almaya devam ediyorsa kadın şikâyette bulunabilir. Kadın haklı çıkarsa erkeğe dayak atılır, kadın ondan boşanabilir, giderken de evlenirken getirdiklerini geri götürür.[34] Ayrıca von Harff şunu da ekler: Sıradan halkın tek eşi vardır, ama on ya da yirmi karısı olan erkek bu kadınların arasında kavga çıkmamasını sağlamak zorundadır. "Bu da nadir olan bir şeydir ve bana da pek garip geliyor" da der. Bir erkek ölünce, erkek kardeşinin onun dul eşiyle evlenebileceğini, kadın ölünce de adamın ölen karısının kız kardeşiyle evlenebileceğini öğrenince de hayli sarsılmış olmalıdır.

33 karılı Mustafa

Shakespeare *Kral Lear*'da Edgar'ın ağzından "kadın meselesinde Türk'ü de geçmiştir" derken aslında her devrin erkeğinin kadın konusunda Müslüman erkeklere nasıl gıptayla baktığını özetleyiverir. Büyük İngiliz şair *Othello*'da da aynı temayı kullanır ve Roderigo'nun ağzından Brabantio'ya "şehvetten gözü dönmüş bir Mağriplinin iri pençelerine sığındı" dedirtir.[35] Çağdaşı İspanyol Lope de Vega ise *La bella malmaridada* (Sadakatsiz Güzel) adlı komedisinde kadınlara düşkünlüğü ile ön plana çıkan Teodoro'nun ağzından şunları söyletir:

Lakin benim için
Diyorlar takkeli eşek
Tüm kadınlar baştan çıkarıyor beni
Daha istemediğim kadın görmedim
Ne kadar görsem o kadar istiyorum
Hayatımda sadece
Büyük Türk'ü kıskandım.

Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi kadınların aynı topraklarda yaşadığı İber Yarımadası'ndan bir halk ezgisinin sözlerine bakalım. Elimizdeki Salamanca türküsü aynı havayı soluyan Hıristiyan erkeklerin çokeşli Müslüman Araplara ne gözle baktığını tatlı bir hicivle anlatırken, belki de duydukları gıptayı saklıyordur. Türkümüzün adı "Mustafa."

Derler ki Müslümanların *(Moros)* karısı yoktur.
Hiç olmayanın, 33 karısı vardır.
Nargileni fokurdat Mustafa
Muhabe'nin 33 esmer karısı var.
Yüzlerini kapatıp, ayaklarını gösterirler.

Mayal'liler de yaparlar tam tersini
Ayaklarını saklar, gösterirler yüzlerini

Müslüman Juan'ın 33 esmer karısı var.
Biz bir tanesiyle baş edemiyoruz!

Türkünün 1492'den sonra doğduğu aşikâr. Müslüman Juan, Hıristiyan olmuş ya da zorla Hıristiyanlaştırılmış bir Arap olmalı. "Müslüman Juan" olarak geçen başkahraman anlaşıldığı üzere Hıristiyanlığa samimi bir şekilde dönenlerden değil ve İslam dininin gereklerini yerine getiriyor.

Çokeşlilik de bunlardan biri. Bir eşiyle baş edemeyen bir İspanyol'un 33 karılı Juan'ı çok kıskanıyor gibi bir hali yok, eğer bu gizli bir gönderme ve saklı bir gıpta değilse. Neden Müslüman Juan'a 33 eş yakıştırılmış olduğunu düşününce aklımıza ilk gelen İsa Peygamber'in 33 yaşında öldüğü. Krafft'ın dediği gibi Müslümanların "bu işi Hıristiyanlardaki çok veya az at sahibi olmak gibi telakki ettikleri" görüşü İberya Hıristiyanlarında da bulunuyor olmalı.[36]

Şarkının sözlerinde esas dikkatimizi çeken Müslüman kadınların, Hıristiyan kadınların yaptıklarının tam tersini yapıyor olmaları. Zaten esas toplumsal çatlaklar da bu hiç benzeşmeyen toplumsal farklardan çıkmamış mıydı? Çıplak ayakla dolaşıyor olamazlardı. 1524 ve 1526 yılları arasında İspanya'da bulunan Venedik Büyükelçisi Navagero'nun Morisko kıyafetlerine dair bıraktığı detaylı anlatı bu noktaya ışık tutar. Ayaklarına terlik değil ipek işlemeli küçük iskarpinler giydiklerini söyler Venedikli.[37]

Sözlü edebiyattan yine yazılı edebiyata dönelim. *Farsa turquesca*'da (Türk Güldürüsü)[38] İslam'ın müminlerine vaat ettiği cennette ilk akla gelen yine Mandeville'in üzerinde durduklarıdır.

Eğer izin verirse göklerin Allah'ı
Ve peygamberi Muhammed
Kötülüğünüzü görüp
Pek kısa zamanda Roma'da olmayı düşünüyoruz
Altınızdan koltuğunuzu almak ve
Sizi iktidardan düşürüp
Sesinizi kısmak için.[39]

Muhammed:
Bize cennetten bahsetti
Bir o kadar da cehennemden
Dedi ki:
İyi bir yaşam süren Müslüman'la

Beraber gidermiş Allah.

Diligente:

Sonra ne vaat etmiş?

Muhammed:

Bakire kızlar ve bal.[40]

İslam dünyasındaki çokeşliliğin yanı sıra diğer dünyada vaat edilen bakire kızlar ve gılmanlar Avrupalının gözünde büsbütün şehvet düşkünü bir Müslüman portresi yaratır.

Şehvet konusunda ilk suçlanan Müslümanlar Osmanlılar değildi. Yunan ve Latin yazarlar Sarazenlere bu konuda daha önce saldırmışlardı.[41] Edward Brerewood da Türklerin başarılarının sebeplerini sıralarken hem bu dünyada "bedensel bir özgürlük" içinde olduklarını, hem de diğer dünya için bu özgürlüğün vaat edildiğini, dolayısıyla bunun da herkes için cazip olduğunu belirtiyordu.[42] Canaye de aynı cümleye devam eder gibidir: "Bayram boyunca cennetlerinde olduğunu düşleyebildikleri her çeşit eğlence ve zevki yaşayarak vakit geçirirler; Muhammed'in kendilerine vaat ettiği güzel ve saf bakireleri beklerken, gece gündüz kızların ve sokak kadınlarının kollarında yatarlar."[43]

Menavino bir adım daha ileri giderek çokeşliliği şehvetperestliğin bir uzantısı olarak gösterir. "Bugün Türkiye'de yapılan evliliklere evlilikten ziyade, acayip bir şehvet düşkünlüğü denebilir. Eski Romalılar zamanındaki gibi ihtişamlı zevk âlemleri icra edilir. Aşkla yanıp tutuşan, yani bir kadınla cinsi münasebete girmek isteyen biri, kadını babasından eş olarak talep eder."[44] Tek bir kadından memnun olmayan erkeklerin üç kadın alabildiklerini, çocuk yapamayan kadını kendi istekleriyle terk ettiklerini ve "böylece hayatlarını bu şekilde vahşi hayvanlar gibi geçirdiklerini" yazar.[45]

Kapının altından altın atan oğlancılar

Kendini "insanlar arasında bir günahkâr olan ben" diye tanımlayan Bulgar papaz Vraçal'lı Sofrani, XVIII. yüzyılın sonunda ölen celep amcasının alacaklarını toplamak için İstanbul'a ve Anadolu yakasına geldiğinde, Üsküdar'da nahoş bir olayın parçası oluverir.[46] "O zamanlar genç ve yakışıklıydım" diye başladığı anlatısında, "Üsküdar'daki bazı sapıkların" kendisini görür görmez nasıl yakaladıklarını, haraç evrakını tetkik etmeye koyulup sonra da beğenmeyince "Türklerin çalıp oynadığı, kahkahalar attığı bir bahçenin yol kenarındaki odasına" nasıl kapattıklarını anlatır. Neden kapatıldığını anlayınca tesadüfen iç tarafta kalan anahtarı çevirip kendini içeri kitler ve güvenceye alır. "Sapıklar" kapıyı açması için yalvarırlar, hatta kapının altından altınlar uzatırlar! Sofrani korkuya kapılıp avaz avaz bağırmaya başlar. Karşı tarafta kalan Yahudi evlerinden birkaç Yahudi yardıma koşar ve haraççıya fidye olarak biraz para verir ve onu kurtarırlar. [47]

Oğlancılık da yüzyıllar boyunca Batı'nın İslam'a yakıştırdığı bir özellik olagelmiştir. "Aşka çok düşkündürler" yorumunda bulunur Thévenot, "ama bu hoyrat bir aşktır; çünkü Türklerin oğlancılığı meşhurdur ve bu onlarda çok yaygın görülen bir günahtır, bunu pek gizlemezler ve şarkılarının belli başlı konusu da bu iğrenç aşk türü ve şaraptır."[48] Batılının gözünde her makamdan, her sosyal sınıftan insan bu "günaha" bulaşmıştır. Canaye'nin donanmayı Sarayburnu'ndan izleyen padişahın "çıplak bedenlerini sergileyen forsalarını seyretmekten büyük bir keyif aldığını" iddia edecek kadar ileri gittiğini görürüz.[49] Blount paşaların, eşlerinin yanı sıra "en az onlar kadar muhtemelen çok daha fazla sayıda gerçek sevgili olarak kullandıkları oğlanlar" olduğunu kaydeder. "Zira eşlerini (bana anlattıklarına göre) kendilerini giydirmek, çamaşırlarını yıkamak ve saygınlık kazanmak amacıyla kullanıyorlardı" diyerek de kadının sosyal konumunun resmini çiziverir.[50] "Doğu Akdeniz'de uygulamada olan, ahlaksızlık olarak değerlendirilmeyen cinsel sapkınlıkları haricinde onların kötü olduğunu görmedim" diyerek aslında norm olma yolundaki bu normdan sapmanın içeriden ne denli normal göründüğünü yansıtmış olur. [51]

"Sadece bostancı, acemi oğlanı, yeniçeri ve suhte veya softa koğuşlarına bulaşmakla kalmayıp, farklı toplumsal konumlardaki erkekler arasında da hüküm süren ve Doğu'da binbir türlü çapkınlığa yol açan bu tuhaf tutkudan,

bir hoyrat aşktan söz ettiğime göre, bu kirlenmenin dünyanın hiçbir yerinde padişahın sarayından daha parlak ve güçlü bir biçimde yaşanmadığını eklemeliyim" diyecektir sarayda uzun süre vakit geçiren Bobovius.[52] Giovan ise esareti süresince gördükleri karşısında iyiden iyiye celallenir. Üstelik bunun Müslümanların kutsal kitaplarında bile yasaklandığını bildiğinden, bu onu daha da şaşkına çevirir:

> Müslümanlarda da ziyadesiyle iğrenç halde şehvet düşkünlüğü vardır. Onların kanunlarına göre herkes bu günahtan ve her türlü zinadan uzak durmak için meşru bir zevce almak mecburiyetindedir. Lakin diğer günahlara iyice bulaştıkları için bu günahtan da hiçbir zaman paklanamazlar. Kadınlarla olan münasebetlerinden başka oğlancılık denilen kötü bir itiyatları da vardır ki hiçbir şekilde bundan vazgeçemezler. Çünkü hepsi bu kötü itiyada bulaşmıştır, birbirlerini cezalandırmazlar. Kuran denilen kitaplarında bu itiyada sahip olanların hem ruhen hem bedenen bu dünyada kaybolacakları yazılıdır.[53]

İstanbul oğlan çocukları için de tehlikeli bir şehir olarak tanımlanıyordu. Almoro Nani Rethymno'dan gelen 13 yaşındaki oğlan çocuğundan bahsederken "Onun şehrin içinde dolaşmasına izin vermemeye karar verdim, çünkü burada o yaştaki çocuklar büyük bir tehlike içindeler, bu yüzden de onu sarayımda sakladım" der.[54]

2

Yemek

XIX. yüzyıl Alman filozofu Ludwig Feuerbach "Mann ist, was er isst" (İnsan ne yerse odur/İnsan yediğinden belli olur) derken ontolojik olarak da insanı ne güzel özetleyivermiştir.[55] Gastronomiyi bu denli basite indirgeyerek toparlayan bu tatlı söz oyununun ötesinde, insanın ne ve ne şekilde yediğinin onu bir millet, hatta bir ümmet olarak da gruplandırdığını unutmamak gerekir. İslam'ın beraberinde getirdiği yemek alışkanlıkları, sofra adabı ve yasaklar Müslümanların masada da farklı algılanılmasına sebep olmuştur. I. Murad ve Bulgar kralı İvan Şişman'ın kız kardeşi Mara'nın aşkını dile getiren sayısız Bulgar baladından biri, sofradaki farklılıkların ne denli önemli olduğunu romantik bir şekilde dile getirir. Bulgar prensesinin dinini, dininin beraberinde getirdiği alışkanlıkları ve alıştığı günlük hayatını olduğu gibi kabulleneceğini bildiren Sultan Murad işte şöyle der:

Al beni, güzel Mara
İki dine inanacağız,
İki çeşit yemek pişireceğiz
Bana Türk, sana gâvur yemeği.
İki ayrı yerde tapınacağız
Sen kilisede, ben camide.[56]

Bu farklılık ilk önce sofrada başlar. Masada beslenen Avrupalının aksine yemeğini yerde oturarak yiyen Müslümanlar, Avrupalı gözlerde ve dimağlarda şaşkınlık yaratırlar. Türkçeye büyük ihtimalle Sefaradlar üzerinden İspanyolcadan giren masanın (*mesa*) işlevsel olarak Osmanlı'da kendine yer edinmesi XIX. yüzyılı bulmuştur. Bu döneme kadar da gündelik hayatın en temel unsurlarından biri olarak iki toplum arasındaki farkın ve bu fark algısının bir çığ gibi büyümesinde doğrudan rol oynamıştır.

György, "Tıpkı çocukların yaptığı gibi bugün artık nezaket ve samimiyet sınırları içinde görülmeyen bir davranışla, yere otururlar; böylece her şeyi eşit olarak yaratan doğaya hakkını vermiş olurlar" yorumunda bulunurken biraz hakaretle karışık, rahat bir şekilde yemek yediklerini iddia etmiş olur. Onun gördüğü yer sofraları "deriden yapılır; tabaklanmış veya kimi zaman tabaklanmamış geyik derisindendir."[57] Fynes Moryson, Türklerin evden çok açık havada, nehir kıyısında çimenler üzerinde yemeği tercih ettiklerini, bazılarının da kırmızı ve yeşil renkte, deri çanta gibi açılıp kapanabilen, üzerine ancak bir tabak konulabilir masalar taşıdıklarını belirtir.[58] Bunlar bugün hâlâ kullanılan ayaklı siniler olmalıdır.

1607 yılında İran ve Avrupa'da Osmanlı Devleti'nin aleyhinde tahriklerde bulunan Sir Thomas Shirley'e karşı tedbir almak için İngiltere sarayına giden Mustafa Çavuş, Levant Company'nin başında bulunan Sir Thomas Low'un verdiği bir ziyafette halı üzerine bağdaş kurmak yerine sandalyede oturmayı tercih etmiştir. Hatta bununla da kalmayıp Kral James'in şerefine kadeh bile kaldırmıştır.[59] Bunun yanı sıra, pek çok Doğu sarayına gelen diplomat da yerde yemek yemiştir. Ancak kimi zaman hükümdarlar sofrada olmasa bile, elçi karşılama esnasında onlara jestte bulunarak kendilerine gelen elçilere rahat oturmaları için sandalye sunmuşlardır. Anthony Jenkinson, ikinci Doğu seyahati olan İran yolculuğunda buna şahit olur. 1561 Mayısı'nda Londra'dan gemi yola çıkar, Rusya'ya gelir. Moskova, Kazan, Volga, Astrahan yoluyla Hazar'a oradan da Şirvan'a varır. Şirvan Hükümdarı Abdullah Han'dır. Jenkinson'ı çadırında kabul eder. "Benim bu şekilde oturmakta zahmet çektiğimi gören majeste bir sandalye getirtti, üzerine arzu ettiğim şekilde oturmamı emretti" der. Sonra da sofranın zenginliğini belki de biraz abartarak tasvir eder: "Yemek zamanı yaklaşıyordu. Yere birçok örtüler yaydılar. Çeşit çeşit yemekler kondu. Sıra

ile türlü yemekler yendi. Saydım. Tam 140 çeşit yemek çıkardılar. Bunlarla sofra örtüleri götürülünce yerine yenilerini serdiler. Sayısı 150'ye varan türlü yemişlerden ve başka yemeklerden mürekkep bir ikinci ziyafet sofrası kurdular. Her iki serviste 290 çeşit yemek yenildi. Bu ziyafetten sonra Kral bana 'Quoshe quelde' (Hoş geldin) dedi."[60]

Giovan Antonio Menavino, Osmanlı sarayında elçi kabulünde Hıristiyan elçilere –onların "Türkler gibi yerde oturmaya alışık olmadıklarını iyi bildikleri" için– kırmızı kadife kaplı bir sandalye getirildiğini belirtir. Ayrıca "Bizdeki gibi şarap da getirtir. Elçiden artık İstanbul'dan hareket edebileceği cevabını alınca sultan onu birlikte yemek yemeye davet eder. Hıristiyanların yemek yedikleri gibi bir masa hazırlatır. Masanın bir ucunda sultan diğer ucunda elçi oturur. Gümüş ve altın tabaklarda yemek yerler. Yemek bitince elçi sultandan müsaade ister, sultan da nazikçe müsaade verir."[61]

Osmanlı'daki evler sadece dışarıdan değil içeriden de Avrupa evlerinden çok farklıydı. Daracık, dolambaçlı sokaklardan hanelere girildiğinde içeride çatal, bıçak, masa, sandalye, ayna, resimler olmadığı göze çarpıyordu.[62] Bu medeniyetler arası bir fark olarak değil, medeniyetsizliğin ta kendisi olarak algılanıyor olmalıydı. Yeniçağ başında çatal Avrupa masalarında da yaygın değildi. Şarlken'in meşhur Toledo ziyafetinde bile saray masalarında yer almamıştı. Ama bıçak önemliydi. Etin kibar bir şekilde kesilmesini sağlıyordu. XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Venedikli diplomat Benedetto Ramberti, Türklerin sofra adabından büsbütün habersiz olduklarını, hatta daha da ileri giderek "hayvanlar gibi" yediklerini iddia etmesinin en muhtemelen sebebi kaşık haricinde hiçbir şey kullanılmaması, yemeğe doğrudan saldırılması ve hızla tüketilmesi olabilir. Menavino, "Çatal veya çubuk kullanmazlar. Üç parmakla yerler, Araplar ise beş parmak kullanırlar" der ve üç parmak kullanmalarının sebebinin onlara göre şeytanın iki parmağıyla yemesi olduğunu iddia eder.[63]

Baron Venceslav da Türklerin "kaşığı ellerine geçirince, sanki aralarına şeytan karışmış da kovalıyormuş gibi çabuk" yediklerini iddia eder.[64] Bu Balkan halkları için de geçerlidir. Ne de olsa Batı Avrupa için Balkanlar hayli "Doğulu"dur. Jezernik'in ulaştığı kaynaklar arasında çatal kullanımına ilk değinen Dr. Covel'dir. 1675 yılında kaleme aldığı günlüğünde "çatal ve

bıçak gibi aletler kullanmazlar, sadece tabiatın bize vermiş olduğu el ve diş gibi silahlarla yerler" der.[65] Oysaki daha XVI. yüzyılda Avrupa'da şölenlerde bile çatalın olmadığını hatırlarsak Avrupalının kendi masasında bile çok geç yayılan bu unsurun yokluğuna şaşması biraz garip görünür. XVI. yüzyılın ikinci çeyreğine girildiğinde çatalın yokluğunda diğer pek çok yiyecek gibi et de parmakla yenir: ilk üç parmakla.[66]

Domuz eti

Et her şekilde iki kültür arasında keskin bir sınır çizer. Bu çizginin en keskin olduğu alan da elbette domuz etidir. Türklerin domuz etini yemek şöyle dursun, ayakkabıcıların domuz kılı bile kullanmadıklarını söyler Thévenot. "Dünyayı verseniz bu ete dokunmazlar" der.[67] "Bu yüzden de pabuçları dikmekte zorlanırlar." Seyyah Andrew Borde 1542'de yayımlanan *Introduction of Knowledge* (Bilgiye Giriş) adlı eserinde Türkleri her şeyden önce "Müslüman olup domuz eti yemeyen" insanlar olarak tanımlar. Diğer bir taraftan Safevi şahına giden Portekizli seyyah Nicolau de Orta Rebelo, Safevi şahının sarayında domuzlar gördüğünü, yabani domuzların satıldığını ve buna karşı bir ceza olmadığını söyler.[68] Schweigger de alaylı bir şekilde Osmanlı'daki şiddeti tenkit etmek için domuzu örnek alır: "İnsanın Türk hükümdarının oğlu veya erkek kardeşi olmaktansa, onun ahırındaki domuz olmayı yeğleyesi geliyor, çünkü Türkler domuzu kesip etini yemezler. Böylece de öldürülmekten korkmaya gerek kalmaz."[69]

Et doğal olarak dönemin bütün mutfaklarının temel taşıdır. Lakin pişirilme usulü göz önüne alındığında yine uçurum gibi farklar vardır. Avrupa eti az pişmiş yerken, Doğu bıçağa gereksinim duymayacak kadar pişirir etini. Avrupalının her türlü eti farklı bir şekil ve özenle kestiği dönemde Müslüman toplumların bu zahmete katlanmalarına gerek yoktur. Çünkü et zaten dağılacak kıvamdadır. İngiliz gezginlerinin de dikkatini çeker bu. Etlerin elle parçalanabilecek kadar yumuşak olduğunu özenle kaydederler.[70]

Farklılıklar silsilesi

Ekmeğe gelince, seyyahların gözünde bunun muhteşem bir tadı olmasının sırrı, unun iyi temizlenmesi ve sakızın katılmasıdır. Tadıyla, kokusuyla ekmek bir harikadır. Ekmek tatlı tatlı çatlayana kadar yedirir kendini...[71] Pek tabii sakızlı ekmek herkese kısmet olmaz. Ama yine de Avrupa'nın büyük bir kısmının kara ekmeğe talim ettiği bir zamanda, Osmanlı sınırları içinde tüketilen "beyaz ve taze" ekmek gıpta yaratır. Ayrıca fırınlar da tüm diğer dükkânlar gibi çok sıkı kontrol altındadır. İdari işlerde yolsuzluk yapan Türkler yiyecek pazarının teftişinde çok dikkatlidirler. Düşük gramajlı ekmek satan bir fırıncı kendi fırınında canlı canlı yakılmıştır. Buna şahit olan büyükelçi kaymakama cezanın çok ağır olduğunu bildirince şu cevabı almıştır: "Kesinlikle katılıyorum, ama bu ağır cezanın zamanında yerine getirilmesiyle, aynı şeye maruz kalma korkusuyla uzun vadede diğerlerinin bu suçu işlemesine engel oluruz."[72] Werner ise daha küçük çaplı cezalara şahit olmuş olsa gerektir ki, teftiş görevlileri "Ağırlık ve uzunluk ölçülerinde veya satılan mallarda herhangi bir hile yapıldığını saptarsa, dükkân sahibini hemen sokak ortasında yere yatırır ve sopalattırarak herkesin önünde rezil eder" der.[73]

Yiyecek satışı konusundaki disiplin ve cezaların uygulanmasında titizlik Avrupalıyı şaşırtır. Pazarda satılan yiyecekler sık sık tartılır. Eğer eksik çıkacak olursa, vay satıcının haline! Yine d'Arvieux'nün şahit olduğu ve "Bu Türklerin espri anlayışı var" diyerek yorumladığı bir sahne: Böyle hileli satış yapan biri yere yatırılıp sopalanır. Hem onu tutan, hem sopayı vuran, hem de sopa sayısını sayan adamlara "cömertçe bir bağış" yapması gerekir.[74]

Türklerin yemekleri Avrupalının damağına hiç uygun değildi. Uyumlu, geçimli ve iyimser bir insan olan d'Arvieux, Türklerin bu gözle görülür sağlıklarını diyetlerinin sadeliğine borçlu olduklarını söylüyordu. Dışarıdan bakıldığında sadece pirinç ve etle besleniyorlardı.[75] Fransız kralının elçisi olarak gelen Nointel kendisine sunulan yemekleri mide bulandırıcı bulmuştu. Özellikle ev sahibi koyunun en yağlı kuyruk kısmını önce ağzında çiğneyip sonra da Nointel'in ağzına tıkıştırıverince![76] "Daha tadına bakmadan kokusu yeterince midemi bulandırmıştı zaten" diyecekti.

Daha geç bir zaman diliminde, XIX. yüzyılın ortalarında İşkodra'da paşa evinde yemek yiyen Edward Lear için yemeklerin karışık bir biçimde

sunulması kabullenilemeyecek bir şeydi. "Kuzu eti, bal, balık ve meyve; fırınlanmış, haşlanmış, hafif ateşte kaynamış, kızarmış sebze ve et; tuzlu ve turşu; katı yiyecekler; yağ ve biber; içecekler; tatlı ve ekşi; sıcak ve soğuk."[77] Bütün bu yemekler tek başlarına ne kadar leziz olurlarsa olsunlar, sunum sırasındaki gariplik tüm güzelliği alıp götürüyordu: "Kelimenin tam manası ile kaos halinde bir yemek!"

Genel kanı Türklerin yemeği tam bir bedensel ihtiyaç olarak görmeleri, bunu bir zevk unsuru haline getirmemeleridir. Bu kanı pek tabii halk için geçerlidir. Baron Venceslav "Yemeğe pek düşkün değillerdir" der. "Bana kalırsa yaşamak için yerler, yoksa yemekten bir zevk duyduklarından ötürü değil." Sonra da yine pek çok izleyenin dikkatini çeken bir unsura değinir: "İyi bir huyları vardır; yemekte hiç konuşmazlar ve fazla oyalanmazlar; karnını doyuran, 'Allah'a çok şükür' deyip kalkar ve yerini hemen başkası alır. Yemek yönünden aralarında ayrılık yoktur; kimseyi tanımadığı halde gelen biri, ayakkabılarını çıkarıp sofraya oturabilir ve eline bir kaşık alıp yiyenlere katılabilir. Yemeği bitirince paşa, Allah'a şükrederek, sofrayı kaldırın, derdi."[78] Bobovius da Türklerin çok kanaatkâr olduklarını ve fazla yemek seçmediklerini belirtir.[79]

Thévenot'un "Türklerin karnavalı" olarak tanımladığı ramazan, uzaklardan gelen Hıristiyanların anlam veremediği bir dönemdir.[80] Ramazanın başlangıç merasimi, "saçma sapan bir şey olsa bile yine de en azından bir kereliğine görülmeye değer" yorumuyla devam eder seyyahımız. "Türklerin geceleri gündüze, gündüzleri geceye çevirdikleri" ay olarak gördüğü bu dönemde yakılan kandillerinden hayranlıkla bahsederken gün boyu uyunduğunu, geceleri sokaklara çıkıldığını, kahvehanelerin tıklım tıklım dolduğunu ve herkesin gece boyu yiyip içip eğlenmesine baktığını yazar.[81] Menavino ise oruç tutmayan Müslümanların başına neler geldiğini görüp dehşete düşmüştür: "Şayet kötü bir kader olarak birini müsaade edilen saatler dışında yemek yerken görürlerse ve bu şahıs on veya en fazla on iki yaşını geçmişse münasip bir cezayı hak eder. Bu şahıs nasıl oruçsuz kalmışsa aynı şekilde sopada da oruçsuz kalacaktır. Adalet gereği otuz iki sopa yiyecektir."[82]

Etsever Tatarlar

Tavernier kervanıyla Almus köyünden geçip yoluna devam ederken bir Tatar kafilesiyle karşılaşır. Tatarlar, dağda Tavernier'in bulunduğu kervanın iki atının öldüğü haberini alınca dörtnala onları bulmaya giderler. Tavernier ne yaptıklarını merak eder ve tüfeği omzunda avlanıyormuş gibi yaparak bir katırın sırtında yanlarına yanaşır. Gördüğü manzara hiç hoşuna gitmeyecektir: "Tatarlar bu iki atın derisini yüzmüşler ve her biri bindikleri atların eyerine atın bir parçasını asmıştı. Böylece et yumuşatıldı ve atın bedeninden yayılan ısıyla ve hareketleriyle pişirildi ve Tatarlar bu eti başka herhangi bir pişirme işleminden geçirmeden yediler. İçlerinden birinin atların parçalarından birini alarak çok pis çamaşırlarının arasına koyup bir tahta parçasıyla dövdükten sonra gözlerimin önünden dişleyip aç kurtlar gibi yediğini gördüm; bu manzara yüzünden sekiz gün boyunca ağzıma et koyamadım."[83]

Tavernier'in bahsettiği etin pastırma olduğu aşikâr. Pastırmanın yanı sıra Tatarların çiğ et yemesi Avrupalıyı dehşete düşüren manzaralardan biridir. Oysaki bugün Avrupa'da pek çok ülkede, gurme damaklara hitap eden çiğ et, Tatarlardan mütevellit "Tartar" olarak anılmaktadır. Tavernier'in gerçekten midesini bulandıran Tatarların vahşi stilleri mi, işin içine karışan pis çamaşırlar mı, yoksa at eti midir? Savaş zamanında çaresizliğin askerleri kendi atlarını yemek zorunda bıraktığını biliyoruz. Ancak atın genelde bir yol arkadaşı gibi görülmesi onun sofrada yer almasını imkânsız hale getiriyordu. Sevillalı Isodor'un "Sadece atın insan için ağlayabildiğini" iddia ettiğini hatırlarsak, bu psikolojik nedenlere birini daha eklemiş oluruz.[84]

Tatarlar arasında uzun vakit geçiren Schiltberger ise daha da etkileyici sahnelere şahit olmuş, bunları esaret günlüğüne dökmüştür: "Bütün Müslüman halklar arasında Beyaz Tatarlar kadar savaşçı, ayrıca harpte ve seyahatte daha kanaatkâr bir millet yoktur. Ben kendim bunların düşmanlarını nasıl öldürdüklerini, kanını toplayıp sonra da pişirip yediklerini gördüm." Hemen durumun istisnai olduğunu da bildirir: "Bunu, başka hiçbir yiyecekleri kalmamışsa yaparlar." Bunun yanı sıra pastırmaya dair daha açık bilgiler de verir: "Eğer aceleleri varsa, acele yola çıkmak zorunda iseler, eti ince dilimler halinde kesip, eyerlerinin altına koyarlar ve

bunun üstünde atlarını sürerler. Acıkınca bu etten yerler. Et önce tuzlanır ve onlara göre, bu et kendilerine zarar vermez çünkü et, atın ısısı ile kurur ve atın hareketi sebebiyle eyerin altında gevrekleşip, yumuşar ve suyu çıkar." [85]

Mandeville de Tatarların mutfaklarına dair bilgiler verir. Bir atın ya da öküzün etini yemek için hayvanın ölmesini beklediklerini, etini ince dilimler halinde güneşte kuruttuklarını söyler. Domuzlarından değil de atlarından puding yaptıklarını, taze taze yediklerini belirtir. Büyükçe bir tasın içine et kıydıklarını, su ve tuzla karıştırıp bıçağın ucuyla –ya da çatalla– bunu misafirlere yedirdiklerini yazar.[86] Puding pek tabii modern anlamda puding değildi; Leonardo da Vinci'nin mutfak defterlerinde gördüğümüz üzere, et suyuna (genelde horoz suyuna) yapılmış tuzlu bir püreydi.[87] Bu servis şekli bizi şüphelendirmeyecek olsa bile, çatal kullanıldığı ifadesi, Mandeville'in verdiği diğer pek çok bilgi gibi, bu anlatının uydurmadan başka bir şey olmadığını ispatlar. Avrupa masalarında bile çatalın olmadığı bir devirde Tatarların etlerini yemek için çatal kullanıyor olmaları hayli gerçek dışı bir bilgidir.

Delirten elma

İtalyan gezginimiz Pietro della Valle, Mısır'da kendisine gizlice satılmaya çalışılan mumyaları gece karanlığında görmeye gittiğinde, altın ve değerli taşlarla süslü enfes bir parçanın önünde durur. Onun "büyük bir insan" olduğunu üzerindeki değerli malzemelerden anlar. Sağ elinde içi kırmızı bir sıvı dolu –bunun kan ya da şarap olabileceğini düşünür, sonra da Herodotos'un verdiği bilgileri hatırlayıp şarap olduğuna kanaat getirir– altın bir kupa vardır. Sol elinde ise her birinde yüzükler olan parmaklarıyla "oval, koyu renkli bir nesne" tutmaktadır.[88] "Eğer yanılmıyorsam, bu Toskana lehçesinde *petonciani* denilen, ama Lombardların da *melanzane* dediği, Roma'da sıradan halkın *marignani* dediği, hafızam beni yanıltmıyorsa da Napoliten lehçede de *molegnane* dedikleri meyveydi." Ve şöyle devam eder: "Elinde bunu tutmasında da bir gizem vardı."[89]

Burada, kendimizi mumyaların ne şekilde satılıp elden çıkarıldığına şaşırmaktan alıkoyabilirsek, en az onun kadar ilginç bir veri daha saklı

olduğunu görürüz: Patlıcanın XVII. yüzyılda İtalya'da farklı isimlerle bilindiği, lakin seyyahın tasvirinden de anlaşıldığı üzere pek de yaygın olmadığı. Patlıcan gerçekten de Ortaçağ ve Yeniçağ boyunca hep Müslümanlarla, daha ziyade Araplarla özdeşlemiş bir sebze olarak anıldı. Aslen Hint kökenli olan patlıcanın yolculuğu da az maceralı değildi. Aslen Eski Yunan ve Roma isimlerinin yanı sıra patlıcana verilen Arapça ve Kuzey Afrika diyalektlerindeki isimler, bu sebzenin Akdeniz'e erken Ortaçağ'da Araplar tarafından getirildiğini doğrulamaktadır. Ortaçağ'da Araplar patlıcanı İspanya'ya ve Yunan topraklarına götürmüşlerdir. Onu Amerika'ya taşıyan da İspanyollar olmuştur. Kuzey Avrupalı botanikçiler patlıcanın deliliğe sebep olduğunu iddia etmişlerdi. İçindeki nikotin miktarı yüzünden "mala insana" yani "deli elma" ya da "delirten elma" olarak anıldığı için İtalyancaya "melanzana" Yunancaya da "melintzana" (μελιντζάνα) olarak geçmiştir.

Patlıcan İber Yarımadası'nda da Araplarla bir anılmıştır. Bu yarımadadaki Hıristiyanların patlıcan yemediğini değil, sadece bu lezzetli sebzeyi getirenin Araplar olduğunu unutmadıklarını gösterir. Avrupa'nın ilk romanı *Don Quijote*'ye de patlıcan aynı şanla girmiştir. Cervantes'in kalemine dönelim yine:

> "Hiç şaşma, Sancho" dedi Don Quijote, "hikâyemizi yazan adam mutlaka bir büyücüdür. Onlar da her şeyi bilir, diledikleri gibi yazarlar."
>
> "Büyücü mü? Yok canım!" dedi Sancho, "bizim Sansón Carrasco'nun dediğine göre yazar Cide Hamete Berenjena (Patlıcan) adında biriymiş."
>
> "Arap adı mı?" diye karşılık verdi Sancho. "Mağriplilerin patlıcanı pek sevdiklerini duymuştum zaten."[90]

Kahve çılgınlığı

Karadeniz kıyısındaki Osmanlı topraklarında seyahat eden Giovan Battista, yola çıktığı Hollandalı tüccarlarla birlikte Osmanlı ağaları (?)

tarafından ağırlandığında hep aynı ikramları sayar: kahve, tütün, katlanmış mendil ve misvak.[91] Aynı şekilde Kırım'da paşanın konağında da "herkese bir fincan kahve, katlanmış ipek mendil, bir demet diş temizleyici" hediye edilir.[92] Avrupalı gezginlerimizin damak tadına pek uymayan bu içecek kahve ikramı yapılan elçi kabullerinde bir çileye dönüşür.

Peçevi'ye göre 1554 yılında Şamlı Şems ve Halepli Hakem'in Osmanlı'nın başkentine getirdikleri kahve kısa süre içinde başkentte de bir furyaya dönüşür ve hızla dört bir yana yayılır. Narin Batılı damaklara acı, dudaklara sıcak gelen bu içecek çeşitli zamanlarda elçilere ikram edilir. Osmanlı elçisi Bosnalı Süleyman 1665 yılının Kasım ayında Fransız topraklarına geldiğinde huzura çıkmayı beklerken kendisine kahve ve şerbet sunulmuştur.[93] Ayrıca yemek sonrasında kahve de ikram edilir. D'Arvieux Tunus dayısıyla saat dörtte koyun budu ve kahveyle kahvaltı yapmıştır. Bundan sonra da amiralle yemeğe devam eder: Amiral yemeğine bir kadeh kanyakla başlar. Bunun akabinde bir soğan çorbası, ardından üç-dört kadeh şarap içer ve keyfi yerine gelir.[94] Mağrip'teki yönetici sınıfın yeme alışkanlıklarının, imparatorluğun diğer topraklarından ne denli farklı olduğunun göstergesidir bu ayrıntılar.

Biz yine kahveye dönelim ve Thévenot'a kulak verelim. Türklerin "günün her saatinde" içtiklerine şahit olduğu bu içeceğe dair tatlı bir ifade sunar gezginimiz: "Ağız yakabilir korkusuyla küçük yudumlarla içilir; öyle ki bir kahvehaneye gittiğinizde çok hoş bir höpürdetme musikisi kulağınıza çalınır." Kimilerinin içine karanfil ve birkaç kakule tanesi attığını, kimilerinin de biraz şeker koyduğunu belirttikten sonra imparatorluğu saran bu çılgınlığı şöyle özetler: "İster fakir ister zengin olsun, günde iki veya üç fincan kahve içmeyen yoktur ve bu, kocanın karısına temin etmek zorunda olduğu temel ihtiyaç maddelerinden biridir."[95]

Rålamb ise "Mısır'da yetişen bir çeşit bezelye" olarak tanımladığı kahveyi Türklerin "brandy" niyetine içtiklerini söyler. Yani yemeğin üzerine, keyif ve hazım için. "Onu kaynar derecede iken yudumlarla içer ve kendilerini bunun nezleyi geçirdiğine, mideden yükselen buğuların başa çıkmasını önlediğine inandırırlar" diyerek diğer pek çok seyyahın da aynı şekilde dikkatini çeken bir konuya değinmiş olur. "Kahve ile tütün içimi, idam cezasıyla yasaklandığı halde İstanbul'da tütün hem erkekler hem de kadınlar

tarafından gizlice, ama başka yerde olduğundan çok kullanılır. Türklerin başlıca oyalanma şekli ve birbirlerine başlıca ikramlarıdır. Bu yüzden, seçkin kişilerin oturma odalarının bitişiğinde, kahve dolu bir ibriğin sürekli olarak kaynadığı, bu işe ayrılmış özel bir oda bulunur" diye de ekler.[96]

Kahve, Azteklerin kakao çekirdekleri gibi neredeyse para birimi olarak geçiyordu. Osmanlı yönetimi altındaki Akropol'e girmek isteyenlere rüşvet olarak yanlarında üç okka kahve bulundurmaları öneriliyordu.[97] Bu da kahveye verilen değeri fazlasıyla gösteriyordu.

İslam'ın tadı

Sultanın mutfağının İtalya'dan çok İspanya sarayına yakın olması hayli doğaldı. X. yüzyılda Bağdat üzerinden yola çıkan lezzetler bir taraftan Kuzey Afrika'yı geçerek Akdeniz'in son noktasında kendine bir yer edinirken, diğer taraftan da Anadolu üzerinden İstanbul'a kadar gelmişti. Osmanlı'da sıkça gördüğümüz, Abbasi halifelerinin favori tatlarından olan sikbaç'ı İspanyol yemek defterlerinde de aynı sıklıkta görmek bizi şaşırtmıyor. Ruperto de Nola İspanyolca *escabeche*, Katalanca *escabeig*, Tiren sahilinde *scabeccio*, Napoliten diyalektinde *scapece* ve Sicilya'da da *schibbeci* ya da *scabbici* olarak anılan sikbaç'ın birkaç farklı tarifini veriyor bize.[98]

Halife yerine aslında aşçı olmak isteyen Harun Reşid'in Bağdat'ta Dicle kıyısında zamanının büyük bir kısmını yeni lezzetler keşfederek geçirdiği ve bir sikbaç ustası olduğu İslam yemek tarihinin en çarpıcı ayrıntılarından biridir.[99] Irak toprakları göçerler, şehirliler ve kırsal kesimin bir arada yaşadığı bir ortamın sembolü olmuştu. Steplerden şehre gelenler yerleşik dünyanın rafineliğiyle tanışmıştı. Bu da Bereketli Hilal'den başlayıp Nil'i geçerek, Endülüs'e dek uzanan bir coğrafyada geçerli olacaktı.[100] Bu damak tadını Kuzey Afrika üzerinden İber Yarımadası'ndan Avrupa'ya sokacak olanlar ise Emeviler olacaktı. Abbasi halifelerinin favori yemeği olan sikbaç Bağdat'tan Atlas Okyanusu kıyısındaki Fas şehirlerine dek uzanan bölgede damakların şahı olmakla kalmayıp ulaştığı yerlerde "geleneksel" olmayı başaracaktı.

Hz. Muhammed'in en sevdiği yemek olan *tharid* sadece Araplar arasında milli bir yemek haline gelmedi, Mağrip ve Endülüs'te de çok sevildi.[101] İki din ve kültür arasındaki bu gastronomik değiş tokuşun Emevilerden sonra en büyük kaynağı Haçlı Savaşları olmuştu. Arapçada bazı yemekleri tanımlamakta kullanılan "efrenci" sıfatı bu döneme denk gelmekteydi (*shiwa ifranji*).

Bugün İtalyancada karabuğdaya *grano sarraceno* (Sarazen tahılı) denmesinin kökeni belli ki Ortaçağ'a kadar geri gitmektedir. Büyük ihtimalle bu bir menşe değil, renk meselesidir. Ne de olsa Sarazenleri temsil eden renk karadır. Aynı şekilde Taino dilindeki adıyla "mahiz"den türeyen mısırın Avrupa'ya ilk defa Kolomb tarafından getirilmesine, dolayısıyla mısırı ilk defa Avrupa'ya ve Akdeniz'e yayan da İspanyollar olmasına rağmen, İtalyanlar mısıra *grano turco* (Türk tahılı) adını verdiler. Venedikliler onu Yakındoğu'ya taşıdılar. Mısır Balkanlar'a kadar uzanıp oradan Fransa, İngiltere ve Hollanda'ya ilerledi. Bir süre İngiltere, Almanya, Hollanda ve Rusya'da da aynı isimle anıldı.

Hint sularındaki Portekiz-Osmanlı çekişmesi ise Avrupa'ya sadece siyasi, ekonomik, sosyal ve dini bir etkide bulunmamış, bu kıtanın gastronomisini de birinci dereceden etkilemiştir. Artık baharatı hayli pahalıya almak zorunda kalan Avrupa baharat saplantısını bir kenara bırakarak yeniden sade yemek alışkanlıklarına dönmüş, böylece *Nuova Cucina* (Yeni Mutfak) olarak anılacak ve modern Avrupa mutfağının ilk şekli sayılabilecek olan bir mutfağın oluşmasına yol açmıştır. Papaların şatafatlı şölen mönülerinden bile anlaşılan bu yeni damak tadının büyük ölçüde Osmanlı ve Portekiz'in eseri olduğunu söylemek mümkündür.

Ye elçim, ye...

Elçilerin buyur edildikleri ve sonradan anılarında tasvir ettikleri sofralar, yemek kültürlerinin çakıştığı noktaların kaydedilmesinde önemli kaynaklar olarak karşımıza çıkar. 1579'da Moskova kumpanyasından dört temsilci İran yollarına koyulur. Akşam yemeğine davet edilirler. İngilizler pirinç çorbası ve et suyundan sonra sofraya büyük tabaklar içinde gelen "haşlanmış koyun eti ve bala bulanmış pirinç"le karşılaşırlar. Bundan sonra

da kızarmış bütün bir koyun gelir. Uşaklardan biri eti parçalar, eti tabaklara üleştirir, hana verir, han da Garrad ile arkadaşlarına, birini de ağalarına verir. Sofradaki tek içkinin su olması İngilizleri hayal kırıklığına uğratır.[102]

İngiliz elçi Harborne'un konuk edildiği sofra da belli ki yeterince şaşaalıdır. Seksen ya da doksan kadem uzunluğundaki halılar üzerine konulan 150 kadar muhtelif yemekten bahseder. "Kaynatılmış ve kızartılmış koyun etleri, muhtelif şekillerde pişirilmiş pirinç, en güzel kızartmalar, güzel lapalarla süslenmiş nefis yemekler, haddi hesabı olmayan başka şeyler de vardı ki bunları nasıl tarif edeceğimi bilmiyorum."[103] Sene 1584'tür. Mutfak defterlerinde bir adet de tavuskuşu bulunan, II. Selim'in halefi III. Murad zamanıdır. Selim döneminde mutfak defterlerinde sıkça görülen kanatlılar elçinin de dikkatini çekmiştir. "Aynı zamanda kızarmış tavuklar, bilmediğim birçok kuşlar yedik" der Harborne. Harborne ve Barton'ın elçi kabulü yemeğinde sofraya getirilen kebap, kuzu, tavuk ve kuş eti, pilav, bakliyat ve tatlılardan oluşan yemekler çeşit olarak 100'den fazladır.[104] "Beylerle biz yere oturduk. Çünkü Türklerin yemek yeme tarzı böyledir." "İçkimiz imbikten çekilmiş gülsuyu, şeker ve baharat ile yapılmıştı." Yemek sona erince acemi oğlanlar içeri alınır ve bunlar da elçinin tabiriyle "kudurmuş tazılar gibi" yemeklere saldırırlar. "Aç gözleri bir tabakla doymayınca, iki tabağı bir tabağın içine boşalttılar."[105]

Saldırırcasına yemek konusunda Rålamb da hemfikirdir. "Sinici eti küçük parçalara böldükten sonra, bölükbaşı Bismillah diyerek en iri ve en iyi parçalardan ikisini kendine alır, geri kalan herkes (ancak bundan sonra) ete üşüşüp eline geçen parçayı kapar; öyle ki bazılarına etin kokusundan başka bir şey kalmadığına sık sık tanık olunur; onlar da karınlarını büyük bir kapla verilen çorbayla doyurmak zorunda kalır" diyerek sona kalanlara acır.[106] Diğer bir taraftan da sofrada bulunanların ikonalar gibi önlerine bakarak oturduklarını, sadece bazı çavuşların masalara üşüştüklerini anlatır. Orada kendilerine verilen kızarmış, haşlanmış her türlü yiyeceği, hatta çorbaları, kimini tabak içinden kimini taşıyarak, bazen de taşıdıkları küçük torbalara doldurarak topladıklarına şahit olur. Şu çıkarımda bulunur: "Türkler böyle insanların gelip sofralarından bir şey istemesini bir çeşit üstünlük vesilesi sayıyorlar."[107]

Sultan sofrası

Aynı dönemde Osmanlı padişahının nasıl yemek yediğine göz atalım. İstanbul'a 1604'te balyos olarak gönderilen Ottoviano Bon, sultanın sofrasına şahit olmuş ve daha sonra bunu meşhur günlüğünde yazmıştı. Ağzından çıkanlara inanabileceğimiz bir elçi olan Ottoviano sofrayı şöyle tasvir eder:

> Yemek yemek istediği zaman, kapıağasına haber gönderir, o da bunu başaşçıya haber verecek bir hadım gönderir. Başaşçı hemen et yemeğini hazırlatır, bir tabak içinde sultanın sofrasına getirir. Majesteleri Türk geleneğine uygun olarak bağdaş kurar ve elbiselerini korumak için dizlerinin üzerine getirilen pek süslü havluyu örter. Diğer bir havlu da sol kolundan sarkar. Bunu ağzını ve parmaklarını silmek için kullanır. Diğer hükümdarlar gibi yemeğinin parçalanmasını beklemez, bu işi kendi halleder. Önünde bir masa örtüsü vazifesi gören bir parça Bulgar derisi üzerinde üç dört çeşit pek lezzetli ve tazecik beyaz ekmek olur. Bütün Türkler her şeyden çok ekmeğe bayılırlar, özellikle de taptaze fırından yeni çıkan ekmeğe. Sultan ne bıçak, ne de çatal kullanır. Tek kullandığı tahta bir kaşıktır. Önünde her zaman iki tane kaşık bulunur, bir tanesi sebze çorbasını içmek için, diğeri de susuzluğunu gidermek için içtiği çeşitli meyvelerden yapılan, limon suyuyla ve şekerle karıştırılan şerbetlerini içmesi için. Yemeklerini birer birer tadar, tattığı yemekler sofradan kaldırılır. Eti o kadar yumuşak, o kadar incelikle pişirilmiştir ki, daha önce de dediğim gibi yemek için bıçağa ihtiyacı yoktur, parmaklarıyla kolayca eti kemiklerinden ayırabilir. Sofrada tuz kullanmaz, iştah açıcı filan da yemez. Ama eti bitirip de doyunca midesine son olarak baklava ya da ona benzer bir şey gönderir. İşte, akşam yemeği böyle bitince ellerini dünyanın en güzel mücevherleriyle süslü bir altın bir leğende yıkar.[108]

Bahsi geçen sultan, Ottoviano İstanbul'a geldiğinde daha on dört yaşında olan I. Ahmed'dir. Bu tasvirde karşılaştırmaya değer bulunacak konulardan birisi de etin pişirilme derecesidir. Aynı yukarıda bahsini ettiğimiz gibi, etlerin pişirilmesi konusunda da Doğu ve Batı arasındaki fark doğal olarak kendisini önce sarayda gösterir. Ruperto de Nola'nın 1525 tarihli kitabında etlerin kesilmesi ve pişirilmesine adadığı uzun sayfaların en vurgulanan kısmı etin dağılacak kadar pişirilmemesi konusunda ısrarlı olduğu bölümlerdir. Eğer eti fazla pişirecek olursa "senyörü önünde utanca gark olacağını" belirtmeden geçemez.[109] Ottoviano, sultanın yapılı, kocaman bir adam olduğunun altını çizer. Anlattıklarına bakılırsa yemeye çok meraklıdır. Bobovius ise yemekten sonra padişahın ellerini küçük sabunlarla yıkayıp daha sonra kahve içtiğini kaydeder.[110]

Sultanın damağına layık lezzetlerin doğduğu saray mutfağında 1574 yılında çıkan yangın tam bir muammadır. Vakanüvis Selanikî yangının kebap çevirirken tavadaki yağın tutuşmasından çıktığını yazar. Oysaki bugün Simancas Arşivi'nde bulunan bir belge belki de Osmanlı tarihinin hiç bilinmeyen, hatta hiç şüphelenilmeyen bir sabotajına ışık tutar. *Estado* (Devlet) serisinde bulunan bu evrak 1574'te sarayda yangın çıkaran bir Rum'un yeniden teklifte bulunduğunu belirtir.[111] Bu basit bir tesadüf müdür, yoksa Osmanlı sarayının "yağın tutuşması" sandığı şey, bir sabotaj mıdır? Yeni belgeler çıkana dek bir cevap vermemiz mümkün değil.

Osmanlı'ya karşı şifre: Peksimet

Osmanlı İmparatorluğu'nun kara ve deniz gücü, savaş hazırlıkları, siyasi kararları ve daha pek çok konuda haber alıp Avrupa saraylarına gönderen muhbirler, farklı şifreler geliştirmiş ve kullanmışlardır. Rakamlardan, müzik notalarından, aşk mektubu gibi görünen şifreli sözlerden, limon suyuyla yazılan ve mum alevinde okunan mektuplardan başka bir de farklı anlamlar yüklenen sözcükler vardı. Tüccar mektubu kisvesinde yazılan bir mektupta, alınıp satılan mallar ve faturalar aslında Osmanlı başkentinde yapılan savaş hazırlıklarını gizlice belirten şifreden başka bir şey değildi. Venedik Doçu Andrea Gritti bu göreve gelmeden önce İstanbul'da balyos olarak bulunduğu süre içinde bunu sıkça yapmış, Senato'ya "tüccar mektupları" göndermişti.

Ama Osmanlı başkentinden gizli haber toplayıp Şarlken'e gönderen Jerónimo Bucchia adlı casusun mektuplarında dikkatimizi çeken bir şifre görüyoruz. Bu mektuplarda *biscotti* (İspanyolca: v/biscocho) çok özel bir anlamla yüklü olarak çıkıyor karşımıza. "Peksimet" anlamına gelen ve zamanla anlam kaymasına uğrayan "biscotto" aslında "iki defa pişirilmiş" demektir. İki defa pişirilen bu sert ekmek, suyu çekilip hafifler, dolayısıyla az ağırlık yapar ve gemilerde ıslatılarak yenir. Bir gemi iaşesi alınmadan yola çıkamayacağı için peksimetsiz bir Osmanlı gemisi de demir alamaz. Eğer karada peksimet hazır değilse, gemi yola çıkamayacak demektir. Bu da tehlikeyi bekleyenlere zaman kazandırır. Bucchia "biscotto" yazdığı kısımlarda tehlike zillerinin çaldığını gösterir heyecanla.[112]

3

Şarap: Müslüman topraklarda üzümün kızı

Sakiler, siz ey bedenlerden yeni beden yaratanlar!

İçmez adamdan içer adama çevirin beni.

Bu sinirli ve kuru bağırsaklar ebediyen sulansın![113]

Gargantua, Rabelais

Tergovişa sınırları içinde üç yeniçeri kayıktan çıkar çıkmaz "ölü gibi" yere yığılıverirler. Hollandalı tüccar grubunun başı "korkudan titremektedir." Kendisine yol boyunca eşlik eden bu adamların yaşamlarının tehlikede olduğundan korkmaktadır. Giovan Battista'nın da aralarında olduğu on tüccar, ağanın önünde tek kelime edecek halde değildir. Battista bu olay karşısında gülmekten yerlere yatar. Türkler arasında çok ciddi ve korkunç bir vakanın bile parayla yoluna konulabildiğini söyler. Ağanın yaptığı sorgulamaya o da katılır. İlk soru şudur: Yeniçerilerine ne çeşit bir zehir içirmişlerdir? Cevap tercüman aracılığıyla iletilir: "Bizim gece gündüz içtiğimiz zehir, yani iyi şarap!" Ağa bir sonraki soruya geçer. "Yani şimdi sadece sarhoşlar mı?" Battista: "Evet, çelebi."[114]

Sarhoş yeniçeriler gece yarısına kadar kendilerinden geçmiş bir şekilde, baygın yatarlar. Kendilerine geldiklerinde yeniden şarap isterler. Ama onlara bu sefer, kendilerine gelmeleri için şarap yerine kahve verirler. Battista Avrupa'da görmediği, Osmanlı topraklarında tanıştığı bu içeceği şöyle tanımlar: "Sadece sarhoşluğu geçirmez, aynı zamanda –daha önce pek çok defa İskenderiye, Kahire, Kudüs, İzmir ve İstanbul'da tecrübe ettiğim gibi– her türlü baş, mide ağrısına iyi gelir."[115]

Kahramanımız, –seyyahımız– Battista'nın daha önceki satırlarında belirttiği üzere, yeniçeriler Napoli şarabından iki kat keskin olan Yunan şarabından tam tamına altı şişe içmişlerdir! Hem de "Muhammed'in kanununa" (*Legge Maomettana*), yani şeriata rağmen... Ayrıca, Karadeniz kıyısındaki Osmanlı topraklarında yaptıkları yolculuk boyunca gemilerinin "Asya'nın enfes şaraplarıyla" ve *aqua-vita*'yla (*eau-de-vie*) dolu olduğunu, Türklerin bundan bol bol içtiklerini, sonra da sarhoş olup kendilerinden geçtiklerini, ayakta duramayacak hale geldiklerini yazar.[116]

Şaraptan nehirler

Ey Muhibbi nice bir cam ile mül zikr idesin
Ahiret fikrini kıl çünki odur ayn-ı sevap[117]

"Ey Muhibbi, ne kadar kadeh ve şaraptan söz ediyorsun; ahireti düşün, çünkü sevap kaynağı odur." Kanuni Sultan Süleyman'ın Muhibbi mahlasıyla yazdığı külliyattan çıkan bu beyit XVI. yüzyılda Osmanlı toplumunun şarap konusunda yaşadığı ikilemi açık bir şekilde gösterir. Her ne kadar dinin şarap tüketimi konusunda koyduğu yasakları ilahiyatçılara bırakacak olsak da, İslam dininde şarabın nasıl algılandığını kısaca özetlemekte fayda vardır. *Kahve ve Kahvehaneler* adlı eserinde Ralph S. Hattox haram içecekler konusunu şarapla açar.[118] Kuran'da kahveden söz edilmediği için, kutsal kitabın şaraba getirdiği yasakları detaylı bir şekilde inceleyip kahvenin ve şarabın etkileri arasında benzerlikler kurarak bir yol çizmeye çalışır. Kuran'da şaraba ilişkin çeşitli, bazen de bağdaşmayan tutumlardan bahseder, hem şeytana araç olarak kullanılan iğrenç bir şey olduğunu, hem de Cennet'te müminlere vaat edilen hazlardan biri olduğunu belirtir. Müminlere bu dünyada şaraptan uzak durmalarının mükâfatı olarak, diğer dünyada "içenlere leziz gelecek" şarap ırmakları vaat edilmektedir. (Kuran, 47; 15).

Avrupa, Türk tehlikesine karşı bir çözüm aramaya başladığı XV. ve XVI. yüzyıllarda bu çelişkileri bir anti propaganda olarak kullanmaktan kaçınmayacaktır. Ortaçağ ve Rönesans'ta İslam'a dair anlatılarda "Muhammed'in Cenneti" huriler, şaraptan ırmaklar ve şatafatlı bahçelerle dolu sahte bir cennet olarak gösterilmek istenmiştir. Mandeville *The Travels of Sir John Mandeville* başlığıyla yayımlanan ve 1356-66 yıllarında elden ele dolaşmaya başlayan eserinde bu görüşü doğrular. Her mevsim meyvelerinin olduğu, şaraptan, sütten ve baldan nehirlerin aktığı bir cennet tasviri çizer.[119]

Müslümanların gideceği bu cennet tasviri Ortaçağ Avrupalısının hayallerini süslemiştir.

XIII. yüzyılda eski Fransızca bir manzum eserde doğan Cocagne ülkesinin tasviri hiç de bu hayale yabancı gelmeyecek öğeler taşır. Evlerin

duvarlarının levrek, somon, karagöz balıklarından, zikzak çatıları mersinbalığından, çatıların salamdan, lataların sosisten olduğu bir hayal ülkesidir Cocagne.[120] Kızarmış et ve jambonlarla çevrili buğday tarlaları, sokakları kendi kendilerine şişte dönerek kebap olan kazlar, beyaz masalarla dolu yolları ve üstelik bütün bu hizmetlerin bedava olduğu bu dünya, çılgın dimağların değil, Ortaçağ Avrupası'nın en büyük korkusu olan açlığın yarattığı bir hayaldir. Ya şarap? Cocagne'de şarap nehirleri, altın ve gümüş renkli kadehlerle, taslarla kendiliğinden dolar. Ortaçağ insanının İslam cennetini hayalinde allayıp pullayıp bir Cocagne ülkesi yaratmadığını iddia edebilir miyiz? Sanırım hayır.

Kanunlar, cezalar, sosyal yaptırımlar, gelenekler ve din baskısı olması, hukuken, örfen ve dinen yasaklanan pek çok şeyin yapılmadığı anlamına gelmediği gibi, bunların pratikte söz konusu olduğu için bu yasaklamalara başvurulduğunu gösterir. Mühimme defterlerindeki şarap tüketimi ve satışına dair hükümlerin çokluğu ise bu devirde bu içki yasağının sıkça çiğnendiğinin belirtisidir.

Bir gün şarap, sekiz gün soğan ekmek

Francis Osborn Türklerin başarılarının sebeplerinden birinin şaraptan uzak durmaları olduğunu söylüyordu. Böylelikle şarap Türk askerlerini kadınlaştırmıyordu. Ne de olsa şarap "disiplinin baş düşmanı" idi.[121] Ayrıca savaşları için yaz mevsimi seçmeleri de çok akıllıcaydı. Böylelikle sıcağın getirdiği susuzluk gibi gereksiz dertlerle yüz yüze kalmamış oluyorlardı. Yeniçağ'da Osmanlıların askeri gücü ve disiplini üzerine yazılan hemen hemen tüm eserler, Türklerin bu alandaki başarısında şaraptan uzak durmalarının payının altını çizer. Savaş ve sefer esnasında şarap elbette yasaktır. Ximénez de Türk ordusunun savaş zamanlarında gücünü zayıflatmamak için tüm kötülüklerden uzak durduğunu kaydeder: "Savaşa çıktıklarında kötülükleri, şarabı, kadınları, oyunları evde bırakır ve bu taktikle kolayca Mağriplilerin üstesinden gelir ve onları vergi ödemeye mecbur ederlerdi."[122]

Çok sıkı disiplin altında sürdürülen bu kısıtlama savaşla birlikte sona erer ve şarap hayatı tatlandırmaya devam ederdi. *Viaje de Turquía*'nın (Türkiye

Seyahati) Pedro'su da aynı şekilde askerlerin şaraba para vermedikleri için paralarının yettiğini iddia eder.[123]

Ama askerlerin tükettiği şaraba dair günümüze kadar ulaşan pek çok kanıt vardır. Thévenot pek çok kişinin şarap içtiğini, şarabın Kuran tarafından yasaklandığı söylense de "keyif ehlinin bunun sadece bir tavsiye veya nasihat olduğunu, bir buyruk olmadığını" söylediklerini yazar. Yine de "yeniçerilerin ve kimseden korkusu olmayan diğer kararlı kimselerin dışında kalanların" herkesin gözü önünde şarap içmediklerini nakleder. İddiasına göre içmeye başladıklarında çok içerler ve "içki bedava olsa, sızıncaya kadar içebilirler." On *pinte* içmekle (yaklaşık 5 litre) bir tas içmek arasında bir fark olmadığını söyleyerek kendilerini savunurlar.[124] İtalyan seyyah Battista'nın Karadeniz sahilinde gemisinde kendisine koruma olarak verilen yeniçeriler tam da bu tasvire örnektir. Giovan ise şarabı "Bir günün tadını çıkartmak için sekiz gün soğan ekmek yiyerek yaşayan leventlerin eğlencesi" olarak niteler.[125]

Viaje a Turquía'da İstanbul'daki esaret anılarını anlatan Pedro da, Mata ve Juan'a yaptığı anlatıda yeniçerilerle şarap içtiğini şöyle anlatır: "Bir müddet yol aldıktan sonra gerimizden atlı iki yeniçeri yetişti. Tanışmak için konuşmaya koyulduk. Türklerin şeriatı şarap içmeye müsade etmez. Ama gizli olunca öyle bir içerler ki. Yolluğumuzda şarap eksik değildi. Çıkartıp adamlara, üst üste birkaç tane sundum."[126] Gece konaklayacakları yerlere vardıklarında meyhaneye gidip şarap aldığını, içtiklerini belli etmemek için yeniçerilerle aralıklı otuduklarını yazar. "Tembihli bulunan kılavuzumuz, bunlara alttan, çakırkeyif oluncaya kadar şarap sunardı" diye ekler.[127]

Hicri 968 senesinde Varna kadısı Kanuni'ye gönderdiği mektupta, bu kazaya tabi Sebve (?) mevziinde bulunan "Akyazılı Baba Tekkesi'nde sakin olan eşkıyaların" tekkelerinin etrafında "bağ diküp ve üzüm sıkıp hamr idüp fısk u fücur" ettiğini belirtir. Kadının eşkıya tabir ettiği kişiler dervişler olmalıdır. Ayrıca "Levandata hamr deyip satup nice fesada sebep oldukları" da haber verilmiştir.[128] Bu, Suraiya Faroqhi'nin *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam* adlı eserinde şarap konusunda verdiği bilgilerle açıklanabilir. Faroqhi, tasavvufun ana konularından biri olan "ruhun şarhoşluğu"nun sadece mecazen alınmaması gerektiğini, aynı zamanda şarabın da tüketildiğini Abdal Musa Zaviyesi'nin 1826 yılında derlenen mal

defterlerinden görüldüğünü ortaya koyar. Ayrıca dervişlerin Güneybatı Anadolu sahillerinde içinde üzüm sıkmakta kullanılan mengeneler ve fıçılar bulunan şaraphaneleri de mevcuttur.[129] Faroqhi, aynı eserinde şarabın XVI. yüzyılın ikinci yarısında sefer için toplanan leventlerin hayatının önemli bir parçası olduğuna değinir. Yukarıdaki hükümde kendilerine şarap satıldığı belirtilen leventlerin de bu sınıfa mensup olduğu iddia edilebilir. XVI. yüzyıl İspanyol edebiyatında forsa olarak küreğe mahkûm olan Türk esirlerinin şarap sevgisi de özellikle pikaresk edebiyatın bir parçasıdır.

Napoli'ye ulaşan 21 Şubat 1564 tarihli Türklerle ilgili bir *aviso* bu konuya dair bir haber nakleder. "Büyük Türk"ün o yıl denizlerde bir saldırıda bulunmayacağını, bunun iki sebebinin olduğunu söyler. Birinci sebep o yıl vebadan altı ay içinde 80.000 kişinin ölmesi, diğeri ise gönüllü kürekçilerin hepsinin, denizlerde olmadıkları altı ay süresinde sultanın kendilerine şarabı ve meyhaneleri yasak ettiği için kaçmalarıdır.[130]

Faroqhi'ye göre, şarap içmek, bir başka Müslüman grubun, hisar erlerinin yaşamlarının önemli bir parçasıydı. Kanuni, Kavala kadısı ve Kavala kapudanı tarafından kale müstahfızlarından bazılarının şarap içtikleri konusunda bilgilendirilmiştir. Bu kişiler "Biz hisar-erleriyüz" diye inat ederek, şarap içmelerinde bir sakınca olmadığı konusunda ayak diremişlerdir. Sultan Süleyman bunların "şer-i şerif ve kanun-ı münıf muktezasınca men edilmesi", haklarından gelinmesi ve şeriata karşı iş yapılmasına izin verilmemesini buyurur.[131] Yani hem dinin, hem de devletin buna izin vermediğini, böyle bir özgürlüğe sahip olmadıklarını gösterir.

Askerler arasında tüketilen şarap kimsenin gözünden kaçmaz. Giovan da buna değinir. Notlarında leventlerin cuma günleri "leventbaşı"nın evinde buluşup, hep birlikte eğlenmeye gittikleri; aileleri ve reisleriyle birlikte yola çıkıp, et ve başka yiyecekler aldıklarına değinir. "*Bazanaa* denilen ve aradıkları her şeyi hazır olarak buldukları bir meyhaneye" giderler. Burada "pirinç, darı ve dövülmüş arpadan yapılmış şarap gibi insanı sarhoş eden içkiler" içerler. Notun sonu ise Doğu masa adabı için ilginç bir veridir. Burada herkesin "meyhanelerde âdet olduğu üzere muntazam bir tarzda masaya" oturduğunu, yerde yemek yemediğini söyler. Görsel malzemenin bize sağladığı Doğu işretlerinde, aynı Yunan sempozyumlarında olduğu gibi

yere uzanarak tüketilen şarabın aksine, bu meyhanelerde masalarda yenip içilmesi ilginçtir.[132] Simeon bize bu meyhaneleri tarif eder:

> Fransa, İngiltere, Venedik vs. vekilleri olan balioslar ve elçiler Galata'da ikamet ederler. Bundan dolayı, orada misket ve Malvazya gibi nefis şaraplar bulunur. İstanbul şehrine ve limanda açık denize nazır geniş ve üç-dört katlı yüksek meyhaneler vardır. Burası her türlü zevk ve safâ yeridir. Burada çeşitli leziz deniz balıkları, envai çeşit havyarlar, tuzlu balıklar, portakal, limon, nefis zeytin ve zeytinyağı bulunur. Istakoz, midye ve sair lezzetli yiyecekler de buradan çıkar. Galata o kadar bereketli bir yerdir ki İstanbul'un buradan ve Mısır'dan beslendiği ve bu iki şehir olmazsa kalabalık İstanbul halkının açlıktan kırılacağı söylenir.[133]

Krafft da bize Türklerin bu yasağı çiğnedikten sonra suçlarını örtbas etmek için buldukları ilginç bir çözümden bahseder. Bir şarap cümbüşünden sonra Türkler yanlarına meyankökü sapı almışlardır. Meyankökü sapını suya bastırıp suyunu içerler. Sonra da bunu tamamen kusarlar, böylece şarap kokusu kalmaz. Ayrıca elbise ve çamaşırlarını da değiştirerek efendilerinin şarap kokusunu almasını önlemeleri gerekir.[134]

Sarhoş Türkler

Zambali, Durali'den Jerónimo'yu bırakmasını ister, o da vermek istemez. Bunun üzerine Zambali der ki: "Bak, Durali, şimdi çok sarhoşsun, bu yüzden de sen değil içindeki şarap konuşuyor, hey yarabbim! Büyük Türk'ün kafası aşkına, eğer bana yarın bu adamı vermezsen, seni Tunus'a kadar atımın kuyruğunda sürükleyerek götürmek zorunda kalırım."[135] İşte Mağrip'te esir olan Jerónimo Gracián de la Madre de Dios'tan bir anekdot. Burada da olduğu gibi Türklerin içmeyi bilmedikleri Avrupa'nın genel kanaatidir. Seyyahlar, diplomatlar, yolu bu topraklara düşenler, içip sapıtan, yollara dökülen, kavga çıkaran, hatta kimi zaman tehlikeli olabilen sarhoş Türklerden sıkça bahsederler. Werner Türklerin içkili olduklarında veya

maslık denen maddeyi kullandıklarında, bir Hıristiyan'a veya Yahudi'ye rastlamaları halinde "onu kendini savunmaya zorlamak için her türlü çareye başvurduklarını, onu tartaklayıp hakaret ettiklerini" yazar. İddiasına göre eğer onunla baş edemeyeceklerinin anlarlarsa, "beriberi" diye bağırmaya başlarlar. Sözlerine bir tavsiyeyle son verir: "Bu nedenle böyle durumlarla karşılaşmamak için ya yolunu değiştirmeli ya da saldırganın isteklerine boyun eğmelidir."[136]

Henry Blount gerçekten kötü bir sahneye maruz kalır. Edirne'de on bir, on iki kişi ile birlikte yemek yedikleri bir anda, –kendisinden başka herkes Türk'tür–, sultanın üst düzey görevlilerinden biri olan Solak aşırı derecede içer, sarhoş olur ve hanın penceresinden düşerek ölür![137] Blount pratik her yolcu gibi buna da kendince bir çare bulmuştur: "Türklerin aşırı sarhoşluğunu gördüğüm için bütün yolculuğum boyunca ülkemin dinine fazla uymadığım izlenimi yaratmış, her buluşmada üç yudumdan fazla içmemiştim."[138]

Blount'un bıraktığı satırlar arasında gizli sarhoş Türklerin sayısı hayli kabarıktır. Başka bir gün tek başına nehrin diğer yakasında yürürken altı yedi sipahiyle karşılaşır. Cebindeki kamayı fark edince hemen alıp göğsüne doğrulturlar. Bir tanesi İtalyanca bildiğinden "saygılı sözleriyle onların gönlünü öylesine kazanır" ki onu evlerine alırlar, burada yiyip içer, birlikte kalırlar. Hikâye her zamanki gibi biter: Bazıları çok sarhoş olurlar. Ama bu sefer şanslıdır, hiçbirisinden zarar gelmez. Onun yerine kendisine o silahın yanında yatmasını ve ülkenin izin verdiği ölçüde kullanmasını nazikçe tavsiye ederler.[139] Niş yakınlarında ise şarabı biraz fazla kaçıran bir yeniçeri ve Henry'nin arabasında yolculuk eden başka bir Türk kavgaya tutuşurlar. İşin içine bir de balta girince durum heyecanlı bir hal alır.[140]

Ramazan bayramında bir ay boyunca ağzına şarap koymayan Müslümanların kendilerini kaybedene dek içtikleri seyyahların şaşkınlıkla izledikleri bir manzaradır. Thévenot "Bu üç gün boyunca şehirde gezinmek Frenkler için tehlikelidir; çünkü bunlar eğlenme günleri olduğundan her şey serbesttir; öyle ki birçok Türk sarhoş olur ve kafayı bulmuşken karşılarına bir Frenk çıkarsa ona bazen kamçı darbesi indirirler" der.[141] Canaye de halkın üç gün boyunca aralıksız eğlendiğini, Türklerin sarhoş olmalarını engellemek için, Mehmed Paşa'nın Türklere şarap satmasınlar diye

Hıristiyanlara çok katı yasaklar getirdiğini yazar.[142] M. Luigi Bassano da şahit olmuştur buna. Herkesin çok sarhoş olduğunu, üç gün boyunca yemek ve içmekten başka bir şey yapılmadığını, insanların sarhoş sarhoş ata bindiklerini kaydeder. "Bugünlerde Hıristiyanlar şarabın yarattığı bu çılgınlıktan kaçmak için evlerinden dışarı çıkmazlar" diyerek de sözlerini bitirir.[143]

İçmeyi bilenler

İçmeyi bilenlere denk gelen seyyahlar da vardı. Kapalı İslam toplumunda işret Hıristiyanlara açık bir aktivite olmadığı için yolu bu topraklardan geçen Avrupalıların böyle özel eğlencelerde Müslümanlarla yan yana içmeleri pek de mümkün değildi. Çok özel durumlarda şahit olabildikleri keyif sahneleriydi bunlar. Mehmed Paşa, 1659'da Bur Said'e vali olarak geldiğinde, şehre törensel bir giriş yaptıktan sonra, ilk işi Fransızları bir şeyler içmeye çağırmak olmuştu. "Gün sarmaş dolaş, karşılıklı kibar sözler" içinde geçmişti.[144] D'Arvieux'nün esas dostu kadı idi. Onunla "birkaç şişe şarabın dibini görürken" felsefe, astroloji, coğrafya, şiir ve hatta tıp üzerine bile sohbetler yapabiliyordu. "Sanki İngiltere'delermiş gibi özgürce din konusunda" tartışabiliyorlardı.[145] Gazze Paşası, D'Arvieux ve birkaç Fransız'ı evine davet etmiş, iltifatlar arasında tatlı bir sohbet olmuştu. Paşa bolca içmiş, misafirlerini de teşvik etmişti. Akşam yemeği saat sekizde başlamış, gece yarısına kadar sürmüş ve genel olarak sohbet geometri ve astroloji üzerinde dönmüştü.

1672'de Çanakkale'deki kalelerden birinin başında olan bir ağanın –ya da sancakbeyinin– verdiği akşam yemeği davetinde, yemek öncesinde brandy ikram edilir. Ağa bunun "mideyi iştahı öldüren balgamlardan arındırdığını" söyler.[146] Sonra da enfes yöre şaraplarından içmeye başlarlar. Ağa hac ziyareti yapmadan önce içebildiği kadar içtiğini, sonrasında da ağzına içki sürmeyeceğini bildirir. D'Arvieux da tam bu esnada Trablusşam müftüsünden öğrendiklerini ağayla paylaşır: Peygamber içmeyi değil, fazla içmeyi yasaklamıştır. Ağa da nazik bir şekilde müftünün yorumladığı şekilde bu işi devam ettireceğine söz verir. Yemekten kalkıp yeni bir

yemeğe davet edilen d'Arvieux, Türkiye'de insanın elinde dolu bir kadehle istediği kadar zaman geçirmesinin ayıp karşılanmadığını söyler.[147]

Amidli Koca İbrahim Paşa, Polonyalı Simeon'u kilisede görür ve onu her gün evine davet eder. Yalnız balyoslarda bulunan içkiler ikram eder. Burada bir de incir rakısı yapıldığını, okkası bir kuruş olan pahalı bir içki olduğunu söyler.[148] Krafft da Halep'te böyle bir fırsat yakalar. Bu şehirde paşanın huzuruna çıkmak ister. Ermenistan'dan gelen zengin bir tüccar paşanın çok iyi içki içtiğini, işret meclisleri kurduğunu söyler. O akşam Krafft da buna şahit olacaktır zaten. En iyi elbiselerini giyip gelmesi tembih edilir kendisine. Paşanın evine gelince içeri alınırlar. Tercüman, paşanın sol arkasından bir köşeye oturur, Krafft'ı da sağına alır. Sessizce etraflarına bakınırlar. "Bir süre sonra farkına vardık ki paşa, Ermeni'nin şerefine küçük, açık renkli Venedik kristali kadehlerden on adedini yuvarlamıştı. Bu kadehlerden on on iki tanesi bile tam bir Ulm-ölçüsü tutmuyordu (1.377 litre)." Ermeni de bu arada paşanın şerefine yuvarlar kadehleri. "Artık iyice hissediyorduk ki yemekler ve içkiler misk kokuyordu; bu güzel koku, sonunda bana fazla gelmeye başladı."[149] İki içkici, birlikte yirmi kadeh içtiklerinde, paşa, içkiyle ilgili fıkralar anlatarak Ermeni'nin sağlığına aynı şekilde, kadeh kaldırmaya devam eder. Artık kadehler yarısından biraz fazla dolduruluyordur. "Sonunda sayıları on beşi bulur. Paşa artık biraz yavaşlamaya başladığından, karşısındakine nazaran henüz yarısı kadar bile içmemiş olan Ermeni, paşayı kendisinin aynı adette kadehle takip etmesine müsaade etmesini rica" eder.[150] Paşanın cevabı hiç beklenmedik bir anda gelir: "Hıristiyan köpeği, beni sarhoş mu yapmak istiyorsun?" Gece paşanın şamdandan şarap içmeye kalkışması ve sonunda uyuklamaya başlamasıyla sona erer.

Erzurum yakınlarından geçen Tavernier şarabın kokusunu alıp gelen paşanın kethüdasını anlatır. Adamın özellikle kervanı karşılamaya geldiğini ve tüccarların yanlarında bolca şarap taşıyıp taşımadıklarını anlamaya çalıştığını nakleder: "Gerek orada gerekse kentte birkaç şişe şarap için hem bu görevli hem de gümrükçü tüccarların çevresinde pervane gibi dönmekten utanmaz ve hiç kimse onların bu isteklerini geri çevirmeye asla cesaret edemez."[151]

Bu devirde özellikle de sınırlar arası gidip gelen insan toplulukları, Akdeniz'de sınırlar arası haber taşıyan tüccarlar, dönmeler, din adamları, gezginler, korsanlar ve bunların yanı sıra farklı marjinal gruplardan oluşan bir tabakanın profili çıkarıldığında, şarabın üç büyük dine mensup insanlar arasında ortak bir payda olduğu görülür. Şarabın en kötü zamanlarda acıları dindiren bir iksir gibi sunulması, sınırlar arasında gidip gelenlerin krallar, kral naipleri, valilere gönderdikleri haberlerde de kendini açıkça gösterir. 1551 yılına ait bir belgede Ali adlı bir mühtedi, anlatıyı yapan ajan tüccara şarap ve peynir ticareti yapmak istediğini bildirir. Bunun üzerine tüccar kendisine şarap ikram eder ve sohbetlerine şarap eşliğinde devam ederler. [152]

Seildel'in katıldığı elçilik heyeti Viyana'dan Tuna üzerinden yola çıkar. Gran'a, yani Estergon'a geldiklerinde Türkler kendilerini her zamanki gibi görkemli bir törenle karşılarlar. Elçi de önemli kişileri yemeğe davet eder. Geminin salonuna uzun bir masa yerleştirilir ve "zevkli bir biçimde hazırlanmış bir sofra" kurulur, konuklara leziz yemekler ve tatlı misket şarabı ikram edilir.[153]

Ben şarabı yasakladım, üzümü değil

D'Arvieux deniz yolculuklarından birinde Müslüman yol arkadaşlarının cesaretini konyak ile artırmıştır. "Bu şarap mı?" diye sorarlar. "Yok, yok. Sadece konyak" cevabını alınca da huzur içinde içerler. "Güzel insan (*bonhomme*) Muhammed hiç konyak içmedi ki" diye son noktayı koyar.[154] Bu D'Arvieux'nün İslam'daki şarap yasağına nasıl kılıf bulunup Müslümanlar tarafından çiğnendiğini göstermek için uydurduğu eğlenceli bir anlatı olabilir pekâlâ.

1555 yılında Habsburg İmparatoru I. Ferdinand'ın Kanuni'ye gönderdiği elçi Ogier Ghislain de Busbecq, Osmanlı topraklarında bulunduğu süre içinde ülkedeki şarap yasağıyla ilgili pek çok yorum yapmış, hatta bu seyahati sırasında ciddi bir şarap tedariki sorunu yaşamıştır. Kendisi ve birlikte olduğu kişiler için ne şekilde şarap sağladığını işte şöyle anlatır: "Fakat Türkiye'de şarap bulmak bir mesele. Hele halkı Hıristiyan olmayan yerlerde bu pek güç. Türkler şarap bulunmayan yere yaklaştığımızı

gördükleri zaman bize haber veriyorlardı, biz de adamlarımızı, yanlarına bir Türk katarak bir gün evvel, şarap bulunan yere koştururduk. İşte bu suretle yanımdakiler hiçbir zaman şarapsız kalmadılar."[155]

Amasya'da sultanın huzuruna çıkma şerefine erişen Busbecq, sultanın şarap perhizi konusunda ise şu yorumları yapıyordu: "Süleyman daima perhizkâr, itidali seven bir adamdır. Türkler nazarında ayıp sayılmayacağı gençlik çağlarında dahi böyle idi. O zaman bile şarap içmezdi. Kendisini en sert tenkit edenler bile karısına fazla mağlup olmaktan başka aleyhinde söyleyecek bir şey bulamıyorlardı."[156]

Busbecq bu bilgileri büyük bir ihtimalle sultanın yakın çevresinden edinmişti. Dinin ve devletin getirdiği bir yasağa öncelikle sultanın kendisinin uymaması, daha ziyade bu yasağa uymasa da bunun yabancı bir elçiye açıkça söylenmesi söz konusu olamazdı. Bu Busbecq'in verdiği bilginin pek de sağlıklı olmadığını gösterse de, Kanuni'nin son yıllarında içinde bulunduğu psikolojik durumun şarap yasağına da yansıdığı görülmektedir. Busbecq başka bir sayfada şöyle der:

> Padişah son zamanlarda şarabı da yasakladı. İstanbul'da peygamberin emirlerine rağmen bu âdet çok yayılmıştı. Bundan böyle İstanbul'da şarap içilmeyecekti. Bu konuda bir ferman çıktı. Emir kesin idi. Hatta Hıristiyan ve Yahudileri de bu ferman bizi yakından ilgilendiriyordu. Çünkü biz su içmeğe hiç alışkın değildik. Şehir surları dahilinde şarap ithali yasak edilince onu nereden temin edecektik? Tercümanlarımızla halimizi divanda paşalara anlattık. Fakat bizim şarapsız edemeyeceğimizi anlayan paşaların görüşü ağır bastı. Bize haftanın belirli bir gecesinde, dıştaki surun dışında bir yere şarap getireceklerdi, biz de oradan sessizce taşıyacaktık. İşte bu suretle eski hukukumuzu korumayı başardık.[157]

Busbecq'in anıları bize ilk defa gayrimüslimlerin de şarap yasağına maruz kaldıklarını gösterir. Evde kendi ihtiyaçları kadarını muhafaza edebilecek olan gayrimüslimler bundan böyle tüketecekleri şarabı da alenen taşımayıp, bu işi gizlice halletmek zorunda kalacaklardı. Ama en azından tüketim

konusundaki yasaktan kurtulmuşlardı. Busbecq bu yasağa dair şöyle bir anekdot anlatır:

> Rumlardan bazıları şöyle bir kurnazlığa başvurarak padişahın bu kararını bozdurmayı düşündüler. Sultanın bağlar arasından geçeceğini haber alınca, Rumlar tefeklerini kökleyip yolun ortasına attılar. Sultan tefek yığınlarını görünce hayretle durdu. Adam da kendisinin emri gereğince asmaları sökmekte olduklarını söyledi. Çünkü artık hiçbir işe yaramayacağı için odun yerine yakacağız diyordu. O zaman sultan şöyle dedi: "Fena yapıyorsunuz, maksadımı iyi anlamamışsınız. Ben şarap içilmesini yasakladım, üzüm yenmesini değil... Üzüm, Allah'ın insanoğluna ihsan buyurduğu nimetlerin en mübareklerindendir. Üzümü taze taze yemenize hiçbir engel yoktur. Suyunu kaplar içinde saklayarak ondan istifadeyi zararlı icatlarınızla ihlal etmedikçe her şey yapabilirsiniz. Elmadan şarap yapılmıyor diye elma ağaçlarını söküp atmak mı lazım? Vazgeçin bu işten sersem herifler. Size gayet nefis meyveler veren bu çubuklara dokunmayınız." İşte bu suretle Rumların şeytanlığı para etmedi.[158]

Bu olayın gerçekten meydana gelip gelmediğini bilemesek de, Kanuni'nin koyduğu bu yasağa gayrimüslimlerin şiddetli bir tepki duyduğunu anlayabiliriz. Kanuni ile Rumlar arasında geçtiği iddia edilen sürtüşmeye benzer bir durumu ele alan bir belge bugün Simanca Arşivi'nde bulunmaktadır. Alcalá Dükü'ne gelen 13 ve 19 Ekim 1565 tarihli mektuplar artık Rumların şarap satmasını, hatta evde bulundurmasını yasakladığını, bu yasağa uymayanların çok büyük cezalara maruz kalacağını, sadece Fransa büyükelçisi Venedik ve Floransa balyoslarının şarap bulundurabileceğini bildiriyordu.

Buna benzer başka bir anlatı da, Türklerin XV ile XVII. yüzyıllar arası özellikle Doğu ve Orta Avrupa'da yayıldıkları bölgeyi köy köy gezip Türklerden kalan eserleri kaydeden ve bu bölgelerin folkloruna ve halk edebiyatına sızan Türk motiflerini inceleyen Alman tarihçi Georg Schreiber'den gelir. Tarihçi, Kanuni'nin 1532 yılında Şarlken'e karşı çıktığı

meşhur Alaman Seferi ardından Neusiedler (Fertö) Gölü'nün batı kıyısında kalan ve o zamanlar Macarca Feketevaroş adını taşıyan Purbach köyünde bugün hâlâ anlatılan bir hikâyeyi nakleder.[159] Köy diğer bağ sahibi köylerin akıbetine uğramıştı. Anlatılan hikâyeye göre Türk askerleri sefer dönüşü ganimet ele geçirdikten sonra kendilerini şaraba vermişlerdi. Askerlerden biri sızıp kalmış ve arkadaşlarının gittiğinin farkına varmamış, ayılınca da korkudan bir ocağın içine saklanmış. Ocak yakılınca boğulmamak için bacaya çıkmış. Etrafa bakarken görülünce Purbachlılar onu öldürmek yerine vaftiz ederek kendisine köyde kalmasını teklif etmişler. Köyün kızlarından biriyle evlenince kayınpederi de onun kendisini bacadan sarığıyla etrafı gözetlerken gösteren bir heykelini yaptırmış.

Hikâye pek çok şekilde yorumlanabilir. Sonuçta bir halk hikâyesidir ve büyük ihtimalle zaman içinde türlü değişimlere uğramış, süslenip püslenerek bugüne dek gelmiştir. İslam'ın kılıcının Hıristiyanlığın kalkanına çarptığı bu devirde, böyle bir hikâyenin şarap gibi İslam'ın yasakladığı bir içeceğin, XVI. yüzyılda Müslümanlığın en güçlü temsilcisi olan Osmanlı devletinin askeriyle sık sık anılması Orta Avrupa'da yapılan anti propagandanın bir parçası da olabilir.

Suç ve ceza

Coryate da Ramazan'da içki içerken yakalanan Müslümanların ağzına ve kulaklarına kurşun döküldüğünü yazıyordu. Kendisi İstanbul'dayken böyle bir vakaya denk gelmişti. Thévenot da duymuştur bunu. Ama şahit olduğunu iddia etmez. "Ramazan günü içki içenlere ceza olarak, gırtlaklarından aşağı erimiş kurşun dökülüyordu ve bu ceza birkaç kez uygulanmıştı, ama günümüzde daha ender rastlanıyordu, yine de bu suçu işleyenlerin cezası ölümdü" demekle yetinir.[160] Bunu Werner de yazar. Ramazanda "şarap içmek yasaktır ve ölümle cezalandırılır."[161]

Menavino'nun şahit olduğu ya da en azından haberdar olduğu ceza çok daha hafiftir. Böyle günlerde birisi şarap içerken görülecek olursa bütün şehirde herkesin hakaretine maruz kaldığını, başına bir külah geçirilerek bunun üzerine işlediği günahın yazıldığını ve sonra aynı cezanın iki kere daha verildiğini söyler. Naklettiğine göre aynı yerde cezayı tatbik

edenlerden biri adamın başını, bir diğeri de ayaklarını tutarak ona sopa vururlar. Bununla da yetinmeyerek vurdukları her sopa için günahkâra bir gümüş para ödetirler![162]

Blount'un verdiği yasak ve ceza zinciri tasvirine bakalım:

> Sadece kimin elinde olursa olsun, bağ sahipleri sipahilere, korumalara ve diğerlerine ödeme yapıyordu, çünkü şarap yasak olan bir şeydi. Ama yine de, bütün o zulüm sonrasında bile orada şarap Hıristiyan ülkelerinde olduğundan çok daha ucuzdu, ancak her yerde bulunmuyordu. Çünkü Müslümanların tedbirli düzeni, şiddet uygulasa da, hatta bazıları kaygıyla, bazıları da tehlike içinde olmak kaydıyla, çoğu yine de içiyordu. Sarhoş yakalananlar çoğu zaman çıplak ayakla falakaya yatırılıyordu. Bazılarının sarhoş bir akşam sonrasında bütün geceyi ağlayarak geçirdiklerine ve yardım etmesi için Muhammed'e dua ettiklerine tanık oldum. Öyle ki yanlarında uyuyamadım.[163]

Osmanlı topraklarında üzümün kızı

Rabelais, *Gargantua*'da Picrochole'e akıl veren komutanlarına "Mekke'ye giden bütün kervanı da ele geçirmiştiniz. Bunların taşıdığı şarap yetmez mi?" dedirtirken ne güzel hicveder aslında İslam dünyasındaki el altında dolaşan üzümün kızını. "Doğru, ama o şarapta serinlik arama" olur aldığı karşılık.[164] Elbette Mekke'nin sıcağı değildir söz konusu olan. Rabelais Doğu topraklarında yapılan şarabı mı tenkit ediyordur acaba? Ediyorsa yanılıyor olmalıdır. Evlerinden çıktıkları andan itibaren yolculuklarının son durağına kadar onca tehlike arasında midelerini şenlendirecek şarap arayan seyyahların bıraktıkları satırlar, Osmanlı topraklarının şarap rotasını çıkarır adeta. Ayrıca çoğu diplomat olan, dolayısıyla da gündelik hayatlarında "iyi şaraba" fazla uzak olmadıklarını düşündüğümüz bu insanların damak tadına güvenecek olursak bu topraklarda imal edilen şarap hiç de fena değildir.

Lewis'e göre İzmir'in şarapları "leziz"dir, ama ne yazık ki yerli şarapları Rumlar ve Yahudilerin ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalır.[165] Ev yapımı

şaraplar ise "mükemmel"dir, üstelik iyi saklanır ve de ucuzdur. Simeon ise esasen Türkiye'de üç cins şarap bulduğunu, Ankara ve Ergani şaraplarının da muteber olduğunu yazar.[166]

Kandiye'nin en önemli üretimlerinden biri olan şarabın büyük bir kısmı pek tabii İstanbul'dan da geçiyordu. Malvasier (Malvazya/Menevşe/Benevşe) şarabı, misket ve diğer tatlı şaraplar İngiltere, Flandre, İspanya ve Portekiz'de takdir ediliyordu. 1578'de Niccolo Barbarigo her yıl 1.000, 1.200, hatta 1.500 varil şarabın İstanbul'a geldiğini ve bunun üçte ikisinin Karadeniz'de Şile'ye getirildiğini, buradan da Lehistan'a gönderildiğini yazıyordu.[167]

1534 yılında Kandiye ve Sakız adalarına seyahat yapan iki gemiden birinde bulunan Londralı John Williamson'ın anlattığına göre, bu deniz yolculuğu bir yıl sürer, pek tabii büyük tehlikeler atlatılır. Thames'e geri geldiğinde şarap ve yağ fıçılarını gemiden çıkarmak mümkün olmayınca, oracıkta boşaltmak gerekir. Güzelim misket ve kırmızı Malvasier şarabı ziyan olur.[168] Böyle bir şarabın İngiltere'de hiç görülmediği iddia edilse de XVI. yüzyıl belgelerinde adına en sık rastlanan şarap olarak çıkar tarihçinin karşısına.

D'Arvieux yıllanmış Kıbrıs şaraplarının "dünyada eşi benzeri olmadığını" söyler.[169] Kıbrıs şarabı geleneksel olarak yolu adaya düşen tüm yabancılar tarafından göklere çıkarılır. Hatta II. Selim'in Kıbrıs'ı, Josef Nasi'nin kışkırtmasıyla leziz şarapları için ele geçirdiği söylentisine dek uzanır bu yüceltme. Selim'in şarap sevgisi Avrupa'da dolaşan *aviso*'larda da sık sık yer alıyordu. Venedik'ten Garci Hernández'in İspanya Kralı II. Felipe'ye gönderdiği 11 Kasım 1566 tarihli bir haberde, Selim'in esirlerinden birinin Venedik'e geldiğini, bu çavuşun Selim'in şaraba düşkünlüğünü örtbas etmek için Selim'in aklında hep çalışmak olduğunu, bütün bunları düşünmekten başına ağrılar girdiğinden uyuyamadığını, bu yüzden koca kadehlerle şaraplar içtiğini söylediğini nakleder. Ama artık sultan olduğuna göre, eğer doktorlar yasaklarsa bırakmak zorunda kalacağını bildirir.[170]

1566 sonbaharında gelen, Süleyman'ın ölümü akabinde durumu anlatan *aviso*'larda da Selim ve şarap ön plana çıkmaktadır. 23 Eylül tarihli İtalyanca bir belge Selim'in Süleyman'ın ölümüne çok sevinip iki kadeh

şarap içtiğini bildirir.[171] Belgeye göre Türkler artık şarap içilmesinin serbest bırakılması umuduyla çok sevinmişlerdir. Selim'in babasının ölümü üzerine içmesi ihtimal dahilinde görünmese de, Türkler arasında böyle bir umudun doğduğunu Selim'in tahta çıkışını anlatan vakanüvis Selanikî de aktarır.

Semaya yükselen naralar

II. Selim, 1569 yılında Semendire beyi ve Belgrad kadısının gönderdiği mektup aracılığıyla Belgrad'da Sultan Süleyman Camii ile Ferhat Kethüda Camii arasında bulunan Hıristiyan mahallesindeki meyhanelerin çokluğu nedeniyle sarhoş narasından namaz kılmanın mümkün olmadığını ve buralarda daima kavga ve fesat çıktığını öğrenmiş ve meyhanelerin ref edilmesi hükmünü vermişti.[172] Bunun gibi ufak sosyal sürtüşmelere sık sık rastlanır kayıtlarda. Ne de olsa birbirinden farklı alışkanlıklarla kamusal alanda birleşmek hiç de kolay değildir.

Müslümanlar yasağa maruz kalırken, Hıristiyanların bağlarını yetiştirmesine izin veriliyordu. Ne de olsa bu bağlardan vergi alınıyordu. Hoşgörünün yanı sıra yararcı bir yaklaşımın söz konusu olduğu açıktı. Ama ufak tefek çatışmalar zaman zaman nüksedecekti. Krafft'a kulak verelim:

> Burada Hıristiyanlar şarap içebilirler, onların şarabı evlerinde bulundurmalarına müsaade edilmiştir. Fransız ve Venediklilerin hiçbir işine karışılmaz, tamamen serbesttirler. Bununla beraber şarabı itina ile ve gizli olarak getirmelidir. Öyle ki şarap, muteber bir Türk ve zenci, evinin veya dükkânının önünden geçerken kokusunu duymasın. Bu konuda dava edilenler, cezasız kurtulamazlar. Tutuklanmamdan önce kendi evim vardı. Adamlarım günün birinde boş bir şarap fıçısını temizlediler, dikkatsizce iki litreden fazla olmayan kirli suyu sokağa döktüler. Bir saat bile geçmeden adli makamlara başvurularak, Müslümanlara karşı küstahlığımdan dolayı şarabı sokağa döktürdüğüm iddia edildi, bu suçlama bana altı duka altına mal oldu.[173]

Şaraba ait bir hüküm de aynı şekilde ilginç bir ayrıntı sunar. Sultan, Galata kadısının kendisine Galata'ya gelen şarap yüklü gemilerden keferenin şarapları fıçı ile değil de tulumla aldığını ve "tulumlar ile taşıyup şehir içinde gezüp Müslümanların libasına tokuna tokuna alup gittüklerini" bildirmesi üzerine Selim bunlara tulum ile şarap taşıtılmamasını ve "şer-i şerife muhalif kimesneye iş yaptırılmamasını" buyurur.[174] Oysa Galata kadısı Müslümanların elbisesine şarap bulaştıran bu Frenklerin uzun süreli hapse mahkûm edilmesini gerekli görmüştü. Thévenot da bu kıyafetlere değen şarabın getirdiği huzursuzluğu kaydedenlerdendir: "Talihsizlik eseri giysilerine şarap dökülürse ne kadar ayyaş olurlarsa olsunlar bu lekeyi çıkarmak için ellerinden geleni yaparlar; en kuruntulu olanları ise o kıyafetleri tekrar giyerlerse günaha gireceklerine inanırlar."[175]

1601 yılında Osmanlı İngilizlere "oturdukları yerde üzüm alma, evlerinde şarap yapma ve kimselerin kendilerine engel olup rahatsız etmemesi" garantisini vermişti.[176] Galata'da da durum aynıydı. Sarayda Batılı elçiler için ayrılan bir stok vardı. Bu sadece başkent için de geçerli değildi üstelik. Battista Osmanlı İmparatorluğu'nun Boğdan topraklarında yaptığı seyahatte, paşalar ve şehrin ileri gelenleri tarafından ağırlandığı konaklarda herkese kahve ve şerbet ikram edildiğini, Moldovyalılara ise şarap ikram edildiğini yazar.[177] Bir de eğlenceli bir portre çizer. Bu şarap o kadar serttir ki, Boğdanlılar sadece üç yudumda hemen sarhoş olurlar. Yeniden sokağa çıktıklarında dans etmeye, atlayıp sıçramaya, komik hareketler yapmaya (*far comedia*), semaya yükselen naralar atmaya başlarlar.

Mağrip'te yaşayan Hıristiyan köleler arasında da şarap tüketimi gündelik hayatın parçası olarak devam ediyor ve kısıtlama yapılmıyordu. Ciddi oranda şarap tüketen tutsaklar, bir taraftan da şarap üretip satıyorlardı. Bazı durumlarda esaretin de verdiği acıyla umutsuzluk ve alkol onları İslam'a götürüyordu fakat "kendilerine geldiklerinde, sarhoşken söylediklerine lanet ediyorlardı."[178] Ayrıca bu coğrafyada tavernalar Osmanlı'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi gayrimüslimler tarafından işletiliyordu. Bunlar özellikle Hıristiyan kölelerdi. Bu hayli gelir getiren bir işti. "Bazı Mequinez'li köleler her öğlen belediye başkanına bir miktar nakit para verir ve bunun karşılığında özgürce çalışma iznine sahip olur, şarap ve diğer

içkilerden üretir, bunları Mağriplilere satar; buradan kazandıkları parayla rahat bir hayat sürer, özgürlüklerini satın alır ve dinlerini özgürce yaşabilirlerdi."[179]

Müslüman âlemde işret meclisleri

Halil İnalcık hocamızın *Has-bağçede 'Ayş u Tarab* kitabında Doğu kaynaklarıyla portresini çizdiği işret âlemleri Osmanlı topraklarından geçen seyyah, casus, din adamı, diplomat ve diğer pek çok tanığın (Haedo, Sapienza, Galán, Schweigger, Gerlach, Nicolay, Erizzo) Osmanlı'da şarap tüketimine dair bıraktığı anlatılarla paralel gitmektedir. Bu çalışma Batılı tarihçilerin dar'ül-İslam'da şarap tüketiminin özel hayat sınırlarına giren bireysel bir davranış olduğuna ve Hıristiyan-Musevi kültürlerindeki şarap tüketiminde olduğu gibi sosyal bir yönü olmadığına dair yanlış algıya incelikli bir cevap niteliğindedir. İnalcık hocamızın da büyük bir titizlikle inceleyip gözler önüne serdiği üzere şarap dönemin klasik düşüncesi olduğu üzere sadece "zekâyı açan, kalbe neşe veren, kanı canlandıran ve ruhu güçlendiren bir içki değil", beraberinde zaman içinde kemikleşen bir adabı da getiren bir sosyalleşme öğesidir.

Ortaçağ ve Yeniçağ Batı sofralarındaki adabın, Doğu sofralarından hiç de farklı olmadığı görülmektedir. Birlikte içme, edebi sohbet ve raks, keyif verici maddelerin kullanımı, bu tür ortamlarda kaçınılması gereken davranışlar külliyatı Montanari, Lanza, Price, Cosman tarafından yeniden yapılandırılan Batı'nın sempozyum geleneğiyle zaman zaman şaşkınlık verici derece benzerlik gösterir. Doğu zürefası ve Batı saraylısı arasındaki mesafenin bu bazda daha da kısaldığına şahit oluruz. Halil İnalcık'ın şahnameler, Kabusname ve siyasetnamelere kadar geri götürüp Oğuzname, Garibname ve daha pek çok eserle yeniden kurduğu bu işret profili, İslam öncesi Sasani menşeden gelen üçlü gelenek (şarap, musiki, şiir) üzerine oturtuluyor.

İnalcık bu üçlü geleneğin Anadolu Selçukluları, Türk beylik ve saltanatlarında nasıl bir devamlılık gösterdiğini çok geniş bir literatür üzerinden göstererek, nazım ve nesrin türlü örneklerini çok renkli bir sosyal portre çizmekte kullanır. Söz gelimi kadim İran geleneğinden üç temel eseri

(*Şahname, Kabusname* ve *Siyasetname*) bu la-dini (*profane*) kültür geleneğinin tarihini yeniden inşa etmekte seferber eder. Emir Keykâvûs'un oğluna genel adap üzerine pek neşeli bir dille verdiği nasihatlerden ibaret olan *Kabusname*, Ortaçağ Avrupası'nda da pek çok örneği olan ve gündelik hayatın tarihini yazanların en değerli kaynaklarından biri olan *consejo* (nasihat/nasihatname) edebiyatının en zengin örneklerinden biridir.[180] Nelerin yapılmaması gerektiğini anlatırken, aslında o dönemde nelerin yapılmakta olduğunu arı bir şekilde sunduğundan çok güvenilir eserlerdir. Bir mecliste nasıl davranılması gerektiğini tüm ayrıntılara değinerek anlatan, öğütler veren Keykâvûs, bu sayede bize her türlü dini yasağa rağmen gelişen ve oturmuş bir adabı olan işret meclislerinin kurallarını nakletmiş olur. "Bir senyörün masasında" komşunun çimdiklenmemesi, servis yapanların dövülmemesi, meyvelerin ısırılıp yerine konulmaması gerektiğini söyleyen Leonardo da Vinci'nin[181] diline benzer bir üslupla aslında neler yapıldığını gösterirken, baba Keykâvûs da oğluna "Mademki günâha giriyorsun, bari eyüsü yüzünden günâha gir" diyerek başladığı nasihat zinciriyle dönemin işret meclislerini eksiksiz betimler.

Osmanlı askeri sınıflarında şarabın görev başında değil, zafere ulaştıktan sonra tüketilmesinin âdet olduğu, 'ayş u nûş'un zaferden sonra başladığı, hem Doğu kaynaklarında, hem de Batılı seyyahların kayıtlarında mevcuttur. Diğer bir taraftan Selçuklu sultanlarının düzenledikleri toylar, halk ve asker için verilen büyük çaplı şölenlerdir. Avrupa kültüründe olduğu gibi halk için düzenlenen bu devasa şölenler, hükümdarın zenginliğini, cömertliğini, gücünü, şefkatini gösterir ve İnalcık'ın tabiriyle "halkla otorite sahibini" bir araya getirir. Hocamızın Oğuzname'yi esas alarak, vakayinamelerle destekleyerek yeniden inşa ve analiz ettiği bu gelenek İran geleneğini yansıtan *nevrûz'*la paralel olarak mevcudiyetini korumuştur.[182] Timur'un, toyda halka sarhoş edici içkiler içme izni vermesi, toyun son bulmasıyla da yasak koyması ister istemez karnavalı çağrıştırır. Yenilip içilen, oyunlar oynanan, ziyafetin sonunda kapkacağın yağma edilmesi doğrudan karnavallardaki çılgınca bir coşku (*euforia*) ile deşarj psikolojisini hatırlatır. Senede en az bir defa da olsa yasaklamanın yasak olduğu bu büyük kutlamalar açlığın, çilelerin, savaşların, hastalıkların unutulduğu zamanlardır. Yeniçağ'da Osmanlı topraklarında bulunan ve gördükleri bazı dervişleri "deliler" olarak nitelendiren Batılı seyyahların ortak görüşü Osmanlı'da karnavallar gibi deşarj olma, arınma (*katharsis*) mekanizmaları

olmadığı için deli nüfusunun gözle görülür olduğudur. Oysaki çanak yağmasında olduğu gibi binlerce tabağın hezeyan içinde tüketildiği, eğlencenin günlerce sürdüğü şenlikler bir bakıma karnavallara eşdeğerdir. Lakin sadece "bir bakıma." Ne de olsa cinsel "taşkınlıklar"ın sokağa taştığı karnavalların sosyo-psikolojik konumu bu iki kitlesel şenliği birbirinden ayıran belki de en kayda değer niteliktir.

X

Anlatılarda ölümsüzleşen üç toprak

1

Kosova: Hezimetten doğan kahramanlık destanları

Avrupa İslam'a, özellikle de Türklere karşı savaşlarındaki kahramanlık öğelerini her daim moral yükseltici bir unsur, yaratılan destanlar üzerinden bir milli ve dini birlik söylemi olarak kullanmıştır. 1535 Tunus çıkartması ve 1571 İnebahtı Savaşı gibi Osmanlı yenilgileri Avrupa'da şaşaalı bir şekilde kutlanmış, şehirlerden küçük köylere taşmış, hatta Kutsal Birlik'in İnebahtı zaferi Japonya'da Japon ressamların fırçasıyla ölümsüzleşecek kadar uç örnekler yaratılmıştır. Bu dönemde ilerleyen Türk gücü karşısında, Avrupa elindeki az sayıdaki zaferi, halkın bozulan moralini yükseltmek için edebiyat, mimari, plastik sanatlar ve daha pek çok sanat dalında mübalağalı bir şekilde ölümsüzleştirmiştir.

Lakin Avrupa, birlik ve beraberliğin bekasını sağlamak amacıyla kullanılan bu kahramanlık öğeleri için her zaman zaferlere ihtiyaç duymamıştır. "Bir milletin mezarı" olarak edebiyata geçen Mohaç Savaşı, Balkanlar'dan Kastilya'nın ücra köylerine kadar uzanan engin bir coğrafyada kolektif hafızaya kazınmıştır. Luther'in Mohaç'ı kıyamet günü olarak anması boşuna değildir.[1] 1578'de Faslılara yapılan Alcazarquivir Savaşı'nda hayatını kaybeden genç Portekiz Kralı Sebastião sadece bir şehit ve kahraman olmakla kalmamış, *Sebastianismo* mitinin doğuşuna sebep olmuştur.

Ortaçağ ve Yeniçağ Hıristiyanlık âlemi ve İslam dünyası çatışması için sayılabilecek pek çok örnek arasında romantik etkisi XX. yüzyıla dek süren başlıca olay şüphesiz I. Kosova Savaşı'dır. Kosova, Hıristiyan-İslam savaşında sadece zaferler değil, yenilgiler içinden de bir kahraman seçip mit yaratmak geleneğinin önde gelen temsilcisidir. Kosova, Sırp tarafına

hezimet getirmesine rağmen tam bir kahramanlık destanı teması haline gelmiştir. Savaşta iki tarafın hükümdarının da ölmesi, Miloš'un Osmanlı padişahını öldürmesi, Sırpların Osmanlıların Balkanlar'a ilerleyişini durdurmak için diğer Hıristiyan milletleri de toplayarak bir savunma seti oluşturması, Batı Avrupa'nın yardıma gelmemesi dolayısıyla birkaç milletin kısmen yalnız kalması gibi sebeplerle savaş çok kısa sürede bir mite dönüşmüştür.

Kosova Savaşı'nın, Avrupa için keskin bir hezimet olması ve bu hezimetten çıkarılan kahramanlık destanlarının günümüze kadar gelmesi açısından tam anlamıyla 1578 Alcazarquivir Savaşı'na benzer. Her iki savaşta da tüm hükümdarlar ölmüştür. Sebastião, Ebu Abdullah Muhammed ve Aldülmelik'in ölümleriyle sonuçlanan, bu nedenle "üç hükümdarın savaşı" (*la batalla de tres reyes)* olarak anılan Alcazarquivir Savaşı akabinde doğan inanışa göre savaş meydanında ölen genç kral Dom Sebastião bir gün yeniden gelip Portekiz milletinin başına geçecektir. Kültü yüzyıllar boyunca süren genç Portekizli kralın Kral Arthur gibi geri geleceği üzerine dair inanış bir mite dönüşmüş ve bu motif XIX. yüzyıl romantik uyanışında sayısız defa kullanılmıştır. Psikolojik olarak açıklandığında milli/dini bilincin kolektif hafızaya alınması formülünün Yeniçağ'daki bu örneği, bir Ortaçağ örneği olan Kosova'nın tıpatıp aynısıdır.

Sebastião ölmüş ve mit olmuştur. Aynı durum Kral Lazar ve I. Murad'ın katili Miloš için de geçerlidir. Büsbütün bozgun olan bir savaştan doğan bu kahramanlar, Kosova'nın Sırplar için yüzyıllar boyunca "gerçek anavatan" olmasının harcını atmışlardır. Savaş sadece çevik ve hafif Osmanlı yaya askerlerinin ağır zırhlı Avrupa birlikleri karşısındaki zaferi değil, Doğu Avrupa'daki savunma seddinin yıkılmasıyla eşanlamlıdır. Sırp, Boşnak, Hırvat, Arnavut, Bulgar, Macar ve Çek askerlerinden oluşan kuvvetler[2] kısa zamanda dağılmıştır. Sabah başlayan savaş çok uzun sürmemiştir. Her iki tarafın asker sayısı farklı kaynaklarda, farklı verilir. Osmanlı ordusu için 60-500 bin arası sayılar söz konusudur. Muhtemelen her iki tarafın ordusu da 20 ila 30 bin arasındadır.[3] İki tarafın da asker kaybı büyük olmuştur, ancak bu kayıplar sayısal olarak birbirinden çok uzak olmasa da, Sırp tarafı için sonuç daha ağırdır. Küçük Sırp devletinin askeri ve psikolojik kaybı Osmanlı İmparatorluğu'nunkiyle kıyaslanamaz. Sırp devleti ancak 1459 yılında Semendre'nin düşmesiyle Osmanlı'nın hükümdarlığı altına geçmiş

olsa da 1389 esas belirleyici tarihtir.[4] Sırp tarihyazıcılığı da efsaneyle tarihsel gerçeği birbirinden ayırmakta pek başarılı olamamıştır.

Hezimetin ardından...

Kosova Savaşı, Bizans ve Balkanlar'ın içinde bulunduğu siyasi ve sosyal kargaşa ve parçalanmanın ilk ve en büyük şokudur. Halil İnalcık'ın sözleriyle, Osmanlılar "Balkan anarşisi içine birleştirici bir dinamik kuvvet olarak" çıkmışlardır.[5] I. Murad'ın ölümü Anadolu beylerinin ayaklanması için yeni bir sebep olarak gündeme gelirken,[6] diğer tarafta, Balkan milletlerinden oluşan küçük savunma birliği büsbütün dağılmış, Balkanlar eli kulağında yeni bir saldırıyı beklemeye başlamışlardır.

Kosova Savaşı'nı zamanında pek çok farklı milletten kişi kaleme almıştır: Katip Božidar'ın raporu, Venedik konsolosunun 23 Temmuz 1389 tarihli mektubu, Rus diyakoz Ignjatije'nin irsali, Sultan Bayezid'in fermanı, Bosna Kralı Tvrtko'nun Trogir yerel idaresine gönderdiği 1 Ağustos tarihli mektup, Floransa'dan Kral Tvrtko'ya gönderilen 20 Ekim tarihli cevap, Ahmedî'nin mısraları, Phillippe de Mezières'nin *Songe du vieil pelerin* adlı eserinde bir not, Katalan anlatısı *Historia de Jacob Xalabin*'de bir bölüm.[7] Neşrî, biraz geç olmakla birlikte bunların içinde apayrı bir yer tutar.

Tarihi kaynaklar bir yana, diğer taraftan da savaştan kahramanlar çıkarma ve onları mitleştirme dönemine geçilmiş oluyordu. Prens Lazar tek bir savaşla ön plana çıkmıştı. Savaş kaybedilmiş, ancak başka bir ırk, başka bir din, başka bir milletin simgesi olan ve Hıristiyanlık âlemini tehdit eden bir orduya set çekmeye çalıştığı için gerçek bir şövalye, bir kahraman gibi görülmeye başlanmıştı.

Kosova efsanesine dair en erken izler XIV. yüzyılın ilk yarısına kadar geri gider. Ancak bu efsane XVI ve XVII. yüzyılda tam şekline kavuşmuş, XVIII. yüzyılda ise son şeklini kazanmıştır. Savaşta ölen tüm askerleri temsil eden Lazar'ın bir aziz olarak kültü ise XVIII. yüzyılda Sava ve Tuna nehirlerinin kuzeyinde milli vasıflar içeren bir kült doğurmuştur. Kosova'ya dair ilk metinler hemen savaşın ardından yazılmaya başlanmıştır. Lazar'ın ölümü ve 1390-91 yıllarında Ravanica Manastırı'nda aziz ilan edilmesini

takip eden otuz yıl boyunca yazılan, bugün ulaşabildiğimiz on metin mevcuttur.[8] Lazar, İsa Peygamber'e benzetilmiş, seçilmiş bir "çoban" ve Sırp sürüsü için "kutsal kanını" döken bir "kurtarıcı" olarak gösterilmiştir.[9]

Kosova'ya dair yazılan şiirlerin anası Patrik III. Danilo tarafından yazılan ve "pletenije sloves" olarak bilinen stiliyle *Tarihi Anlatı*'dır. Danilo'yu saraya mensup kişiler takip ettiler. Bunların arasına Lazar'ın kültürlü dul karısı Milica da katıldı. Onları da meşhur nakkaş Jefimia, Lazar'ın oğlu ve halefi genç Despot Stefan Lazarević izledi.[10] Savaşın hemen akabinde Kosova'ya ithafen vücuda getirilen *Jugovics'in Annesinin Ölümü* ve *Kosova'nın Tatlı Kızı* adlı şiirler, İngiliz *ballad*'ları havasında yazılmış olup genelden özele inen bir kahramanlık hikâyesi anlatır. *Jugovics'in Annesinin Ölümü* bir kadının kocasını ve tüm oğullarını savaşta kaybetmesini konu alır.[11] Kısa bir şekilde özetlemek gerekirse, saray mensuplarından halk ozanlarına, din adamlarından şairlere dek toplumun her katmanından, çok farklı sosyal sınıflardan eli kalem tutan, ağıt okuyan herkesin Kosova'dan uzun ömürlü bir mit yarattığı ortadadır.

Kaynakların bir kısmı Sırp hezimetini belirtmeyi unutmadan Sırp askerlerinin kahramanlıkları üzerinde dururken bir kısmı da hezimetten bile söz etmez. Genç Danilo'nun "Slovo o knezu Lazaru" adlı eseri bunlardan biridir. Genel olarak zafer ya da hezimet ibareleri geçmez, sadece tek bir yerde "zafer kazanıldı" (*pobedu postaviše*) der.[12] Destansı bir anlatı olduğundan tarihsel gerçeklik aranmaz. Lazar'ın seslenişi de aynı şekilde retorik özellikler taşıyan bir konuşmadan başka bir şey değildir. "Kahramanca bir kuvvet sergileyerek ölmek, utanç içinde bir hayattan yeğdir" şeklinde başlayan seslenişin ilerleyen satırlarındaki "Senin, kutsal amaç ve vatan için ölmen neden büyük bir iş olsun?" sözleri yıllar sona dini öğelerin yerini milli öğelere bıraktığı dönemde kaydedilmiş olsa gerektir.[13] Başka bir destana göre Lazar halka şöyle seslenir:

Sırp halkından ve menşeinden olan
Sırp kanı ve hısımlığı taşıyan
Ve de Kosova'ya savaşa gelmeyenin
Evladı olmasın

Ne erkek ne kız.[14]

Cennet krallığı

Sırplar için hezimetle biten bir savaşı destanlaştırma anında böyle bir öğenin yenilgi sonrasında ortaya konulması anlaşılır bir durumdur. Sırp tarafından bakıldığında, savaş kazanılamadığına göre, sonradan buna mistik ve dini bir hava kazandırarak efsaneleşmesini sağlamak için Lazar'ın cennet krallığını seçmesi hikâyesinin üzerinde durulmuştur. Bu tür efsanelere göre bu büyük bozgun sadece Vuk Branković'in ihaneti yüzünden değil, Lazar'ın seçimini cennet krallığından yana seçmiş olmasından kaynaklanır.[15] "Dünya imparatorluğu kısa ömürlüdür/Cennetinki ise sonsuza dek devam eder" klasik cümlesi tekrar tekrar karşımıza çıkar.

İhanet öğesi bu anlatılarda ciddi şekilde altı çizilen unsurlardan biridir. Lazar'ın damadı olan Sırp asilzade Vuk Branković'in ihaneti savaşın kaybedilmesi, devletin dağılması için esas sebep olarak gösterilmektedir. İşin ilginç tarafı, savaşın akabinde yazılan tarihi kaynaklar bu ihaneti konu almaz ve bu, ancak iki yüzyıl sonra gündeme gelir.[16] Bu da Sırp devletinin yenilgisi ve dağılması için bulunan bir haklı çıkarma öğesidir. Erken Ortaçağ Sırp metinlerdeki hayli muğlak görülen bu ihanet, önceleri genel olarak birkaç gruba atfedilirken, ancak XVI. yüzyıl sonu XVII. yüzyıl başında Branković'e kalmıştır.

Mauro Orbini savaştan iki yüzyıldan fazla bir zaman sonra, 1601'de Pesaro'da kaleme aldığı *Il regno delgi Slavi* (Slavların Krallığı) adlı eserinde efsaneleşmeye devam eden bu savaşın anlatısına Crijević ve Khalkokondyles'in kronikleri gibi tarihi eserlerden yaptığı alıntıların yanı sıra sözlü edebiyattan edindiği efsanevi bölümleri de ekler. Orbini, Vuk Branković'i bir hain olarak gösteren ilk eserdir. Branković'in ihanetinin kaleme alındığı ilk Sırp kaynak ise *Brankovićev letopis*'tir (Branković Kroniği, 1600-18).[17] Orbini'nin eserine dair eklenmesi gereken bir bilgi de Sırpların tarihini yakından öğrenmek isteyen Çar Deli Petro'nun isteği üzerine bu eserin tercüme edildiğidir.

Ostrvica'lı Konstantin Mihailović (1496-1501) *Turska Hronika* (Türk Kroniği) adlı eserinde yine efsanevi öğelere yer verecek, savaşın çarşambadan cumaya kadar tam üç gün sürdüğünü söyleyecektir.[18] "Bunu Tanrı bizim günahlarımız yüzünden istedi" açıklaması bu metinde de mevcuttur. Bu Sırp-Ortodoks söylemi, XVI. yüzyılda Luther'in kendisi başta olmak üzere Protestanların ve Katoliklerin Türklere karşı yenilgilere ruhani bir sebep bulma çabasıyla sık sık gündeme gelen "Türklerin Tanrı'nın cezası" olduğu savının Ortodoksluk dünyasındaki ilk örneklerinden birdir. Čaykanović ise Sırpların, Türklerin ve Arnavutların şeytandan doğduklarına inandıklarını gündeme getirir.[19] Türk, Tanrı tarafından Sırpların günahları yüzünden gönderilmiştir. Benzer şekilde Sırp folklorunda Türklerin yılanla temsil edildiği görülür.[20] Sırp folkloruna göre Sırplar şahin yuvasından, Türkler ise yılan deliğinden çıkarlar.

Sırp hükümdarların doğaüstü yaratıklarla özdeşleştirilmesi, pagan kolektif bilinçten mirastır: "Ne kadar Sırp kahraman olursa olsun/hepsi de periler tarafından büyütülmüştür/ve ejderhalardan doğmuştur."[21] Her kültürde farklı anlamlar ve çağrışımlar taşıyan ejderha figürü Sırp folklorunda da mevcuttur. "Ejderhanın oğlu Obilić" adlı şiirde Miloš insanüstü bir fiziksel ve ruhani güce sahip bir varlık olarak sunulmak istendiği için mitsel bir şekilde ejderhadan doğmuş olarak gösterilir. Sırp sözlü edebiyatında da sık sık cesur olmaya yöneltmek için kullanılan "Miloš gibi olasın" deyimi bunun yıllar içinde asla kolektif hafızadan çıkmadığının göstergesidir.

Ölümsüz Miloš

I. Murad'ın aslında muharebe sırasında öldüğü çeşitli iddialardan biridir. Zinkeisen, I. Murad'ın öldürülmesinin 12 Sırp asilzade tarafından düzenlenen bir komplo olduğunu, aralarından birinin de kurayla seçildiğinin iddia edildiği kaynaklar arasında Theodorus Spandugino Cantacusino ve Sansovino'yu gösterir.[22] Kral Lazar'ın da kurayı çeken kişi olduğu söylenir. Miloš'un daha önce I. Murad'ın kullarından biri olduğunu iddia eden Enverî ise vakaya bambaşka bir arka plan hazırlamış olur. İddiasına göre sultana bu denli yaklaşabilmesinin sebebi sultan tarafından tanınmış olmasıdır.

I. Kosova Savaşı'nın Lazar'la birlikte Sırplar için yarattığı en büyük kahraman şüphesiz Miloš'tur. İlk zamanlardaki belirsiz kişiliğinin zamanla gün ışığına çıkmasıyla, zaman içinde büyüyerek ilerleyen bir çığ gibi eklenen ve tarihsel gerçeklikten uzak efsanelerle iyiden iyiye bir Ortaçağ şövalye romansı figürü haline gelmiştir. Miloš Obiliç (Kobiloviç) dönem kaynaklarında da hayli muğlak bir şekilde nakledilmiştir.

Erken Sırp metinlerinde Miloš'un adının geçmediğini belirtmek gerekir. "Çok asil doğumlu birisi" (*neko veoma blagorodan*) olarak anılan Miloš'un kimliği belirli biri olarak ortaya çıkması çok daha sonradır.[23] Neşrî'nin ayrıntılı bir şekilde anlattığı bu katil sahnesi var olan tüm kaynaklar arasında en ayrıntılısıdır. "Gayet ceri ve bahâdır me'lûn" olarak tasvir ettiği[24] Miloš, padişahı katlinin ardından peşinden gelen Osmanlı askerlerinin ellerinden iki kez kurtulmayı başarır. 50 adım aralıklarla gösterilen bu iki menzili ve de öldüğü noktayı ölümsüzleştirmek için üç anıt taşı dikilmiştir.

Miloš, savaştan bir buçuk asır sonra, 1530'da Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan rotasını takip ederek İstanbul'a giden Curipeschitz'in (Kuripečić) günlüğünde ayrıntılı bir şekilde yer alacaktır. "Çok ünlü ve saygı duyulan bir şövalye" olarak tanımladığı Miloš'un "adına yazılan ezgilerin bugün hâlâ söylendiğini" hatırlatır.[25] Curipeschitz'in bu katli hayli detaylı bir şekilde anlatması, olayın tanıklarının naklettikleri verinin detayları bir yana, geçen bir buçuk asır boyunca mitin üzerine eklenen parçaların çoğaldığını göstermektedir.

Curipeschitz Sırp kaynaklarındaki klasik bir anlatıyı nakleder.[26] Düşmanla anlaştığı ve gizli işler çevirdiği zannedildiğinden gözden düşen bir şövalye olan Miloš, uzunca bir süre sabrettikten sonra efendisine suçsuzluğunu ispat etmek için bir gün yemek esnasında yanına yaklaşıp ona uzunca bir konuşma yapar –ki bu konuşmanın sözlü edebiyatın eseri olduğu aşikârdır– ve "hayatımı feda etmek bahasına da olsa, yapacağım şeyle savaşınıza son vereceğim" diyerek ayrılır. Curipeschitz'in aktardığı uzun konuşma ise şövalye romanslarındaki efendisine ya da sevdiği kadına bağlılık yemini eden şövalyenin yaptığı bağlılık konuşmalarını çağrıştırır.

Olayın bir akşam yemeği esnasında geçmesi bunun yeterince dramatize edilmiş bir şövalye romansı sahnesinin kopyası olduğuna delalet eder. Yemeğin İsa'nın Son Yemeği'ne benzemesi bir tesadüf olmamalıdır. Lazar'ın onu masasına davet etmemesi ise yemeğin ve sofranın, birlikte paylaşımın esas olduğu bir toplumda büyük bir aşağılama olarak yorumlanabilir. Diğer bir taraftan, tuhaf bir şekilde *Sir Gawain ve Yeşil Şövalye* (Sir Gawain and the Green Knight) romansını çağrıştıran bu sahnede, Miloš'un aynı Yeşil Şövalye gibi, şövalyeleriyle toplanmış olan hükümdarın masasına gelmesi, çarpıcı bir söylevin ardından dramatik bir şekilde çekilmesi basit bir tesadüf müdür?[27] Yoksa kuzeyin efsaneleri gerçekten buralara kadar inmiş midir? Bilemiyoruz.

Nakledilen bu hikâyeye göre Miloš, kral ve masadakileri bırakarak padişahın karargâhına doğru atını sürer. Tarihi gerçeğin aksine, Neşrî'nin naklettiği gibi "küşteler içinde kendüyi pinhân edip"[28] yaklaşarak sultanı gafil avlaması ve destanlarda ölümsüzleşen bir kahramana yakışmayacak şekilde haince "yenünde hancer saklayarak" gelmesi, Sırp anlatılarında atı üzerinde karargâha koşan bir vatansevere dönüşmüştür. Şövalye romanslarının olmazsa olmazı olan atın da anlatıya girmiş olması Sırpların bu tarihi gerçeği mitleştirirken onu nasıl saptırıp şövalye romanslarına uydurduklarını gösterir. Hatta atının bir de adının olması –Ždral–, bunun bilinmesi (bu tabii ki destanlar için geçerlidir) sahneyi tam bir romansa dönüştürür ve tek eksiği de kapatmış olur.[29]

Anlatının sonunda Curipeschitz'in "şövalye" olarak andığı Miloš huzura çıkar, padişah ona öpmesi için ayağını uzatır ve o da "Bir Hıristiyan senin ayağını çok pahalıya öpüyor, bunun bedelini şimdi ödeyeceksin" diyerek gömleğinin içinden çıkardığı hançerle padişahı karnından göğsüne kadar yararak "derin ve tehlikeli" bir yara açar.[30] Miloš sesler duyunca atını mahmuzlayarak kaçar ve atı üzerinde vurulur. Görüldüğü üzere "pinhân" bir şekilde yaklaştığı bu metinlerde büsbütün yok edilmiş, yerine destansı bir at figürü konulmuştur.

Sırpların bu mitleştirilmiş sahneleri ve kahramanı çok erken dönemden beri bir milli/dini birlik için kullandıkları tüm bu anlatılarda fark edilir. Curipeschitz'in "Ah Khobilevitz (Obilevic)" diye başladığı destansı tondaki seslenişi şöyle devam eder: "Sen Hıristiyanlığın havasıyla büyüdün ve

kötülüğe iyilikle karşılık verdin. Seni aşağılayan uğruna da yaşamını feda ettin, ama bununla da vatan topraklarını düşmanlardan kurtardın."[31] Bu seslenişte ilk etapta şunlar dikkati çeker: "Kötülüğe iyilikle karşılık veren" bir Miloš figürü doğrudan İsa Peygamber'e göndermedir. Diğer taraftan, "uğrunda yaşamını yitiren" birine inanmayan, güvenmeyen bir kral figürü olarak Lazar gözden düşmüş, onun kahramanlık tahtına Miloš çıkmıştır. Son olarak, savaşın Osmanlı değil, Sırplar tarafından kazanıldığına dair veri ise, Miloš'un başını çektiği bu destanın, tarihsel gerçeğin önüne geçtiğini gösterir.

Curipeschitz'in günlüğü Obilić'i odak noktası olarak alan destanların ne şekilde yayıldığı ve dallanıp budaklandığına dair başka bir ayrıntı daha içerir. Curipeschitz'in "İşte o zamandan bu zamana hiçbir Türk padişahı öptürmek için ayak uzatmıyor" savı her ne kadar Obilić temelli retorik ve teatral bir söylem olsa da bunu takip eden iddiası gerçeğe hiç de uzak görünmüyor: Bunun gibi bir vaka daha yaşanmasın diye huzura kabul olanların iki yandan koltuklanmaları geleneğinin başlatıldığı ve padişahın ancak bundan sonra huzura kabul edilen kişiye elini uzattığı ilginç bir ayrıntıdır.[32]

Miloš pek çok destana başkahraman olmaya devam etmiştir. Bunlardan birine göre Baba Yaga adında bir cadı tarafından ele geçirilmiştir. Bu cadı Türklere Miloš'un atını nasıl öldürecekleri konusunda tavsiye vermiş, Miloš'un bıyıklarında gizli olan silahlarının anahtarlarının yerini söylemiştir. Miloš da intikamını cadıyı köprüde öldürerek almıştır. Köprü bugün *Babin Most* olarak anılmaktadır. Miloš ayrıca kafasını çevreleyen bir hale ile ikonalarda da ölümsüzleşmiştir.

I. Murad'ın öldürülmesine dönecek olursak, Miloš'un zehirli bir hançer kullandığı iddiasını da hatırlamak gerekecektir. İliryalı kabilelerin zehirli oklar kullandığı bilinir. Bizanslı fizikçi Aegina'lı Paul *De re medica* adlı eserinde Dacianlar ve Dalmaçyalıların *ninum* adı da verilen zehirli oklar attıklarını yazar.[33] Bunları müteakiben Slavlar da zehirli ok konusunda uzmanlaşmışlardır. Sayısız zehir ile ölüm vakasının kaydedildiği Slav tarihinde hiçbirinin Miloš Obilić'in Kosova Savaşı'nda kullandığı iddia edilen zehirli hançer kadar destanlaşmadığı kesindir.

Kosova Savaşı'na dair bu şişirilmiş kahramanlık anlatılarının Sırpların özgürlüğüne giden yolda kullanıldığını ilk fark edenler Avusturyalılar olsa gerek: XVIII. yüzyılda özellikle Sava ve Tuna nehirlerinin kuzeylerinde geniş bir alanda heyecanla okunan Vladislavić'in *Kniga Istoriografija* adlı eserinin dağıtılmasına ve geniş kitlelerin eline geçmesine engel olmaya çalışmışlardır.[34] Sırplar XIX. yüzyıl başında bütün bu külliyatı daha geniş bir şekilde kullanarak, özgürlük savaşlarında Kosova'yı mihenk taşı haline getirmiş ve epik şiirlerle romantikleştirilmiş trajik bir geçmişin anısını bağımsızlık davalarında esas araç olarak kullanmışlardır.

2

İstanbul: Doğu'nun El Dorado'su

Woody Allen'ın *Yeşil Akrebin Laneti* adlı filminde kahramanlarından birinin insanları sadece "Constantinopla" kelimesiyle hipnotize ettirmesi İstanbul'a ait, yüzyıllarca yığılarak çoğalan hayranlık literatürünü ne de güzel beyaz perdeye aktarır. Sadece adı bile gerçekten de her devirde insanları hipnotize edip, rüya âlemine düşürmeye yetmiştir. İstanbul'u hiç görmediği halde yazdıkları romanslar, şiirler, *novella*'lar için büyülü bir mekân olarak kullanan yazarların sayısı bile bunu doğrulamaya yeter. Hayali yolculukların da uğrak yeridir İstanbul. Ama biz yine de şehri görenlere kulak verelim.

"İstanbul'u gören herkes bu kentin dünyanın en güzel konumuna sahip olduğu konusunda hemfikirdir; sanki doğa bu kenti tüm yeryüzüne hâkim olup onu yönetmek üzere yaratmıştır."[35] Thévenot'a ait olan bu iltifat yüklü kelimeler, Osmanlı başkentine yolu düşen her yabancının günlüğünde neredeyse harfi harfine tekrarlanıyor gibidir. 1596'da Venedik elçisi Leonardo Donà, Kanallar Şehri'ne gönderdiği raporda "dünyada görülebilecek en güzel şey" notunu düşmüştür. Yine Thévenot'a dönersek, onun iltifat yüklü kelimelerinin neden diğer seyyahlardan alındığını düşündüğümüzü yeterince ortaya koyabiliriz: "Boğaza girildiğinde iki yakanın görüntüsü, dünyada bundan daha nefis bir şey olmaz dedirtecek şekilde gerçekten insanı büyülüyor."[36]

Şehir herkesi büyüler, İstanbul eninde sonunda belki de en çok görülmek istenen yer, Doğu'nun El Dorado'sudur. Bir İngiliz yazar ne de güzel anlamıştır İstanbul'u görme isteğinin derecesini: "İstanbul'u görmek için tarifsiz bir arzu" duymaktadır. Sir Henry Blount ise, 1635 yılında, yaşadığı

zamanın en muzaffer günlerini görmek isteyenin Türkiye'de olduğundan daha iyi bir manzara bulamayacağını iddia eder.[37] Başka bir Venediklinin de söylediği gibi neredeyse tüm Batılı seyyahların gözünde İstanbul "insanoğlunun hayal edebileceği en güzel ve büyüleyici yerde konuşlandırılmıştır."[38]

"Konstantinos'un bütün dünyaya egemen olan imparatorluğunun başkentini, eşsiz doğal güzelliğe sahip, bu denli güzel ve elverişli bir kente taşımasına çok hak verdik" der Canaye ve İstanbul Boğazı'nın bütün güzelliklerini anlatmanın "çok zahmetli olacağından" yakınır.[39] "Türk acımasızlığına karşı, doğanın ve sadece doğanın iyileştirici etkisiyle bu topraklar onu gören herkeste hayranlık uyandırıyor ve onu söz konusu toprakların değerli üstünlüklerini inceleme isteğine itiyor" derken de Yeniçağ'da artık bir Avrupa klasiği haline gelen söylemi yenilemiş olur: İstanbul yanlış ve zalim ellerdedir.[40] Simeon "herkesin arzuladığı payitaht şehri İstanbul" derken aslında dünyanın gözünün İstanbul üzerinde olduğunu bir kez daha hatırlatmaktan başka bir şey yapmaz.[41]

Sukut-ı hayal

Diğer taraftan İstanbul'da halkın yaşadığı evler seyyahlar için büyük bir hayal kırıklığı teşkil eder. Şehre yaklaşırken kendisini kurşun cami kubbelerinin pırıltısının büyüsüne kaptıran Avrupalılar, ara sokaklarda halkın ikamet ettiği ahşap evlerin arasından geçerken tüm heyecanlarını kaybederler. Peder Nacchi "Dışarıdan görünen o bütün güzellik içeri girer girmez yok oluverir" der.[42] Başka bir seyyah "binaların kar beyazlığı ve her yere dikilen servi ağaçlarının yeşilliği" ile "kurşunla kaplı pek çok damın –özelikle de camilerin– yaptığı gölge"nin altını çizer. "Bana inanın, dışarından bu kadar güzel görünen bir şehir daha yoktur" diyerek şehri yüceltirken hemen akabinde içeriden gördükleri karşısında pek de hoşnut olmadığını yansıtır. Sokaklar bakımsızdır. Şehrin sakinlerinin bu sokakları bakımsızlığa sürüklemeleri yüzünden neredeyse buralardan geçilemez. Binalar ise onların gözünde pespaye ve kötü malzemeden yapılmıştır. Evler genelde ahşaptır. Katolik seyyahlar şehirdeki Latin kiliselerin azlığını vurgulamayı unutmazlar.

D'Arvieux, XIV. Louis'nin özel temsilcisi olarak İstanbul'a gönderildiğinde, görevi bittiği zamanlarda Türk kıyafetlerini giyerek şehri gezmeye çıkar. Bütün evlerin yüksek duvarlarla çevrili olması ona manastırlarla dolu bir Avrupa şehrinde dolaşıyor hissi verir.[43] "İstanbul sokakları çok kötüdür; çoğu dar ve dolambaçlıdır" der Thévenot. Sonra da "Yedi tepe üstündeki bu kent öyle bir düzen içinde kurulmuştur ki hiçbir ev bir diğerinin manzarasını engellemez" diyerek bu kargacık burgacık sokakların kendi içinde bir düzen yarattığını kabul eder.[44] Bu yüksek duvarların arkasındaki evler ise aynı hissiyatı getirir beraberinde. Bütün seyyahların İstanbul evleri hakkındaki görüşleri az çok aynıdır. Evler ne çok güzel, ne çok konforludur. Türkler bu dünyada kalıcı olmadıklarını göstermek için evlerini ahşaptan inşa ederler. Pigafetta'ya göre evler "alçak ve fakir" görünümlüdür. Ne de olsa kendisi görkemli binalarla dolu, şehirlilerin hiç de sıradan binalarda oturmadığı Venedik şehrinden gelmiştir. Diğer bir İtalyan seyyah Pietro Valle daha romantik kelimeler dizer. Ne de olsa onu buralara kadar sürükleyen aşkın ta kendisidir: "Çatılar çok güzel, renk renk boyanmış, tuhaf ve çekici bir tarzda kabartma süslerle büyük ve aşırı süslü oluklarla donatılmış. Damların altında ise bizim balkonlarımıza benzer çok renkli kepenklerle çevrilmiş geniş verandalar var."[45] Şehirde pazar kurulan birçok meydan olduğunu da belirtir.

Seyyahlar, İstanbul'a geldikten sonra da maceralı yolculuklarına şehir içinde devam ederler. Heyettekilerle bir İstanbul gezisi yapmaya karar veren Adam Werner, altı kürekli bir peremeye binerek heyecanlı bir yolculuğa atılır. Rumelihisarı'nda sonra dalgalar yükselmeye başlayınca, dönmeyi de kendilerine yediremeyince, yanlarındaki nefis Palermo şarabına sığınırlar çaresiz. "Büyük tehlikelere rağmen Tanrı'nın yardımı ve gemicilerin hünerleri sayesinde" sapasağlam kurtulurlar bu işten.[46] İstanbul dört bir yanından sürprizler çıkan büyük bir sahnedir adeta.

Bu sürprizlerin kötüleri de vardı tabii. Bunların başını ise yangınlar çekiyordu. Şehrin geneline ahşap yapılar hâkim olduğundan apansızın çıkıveren ciddi yangınların sayısı hayli yüksekti. Coryate burada bulunduğu üç hafta içinde beş yangına şahit olmuştu. Bazıları kazara çıkan yangınlar olsa da, bazı yangınların da yeniçeriler tarafından evleri yağmalamak için çıkarıldığını iddia eder İngiliz seyyah.[47] Özellikle Yahudilerinin evlerinin bu yangınlardan nasibini aldığını, bu yüzden onların da eskisinden daha

sağlam evler yaptıklarını söyler. Evlerinin altlarına mahzen yapıp, aniden çıkan bir yangın halinde eşyalarını buraya getirdiklerini belirtir. Türkler ellerinde nargilelerle uyuyup kalıyorlar ve yangına davet çıkarıyorlardır. Ayrıca Thévenot'un iddiasına göre yeniçeriler de yağma fırsatı bulabilmek için bu yangınlara sebep oluyordur. Kendisinin burada bulunduğu sekiz aylık süre içinde üç yangın çıkmıştır.[48]

Ve günahları saklayan duvarlar: Galata

Galata, imparatorluğun en büyük özgürlüklerinin yaşandığı yerdir. Masson'un deyimiyle "Türkiye'nin orta yerinde bir Hıristiyan kasabası"dır.[49] Lokantalar vardır, Türkler yemeye ve şarap içmeye gelirler. "İnsanın güzel zaman geçirebileceği hanların" varlığını da unutmaz Masson. Seçilen sevgilinin kadın ya da erkek olduğunu bilemesek de, bu hanların gönül ilişkileri için kullanıldığını, "güzel zaman"da çapkınlığa dair bir kasıt bulunduğu aşikârdır. Galata, bu dönemde Daniel Goffman'ın tabiriyle Osmanlı tarafından "rezaletlerin kalesi" olarak kötü bir şöhret edinmiştir.[50] Burada yaşayan yabancı halk Osmanlı'nın ahlak kurallarından kısmen muaftır. John Sanderson'ın Mart 1600'de Londra'daki Nicholas Leate'e yazdığı mektupta belirttiği üzere zaman zaman –hatta belki de çoğu zaman– Galata'daki eğlencelere perde arkasında fahişeler de getirilirdi.[51]

İstanbul'dan geçen, ya da belirli bir dönemde bu şehirde var olan seyyah sayısını belirlemek neredeyse imkânsızdır. 1581'de şehirde bulunan bir seyyah sadece Galata'daki "geçici nüfusun" 500 ila 600 olduğunu iddia ederken, XVII. yüzyılda yaşayan bir din adamı ise İstanbul'da 100 kadar seyyah bulunduğunu yazar.[52] İstanbul, devrin Sevilla'sı ve Cezayir'i gibiydi: Herkes sosyal ve ekonomik statüsünü yükseltmek için buraya koşuyordu. Söz gelimi, Venedik'e ait Yunan adalarından "kalafatçı, marangoz ve benzer" meslek sahipleri çalışmak için geliyordu.[53] İstanbul bir umut kapısıydı. Üstelik ulaşımı zor, daha ziyade büyük yük gemileriyle emtia taşınan şehirlerden de değildi İstanbul. Galata sahilleri tüccar gemileriyle doluydu. Venedik ile İstanbul arasında ulaşımı sağlayan ve Venedik'e ait pek çok adada duran birçok geminin yanı sıra Osmanlı'nın

fethinden önce Venedik'in Yunan tebaasına ait Kandiye, Tinos, Zante ve diğer adalardan gelen küçük gemiler de mevcuttu.[54]

Dolayısıyla Galata hem tüccarlar, seyyahlar, gemiciler, kısa dönem için gelen elçiler gibi hareketli bir nüfusun yanı sıra, elçiliklerde görev alanlar, İstanbul'dan çalışan tüccarlar gibi kısmen yerleşik bir nüfusa da sahipti. Genel olarak yabancılardan mürekkep olan bu Galata ahalisine meyhanelerin müdavimleri olan yerli halk ve yeniçeriler de katılıyorlardı. Tam bir safahat merkeziydi Altın Boynuz'un diğer yakası. Deniz kıyısında dünyanın "en güzel balıkhaneleri" bulunuyordu. Burası iki kenarına balıkçıların sıralandığı bir sokaktı ve "tezgâhlarında insanı şaşırtacak kadar çok balık" vardı. Üstelik hepsi de nefis, taze ve ucuzdu.[55] Ahmed Cavid'in Şirazi'nin *Tercüme-i Kenzü'l-İştihâ* adlı lügatçesine eklediği pek çok mezenin Galata ahalisi tarafından yendiğini belirtmesi de boşuna değildir.[56] Mesela "şem'-i Yahudi-i veş"in "şamata teli" gibi berrak ve saf olan bir içki olduğunu, Galata'da İsferanca adındaki meyhanede satıldığını,[57] "kavred" adı verilen sakız helvası türünden bir helvanın halen Galata'da yapıldığı ve "müdeccel helvası" diye satıldığını kendisinden öğreniyoruz.[58]

Elbette sefaretlerin bu bölgede bulunması Galata'nın şaşaasını daha da artırır. Elçilikler ve maiyetleri ülkelerinin pırıltısını yaşatacak ve unutturmayacak hayatlarına burada devam ederler. Kanuni devrinde kendine sarayda bir yer edinen Doç Andre Gritti'nin oğlu Alvise Gritti'nin konağı da Pera Bağları'ndadır. Üstelik bugün Beyoğlu'na adını veren de ta kendisidir. Beyin, yani doçun oğlu Alvise.[59] Venedik elçilerinin gözünden kaçmayan şatafatlı hayatı, bir kral ya da prens gibi gösterişli giyinmesi İstanbul, özellikle Galata'daki yüksek rütbeli Frenk ahalisinin bölgenin profilini nasıl değiştirdiğini de tasavvur etmemize yardımcı olur.[60]

Galata, gündelik eğlenceler dışında, çeşitli sebeplerle yapılan büyük çaplı eğlencelere de sahne oluyordu. Sonbaharda şenlikler başlıyordu. Pera'da boydan uzanan bağlar –boş yere "Vigne di Pera" (Pera bağları) denmiyordu– bağbozumu şenliklerinin en renkli manzaralarını sunuyordu. Altı gün süren bu şenliklerde bağlar gidip gelen atlarla doluyordu, geceden gündüze koca ahşap kaplarda üzüm taşınıyordu.[61] Bağlar arasında çadırlar kuruluyor, Hıristiyanlar burada yiyip içip müzik dinliyorlardı. Bu hasat

zamanında yabancıların bağlara girmesine ve istedikleri kadar üzüm yemesine izin veriliyordu.

Esaret hayatının korkunçluğunun getirdiği psikolojik etkileri göz önüne alırsak, pek çok esirin kâbus gibi bir dönemin sonunda, özgürlüklerine kavuştuktan sonra memleketlerine dönmeyip İstanbul'da yaşamaya devam etmeleri hayli ilginçtir. 1580'lerde İstanbul'a gelen bir papalık elçisi, Galata'da 500, İstanbul surları içinde ise özgürlüğe kavuşmuş 60 esirin yaşadığını bildirir.[62] "Türk'ün tebaası olarak yaşıyorlar, sanayi ve ticaretle iştigal eden bazıları da pek müreffeh bir hayat sürüyorlar."[63] Bunlar arasında şarap ticaretiyle ilgilenenler de vardı. Örneğin Dimitri Carpofor adlı bir Venedikli Rum'un Galata'da amcasıyla ortak olarak açtığı bir *bottega* (mahzen) vardı. Bu İstanbullu Yahudilerin pek hoşuna gitmemişti. Şarap ticaretini tekeline almak isteyen bir Osmanlı Yahudisi olan David Passi, Lehistan-Litvanya istikametinde giden gemilerin yolunu kesiyordu.[64]

Herkesin rüyası: Ayasofya

Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya'yı bir geneleve döndürdüğü dedikodusu Avrupa'da dilden dile dolaşıyordu.[65] Hıristiyanlara göre artık bu kilisenin şerefi lekelenmişti. Ama bütün bu söylenceler Ayasofya'nın Avrupalının dimağındaki yerini sarsmaya engel olamamıştı. Her şeye rağmen devrin seyyahları, yolu İstanbul'a düşen diplomatlar ve bu yüzen nüfusa ait diğer pek çok zatın ilk olarak koştuğu mekân Ayasofya oluyordu. Kilisenin camiye çevrilmiş olmasından büyük bir esef duymaları bu haşmetli yapıya duydukları hayranlığa engel olmuyordu. "Kilisenin içinde insan kendini aynada gibi görür" diyordu Schiltberger: "Mermer ve duvarların cilası o kadar berrak ve iyi işlenmiştir."[66] 1584'te İstanbul'a gelen İngiliz elçi Harborne da herkes gibi klasik detayları verdikten sonra yerlere hasır döşendiğini, duvarlardan halılar sarktığını belirtiyor ve avizeler için "kilisenin ortasındaki bir tanesi fevkalade büyük, başka bir yanındaki som altından yahut çift yaldızlı ve bir varil kadar iridir" diyerek şaşkınlığını dile getiriyordu.[67] Simeon ise bir şehirliden rica ederek onunla beraber "herkesin gıpta ettiği" Ayasofya'ya gidip bu ziyareti sonunda "benim gibi

günahkâr bir adamı Ayasofya'yı ziyarete layık gördüğü için Cenab-ı Allah'a hamd ü sena eyledim" sözleriyle şükranını sunar.[68]

1453'ten sonra daha da dal budak salan mucize anlatılarına biri daha eklenmişti. Anlatıya göre Ayasofya'daki Meryem Ana heykelinin elindeki lal taşı, peygamberin doğduğu gece mucizevi bir şekilde Roma'ya taşınmıştı.[69] yrıca seyyahımız Simeon da, Ayasofya'nın "bugüne kadar gösterdiği sayısız büyük mucizelerden" birini nakleder. İddiasına göre olay 1609'da gerçekleşmiştir. Birkaç usta, tamir için padişahın emriyle Ayasofya'nın damına çıkarlar. Hacetini gidermek isteyen bir usta aşağı inmeye üşendiği için bu ihtiyacını kireç kabının içine giderir ve bunu da harca karıştırarak işine devam eder. "Fakat Ayasofya bu saygısızlığa tahammül edemeyerek adamı elindeki kapla birlikte, herkesin gözü önünde yere atar. Adamın vücudu sihirbaz Simon'un lâşesi gibi paramparça olmuştur. Bu vakayı gözleriyle görenler dehşete kapılmışlardır." Padişah da bu olay karşısında, Allah'a yalvarır ve "bundan böyle kimsenin bu gibi küstahlık ve cürette bulunmayıp" gereği halinde aşağı inmesini emreder.[70]

Fynes Moryson kendisine koruma olarak verilen yeniçerilerle birlikte bu hayallerde yaşayan kiliseyi –camiyi– ziyaret etmişti. Büyük bir ihtimalle onlardan aldığı bilgileri aktarıyor ve "Türklerin aptessiz Hıristiyanların buraya girmesine dayanamadıklarını" yazıyordu.[71] Simeon da Ayasofya'ya "Şeyhlere bahşiş vererek" girebildiğini de yazar eseflenerek.[72] Kutsal Topraklar'daki kiliselere girmek gibidir bir bakıma, birazcık kesenin ağzını açmak gerekir. Diğer bir taraftan "kubbeli, muhteşem" başka bir kilise görür. Aya İrini'den bahsetmektedir. İçeri girince aziz tasvirlerinin hâlâ yerlerinde durduklarına şahit olur.[73] Ayasofya'daki ufak tahribat ise her şahidin dile getirdiği bir konudur. Menavino "halihazırda Türkler ayin yapılan bütün masaları tahrip etmişler, resimleri sökmüşlerdir. Eğer birkaç mozaik figür kalmışsa onların da gözlerini oymuşlardır" der.[74] Canaye ise padişahın, Ayasofya yakınlarında "bir zamanlar Hıristiyanların kilisesi olan bir yerde" "tuhaf hayvanlar beslediğini" yazar. Arslanhaneden bahsetmektedir. "Onları burada beslemesinin nedeni İsa'yı ve dinini aşağılamak" olduğuna inanmaktadır.[75]

XVII. yüzyılın son çeyreğinde yolu İstanbul'a da düşen peder Antonio M. Nacchi Ayasofya'dan yeterince büyülenmeyen nadir yabancıdan biridir.

Papaya Ayasofya'nın "bizim San Pietro'muzla uzunluk, genişlik, yükseklik ve mimari ustalıkta mukayese edilemeyecek" olduğunu yazar.[76] Pederin şahsi mimari görüşünden çok, San Pietro'nun yanında Ayasofya'yı övmenin hem bir Katolik, hem de bir Hıristiyan olarak hiç de uygun düşmeyeceğini düşünmüş olsa gerektir. O da kubbeyi örten mozaiklerin büyük bir bölümünün harap durumda olduğunu, Türklerde –Müslümanlarda– insan figürlerinin yasak olması sebebiyle onarılmadığını da yazar. Sultan II. Selim'in ise Ayasofya'daki mozaiklerden birini okla deldiği, oku yerinde gören Baron Venceslav Vratislav tarafından doğrulanmıştı."[77] Venceslav ayrıca Türklerin bütün figürlerin gözlerini oyduğuna hayretle şahit olmuştu. İstanbul'a gelen Fransız seyyah Nicolas de Nicolay da bunu doğruluyordu.[78]

3

Mısır: İfritlerin yaşadığı yeryüzü cenneti

Mısır'ın "tam anlamıyla bir yeryüzü cenneti" olduğunu, ama burada "ifritlerin" yaşadığını belirtir Thévenot.[79] Mısır'ı doğal güzellikleriyle cennete benzeten Avrupalı kalemlerin sayısı az da olsa, Mısırlıları şeytanla bir tutmayan yok gibidir. Devasa, kalabalık, sıcak, yapış yapış, pis bir ülkedir onların gözünde. Türlü tuhaflıklar baş gösterir her köşesinde. Üstelik bu ülkede hareket ederken insanın hep tetikte olması, arkasını kollaması gerekir. Çünkü Avrupa'dan gelenlerin hiç saklamaya gerek duymadan belirttiklerine göre hırsızlarla doludur Mısır.

Kahire ise tam bir kaostur. Devrin Sevilla ya da Cezayir'inin karmaşasıyla kıyaslanabilir bu kargaşası. Dilenciler, sokak sokak dolaşan körler, sokak satıcıları... Ama yine de hayatı çekilmez kılan sakinleri en küçük olanlarıdır: Sinekler ve sivrisinekler! Cibinliksiz yatmanın imkân olmadığı yerlerdir buralar. Hatta cibinliğin içine her girdiklerinde içeri sızmış birkaç sinekle karşılaşarak kâbusu yaşamaya devam eder seyyahlarımız. Kahire'de mide hastalıkları, humma ve kan toplanması sık sık telaffuz edilir.

Şehrin büyüklüğü herkesi hayrete düşürür. Yeniçağ'ın en büyük birkaç şehrinden biridir Kahire. Heberer, "Bu kentin büyüklüğü ve nüfusunun yoğunluğu hakkında ne kadar yazsam azdır. Çünkü bu bakımdan yalnız Roma'yı ve Paris'i değil, Konstantinopolis'i bile fersah fersah aşmaktadır" diyerek bu devasa şehrin boyutları hakkında bir bilgi vermeye çalışır.[80] "Kahire büyük, İstanbul'dan, hatta bildiğim bütün şehirlerden büyük. Daha da garibi sadece sur içinde değil, sur ötesinde de yaşanacak mekânlar var. Bu da insanları bu şehrin surlarının olmadığı gibi yanlış bir kanıya

kaptırıyor" yorumunda bulunur başka bir seyyah. Buradaki binalar da yüksektir.

Thévenot Mısırlıları ifrite benzettikten sonra sözlerine şöyle devam eder: "Böyle dememin bir nedeni yöre sakinlerinin karaya çalan esmer tenleri ise, asıl nedenler son derece günahkâr, çapulcu, bir metelik için adam öldürebilecek tıynette olmaları; ayrıca çok yoksullar, bu nedenle Nil üzerinde seyrederken bu korsanlara karşı çok iyi korunma tedbirleri almak gerek."[81] Thévenot tüm kızgınlığıyla devam eder: "Ülke insanları, ister Müslüman ister Hıristiyan olsunlar, genelde çok esmer tenlidirler; hepsi çok kötü, namussuz, kalleş, tembel, ikiyüzlü ve oğlancılığa çok düşkündürler; hırsız, hain, paragöz, bir pare için adam öldürebilecek tıynettedirler; ayrıca her türlü günaha batmışlardır, son derece tabansız olurlar.[82] Mısırlıların, buradan geçen Avrupalıların gözünden tasviri genel olarak bu olumsuzluk çerçevesi içinde sıkışıp kalır. Erkek, kadın, halkın tümü "kara veya koyu renk tenli, sarımtırak uçuk benizli çirkin insanlar, üstelik çok da bakımsızlardır" Heberer'e göre.[83]

Genel olarak çizdikleri Arap fellahı portresi canavardan biraz hallicedir. "Son derece kirli ve tiksindirici insanlar" oldukları, köstebek, fare, yılan, kurbağa, kedi, tilki, kurt, kunduz, vs bütün menfur hayvanları yedikleri söylenir. İddialara göre bu hayvanlardan en beğendikleri faredir ve bunu da aşhanede pişirip öyle yerler. "Koyun etini, Yahudilerin yaptığı gibi kemik ve sinirlerini çıkardıktan sonra köfte haline getirerek yerler." Hele Simeon'un çizdiği aşçı tablosu, sonsuza kadar yemeğe el sürmemek için geçerli bir sebep olabilir: "Bunların aşçıları da murdar, kirli vücutları tek bir gömlekle örtülü, iri dudaklı, burunları sümüklü, gözleri ve kulakları cerahatli insanlardır. Ayakları o kadar kir tutmuştur ki üzerine tohum atsan tutar; dizleri deveninki gibi nasırlıdır, velhasıl tam manasıyla bir deveye benzerler. Bunlar, hamur yoğurdukları vakit uzun ve siyah tırnaklı parmakları ile ara sıra gözlerini ve hatta bacak aralarını karıştırırlar. Tepsi, tencere ve diğer kapları ise köpek ve domuzlara yalattıracak kadar pistir." Bu dönemde Han Halil'de oturan Türk ve Ermenilerin Araplardan tiksindikleri için ekmeklerini orada yaptıklarını yazar Simeon. Okurun, bunların tümden gerçek olmadığını ya da en azından abartılı olduğunu umacağını tahmin ederek şöyle ekler: "Bütün bunları gözümle gördüğüm

için tiksinerek yanlarından kaçtım ve ellerinden hiçbir şey almamaya yemin ettim."[84]

Mısırlılar Avrupalıya kendilerini hiçbir şekilde beğendiremezler. Ne ten renkleri, ne kokuları, ne giydikleri en ufak bir beğeniye layık olmamıştır. "Bu ülkenin insanları çok kötü giyiniyor" der Heberer. Erkeklerin de kadınların da "papazların ayin sırasında giydikleri kıyafete benzer uzun, geniş kollu ve çoğunlukla maviye boyanmış entarileri" Heberer'in zevkine hiç hitap etmemiştir.[85] Erkeklerin başlarına taktıkları şapkayı da gece takkesine benzetir.

Ayağına çevik, eline hafif

Mısır'da fellahların Nil'de yüzmekte gösterdikleri çeviklik herkesi şaşkına çevirir. Üstelik bunu yapan sadece erkekler değildir. Elbiselerini çıkarıp kafalarına bağlarlar, "muhteşem bir hızda" yüzerek karşıya geçerler ve yeniden kıyafetlerini ıslak ıslak giyerler.[86] Bu elbette Nil üzerinden gemileriyle geçen seyyahlar, başta da kafile halinde gelen hacılar için uyurken soyulmakla eşanlamlıdır.

"Haramzade ve hilekâr" olduklarını iddia ettikleri Araplara karşı korunmanın bir yolu da uyumamaktır. Uyku gerçekten de bütün felaketlerin başıdır. Araplar için sınır yoktur. Yolculardan biri Simeon'a hiç de hoş olmayan bir anısını anlatır: "Bu nehir yolu ile Kahire'ye giderken, Arapların hilekârlığını bildiğim için yanımda bulunan gümüş kılıcımı, çantalarımı altıma, eyerimi de başımın altına koydum. Uyumamaya gayret ediyordum; fakat uyku galip geldi. Gümüş eyerimi gören Araplar suya girerek gemiye geldiler ve beni uyandırmamak için eyeri usulca almaya çalıştılarsa da muvaffak olamadılar. Bunun üzerine, içlerinden biri ayağımın başparmağını ısırdı ve ben acısından fırlayınca eğeri kaparak kaçtılar." Yolcu, tam bir durum komedisini çağrıştıran bu sahneyi anlatırken, o esnada bir feryat kopar ve Araplar gemiden birisini suya çekerek para dolu kemerini alıp adamcağızı da suyun içinde bırakıp kaçarlar.[87] "Bu iğrenç insanlar karabatak gibi usta yüzücü ve dalgıçtırlar. Onların bu maharetini gündüzün gözümle gördüm. Suyun içine dalarlar ve bir zaman sonra başka bir yerde meydana çıkarlar. Nehre para atılırsa, derhal toplarlar, parayı bulur ve

çıkarırlar. Geceleri, balıklar gibi gemi ile beraber yürürler ve uykuya dalmış adamları kaparlar" diye tüm nefretini kusmaya devam eder Simeon.[88] "Araplar kalleş insanlardır, fakat sipahi ve yeniçerilerden çok korkarlar" diyerek nizamın sağlanmasındaki görevlileri işaret eder.[89]

Bir bakıma burası tam Altınçağ İspanyası'nı çağrıştırır. Fakir olduğu, daha ziyade fakirleştirildiği için çalmaya mahkûm olan bir sürü insan! Ama Avrupalının genel kanısı bu insanların çok zor durumda kaldıklarından değil, artık bunu alışkanlık haline getirdiklerinden çaldıklarıdır. Ama halen ateşli silahlardan korktukları için bunu bir savunma aracı olarak kullanır Avrupalı. Gece birçok meşale yakıp dışarıdan kayığın çevresine bağlarlar, bu meşaleleri gören Araplar da teknede meşale sayısı kadar arkebüz olduğuna inanırlar ve "hiç alışık olmadıkları bu silahtan çok korkarlar."[90]

İmparatorluğun hiçbir yerinde bu kadar hırsız ve eşkıya olmadığını söyler hepsi. D'Arvieux bunlardan birinin korkunç bir şekilde cezalandırılmasına, canlı canlı kazığa oturtulmasına tanık olmuştur. Kazıktaki cezalının on beş saat sonra hâlâ hayatta olmasına şaşırmıştır. Korkunç bir acı çekmesine rağmen arkadaşlarıyla konuştuğunu, kahvesini yudumladığını, sigarasını içtiğini, sonunda acı içinde düşüp öldüğünü şaşkınlıkla tasvir etmiştir.[91]

Şahit olduğu daha da korkunç bir manzarayı tasvir ederken d'Arvieux'nün soğukkanlılığı dikkat çekicidir. Bu suçlunun cezası da kazığa oturtulmak olduğu halde, o kadıya babasının da dedesinin de canlı canlı dersinin yüzüldüğünü söylemiş ve kendisi de aynı şekilde öldürülmezse ailesine karşı gelmiş olacağını belirterek böyle ölmek istemiştir. "Çok nazik bir adam olan kadı" da bunu yerinde bulur ve atalarının cezasını bu adama da keser.[92] Bir gezi yazısı mübalağası gibi görünmekle birlikte vakanın hayli inandırıcı bir yanı vardır. Pek çok kişinin kuyruksokumundan girip boğazından çıkan bir kazık yerine, daha da şerefli bir ölüm olarak düşünülebilen, derisinin yüzülmesini tercih etmesi ilk başta biraz şaşırtıcı gelse de, vahşet âleminde belki de bir bakıma açıklanabilir.

"Kulağını kirletmemek için yazmadığım nice şey"

Mısır genellikle bir gariplikler ülkesi olarak algılanır. Beş duyunun her biri için tuhaf bir malzeme vardır Avrupalı için burada. Hayatını Mısır'da esir olarak geçiren Heberer'in yıldızları seyredecek çok vakti olmuş olsa gerek. Burada, –genelde Doğu ülkelerinde olduğu gibi– "gökyüzü bulutlarla örtülmediğinden, geceler çok daha aydınlık oluyor. Bizim memleketimize kıyasla sanki yeryüzü daha yüksek, gökteki yıldızlar daha yakın ve her tarafı daha iyi aydınlatıyorlarmış gibi bir izlenim alıyor insan" yorumunda bulunur.[93] Bir göz yanılsamasından başka bir şey olmayan bu his, aslında aynı zamanda başkalığın da romantik bir tasviridir.

Buradaki kadınların yarı çıplak dolaşmaları, en ufak bir utanç belirtisi göstermemeleri de garip gelir onlara. Diğerlerinin bu çıplaklığa aldırmaması ise daha da tuhaf karşılanır Avrupalılarca. "İnsanlar geçiyorlar, bakıyorlar ve hiç umurlarında bile olmuyor" der Valle hayret içinde. Ama bu çıplaklık onu bir erkek olarak etkileyecek bir manzara değildir. Çünkü insanların "çirkin, pis ve sürekli güneşin altında yanmış bir tene" sahip olduklarını, bu yüzden de "baştan çıkarmaktan çok mide bulandırdıklarını" söyler.[94]

Simeon'un fellahların âdetlerini anlattığı bölüm, bu coğrafyaya ve insanlarına olan tüm nefretini kustuğu bir bölümdür. İnsanlar "küstah ve hayâsızdır." "Biri gelir su üzerine def-i hacet eder, diğer birisi de suyun üzerindeki pisliği eliyle öteye sürer ve içer. "İşte bu bölümde Simeon fellahları Türklerle kıyaslayarak, Türklerin ne denli temiz olduklarını hatırlayarak özlem duyar. Türkler insan içinde tükürmezlerken, Araplar "alenen işerler" der ve Osmanlı topraklarının bir parçası olarak gördüğü diğer şehirlerdeki Türkleri hatırlamadan edemez: "Türklerin hamamlarını, helalarını, edeplerini, bütün huzurlarını hatırlayarak imrendim" der. "Bu adamlar biz Hazreti Muhammed'in öz evlatlarıyız, diyerek böbürlenirler, Türklerin de güya yarı Müslüman, hakanın da cariye çocuğu olduğunu söyleyecek kadar cüret gösterirler" diyerek temizliğin imandan nasıl geldiğini bir türlü anlayamaz ve son noktayı da fiyakalı bir şekilde koyar: "Kulağınızı kirletmemek için yazmadığım daha nice iğrenç şeyler yaparlar."[95]

Seyyahların gözleri bu topraklarda nelere nelere şahit olur. D'Arvieux çok yaygın bir hastalığın hayaların şişmesi olduğunu söyler ve okuru

inandırmak için şöyle devam eder: "Hiç abartmadan söylüyorum, bazen kafadan daha büyük hayalara rastlanır; bu hastalık Nil suyundan kaynaklanır ve ben de sekiz gün boyunca bu derdi çektim, ama daha sonra kendi kendine kayboldu. Bu hastalığı tedavi etmek için, şişen hayayı bir neşterle kesip açarlar ve içeride birikmiş suyu akıtırlar."[96] Bunlar bu toprakları terk ederken hafızalarında yer edecek korkunç manzaralar olacak kalacaktır. Simeon hayalara dair başka bir bilgi verir. Ama bu sefer söz konusu olan eşeklerdir. Eşeklerin o hayran oldukları süratlerinin arkasında yatan Arapların hilelerini anlamışlardır. Hayvanları koşturmak için sivri demirle dürtüp, hatta hayalarını sıktıklarını öğrenirler![97]

Hıristiyanların çilesi

Mısır, Doğu Akdeniz'in önemli bir parçası olarak ticaretin kalbinin attığı bir bölgedir. Başta Venedikli, Cenevizli ve Fransız olmak üzere Avrupalı tüccarların koloni kurdukları topraklardır. Dolayısıyla burada belirli süre ikamet etmek durumundadırlar. Ancak şartlar genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer ticaret bölgelerindeki şartlarla mukayese kabul etmez. Sıcak, nem, pislik, hastalıklar, sivrisineklerden başka bir dizi de kısıtlama vardır Hıristiyan halk için. Bunu en çok İzmir'in lüks hayatından sonra Mısır'a düşen d'Arvieux hissetmiş olmalıdır. Lakin kendisi gerçek bir Doğu sevdalısı olduğu için çektiği acıları dramatize edip kaleme almamış, dolayısıyla keskin bir kıyaslamaya girişmemiştir.

Daha XV. yüzyılda burada bulunan Schiltberger, İskenderiye'deki Venediklilerin ve Cenevizlilerin ticari kolonilerinden bahseder. İtalyanların hepsinin ikindi vakti kendi ticaret evlerine dönmeleri zorunludur.[98] Anlattığına göre daha fazla şehirde kalamazlar, bu hapis ve para cezalarıyla men olunmuştur. Hepsi ticaret evlerine dönünce, bir Müslüman (görevli) gelip kapıyı üstlerinden kilitler, anahtarı ertesi sabaha kadar alır götürür ve sonra da yine o açar. Bunu şöyle açıklar Schiltberger: "İskenderiyeliler bu İtalyanların şehrin hâkimiyetini ele geçirmelerinden korkmaktadırlar."

Mısır'da Hıristiyanların karşılaştıkları en büyük zorluk ata binmelerinin yasak olmasıdır. Özellikle uzun yollar kat etmek zorunda kalan hacılar için bu tam bir işkenceye dönüşür. "Araplarda, ne Türkiye'de ve ne de İran'da

bulunmayan koyu bir taassup vardır" der Simeon, "buna göre, Hıristiyanların beygire, deveye ve katıra binmesi yasaktır ve onlar ancak eşeğe binebilirler."[99] Ayrıca Hıristiyanların merkep üzerinde bir mahkeme, cami ve mescit önünden geçmeleri de yasaktır. Bunu bilmeyen Simeon, merkep üzerinde bir mahkeme önünden geçerken yasakçılar gelerek onu sopalarla yere düşürürler ve "bir daha da eşeğe binme, yasaktır, yaya yürü" derler.[100] 1658 yılında İzmir'den İskenderiye'ye gelen d'Arvieux'nün başına benzer bir şey gelir. Burada sadece konsolos ata binebildiği için o da kendisini bir eşeğin sırtında bulur. Kalabalık ise isyan eder ve "günahı neymiş de zavallı hayvanı bir kâfiri taşımaya mahkûm ediyorlar" diyerek protestoya girişir.[101]

Kanatlı güzellikler

Mısır'dan geriye dönerken hafızalarda yer edecek güzel şeyler de vardır. Bunlar dönemin Avrupa'sında olmayan, hatta sadece kurguları süsleyen küçük mucizevi uygulamalardır. Bunların başında kuluçka makineleri gelir. Bu XVI. ve XVII. yüzyılda yolu Nil topraklarına düşenleri hayrete düşürür. Heberer "Özel olarak hazırlanmış fırınlarda binlerce yumurtadan yavru çıkardıklarına birçok kez tanık oldum" dedikten sonra, "bizim ülkemizde böyle bir şey düşünülemez" diye ekler.[102] Buna pek çok seyyah şahit olmuş ve aynı tepkiyi vermiştir. Thévenot bu kuluçka fırınlarını uzun uzun anlatır, yüzlerce civcivin çıkışını da büyük bir hayranlıkla tasvir eder.

Ama esas masalsı görüntü posta güvercinleridir. Kahire'de posta güvercinlerine şahit olanlardan biri de Schiltberger'dir. Sultanın güvercinlerini Kahire'den Şam'a gönderdiğini iddia eder, "çünkü arada büyük bir çöl vardır."[103] İşte masalları aratmayan uygulamayı şöyle anlatır: "Bunun için bir güvercin çifti alınır, yemlerine şeker katılarak çok iyi beslenir fakat bir yere uçmalarına engel olunur. Çiftleşme zamanı gelince erkek güvercin sultana getirilir, dişisi yerinde bırakılır. Erkek güvercinin hangi şehirden olduğu işaretle saptanır ki kesin olarak hangi şehirden geldiği bilinsin. Özel bir kafes konulur, fakat başka hiçbir güvercinin yanına yaklaşmasına izin verilmez ve artık eskisi gibi fazla yiyecek, özellikle de şeker verilmez. Bu, geldiği şehri daha çok özlesin diye

yapılır. O gönderilmek istenirse, kanatları altına mektup bağlanır. Ve erkek güvercin, eğitildiği eve doğru uçar ve orada yakalanıp, mektup alınır ve alıcısına iletilir."[104]

XI

Gerginlik noktası

1

Haçlı Savaşı[1]

Rabelais *Gargantua*'nın 33. bölümünde hicvettiği XVI. yüzyılın en hararetli konularından birine değinir: Türklere karşı savaş hayallerine. Bızdıklar Dukası, Kont Dalkılıç ve Komutan Boklavat'ı Picrochole'nin huzuruna çıkarır. Bu komutanlar kendisine Lizbon'a kadar tüm toprakları nasıl fethedeceklerini, oradan da İspanya'nın nasıl hemen teslim olacağını anlatırlar. Ne de olsa "İspanyollar hep aylak kişilerdir." Oradan da Cebelitarık'ı geçerek bu boğaza da Picrochole denizi adını vermesini salık verirler. Bu denizi geçince de Barbaros teslim olup ayaklarına kapanacaktır. Picrochole'nin fetihleri Tunus, Bizerta, Cezayir, Annaba'dan sonra Mayorka, Minorka, Sardinya, Korsika, derken sol kıyıdan Güney Fransa, Provence, Cenova, Floransa hattını izleyecektir. Bütün Akdeniz'i geçerek ve pek tabii tüm bu adaları ve toprakları alarak ilerleyeceklerdir.[2] Grandgousier sarhoşunun birlikleri de karadan fethe devam edeceklerdir. "Ve Türkiye'yi yenip Konstantinopolis'e" varacaklardır. "Bir an önce buluşalım onlarla" dedi Picrochole, "çünkü ben Trabzon'un da imparatoru olmak istiyorum. Bütün o Türk ve Müslüman itleri öldürecek miyiz?" "Öldürmeyip de ne yapacağız" dediler, "onların mallarını mülklerini size şerefler hizmet etmiş olanlara dağıtacaksınız."

Rabelais bu şaheserini yayımladığında takvimler 1534 yılını gösteriyordu. Bundan 71 yıl sonra ilk cildi çıkacak olan *Don Quijote*'de Cervantes Trabzon İmparatorluğu saplantısını yeniden gündeme getirecekti. Cervantes'in *Gargantua*'yı okuyup okumadığını bilmiyoruz. Fatih devrinde Osmanlı sınırlarına katılan Trabzon "İmparatorluğu" Yeniçağ'da hâlâ romantik bir şekilde anılmaya devam edilecekti.

Diğer bir taraftan Rabelais'nin bildiğini pek de sanmadığımız başka bir hareketlenme oluyordu 1537-39 yıllarında. Şarlken, ebedi düşmanı I. François ile 1537 yılının Kasım ayında görüşmeyi kabul etmişti. Amaç Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir Kutsal Birlik oluşturmaktı.[3] 1535 yılında Tunus'ta Barbaros'a karşı kazandığı zaferin sarhoşluğu vardı Şarlken'in üzerinde. Üstelik bu Kutsal Birlik'e Venedik bile katılmaya ikna edilmişti. Fakat bütün hayaller suya düşmüştü. Zaten hayli ütopik bir plandı: Seferin sonunda İstanbul'a varmayı planlıyorlardı! Ve oradan da Kudüs'e!

Kudüs'e yolcuk, Kutsal Topraklar'ı ele geçirme arzusu, Haçlı savaşlarından sonra da romansları süslemeye devam etmişti. Söz gelimi Şarlman'ın şövalyelerinden Ogier, İngiltere'yi terk edip Akka'yı, Babil'i ve Kudüs'ü kuşatır.[4] Ama bu sadece romansları süslemekle kalmıştır. Pratik olarak pek de gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bu iddialı hedef, Yeniçağ'da da büyük hayallerin bir parçası olarak devam etmiştir. Kudüs'ü kurtarma saplantısı Ortaçağ'dan Yeniçağ'a miras bir saplantıdır. Coğrafi engellerin yanı sıra bir türlü bir araya gelemeyen Hıristiyanlık âlemi için bunun fizibilitesi bile hesaplanamamıştır çoğu zaman. Şarlken zamanında eli kalem tutan pek çok din adamı ve âlim, Haçlı savaşını körükleyen eserler kaleme almışlardı. İmparatorun kendi kronik yazarı Pero Mexía da bunlardan biriydi: Şarlken'in bu yüce savaştaki öneminin de altını çizmişti.[5]

İspanya krallarına ithafen yazılan destansı şiirler de Kudüs'ün yeniden ele geçirilme zorunluluğuna dair kışkırtıcı çabalarla doludur: Hafızalarda ölümsüz kalmak isteyen kralın Kudüs'ü "kazanması" gerektiği iddia edilir.[6] İspanyol kronik yazarı Sandoval, Katolik hükümdar Fernando'nun 1516 yılının Ocak ayında Madrigalejo'da sayılı günü kaldığını öğrenince verdiği tepkiyi şöyle anlatır: "Buna inanmakta zorlandı, ne de olsa düşman onu yaşama arzusu ile dolduruyordu." Kral Plasencia'dayken konseyden Barco de Ávila ile konuşmak üzere gelen biri, kendisine "Avila'nın Kudüs'ü yeniden ele geçirmeden ölmemesi gerektiğini söylediğini" yazar.[7] XVI. yüzyıl Avrupa politikasında dengelere karışmak istemeyen ve olabildiğince kıtanın siyasi arenasından uzak durmaya çalışan Portekiz'in yüzyıl başında, 1504'te papaya Duarte Galvaõ'yu göndererek Kilise'nin Türklere karşı

savaşmayı ve Kudüs'ün yeniden fethini ısrarlı bir şekilde desteklemesi gibi bir ricada bulunması ilginçtir.[8]

Papa II. Paulus'un bir fermanını yorumlayan İspanyol diplomat ve papanın tarziye/özür yazarı (*apologist*) Rodrigo Sánchez de Arévalo, Hıristiyanlar ve kâfirler arasındaki ittifakların yasak olduğunu, tek istisnanın bir Hıristiyan hükümdarın bir kâfir hükümdarla birleşerek diğer bir kâfire karşı dinini savunması olduğunu belirtmişti.[9] Aynı diplomat, Türklerin İtalya saldırıları konusunda ise "Türklerin insanların inançlarına müdahale etmeden bir fetih yöntemi kullandıklarını" söylemiş ve eklemişti: "Tanrı böylesine bir kötülüğün İtalya'nın başına gelmesini istemedi." 1470 yılında vefat eden Arévalo 10 yıl daha yaşayıp Fatih'in Otranto'ya asker çıkarttığını göremedi.

XVI. yüzyılın sonunda bir heyetle İstanbul'a gelen protestan vaiz Schweigger, Türklere karşı kurulacak bir ittifakın hiç de imkânsız olmadığını savunuyor, Katolik ve Protestanların ortak görüşü olarak başarısızlığın sebebinin kendi günahları olduğunu yazıyordu: "Türklerin gücü her ne kadar büyükse de, Hıristiyanlar tarafından kırılamayacak kadar da üstün değildir. Bunun başarılamamasının tek sebebi, Tanrı'nın kendi gücüyle Türkleri desteklemesi, Hıristiyanlara karşı savaşırken onlara yardım etmesi ve zafer kazandırmasıdır. Bu sebeple her şeyden önce bizim başımıza bu felaketleri getirene ilgimizi yöneltmemiz gerek."[10] Bir Venedikli dava vekili olan Gioavanni Sagrado, Tanrı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu Hıristiyanlığın "kırbacı" olması için gönderdiğini iddia ediyordu.[11]

Hayatını Türklere karşı Haçlı savaşı organize etmeye adayanlar, bunun için saraydan saraya koşturanlar vardı. Bunun yanı sıra Cesarini, Carvajal, Bessarione, II. Pius gibi adamlar her kanaldan bu emellerini gerçekleştirmek için didiniyorlardı. Francesco Filelfo, İstanbul'da öğrenci olarak bulunduğu yıllarda Türk meselesiyle ilgili bilgi edinmiş ve tecrübe sahibi olmuştu. Hatta II. Murad'a gönderilen bir elçilik heyetinde de bulunmuştu.[12] Türklere karşı bıkmak yorulmak bilmeden kırk yıldan fazla yazmıştı. Fransa Kralı VII. Charles'a başvurmuş, Mantova Kongresi'ni ve birkaç papayı da ziyaret etmişti. Demetrius Khalkokondyles'e yazdığı bir mektupta hayatı boyunca Türklere karşı yaptığı çalışmaları özetlemişti.[13]

Fransa Kralı VIII. Charles, 1494'teki İtalya seferinde tek imparatorluğun siyasetinin egemen olduğu bir Haçlı seferi propagandası kullanmaktaydı.[14] Matbaanın az çok aynı zamana denk gelmesiyle, İstanbul'un fethinin akabinde Türklere karşı yayınların yaygınlaşmasına bir bakıma bu şekilde destek oluyorlardı.

1527'de Papa VII. Clemens Müslümanlara silah ve diğer şekilde yardım sağlayanları aforoz edeceğini açıklayan bir ferman yayınlamıştı. "Türklere, Sarazenlere ve Hıristiyan adının diğer düşmanlarına yine Hıristiyanlara saldırmak için kullanacakları at, silah, demir, demir eşya, kalay, bakır, bronz, kükürt, güherçile, top dökmek, başka savaş aletleri, silahlar ve makineler yapmak için gerekli malzemenin yanı sıra halatlar, kereste, denizcilik malzemesi ve diğer yasaklı malları tedarik edenler"in başı yanacaktı.[15] Bundan bir yüzyıl sonra Papa VIII. Urbanus da benzer bir ferman yayınlamış ve bu sefer yasaklı malzemelerin biraz daha uzun bir listesini çıkarmıştır. Ama ne aforoz, ne de daha ciddi cezalar bu silah ticaretine engel olamamıştı.

Diğer bir taraftan Meksika fatihi meşhur *conquistador* Hernán Córtes de Türk karşıtı bir retorik geliştirmişti. Aztek İmparatorluğu'na son verip büyük kıyım yapan komutan "Burada siz majestelerinin Türklere karşı koymak ve onlara karşı direnmek amacıyla insanları bir araya getirdiğini duyuyoruz; zira Türklerin büyük bir güçle ve kibirle üzerimize doğru geldiği söylenmektedir" diyordu. "Tanrı'nın böylesine yüksek bir Katolik karaktere sahip bir girişimin başarıya ulaşmasına yardımcı olacağını umuyoruz, tıpkı Majesteleri tahta çıktığından beri yaşanan her şeyde olduğu gibi."[16] Aynı *conquistador*, Meksika'nın İspanya krallığının eline geçmesinden yirmi yıl sonra, 1541'de Şarlken'in o meşhur Cezayir seferine katılacaktır. Lakin yıllardır hayali kurulan bu seferden Şarlken hiç de Tunus'tan olduğu gibi zaferle dönemeyecektir.

Diğer taraftan Şarlken döneminde Fransa, İspanya ve Roma arasında süregelen gerilimin analizi, papanın karadan ve denizden yaklaşmakta olan Türk'ün önüne bir set çekilmesi konusundaki takıntılı sayılabilecek çalışma ve görüşmelerini anlamak için yeterli olacaktır. Her şey kısır bir döngüden ibarettir. VI. Hadrianus'un Fransa-İspanya rekabeti karşısında tarafsız tutumu, VII. Clemens'in gözden kaçmayacak Fransa sempatizanlığı ve

bunun doğal bir sonucu olan Şarlken'in papanın Türk karşıtı projelerine gösterdiği ilgisizlik Türk'ün 1532'de haşmetli bir şovla Almanya içlerine kadar ilerlemesine kadar bu tablonun değişmeyen öğeleri olmuştu.

1522 Mayısı'nda VI. Hadrianus, Şarlken ve VIII. Henry tarafından bir proje geliştirilmiş ve proje çerçevesinde Hıristiyanlık âlemi'nin "tüm düşmanları"na karşı bir savunma birliği oluşturulmasına karar verilmişti. Papa, Kutsal İnanç'ın düşmanlarına karşı yapılacak bu savaşa katılan tüm Hıristiyan hükümdarlara tüm *cruzado* (Haçlı seferi için ayrılan para) ve endülüjans gelirlerini vermeyi vaat ediyordu.[17] Belgrad'ın ve Rodos'un düşüşü karşısında paniğe kapılan VI. Hadrianus Hıristiyanlık âlemi arasında en azından üç yıllık bir ateşkes sağlamaya çalışıyordu. Rodos'un düşüşüyle panik Roma'da iyice kendini gösterirken, papa Doğu Akdeniz'deki bu stratejik noktanın elden çıkması üzerine imparator, François ve Henry'ye mektup gönderir. "Dinimizin düşmanı Büyük Türk, sizin aranızdaki savaşları fırsat bilip, Macar Krallığı'nı ve Rodos Adası'nı ele geçirmek için güç ve cesaret buldu" der bu mektubunda.[18]

1535: Şarlken Barbaros'a karşı

Şarlken'in deniz savaşlarını kaleme alan Francisco López de Gómara, Barbaros'un 1534'te Osmanlı donanmasının başına geçip yola çıkmasından Avrupa'nın duyduğu korkuyu anlatırken "Kadırgalar şimşek ve yıldırım gibidir. Görülüp duyulmalarına rağmen düşene dek nereye gidecekleri bilinmez" der.[19] Barbaros gerçekten de bir şimşek gibi İtalya sahillerine ulaşarak Santo Locito, Asprelongo, Fundi ve diğer pek çok sahil kasabasıyla kentini yağmaladıktan sonra Akdeniz'in göbeği sayılacak Tunus'u ele geçirmişti. Şarlken'in söz konusu seferi bu dönemde İspanyol dilinde, gerek tarihi, gerek edebi külliyat içinde en çok üzerine yazılan seferdir. Romanslar, tiyatro oyunları, epik şiirler, şarkılar başta olmak üzere pek çok türe konu olan bu sefer aynı 1571 yılında İnebahtı akabinde olacağı gibi, Hıristiyanlık âleminin moralini yükseltmeyi hedeflemiştir. Şarlken bunun gerçek anlamda bir gövde gösterisi olduğunu ve daha sonra da literatüre konu olacağını ta en baştan hesapladığı için sefere Flemenk ressam Vermeyen'i de götürmüştür.

Şarlken 3 Nisan'da Barcelona'ya gelir. Dört bir yandan kuvvetler bu şehre akmaya başlar. İlk varanlar Portekizlilerdir. 28 Nisan'da Portekiz gemileri Barcelona sahillerine yaklaşır. Endülüs, Biskay, Flandre'den gemiler eklenir. Şehirde tellallar hiçbir askerin yanında fahişe ya da eli silah tutmayan delikanlı götüremeyeceğini, cezasının ölüm olduğunu duyururlar.[20] Kronik yazarı Sandoval'ın naklettiğine göre, "Asillerin ve halkın oluşturduğu kalabalık şehre sığmaz, sokaklarda yürünmez olur."[21] İnsanlar bu "güzel donanmayı görmek" için sokağa dökülmüşlerdir.

Şarlken bunu hem görsel bir şova, hem de dini bir ayine dönüştürmek için her şeyi planlamıştır. Andrea Doria'nın kendisi için donattığı dört kürekli, 24 adet Şam işi, sarı renkli imparatorluk armasını taşıyan kadırgayla yola çıkar. Üzerinde *Plus Ultra* (Daha da Ötesi) yazan ve haç bulunan devasa bir sancak da eksik olmaz.[22] Şarlken'in hükümdarlığı boyunca şiarı olan ve bunu takip eden yüzyıllarda da kullanılan "Plus Ultra" Yunan mitolojisine göre, Cebelitarık Boğazı'nda bu bölgenin bilinen dünyanın sonu olduğunu göstermek için Herküles tarafından dikilen sütunlara bir göndermedir. Mitoloji, bu sütunların üzerinde *Nec plus ultra* (Ötesinde hiçbir şey yok) yazısıyla denizcileri öteye geçmemeleri konusunda uyardığını bildirir. Şarlken'in kadırgasında bulunan diğer sancaklar Latince olarak mesajlar gönderir. Bunlardan birinde "Silahlarını ve kalkanı al ve bana yardıma gel" yazmaktadır. Bir diğerinde "Tanrı seni bütün bu yollarda korusun diye meleğini gönderdi" yazar. "Tanrım, bana yollarını göster" yazısını taşır bir diğeri. "Ateş senin peşinden gelecektir" yazısı belki de aralarından en ilginçleridir.[23]

Madrid şatosunda II. Felipe zamanında bir şölene şahit olan Jean Lhermite de Habsburgların İspanyol stili eğlencesini kaleme alırken ilginç detaylar sunar. Yemek yenen salonda gözüne ilk çarpan "pek güzel bir kumaş üzerine çok güzel ve canlı renklerle işlenmiş, altın ve ipekle parlatılmış Tunus seferi sahneleri" olmuştur. 1535 yılında II. Felipe'nin babası Şarlken'in Barbaros'un üzerine yürüyerek onu Tunus'ta şaşaalı bir şekilde yenmesini ölümsüzleştiren bu sahneler, beraberinde götürdüğü Flemenk ressam Vermeyen'in başarısıdır. Vermeyen'in resmettiği sahneler daha sonra Pannemaker tarafından Brüksel'de o unutulmayacak duvar halılarına işlenecek, 12 goblende ölümsüzleşecektir.[24] Bu görevi Maria de

Hungria üstlenir. Şölende kadınlara dikdörtgen ipek ve sırmadan dokunmuş Türk halıları üzerinde ayrı bir köşe hazırlanmıştır!

Zafer sarhoşları...

1565 yılında Papa bütün Hıristiyan dünyasını Türkler karşısında Malta'da zafer için duaya çağırdı. Protestan İngiltere bile bu tehlike karşısında hizipleşmeden bu duaya katıldı. Salisbury diyakozunun günümüze ulaşan vaazında "mesafe sebebiyle onlara geçici bir rahatlık veremesek de, onlara ruhani yoldan yardım ederek payımıza düşeni yapacağız" diyordu.[25] "Eğer Malta'yı ele geçirecek olurlarsa, Hıristiyanlık âlemini nasıl bir tehlikenin beklediği belirsiz." Malta'da Türklerin yenilgi haberi Londra'ya ulaştığında ise Canterbury başpiskoposu bir çeşit şükran duası hazırladı: Altı hafta boyunca haftada üç defa bu duanın edilmesi gerekiyordu![26] İşin garibi, Malta Şövalyeleri arasından şövalyelerini 1538 yılında çeken İngiltere bu zaferde en ufak bir payı olmamasına rağmen heyecanlı kutlamalardan nasibini alıyordu. 1565 yılında Salisbury piskoposu kendi piskoposluk bölgesinde Malta'nın kurtuluşu sebebiyle dualar edilmesini buyurdu. Adanın kurtuluş haberi gelince Canterbury Başpiskoposu Parker da şükran dualarının edilmesini emretti.[27]

Türklerin ölümü nedeniyle kapalıyız!

Braudel'in "Tüm XVI. yüzyılın en göz kamaştırıcı askeri olayı" olarak tanımladığı İnebahtı Savaşı 7 Ekim 1571'de Kutsal İttifak'a zafer getirdi.[28] Osmanlı donanmasının mahvolduğu deniz savaşında Türklerin 230 gemisinden sadece 30'u kurtulabildi. Her iki taraftaki toplam ölü ve yaralı sayısı 59.000'di.[29] Kutsal İttifak'ın üç ana gücü İspanya, Venedik ve Papalık topraklarında çılgın kutlamalar hiç gecikmedi. En gösterişli törenler pek tabii Venedik, Roma ve bunu takiben Madrid'de yapılmıştı. Zafer müjdesi gelince Venedik'te çanlar çalmaya başlamıştı. Rialto Köprüsü'nün girişine bir zafer takı yapılmış, pazaryeri ışıklarla süslenmişti. Kapılara yenilen Türkleri ölümsüzleştiren madalyalar asılmıştı. Şüphesiz en çarpıcı detay bugün bile tatile çıkan İtalyanların kapılarına astıkları "tatil nedeniyle

kapalıyız" (*Chiuso per ferie*) notunu andıran bir notun asılı olmasıydı: "Türklerin ölümü nedeniyle kapalıyız!"(*Chiuso per la morti dei turchi*.)[30]

Şehir halkı üç gün boyunca kendini gece gündüz eğlenceye vermişti. Borçlular hapisten çıkarılmışlar, sokaklarda hüküm süren şarkılara, eğlenceye ve çığlıklara katılmışlardı. Yarı dramatik bir kompozisyonu olan Celio Magno'nun *Trionfo di Cristo per la vittoria contra i Turchi* (Türklere Karşı Zaferde İsa'nın Utkusu) adlı eseri aynı yıl doçun huzurunda sergilenmişti.

Bir sonraki karnaval zamanı geldiğinde kent hâlâ kutlama havasından çıkamamıştı. Venedik hizmetindeki Arnavut askerleri, İsviçreli paralı askerler, Türkler, zenciler, balıkçılar ve daha pek çok kılığa giren gençler hâlâ zafer çığlıkları atıyorlardı.[31]

Venedik gelecek nesillerin de bu zaferi hatırlaması için şehrin dört bir yanında çılgın bir faaliyete başlamıştı. 1572 yılında vefat eden Papa V. Pius'un Santa Maria Maggiore Sixtine Şapeli'ndeki mezarı üzerindeki rölyef İnebahtı'yı ölümsüzleştirmişti. Paolo Veronese ise savaşın tüm kargaşasını resmettiği tablonun üst kısmında, bulutların arasında Venedik'i elinde bir hançerle yere çökmüş bir kadın şeklinde insanlaştırmıştır. Bu Venedik alegorisi, Aziz Marco tarafından Madonna'ya gösterilir.[32] Melekler Türk donanmasının üzerine oklar göndermektedir. Bu sahneler İngiltere'de referans gösterilecek, edebiyata girecektir. Ben Jonson "İnebahtı Savaşı'nda bir Venedikli borazancı gibi yolun ötesine" diyecektir.

İngiltere, İnebahtı Savaşı'nda mücadele etmemişti, ancak Kutsal İttifak'ın zafer kutlamalarına katılan İngilizler de yok değildi. Türk tehlikesiyle karşı karşıya gelen Avrupa'ya yardım etmeye gelince kendini coğrafi olarak çok uzak bulan, üstelik de ticari avantajlarından faydalanmaya devam etmek isteyen İngiltere her türlü kutlamada vardı. İlginç bir şekilde Kutsal İttifak'ın bu şaşaalı zaferi İngiltere'de bir şükran duasıyla anılmıştı. Ayrıca İskoçya da zaferi kutlamakta geri kalmamıştı.[33] İskoçya Kralı VI. James bile Lepanto (İnebahtı) adında uzun bir şiir yazmıştı. 1571'de sadece altı yaşında olan kralın, şiiri yazdığı tarih bilinmese de, bunu çok daha sonra kaleme aldığı barizdir.[34] Şiirde Tanrı Türklerin kötülüğünü Şeytan'a yorar. Cebrail'i Türklere karşı kışkırtması için Venedik'e gönderir. Cebrail insan

kılığına girerek şehirde dolaşır ve herkese Türklerin Venediklilere saldırganca davrandığını söyler.

1571 yılında Breslav'da basılan 8 sayfalık bir kitapçık, zaferin ne çabuk ve ne şekilde yayıldığını göstermeye yeter. İnebahtı Savaşı pek çok türe konu olup Avrupa'nın çökmekte olan moralini yükseltmeye hizmet ettiği zamanda, *relación*'lar da payına düşeni yapmıştır. Başlıkları da bunu göstermeye yetiyordu: *Zatıâlileri Prens Don Juan de Austria'nın Türklere karşı verdiği deniz savaşının en gerçek, bu konuda yazılan en iyi romansların bulunduğu tarihi.* İnebahtı şiirlere de konu olmuş, Luigi Groto, Celio Magno, del Filicaia, Chiabrera, Francesco Bolognetti'nin kalemlerinde ölümsüzleşmiştir. Dernesto Masi'nin *Cento Poeti della Battaglia di Lepanto* (İnebahtı Savaşı'nın 100 şairi) adlı eseri 1894'te Bologna'da basılmıştır. Yerel İtalyan şairleri Venedik, Padova, Bologna, Toskana ve Sicilya diyalektlerinde İnebahtı'ya mısralar düzmüşlerdir.

Filozof Bacon, "İnebahtı Türklerin büyümesini durdurdu. Osmanlıların burun deliklerine bugüne kadar bir kanca taktı" diyecekti.[35] Bu kanca pek çoklarını daha şatafatlı hülyalara kaptırdı. Papa ve Don Juan de Austria, İstanbul'a kadar uzanma gibi çılgınca hayallere kapıldılar. Bu hayallere tek katılmayan II. Felipe'ydi, çünkü İnebahtı Zaferi'nin İspanya için Akdeniz'de şaşaalı bir dönemin başladığı anlamına gelmeyeceğinin bilincindeydi.[36]

"Önce Venedikli, sonra Hıristiyanız"

1481 yılında Venedik'ten geçen bir Alman Fransisken keşiş Kutsal Topraklar'a giderken Venedik yolunu seçmiş ve Venediklilerin Türklere gösterdiği şefkat karşısında şaşkınlığa düşmüştü. Kızgın ve şaşkın bir tarzda, Venediklilerin Türklere çok büyük saygı gösterdiklerini yazmış, *Corpus Christi* (Mesih'in/İsa'nın Bedeni) gününde "bu köpeklere ve kutsal ekmek ve şarap ayininin düşmanlarına" kutsal tören düzeninde bir yer vermelerine hayret etmişti.[37] Venedik Chew'ün deyimiyle "İslam'ın antresi", Pedani'nin kelimeleriyle "Doğu'nun kapısı", Venedik'e pek de dostane yaklaşmayan Avrupa devletlerince "Türk'ün metresi" idi. Venedikliler kendilerine Osmanlı İmparatorluğu'yla işbirliği yaptıkları için

sık sık yöneltilen saldırı oklarına işte böyle cevap vermişlerdir: "Önce Venedikli, sonra Hıristiyanız."

Daha VI. yüzyılda Bizans'ın batı uzantısı olarak var olan Venedik, IX. ve XI. yüzyıllarda Akdeniz'de kendine ticaret yolları yaratmıştı bile. Venedik Araplarla, Memlûklarla, Türklerle, Safevilerle ilişkilerini hep iyi tuttu.[38] Bu cumhuriyet İslam dünyasından zanaat hakkında birçok şey öğrendi. Venedik'te Rialto Köprüsü'nün etrafında kurulan pazar uluslararası bir ticaret merkezi haline geldi. Papalık defalarca Hıristiyanların, başta Venediklilerin "kâfirlerle" ticaret yapmasına engel olmaya çalıştı. Lakin Doğu'yla ticaretin elzem olduğu gün gibi açıktı. Venedikliler ise her daim konulan bu kısıtlamalara karşı çıkıp bildiklerini okudular. Hatta Haçlı savaşları sırasında bile düzenli ticari ilişkilerinin zedelenmemesi için ellerinden geleni yaptılar.

Venedik'in Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkisi genel olarak hep dostane olsa da, Türklerin kendi topraklarının çok yakınlarında, hatta içinde boy gösterdikleri zamanlarda Venedik kendini bu çılgınca yayılan devletten korumaya çalışmıştır. Friuli bölgesi ve kendi topraklarının kuzeydoğu sınırlarında Türklerin iyiden iyiye kendilerini hissettirmesiyle Venedik Rönenans'ın ilk yıllarında yeni bir şehir inşa etmiştir: Gradisca.[39] Türk saldırılarına set çekmek için bir kale şehir vazifesi görecek Gradisca 1470'lerde kurulmuştur. Topraklarının merkezi olan Venedik şehrinin bile surları yoktur. Ne de olsa kalesi de, surları da diplomasi konusundaki takdire şayan başarısı ve tarafsızlık âleminde gösterdiği ticari faaliyetlerdir. Bütün bunlara rağmen Türklere karşı bir şehir kurmuş olması hayli anlamlıdır.

Ayrıca Venedikliler kendi vatandaşlarının İstanbul'da çalıştırılmalarının korkunç sonuçlarını sayarken bu şehirdeki tersanenin kendi adamlarıyla yapıldığını söylüyor, bu sayede Türklerin de en az Veneziklilerinki kadar büyük kadırgalar yapmayı öğrendiğinden dert yanıyordu.[40] Söz gelimi Osmanlı tersanesinde 1604 yılında görevli 838 zanaatkârdan 300'ü Venedikliydi.[41]

Şah ve İmparator

Bu kırılgan ve tehlikeli denge oyununda, Şarlken ve İran şahı arasındaki gizli ittifak, Fransa'yı "kâfir"le müttefik olmakla suçlayan imparator için siyasi bir prestij kaybından başka bir şey olmayacaktı. Dini ve etik bir bakış açısıyla incelendiğinde, ömrü boyunca Hıristiyanlık âlemini tek bir çatı altında toplamak için elinden geleni yaptığını söyleyen imparator için, bu yaratmaya çalıştığı ideolojiyi kendi elleriyle yıkmakla eşanlama geliyordu. Bu çeşit ittifaklar Hıristiyan-Müslüman dünyası için yeni bir şey değildi. Rodos'un fethi sırasında St. Jean Şövalyeleri Memlûklardan yardım istemişlerdi.

Şah İsmail, 1518 yılında, Macar Kralı II. Lájos'un Türklere karşı yardım istemek amacıyla İran sarayına gelen elçisi Petrus Moratina de Monte Líbano aracılığıyla Şarlken'e bir mektup gönderdi. 1524 yılında, şahın Şarlken'e gönderdiği ve Türk'e saldırması konusunda kendisini teşvik eden bir mektubun dedikodusu Kastilya'da dolaşmaya başlamıştı bile.[42] Şahın bu mektubunun detaylarını bilemesek de Şarlken'in 1529 ve 1530 yıllarında şaha "saygın ve kudretli hükümdar, pek sevgili kardeşimiz ve dostumuz" ithafıyla yazdığı mektupları gönderdiğini ve bir delegesini de beraberinde Türk'le savaş meselesinde işbirliği önermek için yolladığını biliyoruz.[43]

Safevi şahı ile Osmanlılar arasındaki ezeli rekabet, Kanuni'yi hayatı boyunca Doğu ve Batı'daki topraklarında savaşmaya itti: İranlılar imparatorluğun sınırları için büyük bir tehlike arz ediyorlardı.[44] Sultan pek çok defa batıdaki teşebbüslerini doğuda baş gösteren ayaklanmalar ve doğrudan açılan savaşlar yüzünden ertelemek zorunda kalmıştı. Hepsinin başrolünde İran şahı vardı. Doğudaki durumu sağlama almadan batıya yönelemiyor, barış sağlanmadan ya da savaş kesin bir zaferle mühürlenmeden diğer sınıra doğru ilerleyemiyordu. Ferdinand'ın Kanuni'ye gönderdiği elçisi Ogier Busbecq'in içinde bulunduğu durum da konuya ilişkin bir örnek teşkil ediyordu. Eğer Ferdinand Safevilerle bir anlaşmaya girecek olursa, Osmanlılarla yapacakları ateşkes çok kısa süreli olacaktı.[45] Bir kardinalin Şarlken'e söylediği gibi, İran faktörü Avrupa'nın cankurtaranı olmuştu. Kardinal, eğer Tanrı İran Şahı Tahmasb gibi bir düşman göndermeseydi, Avrupa ve Hıristiyanlık âleminin mahvolacağını söylüyordu.[46]

Şarlken 1551'de hâlâ Safevilerle bir ortaklık kurma peşindeydi ve 25 yıldır bu hayalin peşini hiç bırakmamıştı. Kanuni'nin 1551 seferinde Şarlken'in bu çalışmalarının da payı olduğu söyleniyordu.[47]

Şeytan'ın kendisiyle işbirliği yapan İngiltere

İngiltere ise Türk tehdidi karşısında her daim kaygısız bir tavır sergiledi. Hıristiyanlık âleminin hırçın ve asi çocuğu VIII. Henry, sadece Papalık'a değil, imparatora karşı da umarsız bir tutum içindeydi. Kıtanın diğer bir ucunda, Türklerin ulaşma ihtimali olmayan izole bir coğrafyada bulunmanın verdiği rahatlıkla, imparatora beslediği antipati birleşince Türklere karşı yapılacak olan savunmaya katılmak gibi bir zorunluluk hissetmiyordu. İngiliz kralı, Türk tehdidinin Kıta Avrupası'nın problemi olduğunu düşünmesine rağmen, hiçbir zaman bu konuda kendisine yapılan yardım isteklerini geri çevirmedi, gelen elçi ve diplomatları hep güzel sözler ve boş vaatlerle geri gönderdi. Şarlken İngiltere'de bulunduğu süre içinde, kralla yüz yüze geldiğinde kendisine Türk'e karşı savunma konusunda payının ne olacağını sormuştu. Bu sefer aldığı cevap umut kırıcıydı: Gerçek Türkler şu anda uğraştığı kişilerdi. Kral, bu adamlardan başka Türk tanımadığını söylüyordu.[48] VIII. Henry, Fransızları kastediyordu. Aynı şekilde kraliçe de Türklere karşı savaş açmak için hiç de uygun bir zaman olmadığını, çünkü Fransızların İngiltere'nin bütün gücünü yiyip bitirdiğini vurgulamıştı. İngiltere bütün bu kıta savaşının dışında kalmayı tercih ediyordu açıkça. VI. Hadrianus İngiltere'nin bu sahnedeki rolünü Şarlken'e gönderdiği bir mektupta şöyle tasvir ediyordu: "Bir Katolik olarak görevinizi yerine getirip, İngiltere'yi en azından ateşkese katılmaya ikna edin ki, böylece bu haddini aşan düşman Hıristiyan toprakları sınırlarından atılabilsin."[49] Sonuçta Henry'nin hiçbir şekilde provokasyona gelmediği görülecekti. Kral kendi bildiği gibi yapacaktı.

VIII. Henry'yle bu konuya istinaden yapılan ilk görüşmeler hiçbir sonuç vermedi. 1532'de Şarlken boş yere İngiliz kralının bu büyük çaplı savunmaya katılmasını bekledi durdu. Türk'ün karadan 300.000 kişilik dev bir orduyla geldiği ve ayrıca İstanbul'dan devasa bir donanmayı suya indirdiği söyleniyordu. Cevap aynıydı. Kardinal Sigüenza, İngiltere'nin bu

umarsızlığı konusunda Şarlken'e şu yorumda bulunuyordu: "İngiliz kralı Majesteleri'ne karşı şeytanın ta kendisiyle bile işbirliği yapar."[50]

Azametin gölgesi

Tüm zamanların kahramanı Shakespeare'mize bakalım yine. *Venedik Taciri*'nde Fas prensinin ağzından söylediği bir mısra aslında İngiltere'nin Osmanlı-Safevi ilişkisini nasıl yakından izlediğini gösterir. "Sultan Süleyman'a karşı üç meydan savaşı kazanmış/ İranlı şehzadenin hakkından gelmiş şu pala hakkı için" der prens.[51]

Safevi topraklarına yapılan seyahatlerin genelde iki ana hedefi oluyordu: Ticari ilişkileri geliştirip ağlar kurmak ve Safevileri Türklere karşı kurulacak birlikte saf olarak kazanmak. 1471'de Josafa Barbaro ve 1473'te Ambrogio Contarini gibi Venedik elçileri, bu misyonla yola çıkan ilk dalgadandı.[52] İkinci misyona hayatlarını adayan Sherley kardeşlerin Osmanlı tarihini en yakından ilgilendireni Sir Anthony Sherley'dir. Uzun yılllar Türk karşıtı propaganda yapmış, Osmanlı topraklarında dolaşmış ve 1617 yılında *Discours of the Turkes* (Türkler Hakkında Konuşmalar) adlı eserini yayımlamıştı. Buna göre Türklerin hepsi "pagan ve kâfir, oğlancı, yalancı ve sarhoş"tular.[53] Ayrıca kibirli ve zalimdiler. İddiasına göre bunu yazdığı dönemde güçleri öyle azalmıştı ki sultan "azametin gölgesi"nden başka bir şey değildi.

1607'de Anthony Sherley, Napoli'de karşımıza çıkar. Burada kötü namlı İngiliz korsanı John Ward'la irtibat sağlamıştır. Pek tabii ki amaç yine Türklere karşı bir savaş tertiplemeye çalışmaktır. Bu sefer Mağrip'te! Anthony Sherley İngiltere ve İslam dünyası arasında yolculuklar yapıp büyük hayaller peşinde olmasına rağmen kendi ülkesinde hiçbir başarı sağlayamamıştır. Fransa'da Navarralı Henri'den şövalye unvanı almıştır.[54] İngiltere'den aldığı tek bir rütbe olmamasına rağmen kendi kendine Sir Anthony unvanı vermiş ve bu şekilde anılmasını sağlamıştır.[55] Sherley'nin ticari ve siyasi önerileri İngiliz sarayında biraz soğuk karşılanmıştı. Ne de olsa Safevilerle yakınlaşma Osmanlı'nın gazabını üzerine çekmekle eşanlamlı olabilirdi.[56]

Sherley kardeşlerin bir diğeri Robert Sherley'dir. O da Safevi sarayında görevde bulunmuştur. Hatta 1601'de Osmanlı-Safevi savaşlarından birinde yara bile almıştır. Robert İstanbul'da esir bulunan kardeşleri Thomas'ı geri alabilmek için bir grup esir teklif etmiştir. Bu teklif Osmanlılar tarafından reddedilmiştir.

Robert Sherley Doğu'da Çerkes bir kadınla evlenmiş ve 1608'de onunla birlikte Avrupa'ya doğru yola çıkmıştı.[57] Misyonu Safevi şahıyla Avrupalı hükümdarlar arasında elçilik etmekti. Aslen ticari ilişkileri canlandırmak için yola çıkmış gibi görünse de, Türklere karşı bir birlik oluşturma çabası içindeydi. İmparator II. Rudolf onu Prag'da şövalye ilan etmişti. Papa da onu karşıladığında her zamanki sarığında altın bir haçla Farsi kıyafetlerle dolaşıyordu. Papa kendisine kontluk unvanı vermişti, ancak İngiltere'den tek bir unvan alamamıştı. Oradan da Madrid'e geçmiş ve III. Felipe'yle bir yıldan fazla ticari müzakerelerde bulunmuş ve hiçbir sonuç elde edememişti. Sonunda yurduna dönmüş ve 1611'de I. James tarafından karşılanmıştı.

Deccal'ın gelişi

Ferrara'da 1597'de Lazaro Soranzo tarafından yayımlanan *L'Ottomano* (Osmanlı) Papa VIII. Clemens'e adanmıştı. Bu doğal olarak kuru bir ithaf değildi. Eserin amacı Uzun Savaş olarak bilinen 1593-1606 Osmanlı-Habsburg savaşında Osmanlılara karşı Hıristiyan Birliği'ne ideolojik destek vermekti.[58] Haçlı savaşı projeleri XVII. yüzyıla kadar tam gaz devam edecekti. Kapuçin keşiş Jozef ise bu yüzyılın başında çok meşhur olacak bir Haçlı savaşı planı geliştirmişti. Başına Fransa kralını koyduğu bu projede, Fransız devlet adamlarını Türklere karşı mücadelenin başrolüne yerleştirip Avrupa'daki Habsburg üstünlüğüne bir son vermeyi de hayal ediyordu.[59] Hayli ütopik bir plandı bu pek tabii. Zaten Avrupa'da dengeyi sağlayan Osmanlı-Habsburg düellosunda Fransa'nın Osmanlı tarafında bulunması idi.

Türkler Ortodoks Kilisesi gözünde öncelikle "Barbarlar, Asurlular, Sarazenler" olarak görülüyorlardı. Kâfirler, paganlar, şeytanlar, tanrısızlar, şehvetperver, kahrolası, oğlancılar gibi terimler eksik olmuyordu.[60] Bulgaristan'da İncil anlatılarının bir varyantı yayılmaya başlamıştı:

Müslümanların Hacer ve İsmail'in ensest birlikteliğinden doğduğu iddia ediliyordu.[61] Bu anlatılarda da Deccal'ın gelişi ve tahtına oturuşunu anlatan apokaliptik hikâyeye Osmanlı sultanı başkahraman yapılmıştı. Türklerin XVIII. yüzyıl Bulgar edebiyatında olumsuz bir imajı vardı. Eserler, Türkleri ve Arapları dize getiren muzaffer Bulgar çarlarını kahraman yapmıştı.

2

Hıristiyanların dini dünyası

Türkler İsa'nın İncil'inin va'z edilmesine müsaade etti;

Papa bunu Engizisyon'a şikâyet eyledi; kim daha makbul?

William Forde, İstanbul'da Lady Anne Glover'in

cenazesinde vaaz, 14 Nisan 1612.[62]

Bu satırların yazarı İngiliz William Forde pek tabii İslam'ın propagandasını yapmak için değil, Anglikanlığın da ebedi düşmanı olan Papalığa saldırmak için hoşgörülü bir Osmanlı portresi çiziyordu. Katoliklik karşısında İslam'ı zaman zaman dengeleyici bir unsur olarak görüp tolerans sahibi bir Müslüman devlet olan Osmanlı'ya övgüler düzdükleri oluyordu. Ne de olsa İngiltere Kıta Avrupası içlerine sokulan Türk tehlikesinden hayli uzaktaydı. Onlar da Protestan Almanlar gibi tehlike kapıya dayandığında İslam'la Şeytan'ı eş tutabilirlerdi pekâlâ.

Yolu bu topraklara düşenler, Osmanlı'nın tebaası olan gayrimüslimlere, özellikle de Hıristiyanlara karşı tutumu hakkında çok farklı görüşler beyan ediyorlardı. Seyyahlar çoğunlukla hoşgörüde birleşseler de, kimi zaman nahoş sürtüşmelere şahit olup bunu not ettikleri de olmuyor değildi. Tebaa olan gayrimüslime karşı gösterildiği iddia edilen şiddet nadir de olsa bu notlar arasına karışıyor ve propaganda amaçlı kullanılıyordu. Aynı İber Yarımadası'nda olduğu gibi farklı dinlerden ve tarikatlardan insanların bir arada yaşama çabaları ve gösterdikleri özen bazen sürtüşmeler, hatta daha da şiddetli çatışmalarla son bulabiliyordu.

Çanlar kim için çalıyor?

İskender Bey'in kemiklerinin gömülü olduğu Lezya'daki Aziz Nikolas Kilisesi fetihten sonra hemen camiye çevrilmişti.[63] Anlatılanlara göre bu caminin üç müezzininin minareden düşüp ölmesi Türklerin bu kilise-camiyi terk etmelerine sebep olmuştu. Mit ve gerçek arasındaki ince çizgi yine kendini gösteriyordu. Müezzinlere dair bu anlatının tarihsel gerçekliğini sorgulamaktan ziyade, folklorik öğeler taşıdığı aşikâr olan bu efsanevi söylencenin arka planına bakalım.

Buna benzer lanet söylenceleri pek tabii Balkanlar'a has değildi. Thévenot da benzer bir lanet nakleder. Kallimasia yakınlarında bir kiliseye dair okurla

paylaştığı "kıssadan hisse" şöyledir: "Bu kilisenin yapılışının kutlandığı bir gün, tüm mihraplar elden geldiğince süslenmişken, içeri giren Mağribiler (Müslümanlar) bir mihraba yerleştirilmiş süsleri çalmak istemişler ve kimsenin olmadığı bir zamanda buraya yaklaşmışlar, ama içlerinden biri demir bir eşyayı elinden düşürmüş ve yerdeki döşeme taşlarına çarpan demirden öyle büyük bir ateş çıkmış ki hırsızların hepsi oracıkta kül oluvermiş. Bu demirin yerdeki taşta açtığını söyledikleri küçük bir deliği de gösterdiler."[64]

Simeon yine benzer bir mucizeden bahseder. Eskiden Hrisostomos Ioannes'in patrikhanesinin bulunduğu, şimdi üzerine cebehane yapıldığını iddia ettiği yerde hâlâ kemiklerinin gömülü olduğunu rivayet ettiklerini nakleder. Binanın kilise olduğunun anlaşılmasına engel olmak için kubbenin yıkılmak istendiğini, fakat azizin mucizesiyle ona uzanan ellerin kuruduğunu ve suratlarının çarpıldığını anlatır Simeon. "Duydukları korkudan dolayı yaptıklarına pişman olarak azizin şerefine gece gündüz ışık yakılmasına karar vermişlerdir."[65]

Osmanlı İmparatorluğu'nun fetihlerin akabinde kiliselerin bir kısmının camiye çevrilmesi söz konusu olduğunda durum yine çetrefil hale gelir. Devletin kiliselerin bir kısmını Hıristiyanların ibadetlerine bırakmasına yapılan övgüler ve camiye dönüştürülen kiliselerin seçimi konusundaki göreli haksızlığa yapılan yergi birbirini dengeler. Genel kanı Osmanlıların kiliselerin iyilerini kendisine sakladığını gösterir. Simeon güzel ve yüksek mevkilerde bulunan kiliselerin Müslümanlar tarafından alındığını, beğenilmeyenlerin ise Rumlara bırakıldığını iddia eder.[66] İslam yeni cami ve kiliselerin yapılmasına izin vermiyor, sadece mevcut bulunanların yıkılması halinde yeniden inşa edilmesine izin veriyordu. Bu dönemde yukarıdaki örnekte gördüğümüz Lezha'da pek çok Hıristiyan kendi evlerinde ayin yapabilmek için bir şapel yapma izni almıştı.[67] Menavino da İstanbul'da vuku bulan zelzeleden sonra sarayların, kulelerin yanısıra Pera'daki kiliselerin de tamir edildiğini, işçilerin hepsinin ücretlerinin ödendiğini belirtir.[68]

Çanlar ise başka bir polemik meselesiydi. Devlet kilise çanlarının faaliyetlerine devam etmesini uygun görmemişti. Pek çok konuda işitsel etkiyi etkin bir şekilde kullanan Osmanlı, şehir, kasaba, mahalle içinde

yankılanan çan sesinin Müslüman ahaliyi rahatsız edeceğini, bunların müezzin sesinden daha yüksek olmasının Müslümanlara saldırı olduğunu düşündüğü için bunları kaldırmıştı. Aynı şekilde orglar da yasaklanmıştı. Schweigger "Bütün Türkiye'de ise kiliselerde çan veya çalar saat bulmak mümkün değildir" diyecekti.[69] Osmanlı vakanüvis ve tarih yazarlarının mecazi olarak sık sık kullandıkları, özellikle nesir yerine nazımı tercih eden yazarların fetih anlatılarında bir klişe haline gelen "çanına ot tıkma" tabiri de çanların kaldırılmasının aynı zamanda dramatik bir etkisi olduğunu gösterir. Kilise camiye çevrilse de, kilise olarak bırakılsa da çanları çıkarılıyordu. Mohaç Savaşı'ndan sonra pek çok bronz çanın eritilerek top yapılmak üzere gemilerle Tuna üzerinden taşındığını biliyoruz. İşte Eyyubi'den bir örnek: "O kâfir mülkini heb yaktı yıktı/ Ot ile çanlarını cümle tıktı."[70] Diğer bir örnek de Hadidi'den: "Bozup deyrini çanlığımı yıktı/ Çanına Üngürüs'ün ot tıkdı."[71]

Çanların yasaklanmasına dair ilginç ayrıntılar tanıklarımızın not defterleri arasına sıkışmıştır. XVII. yüzyılda Ege adalarını gezen Bernard Randolph, Sakız Adası'nda duyduğu bir anlatıyı paylaşır. Biz bir kez daha gerçekliğine emin olmaya çalışmak yerine bunun sembolik arka planıyla yetinelim. Şöyle der Randolph: "Vezir bir gün çan sesleri duyunca, nereden geldiğini sormuş. Birisi, 'Katırların çanları' deyince 'Beni kandırmaya çalışmakla eşeklik ediyorsun. Çanlar sizi ibadete çağırıyor. Sizlere verilen hürriyetlerden faydalanın ve bundan asla utanmayın' demiş."[72]

Krafft da Lübnan'da konakladığı bir manastırın çanlarına dair bize yapbozu tamamlayan bir veri sunar. Aldığı bilgiye göre sultan sadece bu çanların çalmasına izin verir. "Patriğin hatırı için" ve de "Lübnan'ın tepelerinde, uzakta olduklarında Türkleri sesleriyle rahatsız etmeyeceğinden" böyle bir izin çıkmıştır. Edindiği bilgiye göre "Çanların çalınmasına Türkiye'de izin verilmemesinin bir nedeni de bunlarla 'ayaklanma işareti' verilebilmesi"dir.[73]

Katolikler

Galata'da ilk Latin reaya grubu Cenevizlilerden oluşur. Podesta Angelo Giovanni Lomellino fetihten sonra teslim şartnamesini imzalamak

istemediğinden şehirden kaçar.[74] Yeni heyet Fatih'in huzuruna çıkarak mülki ve dini yetkilere sahip olan bir topluluk olarak Pera'nın Latin cemaatinin sözcüsü olur. Katolik cemaati –*Magnifica Comunità di Pera*– toplantılarını Sainte-Anne Kilisesi'nde yaptıkları için bu adla da anılır.[75] 1580'de İstanbul'daki Latin Katolik sayısı 3.650'dir.[76] Fetih sonrasında geri dönen halkın da çoğalan nüfusta etkisi vardır: 1453'te İstanbul'dan kaçan ve Sakız Adası'na gittikten sonra ortalık sakinleşince geri dönmeyi tercih eden Latin aileler gibi.[77]

İstanbul'un günlük din hayatında Katoliklerin durumuna baktığımızda, Venedik balyosunun sarayında, balyosluğa bağlı bir papazın saraydaki herkesin ruhani görevini yerine getirmesini kolaylaştırdığını, onları Galata'daki San Francesco Kilisesi'ne kadar gitmekten kurtardığını görürüz. Büyükelçilik içindeki küçük bir şapelde her gün balyos ve balyosluk ahalisi için ayin yapılıyordu.[78] San Francesco Kilisesi, Katolikler için Galata'nın kalbi sayılırdı. Her türlü ayin ve kutlama burada yapılıyordu. Pazar günleri tersanede çalışan Hıristiyan köleler de ibadetlerini yerine getirmek için buraya getiriliyorlardı. Werner beraberinde İstanbul'a gelen elçilerin hizmetkârlarıyla birlikte Galata'ya gidip oradaki Fransisken kilisesindeki –San Francesco– ayine katılıp vaazı dinlediklerini yazar.[79] 25 Mayıs 1616'da dini yortu nedeniyle Fransisken rahiplerin Galata'daki manastırlarında görkemli bir tören düzenlediklerini de kaydeder.[80] Bu kilise her türlü siyasi durumun da nirengi noktası haline gelir. İbret-i âlem için verilecek cezalar kilise önündeki küçük meydanda yerine getirilir. Üzerinde mektup bulunan ve muhbirlik yaptığı anlaşılan İtalyan keşiş Paolo Biscotto bunlara örnektir. Pera'da San Francesco Kilisesi önünde kazığa oturtturulmuş, üstüne üstlük bir de böyle dolaştırılmıştır.[81]

Birlikte inanmak

György, sultanı camide dua ederken gördüğünü söyler. Ama daha da çarpıcı olanı Pera'daki papazlardan duyduklarıdır. Onlar "Sultanın kiliselerine girdiğini, koro yerine oturduğunu ve ayini izlediğini anlatırlar. Sultan istediği için, sultanın huzurunda bir ayin yürüttüklerini, ancak şarap ve ekmek ayini sırasında kutsanmamış ekmek sunduklarını" söylemişlerdir.

[82] Söz konusu olan Sultan II. Murad'dır. Kir Macarius da Hıristiyanların Paskalya'yı Okmeydanı'nda kutladıklarını belirtir ve Sultan III. Mehmed'in bu dini kutlamalara bir bakmaya geldiğini ve çok eğlenip onlara her biri 1000 kuruş iki kese altın verdiğini yazar.[83]

Komşunun dinine merak, ibadet yerlerinde aynı havayı solumaya dek götürüyordu meraklı gözleri ve ruhları. Özellikle de belayla karşılaşıldığında, çareye giden yolda Tanrı'nın aslında bir olduğu inancının hükmü geçmeye başlıyordu. Mevcut sayısız örnekten sadece birkaçına yer verebileceğiz. Tavernier, Nahcıvan ile Culfa arasıdaki iki üç mil uzaklıktaki on Ermeni manastırından bahseder. Bunlardan iki üç manastırın çok büyük yoksunluklar yaşadığı, hemen hemen sadece ot yedikleri halde Avrupa'dan gelen Hıristiyanları hayır amacıyla ağırladıklarını söyler.[84] Ayrıca hummaya yakalanan birçok Müslüman buraya ibadete gelir! Balkanlar'da da hastalanan Müslümanların dertlerine çare bulmaları için papazlara başvurdukları, dua etmelerini, daha ziyade sihir yapmalarını rica ettiklerine şahit olan seyyahlar vardı.[85]

Sakız Adası'nda yağmur duasına çıkılır. İlkbaharda bütün kent ayin alayı düzenler. Önce Türkler yağmur duasına çıkar; onları Rumlar, sonra Latinler, sonra da Yahudiler izler. "Türkler bu dualardan hangisinin yerine geldiğini umursamazlar, yeter ki yağmur yağsın!" yorumunda bulunur Thévenot.[86] Schiltberger de Ankara'da Arami inancından birçok Hıristiyan yaşadığını, kiliselerinden gece gündüz parlayan bir haç olduğunu yazar. "Orayı Müslümanlar da ziyaret ederler ve haça ışık saçan taş derler. Müslümanlar bir keresinde bu taşı kendi mabetlerine, tapınaklarına kaçırmak istemişler fakat haçı tutan herkesin elleri çarpılmış."[87]

Hoşgörü

"Türkler dinlerini yaymaya çok meraklı olmakla beraber, kendi inançlarından olmayan kişilere karışmazlar, onları dinlerini değiştirmeye zorlamazlar ve bizim Hıristiyan devletlerinde olduğu gibi, onları farklı inançlarından ötürü cezalandırmaya, hatta idam ettirmeye kalkışmazlar. Türklerin bu tutumları insanların onlara yakınlık duymalarına neden olmaktadır ve bu yüzden de onların yönetimi altına girmeye karşı direnç

göstermemektedirler, başka devletlerin yönetimi altında başlarına gelecekleri bildiklerinden, Türklerin egemenliğini yeğlemektedirler."[88] İşte böyle diyordu Thévenot adeta Osmanlı'nın istimalet politikasını özetleyerek.

Çok az bilinen başka bir tolerans örneğini de yine Jezernik'in naklinden öğreniyoruz. İspanyol Amirali Don Ferrante Gonzaga, 1538'de Hersek-Novi'yi ele geçirmiş ve oraya bir Aziz Anna şapeli yaptırmıştı. Bir yıl sonra Osmanlılar şehri geri almış, ancak şapele dokunmamışlardı. Hatta 1550'de Don Ferrante'nin naaşının, karısı ve oğlunun yanına gömülmesine izin vermişlerdi.[89]

3

Kutlamalar

Türkler, Moriskolar ve genel olarak Müslümanlar, Avrupa'daki şenliklerde her zaman en egzotik öğeler arasında yer almışlardır. Kimi zaman zafer kutlamalarında klasik düşman figürünü temsil ederlerken, kimi zaman da sadece egzotik ve estetik bir unsur olarak Doğu'ya özenmeye başlayan Avrupalının merakını gidermişlerdir. Leonardo da Vinci'nin saray teşrifatçılığını yaptığı ve Ludovico il Moro'nun izlediği bir düğünde zenci kılığına girmiş on iki seyisle, bir Mağripli tarafından alt edilmiş yerküreyi taşıyan üç atın çektiği bir zafer arabası vardır.[90] Geçidin sonunda, Mağripli gibi giyinmiş bir şövalye, Beatrice'yi övmek için yollanmış bir şiiri okumak üzere kürsüye çıkar. Bu etki ta kuzeye kadar çıkmıştır. Çubuklarla veya kılıçlarla yapılan bir İngiliz *morris* dansı, isim ve biçim olarak Hıristiyanların Mağripliler savaşını pandomim yoluyla anlatan İspanyolca *morisca* ile ilişkilidir.[91] *Reconquista*'nın temsilleri İspanya'yı sararken Morisko teatral olarak en ön planda yerini alır. Zamanla Morisko yerini daha yakından tehdit uyandırmaya başlayan Türk'e bırakır. Sokaklarda yapılan *Corpus Christi* kutlamalarında pek çok dini gösterinin yanı sıra San Sebastian'ın Büyük Türk'ün kalesine saldırısını konu alan bir gösteri de yapılmıştır.[92] 1574'te Adriyatik kıyısındaki Split'in Venedikli valisi, yerli halkın, "geceleri, saray pencerelerinin altında, özellikle Türk'ü her yeri harap eden bir tufana benzeten kışkırtıcı ve yıkıcı balatlar söylediklerini anlatır.[93]

VIII. Henry de bir törene Türk giysileri içinde katılmıştır. Zaten Tudor devrinde Türk kumaş ve giyim kuşamı çok abartılı bir biçimde saray şenliklerinde kullanılmaktadır.[94] Şarlken ve I. Ferdinand'ın hazinedarı Johann Friedrich von Herberstein'ın Doğu kıyafetlerine zaafı olduğu

söyleniyordu. 1591 yılında düzenlenen bir dansa "Mısırlı kostümü" ile gitmişti. Yerel kıyafet ve portre koleksiyonu yaptığı da biliniyordu.[95] Türkler artık şaşaalı kutlamaların azametli motifleri haline gelmişlerdi. 1607'de Fransa'ya giden Osmanlı heyetinin Fontainebleau'yü ziyareti ilgiyle izlenmiş ve birkaç yıl sonra *Balet de Monseigneur le duc de Vendome*'da (Monseigneur Vendome Dükü'nün Balesi) Türk giysili müzisyenler yer almıştı.[96] Maximilian Grothaus'un da iddia edeceği gibi "bu dönemde yabancı kültürlerin etnolojik özelliklerine ilgi duymak, garip olandan hoşlanmak ve nadir şeylere sahip olmayı istemek, asilzadelerin kültürüne uygun bir durumdu."[97]

Henry'nin sarayında görev alan ünlü ressam Hans Holbein saray alayları için kıyafet ve mücevher desenleri çizmiştir. Tablolarına işlediği Türk halılarına adını veren Holbein, 1526'da İngiltere'ye yerleştikten sonra Türk halısı motifini çok kullanmıştır.[98] Bu merak okyanusu aşıp Yenidünya'ya ulaşacaktır. XVIII. yüzyılda Lima'yı ziyaret eden Fransız gezgin Amadée François Frézier saray kadınlarının Şam halılarıyla dekore edilmiş, Doğu işi yastıklarla döşenmiş odalarda yaşadıklarını "Türkiye'de olduğu gibi duvar boyunca, halıyla kaplı bir sedir üzerinde bağdaş kurup oturduklarını" yazıyordu. Aynı şekilde İngiliz P. Campbell Scarlett de Lima'yı İstanbul'la mukayese ediyor ve "evlerdeki Morisko havasını" ekliyordu notlarına.[99]

Leh kültüründe iyi ve kötü şekillerde hatırlanan Türklerin şenlik ve gösterilerde de yerini bulduğunu görüyoruz. Yeni doğmuş bebeklere kıyan Kral Herod üzerinden *Herody* adını alan Noel kutlamasında Herod'un hasmı olarak adaletin koruyucusu bir Türk hükümdarı yer alır.[100] Hatta Güney Polonya'nın bazı köylerinde "Türkler" adı verilen bir paskalya şenliği bile vardır. Bu şenlikte Lehler Türk askerleri kılığına girer ve İsa'nın mezarının başını beklerler, köylülere hayırlı Paskalya dileklerinde bulunurlar.[101]

Sadece Müslümanlardan uzak Avrupa'da değil, Müslümanlarla iç içe yaşayan İspanya'da bile festival, karnaval ve eğlencelerde Mağribi öğelerin bulunması gelenek halini almıştı. Daha 1424 gibi çok erken bir tarihte Aragon ve Napoli Kralı V. Alfonso'nun mülk envanterinde Morisko kıyafetleri görülüyordu.[102] Morisko modası İspanya'da sosyal elitler arasında kendini göstermişti. IV. Enrique bu modanın en önde gelen temsilcilerinden biriydi. 1540'larda ise Morisko modası yerini Türk

modasına bırakacaktı.[103] Bununla birlikte Arnavut ve Macar esintileri de görülecekti. 1541 yılında, Sesa dükü için organize edilen şenliklere bir damat adayı "Dikiş yerleri canlı bir sarı kadifeden Türk işi mor bir kadife tunik ve tepesinde beyaz bir tüyü olan Arnavut kesimi bir şapka" ile çıkar. Ayrıca Türk işi masklar, yeşil Şam kumaşından dizlere kadar inen ve vücuda yapışık duran giysiler vardır. Daha da ilgincini ise Şarlken'in vakanüvisi Alonso de Santa Cruz kaydeder: 1547 yılında Roma'da imparatorun barış antlaşması imzalamasının şerefine sıralanan pek çok asilzadeden bir kısmı Türk işi (*a la turquesa*), bir kısmı Slovin işi (*a la esclavonia*), bir kısmı da Morisko işi kıyafetler giymişti.[104]

1569 yılında Arap savaşçı kılığına girmiş bir askeri birlik, Granada Krallığı'ndaki Morisko ayaklanmasını bastırmak üzere gelen, Şarlken'in gayrimeşru oğlu Don Juan de Austria'yı karşılamak için Granada kapılarına doğru yol alıyordu. Bu Elhamra belediye başkanı Tendilla Kontu tarafından planlanan hayli görkemli bir karşılama töreniydi. Bu kılık değiştirmiş askerler arasında asil Moriskolar da bulunmaktaydı. Morisko ve Türk işi kıyafetler sadece şenlik ve kutlamalarda değil, resmi törenlerde de görülüyordu tuhaf bir şekilde.

Latin Amerika'da

Türklere ve diğer Müslümanlara karşı kazanılan zaferlerin Yenidünya'ya taşınması, okyanus aşırı topraklarda da şenlik ve törenlerde Müslüman öğelerin bulunması aslında evangelizasyon (Hıristiyanlaştırma) hareketinin bir parçasıdır. İspanya ele geçirdiği bu yeni kıtayı bir taraftan kendi kitabına döndürürken, diğer bir taraftan "Kutsal Katolik dininin" can düşmanlarını da sadece uhrevi değil, görsel bir şekilde Latin Amerika halklarına işlemeye başlamıştır.

1539 yılında Şarlken ve I. François'nın Nice Antlaşması'nı imzalamalarının ardından Meksika'da da kutlamalar başlar.[105] México şehri Haçlı savaşları dekorlarıyla donatılır. İşin en ilginç yanı, yapılan temsillerden birinde Rodos'taki şövalyelerle Türklerin savaşıdır. Daha da ilginci St. Jean Şövalyeleri'ni de, Türkleri de canlandıran şahısların *conquistador*'lar olmalarıdır. Şehir tam bir tiyatro sahnesine dönmüştür.

Tekerlekler üzerinde sahnede giden gemiler yerlilerin işgücünün marifetidir. Dominiken kılığındaki –daha da garibi tavuk yolmakla meşgul olan– bazı yerlilerin de gemilerin üzerinde olduğu görülür.[106] Türklerin kim olduklarını bile bilmeyen, Meksika'nın düşüşünden bu yana sadece 18 yıl geçmişken kanlı canlı bir Türk görme ihtimalleri gerçekten de pek düşük olan yerli halkın bu görkemli gösterilerle büyülendiğine şüphe yoktur.

Geleneksel olarak kutlanan, Müslümanların –Türk ya da Mağribi– İspanyollara saldırmalarını konu alan teatral şenlikler olan Mağripli ve Türk şenlikleri de (*fiesta de turcos y moros*) Yenidünya'ya taşınmıştı. Aktörleri Hıristiyan olan bu şehre taşan ve coşku içinde kutlanan şenliklerde herkes alegorik olarak bir kılığa bürünüyordu: Türk, Arap, şeytan... Bu şenliklerde Müslümanlar melekler tarafından korunan Hıristiyanlara boş yere saldırıyorlardı.[107] Latin Amerika'nın ilk azizesi olan Santa Rosa bir taraftan savunmayı üstlenirken, diğer taraftan İspanya kralı da yerli halkı Müslümanlardan koruyordu. Başka bir tarafta Müslümanları temsilen giyinmiş Hıristiyanlar da kafalarında üzerinde hilal olan sarıkları, uzun çizmeleri, Arap stili kılıçlarıyla savunma hattını düşürmek için ipek şeritler çekiyorlardı.[108]

Cuzco'da da aynı dönemde sokak sunaklarından birinde İspanya Kralı II. Carlos kutsal ekmek ve şarabı Türklere karşı korurken tasvir ediliyordu. Potosi'de 1720 yılında yapılan şenliklerde aynı temayı işleyen başka bir sunak dikilmişti. Bu sefer V. Felipe Türk'e karşı savaşırken gösteriliyordu.[109] 1632 yılında Prens Baltasar, Carlos'un doğumu sebebiyle Lima'da yapılan şenliklerde, diğer pek çok şahıs arasında Luther, Hz. Muhammed ve Maniqueo'nun tahtadan heykelleri yapılmış ve bunlar şehrin ana meydanında ateşte yakılmıştı. Lima'da 1578 yılında Engizisyon tarafından canlı canlı ateşe atılan Dominiken keşiş Francisco de la Cruz Avrupa'yı kasıp kavuran Türk'ün bu savaş gücünü Katolik Kilisesi ve darmadağın olan Hıristiyan hükümdarlar için "Tanrının bir cezası" olarak nitelendirmişti.[110]

Mağriplinin Türk'le nerdeyse eşdeğer tutulduğu bir zamanda, İspanya'da "Santiago Matamoros" yani "Mağripli/Müslüman öldüren Santiago"nun bir savunma sembolü haline gelmesi için bundan daha uygun bir devir olmasa gerek.[111] İkonografik olarak bu figürün Bavyera'ya Türk tehdidinden sonra ulaşmış olması gayet normaldir. Lakin aynı figürün öldürdüğü

"Mağripli"nin İspanya'da farklı, Bavyera'da farklı çağrışımları vardır. İspanya'da Mağripli Türk'ten çok bir Müslüman'ı temsil ederken, Bavyera'da karadan ilerlemekte olan ve Almanların nefeslerini artık enselerinde hissettikleri Türk'ün timsalidir. Zaten bu unvan zaman içinde coğrafyaya göre değişiklikler gösterecektir. Türklere karşı Viyana'yı "Santiago ve İspanya" naraları ile savunan Flandreli askerlere artık "Matamoros" yani "Mağribi öldüren" değil, "Mataturcos" yani "Türk öldüren" denecektir.[112] Bu Yenidünya'da "Santiago Mataindiostras" (Yerli öldüren Santiago) olacaktır.[113] Santiago Mataindiostras 1535-36 yılları arasında Cuzco'da birkaç defa mucizevi bir şekilde görülmüştür.

Cervantes de bu Matamoros motifini atlamamıştır. Sancho, Don Quijote'ye İspanyolların bir savaşa tutuşacakları zaman, Santiago Matamoros'un adını andıklarını ve neden "Santiago, gel ört İspanya'yı" dediklerini sorar ve "İspanya'nın üstü açık da, örtmek mi gerekiyor? Ne demek bu laf?" der. Don Quijote şöyle cevap verir: "Ne aptalsın Sancho! Zırhında lâl renkli bir haç resmi bulunan bu büyük şövalyeyi, özellikle Mağripliler tepemize çullandıkları zaman Tanrı tarafından İspanya'ya yollandığını bilmiyor musun? Giriştiğimiz bütün kavgalarda, bütün savaşlarda onun adını anarız, yardıma çağrıldığında, çoğu zaman doğrudan doğruya kendisinin geldiği, Müslüman süvarilere saldırdığı, tek başına hepsini darmaduman ettiği, yere serdiği görülmüştür. Yüzde yüz doğrudur bu dediğim, hatta İspanya tarihinden bir sürü örnek verebilirim sana."[114]

Müslümanlara karşı kutlamalar

Müslümanlara karşı kazanılan zaferler ihtişamlı şenliklerle daha da abartılıyordu. Katalonya'da Yeniçağ'da Müslümanların mağlup edildiği her mücadele bir törenle kutlanıyordu. *Dietaris* adı verilen kayıtlar bize bu kutlamaları tek tek takip edebilme imkânı sağlıyor.[115] Ceuta'nın 1415 yılında Portekizlilerin eline geçmesi nedeniyle Aragon'da kutlamalar yapılmış; 1482 ve 1492 arasındaki İspanyolların Müslüman Araplara karşı kazandıkları zaferler şaşaayla kutlanmış; hatta 1481'de Fatih'in ölümü üzerine Katalonya'da kutlamalar yapılmıştı. Aynı şekilde Otranto'nun yeniden İtalyanların eline geçmesi de şenlik sebebi olmuştu. Katalanca kaynaklar bunun için Barcelona şehrinde din adamları tarafından nasıl bir

geçit töreni yapıldığını, şehri dolaşan tören ekibinin pek çok kiliseden geçtiklerini ve bugün Gotik Mahalle olarak anılan bölgedeki enfes bir yapı olan Santa Maria del Mar Kilisesi'nde bir tören yapıldığını nakleder.[116] 1532 yılında Şarlken'in üzerine yürüyen Osmanlı ordusunun haberleri İber Yarımadası'na geldiğinde Katalonya da imparatorluk için edilen toplu dualara ve ayinlere katılır. Fas sınırları içinde, Portekiz toprağı olan Mazagao'da da kutsal resim ve heykellerin geri alınışları için tören düzenlendiğini hatırlayalım. 1677 yılında Meryem Ana resminin alınışı on beş gün süren bir şenlikle kutlanmıştı.[117]

Müslümanların eline geçen esirlerin kurtarılması da büyük törenlere vesile olur. Tunus'tan ilk kurtarma ekibinin dönmesi de aynı şekilde kutlanır. 5 Ocak 1600'de toplanan *Arciconfraternita* (Kardeşlik/Dayanışma tarikatı) üyeleri bu ilk yolcuğun anısına bir tören hazırlamaya karar verirler. "Kutlamayı onurlandırmak" için dört de asil seçme zorunluluğu olan Palermo Senatosu'nun da tensibiyle çalışmalar başlar. Bu kutlamaya farklı milletlerden konsolosların da katılması kararlaştırılır.[118] 9 Ocak'ta kutlama başlar. Özgürlüğüne kavuşan tüm esirler Santa Maria la Nova Kilisesi'nde bir araya getirilirler. Buradan da katedrale kadar yürünür ve bir geçit töreni yapılır. Esirlere bu işin organizatörleri tarafından sağlanan cüppeler giydirilir; cüppelerin üzerinde *Arciconfraternita*'nın arması vardır. Ayrıca ellerinde de birer zeytin dalı.

Bu kutlamaların en çarpıcısı Türk tehlikesinden uzak İngiltere'de yapılandır. Thames Nehri üzerinde Türklere karşı kazanılan zaferler su gösterileri şeklinde kutlanıyor, bu muzaffer günler anılıyordu.[119]

Güç gösterisi olarak ziyafet

Şölen her zaman bolluk, refah, incelik, zevk ve geleneğin göstergesi olmuş, rutinin aşılması, eğer halka kadar uzanan bir eğlenceyse de çoğu zaman bir ya da birkaç günlüğüne de olsa açlığın unutulması anlamına gelmiştir. Ziyafet bir hükümdar nezdinde cömertlik ve gücün yanı sıra merhametinin de gösterilmesi için bulunmaz bir fırsattır. Aynı zamanda siyasi olarak gücün taçlandırılmasına hizmet ediyor, hükümdarlara bunu halkla paylaşma fırsatı veriyordu.

Osmanlı'nın çoğunlukla sünnet düğünlerine Venedik başta olmak üzere dost devletlere ısrarla çağrıda bulunması, yapılacak şaşaalı törenin siyasi arenada da rol oynaması arzusuyla at başı gider. Simancas Arşivi'nde bulunan, Rodrigo Niño, İmparator Şarlken'e 2 Temmuz 1530'da gönderdiği bir mektupta İstanbul'dan bir Osmanlı elçisinin Venediklileri oğullarının sünnet düğününe çağırmak için Kanallar Şehri'ne geldiğini belirtiyordu. Bu düğünde "hadsiz hesapsız insan toplanacağını ve hediyelerin üç milyon altın değerinde olduğunu" da ekliyordu.[120] Venedikliler kendilerinden beklendiği üzere bu şenlikte en ön sırada yer alacaklardı. Pietro Zen'in yanı sıra Alvise Gritti ve Zapolya'nın elçisi Hieronimus Laski de hazır bulunacaklardı. Sultan, Venediklilerin şahit oldukları görkemi Avrupa'ya yetiştirmekte hiç zaman kaybetmeyeceklerinin bilincindeydi. 1582 sünnet töreninin haberleri tam da sultanın öngördüğü şekilde Avrupa saray çevrelerinde yayılmaya başlamıştı bile. Avrupa'nın Yeniçağ'daki en meşhur banker sülalesi Fugger'lerden kalan mektuplardan biri 51 günlük gösterinin en çarpıcı detaylarını günbegün anlatır.[121]

Doğu, şatafatın başrolde olduğu bu gösterilerle Batı'yı büyüleme fırsatını asla kaçırmaz. Hatta Doğu'ya giden yolda başlar şenlikler. Fransa kralının büyükelçisi sıfatıyla Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilen Nointel, 1673 yılının Eylül ayında Sakız Adası'nda kralın kendisi gibi karşılanmıştır. Bu adada kendisine bir şölen verilir. Bademezmesinden ve şekerlemeden yapılan kayalardan şaraplar akar. Bunu havai fişekler izler.[122] Anthony Sherley 1599'da şah tarafından Isfahan'da ağırlanmış ve on altı kadının da eğlence için görev aldığı şölene katılmıştı. Spor gösterileri ve askeri geçitlerin de yapıldığı bu şov silsilesini ayrıntılarıyla tasvir eden Sherley, dört uzun caddenin ve bu caddelerin ortasında sahne kurulan meydanda ne tip gösterilere şahit olduğunu kaleme almıştı. Sahne pahalı halılarla süslenmiş; meyveler, şekerlemelerle donatılmış ve şarap da unutulmamıştı. Her yer ışık içindeydi.[123] Hesaplarına göre bu dört caddede yaklaşık 4000 fener yanıyordu. Üstelik de birbirlerine o kadar yakındılar ki, iki fener arasına bir insan eli bile sığmazdı. Gece yarılarına kadar süren ziyafette de her çeşit müzik ve müzik enstrümanı mevcuttu.

Aynı şekilde şenlik, bir başarısızlığın üstünü örtmenin, bunu halka unutturmanın en güzel yoluydu. 1529'da Kanuni, Viyana kuşatması fiyaskosunun akabinde oğulları Mustafa, Mehmed ve Selim'in sünnet

düğünleriyle başkenti renklendirecekti. Sünnet düğününün bu zamanda kutlanması basit bir tesadüf olmamalıydı. Nitekim tam üç yıl sonra, Alaman seferinin başarısızlığını kapatmak için de İstanbul'da beş gün beş gece şenlikler düzenlenecekti.

Çok daha ilginç bir belge 1530 yılında yapılan bu sünnet düğününün içyüzünü açığa çıkarır. İmparatora yazan yine Rodrigo Niño'dur: "Anlaşıldığı üzere (Kanuni'nin) Viyana'da kaybettiği atlar, atlarının büyük bir çoğunluğunu oluşturuyormuş ve Macaristan'a getirdiği onca iyi attan üçte biri geriye dönmemiş. Ayrıca [muhbirin] belirttiğine göre, bu yıl sessiz sedasız kalmalarının sebebi buymuş. Savaş meselesini bir kenara bırakmak maksadıyla bu sene çocuklarını sünnet ettirmek istiyormuş. Ama esas sebep asker ve at yoksunluğuymuş."[124]

Engizisyon gizli Müslümanları deşifre etmek için hangi yöntemleri kullanıyordu?

Müslümanlar, Hıristiyanları din değiştirmeye özendirmek için onlara neler teklif ediyorlardı?

Müslüman korsanların eline düşen Hıristiyanların sonu ne oluyordu?

İslam topraklarında dolaşan Hıristiyanlar ne gibi kötü sürprizlerle karşılaşıyorlardı?

Hıristiyanların Mekke'de olduğunu ve boşlukta asılı olduğunu sandıkları Hz. Muhammed'in tabutu üzerine ne gibi efsaneler türetilmişti?

Bir Hıristiyan Müslüman olduğu zaman ona nasıl bir tören yapılıyordu?

Avrupa Müslümanlardan neden korkuyor? Bu korku neden ve nasıl başladı? Korkunun zaman içinde bugünkü noktaya gelmesinin arka planındaki etkenler neler? Tarih boyunca ilmek ilmek örülen bir propaganda zinciri içinde çığ gibi büyüyerek bugün dünyayı saran bu korku Ortaçağ'da ve Yeniçağ'da nasıl şekillendi?

İslam Korkusu **tüm bu sorulara başta İspanyolca, İtalyanca ve İngilizce olmak üzere Almanca, Katalanca, Fransızca, Portekizce ve Yunanca kaynaklarla cevap veriyor.** ***Türk Korkusu*****'nun yazarı Özlem Kumrular, dönemin Hıristiyan hacıları, elçileri, diplomatları, yazarları, şairleri, esirleri ve hükümdarlarının ağzından İslam korkusunun gerçekçi bir portresini çiziyor.**

Özlem Kumrular, 1974'te İstanbul'da doğdu. Lisansını Boğaziçi Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nde, yüksek lisansını aynı üniversitenin Tarih Bölümü'nde, doktorasını ise İspanya'da Salamanca Üniversitesi'nde yaptı. XVI. yüzyıl Avrupa-Osmanlı ve Akdeniz tarihi üzerinde çalıştı. Yayımlanmış çok sayıda kitabı bulunan Kumrular, halen Bahçeşehir Üniversitesi'nde öğretim üyesidir.

DK DOĞAN KİTAP

[1] Y. B., *Alá Superstar,* Barcelona, 2006, s. 13.

[2] a.g.e., s. 65.

[3] Bernard Lewis, "The Roots of Muslim Rage", *The Atlantic Monthly*, Eylül 1990.

[4] Felipe Maíllo Salgado, *Acerca de la conquista árabe de Hispania: imprecisiones, equívocos y patrañas*, Gijón, 2011, s. 15.

[5] a.g.e., s. 16.

[1] Paolo Domenico Malvinni, *La Magnifica intrapresa: galeas per montes conducendo,* Trento, 2010, s. 76.

[2] a.g.e., s. 47.

[3] Salustiano Moreta Velayos, *Myo Çid, el Campeador,* Zamora, 2000, s. 45.

[4] V. Ja. Propp, Masalların yapısı ve incelenmesi, çev. Hüseyin Gümüş, Ankara, 1987, s. 29.

[5] *İstanbul'un Fethi. Dünyadaki yankısı.* der. Agustino Pertusi, II. cilt, çev. Mahmut H. Şakiroğlu, İstanbul, 2006, s. 143.

[6] a.g.e., s. 136.

[7] a.g.e., s. 137.

[8] a.g.e., s.28.

[9] Charles A. Frazee, *Katolikler ve Sultanlar. Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu.* 1453-1923, çev. Cemile Erdek, İstanbul, 2009, s. 8.

[10] John Freely, *Cem Sultan: Rönesans Avrupası'nda Tutsak Bir Şehzade*, çev. Püren Özgören, İstanbul, 2005, s. 28.

[11] Roberto Iovino veIleana Mattionn, *Sinfonía gastronómica (Música, eros y cocina)*, Madrid, 2009, s. 56.

[12] Johan Huizinga, *Ortaçağ'ın Günbatımı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, 1997, s. 135.

[13] a.g.e., s. 135.

[14] a.g.e., s. 136.

[15] Charles A. Frazee, *Katolikler ve Sultanlar. Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu.* 1453-1923, a.g.e., s. 7.

[16] Franco Cardini, *Europa e Islam. Storia di un malinteso*, Roma-Bari, 1999, s. 197; Leyla Coşan, *16. yüzyılda Almanların Türklerden korunmak için yazdığı dualar. Tanrım bizi Türklerden koru*, İstanbul, 2009, s. 134.

[17] a.g.e., s. 200.

[18] L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, NY, 1961, s. 61.

[19] a.g.e., s. 61.

[20] Anthony Grafton, *Yıldızların Efendisi. Rönesans Astroloğu Giardano Cardano'nun yaşamı*, çev. Zuhal Bilgin, İstanbul, 2004, s. 201.

[21] Mustafa Soykut, "The Turk as the 'Great Enemy of European Civilization' and the changing image in the aftermath of the second siege of Vienna: (In the light of Italian political literature)", *Historical Image of the Turk in Europe. 15th century to the present. Political and Civilisational Aspects*, İstanbul, 2003, s. 48.

[22] Antonio Spinoso, *La Saga dei Borgia. Delitti e santità*, 1999, Milano, s. 90.

[23] a.g.e., s. 90.

[24] a.g.e., s. 106.

[25] Nancy Bisaha, *Creating East and West. Renaissance Humanists and the Ottoman Turks*, Philadelphia, 2004, s. 148.

[26] Halil İnalcık, "Fâtih: Konstantinopolis'in fethi ve merkezî imparatorluğun kuruluşu", *Devlet-i Âliyye. Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-I,* İstanbul, 2009, s. 111.

[27] a.g.e., s. 148.

[28] Ennio Concina, *I Doge e il Sultano/Doç ve Sultan. 16 yüzyıl başında ticaret, sanat ve ilişkiler,* İstanbul, 1994, s. 45.

[29] Stephen O'Shea, *İnanç denizi. Ortaçağ Akdenizi'nde İslam ve Hıristiyanlık,* çev. Egemen Demircioğlu, İstanbul, 2011, s. 299.

[30] Gérard Walter, *ΗΚαθημ*ερινήζωήστοΒυζάντιο,Αθηνα, 1999, s. 48.

[31] ΔημητριοΣ. Σοθτζοθ, ΤαΕπαναστατικακινηματατουσκλαβζωμενουΕλληνισμου,

(1453-1821), Atina, 1977, s. 8-9.

[32] a.g.e., s. 9.

[33] Franco Cardini, *Europa e Islam. Storia di un malinteso*, s. 222.

[34] Bkz. Gülru Necipoğlu, "Süleymân the Magnificent and the representation of power in the context of Ottoman-Habsburg-Papal Rivalry", *Süleymân the Second and his time*, der. Halil İnalcık & Cemal Kafadar, İstanbul, 1993. s. 175.

[35] Christopher G. Ferrard, "The amount of Constantinopolitan Booty in 1204", *Studi Veneziani.* A cura Dell'Istituto di Storia dell Società e dello Stato Veneziano e dell'istituto "Venezia e L'Oriente' della Fondazione Giorgio Cini, cilt XIII, Floransa, 1971, s. 96-104.

[36] Stanley G. Payne, *La España Imperial*, Madrid, 1994, s. 107.

[37] Rafael Carrasco, *Deportados en nombre de Dios: La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, Barcelona, 2009, s. 37.

[38] Henry Kamen, *The Spanish Inquisition*, New York, 1965, s. 76.

[39] Halil İnalcık, "Avrupa devletler sistemi: Fransa ve Osmanlı", *Doğu Batı. Makaleler I,* Ankara, 2009, s. 245

[40] Fernando Díaz Plaja, *La vida cotidiana en la España de la Inquisición*, Madrid, 1996, s. 27.

[41] Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, NY, 1975, cilt II, s. 73.

[42] Rafael Narbona Vizcaíno, "La introducción de la Inqusición -en las ciudades de Castilla y de la Corona de Aragon", *Tolerencia y fundamentalismos en la Historia*, der. Francisco Javier Lorenzo Pinar, Salamanca, 2007, s. 55.

[43] John Lynch, *Spain under the Habsburgs*, cilt I., Londra, 1964, s. 218.

[44] Marianna D. Birnbaum, *Gracia Mendes. Bir Sefaradın Uzun Yolculuğu*, çev. Mercan Uluengin, İstanbul, 2007, s. 31.

[45] Nevill Barbour, "The significance of the word maurus, with its derivatives *moro* and *moor,* and of other terms used by Medieval writers in Latin to describe the inhabitants of Muslim Spain", *Actas do IV Congresso de Estudos Árabes e Islâmico,* Coimbra-Lisboa, 1968, Leiden, 1971, s. 13.

[46] José Fernández Cormanzara, *Fray Luis de León*, Barcelona, 1992, s. 55.

[47] J. T. Elliot, *Imperial Spain*, Londra, 1981, s. 218.

[48] Haim Beinart, *Los conversos ante el tribunal de la Inquisición*, s. 148.

[49] a.g.e., s. 55.

[50] Rafael Carrasco, *Deportados en nombre de Dios: La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, s. 205.

[51] a.g.e., s. 26.

[52] Ricardo Garcia Cárcel, *L'Inquisizione*, Madrid,1990; Milano, 1994, s. 46.

[53] Ronald E. Surtz,"Crimes of the tongue: The Inquisitorial trials of Cristóbal Duarte Ballester", *Medieval Encounters*, 12, 3, Leiden, 2006, s. 525.

[54] Haim Beinart, *Los conversos ante el tribunal de la Inquisición*, s. 45.

[55] a.g.e., s. 201.

[56] Rafael Carrasco, *Deportados en el nombre de Dios. La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, s. 202.

[57] a.g.e., s. 42.

[58] Nikos Kazancakis, *Kardeş Kavgası*, çev. Kosta Daponte, İstanbul, 1975, s. 20.

[59] Anvar G. Chejne, *Islam and the West. Moriscos. A cultural and social history,* Albany,1983, s. 6.

[60] Andrew Wheatcroft, *Infidels. A history of the conflict between Christendom and Islam*, 2004, Londra, s. 141.

[61] Ricardo Garcia Cárcel, *L'Inquisizione*, s. 58.

[62] a.g.e., s. 59.

[63] Marianna D. Birnbaum, *Gracia Mendes. Bir Sefaradın Uzun Yolculuğu*, s. 18.

[64] Juan Gonzáles Castaño, "El informe de fray Juan de Pereda sobre los mudéjares murcianos en vísperas de la expulsión, año 1612", *Revista de Ciencias Sociales*, sayı 14, Murcia, 1992, s. 219.

[65] a.g.e., s. 219.

[66] Francisco de Quevedo, *La Vida del Buscón*, Madrid, 1999, s. 23.

[67] Haim Beinart, *Los conversos ante el tribunal de la Inquisición*, s. 93.

[68] Anvar G. Chejne, *Islam and the West. Moriscos. A cultural and social history,* Albany,1983, s. 2.

[69] Serge Gruzinski, *Orada saat kaç?*, İstanbul, 2010, s. 149. Latincesi şöyledir: *nutrix mahometicae pravitatis*.

[70] Rafael Carrasco, *Deportados en nombre de Dios: La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, s. 76.

[71] a.g.e., s. 44.

[72] Haim Beinart, *Los conversos ante el tribunal de la Inquisición*, s. 20.

[73] Rafael Carrasco, *Deportados en nombre de Dios: La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, a.g.e., s. 67.

[74] Victor von Klarwill (der.), *The Fugger News-letters. Being a Selection of Unpublished Letters from the Correspondents of the House of Fugger during the years 1568-1605, 1924*, Londra, s. 14.

[75] Antonio Domínguez Ortiz, *Moriscos: La mirada de un historiador,* Granada, 2009, s. 88.

[76] Anvar G. Chejne, *Islam and the West. Moriscos. A cultural and social history.*, s. 9.

[77] Julio Caro Baroja, *Moriscos del Reino de Granada*, Madrid, 1957, s. 152.

[78] Andrew Wheatcroft, *Infidels. A History of the Conflict between Christendom and Islam*, 2004, Londra, s. 143.

[79] Anvar G. Chejne, *Islam and the West. Moriscos. A cultural and social history*, s. 20.

[80] a.g.e., s. 22.

[81] Peter Burke, *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*, çev. Göktuğ Aksan, İstanbul, 1996, s. 45.

[82] Rafael Carrasco, *Deportados en nombre de Dios: La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, s. 73.

[83] Anvar G. Chejne, *Islam and the West. Moriscos. A cultural and social history*, s. 11.

[84] Miguel Ángel de Bunes, *Los moriscos en el pensamiento histórico*, Madrid, 1983, s. 27.

[85] Rafael Carrasco, *Deportados en nombre de Dios: La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, s. 74.

[86] a.g.e., s. 76.

[87] a.g.e., s. 84.

[88] José María Perceval, "Todos son uno. Arquetipos, xenofobia y racismo. La imagen del morisco en la Monarquía Española durante los siglos XVI y XVII", *Instituto de Estudios Almerienses*, 1997, Almería, s. 155.

[89] Rafael Carrasco, *Deportados en nombre de Dios: La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, s. 108.

[90] Miguel Ángel de Bunes, *Los moriscos en el pensamiento histórico*, s. 40.

[91] Andrew Wheatcroft, *Infidels. A history of the conflict between Christendom and Islam*, s. 144

[92] Rafael Carrasco, *Deportados en nombre de Dios: La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, s. 111.

[93] a.g.e., s. 113.

[94] Mercedes Garcia-Arenal, *Inquisición y moriscos. Los procesos del Tribunal de Cuenca*, Madrid, 1978, s. 54.

[95] a.g.e., s. 10.

[96] Anvar G. Chejne, *Islam and the West. Moriscos. A cultural and social history*, s. 12.

[97] Rafael Carrasco, *Deportados en nombre de Dios: La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, s. 132

[98] Miguel Ángel de Bunes, *Los moriscos en el pensamiento histórico*, a.g.e., s. 37

[99] Peter Burke, *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*, s. 65.

[100] Rafael Carrasco, *Deportados en nombre de Dios: La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, s. 116.

[101] a.g.e., s. 117.

[102] a.g.e., s. 118.

[103] Mercedes Garcia-Arenal, *Inquisición y moriscos. Los procesos del Tribunal de Cuenca*, a.g.e., s. 95.

[104] Andrew Wheatcroft, *Infidels. A history of the conflict between Christendom and Islam*, s. 143.

[105] Mercedes Garcia-Arenal, *Inquisición y moriscos. Los procesos del Tribunal de Cuenca*, s. 62.

[106] a.g.e., s. 57.

[107] a.g.e., s. 37

[108] a.g.e., s. 85.

[109] a.g.e., s. 45.

[110] a.g.e., s. 26.

[111] Juan Bautista de Avalle-Arce, *Enciclopedia Cervantina*, Alcalá de Henares, 1997, s. 318.

[112] Miguel Ángel de Bunes, *Los moriscos en el pensamiento histórico*, s. 55.

[113] a.g.e., s. 81.

[114] Anvar G. Chejne, *Islam and the West. Moriscos. A cultural and social history*, s. 19.

[115] a.g.e., s. 13.

[116] a.g.e., s. 14.

[117] Juan Bautista de Avalle-Arce, *Enciclopedia Cervantina*, s. 318.

[118] Lourdes María Alvarez, "Prophecies of Apocalypse in sixteenth-century Morisco writings and the wondrous tale of Tamim al-Dari", *Medieval Encounters*, no: 13, Leiden, 2007, s. 566.

[119] Mercedes Garcia-Arenal, *Inquisición y moriscos. Los procesos del Tribunal de Cuenca*, s. 90.

[120] Álvaro Galmés de Fuentes, *Los Moriscos desde su misma orilla*, Madrid, 1993, s. 43.

[121] Mercedes Garcia-Arenal, *Inquisición y moriscos. Los procesos del Tribunal de Cuenca*, s. 91.

[122] Grace Magnier, *Pedro de Valencia and the Catholic Apologists of the Expulsion of the Morisco*, s. 162.

[123] a.g.e., s. 163.

[124] Lourdes María Alvarez, "Prophecies of Apocalypse in sixteenth-century Morisco writings and the wondrous tale of Tamim al-Dari", s. 568.

[125] Rafael Carrasco, *Deportados en nombre de Dios: La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, s. 94.

[126] Ercüment Kuran, "Cezayirli Türklerin Endülüs Müslümanlarını Kuzey Afrika'ya nakli ve neticeleri", *Endülüs'ten İspanya'ya*, Ankara, 1996, s. 63.

[127] a.g.e., s. 64.

[128] a.g.e., s.64.

[129] a.g.e., s. 65.

[130] Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the age of Philip II,* cilt II, s. 1066.

[131] Rafael Carrasco, *Deportados en nombre de Dios: La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, s. 78.

[132] Antonio Domínguez Ortiz, *Moriscos: La mirada de un historiador,* a.g.e., s. 31

[133] Ercüment Kuran, "Cezayirli Türklerin Endülüs Müslümanlarını Kuzey Afrika'ya nakli ve neticeleri", *Endülüs'ten İspanya'ya*, s. 66.

[134] a.g.e., s. 66.

[135] Mercedes Garcia-Arenal, *Inquisición y moriscos. Los procesos del Tribunal de Cuenca*, s. 89.

[136] a.g.e., s. 88.

[137] Rafael Carrasco, *Deportados en nombre de Dios: La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, s. 35.

[138] Álvaro Galmés de Fuentes, *Los Moriscos desde su misma orilla*, s. 76.

[139] a.g.e.

[140] Cehennem bekçisi üç başlı köpek.

[141] Anvar G. Chejne, *Islam and the West. Moriscos. A cultural and social history*, s. 25.

[142] Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1993, s. 173.

[143] a.g.e., s. 25.

[144] Rafael Carrasco, *Deportados en nombre de Dios: La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, s. 137.

[145] a.g.e., s. 138.

[146] a.g.e., s. 139.

[147] a.g.e., s. 139.

[148] Julio Caro Baroja, *Moriscos del Reino de Granada,* Madrid, 1957, s. 151.

[149] Mercedes Garcia-Arenal, *Inquisición y moriscos. Los procesos del Tribunal de Cuenca*, s. 102.

[150] Rafael Carrasco, *Deportados en nombre de Dios: La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, s. 140.

[151] a.g.e., s. 141.

[152] Mercedes Garcia-Arenal, *Inquisición y moriscos. Los procesos del Tribunal de Cuenca*, s. 105.

[153] a.g.e., s. 106.

[154] Anvar G. Chejne, *Islam and the West. Moriscos. A cultural and social history*, s. 24.

[155] a.g.e., s. 25.

[156] Rafael Carrasco, *Deportados en nombre de Dios: La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, s. 96.

[157] a.g.e., s. 126.

[158] José María Perceval, "Todos son uno. Arquetipos, xenofobia y racismo. La imagen del morisco en la Monarquía Española durante los siglos XVI y XVII", *Instituto de Estudios Almerienses*, s. 157.

[159] Mercedes Garcia-Arenal, *Inquisición y moriscos. Los procesos del Tribunal de Cuenca*, s. 102.

[160] a.g.e., s. 51.

[161] a.g.e., s. 158.

[162] Pedro Longás, *La vida religiosa de los Moriscos*, Granada, 1998, s. LIV.

[163] Rafael Carrasco, *Deportados en nombre de Dios: La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, s. 64.

[164] a.g.e., s. 72.

[165] a.g.e., s. 73.

[166] a.g.e., s. 199.

[167] Antonio Domínguez Ortiz, *Moriscos: La mirada de un historiador*, a.g.e., s. 91.

[168] Mercedes Garcia-Arenal, *Inquisición y moriscos. Los procesos del Tribunal de Cuenca*, a.g.e., s. 71.

[169] Francisco de Quevedo, *La Vida del Buscón*, s. 56.

[1] Peter Burke, *Yeniçağ başında Avrupa halk kültürü*, s. 40.

[2] *Relación histórica del año MDCLXXXVII, tocante al estado, sucesos, y progresos de la Liga Sagrada contra turcos. Formada de las últimas cartas de Italia y el Norte. Publicada el Martes 2 de Deziembre.*

[3] a.g.e.

[4] *Discurso de los prodigios y maravillosas señales que se han visto en Constantinopla. Y de la gran peste y mortandad que ay en la ciudad. Y de los torvellinos y temblores, motín de genízaros, destruyción de casas y haziendas, y miserable estado en que al presente se halla aquella ciudad y su emperador. Y de la pérdida de su exército en Persia, y otras muchas nuevas que en pocos días tuvo, de grandes pérdidas en mar y tierra, de galeras y baxales, y gente, que trayan bastimentos a su armada.*

[5] Stanley G. Payne, *La España Imperial*, s. 79.

[6] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*. Oxford University Press. New York, 1937, s. 251.

[7] a.g.e., s. 251.

[8] Hélène Adeline Guerber, *Ortaçağ Efsaneleri*, çev. Suat Başar Çağlan, İzmir, 2009, s. 254.

[9] "Aviso" olarak anılan ve şaşırtıcı bir hızla kıtanın dört bir yanına ulaşan bu haberlerde Türklerle ilgili her türlü detay gerekli noktalara şaşkınlık verici zamanda ulaştırılıyor, özellikle savaş arifelerinde bu mektupların gidecekleri noktaya ulaşması sadece birkaç gün alıyordu. Türklerle ilgili haberler getiren bu mektuplar kopyalanıyor, dağıtılmaya devam ediyordu. Kopyaların kopyalarının da yapıldığı oluyor, satır aralarına bunları çoğaltan ya çoğalttıran kişinin yorumları da karışıyordu. Genellikle tehlikenin büyüklüğünü mübalağa yoluyla vurgulayan bu yorumlar Avrupa'nın diğer ucunda, yine aynı şekilde eli kulağında Türk tehlikesini tedirgin bir şekilde bekleyen diğer devlet ve halklara ulaştırılıyordu.

[10] *Copia d'alcuni avissi venuti per letter di Costantinopoli, dove si nara due meravigliosi casi occorsi in quella città, et del nascimento d'un monstro ispaventevole, come leggendo intenderete.*

[11] Božidar Jezernik, *Vahşi Avrupa: Batı'da Balkan İmajı*, İstanbul, 2006, s. 81.

[12] *Sir Gawain and the Green Knight*, Penguin Classics, 1974, Londra. Ayrıca bkz. Thomas Hahn, "The Turk and Sir Gawain", Sir Gawain: Eleven Romances and Tales. Michigan, 1995.

[13] Sir Thomas Malory, *Kral Arthur, Merlin ve Yuvarlak Masa Şövalyeleri*, çeviren ve uyarlayan: Bilgin Adanalı, İstanbul, 2010, s. 131.

[14] A. Yaşar Ocak, *Sarı Saltık.* Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü, 2002, Ankara, s. 61.

[15] *Relación de la muerte del Gran turco y causas della*... Sevilla, Francisco de Lyra, 1621.

[16] Patrick Begrand, "Las figuras del renegado y del mártir, metáforas del infierno y del paraíso", Pierre Civil-Françoise Crémoux Jacobo Sanz (der.): *España y el mundo a través de las relaciónes de sucesos (1500-1750),* Salamanca, 2008, s. 26.

[17] a.g.e., s. 56.

[18] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 437

[19] *Copia de una carta que escrivió el muy reverendo padre Fray Jacobo de Ambrosi, provincial de la provincia de Armenia, de la orden de nuestro glorioso Patriarca Sancto Domingo; al Reverendíssimo Padre Fray Niculas Rodulfi, Maestro general de toda la dicha orden; en la qual le haze relación de un maravilloso caso, que (mediante la Virgen Santísima nuestra señora del Rosario) le sucedió con mucha cantidad de Turcos y Moros que habitan aquella tierra, y como se han reducido y reducen muchísimos cada día a nuestra Santa Fee Cathólica. Y assí mismo le avisa, de cómo se hundió el arca en que estavan los huessos del falso Profeta Mahoma, y cómo no parecen y otras cosas milagrosas que declara esta relación. Su data en Chavioli a 15 días del mes de Otubre, deste año de 1630.*

[20] Pierre Civil-Françoise Crémoux Jacobo Sanz (Eds): *España y el mundo a través de las relaciónes de sucesos (1500-1750)*, s. 60.

[21] a.g.e., s. 65.

[22] *Relación de los maravillosos efectos, que en la ciudad de Sevilla ha obrado una missión de los padres de la compañia de Jesus, este año de mil y seiscientos y setenta y dos: especialmente en la conversación de 44 turcos y moros, de que baptizó 38. El ilustríssimo señor Arçobispo D. Ambrosio Ignacio de Espinola y Guzmán, con obstentosa celebridad, dispuesta y executada por la Santa y Metropolitana iglesia de Sevilla.*

[23] *Copia d'alcuni avissi venuti per letter di Costantinopoli, dove si nara due meravigliosi casi occorsi in quella città, et del nascimento d'un monstro ispaventevole, come leggendo intenderete.* In Venetia, 1622. Con licenza de' superiori.

[24] a.g.e., fol. 3.

[25] L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, s. 117.

[26] Halil İnalcık, "Tarihte Avrupa Birliği ve Türkiye", *Osmanlılar. Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile ilişkiler,* İstanbul, 2010, s. 216.

[27] Robert Eisner, *Travelers to an Antique Land. The history and literature of travel to Greece,* The University of Michigan Press, 1993, s. 57.

[28] Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, s. 119.

[29] Christopher Dell, *Canavarlar. Garip Yaratıklar Kitabı*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2011.

[30] Claude Kapller, *Monstruos, demonios y maravillas. A fines de la Edad Media*, çev. Julio Rodríguez Puértolas, Madrid, 2004, s. 23.

[31] *Al motto Mag. Sis. Mio il sig. Paris Mantovano in Roma. In Fiorenza & in Bologna, per Nicolo Tebaldini, nella scimia*, 1629.

[32] Anthony Grafton, *Yıldızların Efendisi. Rönesans Astrologu Giardano Cardano'nun yaşamı*, s. 56.

[33] *Copia de carta escrita de la ciudad de Constantinopla, a vn cauallero de esta de Seuilla, en que le dà la noticia del mas horrendo cometa que hasta aora se ha visto, y de las ruynas que amenaça al Imperio Octomano.*

[34] Victor von Klarwill (der.), *The Fugger News-letters. Being a Selection of unpublished letters from the Correspondents of the House of Fugger during the years 1568-1605*, s. 155.

[35] Chedo Mijatovich, *Servia and the Servians*, Londra, 1908, s. 136.

[36] Jelka Ređep, "The legend of Kosovo", s. 254.

[37] Radmile Marinković, "Medieval literature", *The History of Serbian culture,* der. Pavle Ivić, 1999, Middlesex, s. 62.

[38] Nada Milošević-Đorđević, "The Oral Tradition", *The History of Serbian culture,* s. 151.

[39] Peter. F. Sugar, *Southeastern Europa under Ottoman rule*, 1354-1804, vol 5, Seattle-Londra, 1977, s. 168.

[40] Catherine Wendy Bracewell, *The Uskoks of Senj. Piracy, banditry and holy war in the sixteenth-century Adriatic*, Ithaca & Londra, 1992, s. 19.

[41] Bkz. L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, s. 107-109.

[42] a.g.e., s. 22.

[43] a.g.e., s. 22.

[44] a.g.e., s. 108.

[45] Περικλη Ροδακη, Κλεφτες και Αρματολοι, cilt, I, Αθηνα, 1996.

[46] a.g.e., s. 109.

[47] Nevill Barbour, "The significance of the word maurus, with its derivatives moro and moor, and of other terms used by Medieval writers in Latin to describe the inhabitants of Muslim Spain", *Actas do IV Congresso de Estudos Árabes e Islâmico,* Coimbra-Lisboa, 1968, Leiden, 1971, s. 13.

[48] a.g.e., s. 109.

[49] Chedo Mijatovich, *Servia and the Servians*, s. 141.

[50] a.g.e., s. 141.

[51] a.g.e., s. 142.

[52] Peter Burke, *Yeniçağ başında Avrupa halk kültürü*, s. 194.

[53] Chedo Mijatovich, *Servia and the Servians*, s. 163.

[54] a.g.e., s. 164.

[55] Apostolos E. Vacalopoulos, *The Greek Nation. 1453-1669. Cultural &Economic Background of Modern Greek Society,* çev. Ian ve Phania Moles, New Jersey, 1976, s. 16.

[56] a.g.e., s. 165.

[57] Georg Schreiber, *Türklerden Kalan.* çev. Esat Nermi, İstanbul, 1982, s. 123.

[58] Chedo Mijatovich, *Servia and the Servians*, s. 166.

[59] a.g.e., s. 167.

[60] Danijela Gavrilović, "Elements of Ethnic Identification of the Serbs", Facta Universitatis, series: Philosophy, Sociology and Psychology, vol. 2, no: 10, 2003, s. 722.

[61] *The Song of Roland*, der. Glyn Burgess, Londra, 1990, s. 90.

[62] William Shakespeare, *Othello*, çev. Özdemir Nutku, İstanbul, 2008, s. 75.

[63] William Shakespeare, *Richard II*, der. Sylvan Barnet, Londra, 1999, s. 76.

[64] William Shakespeare, *Venedik Taciri*, çev. Bülent Bozkurt, İstanbul, 1992, s. 38.

[65] Rafael Carrasco, *Deportados en el nombre de Dios. La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, s. 120.

[66] a.g.e., s. 119.

[67] *Lazarillo Hayatı Öğreniyor,* (Anonim), çev. Özlem Kumrular, İstanbul, 1998, s. 9.

[68] Bkz. Francis W. Carter, *Dubrovnik (Ragusa): A classic city-state.* New York; Londra, 1972.

[69] Peter. F. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule*, 1354-1804, cilt 5, s. 180.

[70] Radmila Marinković, "Medieval Literature", *The History of Serbian Culture,* der. Pavle Ivić, çev. Randall A. Major, 1999, Middlesex, s. 53-66.

[71] Ivan Gundulić, *Osman*, çev. E. D. Goy, Zagreb, 1991.

[1] Jacques Heers, *Los berberiscos*, çev. Teresa Clavel Lledó, Barcelona, 2003, s. 28.

[2] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, çev. Dilek Berilgen Cenkçiler, Ankara, 2010, s. 37.

[3] H. U. Krafft, *Türklerin Elinde bir Alman tacir,* çev. Turgut Akpınar, 1996, İstanbul, s. 49.

[4] Claude Kapller, *Monstruos, demonios y maravillas. A fines de la Edad Media*, s. 28.

[5] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 67.

[6] C. F. Beckingham,"Hakluyt's use of the materials available to him. The Near East: North and North-east Africa", *Between Islam and Christendom*, s. 186.

[7] Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar arasında (1394-1427)*, çev. Turgut Akpınar, İstanbul, 1995, s. 145.

[8] a.g.e., s. 147.

[9] a.g.e., s. 50.

[10] Casey Blanton, *Travel Writing. The self and the world*, NY, 2002, s. 7.

[11] Peter Burke, *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*, s. 208.

[12] Vasili Vladimiroviç Barthold, *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm*, çev. Kaya Bayraktar; Ayşe Meral, İstanbul, s. 170.

[13] C. F. Beckingham,"Dutch travellers in Arabia in the Seventeenth Century", *Between Islam and Christendom*, s. 22.

[14] *Osmanlı'da Bir Köle. Brettenli Michael Heberer'in Anıları*. 1585-1588, çev. Türkis Noyan, İstanbul, 2003, s. 112.

[15] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The Travels and Missions of the Chevalier d'Arvieux*, NY, 1653-1697, s. 192.

[16] Massimo Montanari, *Il formaggio con le pere. La storia in un proverbio*, Bari/Roma, 2010.

[17] *Osmanlı'da Bir Köle. Brettenli Michael Heberer'in Anıları*. 1585-1588, s. 56.

[18] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi* (Stefanos Yerasimos'un anısına), der. Stefanos Yerasimos, çev. Ali Berktay, İstanbul, 2009, s. 220.

[19] Massimo Montanari, *Alimentazione e cultura nel Medioevo,* 1988, Roma-Bari, s. 29.

[20] C. F. Beckingham, "Hakluyt's use of the materials available to him. The Near East: North and North-east Africa", *Between Islam and Christendom*, s. 187.

[21] Michael Strachan, *The Life and Adventures of Thomas Coryate*, NY, 1962, s 180.

[22] C. F. Beckingham,"Some early travels in Arabia", *Between Islam and Christendom*, s. 160.

[23] Kritovulos, *İstanbul'un Fethi*, çev. Karolidi, İstanbul, 2005, s. 30.

[24] a.g.e., s. 56

[25] a.g.e., s. 87.

[26] a.g.e., s. 100.

[27] a.g.e., s. 86.

[28] Macaristanlı György, *Türkler. Türklerin gelenekleri, görenekleri ve hinlikleri üzerine inceleme*, der. Michel Balivet, çev. Lale Aslan Özcan, İstanbul, 2003, s. 38.

[29] Leyla Coşan, *16. Yüzyılda Almanların Türklerden korunmak için yazdığı dualar. Tanrım bizi Türklerden Koru*, s. 46.

[30] Macaristanlı György, *Türkler. Türklerin gelenekleri, görenekleri ve hinlikleri üzerine inceleme*, s. 23.

[31] Pál Fodor, "The Simurg and the Dragon: The Ottoman Empire and Hungary (1390-1533)", *Fight against the Turk in central Europe in the First half of the 16th century,* der. István Zombori, Budapeşte, 2004, s. 35

[32] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 140.

[33] a.g.e., s. 140.

[34] a.g.e., s. 140.

[35] *Paolo Giovio, Libro de las historias y cosas acontecidas en Alemaña, España, Francia, Italia, Flandres, Inglaterra, Reyno de Artois, Dacia, Grecia, Sclauonia, Egypto, Polonia, Turquia, India y mundo nueuo y en otros reynos y señorios, començando del tiempo del Papa Leon y de la venida de... Carlos quinto de España hasta su muerte / compuesto por Paulo Ionio... en latin y traduzido en romance castellano por Antonio Ioan Villafranca y por el mismo añadido lo que faltaua en louio hasta la muerte del... Emperador Carlos quinto,* Valencia, 1562, Önsöz.

[36] Serge Gruzinski, *Orada saat kaç?*, s. 140.

[37] a.g.e., s. 128.

[38] a.g.e., s. 134.

[39] a.g.e., s. 136.

[40] Lourdes María Alvarez, "Prophecies of Apocalypse in sixteenth-century Morisco writings and the wondrous tale of Tamim al-Dari", *Medieval Encounters,* s. 570.

[41] Serge Gruzinski, *Orada saat kaç?*, s. 138.

[42] a.g.e., s. 138.

[43] Anthony Grafton, *Yıldızların Efendisi. Rönesans Astroloğu Giardano Cardano'nun yaşamı*, s. 55.

[44] a.g.e., s. 59.

[45] a.g.e., s. 88-89.

[46] a.g.e., s. 89.

[47] a.g.e., s. 89.

[48] a.g.e., s. 61.

[49] a.g.e., s. 155.

[50] Leyla Coşan, *16. Yüzyılda Almanların Türklerden korunmak için yazdığı dualar. Tanrım bizi Türklerden Koru*, s. 69

[51] Glanroy Emmons, "The Historical and literary perspectives of 'Romances moriscos noveleresco s'", *Hispania*, 1961, s. 255.

[52] a.g.e., s. 45.

[53] a.g.e., s. 39.

[54] a.g.e., s. 39.

[55] a.g.e., s. 31.

[56] a.g.e., s. 28.

[57] Peter Burke, *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*, s. 181.

[58] Ümit Gürol, *İtalyan Edebiyatında Türkler,* Ankara, 1987, s. 34.

[59] a.g.e., s. 15

[60] Hamit Dereli, *Kıraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler,* İstanbul, 1951, s. 7.

[61] Ümit Gürol, *İtalyan Edebiyatında Türkler,* s. 16.

[62] Lynn Ramey, "Redoutables Sarrasins, aimables princesses sarrasines", *Histoire de l'Islam et des Musulmans en France du Moyen Âge à nos jours,* der. Mohammed Arkoun, Éditions Albin Michel, 2006, s. 47.

[63] a.g.e., s. 48.

[64] Andrea Rognoni, "Lo spirito antislamico nell'opera del Boiardo (1441-1487)", *Quaderni Padani*, No: 22-23, 1999, s. 81

[65] Ana Corbalán Vélez, "Aproximación a la imagen del musulmán en la España medieval", parnaseo.uv.es, University of North Carolina at Chapel Hill, 2003.

[66] John V. Tolan, *Saracens. Islam in the Medieval European Imagination*, New York, 2002, s. 106.

[67] a.g.e., s. 107.

[68] Hélenè Adeline Guerber, *Ortaçağ Efsaneleri*, s. 166.

[69] a.g.e., s. 153.

[70] José Luis Martín, "Los carolingios en España", *Carlomagno,* Madrid, 2004, s. 63.

[71] Hélenè Adeline Guerber, *Ortaçağ Efsaneleri*, s. 167.

[72] Dorothee Metlitzki, *The Matter of Araby in the Medieval England*, Londra, 1977, s. 118.

[73] a.g.e., s. 64.

[74] José Luis Martín, "Los carolingios en España", *Carlomagno,* s. 64.

[75] a.g.e., s. 65.

[76] Hélenè Adeline Guerber, *Ortaçağ Efsaneleri*, s. 170.

[77] *The Song of Roland*, s. 129

[78] John V. Tolan, *Saracens. Islam in the Medieval European Imagination*, New York, 2002, s. 120.

[79] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 389.

[80] Dorothee Metlitzki, *The matter of Araby in the Medieval England*, s. 117.

[81] Ümit Gürol, *İtalyan edebiyatında Türkler*, s. 16.

[82] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 390.

[83] a.g.e., s. 390.

[84] a.g.e., s. 413.

[85] a.g.e., s. 413.

[86] Hélenè Adeline Guerber, *Ortaçağ Efsaneleri*, s. 169.

[87] Ramón Menéndez Pidal, *El Romancero español*, s. 3.

[88] a.g.e., s. 4.

[89] a.g.e., s. 7.

[90] Ana Corbalán Vélez, "Aproximación a la imagen del musulmán en la España medieval", 2003.

[91] a.g.e., s. 45.

[92] a.g.e., s.67.

[93] William Shakespeare, *Henry V,* Londra, 2010, s. 56.

[94] Jan Read, *The Moors of Spain*, Londra, 1974, s. 130.

[95] *Cantar de mio Cid*, der. Luis Guarner, Madrid, 1980, s. 41.

[96] a.g.e., s. 59.

[97] Jan Read, *The Moors of Spain*, Londra, 1974, s. 132.

[98] *antar de mio Cid*, s. 79.

[1] Maximilian Grothaus, "Doğu ile Batı'nın kesişimi: Ptuj'da Turquerie", *17. Yüzyıl Avrupasında Türk İmajı*, İstanbul, 2007, s. 73.

[2] Bruno Genito, "Un Carmelito Scalzo del XVIII secolo: tra ideologia medievale e coscienza moderna del reale in alcune interpretazioni e disegni di resti archeologici", *La Conoscenza dell'Asia e dell'Africa in Italia nei secoli XVIII e XIX*, Vol I, Tomo I, der. Ugo Marazzi, 1984, Napoli, s. 492.

[3] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 67.

[4] a.g.e., s. 3.

[5] Michael Strachan, *The life and adventures of Thomas Coryate*, s. 1.

[6] Salvatore Bono, "Médecins Italiens en Voyage au Magreb", *Storie di viaggio e di viaggiatori. Incontro nel Mediterraneo,* Atti del III Seminario internazionale della Commissione Nazionale Italiana per l'Unesco, Cagliari, 3-5 ottobre, 1996, s. 137-151.

[7] Marco Tangheroni, "Viaggi e viaggiatori nel Mediterraneo medievale", *Storie di viaggio e di viaggiatori. Incontro nel Mediterraneo*, s. 11.

[8] Hamit Dereli, *Kıraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler,* s. 12

[9] a.g.e., s. 15.

[10] Bernard Lewis, "The Ottoman obsession", *FMR*, Ekim, 1984, s. 95.

[11] Robert Eisner, *Travelers to an Antique Land. The history and literature of travel to Greece,* s. 53.

[12] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 51.

[13] István György Tóth, "Travelling disguised through Slavonia in 1626 (The journey of the Dalmatian humanist Athanasio Georgiceo-new manuscript and new interpretation), http://hrcak.srce.hr

[14] C. F. Beckingham,"The Itinerário of Fr Pantaleão de Aveiro", *Between Islam and Christendom*, s. 6.

[15] C. F. Beckingham, "Pantaleão de Aveiro and the Ethiopian Communiy in Jerusalem", *Between Islam and Christendom*, s. 330.

[16] Salih Özbaran, *Portekizli Seyyahlar. İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında*, İstanbul, 2007, s. 60.

[17] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 28.

[18] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573*., çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, 2009, s. 113.

[19] H. U. Krafft, *Türklerin Elinde bir Alman Tacir,* s 50.

[20] Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın Huzurunda. Elçilik Günlüğü*, 1616-1618, çev. Türkis Noyan, 2011, s. 44.

[21] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 218.

[22] a.g.e., s. 36.

[23] Umberto Eco, *Güzelliğin Tarihi*, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, alıntı metin çevirileri: Ali Cevat Akkoyunlu, Sait Maden, Seynan Levent, Kadriye Göksel, Gülseren Devrim, Tankut Gökçe, Halil Beytaş, Ülkem Özge Sevgililer, İstanbul, 2006, s. 167.

[24] *The Journeys of Pietro della Valle. The Pilgrim*. der. George Bull, Londra, 1989, s. 45.

[25] Vasili Vladimiroviç Barthold, *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm*, s. 169.

[26] a.g.e., s. XI.

[27] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 112.

[28] Salih Özbaran, *Portekizli Seyyahlar. İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında*, s. 131.

[29] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 32.

[30] Robert Eisner, *Travelers to an Antique Land. The History and Literature of Travel to Greece,* s. 54.

[31] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, The Johns Hopkins University Press, 2006, s. 56.

[32] Gerald Maclean, *Doğu'ya yolculuğun yükselişi. Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz konukları (1580-1720)*, çev. Dilek Şendil, İstanbul, 2006, s. 79.

[33] Ángel Luis Molina Molina, "Los Viajes por mar en la Edad Media", *Cuadernos de Turismo,* sayı 5, 2000, 116.

[34] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose: Islam and England during the Renaissance*, 1937, s. 27.

[35] a.g.e., s. 31.

[36] a.g.e., s. 32.

[37] a.g.e., s. 32.

[38] a.g.e., s. 186.

[39] Ioli Vingopoulou, *Le monde Grec vu par les voyageurs de XVIe siecle*, Collection Histoire des Ideés 4, Atina, 2004, p. 50.

[40] a.g.e., p. 41.

[41] a.g.e., s. 41

[42] a.g.e., s. 44.

[43] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573*., s. 31.

[44] Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*. (Stefanos Yerasimos'un Anısına) der. Stefanos Yerasimos, İstanbul, 2006, s. 44.

[45] a.g.e., s. 45.

[46] Marianna D. Birnbaum, *Gracia Mendes. Bir Sefaradın Uzun Yolculuğu*, s. 19

[47] Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın Huzurunda. Elçilik Günlüğü*, 1616-1618, s. 56.

[48] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 40.

[49] Giuseppe Rosaccio, *Viaggio da Venetia, a Costantinopoli Per Mare, e per Terra, & insieme quello di Terra Santa.* Venedik: Giacomo Franco 1598, f. 23.

[50] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, der. Hrand D. Andreasyan, İstanbul, 1964, s. 2.

[51] a.g.e., s. 3.

[52] a.g.e., s.3.

[53] Miguel de Cervantes Saavedra, *Don Quijote,* çev. Bertan Onaran, İstanbul, 1992, s.34.

[54] a.g.e., s. 139.

[55] Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*. s. 43.

[56] Salih Özbaran, *Portekizli Seyyahlar. İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında*, s. 87.

[57] Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın huzurunda. Elçilik günlüğü*, 1616-1618, s. 48.

[58] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573*, s. 37.

[59] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 23.

[60] Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk: 1578-1581 (Ein newe Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem. Mit hundert schönen newen Figuren in III unterschiedlichen Büchern. Ausffs fleissighst eigner person verzeichnet und abgerrissen durch Salamon Schweigger Johann Lantzenberger*, Nürnberg 1608) çev. Türkis Noyan, Istanbul, 2004, s. 45.

[61] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 112.

[62] H. U. Krafft, *Türklerin elinde bir Alman tacir,* s. 26.

[63] a.g.e., s. 30

[64] Hamit Dereli, *Kıraliçe Elizabeth devrinde Türkler ve İngilizler*, s. 41.

[65] a.g.e., s. 42.

[66] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573*, s. 45.

[67] Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın Huzurunda. Elçilik Günlüğü*, 1616-1618, s. 49.

[68] H. U. Krafft, *Türklerin Elinde bir Alman Tacir*, s. 38.

[69] Ioli Vingopoulou, *Le Monde Grec vu par les voyageurs du XVIe siècle*, s. 179.

[70] H. U. Krafft, *Türklerin Elinde bir Alman Tacir,* s. 45.

[71] a.g.e., s. 45.

[72] Claes Rålamb, *İstanbul'a bir Yolculuk. 1657-1658,* çev. Ayda Arel, İstanbul, 2008, s. 23

[73] a.g.e., s. 33.

[74] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573*, s. 36.

[75] a.g.e., s. 53.

[76] Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın Huzurunda. Elçilik Günlüğü*, 1616-1618, s. 41.

[77] a.g.e., s. 42.

[78] C. F. Beckingham,"Dutch travellers in Arabia in the Seventeenth Century", *Between Islam and Christendom*, s. 65.

[79] a.g.e., s.22.

[80] a.g.e., s.22.

[81] a.g.e., s.22.

[82] a.g.e., s. 20.

[83] Vasili Vladimiroviç Barthold, *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm*, s. 168.

[84] a.g.e., s. 168.

[85] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 69.

[86] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 168

[87] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 66.

[88] Pero Tafur, *Andanças é viajes de Pero Tafur por diversas partes del mundo avidos (1435-1439)*, Imprenta de Miguel Cinesta, 1874, s. 154-155.

[89] Robert Eisner, *Travelers to an Antique Land. The history and literature of travel to Greece,* s. 50.

[90] a.g.e., s. 53.

[91] *The Journeys of Pietro della Valle. The Pilgrim*, s. 50.

[92] a.g.e., s. 56.

[93] C. F. Beckingham,"Some early travels in Arabia", *Between Islam and Christendom*, s. 169.

[94] a.g.e., s. 170.

[95] a.g.e., 170.

[96] a.g.e., s. 172.

[97] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 416.

[98] a.g.e., s. 417.

[99] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 203.

[100] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 413

[101] a.g.e., s. 414.

[102] Leonardo Benevolo, *Avrupa Tarihinde Kentler*, çev. Nur Nirven, 2006, İstanbul, s. 112.

[103] Michael Strachan, *The life and adventures of Thomas Coryate*, s. 219.

[104] a.g.e., s. 198.

[105] Robert Eisner, *Travelers to an Antique Land. The history and literature of travel to Greece.*, s. 51.

[106] *The Journeys of Pietro della Valle. The Pilgrim*, s. 43.

[107] H. U. Krafft, *Türklerin Elinde bir Alman Tacir*, s. 35.

[108] a.g.e., s. 36.

[109] François Rabelais, *Gargantua*, çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Ankara, 2000, s. 173.

[110] Robert Eisner, *Travelers to an Antique Land. The history and literature of travel to Greece,* s. 37.

[111] a.g.e., s. 34.

[112] a.g.e., s. 37.

[113] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 71.

[114] P. Charles Clair, S. J. *La vie de Saint Ignace de Loyola*, 1891, Paris. Ignacio Loyola'nın yaptığı hac seyahati detayları için bkz. Chapitre X, "Du pèlerinage que bienheureux Ignace fit a Jérusalem", s. 76-90.

[115] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 56.

[116] Robert Eisner, *Travelers to an Antique Land. The history and literature of travel to Greece,* s. 41.

[117] C. F. Beckingham, "Hakluyt's use of the materials available to him. The Near East: North and North-east Africa", *Between Islam and Christendom,* s. 182.

[118] William H. Sherman, "Stirrings and searchings (1500-1720)", *Travel Writing*, der. Peter Hulme; Tim Youngs, Cambridge, 2002, s. 24.

[119] a.g.e., s. 24.

[120] *The Travels of Four Englishmen and a Preacher into Africa, Asia, Trpy, Bythnia, Thracia, and to the Black Sea, and into Syria, Cilicia, Pisidia, Mesopotamia, Damascus, Canaan, Samaria, Judea, Palestina, Jerusalem, Jericho, and to the Red-Sea, and Sundry other places.* Londra, 1745.

[121] *Verdadera informacion de la Tierra Sancta segun la disposicion en que en el año de mil quinientos y treynta el auctor la vio y passeó, Toledo, imprenta de Juan de Ayala, 1537;* der. de Joseph R. Jones, *Viajeros españoles a Tierra Santa (siglos XVI y XVII)*, p. 245-291, según der. impr. Juan Ferrer, Toledo, MDL, Madrid, 1998.

[122] Ángel Luis Molina Molina, "Los Viajes por mar en la Edad Media", s. 119.

[123] Robert Eisner, *Travelers to an Antique Land. The history and literature of travel to Greece,* s. 43.

[124] Jacques de Villamont, *Voyages du Seigneur de Villamont, (Corfou, Cephalonie, Zante, Moree, Candie, Rhodes, Chipre, Iaffa, Lida, Rama, Ierusalem, Bethanie, Bethlehem, Hierusalem, Ptolemaide, Thyr, Sydon, Baruth, Damas, Tripoly, Damiette, Caire, Alexandrie) Paris,* 1589-90.

[125] a.g.e., s. 23.

[126] Robert Eisner, *Travelers to an Antique Land. The history and literature of travel to Greece,* s. 40.

[127] a.g.e., s. 40.

[128] Milorad Pavic, "A contribution to our knowledge about pilgrimages from Venice to the Holy Land during the sixteenth century", http://hrcak.srce.hr

[129] Kreshimr Kuzic, "Religious conditions on the croation coast based on the travellogues of German Pilgrims (from the fourteenth to the seventeenth century)", http://hrcak.srce.hr

[130] Jacques Heers, *Los berberiscos*, s.29.

[131] Robert Eisner, *Travelers to an Antique Land. The history and literature of travel to Greece,* s. 43.

[132] Jacques Heers, *Los berberiscos*, s. 20.

[133] a.g.e., s. 20.

[134] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 59.

[135] Maximiliano Barrio Gonzalo, *Esclavos y cautivos. Conflicto entre la Christiandad y el Islam en el siglo XVIII*, s. 99.

[136] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 73.

[137] Michael Strachan, *The life and adventures of Thomas Coryate*, s. 199.

[138] a.g.e., s. 200.

[139] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 93.

[140] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 131.

[141] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 69.

[142] *Tiribagia y Romance y Suma de todo el viaje de Juan del Encina, encabezadas por el viaje que hizo a Jerusalem desde XXIV de noviembre de MDXVIII que salió de su villa de Bornos, hasta XX de octubre de MDXX que entró en Sevilla, de Fadrique Enríquez de Ribera.*

[143] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 75.

[144] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 157.

[145] Robert Eisner, *Travelers to an Antique Land. The history and literature of travel to Greece,* s. 41.

[146] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 125.

[147] a.g.e., s. 129.

[148] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 75.

[149] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 132.

[150] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 91.

[151] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 147.

[152] Michael Strachan, *The life and adventures of Thomas Coryate*, s. 207.

[153] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 77.

[154] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 133.

[155] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 75.

[156] Michael Strachan, *The life and adventures of Thomas Coryate*, s. 204.

[157] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 75.

[158] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 1.

[159] a.g.e., s. 127.

[160] a.g.e., s. 129.

[161] a.g.e., s. 126.

[162] a.g.e., s. 126.

[163] a.g.e., s. 126.

[164] a.g.e., s. 126.

[165] a.g.e., s. 127.

[166] a.g.e., s. 160.

[167] a.g.e., s. 130.

[168] a.g.e., s. 128.

[169] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 93.

[170] Juan Sánchez Montes, *Franceses, Protestantes, Turcos: Los españoles ante la política internacional de Carlos V,* Granada, 1951, s. 105.

[171] Ayrıca bkz. Joseph R. Jones, Viajeros Españoles a Tierra Santa (Siglos XVI-XVII), Madrid, 1998. Miguel Angel Jimeno, *Tierra Santa; diario de un peregrino*, Nuestro Tiempo, 620, 2006, 16-47.

[172] *Estos versos de Joan del Encina famoso poeta, en su tiempo, dejó el Marqués de Tarifa escriptos en su libro, que por haverle acompañado en él su peregrinación quiso también que este viaje acompañase el suio i por guardar el orden... Original, se imprimeron aquí.*

[173] a.g.e., f. 10.

[174] Pedro Tena Tena, "Estudio de un desconocido relato de viaje a Tierra Santa", Cuadernos de Filología Hispánica, no 9, Madrid, 1990, s. 200. Ayrıca bkz. Joseph R. Jones, *Viajeros Españoles a Tierra Santa (Siglos XVI-XVII)*, Madrid, 1998.

[175] a.g.e., s. 45.

[176] Zdravko Šundrica, "Poisons and Poisining in the Republic of Dubrovnik", *Dubrovnik Annals,* 2000, s. 14.

[177] Maria Pia Pedani, *In nome del Gran Signore. Inviati ottomani a Venezia dalla caduta di Costantinopoli alla guerra di Candia.* Venezia, 1994.

[178] Voltaire, *Türkler, Müslümanlar ve Ötekileri*, İstanbul, 1969, s. 69.

[179] Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın Huzurunda. Elçilik Günlüğü*, 1616-1618, s. 14.

[180] a.g.e., s. 20.

[181] a.g.e., s. 20.

[182] a.g.e., s. 31.

[183] a.g.e., s. 33.

[184] a.g.e., s. 35.

[185] a.g.e., s. 41.

[186] a.g.e., s. 25.

[187] a.g.e., s. 27.

[188] a.g.e., s. 23.

[189] a.g.e., s. 55.

[190] a.g.e., s. 61.

[191] a.g.e., s. 62.

[192] Tommaso Bertelè, *Venedik ve Kostantiniyye. Tarihte Osmanlı-Venedik ilişkileri*, önsöz. Cécile Morrison, Mahmut H. Şakiroğlu, 2012, İstanbul, s. 79.

[193] Prudencio de Sandoval, *Historia de la vida y hechos del Emperador Carlos V,* Madrid, 1955, s. 469.

[194] Biblioteca Nacional de Madrid, Elyazması 5938, folyo 245-246. "Carta del Emperador turco Solimán a Felipe y presentes que trajo su embajador".

[195] Bernardino de Guzmán: *Relación de la gran vitoria que tuvieron las galeras de Florencia en el Canal de Constantinopla, con las galeras que embiava el Rey de Argel al gran Turco*. Madrid, 1625.

[196] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 281.

[197] Bkz. Pablo Martín Asuero, *Estambul, El ejército otomano y los sefardíes en textos en español*, İstanbul, 2003.

[198] Elisabetta Borromeo, "Les Cyclades à l'époque ottomane. L'insularité vue par les missionnaires jésuites (1625-1644), *Insularités ottomanes,* der. Nicolas Vatin & Gilles Veinstein, Paris, s. 134.

[199] Stanley Mayes, *Sultan'ın Orgu*, çev. M. Halim Spatar, 2000, İstanbul, s. 25.

[200] Gerald Maclean, *Doğu'ya yolculuğun yükselişi. Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz konukları (1580-1720)*, s. 54.

[201] a.g.e., s. 73.

[202] a.g.e., s. 65.

[203] Maximilian Grothaus, "Doğu ile Batı'nın kesişimi: Ptuj'da Turquerie", *17. Yüzyıl Avrupasında Türk İmajı,* s. 72.

[204] Friedrich Seidel, *Sultan'ın Zindanında. Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilen bir elçilik heyetinin ibret verici öyküsü (1591-1596)*, çev. Türkis Noyan, İstanbul, 2010.

[205] Maria Vial, s. 5.

[206] a.g.e., s. 5.

[207] Halil İnalcık, "Avrupa Devletler Sistemi: Fransa ve Osmanlı", *Doğu Batı. Makaleler I,* 2009, Ankara, s. 297.

[208] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 31

[209] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 233.

[210] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 41.

[211] a.g.e., s. 41.

[212] a.g.e., s. 53.

[213] a.g.e., s. 42.

[214] *The Journeys of Pietro della Valle. The Pilgrim*, s. 4.

[215] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 111.

[216] Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın Huzurunda. Elçilik Günlüğü*, 1616-1618, s. 78.

[217] a.g.e., s. 80.

[218] a.g.e., s. 80.

[219] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 56.

[220] Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk: 1578-1581*, s. 51.

[221] Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın Huzurunda. Elçilik Günlüğü*, 1616-1618, s. 107.

[222] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 89

[223] Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın Huzurunda. Elçilik Günlüğü*, 1616-1618, s. 57.

[224] a.g.e., s. 57.

[225] Michael Strachan, *The life and adventures of Thomas Coryate*, s. 177.

[226] a.g.e., s. 178.

[227] Daniel Goffman, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler. 1642-1660*, çev. Ayşe Başcı-Sander, İstanbul, 2001, s. 24.

[228] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 45.

[229] Vincenzo Poggi S. J., "Da Livorno a Costantinopoli. Edizione di lettera di Antonio M. Nacchi S. J.(1666-1746)" *La Conoscenza dell'Asia e dell'Africa in Italia nei secoli XVIII e XIX,* cilt I, Napoli, 1984, s. 687.

[230] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 19.

[231] Daniel Goffman, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler. 1642-1660*, s. 25.

[232] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*,1653-1697, s. 37.

[233] Tommaso Bertelè, *Venedik ve Kostantiniyye. Tarihte Osmanlı-Venedik İlişkileri,* önsöz. Cécile Morrison, çev. Mahmut H. Şakiroğlu, 2012, İstanbul, s. 61.

[234] a.g.e., s. 65.

[235] a.g.e., s. 18.

[236] Montesquieu, *Cartas persas*, Madrid,1998, s. 60.

[237] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 137.

[238] a.g.e., s. 137.

[239] İlk üç alt başlık 2-7 Eylül 2008'de Dubrovnik'te yapılan "Secret Diplomacy in Dubrovnik at the time of Držić" sempozyumunda Lovro Kunčević'in yaptığı sunumdan alınmıştır. Avrupa'nın, daha ziyade Venedik'in 16. yüzyılda Ragusa diplomasisini tanımlamak için kullandığını romantik, lakin kinayeli bu sözler Ragusa'yı başarılı bir şekilde özetler.

[240] Halil İnalcık, "Toplumsal yapı", *Devlet-i 'Âliyye. Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-I*, İstanbul, 2009, s. 274.

[241] Nicolaas H. Biegman, *The Turco-Ragusan relationship according to the firmâns of Murâd III (1575-1595) Extant in the state archives of Dubrovnik*, s. 27.

[242] a.g.e., s. 28.

[243] a.g.e., s. 28.

[244] Peter. F. Sugar, *Southeastern Europeunder Ottoman Rule*, 1354-1804, cilt 5, s. 177.

[245] a.g.e., s. 177.

[246] Nicolaas H. Biegman, *The Turco-Ragusan relationship according to the firmâns of Murâd III (1575-1595) Extant in the state archives of Dubrovnik*, s. 38.

[247] a.g.e., s. 154.

[248] Nicolaas H. Biegman, *The Turco-Ragusan relationship according to the firmâns of Murâd III (1575-1595) Extant in the state archives of Dubrovnik*, s. 130.

[249] a.g.e., s. 131.

[1] Robert Eisner, *Travelers to an Antique Land. The history and literature of travel to Greece*, s. 57.

[2] Giovan Antonio Menavino, *Türklerin hayatı ve âdetleri üzerine bir inceleme*, çev. Harun Mutluay, 2011, İstanbul, s. 13.

[3] a.g.e., s. 14.

[4] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 103.

[5] Jacques Heers, *Los berberiscos*, s. 19.

[6] Salih Özbaran, *Portekizli Seyyahlar. İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında*, s. 99.

[7] a.g.e., s. 100.

[8] Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, s. 62.

[9] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 36.

[10] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573*, s. 114.

[11] a.g.e., s. 36.

[12] a.g.e., s. 31.

[13] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573*, s. 33

[14] a.g.e., s. 42.

[15] *Osmanlı'da Bir Köle. Brettenli Michael Heberer'in Anıları*. 1585-1588, s. 59.

[16] a.g.e., s. 79.

[17] a.g.e., s. 86.

[18] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 115.

[19] a.g.e., s. 31.

[20] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 8.

[21] H. U. Krafft, *Türklerin Elinde bir Alman Tacir*, s. 22.

[22] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi*, *1573*, s. 40.

[23] a.g.e., s. 33.

[24] Michael Strachan, *The life and adventures of Thomas Coryate,* s. 218.

[25] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 93.

[26] Claes Rålamb, *İstanbul'a bir Yolculuk. 1657-1658*, s. 37.

[27] a.g.e., s. 22.

[28] a.g.e., s. 18.

[29] a.g.e., s. 23.

[30] Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, s. 12.

[31] a.g.e., s. 43.

[32] Salih Özbaran, *Portekizli Seyyahlar. İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında*, s. 62.

[33] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 121.

[34] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 41.

[35] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 173.

[36] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 62.

[37] Salih Özbaran, *Portekizli Seyyahlar. İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında*, s. 53.

[38] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 50.

[39] Salih Özbaran, *Portekizli Seyyahlar. İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında*, s. 72.

[40] Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, s. 49.

[41] Salih Özbaran, *Portekizli Seyyahlar. İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında*, s. 75.

[42] H. U. Krafft, *Türklerin Elinde bir Alman Tacir,* s. 22.

[43] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573*, s. 47.

[44] Friedrich Seidel, *Sultan'ın Zindanında. Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilen bir elçilik heyetinin ibret verici öyküsü (1591-1596)*, s. 23.

[45] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 58.

[46] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573*, s. 34.

[47] a.g.e., s. 115.

[48] Michael Strachan, *The life and adventures of Thomas Coryate,* s. 220.

[49] Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın Huzurunda. Elçilik Günlüğü*, 1616-1618, s. 49.

[50] Salih Özbaran, *Portekizli Seyyahlar. İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında*, s. 105.

[51] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 119.

[52] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi*, *1573*, s. 121.

[53] Salih Özbaran, *Portekizli Seyyahlar. İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında*, s. 101.

[54] Giovan Antonio Menavino, *Türklerin hayatı ve âdetleri üzerine bir inceleme*, s. 13.

[55] Giovan Battista de Burgo, *Viaggio di cinque anni in Asia, Africa & Europa del Turco*, Milano, 1689. Vol I, der. Giuseppe Cossuto, 2003, Istanbul, s. 54.

[56] H. U. Krafft, *Türklerin Elinde bir Alman Tacir*, s. 39.

[57] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573*, s. 117.

[58] Michael Strachan, *The life and adventures of Thomas Coryate,* s. 223.

[59] a.g.e., s. 223.

[60] Salih Özbaran, *Portekizli Seyyahlar. İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında*, s. 41.

[61] a.g.e., s. 50.

[62] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 79

[63] a.g.e., s. 47.

[64] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 25.

[65] a.g.e., s. 26.

[66] a.g.e., s. 26.

[67] a.g.e., s. 27.

[68] a.g.e., s. 28.

[69] Salih Özbaran, *Portekizli Seyyahlar. İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında*, s. 101.

[70] Prudencio de Sandoval, *Historia de la vida y hechos del Emperador Carlos V,* s. 420.

[71] Robert H. Schwoebel, "Coexistence, conversion, and the Crusade against the Turk", *Studies in Renaissance*, vol XII, New York, 1965, s. 171.

[72] Maximilian Grothaus, "Doğu ile Batı'nın kesişimi: Ptuj'da Turquerie", *17. Yüzyıl Avrupası'nda Türk İmajı*, s. 70.

[73] Michael Strachan, *The life and adventures of Thomas Coryate,* s. 186.

[74] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 36.

[75] Hamit Dereli, *Kıraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler,* s. 70.

[76] Robert Eisner, *Travelers to an Antique Land. The history and literature of travel to Greece,* s. 55.

[77] Bernard Randolph, *Ege takımadaları. Arşipelago,* (*The present state of the islands in the Archipelago.* Oxford, 1687) çev. Ümit Koçer, İstanbul,1998, s. 38.

[78] H. U. Krafft, *Türklerin elinde bir Alman tacir,* s. 22.

[79] a.g.e., s. 56.

[80] Salih Özbaran, *Portekizli Seyyahlar. İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında*, s. 69.

[81] a.g.e., s. 130.

[82] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, 19.

[83] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 86.

[84] a.g.e., s. 86.

[85] C. F. Beckingham,"Some early travels in Arabia", *Between Islam and Christendom*, s. 155.

[86] a.g.e., s. 156.

[87] a.g.e., s. 157.

[88] Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, (Orijinal başlık: *Tage-buch der von Zween Glorwürdigsten kaysern Maximiliano un Rudolpho... an die Ottomanische Pforte zu Konstantinopel Abgefertigten... Gesandtschafft*) der. Kemal Beydilli, cilt I., s. 419.

[89] Salih Özbaran, *Portekizli Seyyahlar. İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında*, s. 158.

[90] AGS (Archivo General de Simancas), Guerra Antigua (GA), dosya 5, fol. 75.

[91] William Shakespeare, *Othello*, s. 98.

[92] Nihat Engin, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, İstanbul,1998, s. 36.

[93] Seza Sinanlar, Atmeydanı. *Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine*, İstanbul, 2005.

[94] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573*, s. 132.

[95] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 107.

[96] Claes Rålamb, *İstanbul'a bir yolculuk. 1657-1658*, s. 17.

[97] a.g.e., s. 21.

[98] Hélenè Adeline Guerber, *Ortaçağ Efsaneleri*, s. 184.

[99] Elizabeth A. Zacharidou "Changing Masters in the Aegean", s. 59.

[100] a.g.e., s. 59.

[101] C. F. Beckingham, "Some early travels in Arabia", *Between Islam and Christendom*, s. 173.

[102] *Osmanlı'da Bir Köle. Brettenli Michael Heberer'in Anıları.* 1585-1588, s. 51.

[103] Volkan Dökmeci, *Venedik kaynaklarına göre II. Bayezid ve I. Selim dönemlerinde Osmanlı denizciliği ve korsanlık,* yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011.

[104] *Relación del cautiverio y libertad de Diego Galán,* der. Miguel Ángel de Bunes; Matías Barchino, Toledo, 2001, s. 117.

[105] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 29.

[106] Jacques Heers, *Los berberiscos*, s. 30.

[107] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 75.

[108] Rinaldo Marmara, *İstanbul Deniz Zindanı*, 1740, İstanbul, 2005, s. 44.

[109] Hamit Dereli, *Kıraliçe Elizabeth devrinde Türkler ve İngilizler*, s. 11.

[110] a.g.e., s. 11

[111] A.G. S., Estado, dosya 1119, fol. 161

[112] Emilio Sola, *Los que van y vienen: Información y fronteras en el Mediterráneo del siglo XVI,* Alcalá, 2005, s. 101.

[113] Emilio Temprano, *El mar maldito,* s. 209.

[114] Stephen C. Spiteri, *The Great Siege. Knights vs Turks, MDLXV. Anatomy of a Hospitaller Victory*, Malta, 2005, s. 145.

[115] Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk: 1578-1581*, s. 35.

[116] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 90.

[117] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 179.

[118] Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*. s. 54.

[119] Salih Özbaran, *Portekizli Seyyahlar. İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında*, s. 39.

[120] A. L. S., belge 120.

[121] Rinaldo Marmara, *İstanbul Deniz Zindanı*, 1740, s. 44.

[122] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 25.

[123] Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın Huzurunda. Elçilik Günlüğü*, 1616-1618, s. 104.

[124] "La canción del pirata", Poesías y el estudiante de Salamanca, I, Madrid, 1952, s, 77. Zikr. Maximiliano Barrio Gozalo, *Esclavos y cautivos. Conflicto entre la Christiandad y el Islam en el siglo XVIII*, Valladolid, 2006, s. 17.

[125] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 350.

[126] a.g.e., s. 351.

[127] Miguel de Cervantes Saavedra, *La Galatea*, der. Florencio Sevilla Arroyo; Antonio Rey Hazas, Madrid, 1996, s. 305.

[128] a.g.e.

[129] Giuseppe Bonaffini, *La Sicilia e i barbareschi. Incursioni corsare e riscatto degli schiavi (1570-1606)*, prefazioni dii Salvatore Bono, Palermo, 1983, s. 36.

[130] Maximiliano Barrio Gonzalo, *Esclavos y cautivos. Conflicto entre la Christiandad y el Islam en el siglo XVIII*, s. 53.

[131] Jacques Heers, *Los berberiscos*, s. 24.

[132] a.g.e., s. 27.

[133] a.g.e., s. 35.

[134] Maximiliano Barrio Gonzalo, *Esclavos y cautivos. Conflicto entre la Christiandad y el Islam en el siglo XVIII*, s. 26

[135] Jacques Heers, *Los berberiscos*, s. 23.

[136] a.g.e., s. 23.

[137] a.g.e., s. 20.

[138] Ramiro Feijoo, *La ruta de los corsarios.* Cilt I. Cataluña y Valencia. Barcelona, 2000, s. 79.

[139] Jacques Heers, *Los berberiscos*, s. 22.

[140] a.g.e., s. 22.

[141] Maximiliano Barrio Gonzalo, *Esclavos y cautivos. Conflicto entre la Christiandad y el Islam en el siglo XVIII*, s. 44.

[142] Jacques Heers, *Los berberiscos*, s. 31.

[143] Fray Diego de Haedo, *Topografía e Historia General de Argel*, cilt I, Madrid, 1927, s. 79.

[144] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 362.

[145] a.g.e., s. 349.

[146] Francisco Márquez Villanueva, *Moros, moriscos y turcos de Cervantes*, Barcelona, 2010, s. 30.

[147] Sakina Missoum, *Alger à l'époque ottomane. La médina et la maison traditionnelle,* Aix-en-Provence, 2003, s. 33.

[148] a.g.e., s. 34.

[149] Francisco Márquez Villanueva, *Moros, moriscos y turcos de Cervantes*, s. 31

[150] Sakina Missoum, *Alger à l'époque ottomane. La médina et la maison traditionnelle*, s. 42.

[151] a.g.e., s. 42.

[152] Federico Cresti, "La popolazione di Algeri e la sua evoluzione nell'età ottomana: status quæstionis", Università degli studi di Napoli "L'Orientale", Dipartimento di Studi Ricerche Africa e pasei arabi. *Centro di Studi Magrebini. Studi Magrebini, Nuova Serie,* vol II, ed-Afustino Cilardo, Napoli, 2002, s. 99.

[153] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 344.

[154] İsmet Terki-Hassaine, "Osmanlı Cezayiri üzerine Modern İspanyol Tarih yazıcılığı", çev. Saliha Şişman, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt 8, sayı 15, 2010, s. 445.

[155] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 360.

[156] Bkz. İdris Bostan, Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire, Ankara, 1992.

[157] Fray Diego de Haedo, *Topografía e Historia General de Argel*, s. 81.

[158] a.g.e., s. 80.

[159] a.g.e., s. 84.

[160] Maximiliano Barrio Gonzalo, *Esclavos y cautivos. Conflicto entre la Christiandad y el Islam en el siglo XVIII*, s. 37.

[161] Fray Diego de Haedo, *Topografía e Historia General de Argel*, s. 84.

[162] a.g.e., s. 87.

[163] a.g.e., s. 88.

[164] a.g.e., s. 89-91.

[165] Jacques Heers, *Los berberiscos*, s. 21.

[166] Fray Diego de Haedo, *Topografía e Historia General de Argel*, s. 91.

[167] a.g.e., s. 92.

[168] a.g.e., s. 92.

[169] Maximiliano Barrio Gonzalo, *Esclavos y cautivos. Conflicto entre la Christiandad y el Islam en el siglo XVIII*, s. 23.

[170] Fray Diego de Haedo, *Topografía e Historia General de Argel*, s. 37.

[171] a.g.e., s. 38.

[172] a.g.e., s. 23.

[173] a.g.e., s. 27.

[174] Emilio Sola, "El Inqusidor de Cerdeña, Alonso de Lorca, informa sobre Berbería y Cerdeña, a raíz de la toma de Túnez y La Goleta por los turcos", Archivos-Mediterraneo, 2009, arhivodelafrontera.com.

[175] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 362.

[176] a.g.e., s. 363.

[177] Fray Diego de Haedo, *Topografía e Historia General de Argel*, s. 85.

[178] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 380.

[179] a.g.e., s. 380.

[180] a.g.e., s. 382.

[181] a.g.e., s. 383.

[182] *Osmanlı'da Bir köle. Brettenli Michael Heberer'in Anıları. 1585-1588,* s. 70.

[183] a.g.e., s. 70.

[184] a.g.e., s. 70.

[185] a.g.e., s. 74.

[186] Maximiliano Barrio Gonzalo, *Esclavos y cautivos. Conflicto entre la Christiandad y el Islam en el siglo XVIII*, s. 43

[187] Jacques Heers, *Los berberiscos*, s. 34.

[188] Maximiliano Barrio Gonzalo, *Esclavos y cautivos. Conflicto entre la Christiandad y el Islam en el siglo XVIII*, s. 55.

[189] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 19.

[190] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 131.

[191] Bernard Randolph, *Ege takımadaları. Arşipelago,* s. 7.

[192] a.g.e., s. 7.

[193] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 70

[194] Jacques Heers, *Los berberiscos*, s. 30.

[195] *Osmanlı'da bir köle. Brettenli Michael Heberer'in Anıları. 1585-1588,* s. 75.

[196] Hamit Dereli, *Kıraliçe Elizabeth devrinde Türkler ve İngilizler*, s. 90.

[197] Fray Diego de Haedo, *Topografía e Historia General de Argel*, s. 86.

[198] Jerónimo Gracián de la Madre de Dios, *Tratado de la redención de cautivos*, der. Miguel Ángel de Bunes Ibarra; Beatriz Alonoso Acero, Madrid, 2006, s. 52.

[199] a.g.e., s. 30.

[200] *Osmanlı'da bir köle. Brettenli Michael Heberer'in Anıları. 1585-1588,* s. 77.

[201] Hamit Dereli, *Kıraliçe Elizabeth devrinde Türkler ve İngilizler*, s. 90.

[202] Jerónimo Gracián de la Madre de Dios, *Tratado de la redención de cautivos*, s. 30.

[203] *Osmanlı'da bir köle. Brettenli Michael Heberer'in Anıları. 1585-1588,* s. 126.

[204] a.g.e., s. 150.

[205] a.g.e., s. 163.

[206] a.g.e., s. 164.

[207] Fray Diego de Haedo, *Topografía e Historia General de Argel*, s. 83.

[208] Salvatore Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler,* çev. Betül Parlak, İstanbul, 2002, s. 239

[209] Her ülkede değişen bir sıvı birimi. Milano'da 1.57 lt, Cenova'da 1.76, İngiltere'de 0.568, vs. Salvatore, s. 239.

[210] Phyllis Pray Bober, *Antik ve Ortaçağ'da Yemek Kültürü*, çev. Ülkün Tansel, İstanbul, 2003, s. 181.

[211] Salvatore Bono, *Yeniçağ İtalya'sında Müslüman Köleler,* s. 240.

[212] a.g.e., s. 241.

[213] a.g.e., s. 242.

[214] a.g.e., s. 240.

[215] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 72.

[216] Bernard Randolph, *Ege takımadaları, Arşipelago,* s. 15.

[217] a.g.e., s. 17.

[218] *Osmanlı'da bir köle. Brettenli Michael Heberer'in Anıları. 1585-1588*, s. 123.

[219] a.g.e., s. 149.

[220] a.g.e., s. 159.

[221] Steven Hutchinson, "Esclavitud femenina y erotismo en el Mediterráneo áureo", *eHumanista*, Vol 15, 2010, s. 145.

[222] a.g.e., s. 148.

[223] *The Turkish Raid Saga by Björn Jónsson of Skardsá.* 1643- Reykjavik-Iceland, İstanbul, s.20.

[224] a.g.e., s. 20.

[225] a.g.e., s. 22.

[226] a.g.e., s. 43.

[227] a.g.e., s. 44.

[228] a.g.e., s. 45.

[229] a.g.e., s. 45.

[230] a.g.e., s. 46.

[231] a.g.e., s. 48.

[232] a.g.e., s. 50.

[233] a.g.e., s. 50.

[1] Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar arasında (1394-1427)*, s. 215.

[2] Pál Fodor, "The view of the Turk in Hungary: The Apocalyptic tradition and the legend of the Red Apple in Ottoman-Hungarian context", *In quest of the Golden Apple. Imperial Ideology, politics, and military administration in the Ottoman Empire*, İstanbul, 2000, s. 77.

[3] Giovan Antonio Menavino, *Türklerin Hayatı ve Âdetleri üzerine bir inceleme*, s. 18.

[4] Leyla Coşan, *16. Yüzyılda Almanların Türklerden korunmak için yazdığı dualar. Tanrım bizi Türklerden Koru,* s. 128.

[5] Bernard Lewis, "The Ottoman obsession", *FMR*, Ekim, 1984, s. 101.

[6] Predrag Matvejević, *Öteki Venedik*, çev. Birsen Uzma, İstanbul, 2007, s. 24.

[7] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s.71.

[8] Jerónimo Gracián de la Madre de Dios, *Tratado de la redención de cautivos*, s. 38.

[9] Maximiliano Barrio Gonzalo, *Esclavos y cautivos. Conflicto entre la Christiandad y el Islam en el siglo XVIII*, s. 89.

[10] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 368.

[11] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 72.

[12] Rinaldo Marmara, *İstanbul Deniz Zindanı*, 1740, s. 67.

[13] Steven Hutchinson, "Esclavitud femeninay erotismo en el Mediterráneo áureo", *eHumanista*, Cilt 15, 2010.

[14] Fatima Mernissi, The Veil and the Male Elite. A feminist interpretation of women's rights in Islam, New York, 1987, s. 149.

[15] Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın Huzurunda. Elçilik Günlüğü*, 1616-1618, s. 87.

[16] Karina Attar, "Muslim-Christian encounters in Masuccio Salernitano's novellino", *Medieval Encounters*, 11, 1-2, Leiden, 2005, s. 78.

[17] Nihat Engin, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, s. 84.

[18] Margret Spohn, *Her şey Türk İşi: Almanların Türkler hakkında 500 yıllık (ön)yargıları*, çev. Leyla Serdaroğlu, İstanbul, 1996, s. 91.

[19] Stanley Mayes, *Sultan'ın Orgu*, s. 36.

[20] a.g.e., s. 37.

[21] Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar arasında (1394-1427)*, s.32.

[22] a.g.e., s. 34-35.

[23] Macaristanlı György, *Türkler. Türklerin gelenekleri, görenekleri ve hinlikleri üzerine inceleme*, s. 34.

[24] Bernard Lewis, "The Ottoman obsession", *FMR*, Ekim, 1984 s. 95.

[25] Giuseppe Bonaffini, *La Sicilia e i barbareschi. Incursioni corsare e riscatto degli schiavi (1570-1606)*, s. 38.

[26] a.g.e., s. 59

[27] a.g.e., s. 42.

[28] Giuseppe Bonaffini, *La Sicilia e i barbareschi. Incursioni corsare e riscatto degli schiavi (1570-1606)*, prefazioni dii Salvatore Bono, Palermo, 1983, s. 43.

[29] a.g.e., s. 45.

[30] a.g.e., s. 45.

[31] a.g.e., s. 45.

[32] Tek direkli, latin yelkenli tekne.

[33] Giuseppe Bonaffini, *La Sicilia e i barbareschi. Incursioni corsare e riscatto degli schiavi (1570-1606)*, s. 47.

[34] Victor von Klarwill (der.), *The Fugger News-letters. Being a Selection of unpublished letters from the Correspondents of the House of Fugger during the years 1568-1605*, s. 106-107.

[35] a.g.e., s. 34.

[36] Maximiliano Barrio Gonzalo, *Esclavos y cautivos. Conflicto entre la Christiandad y el Islam en el siglo XVIII*, s. 97.

[37] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 187.

[38] H. U. Krafft, *Türklerin elinde bir Alman tacir,* s. 65.

[39] a.g.e., s. 66.

[40] a.g.e., s. 66.

[41] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 9.

[42] Macaristanlı György, *Türkler. Türklerin gelenekleri, görenekleri ve hinlikleri üzerine inceleme*, s. 52.

[43] Maximiliano Barrio Gonzalo, *Esclavos y cautivos. Conflicto entre la Christiandad y el Islam en el siglo XVIII*, s. 98.

[44] a.g.e., s. 97.

[45] a.g.e., s 97.

[46] Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat.* 1582-1599, Ankara, 1983, s. 69.

[47] Melek Aksulu, *Mohaç Esiri Bartholomaeus Georgiević (1505-1566) ve Türklerle ilgili yazıları,* T. C. Kültür Bakanlığı yayınları, 1998, Ankara, s. 16.

[48] *Osmanlı'da bir köle. Brettenli Michael Heberer'in Anıları. 1585-1588,* s. 116.

[49] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 125.

[50] a.g.e., s. 126.

[51] *Osmanlı'da Bir Köle. Brettenli Michael Heberer'in Anıları*. 1585-1588, s. 138.

[52] Maximiliano Barrio Gonzalo, *Esclavos y cautivos. Conflicto entre la Christiandad y el Islam en el siglo XVIII*, s. 100.

[53] Rinaldo Marmara, *İstanbul Deniz Zindanı*, 1740, s. 56.

[54] a.g.e., s. 63.

[55] a.g.e., s. 63.

[56] a.g.e., s. 63.

[57] Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk: 1578-1581*, s. 110.

[58] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 124.

[59] Nihat Engin, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, s. 29.

[60] *Osmanlı'da Bir Köle. Brettenli Michael Heberer'in Anıları*. 1585-1588, s. 124.

[61] Giuseppe Bonaffini, *La Sicilia e i barbareschi. Incursioni corsare e riscatto degli schiavi (1570-1606)*, s. 150.

[62] a.g.e., s. 116.

[63] a.g.e., s. 133.

[64] a.g.e., s. 136.

[65] a.g.e., s. 139.

[66] a.g.e., s. 140.

[67] a.g.e., s. 134.

[68] Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, s. 45.

[69] Rinaldo Marmara, *İstanbul Deniz Zindanı*, 1740, s. 43.

[70] a.g.e., s. 44.

[71] *Osmanlı'da bir köle. Brettenli Michael Heberer'in Anıları. 1585-1588,* s. 123.

[72] a.g.e., s. 137.

[73] Rinaldo Marmara, *İstanbul Deniz Zindanı*, 1740, s. 44.

[74] a.g.e., s. 45.

[75] Giuseppe Bonaffini, *La Sicilia e i barbareschi. Incursioni corsare e riscatto degli schiavi (1570-1606)*, s. 119

[76] a.g.e., s. 121.

[77] Jerónimo Gracián de la Madre de Dios, *Tratado de la redención de cautivos*, s. 95.

[78] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 381.

[79] a.g.e., s. 382.

[80] Rinaldo Marmara, *İstanbul Deniz Zindanı*, 1740, s. 42.

[81] Jarbel Rodriguez, "Financing a captive's ransom in late medieval Aragon", *Medieval Encounters*, 9, 1, s. 180.

[82] *Osmanlı'da bir köle. Brettenli Michael Heberer'in Anıları. 1585-1588,* s. 32.

[83] Colin Smith, *Christians and Moors in Spain*, vol II, 1195-1614, Warminster, 1998, s. 38.

[84] Jarbel Rodriguez, "Financing a captive's ransom in late medieval Aragon", *Medieval Encounters,* s. 166.

[85] a.g.e., s. 164.

[86] Robert I. Burns, "Interactive slave operations: Muslim-Christian-Jewish contracts in thirteenth century Barcelona, *Medieval encounters*, 5, 2, s. 135-151.

[87] a.g.e., s. 165.

[88] Jarbel Rodriguez, "Financing a captive's ransom in late medieval Aragon", *Medieval Encounters,* s 166.

[89] a.g.e., s. 169.

[90] a.g.e., s. 170.

[91] a.g.e., s. 172.

[92] a.g.e., s. 172.

[93] a.g.e., s. 178.

[94] a.g.e., s. 179.

[95] a.g.e., s. 179.

[96] Jerónimo Gracián de la Madre de Dios, *Tratado de la redención de cautivos*, s. 60.

[97] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 114.

[98] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 368.

[99] *Emanuele Colombo, Convertire i musulmani. L'esperienza di un gesuita spagnolo del Seicento, Milano,* 2007, s. 11.

[100] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 369.

[101] Giuseppe Bonaffini, *La Sicilia e i barbareschi. Incursioni corsare e riscatto degli schiavi (1570-1606)*, s. 25.

[102] a.g.e., s. 80.

[103] a.g.e., s. 83.

[104] a.g.e., s. 86.

[105] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 136.

[106] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 74.

[107] a.g.e., s. 73.

[108] a.g.e., s. 75.

[109] Nihat Engin, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, s. 79.

[110] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 73.

[111] Laurent Vidal, *Mazagao. Şehirler de Göçer,* çev. Nedim Demirtaş, 2010, İstanbul, s. 18.

[112] Božidar Jezernik, *Vahşi Avrupa*, s. 297.

[113] Gerard A. Wiegers, "European converts to Islam in the Maghrib and the polemical writings of the Moriscos", *Conversions islamiques. Identités religieuses en Islam méditerranéen*, der. Marcedes García-Arenal, Paris, 2002, s. 208-223.

[114] Mercedes García-Arenal, "Dreams and reason: Autobiographies of converts in religious polemics", *Conversions islamiques. Identités religieuses en Islam méditerranéen*, der. Marcedes García-Arenal, s. 89-116.

[115] Mercedes García-Arenal Gerard Wiegers, *Entre el Islam y Occidente. Vida de Samuel Pallache*, judío de Fez, Madrid, 1999, s. 46.

[116] Bartolome y Lucile Bennasar, *Los Cristianos de Alá: La fascinante aventura de los renegados,* Madrid, 1989, s. 419.

[117] a.g.e., s. 420.

[118] a.g.e., s. 261-62.

[119] a.g.e., s. 419.

[120] a.g.e., s. 215.

[121] José M. Floristán Imízcoz, *Fuentes para la política oriental de los Austrias. La documentación griega del Archivo de Simancas (1571-1621),* León, 1988, s. 582.

[122] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 70.

[123] a.g.e., s. 34.

[124] Elpidophoros Lambriniadis, "The image of the Turks in the Vita's of the Neo-Martyrs of the Orthodox Church", Mayıs 2004'te Bahçeşehir Üniversitesi'nde yapılan "Türk İmajı" sempozyumunda sunulan bildiri, s. 6.

[125] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 115.

[126] a.g.e., s. 116.

[127] Halil İnalcık, "Rumeli: Genel bir bakış", *Osmanlılar. Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile ilişkiler,* İstanbul, 2010, s. 207.

[128] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 117.

[129] Jerónimo Gracián de la Madre de Dios, *Tratado de la redención de cautivos*, s. 34.

[130] Stanley Mayes, *Sultan'ın Orgu*, s. 35.

[131] Elpidophoros Lambriniadis, "The image of the Turks in the Vita's of the Neo-Martyrs of the Orthodox Church", s. 6.

[132] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 376.

[133] a.g.e., s. 376.

[134] Elpidophoros Lambriniadis, "The image of the Turks in the Vita's of the Neo-Martyrs of the Orthodox Church", s. 6.

[135] a.g.e., s. 6.

[136] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 114.

[137] Bernard Randolph, *Ege takımadaları. Arşipelago,* s. 3.

[138] A. Yaşar Ocak, *Sarı Saltık.* Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü, s. 42.

[139] a.g.e., s. 42.

[140] a.g.e., s. 44.

[141] a.g.e., 46.

[142] a.g.e., s. 51.

[143] Giuliana Boccadamo, *Napoli e l'Islam. Storie di musulmani, schiavi e rinnegati in età moderna*, Napoli, 2010, s. 77.

[144] a.g.e., s. 77.

[145] Jerónimo Gracián de la Madre de Dios, *Tratado de la redención de cautivos*, s. 44.

[146] a.g.e., s. 44.

[147] Macaristanlı György, *Türkler. Türklerin gelenekleri, görenekleri ve hinlikleri üzerine inceleme*, s. 73.

[148] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 88.

[149] Giuliana Boccadamo, *Napoli e l'Islam. Storie di musulmani, schiavi e rinnegati in età moderna*, s. 81.

[150] Melek Aksulu, *Mohaç Esiri Bartholomaeus Georgiević (1505-1566) ve Türklerle ilgili yazıları,* s. 18.

[151] *Osmanlı'da Bir Köle. Brettenli Michael Heberer'in Anıları.* 1585-1588, s. 109.

[152] Tijana Krstic, "Illuminated by the light of Islam and teh glory of the Ottoman Sultanate: Self-narratives of conversion to Islam in the Age of Confessionalization", *Comprative studies in Society for the Comparative Study of Society and History*, 2009, s. 51.

[153] a.g.e., s. 35.

[154] Juan Jesús Bravo Caro, "El reflejo de la esclavitud del Mediterráneo en los registros parroquiales oraneses", *Orán. Historia de la corte chica*, s. 154.

[155] a.g.e., s. 165.

[156] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 377.

[157] *The Pilgrimage of Arnold von Harff*, çev./der. Malcolm Letts, F. S. A., Works issued by the Hakluyt Society, second series, no. XCIV, Londra, 1946, s. 123

[158] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 377.

[159] Giuliana Boccadamo, *Napoli e l'Islam. Storie di musulmani, schiavi e rinnegati in età moderna*, s. 78.

[160] Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, s. 166.

[161] Friedrich Seidel, *Sultan'ın Zindanında. Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilen bir elçilik heyetinin ibret verici öyküsü (1591-1596)*, s. 22.

[162] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573*, s. 43.

[163] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 370.

[164] a.g.e., s. 370.

[165] a.g.e., s. 350.

[166] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 101.

[167] Jerónimo Gracián de la Madre de Dios, *Tratado de la redención de cautivos*, s. 76.

[168] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573*, s. 118.

[169] Elizabeth A. Zacharidou "Changing masters in the Aegean", s. 43.

[170] a.g.e., s. 60.

[171] a.g.e., s. 63.

[172] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 372.

[173] a.g.e., s. 373.

[174] Rossitsa Gradeva, "Turks in eighteenth-century Bulgarian literature: Historical roots of present-day attitudes in Bulgaria", *Rumelia under the Ottomans. 15th-18th centuries. Institutions and communities*, İstanbul, 2004, s. 220.

[175] Elpidophoros Lambriniadis, "The image of the Turks in the Vita's of the Neo-Martyrs of the Orthodox Church", s. 7.

[176] a.g.e., s. 6.

[177] a.g.e., s. 7.

[178] a.g.e., s. 8.

[179] a.g.e., s. 9.

[180] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 114.

[181] Giovan Battista de Burgo, *Viaggio di cinque anni in Asia, Africa & Europa del Turco*, s. 136.

[182] Hamit Dereli, *Kıraliçe Elizabeth devrinde Türkler ve İngilizler*, s. 90.

[183] Salih Özbaran, *Portekizli Seyyahlar. İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında*, s. 88.

[184] Elpidophoros Lambriniadis, "The image of the Turks in the Vita's of the Neo-Martyrs of the Orthodox Church", s. 6.

[185] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 117.

[186] a.g.e., s. 119.

[187] a.g.e., s. 66.

[188] William Shakespeare, *Othello*, s. 100.

[189] Giovanni Curatola, "L'immagine del turco nel presepe napoletano del '700", *La Conoscenza dell'Asia e dell'Africa in Italia nei secoli XVIII e XIX*, cilt I, II, a cura di Ugo Marazzzi, 1984, Napoli, s. 753.

[190] Robert H. Schwoebel, "Coexistence, conversion, and the Crusade against the Turk", *Studies in Renaissance*, s. 174.

[191] Rafael Carrasco, *Deportados en el nombre de Dios. La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, s. 37.

[192] Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar arasında (1394-1427)*, s. 90.

[193] Colin Smith, *Christians and Moors in Spain*, vol II, 1195-1614, s. 60.

[194] a.g.e., s. 60.

[195] Karl H. Dannenfeldt, "The Renaissance Humanists and the knowledge of Arabic", *Studies in the Renaissance*, vol II, New York, 1955, s. 97.

[196] a.g.e., s. 98.

[197] a.g.e., s. 106.

[198] Tercümeler için bkz. Bekir Karlıağa, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, İstanbul, 2004.

[199] Emanuele Colombo, *Convertire i musulmani. L'esperienza di un gesuita spagnolo del Seicento,* s. 2.

[200] a.g.e., s. 31.

[201] Rinaldo Marmara, *İstanbul Deniz Zindanı*, 1740, s. 16.

[202] a.g.e., s. 16.

[203] a.g.e., s. 17.

[204] a.g.e., s. 18.

[205] a.g.e., s. 19.

[206] Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın huzurunda. Elçilik günlüğü,* 1616-1618, s. 59.

[207] a.g.e., s. 59.

[208] Bernard Randolph, *Ege takımadaları. Arşipelago*, s. 4.

[209] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 41.

[210] Gerald Maclean, *Doğu'ya yolculuğun yükselişi. Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz konukları (1580-1720)*, s. 98.

[211] *Relación de los maravillosos efectos que en la ciudad de Sevilla ha obrado una missión de los padres de la Compañia de Jesus, este año de mil y seiscientos y setenta y dos: especialmente en la conversión de quarenta y quatro Turcos y Moros, de que baptizó treinta y ocho el ilustríssimo señor Arçobispo Don Ambrosio Ignacio de Espinola y Guzmán, con obstentosa celebrisad, dispuesta, y executada por la S. y Metropolita Iglesia de Sevilla. Impreso en Sevilla por la viudad de Nicolás Rodríguez y se vende en su casa en Calla de Génova*. Este año de 1672.

[212] a.g.e., fol. 2.

[213] a.g.e., fol. 5.

[214] Elpidophoros Lambriniadis, "The image of the Turks in the Vita's of the Neo-Martyrs of the Orthodox Church", s. 4.

[215] a.g.e., s. 4.

[1] Umberto Eco, *Çirkinliğin Tarihi*, çev: Anaca Uysal Ergün, Özgü Çelik, Arıcan Uysal, Elif Nihan Akbaş, Melike Barsbey, Kültigin Kaan Akbulut, Duygu Arslan, Berna Yılmazcan. 2009, İstanbul.

[2] Miguel de Cervantes Saavedra, *Don Quijote*, cilt I, s. 325.

[3] Daniela Bredi, "Immagine di un impero musulmano secondo un testimone italiano: la 'Storia do Mogor' di Nicolò Manucci", *La Conoscenza dell'Asia e dell'Africa in Italia nei secoli XVIII e XIX*, cilt I, s. 34.

[4] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 397.

[5] C. F. Beckingham, "Misconceptions of Islam: Medieval and Modern", *Between Islam and Christendom*, s. 606.

[6] Marie Thérèse D'Alverny, "La connaissance de l'Islam en Occident du IXe au milieu du VIIe siècle", L'Occidente e L'Islam nell'alto medieo, II. Cilt, Spaleto, 1965.

[7] Aldobrandino Malvezzi, *L'islamismo e la cultura europea*, Firenze, 1956, s. 222.

[8] C. F. Beckingham, "Misconceptions of Islam: Medieval and Modern", *Between Islam and Christendom*, s. 608.

[9] a.g.e., s. 607.

[10] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 79.

[11] Leyla Coşan, *16. Yüzyılda Almanların Türklerden korunmak için yazdığı dualar. Tanrım bizi Türklerden Koru*, s. 44.

[12] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 75.

[13] Emanuele Colombo, *Convertire i musulmani. L'esperienza di un gesuita spagnolo del Seicento,* s. 40.

[14] Nancy Bisaha, *Creating East and West. Renaissance Humanists and the Ottoman Turks*, s. 150.

[15] John V. Tolan, *Saracens. Islam in the Medieval European Imagination,* New York, 2002, s. 101.

[16] Michael Strachan, *The life and adventures of Thomas Coryate,* s. 224.

[17] a.g.e., s. 225.

[18] Emanuele Colombo, *Convertire i musulmani. L'esperienza di un gesuita spagnolo del Seicento,* s. 33.

[19] a.g.e., s. 40.

[20] Bernard Lewis, "The Impact of the Exotic", *The New York Times Book Review.*

[21] Graham E. Fuller, *İslamsız Dünya*, çev. Hasan Kaya, İstanbul, 2010.

[22] Henri Pirenne, *Mahometto e Carlomagno*, Bari, 2007, s. 131.

[23] Tom Standage, *The Turk: The Life and Times of the famous Eighteenth-Century chess playing*, NY, 2002, s. 22.

[24] Paul Coles, *The Ottoman Impact on Europe*, Londra, 1968, s. 152.

[25] C. J. Heywood, "Sir Paul Rycaut, a seventeenth century observer of the Ottoman state: Notes for a study", *English and continental views of the Ottoman Empire*, der. Ezel Kural Shaw; C. J. Heywood, Los Angeles, 1972, s. 34.

[26] Giovan Antonio Menavino, *Türklerin hayatı ve âdetleri üzerine bir inceleme*, s. 18.

[27] Ezel Kural Shaw, "The double veil: travelers' Views of the Ottoman Empire, sixteenth through eighteenth centuries", *English and continental views of the Ottoman Empire,* 1500-1800, s. 16.

[28] a.g.e., s. 35.

[29] *Vasco Díaz Tanco, Libro intitulado Palinodia de la nephanda y fiera de los Turcos y de su cruel modo y arte engaňoso de guerrear y de los imperios, reinos y provincias que han subjectado y poseen con inquieta ferocidad*, Orense, 1547, fol. 2.

[30] B. N. M., (Biblioteca Nacional de Madrid), elyazması 2793.

[31] B. N. M., 'Türklerin menşei ve yaptıkları savaşları anlatan tarih', elyazması 14.809.

[32] Agb, fol. 107.

[33] a.g.e., fol. 348.

[34] Aleksandra Niewiara, '' 'The dear neighbour' that 'vicious murderer': Imagining 'The Turk'ın Polish language and culture, *Imagining 'the Turk'*, der. Jezernik Božidar, Cambridge Scholars Press, s. 155.

[35] C. J. Heywood, "Sir Paul Rycaut, a seventeenth century observer of the Ottoman state: Notes for a study", *English and continental views of the Ottoman Empire*, s. 36.

[36] Salih Özbaran, "Bir tarihçinin oluşumu: Richard Knolles ve Türk tarihi", Osmanlı Araştırmaları XXIV, İstanbul, 2004, s. 314.

[37] a.g.e., s. 315.

[38] Bernard Lewis, "The Ottoman obsession", *FMR*, Ekim, 1984, s. 99.

[39] a.g.e., s. 96.

[40] C. J. Heywood, "Sir Paul Rycaut, a seventeenth century observer of the Ottoman state: Notes for a study", *English and continental views of the Ottoman Empire*, s. 38.

[41] a.g.e., s. 39.

[42] Paul Coles, *The Ottoman Impact on Europe*, s. 148.

[43] a.g.e, s. 148.

[44] Paul Coles, *The Ottoman Impact on Europe*, s. 146.

[45] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 12.

[46] Paul Coles, *The Ottoman Impact on Europe*, s. 150.

[47] Hamit Dereli, *Kıraliçe Elizabeth devrinde Türkler ve İngilizler*, s. 28.

[48] a.g.e., s. 27.

[49] a.g.e., s. 28.

[50] Macaristanlı György, *Türkler. Türklerin gelenekleri, görenekleri ve hinlikleri üzerine inceleme*, s. 70.

[51] a.g.e., s. 48

[52] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 235.

[53] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 30.

[54] Francisco Balbi di Correggio, *The Siege of Malta,* 1565, çev. Ernle Bradford, Londra, 1965, s. 56.

[55] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 63.

[56] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi*, *1573*, s. 53.

[57] a.g.e., s. 53.

[58] Claes Rålamb, İstanbul'a Bir Yolculuk. 1657-1658, s. 67.

[59] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi*, *1573*, s. 82.

[60] Marie Viallon, "Venezia ottomana nel Cinquecento", *Epirotica chronic Ioannina*, 42, 2008, s. 2.

[61] H. U. Krafft, *Türklerin Elinde bir Alman Tacir*, s. 53.

[62] a.g.e., s. 36.

[63] a.g.e., s. 53.

[64] Božidar Jezernik, *Vahşi Avrupa*, s. 9.

[65] Marie Viallon, "Venezia ottomana nel Cinquecento", *Epirotica chronic Ioannina*, s. 2.

[66] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 71.

[67] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 77

[68] Božidar Jezernik, *Vahşi Avrupa*, s. 205.

[69] a.g.e., s. 10.

[70] Emilio Temprano, *El mar maldito*, s. 26.

[71] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s.63.

[72] Božidar Jezernik, *Vahşi Avrupa*, s. 292.

[73] a.g.e., 295.

[74] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 87.

[75] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 234.

[76] *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati*, çev. Fuad Carım, İstanbul, 1996, s. 150.

[77] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573*, s. 58.

[78] Giovan Antonio Menavino, *Türklerin hayatı ve âdetleri üzerine bir inceleme*, s. 29.

[79] Macaristanlı György, *Türkler. Türklerin gelenekleri, görenekleri ve hinlikleri üzerine inceleme*, s. 69

[80] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 108.

[81] *Albertus Bobovius ya da Santuri Ufki Bey'in Anıları.* Topkapı Sarayı'nda Yaşam, der. Stephanos Yerasimos ve Annie Berthier, çev. Ali Berktay, İstanbul, 2002, s. 29.

[82] Giovan Antonio Menavino, *Türklerin hayatı ve âdetleri üzerine bir inceleme*, s. 22

[83] Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın huzurunda. Elçilik günlüğü*, 1616-1618, s. 24.

[84] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 26.

[85] Macaristanlı György, *Türkler. Türklerin gelenekleri, görenekleri ve hinlikleri üzerine inceleme*, s. 41.

[86] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 105.

[87] Josette Riandiere la Roche, Quevedo y el Gran Señor de los Turcos: Exotismo o historia?, Centro Virtual Cervantes.

[88] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 27.

[89] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 98.

[90] a.g.e., s. 74.

[91] Oqier Ghislain de Busbecq, *Türk Mektupları*, der. Recep Kibar, İstanbul, 2002, s. 91.

[92] Božidar Jezernik, *Vahşi Avrupa*, s. 25.

[93] a.g.e., s. 204.

[94] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 25.

[95] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 75.

[96] a.g.e., s. 76

[97] Gisele Marien, *The Blackdeath in Early Ottoman Territories: 1347-1550.* MA, Bilkent, 2009, s. 85.

[98] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 34.

[99] Giovan Battista de Burgo, *Viaggio di cinque anni in Asia, Africa & Europa del Turco*, s. 137.

[100] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 34

[101] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 110.

[102] Michael Strachan, *The life and adventures of Thomas Coryate*, s. 186.

[103] Giovan Antonio Menavino, *Türklerin hayatı ve âdetleri üzerine bir inceleme*, s. 90.

[104] Robert Eisner, *Travelers to an Antique Land. The history and literature of travel to Greece,* s 61.

[105] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 110.

[106] a.g.e., s. 85.

[107] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 27.

[108] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 109.

[109] a.g.e., s. 63.

[110] Paolo Giovio, *Commentari delle cose de' Turchi*. Venezia, 1531, f. 45.

[111] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 81.

[112] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 13.

[113] a.g.e., s. 13.

[114] a.g.e., s. 13.

[115] a.g.e., s. 13.

[116] a.g.e., s. 14.

[117] William Shakespeare, *Othello*, s. 9.

[118] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 97

[119] Nihat Engin, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, s. 69.

[120] a.g.e., s. 71.

[121] Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, s. 255.

[122] Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar arasında (1394-1427)*, s. 43.

[123] a.g.e., s. 64-65.

[124] a.g.e., s. 71.

[125] a.g.e., s. 83.

[126] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 437.

[127] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573*, s. 56.

[128] Božidar Jezernik, *Vahşi Avrupa*, s. 157.

[129] *Osmanlı'da bir köle. Brettenli Michael Heberer'in Anıları. 1585-1588,* s. 50

[130] Nihat Engin, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, s. 59.

[131] Božidar Jezernik, *Vahşi Avrupa*, s. 170.

[132] Bernard Randolph, *Ege takımadaları, Arşipelago,* s. 83.

[133] Ramiro Feijoo, *La ruta de los corsarios I. Cataluña y Valencia*, Barcelona, 2000, s. 108.

[134] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 96.

[135] a.g.e., s. 96.

[136] Michael Strachan, *The life and adventures of Thomas Coryate*, s. 181.

[137] Margret Spohn, *Her şey Türk İşi: Almanların Türkler hakkında 500 yıllık (ön)yargıları,* s. 30.

[138] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 169.

[139] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 11.

[140] Ağlama yavrum benim / Böylesine uzak dertler için/ Daha derin acılara/ Ağlayacak bu yüreğin. Josefina Salord Ripoll, "Les formes literàries del nou de juliol", henüz basılmamış makale, s. 6.

[141] Miquel Àngel Casasnovas Camps, *Història de Menorca*, Mallorca, 2005, s. 260.

[142] Emilio Sola, Emilio Sola, *Los que van y vienen: Información y fronteras en el Mediterráneo del siglo XVI.* s. 186.

[143] Bkz. S. Sastre, "Joan Seguí, un ciutadellenc Rescatador de captius i espia al Server de Felip II", *Publicacions des Borns,* Ciutadella, 1998.

[144] Giorgio Athanasiadis-Novas, "Discorso Introduttivo", *Il Mediterraneo nella seconda metà del '500 alla luce di Lepanto,* der. Gino Benzoni, Olschki, Firenze, 1974, s. 17.

[145] Simó, S. "El nueve de julio", El isleño, 1 octubre 1848, any I, 2a época. 1-3, cit. Josefina Salord Ripoll, "Les formes literàries del nou de juliol", s. 6.

[1] *Inquisitorial Inquiries. Brief Lives of Secret Jews and Other Heretics.* Der./çev. Richard L. Kagan & Abigail Dyer, The Johns Hopkins University Press, 2011, s. 147.

[2] "Proceso inquisitorial constituido contra Diego Diaz, morisco castellano", *Historia de Al-Andalus, Boletin,* 44,11/2005. (Archivo Diocesano de Cuenca, dosya 437, no 6169)

[3] a.g.e., s. 2.

[4] L. Jacinto García, *Carlos V a le mesa. Cocina y alimentación en la España renacentista*, Madrid, 2000, s. 48.

[5] a.g.e., s. 3.

[6] *Inquisitorial Inquiries. Brief lives of secret Jews and other heretics*, s. 151.

[7] a.g.e., s. 5.

[8] a.g.e., s. 5.

[9] Karl H. Dannenfeldt, "The Renaissance Humanists and the Knowledge of Arabic", *Studies in the Renaissance,* c. II, New York, 1955, s. 100.

[10] Juan Jesús Bravo Caro, "El reflejo de la esclavitud del Mediterráneo en los registros parroquiales oraneses", *Orán. Historia de la corte chica,* s. 2.

[11] *The Pilgrimage of Arnold von Harff*, çev./der. Malcolm Letts, F. S. A., Works issued by the Hakluyt Society, second series, no. XCIV, s. 49

[12] a.g.e., s. 70.

[13] a.g.e., s. 71.

[14] a.g.e., s. 93.

[15] a.g.e., s. 93.

[16] a.g.e., s. 99.

[17] a.g.e., s. 107.

[18] a.g.e., s. 103.

[19] a.g.e., s. 118.

[20] a.g.e., s. 119.

[21] Jerónimo Gracián de la Madre de Dios, *Tratado de la redención de cautivos*, s. 23.

[22] a.g.e., s. 27.

[23] a.g.e., s. 68.

[24] a.g.e., s. 69.

[25] a.g.e., s. 69.

[26] a.g.e., s. 100.

[27] a.g.e., s. 72.

[28] a.g.e., s. 47.

[29] a.g.e., s. 32.

[30] a.g.e., s. 39.

[31] a.g.e., s. 45.

[32] a.g.e., s.97.

[1] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 88.

[2] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 25.

[3] Rossitsa Gradeva, "Turks in eighteenth-century Bulgarian literature: Historical roots of present-day attitudes in Bulgaria", *Rumelia under the Ottomans. 15th-18th centuries. Institutions and communities,* Analecta Isisiana, 2004, s. 221.

[4] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi*, *1573*, s. 78.

[5] a.g.e., s. 58.

[6] Macaristanlı György, *Türkler. Türklerin gelenekleri, görenekleri ve hinlikleri üzerine inceleme*, s. 77.

[7] a.g.e., s. 76.

[8] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi*, *1573*, s. 72.

[9] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 37.

[10] Gerald Maclean, *Doğu'ya yolculuğun yükselişi. Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz konukları (1580-1720)*, s. 74.

[11] *The Journeys of Pietro della Valle. The Pilgrim*, s. 11.

[12] a.g.e., s. 11.

[13] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 38

[14] *The Pilgrimage of Arnold von Harff*, s. 124.

[15] Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın Huzurunda. Elçilik Günlüğü*, 1616-1618, s. 87.

[16] Jerónimo Gracián de la Madre de Dios, *Tratado de la redención de cautivos,* s. 10.

[17] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 97.

[18] Giovan Antonio Menavino, *Türklerin hayatı ve âdetleri üzerine bir inceleme*, s. 49.

[19] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 43.

[20] C. F. Beckingham,"Dutch travellers in Arabia in the Seventeenth Century", *Between Islam and Christendom*, s. 2.

[21] Stefan Yerasimos, "İstanbul'da İstrialı tercümanlar", *17. Yüzyıl Avrupası'nda Türk İmajı*, İstanbul, 2005, s. 34.

[22] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 39.

[23] Gerald Maclean, *Doğu'ya yolculuğun yükselişi. Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz konukları (1580-1720)*, s. 41.

[24] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 93.

[25] a.g.e., s. 38.

[26] Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın huzurunda. Elçilik günlüğü,* 1616-1618, s. 28.

[27] H. U. Krafft, *Türklerin elinde bir Alman tacir,* s. 108.

[28] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 79.

[29] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 38.

[30] a.g.e., s. 82.

[31] Salih Özbaran, *Portekizli Seyyahlar. İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında*, s. 83.

[32] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 185.

[33] a.g.e., s. 193.

[34] *The Pilgrimage of Arnold von Harff*, s. 112.

[35] William Shakespeare, *Othello*, s. 6.

[36] H. U. Krafft, *Türklerin Elinde bir Alman Tacir,* s. 54.

[37] Rafael Carrasco, *Deportados en el nombre de Dios. La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, s. 1212.

[38] Julio F. Fernando-Javier Espejo, "La Farsa Turquesana de Hernan Lopez de Yanguas", parnaseo.uv.es.

[39] Albert Mas, *Les Turcs dans le littérature Espagnole du siècle d'or,* cilt, I, Paris, 1967, s. 58.

[40] a.g.e., s. 62.

[41] Bernard Lewis, "The Ottoman obsession", *FMR*, Ekim, 1984, s. 97

[42] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 118.

[43] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573*, s. 77.

[44] Giovan Antonio Menavino, *Türklerin hayatı ve âdetleri üzerine bir inceleme*, s. 29.

[45] a.g.e., s. 32.

[46] Vraçal'lı Sofroni, *Osmanlı'da Bir Papaz. Günahkâr Sofroni'nin Çileli Hayat Hikâyesi. 1739-1813*, çev. Aziz Nazim Şakir-Taş, İstanbul, 2003, s. 9.

[47] a.g.e., s. 10.

[48] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 111.

[49] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573*, s. 76.

[50] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 12.

[51] a.g.e., s. 69.

[52] *Albertus Bobovius ya da Santuri Ufki Bey'in Anıları.* Topkapı Sarayı'nda Yaşam, s. 70.

[53] Giovan Antonio Menavino, *Türklerin hayatı ve âdetleri üzerine bir inceleme*, s. 36.

[54] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 69

[55] *Montanari, Il riposo della polpetta e altre storie intorno al cibo,* 2011, Roma-Bari, s. 5.

[56] Hüseyin Mevsim, "Al beni, güzel Mara...: Bulgar Halk türkülerinde I. Murat", *Sultan I. Murad Hüdâvendigâr ve dönemi*, der. İsmail Selimoğlu, Bursa, 2012, s. 161.

[57] Macaristanlı György, *Türkler. Türklerin Gelenekleri, Görenekleri ve Hinlikleri Üzerine İnceleme,* s. 69.

[58] Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat.* 1582-1599, s. 65.

[59] Hamit Dereli, *Kıraliçe Elizabeth devrinde Türkler ve İngilizler*, s. 74.

[60] a.g.e., s. 44.

[61] Giovan Antonio Menavino, *Türklerin hayatı ve âdetleri üzerine bir inceleme*, s. 109.

[62] Božidar Jezernik, *Vahşi Avrupa*, s. 272.

[63] Giovan Antonio Menavino, *Türklerin hayatı ve âdetleri üzerine bir inceleme*, s. 71.

[64] *Baron Vratislav'ın Anıları*, çev. M. Süreyya Dilmen, İstanbul, 1981, s. 171.

[65] Božidar Jezernik, *Vahşi Avrupa*, s. 41

[66] L. Jacinto García, *Carlos V a la mesa. Cocina y alimentación en la España renacentista*, s. 13.

[67] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 99.

[68] *Portekizli Seyyahlar. İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında*, s. 91.

[69] Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk: 1578-1581*, s. 162.

[70] Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat.* 1582-1599, s. 65.

[71] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 31

[72] a.g.e., s. 33.

[73] Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın huzurunda. Elçilik günlüğü*, 1616-1618, s. 82.

[74] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 33.

[75] a.g.e., s. 23

[76] a.g.e., s. 23.

[77] Božidar Jezernik, *Vahşi Avrupa*, s. 39.

[78] *Baron Vratislav'ın Anıları*, çev. M. Süreyya Dilmen, İstanbul, 1981, s. 171.

[79] *Albertus Bobovius ya da Santuri Ufki Bey'in Anıları.* Topkapı Sarayı'nda Yaşam, s. 43.

[80] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 191.

[81] a.g.e., s. 87.

[82] Giovan Antonio Menavino, *Türklerin hayatı ve âdetleri üzerine bir inceleme*, s. 25.

[83] Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*. s. 57.

[84] Massimo Montanari, *Alimentazione e cultura nel Medioevo,* 1988, Roma-Bari, s. 42.

[85] Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar arasında (1394-1427)*, s. 117.

[86] *The Travels of Sir John Mandeville. The version of the Cotton Manuscript in modern spelling*, Londra, 1905, s. 271.

[87] Shelagh y Jonathan Routh, *Notas de Cocina de Leonardo da Vinci: la afición desconocida de un genio,* çev. Marta Heras, Madrid, 1999, s. 45.

[88] *The Journeys of Pietro della Valle. The Pilgrim*, s. 56.

[89] a.g.e., s. 57.

[90] Miguel de Cervantes Saavedra, *Don Quijote,* cilt II, s. 30.

[91] Giovan Battista de Burgo, *Viaggio di cinque anni in Asia, Africa & Europa del Turco*, s. 61.

[92] a.g.e., s. 120.

[93] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 135.

[94] a.g.e., s. 127.

[95] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 70.

[96] Claes Rålamb, *İstanbul'a bir yolculuk. 1657-1658*, s. 53.

[97] Božidar Jezernik, *Vahşi Avrupa*, s. 280.

[98] Lilia Zaouali, *L'Islam a tavola: Dal Medioevo a oggi*, Roma, 2004, s. 55-56.

[99] a.g.e., s. 13.

[100] a.g.e., s. 34.

[101] a.g.e., s. 7.

[102] Hamit Dereli, *Kıraliçe Elizabeth devrinde Türkler ve İngilizler*, s. 56.

[103] a.g.e., s. 81.

[104] Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat.* 1582-1599, s. 69.

[105] a.g.e., s. 82.

[106] *Albertus Bobovius ya da Santuri Ufki Bey'in Anıları.* Topkapı Sarayı'nda Yaşam, s. 43.

[107] Claes Rålamb, *İstanbul'a bir yolculuk. 1657-1658*, s. 44

[108] Ottaviano Bon, *The Sultan's Seraglio: An Intimate Portrait of Life at the Ottoman Court,* Londra, 1996, s. 94.

[109] Ruperto de Nola, *Libro de Guisados*, Valencia, 1985, s. 6.

[110] *Albertus Bobovius ya da Santuri Ufki Bey'in Anıları.* Topkapı Sarayı'nda Yaşam, s. 91.

[111] Archivo General de Simancas, Estado, dosya 1144, fol. 51.

[112] M. José Bertomeu Masiá, *Cartas de un espía de Carlos V. La correspondencia de Jerónimo Bucchia con Antonio Perrenot de Granvela,* Valencia, 2006, s. 32.

[113] François Rabelais, *Gargantua*, s. 29

[114] Giovan Battista de Burgo, *Viaggio di cinque anni in Asia, Africa & Europa del Turco*, s. 57.

[115] a.g.e., s. 62.

[116] a.g.e., s. 61.

[117] Coşkun Ak (der.), *Muhibbi Divanı*, Ankara, 1987, s.77.

[118] Ralph S. Hattox: *Kahve ve Kahvehaneler: Bir toplumsal içeceğin Yakındoğu'daki kökenleri*, İstanbul, 1998, s. 39.

[119] Daniel J. Vitkus: "Early Modern Orientalism: Representations of Islam in Sixteenth and Seventeenth Century Europe", Michael Frassetto & David R. Blanks, *Western Views of Islam in Medieval and Early Modern Europe Perception of Other,* 1999, NY, s. 123.

[120] Jacques le Goff, *Ortaçağ Kahramanları*, çev. Füsun Önen Pinard, 2010, İstanbul, s. 119.

[121] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 119.

[122] Clara Sánchez, "Noticias sobre el vino en la Regencia otomana de Túnez", Bahçeşehir Üniversitesi "Doğu'da ve Batı'da Şarap" sempozyumunda sunulan bildiri, Ekim 2006.

[123] *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati*, s. 124.

[124] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 69.

[125] Giovan Antonio Menavino, *Türklerin hayatı ve âdetleri üzerine bir inceleme*, s. 75.

[126] *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati*, s. 45.

[127] a.g.e., s. 68.

[128] *3 Numaralı Mühimme defteri (1558-1560),* T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire başkanlığı, Ankara, 1993, s. 172.

[129] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla,* İstanbul, 1998, s. 236.

[130] Archivo General de Simancas, Estado, dosya 1053, belge 44/ 45. 1564, 21 Ocak-29 Mart. Constantinopla - Nápoles. Avisos de Constantinopla.

[131] *7 Numaralı Mühimme defteri*, Ankara, 1999, s. 346.

[132] Giovan Antonio Menavino, *Türklerin hayatı ve âdetleri üzerine bir inceleme*, s. 75.

[133] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 12.

[134] H. U. Krafft, *Türklerin elinde bir Alman tacir*, s. 89.

[135] Jerónimo Gracián de la Madre de Dios, *Tratado de la redención de cautivos*, s. 96.

[136] Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın Huzurunda. Elçilik Günlüğü*, 1616-1618, s. 81.

[137] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 81.

[138] a.g.e., s. 81.

[139] a.g.e., s. 86.

[140] a.g.e., s. 15.

[141] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 89.

[142] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573*, s. 56.

[143] M. Luigi Basasano da Zara, *I costumi et i modi particolari de la vita de Turchi*, MDXLV, s. 102.

[144] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 36.

[145] a.g.e., a. 36.

[146] a.g.e., s. 36.

[147] a.g.e., s. 37.

[148] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 108.

[149] H. U. Krafft, *Türklerin Elinde bir Alman Tacir,* s. 62.

[150] a.g.e., s. 63.

[151] Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, s. 59

[152] Emilio Sola, *Los que van y vienen: Información y fronteras en el Mediterráneo del siglo XVI*, s. 95.

[153] Friedrich Seidel, *Sultan'ın Zindanında. Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilen bir elçilik heyetinin ibret verici öyküsü (1591-1596)*, s. 22.

[154] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 114.

[155] Oqier Ghislain de Busbecq, *Türk Mektupları*, s. 19-20.

[156] a.g.e., s. 46.

[157] a.g.e., s. 123.

[158] a.g.e., s. 124.

[159] Georg Schreiber, *Edirne'den Viyana kapılarına kadar Türklerden Kalan*, çev. Esat Mermi, İstanbul, 1982, s. 130.

[160] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 88.

[161] Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın huzurunda. Elçilik günlüğü,* 1616-1618, s. 67.

[162] Giovan Antonio Menavino, *Türklerin hayatı ve âdetleri üzerine bir inceleme*, s. 25.

[163] Henry Blount, *Doğu Akdeniz'e Yolculuk (1634)*, s. 92.

[164] François Rabelais, *Gargantua*, s. 153.

[165] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 32.

[166] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 99.

[167] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 53.

[168] Hamit Dereli, *Kıraliçe Elizabeth devrinde Türkler ve İngilizler*, s. 37.

[169] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 183.

[170] Archivo General Simancas, Estado, dosya 1325, belge 199. 11 Kasım 1566, 11 Venedik. Garci Hernández al Rey. 25 Aralık'ta alınmıştır.

[171] Archivo General Simancas, Estado, dosya 1325, belge 223. 23 Eylül 1566, İstanbul. İtalyanca bir aviso.

[172] *7 Numaralı Mühimme defteri*, cilt II, s. 475.

[173] H. U. Krafft, *Türklerin elinde bir Alman tacir*, s. 51.

[174] *12 Numaralı Mühimme defteri*, cilt II, Ankara, 1996, s. 258-9.

[175] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 100.

[176] Michael Strachan, *The life and adventures of Thomas Coryate*, s. 192.

[177] Giovan Battista de Burgo, *Viaggio di cinque anni in Asia, Africa & Europa del Turco*, s. 129.

[178] Clara Sánchez, "Noticias sobre el vino en la Regencia otomana de Túnez", s. 13.

[179] a.g.e., s. 13.

[180] Keykâvus, *Kabusname,* İstanbul, 1966.

[181] Shelagh y Jonathan Routh, *Notas de Cocina de Leonardo da Vinci: la afición desconocida de un genio,* çev. Marta Heras, Madrid, 1999, s. 175-177.

[182] Halil İnalcık, *Has-bağçede 'Ayş u Tarab*, s. 64.

[1] Leyla Coşan, *16. Yüzyılda Almanların Türklerden korunmak için yazdığı dualar. Tanrım bizi Türklerden Koru,* s. 62.

[2] Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul, 2010, s. 120.

[3] a.g.e., s. 121.

[4] JelkaReđep, "The legend of Kosovo", *Oral Tradition*, 6/2 3, 1991, s. 253.

[5] Halil İnalcık, *Devlet-i 'Âliyye. Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-I*, s.64.

[6] a.g.e., s. 67.

[7] Jelka Ređep, "The legend of Kosovo", s. 254.

[8] a.g.e., s. 254.

[9] Peter B. Lugar, *The History and effects of the Kosovo Polje Mythology.* A Thesis presented to the faculty of the U. S. Army Command and General Staff College, Kansas, 2005, s. 17.

[10] a.g.e., s. 63.

[11] a.g.e., s. 152.

[12] JelkaReđep, "The legend of Kosovo", s. 255.

[13] a.g.e., s. 255-56.

[14] Danijela Gavrilović, "Elements of Ethnic identification of the Serbs", Facta Universitatis, series: Philosophy, Sociology and Psychology, s. 721.

[15] Jelka Riđep, "The legend of Kosovo", s. 256.

[16] a.g.e., s. 257.

[17] a.g.e., s. 260.

[18] a.g.e., s. 259.

[19] Danijela Gavrilović, "Elements of Ethnic identification of the Serbs", s. 722.

[20] a.g.e., s. 722.

[21] a.g.e., s. 721.

[22] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* Cilt 1, der. Erhan Afyoncu, Eylül 2011, s. 198.

[23] JelkaReđep, "The legend of Kosovo", s. 258.

[24] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt 1, s. 199.

[25] Benedict Curipeschitz, *Yolculuk Günlüğü, 1530*, çev. Özdemir Nutku, TTK, 1989, s. 35.

[26] a.g.e., s. 36.

[27] Heinrich Zimmer, *Kral ve Hortlak: Ruhun kötülüğü yenmesine dair hikâyeler,* çev. İlker M. İyidoğan, 2009, İstanbul, s. 98.

[28] Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, Neşrî Tarihi, I. Cilt, s. 305.

[29] Bkz. Hélenè Adeline Guerber, *Ortaçağ Efsaneleri*, s. 46.

[30] Benedict Curipeschitz, *Yolculuk Günlüğü, 1530*, s. 37.

[31] a.g.e., s. 37.

[32] a.g.e., s. 37.

[33] Zdravko Šundrica, "Poisons and Poisining in the Republic of Dubrovnik", s. 7.

[34] Jelka Ređep, "The legend of Kosovo", s. 261.

[35] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 45.

[36] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 61.

[37] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 98.

[38] a.g.e., s. 98.

[39] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573*, s. 65.

[40] a.g.e., s. 49.

[41] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi, 1608-1619,* s. 3.

[42] Vincenzo Poggi S. J., "Da Livorno a Costantinopoli. Edizione di lettera di Antonio M. Nacchi S. J.(1666-1746)", *La Conoscenza dell'Asia e dell'Africa in Italia nei secoli XVIII e XIX*, cilt I, Napoli, 1984, s. 709.

[43] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 145.

[44] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 48.

[45] *The Journeys of Pietro della Valle. The Pilgrim*, s. 8.

[46] Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın huzurunda. Elçilik günlüğü,* 1616-1618, s. 69.

[47] Michael Strachan, *The life and adventures of Thomas Coryate,* s. 180.

[48] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 58.

[49] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 145.

[50] Daniel Goffman, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler. 1642-1660*, s. 31.

[51] Gerald Maclean, *Doğu'ya yolculuğun yükselişi. Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz konukları (1580-1720)*, s. 97.

[52] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 98.

[53] a.g.e., s. 90.

[54] a.g.e., s. 101.

[55] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 59.

[56] Ahmed Cavid, *Tercüme-i Kenzü'l-İştihâ*. 15. Yüzyıldan bir mutfak sözlüğü, s. 56.

[57] a.g.e., s. 46.

[58] a.g.e., s. 51.

[59] Özlem Kumrular, "Alvise Gritti: Un veneziano alla Sublime Porta", *Annali dell'Università degli studi di Napoli "L'Orientale"*, Sezione Romanza, Napoli, 2008, s. 71-105.

[60] Achille Olivieri, "Tempo ed Historia dell famiglie a venezia nel '500: Le mitologie mediterranae fra i Gritti, i Cavalli, gli Oddo", *Studi Veneziani*, Vol. XXIX, Roma, 1995, s. 172.

[61] Michael Strachan, *The life and adventures of Thomas Coryate,* s. 191.

[62] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 76.

[63] a.g.e., s. 76.

[64] a.g.e., s. 87.

[65] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 188.

[66] Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar arasında (1394-1427)*, s. 178.

[67] Hamit Dereli, *Kıraliçe Elizabeth devrinde Türkler ve İngilizler*, s. 80.

[68] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi, 1608-1619,* s. 6.

[69] Maria Pia Pedani, *Venezia, Porta D'Oriente*, Bologna, 2010, s. 54.

[70] a.g.e., s. 6.

[71] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 189.

[72] a.g.e., s. 5.

[73] a.g.e., s. 7.

[74] Giovan Antonio Menavino, *Türklerin hayatı ve âdetleri üzerine bir inceleme*, s. 42

[75] *Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573*, s. 69.

[76] Vincenzo Poggi S. J., "Da Livorno a Costantinopoli. Edizione di lettera di Antonio M. Nacchi S. J.(1666-1746)" *La Conoscenza dell'Asia e dell'Africa in Italia nei secoli XVIII e XIX,* cilt I, s. 690.

[77] *Baron Vratislav'ın Anıları*, s. 59.

[78] Nicolas de Nicolay, *The Navigations into Turkie*, Amsterdam, 1968, s. 57.

[79] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 173.

[80] *Osmanlı'da bir köle. Brettenli Michael Heberer'in Anıları. 1585-1588,* s. 119.

[81] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 173.

[82] a.g.e., s. 234.

[83] *Osmanlı'da bir köle. Brettenli Michael Heberer'in Anıları. 1585-1588,* s. 108.

[84] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi, 1608-1619,* s. 108.

[85] *Osmanlı'da bir köle. Brettenli Michael Heberer'in Anıları. 1585-1588,* s. 107.

[86] *The Journeys of Pietro della Valle. The Pilgrim*, 47.

[87] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 106.

[88] a.g.e., s. 109.

[89] a.g.e., s. 105.

[90] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 173.

[91] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 53.

[92] a.g.e., s. 53.

[93] *Osmanlı'da Bir Köle. Brettenli Michael Heberer'in Anıları*. 1585-1588, s. 100.

[94] a.g.e., s. 47.

[95] a.g.e., s. 111.

[96] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 249.

[97] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 111.

[98] Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar arasında (1394-1427)*, s. 142.

[99] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 133.

[100] a.g.e., s. 133.

[101] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 47.

[102] *Osmanlı'da bir köle. Brettenli Michael Heberer'in Anıları. 1585-1588*, s. 123.

[103] Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar arasında (1394-1427)*, s. 124.

[104] a.g.e., s. 124.

[1] İstanbul'un fethinden sonra canlanan Haçlı planlarını Türk Korkusu kitabımızda detaylı bir şekilde incelemiştik. Ayrıca bkz. Mustafa Soykut, "The Turk as the 'Great Enemy of European Civilisaition' and the changing image in the aftermath of the second siege of Vienna: (In the light of Italian political literature)", *Historical Image of the Turk in Europe. 15th century to the Present. Political and Civilisational Aspects.*, İstanbul, 2003, s. 45-116. Gaetano Platania, "The Turkish threat and the idea of "crusading" in the Papal policy of the Modern Age. as seen in some unpublished or rare works of lay or religious authors (XVI-XVIIth cen.), a.g.e., s. 117-145.

[2] François Rabelais, *Gargantua*, s. 153.

[3] M. J. Rodriguez-Salgado, "Ölümsüzlük hayalleri. V. Charles'ın İstanbul'a saldırı planı, 1538-39", Bahçeşehir Üniversitesi, "Yeni Belgelerle Akdeniz'de Türkler" sempozyumunda sunulan bildiri, 2009.

[4] Hélenè Adeline Guerber, *Ortaçağ Efsaneleri*, s. 163.

[5] Encarnación Sánchez García, "El mundo femenino turco en la literatura castellana del siglo XVI", *El mediterráneo plural en la Edad Moderna. Sujeto histórico y diversidad cultural,* Barcelona, 2011, s. 136.

[6] Juan Sánchez Montes, *Franceses, Protestantes, Turcos, Los Españoles ante la política internacional de Carlos V,* Granada, 1995, s. 90.

[7] a.g.e., s. 90.

[8] Serge Gruzinski, *Orada saat kaç?*, s. 162.

[9] Robert H. Schwoebel, "Coexistence, conversion, and the Crusade against the Turk", *Studies in Renaissance*, cilt XII, s. 167.

[10] Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk: 1578-1581*, s. 173.

[11] Emilio Temprano, *El mar maldito*, s. 25.

[12] Robert H. Schwoebel, "Coexistence, conversion, and the Crusade against the Turk", s. 182.

[13] a.g.e., s. 182.

[14] Halil İnalcık, "Avrupa devletler sistemi: Fransa ve Osmanlı", *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı. Devlet, Kanun, Diplomasi*, 2011, İstanbul.

[15] Bernard Lewis, "The Ottoman Obsession", *FMR*, Ekim, 1984, s. 101.

[16] Serge Gruzinski, *Orada saat kaç?*, s. 49.

[17] *Calendar of State Papers*, cilt II, s. 420.

[18] L. Gachard, *Correspondance de Charles-Quint et D'Adrien VI*, Bruxelles, 1859, s. 126.

[19] Francisco López de Gómara, *Guerras de mar de Emperador Carlos V,* Madrid, 1998, s. 159.

[20] a.g.e., s. 162.

[21] Prudencio de Sandoval, *Historia de la vida y hechos del Emperador Carlos V,* s. 500.

[22] Manuel Fernández Álvarez, *Corpus Documental de Carlos V*, s. 499.

[23] Francisco López de Gómara, *Guerras de mar de Emperador Carlos V,* s. 162.

[24] Ceciliq Paredes, "Du texte à l'image: Les tapisseries de la Conquête de Tunis et les gravures des Moeurs et Fachons des Turcs", s. 123-150.

[25] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 123.

[26] a.g.e., s. 124.

[27] Paul Coles, *The Ottoman Impact on Europe*, s. 149.

[28] Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, cilt II, s. 1088.

[29] Halil İnalcık, "Kıbrıs ve İnebahtı (Lepanto) 1570-1571", *Devlet-i 'Âliyye. Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-I*, İstanbul, 2009, s. 166.

[30] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 125.

[31] a.g.e., s. 126.

[32] a.g.e., s. 126.

[33] a.g.e., s. 125.

[34] a.g.e., s. 129.

[35] Hamit Dereli, *Kıraliçe Elizabeth devrinde Türkler ve İngilizler*, s. 33.

[36] Rafael Carrasco, *Deportados en el nombre de Dios. La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, s. 97.

[37] Robert H. Schwoebel, "Coexistence, conversion, and the Crusade against the Turk", *Studies in Renaissance*, vol XII, s. 167.

[38] Monica da Corta Fumei, *Venezia e l'Islam: 828-1797*, 2007, Venedik, s. 8.

[39] Ennio Concina, *I Doge e il Sultano/ Doç ve Sultan. 16 yüzyıl başında Ticaret, Sanat ve İlişkiler,* s. 41.

[40] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 67

[41] a.g.e.

[42] 14 Temmuz 1524 tarihli "Markizler"e ithafen yazılmış mektup.

[43] Karl Lanz, *Correspondenz des Kaisers Karl V*, Cilt. III, Wien, 1912, s. 294.

[44] Shakespeare bu iki süper güç arasındaki rekabeti şöyle anlatır: "Therefore, I pray you, lead me to the caskets, / To try my fortune. By this scimitar, / That slew the Sopphy and a Persian prince / That won three fields of Sultan Solyman. Shakespeare, William: *The Merchant of Venice,* Perde II, sahne I.

[45] Augerio Gislenio Busbequio, *Embaxada e Viages de Constantinopla*, Madrid, 1578, s. 53-54.

[46] Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi,* Istanbul, 1964. Cilt V, s. 177.

[47] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 250.

[48] *Calendar of State Papers*, cilt II, s. 444. Ferdinand'ın elçisi Martín de Salinas'ın sandık emini Salamanca'ya gönderdiği 21 Haziran 1522 tarihli mektup.

[49] M. Gachard, *Correspondance de Charles-Quint et D'Adrien VI*, s. 116.

[50] G. Heine, *Briefe an Kaiser Karl V, geschrieben seinen Beichvater in dem Jahren 1530-1532*, Berlin, 1848, s. 377.

[51] William Shakespeare, *Othello*, s. 39.

[52] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 218.

[53] a.g.e., s. 178.

[54] a.g.e., s. 240.

[55] a.g.e., s. 290.

[56] Michael Strachan, *The life and adventures of Thomas Coryate,* s. 222.

[57] a.g.e., s. 221.

[58] C. J. Heywood, "Sir Paul Rycaut, a seventeenth century observer of the Ottoman state: Notes for a study", *English and Continental Views of the Ottoman Empire*, s. 36.

[59] Halil İnalcık, "Tarihte Avrupa Birliği ve Türkiye", *Osmanlılar. Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler,* İstanbul, 2010, s. 218.

[60] Rossitsa Gradeva, "Turks in eighteenth-century Bulgarian literature: Historical roots of present-day attitudes in Bulgaria", *Rumelia under the Ottomans. 15th-18th centuries. Institutions and Communities,* s. 218.

[61] a.g.e., s. 219.

[62] Gerald Maclean, *Doğu'ya yolculuğun yükselişi. Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz konukları (1580-1720)*, s. 77.

[63] Edwin E. Jacques, *The Albanians: An Ethnic History from Prehistoric Times to the Present,* 1995, North Carolina, s. 228.

[64] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 126.

[65] *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608-1619*, s. 8.

[66] a.g.e., s. 10.

[67] Edwin E. Jacques, *The Albanians: An Ethnic History from Prehistoric Times to the Present,* s. 229.

[68] Giovan Antonio Menavino, Türklerin Hayatı ve Âdetleri Üzerine bir İnceleme, s. 125

[69] Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk: 1578-1581*, s. 38.

[70] Eyyûbî, *Menâkıb-ı Sultân Süleymân.* (Risâlei-i padişahnâme), der. Dr. Mehmet Akkuş, Ankara, 1991, s. 82.

[71] Hadîdî, *Tevârihi Al-i Osman*, İstanbul, 1991, s. 433.

[72] Bernard Randolph, *Ege takımadaları, Arşipelago*, s. 45.

[73] H. U. Krafft, *Türklerin Elinde bir Alman Tacir,* s. 47.

[74] Rinaldo Marmara, *İstanbul Deniz Zindanı*, 1740, s. 21.

[75] a.g.e., s. 21.

[76] a.g.e., s. 22.

[77] a.g.e., s. 21.

[78] Eric R. Dursteler, *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterrenean*, s. 35.

[79] Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın huzurunda. Elçilik günlüğü*, 1616-1618, s. 73.

[80] a.g.e., s. 85.

[81] *Relazioni di ambascitori veneti al Senato, vol. XIV Constantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, der. Maria Pia Pedani-Fabris, Padova, s. 164.

[82] Macaristanlı György, *Türkler. Türklerin gelenekleri, görenekleri ve hinlikleri üzerine inceleme*, s. 65

[83] *The travels of Macarius. Extracts from the diary of the travels of Macarius, Patriarch of Antioch, written in Arabic by his son Paul, Archdeacon of Aleppo, in the years of their journeying.* 1652-1660. Oxford Press, 1836.

[84] Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, s. 81.

[85] Božidar Jezernik, *Vahşi Avrupa*, s. 102.

[86] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, s. 133.

[87] Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, s. 101.

[88] Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın Huzurunda. Elçilik Günlüğü*, 1616-1618, s. 129.

[89] Božidar Jezernik, *Vahşi Avrupa*, s. 298.

[90] Bruno Nardini, *Leonardo da Vinci. Bir ustanın portresi,* çev. Kemal Atakay, İstanbul, 2009, s. 82.

[91] Peter Burke, Yeniçağ başında Avrupa Halk Kültürü, s. 137.

[92] Age Demetirio E. Brisset Martin, "Fiestas hispanas de moros y cristianos. Historia y significados." Gazetas de Antropologia, no 17, 2001. Texto 17-03.

[93] Peter Burke, *Yeniçağ başında Avrupa Halk Kültürü*, s. 191.

[94] Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat.* 1582-1599, s. 8.

[95] Maximilian Grothaus, "Doğu ile Batı'nın kesişimi: Ptuj'da Turquerie", *17. Yüzyıl Avrupasında Türk İmajı*, s. 71.

[96] Günsel Renda, "17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa: Değişen imgeler", s. 47.

[97] Maximilian Grothaus, "Doğu ile Batı'nın kesişimi: Ptuj'da Turquerie",*17. Yüzyıl Avrupası'nda Türk İmajı*, s. 72.

[98] Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat, 1582-1599*, s. 8.

[99] a.g.e., s. 170.

[100] Aleksandra Niewiara, "'The dear neighbour' that 'vicious murderer': Imagining 'The Turk'ın Polish language and culture, *Imagining 'the Turk'*, s. 154.

[101] a.g.e., s. 154.

[102] a.g.e., s. 123.

[103] Rafael Carrasco, *Deportados en el nombre de Dios. La expulsión de los moriscos: cuarto centenario de una ignominia*, s. 123

[104] a.g.e., s. 123.

[105] Serge Gruzinski, *Orada saat kaç?*, 181.

[106] a.g.e., s. 181.

[107] Ramón Mujica Pinilla, "Apuntes sobre moros y turcos en el imaginario andino virreinal", *Anuario de la Historia de la Iglesia*, c. XVI, Pamplona, İspanya, s. 176.

[108] a.g.e., s. 176.

[109] Ramón Mujica Pinilla, "Apuntes sobre moros y turcos en el imaginario andino virreinal", *Anuario de la Historia de la Iglesia,* s. 176.

[110] a.g.e., s. 175.

[111] Ana María Carabias Torres, "La Imagen del turco en los impresos españoles (1500-1800)". Ekim 2005'te II. İspanya-Türkiye tarihi sempozyumunda sunulan tebliğ. (II Jornadas de Historia Hispano-turca, Antalya, 2005)

[112] Xavier Sellés, "Carlos V, el primer cerco otomano de Viena y su repercusión en la literatura hispana del siglo XVI", *España-Turquía,* der. Pablo Martín Asuero, İstanbul, 2003, s. 79.

[113] Ramón Mujica Pinilla, "Apuntes sobre moros y turcos en el imaginario andino virreinal", *Anuario de la Historia de la Iglesia*, s. 170.

[114] Miguel de Cervantes Saavedra, *Don Quijote,* cilt II, s. 463.

[115] Eloy Martín-Corrales, "Cataluña era una fiesta: Las celebraciones por la toma de Orán", *Orán. Historia de la corte chica*, s. 119.

[116] a.g.e., s. 120.

[117] Laurent Vidal, *Mazagao. Şehirler de göçer,* s. 19.

[118] Giuseppe Bonaffini, *La Sicilia e i barbareschi. Incursioni corsare e riscatto degli schiavi (1570-1606)*, s. 88.

[119] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 203.

[120] Archivo General de Simancas, Estado, dosya 1308, fol. 44,2 Haziran 1530. 10 Haziran'da büyükelçi benzer haberler veriyordu. "Que ha scripto a Vuestra Magestad la venida y rreçebimiento del embaxador del turco que otro día que vino fue apalación y vinieron por él a su casa XVI de los más proncipales, y quel duque le hizo muy grand honrra y él lecho Santa de creençia y propuso su enbaxada que en efetto no fue más de hazelles saber que el turco circuncidava sus hijos a los XIII de jullio a lo qual se avía de hazer la más notable fiesta en sus señorios, y los conbidava para ella. Diziéndoles el amistad que entrellos avía y la rrazón que tenía de acetar el conbite y enbiar sus enbaxadores a esta fiesta". A. G. S., Estado, 1308, fol. 49, Rodrigo Niño.

[121] Victor von Klarwill (der.), *The Fugger News-letters. Being a Selection of unpublished letters from the Correspondents of the House of Fugger during the years 1568-1605*, s. 63-72.

[122] W. H. Lewis, *Levantine Adventurer. The travels and missions of the Chevalier d'Arvieux*, 1653-1697, s. 146.

[123] Samuel C. Chew, *The Crescent and the Rose. Islam and England during the Renaissance*, s. 257.

[124] Archivo General de Simancas, Estado, dosya 1308, fol. 44, 2 Haziran 1530.